

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

**Антологія текстів з реформування змісту
загальної середньої освіти в Україні
(1991–2017)**

Вінниця
«ТВОРИ»
2022

Упорядники:

Березівська Л. Д., д-р пед. наук, професор, член-кореспондент НАПН України, голов. наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Гавриленко Т. Л., д-р пед. наук, професор, старш. наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Міхно О. П., д-р пед. наук, старш. наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Сухомлинська О. В., д-р пед. наук, професор, дійсний член НАПН України, голов. наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Тарнавська С. В., канд. іст. наук, старш. наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Дурдас А. П., доктор філософії, наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Деревянко Т. М., наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Середа Х. В., наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Бойко О. А., молод. наук. співроб. відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

Рецензенти:

Головко М. В., д-р пед. наук, старш. наук. співроб., доцент, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогіки НАПН України

Кравченко О. О., д-р пед. наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини

Лобода С. М., д-р пед. наук, професор, провідний науковий співробітник відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського

А 72 **Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)** : [хрестоматія] / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Березівська Л. Д., Гавриленко Т. Л., Міхно О. П., Сухомлинська О. В. та ін. ; наук. ред.: Березівська Л. Д., Сухомлинська О. В.]. – Вінниця : ТВОРИ, 2022. – 582 с.
ISBN 978-617-552-136-6

Запропонована хрестоматія висвітлює розвиток змісту загальної середньої освіти в Українській державі. До збірника увійшли найвагоміші документи, зокрема закони, програми, стратегії, концепції, стандарти й аналітичні матеріали, що обґрунтовували і регулювали процеси реформування змісту цієї ланки освіти в Україні протягом 1991–2017 рр. Видання адресовано науковим, науково-педагогічним працівникам закладів вищої освіти та обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, вчителям, здобувачам освіти, працівникам освітянських бібліотек, а також усім, хто цікавиться історією освіти.

NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE
V. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL
LIBRARY OF UKRAINE

**Anthology of texts on reforming the content of
general secondary education in Ukraine
(1991–2017)**

Vinnytsia
“TVORY”
2022

UDC 37.014.3(477)"1991/2017"(082)
A 72

*Recommended for publication by the Academic Council
of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical
Library of Ukraine
(Protocol № 7 dated June 23, 2022)*

Contributors:

Berezivska L. D., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Head Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Havrylenko T. L., Doctor of Pedagogical Science, Professor, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Mikhno O. P., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Sukhomlynska O. V., Doctor of Pedagogical Science, Professor, Full Member of the NAES of Ukraine, Head Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Tarnavska S. V., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Durdas A. P., Doctor of Philosophy, Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Derevyanko T. M., Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Sereda Kh. V., Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Boiko O. A., Junior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

Reviewers:

Holovko M. V., Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Associate Professor, Deputy Director for Scientific Work at the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine

Kravchenko O. O., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Social and Psychological Education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

Loboda S. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Leading Researcher of the Department of Scientific and Educational Information Resources of V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine

A 72 Anthology of texts on reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017) : [reader] / the NAES of Ukraine, V. Sukhomlynskyi SSPL of Ukraine ; [ed.: Berezivska L. D., Havrylenko T. L., Mikhno O. P., Sukhomlynska O. V. and others ; Scient. ed.: Berezivska L.D., Sukhomlynska O.V.]. – Vinnytsia : TVORY, 2022. – 582 p.

ISBN 978-617-552-136-6

The proposed anthology highlights the development of the content of general secondary education in the Ukrainian state. The collection includes the most important documents, including laws, programs, strategies, concepts, standards and analytical materials which substantiated and regulated the processes of reforming the content of this level of education in Ukraine during 1991–2017. The publication is addressed to scientific, academic and pedagogical workers of higher educational institutions and regional institutes of postgraduate pedagogical education, teachers, applicants for education, employees of educational libraries, as well as to everyone who is interested in the history of education.

UDC 37.014.3(477)"1991/2017"(082)

ISBN 978-617-552-136-6

© V. Sukhomlynskyi State Scientific
and Pedagogical Library of Ukraine, 2022

Зміст

<i>Від упорядників</i>	13
Розділ І. Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): закони, програми, стратегії, концепції, аналітичні матеріали	17
<i>Березівська Л. Д. Оглядова стаття</i>	17
Концепція середньої загальноосвітньої школи України (1991)	26
Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») (1993)	31
Закон України «Про мови» (1995, проєкт)	34
Гуманітаризація загальної середньої освіти (1995)	37
Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”» (1996)	59
Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні (1996)	60
Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості (1996)	64
Закон України «Про загальну середню освіту» (1997, проєкт)	71
Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України (1997)	73
Концепція Національної програми інформатизації (1998)	76
Закон України «Про загальну середню освіту» (1999)	77
Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001)	81
Національна доктрина розвитку освіти (2002)	86
Концепція державної мовної політики (2010)	90
Біла книга національної освіти України (2010)	96
Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти (2010)	105
Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2011)	115
Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013)	118
Концепція профільного навчання в старшій школі (2013)	119
Про зміст загальної середньої освіти: науково-аналітична доповідь НАПН України (2015)	140

Концепція середньої загальноосвітньої школи України (2015)	163
Концепція початкової освіти (2015, проєкт)	166
Концепція початкової освіти (2016, проєкт)	175
Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (2016) ..	180
Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2016)	184
Закон України «Про освіту» (2017)	189
Розділ II. Державні стандарти загальної середньої освіти (1991–2017) як інструмент збереження єдиного освітнього простору України	194
<i>Гавриленко Т. Л. Оглядова стаття.....</i>	<i>194</i>
2.1. Початкова освіта	198
Державні освітні стандарти (початкова школа) (1997, проєкт)	198
Державний стандарт початкової загальної освіти (2000)	209
Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (2004)	216
Державний стандарт початкової загальної освіти (2005)	219
Державний стандарт початкової загальної освіти (2011)	224
Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами (2013)	235
2.2. Загальна базова і повна середня освіта	240
Державний стандарт загальної середньої освіти (1997, проєкт)	240
Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2004)	247
Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (2011)	251
Розділ III. Концепції структурування змісту освітніх галузей загальної середньої освіти (1991–2017)	261
<i>Сухомлинська О. В. Оглядова стаття</i>	<i>261</i>
3.1. Зміст загальної середньої освіти як складник неперервної освіти ...	267
Концепція літературної освіти (1994)	267
Концепція викладання іноземних мов в Україні (1994, проєкт)	281
Концепція інформатизації (1994)	291
Концепція національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді України (1994)	300

Навчально-виховна концепція вивчення української державної мови (1995)	307
Концепція безперервної історичної освіти в Україні (1995, проєкт)	315
Концепція безперервної біологічної освіти в Україні (1995, проєкт)	324
Концепція безперервної базової хімічної освіти в Україні (1995)	330
Концептуальні положення науково-освітнянського напрямку «Безпека життя і діяльності людини» для всіх рівнів освіти в Україні (1997)	342
Концепція фізичного виховання в системі освіти України (1997)	352
Концепція екологічної освіти в Україні (2001)	360
Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) (2016)	372
3.2. Концепції змісту освітніх галузей загальної середньої освіти	383
<i>Мови і літератури</i>	
Концепція літературної освіти. Єдність національної гуманітарної освіти в поліетнічних умовах України (1992, проєкт)	383
Концепція вивчення мов національних меншин у загальноосвітніх школах України (1997)	390
Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі (2002, проєкт)	395
Концепція навчання іноземних мов у середній загальноосвітній 12-річній школі (2004)	400
Концепція навчання другої іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах (2005)	406
<i>Суспільствознавство</i>	
Концепція громадянської освіти в школах України (2001, проєкт)	413
Концепція суспільствознавчої освіти (2014, проєкт)	421
Концепція формування фінансової грамотності у початковій, основній та старшій школі (2015, проєкт)	434
<i>Мистецтво</i>	
Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури (1992)	441
Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004)	444
Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах	447

<i>Математика</i>	
Концепція шкільної математичної освіти (1996, проєкт)	454
Концепція Державної цільової соціальної програми підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року (2010) ..	463
<i>Природознавство</i>	
Концепція шкільної біологічної освіти (2001, проєкт)	467
Концепція фізичної освіти у 12-річній загальноосвітній школі (2001, проєкт)	472
Концепція шкільної хімічної освіти (2001, проєкт)	486
Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України (2001, проєкт)	489
Концепція географічної освіти в профільній школі (2009)	499
Концепція навчання географії України в основній та старшій школі (2017)	505
<i>Технології</i>	
Концепція трудової підготовки школярів України (1993, проєкт)	516
Концепція інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл (2000, проєкт)	524
Концепція навчання інформатики в загальноосвітніх навчальних закладах (2013)	539
<i>Здоров'я і фізична культура</i>	
Концепція розвитку інклюзивної освіти (2010)	544
3.3 Концепції інтегрованих курсів	549
Концепція «Українознавство» (1994)	549
Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні (1994)	554
Концепція освітньої моделі «Довкілля» (1995)	572
Концепція вивчення українського народознавства в сучасній національній школі (1997)	574
<i>Іменний покажчик</i>	579

Index

<i>From contributors</i>	13
Chapter I. Conceptual Principles of Reforming the Content of General Secondary Education in Ukraine (1991–2017): Laws, Programs, Strategies, Concepts, Analytical Materials	17
<i>Berezivska L. D. Review article</i>	17
The Concept of general secondary school in Ukraine (1991)	26
The State National Program “Osvita” (“Ukraine of the 21 st century”) (1993)	31
Law of Ukraine “On Languages” (1995, draft)	34
The humanization of general secondary education (1995)	37
The Law of Ukraine “On Amendments to the Law of the Ukrainian SSR ‘On Education’” (1996).....	59
The Concept of the state standard of general secondary education in Ukraine (1996)	60
The Concept of formation of the network of secondary educational institutions for the development of creative giftedness (1996)	64
Law of Ukraine “On General Secondary Education” (1997, draft)	71
The Concept of the basic principles of democratization of the educational process at educational institutions of Ukraine (1997)	73
The Concept of the national informatization program (1998)	76
The Law of Ukraine “On General Secondary Education” (1999)	77
The Concept of general secondary education (12-year school) (2001).....	81
The National doctrine of education development (2002)	86
The Concept of the state language policy (2010)	90
White Book of the national education of Ukraine (2010)	96
The Concept of developing a new wording of the State standard of primary general education (2010)	105
The National report on the state and prospects of education in Ukraine (2011) ..	115
The National strategy for the development of education in Ukraine until 2021 (2013)	118
The Concept of specialized training at high school (2013)	119
On the content of general secondary education: scientific and analytical report of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (2015)	140
The Concept of general secondary school of Ukraine (2015)	163
The Concept of primary education (2015, draft)	166

The Concept of primary education (2016, draft)	175
The Concept of implementation of the state policy in the field of reforming general secondary education “New Ukrainian School” for the period up to 2029 (2016)	180
The National report on the state and prospects of education development in Ukraine (2016)	184
The Law of Ukraine “On Education” (2017)	189
Chapter II. State Standards of General Secondary Education (1991–2017) as a Tool for Preserving the Single Educational Space of Ukraine	194
<i>Gavrylenko T. L. Review article</i>	<i>194</i>
2.1. Primary education	198
The State educational standards (primary school) (1997, draft project)	198
The State standard of primary general education (2000)	209
The State standard of primary general education for children who need correction of physical and (or) mental development (2004)	216
The State standard of primary general education (2005)	219
The State standard of primary general education (2011)	224
The State standard of primary general education for children with special educational needs (2013)	235
2.2. General basic and complete secondary education	240
The State standard of general secondary education (1997, draft)	240
The State standard for basic and complete secondary education (2004).....	247
The State standard of basic and complete general secondary education (2011) ...	251
Chapter III. Concepts of Structuring the Content of Educational Branches of General Secondary Education (1991–2017)	261
<i>Sukhomlynska O. V. Review article</i>	<i>261</i>
3.1. The content of general secondary education as a component of continuing education	267
The Concept of literary education (1994).....	267
The Concept of teaching foreign languages in Ukraine (1994, draft)	281
The Concept of informatization (1994)	291
The Concept of the national system of physical education of children, pupils and student youth of Ukraine (1994)	300
The Educational concept of studying the Ukrainian state language (1995)	307

The Concept of continuing historical education in Ukraine (1995, draft)	315
The Concept of continuing biological education in Ukraine (1995, draft)	324
The Concept of continuing basic chemical education in Ukraine (1995)	330
Conceptual provisions of the scientific and educational area “Safety of human life and activity” for all levels of education in Ukraine (1997)	342
The Concept of physical education in the education system of Ukraine (1997) ..	352
The Concept of environmental education in Ukraine (2001)	360
The Concept of implementing media education in Ukraine (new edition) (2016)	372
3.2. Concepts of the content of educational branches of general secondary education	383
<i>Languages and literature</i>	
The Concept of literary education. Unity of national humanitarian education in the polyethnic conditions of Ukraine (1992, draft).....	383
The Concept of studying the languages of national minorities at general secondary schools of Ukraine (1997)	390
The Concept of literary education at a 12-year general secondary school (2002, draft)	395
The Concept of teaching foreign languages at a 12-year general secondary school (2004)	400
The Concept of second foreign language teaching at general secondary schools (2005)	406
<i>Social science</i>	
The Concept of civic education at schools of Ukraine (2001, draft)	413
The Concept of social science education (2014, draft)	421
The Concept of financial literacy at primary, basic and high school (2015, draft)	434
<i>Arts</i>	
The Concept of aesthetic education of school youth in the conditions of revival of the Ukrainian national culture (1992)	441
The Concept of artistic and aesthetic education of students at general secondary schools (2004)	444
Comprehensive program of artistic and aesthetic education of pupils at general secondary and out-of-school educational institutions	447
<i>Mathematics</i>	
The Concept of school mathematical education (1996, draft)	454

The Concept of the state target social program to improve the quality of school natural science and mathematics education for the period up to 2015 (2010)	463
<i>Natural science</i>	
The Concept of school biological education (2001, draft)	467
The Concept of physical education at a 12-year secondary school (2001, draft)..	472
The Concept of school chemical education (2001, draft)	486
The Concept of the content of geographical education at general secondary school of Ukraine (2001, draft).....	489
The Concept of geographical education at a specialized school (2009)	499
The Concept of teaching geography of Ukraine at primary and secondary schools (2017)	505
<i>Technologies</i>	
The Concept of labor training of schoolchildren of Ukraine (1993, draft).....	516
The Concept of informatization of general secondary schools, computerization of rural schools (2000, draft)	524
The Concept of teaching computer science at general secondary schools (2013)	539
<i>Health and physical culture</i>	
The Concept of inclusive education development (2010)	544
3.3 The concepts of integrated courses	549
The Concept “Ukrainian Studies” (1994)	549
The Concept of continuing valeological education in Ukraine (1994)	554
The Concept of the educational model “Environment” (1995)	572
The Concept of studying the Ukrainian ethnography at a modern national school (1997)	574
<i>Name index</i>	579

Від упорядників

Шановний Читачу! «Антологія текстів з реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017)» висвітлює розвиток цієї ланки освіти в контексті суспільно-політичних, соціально-економічних, соціокультурних трансформацій, що беруть свій початок після проголошення незалежності України. Одним із стратегічних пріоритетів молодій державі стало оновлення всієї системи освіти, зокрема підходів, сутнісних характеристик, принципів. Особливі вимоги висувалися щодо змісту загальної середньої освіти – від його модернізації до повної заміни. Тож упорядники цієї хрестоматії зосередилися на репрезентації текстів, які вписали нові сторінки в новітню історію української освіти. Уміщені в антології документи якраз і підтверджують розвиток української педагогічної науки в царині оновлення змісту загальної середньої освіти за останні 26 років.

Історіографічний пошук засвідчив, що в сучасній українській історіографії відсутні збірники, присвячені реформуванню змісту загальної середньої освіти у визначених хронологічних межах. Хоча з-поміж праць такого спрямування вирізняється посібник Л. Д. Березівської «Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі: хрестоматія: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів» (2011, з грифом МОН України)¹. Варта уваги попередня антологія², яку уклала група авторів відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського за редакцією професорів Л. Д. Березівської і О. В. Сухомлинської. У виданні зібрано досить широку джерельну базу – концепції, програми (як державні нормативні документи, так і ті, що не набули офіційного статусу, а залишилися проектами) з питань реформування загальної середньої освіти у визначених хронологічних межах. Проте поза увагою залишилися документи, що безпосередньо відображають зміст освіти, зокрема державні стандарти, концепції змісту освітніх галузей загальної середньої освіти.

Нині у процесі розбудови Нової української школи й імплементації Закону України «Про освіту» (2017) доцільно було підсумувати, зібрати воедино тексти концептуального характеру, що стали керівними (закони,

¹ Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл. : хрестоматія. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. 384 с. : табл.

² Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017) : хрестоматія / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д., Гавриленко Т. Л. та ін. ; наук. ред.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д.]. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. 526 с.

доктрини, концепції, програми, стратегії, стандарти, аналітичні матеріали) для всебічного та поглибленого осмислення процесів реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні; розкриття маловідомих чи невідомих явищ, які відбувалися в освітньому просторі.

Обрана нами форма репрезентації вибраних текстів або уривків із творів і документів, як антологія (хрестоматія), дозволяє цілісно представити джерела у певній логічній послідовності. Пропоноване видання є спробою системного впорядкування різнотипних матеріалів про реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні протягом 1991–2017 рр.

Зазначимо, що створення концептуальних текстів стало новим видом діяльності українських освітян, адже впродовж усього радянського періоду вони, зазвичай, керувалися документами, розробленими переважно всесоюзними та російськими партійними й державними органами. Найприступнішою для українського вчителства була участь у громадському обговоренні, яке в останні десятиліття існування СРСР більше, а в попередні роки – значно менше впливало на заплановані зміни. Пропонована праця надає можливість досить широко ознайомитися з цим інноваційним напрямом розвитку вітчизняної педагогічної науки.

Аналіз виявлених джерел (законів, доктрин, концепцій, програм, стратегій, аналітичних матеріалів, державних стандартів) свідчить, що протягом 1991–2017 рр. в Україні розроблено нові теоретико-методологічні засади для розбудови змісту загальної середньої освіти як в організаційному, науковому, так і в практичному аспектах.

Тексти до хрестоматії відібрано з українських періодичних і продовжуваних видань (журнали: «Початкова школа», «Рідна школа», «Практика управління закладами освіти», «Всесвітня література в середніх навчальних закладах України», «Іноземні мови в навчальних закладах», «Шлях освіти», «Історія в школі», «Географія та економіка в рідній школі», «Географія та основи економіки в школі», «Біологія і хімія в школі», «Фізика та астрономія в школі», «Інформатика та інформаційні технології в навчальних закладах», «Комп'ютер у школі та сім'ї», «Особлива дитина: навчання і виховання», «English»; газети: «Освіта», «Освіта України» «Дефектолог»; збірник документів «Інформаційний збірник Міністерства освіти України» [назва змінювалася]; бюлетень «Офіційний вісник України»), інтернет-ресурсів тощо. Загалом вони дають цілісне уявлення про стан справ у цій царині. Однак упорядники свідомі того, що певна кількість матеріалів залишилася невиявленою. Це стосується перших кроків розбудови нового змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні на

початку 90-х років ХХ ст., коли через економічні й фінансові труднощі неможливо було публікувати і широко оприлюднювати документи.

Джерела до антології дібрано за такими критеріями: тематичний (систематизування документів за логікою їхнього змісту); типологічний (визначення типів документів); вибірковий (представлення певного педагогічного явища через відповідний добір); хронологічний (розміщення джерел у хронологічній послідовності у визначених межах); змістовий (відбір джерел, які відповідають заявленому типу документа (закон, доктрина, концепція, програма, стратегія, аналітичні матеріали, державний стандарт); аксіологічний (репрезентація певних освітніх цінностей).

Хрестоматія складається з трьох розділів, у кожному з яких представлено матеріали відповідно:

про концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти (закони, програми, стратегії, концепції, аналітичні матеріали);

про державні стандарти (початкова освіта, базова та повна загальна середня освіта);

про концепції структурування змісту освітніх галузей (зміст загальної середньої освіти в структурі неперервної освіти, концепції змісту освітніх галузей загальної середньої освіти, концепції змісту інтегрованих курсів).

Добір та упорядкування документів, іменного покажчика здійснили науковці відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України Л. Д. Березівська; доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України О. В. Сухомлинська; доктор педагогічних наук, професор Т. Л. Гавриленко; доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник О. П. Міхно; доктор філософії А. П. Дурдас; кандидат історичних наук С. В. Тарнавська; Т. М. Деревянко; Х. В. Серета).

Кожний розділ розпочинається з короткої оглядової статті, яка дає уявлення про його зміст. Їх підготували: розділ I – Л. Д. Березівська; розділ II – Т. Л. Гавриленко; розділ III – О. В. Сухомлинська. Завершує антологію іменний покажчик.

Астериском «*» позначено наявність довідки до документа (історія створення, коротка інформація про авторів, дата ухвалення/затвердження тощо), яку розміщено в підрядковому посиланні. Усі власні назви установ, організацій, закладів освіти тощо, а також посади, наукові звання й вчені ступені осіб, котрі брали участь у написанні тих чи інших текстів, подано відповідно до першоджерела без урахування змін, що відбулися або могли відбутися з плином часу. Якщо документ представлено не в повному обсязі, про це йдеться у довідці до нього, а місце скорочення позначено так – [...].

Примітки, зроблені власне авторами надрукованих матеріалів, розміщено також у підрядкових посиланнях, але з використанням знака «**». У кінці кожного матеріалу вказано джерело, за яким його надруковано. Загалом до антології відібрано 74 документи (I розділ – 26; II розділ – 9, III розділ – 39).

Безперечно, один посібник через обмеженість обсягу не може охопити весь масив джерел визначеного типу, розроблених протягом такого значного періоду (1991–2017). Вони можуть стати об'єктом історико-бібліографічних, джерелознавчих розвідок. Подальші наукові дослідження можуть охопити коло джерел, що висвітлюють питання реформування змісту інших ланок освіти (дошкільної, професійної, вищої) доби незалежності України.

Висловлюємо щиру подяку авторам представлених документів, спілкуючись з ними ми з'ясували як особливості самих матеріалів, так і процес їх створення.

Отож, упорядковуючи цю хрестоматію, ми мали на меті ввести засадничі документи до наукового обігу задля інформаційного забезпечення фахової підготовки здобувачів вищої освіти з галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, викладання циклу педагогічних дисциплін, проведення історико-педагогічних досліджень.

Сподіваємося, що хрестоматія буде корисною науковим, науково-педагогічним, педагогічним працівникам, здобувачам освіти, сприятиме здійсненню ґрунтовних наукових розвідок із питань розвитку змісту загальної середньої освіти, а також вітчизняної педагогічної думки в незалежній Україні.

Розділ І.

Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): закони, програми, стратегії, концепції, аналітичні матеріали

Оглядова стаття

У розділі представлено нормативно-правові документи (закони, програми, стратегії, концепції) та аналітичні матеріали, де відображено концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти у визначені періоди її розвитку у незалежній Україні (1991–2017).

I (1991–2002) – період національної самоідентифікації в загальній середній освіті: Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 1991; Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), 1993; Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні, 1996; Закон України «Про загальну середню освіту», 1999; Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), 2001 та ін.

Реформування змісту загальної середньої освіти України відбувалося в складний перехідний період, коли радянська авторитарна парадигма відходила в минуле й потрібно було розбудовувати демократичну особистісно орієнтовану систему освіти, котра відкривала нові горизонти її розвитку. У цей час важливою подією стало створення у 1992 р. відповідно до Указу Президента України Академії педагогічних наук України (нині – НАПН України) як вищої галузевої державної наукової установи для здійснення науково-методичного забезпечення національної системи освіти.

Характерною особливістю процесу реформування загальної середньої освіти цього періоду є розроблення її нової законодавчої і нормативно-правової бази з урахуванням громадсько-педагогічної думки. Закон України «Про освіту» (1991), який зазнавав змін і доповнень, забезпечив підґрунтя для реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні³.

Після широкомасштабного обговорення 12 вересня 1991 р. рішенням колегії Міністерства народної освіти України затверджено *Концепцію середньої загальноосвітньої школи України*⁴, створену в НДІ педагогіки УРСР (нині – Інститут педагогіки НАПН України). У документі подано

³ Про освіту : Закон України від 23.05.1991 № 1060-XII. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1060-12#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

⁴ Концепція середньої загальноосвітньої школи України. *Інформ. зб. М-ва освіти України*. 1992. № 4. С. 4–29.

тлумачення поняття «зміст загальної середньої освіти», обґрунтовано принципи, необхідність і напрями оновлення змісту загальної середньої освіти тощо.

Стратегічні завдання реформування освіти й усіх її ланок виокремлено в *Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»)* (затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р.), до підготовки якої (частина про зміст освіти) від АПН України долучилися відомі вчені О. Я. Савченко та Ю. І. Мальований⁵. Пріоритетним напрямом реформування загальної середньої освіти автори Програми визначили вдосконалення її змісту, а саме: встановлення раціонального співвідношення між його гуманітарними й природничо-математичними складниками, відповідне науково-педагогічне, методичне та інформаційне забезпечення. До основних шляхів реформування віднесено: визначення державних стандартів усіх рівнів загальної середньої освіти, а також змісту загальноосвітньої підготовки й відповідних базових дисциплін; упровадження інтегрального та варіантного принципів навчання⁶. Таким способом на законодавчому рівні було закладено теоретико-методологічні основи нового змісту української шкільної освіти.

Нові підходи до відбору змісту загальної середньої освіти окреслено в підготовленій АПН України *Концепції гуманітаризації загальної середньої освіти* (1995, С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований)⁷.

Для унормування змісту шкільної освіти надзвичайно важливою стала *Концепція державного стандарту загальної середньої освіти* (1996). Над її підготовкою відповідно до спільного наказу Міністерства освіти України, Національної академії наук України та Академії педагогічних наук України від 22 січня 1996 р. працювала Науково-координаційна рада на чолі з О. Я. Савченко⁸. У концепції окреслено сутнісні ознаки, структуру державного стандарту, зміст його складників, державні вимоги до рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання. Крім того, подано тлумачення термінів: «державний стандарт загальної середньої

⁵ Савченко О. Я. Етапи реформування змісту шкільної освіти в Україні за роки незалежності. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні, 1992–2002 рр.* : зб. наук. праць до 10-річчя АПН України / Академія пед. наук. Харків : ОВС, 2002. Ч. 1. с. 215.

⁶ Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») : затв. постановою Кабінету Міністрів України від 3 листоп. 1993 р. № 896. *Освіта*. 1993. Груд. (№ 44/46). С. 2–15.

⁷ Гончаренко С., Мальований Ю. Концепція гуманітаризації загальної середньої освіти. *Початкова шк.* 1995. № 3. С. 4–10 ; № 4. С. 9–13.

⁸ Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні. *Інформ. зб. М-ва освіти України*. 1996. № 17–18. С. 2–11.

освіти», «базовий навчальний план», «освітні стандарти галузей знань чи навчальних предметів». Концепція започаткувала процес стандартизації всіх рівнів загальної середньої освіти.

Серед поданих документів вирізняється авторська *Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України* (1998), яку розробив А. М. Алексюк⁹. Автор розкрив засади, на яких має відбуватися оновлення змісту освіти.

Прийняття *Закону України «Про загальну середню освіту»* (1999) зумовило переосмислення цілей шкільної освіти як соціальної інституції, як цілісної системи та водночас складника неперервної освіти. Так, у законі задекларовано мету загальної середньої освіти: «забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання та виховання, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях і принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання та виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями й народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави»¹⁰.

Проте загальна середня освіта України як найтриваліший та обов'язковий складник безперервної освіти в умовах інтеграції й глобалізації, і з огляду на перспективи розвитку держави на найближчі два десятиліття потребувала радикальних змін. На державному рівні постало завдання оновлення мети шкільної освіти, переходу до нового змісту й терміну навчання, що було проголошено в Постанові Кабінету Міністрів України *«Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання»* (2000)¹¹.

З огляду на це виникла необхідність розробити *Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа)*, над якою працювала творча група: О. Я. Савченко (керівник), Н. М. Бібік, В. Ю. Биков, О. І. Ляшенко,

⁹ Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні : пед. концепції / [авт.: А. Погрібний, А. Алексюк, О. Вишневський та ін.] ; Всеукр. Пед. Т-во ім. Гр. Ващенка, Ін-т українознавства Нац. ун-ту ім. Т. Шевченка, АН вищої шк. України. Київ : Школяр, 1997. с. 58–77.

¹⁰ Про загальну середню освіту : Закон України : дата набуття чинності 23 квіт. 1999 р. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 1999. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

¹¹ Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання : постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2000 р. № 1717. *Верховна Рада України : законодавство України*: офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1717-2000-п#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

Ю. І. Мальований. Концепцію активно обговорювали педагоги та громадськість протягом 2000–2001 рр. Спільною постановою МОН України й Президії АПН України під головуванням міністра освіти В. Г. Кременя 22 листопада 2001 р. документ схвалено, а також поставлено завдання розгорнути роботу щодо оновлення змісту освіти в основній і старшій школі¹². У III розділі «Зміст загальної середньої освіти» окреслено методологічні основи, підходи до оновлення змісту освіти у 12-річній школі тощо. Позитивно, що методологічною основою змісту шкільної освіти визначено загальнолюдські й національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах дитини.

II (2002–2013) – період формування державної політики щодо розвитку загальної середньої освіти в новому методологічному й соціально-економічному контексті: Національна доктрина розвитку освіти, 2002; Концепція профільного навчання в старшій школі, 2003, 2009, 2013; Концепція державної мовної політики, 2010; Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти, 2010; Біла книга національної освіти України, 2010; Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2011; Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, 2013 та ін.

Визначальні вектори для подальших змін у змісті освіти задекларувала *Національна доктрина розвитку освіти*¹³ (затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р.). У доктрині визначено стратегію й основні напрями розвитку освіти в Україні в першій чверті XXI ст. Провідними в освіті та її змісті проголошено передусім гуманістичний і національний принципи. У кількох розділах («Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти», «Рівний доступ до здобуття якісної освіти», «Стратегія мовної освіти», «Інформаційні технології в освіті») тією чи іншою мірою йдеться про вплив змісту на якість освіти, незамінну роль Державного стандарту у здобутті якісної освіти. Національна доктрина мала забезпечити перехід до нового типу гуманістично-інноваційної освіти.

Для реалізації Національної доктрини та для виконання Закону України «Про загальну середню освіту» і постанови Кабінету Міністрів України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і

¹² Про Концепцію загальної середньої освіти (12-річна школа) : постанова Колегії МОН України, Президії АПН України від 22.11.01 р. № 12/5-2. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v_5-2290-01 (дата звернення: 06.02.2022).

¹³ Про Національну доктрину розвитку освіти : указ Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002. *Освіта України*. 2002. 23 квіт. (№ 33). С. 4–6.

12-річний термін навчання» розроблено *Концепцію профільного навчання в старшій загальноосвітній школі* (23 вересня 2003 р. затверджено рішенням Колегії Міністерства освіти і науки України). Концепцію створили провідні науковці Інституту педагогіки НАПН України. Профільна школа мала найповніше реалізувати принцип особистісно орієнтованого навчання, що суттєво розширило б можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії. Документ ґрунтовно розкриває сутність, мету і принципи, структуру та форми організації профільного навчання¹⁴. У 2009 і 2013 роках Концепцію профільного навчання в старшій загальноосвітній школі оновлено.

Розділ урізноманітнюють уривки з аналітичних матеріалів. Так, у *«Білій книзі національної освіти України»* (2010), підготовленій колективом учених за загальною редакцією президента НАПН України В. Г. Кременя, вперше всебічно проаналізовано стан національної освіти, актуальні проблеми освітянської галузі й причини їх виникнення, шляхи подолання труднощів в освітній сфері та її розвитку в контексті глобалізації, європейської інтеграції й національної самоідентифікації. У підрозділі 2.2.1. «Модернізація змісту загальної середньої освіти» схарактеризовано стан, проблеми розроблення змісту загальної середньої освіти та окреслено напрями його модернізації (стратегічний, дидактичний, методичний рівні)¹⁵.

До вашої уваги запропоновано й офіційні документи, які стратегічно впливали на зміст загальної середньої освіти. Зокрема, це *Концепція державної мовної політики* (схвалено Указом Президента України 15 лютого 2010 р.). Документ розкриває сучасний стан, проблеми мовної ситуації в Україні та основні завдання, шляхи і способи розв'язання мовних проблем¹⁶.

Глибинні основи стандартизації загальної середньої освіти утвердила *Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти* (2010). Цей документ відповідно до спільного наказу МОН України й НАПН України розробили Департамент загальної середньої та дошкільної освіти та Інститут педагогіки. Для цього працював творчий

¹⁴ Концепція профільного навчання в старшій школі, 2003 : редакція від 26.08.2009 : затв. рішенням колегії Міносвіти і науки України від 25.09.2003 № 10/12-2 / уклали: Березівська Л. Д., Бібік Н. М., Бурда М. І. та ін. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v10_1290-03#top (дата звернення: 06.02.2022).

¹⁵ Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – Київ : Інформ. системи, 2010. с. 132–141.

¹⁶ Концепція державної мовної політики, 2010 : схвалено Указом Президента України від 15 лют. 2010 р. № 161/2010. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

колектив (науковці, методисти, вчителі) під науковим керівництвом О. Я. Савченко. У концепції розкрито функції, поняття, історію становлення державного стандарту загальної середньої освіти. Важливо, що автори запропонували методологічні та теоретичні засади розроблення змісту, а саме: загальнолюдські та національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах розвитку дитячої особистості. Також пріоритетні напрями цілісного оновлення змісту: гуманізація, гуманітаризація, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної компетентностей; приведення обсягу і складності змісту у відповідність до вікових можливостей дітей, перспектив їхнього розвитку; забезпечення у старшій школі профільності навчання та ін.¹⁷. Обґрунтовано підходи до розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти (системний, компетентісний).

Визначною віхою стала поява в освітньому просторі видання «*Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*» (2011), яке підготував колектив науковців НАПН України за загальною редакцією В. Г. Кременя. У доповіді проаналізовано розвиток національної освіти за двадцять років незалежності України, виокремлено актуальні проблеми освітньої галузі й причини їх виникнення. Прикметно, що серед пріоритетів визначено вдосконалення змісту загальної середньої освіти¹⁸.

Цінним є підрозділ «Модернізація змісту освіти» із *Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року* (2013), де йдеться про напрями модернізації змісту загальної середньої освіти та його провідну роль у поступі національної освіти¹⁹.

Як бачимо, впродовж 2002–2013 рр. оновлено методологічні засади змісту загальної середньої освіти в умовах євроінтеграційних і світових цивілізаційних викликів. Проте «в національній освіті накопичувалися невідповідності передовій європейській і світовій практиці», зокрема у

¹⁷ Концепція розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2010. № 4. С. 1–5.

¹⁸ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. / Нац. акад. пед. наук України ; [авт.: В. П. Андрущенко. І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2011. с. 43–45.

¹⁹ Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» : схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 року № 344/2013. *Практика упр. закл. освіти*. 2013. № 8. С. 54–67 ; *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2013. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 15.02.2022).

2010 р. було безпідставно скасовано перехід до 12-річної повної загальної середньої освіти²⁰.

III (2013–2017) – період комплексної модернізації загальної середньої освіти: *Про зміст загальної середньої освіти: науково-аналітична доповідь НАПН України, 2015; Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 2015; Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року, 2016; Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні, 2016; Закон України «Про освіту», 2017 та ін.*

Реформування загальної середньої освіти відбувалося в умовах Революції гідності (21 листопада 2013 р. – 22 лютого 2014 р.), актуалізації європейських цінностей і підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом, соціально-економічної кризи, російської агресії, що зумовило потребу в аналізі здобутків і перспектив розвитку освіти як фундаменту поступу України в річищі євроінтеграційних та глобалізаційних викликів ХХІ ст.

Настав час узагальнення й осмислення здобутків, прорахунків, визначення подальших векторів розвитку змісту освіти. Представлена науково-аналітична доповідь «Про зміст загальної середньої освіти» (2015), складена вченими НАПН України з ініціативи її президента В. Г. Кременя. Відповідне дослідження здійснювали науковці Інституту педагогіки, Інституту психології імені Г. С. Костюка, Інституту проблем виховання НАПН України, Інституту гігієни та медичної екології імені О. М. Марзеєва НАМН України (О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов – керівники проєкту; М. В. Головка, Т. М. Засєкіна, Н. С. Полька, О. Я. Савченко, Ю. М. Швалб – керівники проблемних робочих груп). У розділах проаналізовано: зміст початкової, базової та повної загальної середньої освіти (загальна характеристика, особливості сучасної ситуації впровадження оновленого змісту, рекомендації щодо його вдосконалення)²¹.

Логічним продовженням стала *Концепція середньої загальноосвітньої школи України* (2015). Проєкт цього документа розробив авторський колектив учених Президії НАПН України та Інституту педагогіки НАПН

²⁰ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : Пед. думка, 2016. (До 25-річчя незалежності України). с. 4.

²¹ Про зміст загальної середньої освіти : науково-аналітична доповідь / О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін. ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ : НАПН України, 2015. С. 8–13; 35–41; 65–74; 78–79; 116–117.

України (О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін.). У відповідному підрозділі йдеться про зміст і організацію навчання в школі²².

У розділі подано два проекти *авторських концепцій початкової освіти* співробітників відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України. Мова в цих проектах – про шляхи оновлення змісту початкової освіти. Один з них створила А. Д. Цимбалару (2015)²³. Інший – (2016) розробив авторський колектив учених: О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, В. О. Мартиненко, К. І. Пономарьова, О. В. Онопрієнко, О. Ю. Прищепа, Н. П. Листопад, О. В. Вашуленко, І. В. Андрусенко²⁴.

У представленому уривку *Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа»* на період до 2029 року (2016) серед напрямів реформи загальної середньої освіти окреслено створення нової структури школи та нового змісту освіти²⁵. Передбачено розроблення принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, підґрунтям для яких буде компетентнісний та особистісно орієнтований підхід до навчання, враховувано вікові особливості психофізичного розвитку учнів тощо²⁶.

У підрозділі «Загальна середня освіта – основна ланка безперервної освіти» *Національної доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні* (2016) здійснено всебічний аналіз стану й розвитку змісту загальної середньої освіти за 25 років незалежності України, визначено актуальні проблеми, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації в контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації. Видання підготовлено колективом науковців за загальною редакцією В. Г. Кременя. Як зазначено в документі, «відбулося загалом становлення нового змісту загальної середньої

²² Концепція середньої загальноосвітньої школи України : проєкт. URL: <http://naps.gov.ua/uploads/files/sod/school-concept.docx> (дата звернення: 06.02.2022).

²³ Концепція початкової освіти : проєкт. URL: https://www.ranok.com.ua/resources/files/Koncepciya_pochatkovoi_osvitu_PROEKT.pdf (дата звернення: 06.02.2022).

²⁴ Концепція початкової освіти. Початкова шк. 2016. № 6. С. 1–4.

²⁵ Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : схвалено розпорядж. Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 988-р. Верховна Рада України : законодавство України : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2016. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80> ; <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> (дата звернення: 06.02.2022).

²⁶ Офіц. вісн. України. 2017. № 1. Ст. 22 ; URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>.

освіти, що відповідає потребам сучасної української школи»²⁷. Серед важливих здобутків названі такі: запровадження державних освітніх стандартів як чинників збереження єдиного освітнього простору і водночас забезпечення можливості навчальних закладів реалізувати ідею диференціації навчання; введення профільного навчання в старшій школі; створення вітчизняних підручників з усіх предметів шкільної програми.

Завершує розділ антології уривок із *Закону України «Про освіту»* (2017), який окреслив основні принципи функціонування освітньої галузі, запровадив 12-річне навчання²⁸. Робота над ним тривала приблизно три роки. Він замінив Закон України «Про освіту» 1991 року. У ст. 12 «Повна загальна середня освіта» означено її мету, шляхи формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності, три рівні освіти (початкова освіта тривалістю чотири роки; базова середня освіта тривалістю п'ять років; профільна середня освіта тривалістю три роки) тощо.

Проаналізовані закони, програми, стратегії, концепції, аналітичні матеріали свідчать, що впродовж 1991–2017 рр. в Україні динамічно розробляли новий зміст загальної середньої освіти на засадах демократичних, загальнолюдських і національних цінностей, стандартизації як чинника освітньої якості та збереження єдиного освітнього простору. Провідну роль у цьому процесі відіграли вчені НАПН України та її наукових установ.

*Л. Д. Березівська,
д-р пед. наук, професор,
член-кореспондент НАПН України*

²⁷ Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2016. с. 52–54; 56–58.

²⁸ Про освіту : Закон України від 5 верес. 2017 р. № 2145-VIII : редакція від 21.11.2021. *Верховна Рада України : законодавство України* : офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 06.02.2022).

Концепція середньої загальноосвітньої школи України*

[...]

Зміст загальної середньої освіти

Одним із найважливіших компонентів загальної середньої освіти є його зміст, під яким розуміють узагальнену систему знань про природу, сучасне виробництво, суспільство, культуру й мистецтво, про людину; систему узагальнених інтелектуальних та практичних умінь, навичок творчого розв'язання практичних і теоретичних проблем, етичних норм. У процесі засвоєння змісту загальної освіти в учнів формується уявлення про цілісну наукову картину світу, здійснюється їхній інтелектуальний, емоційний, морально-етичний, естетичний, фізичний розвиток, виробляється громадянська позиція, орієнтація на вільний вибір професій і спеціальностей згідно з прагненнями і здібностями.

Обов'язковою умовою ефективної організації процесу засвоєння знань є певна відносна стабільність змісту освіти. Водночас зміст освіти чутливо реагує на всі зміни в житті суспільства, враховує суттєві структурні зрушення в народному господарстві. Тому одним із провідних принципів формування змісту освіти є гнучкість і відкритість.

Сучасний етап соціального і науково-технічного прогресу вимагає істотного оновлення змісту загальної середньої освіти в таких основних напрямках:

– широке відображення у змісті освіти на всіх ступенях навчання національної історії, духовної та матеріальної культури, мистецтва в органічній єдності із світовою історією, культурою, здобутками людської цивілізації;

– встановлення більш раціонального співвідношення часу на вивчення соціально-гуманітарних, природничо-математичних, мовних, художньо-естетичних предметів, на трудове і фізичне виховання, зміст яких відображає всі види людської діяльності і систему суспільних відносин;

– визначення оптимального поєднання класичної спадщини і сучасних досягнень відповідної науки в змісті окремих навчальних предметів;

* Проект цього документа розроблено в 1990 р. у НДІ педагогіки УРСР. 10 серпня 1990 р. колегія Міністерства народної освіти УРСР його рекомендувала для публікації в газеті «Радянська освіта» та іншій пресі з метою обговорення на серпневих учительських конференціях, подальшого доопрацювання. 12 вересня 1991 р. представлену концепцію було затверджено рішенням колегії Міністерства народної освіти України.

Текст подано в скороченому вигляді.

– відображення в змісті освіти інтегративних процесів, які відбуваються в сучасній науці та виробництві, запровадження ряду інтегративних курсів із метою формування цілісної наукової картини розвитку природи та суспільства і усунення навчального перевантаження учнів;

– узагальнення, систематизація і генералізація знань на основі фундаментальних наукових ідей, теорій, законів, принципів, наукових картин світу;

– врахування інтересів учнів та їхніх індивідуальних особливостей, орієнтація змісту на розвиток здібностей та емоційно-ціннісних ставлень учнів, їх наукового світогляду та творчого мислення;

– посилення гуманістичного, політехнічного і екологічного спрямування змісту освіти, дієвості засвоєваних учнями знань;

– забезпечення варіативності навчальних планів і програм із метою врахування як регіональних і національних особливостей, так і відмінностей в інтелектуальній, емоційній, моральній сферах учнів, у темпах і рівнях психічного розвитку дітей.

Для забезпечення органічної єдності мети суспільства і держави в галузі виховання підростаючого покоління, культурно-національних, регіональних і місцевих вимог до загальноосвітньої підготовки учнів, а також потреб особистості в освіті виділяються два компоненти: державний і шкільний.

Державний компонент змісту освіти має забезпечити соціально необхідний для кожної молодої людини (які б не були її плани в майбутньому) рівень фундаментальних знань про природу, техніку, суспільство, людину, здобутки національної культури, соціальний досвід і перспективи соціального розвитку, без якого неможливо щасливо жити й успішно працювати в сучасному суспільстві, бути повноцінним громадянином. Він включає також універсальні умови спілкування людини зі світом природи й техніки – математику й основи інформатики. Ця складова державного компонента змісту освіти є інваріантним стандартом загальноосвітньої підготовки, незалежним від регіональних умов та індивідуальних особливостей учнів.

Зміст державного компонента та програмно-методичне забезпечення його реалізації (програми, підручники, навчальні та методичні посібники тощо) опрацьовуються Міністерством народної освіти України.

Міністерство народної освіти України забезпечує також опрацювання орієнтовного переліку курсів для вивчення за вибором учнів, профілів навчання, факультативів тощо, а також дидактичних та методичних

матеріалів для їх реалізації. Вибір таких курсів, профілів та факультативів є виключним правом школи.

Шкільний компонент змісту освіти спрямовується на задоволення пізнавальних інтересів учнів, розвиток їхніх здібностей, організацію різноманітної діяльності за нахилами та інтересами, широке ознайомлення з різними галузями знань, зміцнення здоров'я школярів. Він включає поглиблене вивчення окремих предметів, профільне навчання за інтересами та здібностями, факультативи, групові та індивідуальні заняття. Час, відведений на шкільний компонент, може за рішенням ради школи використовуватися для компенсаційної та коригуючої роботи з учнями, які відстають у навчанні і розвитку, для роботи з обдарованими дітьми, для додаткових занять фізичною культурою, суспільно корисною продуктивною працею.

У результаті опанування початкового змісту освіти у дітей формуються міцні навички усної і писемної мови, рахунку, а також значний обсяг знань про оточуючий світ; виробляються початкові загальнотрудові вміння і навички, розвивається інтерес до мистецтва, художньої і технічної творчості. Всі знання у початковій школі синтезуються в навчальні предмети: рідна мова, мова навчання (якщо вона не є рідною), математика, природознавство і суспільствознавство (людина і навколишній світ), мистецтво, праця, фізкультура. Школи можуть працювати за різними навчальними планами.

У навчальних планах традиційні предмети «Образотворче мистецтво» і «Праця» можуть замінюватися інтегрованим курсом «Художня праця», предмети «Музика» і «Фізкультура» – курсом «Музика і рух», «Ознайомлення з навколишнім» і «Природознавство» – курсом «Людина і світ». У початковій школі можуть запроваджуватися не всі три інтегровані курси, а один чи два. Інші предмети вивчаються як самостійні при збереженні загальної кількості відведених на них годин.

Шкільний компонент змісту початкової ланки освіти передбачає насамперед формування національної свідомості учнів та їх екологічної культури в умовах конкретного природного і соціокультурного оточення (народні ремесла, уроки екології, народознавство тощо), а також факультативне вивчення іноземної мови, різних видів мистецтва, заняття фізкультурою та спортом.

У державному компоненті змісту освіти на другому ступені зберігається в основному традиційна номенклатура навчальних курсів, однак можливе інтегрування споріднених предметів. Зокрема, замість курсів біології, фізики, хімії, фізичної географії може вивчатися інтегрований курс природознавства.

Державний компонент змісту освіти шкіл з українською мовою навчання включає знання з української мови та літератури, російської мови, світової літератури, математики, природознавства, суспільствознавства, іноземної мови, історії, географії, образотворчого та музичного мистецтва, фізичного виховання та трудового навчання.

Курс світової літератури передбачає вивчення визначних творів світового письменства. У школах з українською мовою навчання він включає також визначні твори російських письменників. Твори українських і російських письменників вивчаються мовою оригіналу, а твори письменників інших народів – у перекладах на мову навчання.

У школах, де навчаються діти болгарської, молдавської (румунської), кримськотатарської, угорської, польської та інших національностей, державний компонент включає знання з рідної мови і літератури, української мови, світової літератури (найбільш визначні твори української, російської та національних літератур народів світу), математики, природознавства, суспільствознавства, історії України та свого народу, географії України та рідного краю, іноземної мови, образотворчого і музичного мистецтва, передбачає фізичне виховання та трудове навчання. У цих школах предмети для вивчення за вибором, факультативні курси і додаткові заняття можуть включати знання з етнографії, національної художньої культури, фольклору, народних ремесел та промислів.

Твори українських і російських письменників у курсі світової літератури у цих школах вивчаються мовою оригіналу, а твори письменників інших народів – у перекладах. Курс історії і етнографії України та свого народу передбачає ознайомлення учнів також з історією розвитку духовної та матеріальної культури відповідного народу (болгарського, молдавського, польського тощо) у цілому, а не лише тієї його частини, яка проживає нині на цій території.

Шкільний компонент змісту освіти в 5–9 класах включає курси за вибором учнів і профільне навчання, факультативні та додаткові (індивідуальні й групові) заняття. Зміст курсів та занять може пропонуватися як Міністерством народної освіти, так і розроблятися безпосередньо на місцях школами, педагогічними та іншими вузами, науковими організаціями, місцевими органами народної освіти, виходячи з національних та регіональних особливостей території, кадрових та матеріальних можливостей школи. Курси за вибором мають задовольняти природні інтереси дітей, забезпечувати їхній інтелектуальний розвиток, розширення загальнокультурного та політехнічного кругозору учнів, розвиток художніх і технічних здібностей.

Починаючи з восьмого класу, навчання може здійснюватися за профілями. Залежно від місцевих умов можуть пропонуватися різні профілі навчання. Для учнів, які до восьмого класу не визначили своїх інтересів або не бажають навчатися за запропонованими профілями, зберігається звичайне непрофільне навчання.

Зміст трудового навчання в 1–7-х класах має стабільну і варіативну частини. Зміст стабільної частини (60% навчального часу) опрацьовує Міністерство народної освіти і він є спільним для всіх шкіл. Зміст варіативної частини визначається школою з урахуванням місцевих умов, виробничого оточення, наявності навчально-матеріальної бази. У 8–9-х класах трудове навчання здійснюється за профілями, запропонованими Міністерством народної освіти для вибору школи.

Факультативні курси та заняття в основній школі спрямовані на підвищення культурного та інтелектуального рівня школярів і передбачають виявлення та задоволення пізнавальних інтересів і здібностей дітей, поглиблення та розширення знань у галузі науки, культури, мистецтва. Поряд із факультативними курсами, розрахованими на один чи кілька років, можуть практикуватися короткотермінові факультативи (від 5 до 17 годин кожний). Основне їх призначення – за рахунок значно ширшого тематичного діапазону проблем повніше забезпечити початкове задоволення різноманітних інтересів учнів і сприяти тим самим кращому їх самовизначенню в різних галузях науки, техніки, людської діяльності.

Додаткові індивідуальні та групові заняття в 5–9 класах мають виконувати як корекційно-допоміжні функції, так і розвивати здібності особливо обдарованих дітей.

На старшому ступені навчання (10–11-ті (12) класи) завершується загальноосвітня підготовка на основі широкої диференціації навчання і професійної орієнтації, задоволення пізнавальних інтересів учнів, їх прагнення до освіти. У школах, де навчання ведеться мовами національних меншин, тривалість навчання на цьому ступені може бути продовжена на один рік рішенням відповідного органу управління народною освітою.

Державний компонент змісту освіти включає вивчення в основному тих же навчальних предметів, що й на другому ступені. У школах, де українською або російською мовою навчаються діти болгарської, молдавської (румунської), польської, кримськотатарської та інших національностей, державний компонент змісту освіти додатково включає знання з рідної мови, історії та етнографії свого народу.

На цьому ступені навчання значно збільшується число курсів за вибором та факультативів, більше часу відводиться на профільне навчання та

додаткові (індивідуальні і групові) заняття. Зміст трудового і професійного навчання на цьому ступені визначається радою школи з урахуванням місцевих умов, інтересів дітей.

У 10–11 класах можуть реалізуватися два варіанти навчання: традиційний, коли учні вивчають заданий зміст освіти в однаковому обсязі при широкій організації факультативних курсів, і диференційований за профілями, які обираються школою на основі врахування пізнавальних інтересів учнів, місцевих умов, наявності кадрового забезпечення і матеріально-технічної бази. Профілі можуть бути різноманітними за дидактичною метою, обсягом тощо. Поглиблене вивчення профілюючих предметів та курсів за вибором реалізується за рахунок часу, відведеного на шкільний компонент змісту освіти і, як правило, не передбачає використання навчального часу державного компоненту.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1992. – № 4. – С. 4–29.

1993

Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»)*

[...]

Зміст освіти

Оновлення змісту освіти є визначальною складовою реформування освіти в Україні і передбачає приведення його у відповідність із сучасними потребами особи і суспільства.

Стратегічні завдання реформування змісту освіти:

- вироблення державних стандартів і відповідне формування системи й обсягу знань, умінь, навичок творчої діяльності, інших якостей особистості на різних освітніх та кваліфікаційних рівнях;
- відбір і структурування навчально-виховного матеріалу на засадах диференціації та інтеграції, забезпечення альтернативних можливостей для одержання освіти відповідно до індивідуальних потреб та здібностей;

** Основні положення представленого документа розглянуто на I з'їзді педагогічних працівників України в грудні 1992 р. Після доопрацювання, що тривало майже рік, його затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. Пріоритетна мета програми – визначення стратегії розвитку освіти в Україні на найближчі роки та перспективу на XXI ст.*

Текст подано в скороченому вигляді.

- органічне поєднання у змісті освіти його загальноосвітньої та фахової складових відповідно до освітніх рівнів та особливостей регіонів України;

- вивчення української мови в усіх навчально-виховних закладах, утвердження її як основної мови функціонування загальноосвітньої, професійної та вищої школи; орієнтація на інтегральні курси, пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу;

- оптимальне поєднання гуманітарної і природничо-математичної складових освіти, теоретичних і практичних компонентів, класичної спадщини та сучасних досягнень наукової думки, органічний зв'язок із національною історією, культурою, традиціями;

- створення передумов для розвитку здібностей молоді, формування готовності і здатності до самоосвіти, широке застосування нових педагогічних, інформаційних технологій;

- сприяння фізичному, психічному здоров'ю молоді, врахування потреб індивідуальної корекційно-компенсаційної спрямованості навчання і виховання дітей із вадами психофізичного розвитку.

Шляхи реформування змісту загальноосвітньої підготовки:

1. Гуманітарна освіта:

- формування гуманітарного мислення, опанування рідної, державної та іноземних мов;

- прилучення до літератури, музики, образотворчого мистецтва, надбань народної творчості, здобутків української і світової культури;

- осмислення історичних фактів, подій і явищ, різноманітності шляхів людського розвитку;

- формування світоглядної, правової, моральної, політичної, художньо-естетичної, економічної, екологічної культури;

- утвердження пріоритетів здорового способу життя людини;

- відображення у змісті історичної освіти закономірностей історичного розвитку, широке вивчення україно- (народо-) знавства, етнічної історії та етногенези українців, інших народів України;

- забезпечення естетичного розвитку особистості, оволодіння цінностями й знаннями в галузях мистецтв;

- формування етичних цінностей, починаючи з ранньої родинної освіти.

2. Природничо-математична освіта:

- поєднання основ класичних фундаментальних дисциплін і сучасного розуміння закономірностей будови світу;

- обов'язкове вивчення природничо-математичних дисциплін в усіх типах загальноосвітніх навчально-виховних закладів на всіх ступенях освіти;
- посилення гуманістичного спрямування змісту природничо-математичної підготовки.

3. Трудова підготовка:

- вироблення елементарних трудових навичок у період дошкільної освіти;
- розширення трудового досвіду дітей, формування в них навичок самообслуговування;
- формування техніко-технологічних та економічних знань, практичних умінь і навичок, необхідних для залучення учнів до продуктивної праці та оволодіння певною професією;
- розширення політехнічного світогляду учнів і розвиток їхніх творчих здібностей на основі взаємозв'язку трудового навчання з основами наук;
- активне ознайомлення з масовими професіями, виховання потреби у праці та оволодіння певною професією;
- ознайомлення учнів з основами ринкової економіки, різними формами господарської діяльності;
- використання досвіду народної педагогіки, залучення школярів до вивчення народних ремесел, створення умов для органічного включення їх у трудову діяльність.

Шляхи реформування змісту фахової підготовки:

- приведення його у відповідність із рівнем розвитку духовної і матеріальної культури, науки, техніки, змінами, що відбуваються в суспільному житті, економічних відносинах, організації праці тощо;
- запровадження поліваріантності освітніх програм, поглиблення їх практичної спрямованості, широке використання новітніх педагогічних, інформаційних технологій та впровадження модульної побудови навчального матеріалу;
- забезпечення випереджального зростання кваліфікації робітника та спеціаліста, безперервності і наступності у здобутті кваліфікаційних рівнів;
- поєднання споріднених професій та спеціальностей для забезпечення мобільності фахівців на ринку праці.

[...]

Освіта. – 1993. – № 44–46. – С. 2–15.

Закон України «Про мови»*

Україна – єдина у світі етнічна територія, яку населяє український народ. Українська мова є головною передумовою існування українського народу та розвитку його культури.

Внаслідок історичних обставин склалася ситуація, коли вживання української мови істотно звузилося, що призвело до відчуження народу від власної культури, а тому необхідно визначити особливі заходи для захисту української мови. Такий захист може гарантувати статус державної мови. Держава забезпечує всебічне і повноцінне використання української мови у всіх сферах державного і суспільного життя, а також підтримує вивчення і дослідження української мови в іноземних державах.

Статус державної мови, встановлений для української мови, сприяє всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу.

Мешканці України мають конституційне право користуватися своєю національною мовою або іншими мовами.

Розділ I. Загальні положення

Стаття 1. Державною мовою в Україні є українська мова.

Стаття 2. Україна забезпечує усім громадянам України право опанувати українську мову, фінансує вивчення української мови в державних навчальних закладах.

Стаття 3. Закон України «Про мови» визначає використання української мови і інших мов у сфері державної і суспільної діяльності, створює необхідні умови для вивчення української мови, використання в культурному житті мов інших національностей, захист мов.

Стаття 4. Державні, громадські органи, підприємства, установи та організації створюють громадянам України необхідні умови для вивчення української мови та поглибленого оволодіння нею.

У роботі державних, громадських органів, підприємств, установ та організацій використовується українська мова.

* Проект закону запропонували до обговорення вчені, письменники, учасники науково-практичної конференції «Про стан, проблеми та перспективи розвитку української мови в Україні», організованої Інститутом українознавства, Союзом Українок, Первинною організацією Товариства української мови імені Тараса Шевченка Київського університету, Фондацією О. Ольжича, Материнською школою «Оріяна». Редакція газети «Освіти» оприлюднила його на сторінках видання й закликала широкі кола освітян, яким небайдужа доля української мови, висловити свою думку.

Представлений проект закону не було ухвалено.

Стаття 5. Мовою міжнаціонального спілкування в Україні є українська мова.

Стаття 6. Народні депутати України та місцевих Рад народних депутатів повинні володіти українською мовою для виконання своїх професійних обов'язків.

Стаття 7. Україна забезпечує примноження і збереження фондів і пам'яток української мови, інших національних мов, якими користуються громадяни України у науково-дослідних установах, архівах, бібліотеках, музеях, а також їхню охорону та використання.

Стаття 8. Організація і контроль за виконанням Закону України «Про мови».

Організація виконання Закону України «Про мови» покладається на Президента України, Кабінет Міністрів України, органи місцевої виконавчої влади.

Контроль за виконанням цього Закону покладається на органи місцевої представницької влади.

Розділ II. Права мешканців у виборі мови

Стаття 9. Реалізація прав мешканців України у виборі мови визначається Законом України «Про мови» для всіх працівників органів державної влади та державного управління, а також установ, підприємств і організацій знанням і вживанням державної мови та інших мов у такому обсязі, який необхідний для виконання їхніх професійних обов'язків.

Обсяг знання мов, необхідний для працівників, визначається положенням, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Під час проведення в Україні з'їздів, засідань, нарад і зборів вибір мови промовця вільний.

На відкритих заходах їх організатори повинні забезпечити переклад українською мовою.

Ця умова не поширюється на заходи національно-культурних товариств і релігійних конфесій.

[...]

Розділ IV. Мова освіти, науки і культури

Стаття 14. В Україні гарантоване право здобути освіту державною мовою. Право дістати освіту рідною мовою мають також особи інших національностей, що проживають в Україні.

Стаття 15. В Україні навчання в середніх спеціальних та середніх професійних навчальних закладах забезпечується державною мовою та іншими мовами із спеціальностей, необхідних Україні, незалежно від

відомчого підпорядкування навчального закладу. Перелік спеціальностей встановлює Кабінет Міністрів України.

У фінансованих державою вищих закладах основною мовою навчання є українська мова.

Стаття 16. У всіх начальних закладах України з іншою мовою навчання українську мову вивчають незалежно від відомчого підпорядкування цих закладів.

В Україні випускники середніх, середніх спеціальних, середніх професійних шкіл та вищих навчальних закладів повинні складати екзамени з української мови. Міністерство освіти України разом з відповідними міністерствами визначають необхідний рівень оволодіння державною мовою.

Стаття 17. В Україні мовою телебачення, радіо та інших засобів масової інформації є українська мова.

З метою задоволення національних потреб громадян України за бажанням національно-культурних товариств, центрів і громад на місцевому радіо і телебаченні в разі необхідності може бути надано ефірний час для транслявання радіо і телепередач їхніми національними мовами. Передачі державного радіо і державного телебачення України, окрім прямих передач, адресованих представникам інших національностей, повинні бути дубльовані, забезпечені дикторським текстом або субтитрами державною мовою.

Це правило стосується також кінофільмів, що їх демонструють в Україні з комерційною метою.

Стаття 18. В Україні результати наукових робіт оформляють українською мовою, або, за погодженням із виконавцем, іншою мовою. Подання або публічний захист праць на здобуття вчених ступенів відбувається українською мовою або іншою мовою, яку, за згодою автора, затверджує рада з надання наукових ступенів.

Стаття 19. В Україні гарантоване вживання української мови, а також говірок та діалектів у всіх сферах культури.

Держава гарантує також збереження і розвиток культури малочисельним народностям, які населяють в Україні єдину для них етнічну територію.

[...]

Розділ VII. Сприяння національно-культурному розвитку українців, які проживають за межами України

Стаття 27. Українська держава на основі угод з іншими державами та згідно з нормами міжнародного права бере на себе зобов'язання сприяти національно-культурному розвитку українців, які проживають за її межами.

Стаття 28. Україна організовує і періодично проводить всесвітні форуми українців, сприяє навчанню осіб українського походження в навчальних закладах України.

Розділ VIII. Захист мов

Стаття 29. За виконанням Закону України «Про мови» в державі здійснюють нагляд органи державної влади і органи самоуправління.

Стаття 30. За порушення Закону України «Про мови» винуватців притягають до відповідальності в установленому законом порядку.

Освіта. – 1995. – Черв. (№ 26). – С. 7.

Гуманітаризація загальної середньої освіти*

Загальні положення

Школа завжди була і залишається важливим соціальним інститутом, діяльність якого визначається характером замовлення суспільства щодо формування майбутніх громадян країни. З іншого боку, спрямованість шкільної освіти суттєво впливає на розвиток самого суспільства. Таким чином, між школою й суспільством існує діалектичний взаємозв'язок: суспільство живе і розвивається, як вчиться, і вчиться так, як бажало б жити. Водночас випереджальний розвиток освіти – закономірність і обов'язкова умова нормального розвитку суспільства. Незаперечною є істина: яка сьогодні освіта, які ідеї, світоглядні й морально-етичні системи вивчаються в школах і вузах – таким буде суспільство в найближчі п'ятдесят, а то й сто років.

Майбутнє України – у розбудові її державності, переході від одного типу цивілізації до принципово іншого, ринкового, від панування тоталітарного режиму до громадянського суспільства із забезпеченням демократичних свобод, від ідеологічного примусу і загального усереднення, нівелювання особистості до визнання неповторності, самобутності кожної людини, до проголошення її найвищою цінністю держави, до утвердження

* Документ підготував у 1995 р. доктор педагогічних наук, дійсний член АПН України С. У. Гончаренко і кандидат педагогічних наук, член-кореспондент Ю. І. Мальований.

Текст подано в скороченому вигляді.

пріоритету духовних, загальнолюдських цінностей над класовими, партійними, національними. Саме освіта, школа насамперед мають забезпечити руйнування старих стереотипів мислення, поступову зміну менталітету суспільства.

Розбудова такої школи, такої системи освіти вимагає чіткого визначення базових принципів, які б у онтологічному плані задавали її ідеали і мету, а в діяльнісному – систему відліку в русі втілення в життя цих ідеалів і мети. Останнє передбачає глибоке усвідомлення реального стану шкільної освіти і тих причин, що привели до кризових явищ у ній, з метою їх усунення. Численні попередні шкільні реформи саме тому й не давали позитивних результатів, що зводились в основному до суто організаційних, зовнішніх вирішень назрілих проблем, до набору випадкових часткових заходів, які не зачіпали їх глибинної сутності.

Крім тотальної заідеологізованості освіти з усіма її наслідками, на освітній системі нашої, як і ряду інших країн, суттєво позначилась панівна в індустріальному суспільстві технічна парадигма, яка орієнтувала на всезростаючу заміну «ненадійної» людини надійною автоматикою та іншими «відрегульованими механізмами». Звідси погляд на спеціаліста в основному як на обслуговувача «розумних» машин. У шкільному освітньому процесі подібні установки на фоні могутнього ідеологічного підкріплення щодо основного смислу людського життя – служити ідеалам «світлого майбутнього» і наполегливою працею наближувати його – трансформувались у більш загальний підхід, який не пов'язував мету навчання і виховання з самою особистістю учня і відводив йому передусім роль засобу в реалізації потреб розвитку виробництва, соціально-політичних інститутів. Система освіти й виховання наполегливо відривала молодь від думок про високе, духовне, пропонуючи їй заняття сірим, буденним, прагматичним.

Така обмежена орієнтація освіти й виховання, яка не пов'язує в єдине ціле об'єктивні громадські запити із забезпеченням самореалізації учнів, якомога повнішим виявом ними своїх індивідуальних сутнісних сил, насамперед здатності до творчості, природно, не могла не породити в них відчуженого ставлення до школи, до системи навчання й виховання, яка в ній склалася.

Традиційна школа як соціальний інститут з її нехтуванням завданнями розкриття творчого потенціалу особистості, актуалізації закладених у дитині можливостей втратила багато своїх завдань і функцій. Інтереси особистості і потреби суспільства виявилися за порогом школи. Вона почала працювати лише на одну адресу – на державу. У результаті сформувалася система

потрійного відчуження: школи – від суспільства, учня – від школи, вчителя – від учня.

Нехтуючи творчим началом у всій своїй діяльності, ставши на шлях тотального усереднення особистості, школа позбавила тим самим не лише особистість, а й саму себе здатності до розвитку. Застигла школа стала засобом консервації суспільного розвитку, механізмом відтворення застиглих соціальних структур. Водночас відбулося відчуження освіти й школи від духовної культури народу. А освіта, позбавлена духовності й культури, перестає, як свідчить досвід людської цивілізації, нею бути, стає чужою особистості й суспільству. Разом з тим за таких умов втрачається і потреба в освіті, що ґрунтується на справжній духовності. Це веде до обездуховлення суспільства і школи, що значною мірою і сталося з нашими освітньою і суспільною системами.

Тож відродження духовності у шкільній освіті є тією першоосновою, на якій лише й можлива її наступна розбудова. Шлях до цього – через гуманітаризацію освіти.

Ідея гуманітаризації не є принципово новою, вона активно реалізується в освітніх системах розвинених країн. Основна її суть – забезпечення ґрунтовного загальнокультурного розвитку, формування гармонійної, цілісної особистості, що розглядається як важлива передумова і суттєвий фактор її професійного становлення і самореалізації. Залежно від реального стану і особливостей освітніх, та й соціальних процесів у конкретній країні, пріоритети надаються тим або іншим аспектам гуманітаризації. Завдання гуманітаризації освіти, наприклад, в американській школі сформульовані вченими країни так: знайомство з шедеврами світового мистецтва, розуміння його ролі у розвитку цивілізації, підвищення загального культурного рівня, розвиток ерудиції, вміння спілкуватися з людьми.

У сучасній українській школі, враховуючи охарактеризовані особливості її освітньої спадщини, гуманітаризація має охоплювати значно ширші і глибші пласти освітнього процесу, включаючи і його основи. Вона має передбачати переорієнтацію пріоритетів у визначенні освітніх ідеалів – відмову від технократичних підходів у цій справі і спрямування освітнього процесу на формування передусім духовного світу особистості, утвердження духовних цінностей як першооснови у визначенні мети і змісту освіти, олюднення знання, формування цілісної гармонійної картини світу з повноцінним відображенням у ній світу культури.

Сьогодні гуманітаризація освіти – один із головних засобів заповнення духовного вакууму, що виник у зв'язку з розпадом старих ідеологічних схем,

одне з основних джерел формування нової соціальної ідеології, спроможної змінити менталітет суспільства.

Не менш важливий аспект гуманітаризації – подолання хижацького ставлення до природи і екологічного невігластва. У процесах і явищах дегуманізації освіти закладена реальна небезпека не лише технологічних, виробничих та інших неполадок, подібних до аварій та фактів екологічного нехлюйства, які так почастишали останнім часом, а й загроза фізичному існуванню людей на Землі. Сьогодні знання, не осяяні моральністю, духовністю, високою культурою, не заломлені через призму гуманістичних цінностей, можуть принести непоправну шкоду людству. У руках людини-оператора з низькою загальною культурою будь-яка найдосконаліша техніка може вмиць перетворитися на купу металобрухту, завдаючи іноді важко поправної шкоди населенню і навколишньому середовищу.

Гуманітаризований освітній процес має спрямовуватись на розуміння і пізнання людини як унікальної і найскладнішої з усіх існуючих у світі систем, як явища, яке ми не лише бачимо навколо себе, але яке кожен також усвідомлює всередині себе. У зв'язку з цим важливою проблемою гуманітарності є самопізнання людини. Якщо релігія сильна саме тим, що вона звертала людину до внутрішнього її світу і тому володіла величезним моральним потенціалом, то сьогодні завдання полягає не в тому, щоб милостиво допустити в школу релігію, надавши їй там усі права громадянства, і не в тому, щоб усіх повернути до релігійної свідомості, а в тому, щоб знайти спосіб нерелігійними засобами розв'язувати завдання, які в минулому успішно розв'язувалися за її допомогою. До того ж слід враховувати, що віра – це не лише форма релігійної свідомості. Віра – це специфічна людська якість, яку можна науково визначити як «прогнозування майбутнього при дефіциті інформації», а ненауково можна вважати просто необхідною людині властивістю, певним регулятором людської діяльності, коли йдеться про непізнане, але бажане.

Основою гуманітаризму є раціональний антропоцентризм. Процес освіти має сприяти звеличенню людини, розкриттю її потенційних можливостей. Це, по-перше, означає, що у фундамент формування особистості має бути покладене лише те знання, яке використовується на благо людини, знання, завдяки якому людина, за Гегелем, «має визнати себе достойною найбільш достойного». По-друге, гуманітаризований освітній процес має бути підпорядкований вільному розвитку особистості, вияву її здібностей. У цьому завдання гуманітаризації частково співзвучні завданням гуманізації освіти, хоч ці поняття тотожними вважати не можна.

Гуманізація освіти – це відображення в освітньому процесі тенденцій гуманізації сучасного суспільства, коли людська особистість визнається найвищою цінністю, а утвердження блага людини є найважливішим критерієм суспільних відносин. Вона полягає у рішучому повороті освітнього закладу до особистості учня, забезпеченні максимально сприятливих умов для виявлення і розвитку його задатків і здібностей на основі поваги і довіри до нього, прийняття його особистісних цілей і запитів.

Безперечно, в живому процесі навчання і виховання гуманітаризація та гуманізація виявляються не ізольовано, а в єдності своїх багатогранних аспектів. Тому не варто чітко їх розмежовувати, оскільки це здійснити важко та й доцільність такої диференціації досить сумнівна. Тому в подальшому викладі у ряді випадків функції гуманітаризації та гуманізації чітко не розділяються.

Поки що основоположні проблеми гуманітаризації освіти, пов'язані з обґрунтуванням мети навчання й виховання, їх теоретичного і організаційно-методичного забезпечення, по суті, залишаються ніби «поза кадрам» розбудови школи. Згадка про гуманітаризацію освіти в різних планах, програмах, концепціях, положеннях тощо є швидше даниною термінологічній моді, а не свідомим формуванням найважливіших напрямів розвитку української школи.

До того ж часто процес гуманітаризації освіти розглядають занадто спрощено. Одні все зводять до формального перерозподілу навчального часу на користь предметів гуманітарного циклу за рахунок інших предметів. Інші додають до цього необхідність значного збільшення обсягу знань із традиційних гуманітарних наук. Нарешті, особливо популярними є пропозиції на доповнення до існуючих, традиційних гуманітарних предметів ввести в навчальний план шкіл цілий ряд нових ще більш гуманітарних предметів і екологічних курсів.

Зрозуміло, що таке суто директивне «підвищення» духовності освіти й школи шляхом гуманітарного «всеобучу» не приведе до якісних змін. Великий обсяг гуманітарних знань легко може уживатися з низькою культурою і бездуховністю їхніх володарів. Можна оволодіти всією сукупністю чи більшою частиною конкретних гуманітарних знань і не відзначатися високою моральністю. Гуманітаризація – це сутнісно нові пріоритети у формуванні змісту освіти, організації навчально-виховного процесу. Розглянемо їх.

Гуманітаризація змісту освіти

У комплексі сучасних проблем гуманітаризації національної системи освіти завдання гуманітаризації її змісту безперечно посідає центральне місце. Саме в змісті освіти знаходять відбиття ті складові культури, які суспільство, школа й сім'я пропонують новим поколінням і які є основою формування молоді особистості.

Гуманітаризація змісту освіти передбачає насамперед підвищення статусу і радикальний перегляд змістового наповнення гуманітарних і суспільних навчальних предметів.

Розгляньмо передусім сутність цих понять. Річ у тім, що протягом семи десятиліть ми, по суті, відмовлялися навіть від поняття «гуманітарні науки», замінивши його поняттям «суспільні науки». Під це підводилась певна філософська основа: радянська філософія ще з 20-х років виходила з того, що існує лише дві форми буття: природа й суспільство, а так званий «дух» є не що інше, як «суспільна свідомість»; що культура як самостійний об'єкт не існує – це лише суспільне явище. Та й самої людини як предмета пізнання філософів теж не існувало, тому що марксизм вивчає суспільство, а людина, як твердили філософи, посилаючись на «Тези про Фейєрбаха» К. Маркса, є нібито «сукупністю всіх суспільних відносин», тобто дорівнює суспільству. А це означає, що марксистська філософія повинна вивчати закони природи й суспільства; в ній немає місця для самостійного вивчення людини. Так соціальність витіснила гуманітарність.

Звичайно, ці деформації в розумінні поняття гуманітарних наук і відповідно шкільних навчальних предметів мають бути усунуті. Необхідно повернутися до здорового глузду і пам'ятати, що гуманітарні науки займаються насамперед людиною, а не суспільством, людиною-громадянином, людиною-творцем, нарешті – справами людини і насамперед культурою. Саме духовна культура, в якій людина відтворює себе в своїй людській цінності, в повноті своїх переживань, роздумів і мрій, є компетенцією гуманітарних наук. Виходячи з цього, до гуманітарних навчальних предметів слід віднести мови, літературу як мистецтво слова, всі інші види мистецтв.

Історичні, юридичні, економічні та інші суспільні науки і відповідні їм навчальні предмети теж мають бути спроектовані на людину і мати, на наш погляд, суспільно-гуманітарний характер. Загальною метою вивчення таким чином зорієнтованих суспільних предметів має стати формування необхідного комплексу знань із проблем розвитку людини, її взаємовідносин з соціальним і природним середовищем. Вивчення цих навчальних предметів має допомогти молодій людині пізнати суспільство на різних етапах його

історії, осмислити феномен культури, сенс свого існування й існування іншої людини. Зрештою цикл суспільних навчальних предметів має бути націлений на формування в учнів такої соціальної картини світу, яка сприяла б їх адаптації до сучасного суспільства, що передбачає вироблення у школярів ставлення до іншої людини як безумовної цінності.

Традиційно цикл власне гуманітарних і суспільних (соціальних) навчальних предметів має загальну назву гуманітарних предметів. У цій концепції прийнято таку ж термінологію. Подекуди з метою розведення понять сукупність предметів гуманітарного циклу названа гуманітарно-суспільними предметами.

Незавидний статус гуманітарних і суспільних предметів у сучасній школі зумовлюється рядом причин. Протягом попередніх десятиріч освітня політика спрямовувалася на посилення ідеологічного виховання учнів, політехнізацію освіти, поліпшення підготовки випускників школи до праці в народному господарстві. З цією метою в навчальні плани шкіл вводилися так звані «виховні предмети» (етика і психологія сімейного життя, основи держави й права, вибір професії тощо), різко збільшувався час на трудове й виробниче навчання учнів, на організацію виробничої практики тощо. Все це робилося не лише за рахунок збільшення понад усі розумні межі тижневого навчального навантаження учнів, але й за рахунок зменшення часу на вивчення основ наук, у тому числі й предметів гуманітарного циклу.

Формування відповідного ставлення до гуманітарних і суспільних предметів пов'язане і з тим, що при вступі, наприклад, до вузів чи середніх спеціальних навчальних закладів технічного профілю на вступних екзаменах чи при модному нині тестуванні практично ніхто не цікавиться рівнем загальнокультурного розвитку абітурієнтів, їх ерудицією, широтою пізнання, вмінням самостійно мислити й аналізувати явища навколишнього життя. Все зводиться до правильного відтворення певної суми передбачених програмою знань. Тому молодь задовольняється досить скромним багажем загальногуманітарних знань. Чи не в цьому одна з причин технократизму наших спеціалістів, їх професійної обмеженості? Адже дефіцит гуманітарної культури є серйозною перешкодою на шляху до справжньої творчості, новаторства, до нових ідей у будь-якій галузі людського пізнання й діяльності. Загальна гуманітарна культура надихає талант, розширює горизонти творчого бачення.

З огляду на це варто було б запровадити спеціальне підсумкове тестування з метою визначення рівня загальногуманітарного розвитку випускників школи, їх реального багажу знань у галузі культури, етикету, літературної мови, історії мистецтв. Це сприяло б зростанню престижу і

значущості в очах школярів і їх батьків такого роду знань і навичок, орієнтувало б їх на більш цілеспрямоване й систематичне освоєння багатств гуманітарної культури.

Підвищення статусу гуманітарних і суспільних предметів, збільшення часу на їх вивчення несумісні, однак, із введенням до навчального плану предметів із метою розв'язання складних соціальних проблем, які сьогодні не під силу розв'язати державі економічними чи політичними методами (екологія, збереження здоров'я, економіка сім'ї, ринкова економіка тощо), або ж предметів надуманого змісту чи викликаних кон'юнктурними міркуваннями. Серед них широко пропагований нині «наскрізний» курс «Українознавства». Обґрунтування необхідності його вивчення поряд із традиційними предметами з метою поліпшення формування в молоді національної самосвідомості й гідності, виховання молодих громадян України патріотами своєї вітчизни не витримує серйозної критики, оскільки його зміст майже повністю дублює матеріал про національну історію, культуру, традиції та ін., який має вивчатися в курсах української мови та літератури, історії й географії України, музики, образотворчого мистецтва тощо. Інша річ – узагальнюючий курс українознавчого спрямування в одному з класів старшої школи, що приводив би в систему відповідні знання учнів, одержані впродовж шкільного навчання.

Взагалі відбір гуманітарного компонента змісту шкільної освіти і реалізація його у навчальних предметах є досить складною проблемою і вимагає серйозних досліджень. Безперечно, можливі різні варіанти такої реалізації, що обумовлюватиме й різні набори навчальних предметів і курсів. Одночасно, однак, слід відмовитися від традиції, щоб кожній галузі гуманітарного наукового знання відповідав окремий предмет шкільного навчального плану. Гуманітарних наук досить багато, основи кожної з них у школі вивчати недоцільно та й просто неможливо. Перспективним тут видається шлях інтеграції коректно відібраних найсуттєвіших відомостей із різних наук в одному чи кількох предметах або курсах. Їхній зміст, природно, не повинен дублювати змісту інших предметів.

Досить поширеними є спроби гуманітаризувати зміст освіти за рахунок вивчення різних релігійних вчень чи їх історій. У педагогічних колах існує міф, ніби духовність формується в процесі релігійного, морального, естетичного пізнання світу, а ні в якому разі не наукового, що наука стоїть ніби десь збоку в цій духовності. Починають протиставляти духовність і науковість. Є й такий міф, що ніби існує жорсткий поділ між природознавством і гуманітарною культурою, що вони конфронтують між

собою, що існує суперечність між цими двома типами культури. Це хибний погляд.

Духовність немислима без наукових знань, уміння розібратися у світі, чого нам часто не вистачає. Слід розуміти, що ми живемо в особливому типі культури, яку можна назвати техногенною. Саме вона вивела людство на лінію прогресу, хоча й принесла, як ми нині розуміємо, немало лиха. І питання про пошуки нових орієнтацій, нових цінностей стоїть дуже гостро. Ось у цьому типі цивілізованого розвитку, до якого належить сучасна цивілізація, науки про природу відіграють особливу роль. Вони не лише забезпечують технологічний прогрес, вони формують менталітет людей, глибинні структури мислення.

Духовність не можна плутати із ерудованістю, начитаністю, інтелігентністю. Важливо усвідомити, що духовність особистості невіддільна від почуття людиною невідокремленості від Природи, Світу, Всесвіту, від прагнення до вищих цінностей ідеалу Смислу, Істини, Добра й Краси. Саме втрата духовності і смислу життя є найбільш глибокими факторами спостережуваного сьогодні розпаду суспільства в цілому і багатьох людських особистостей.

Важливою складовою духовності є почуття національної приналежності, яке формується на основі широкого прилучення учнів до історії і культури свого народу. Національна школа має передати молодому поколінню моральні устої, традиції, духовні цінності, історичну пам'ять свого народу. Все це є надійним заслоном проти духовного зубожіння, національної нівельованості, зумовлює історичний розвиток нації. Тому зміст шкільної освіти, особливо гуманітарних предметів, має бути етнічно орієнтованим, містити різнобічні знання, достатні для цілісного уявлення про свій народ, його історико-культурні витоки і етнічну специфіку.

Услід за підвищенням статусу і збільшенням навчального часу на вивчення гуманітарно-суспільних предметів мають бути кардинально переглянуті підходи до формування їх змісту і спрямованості. До останнього часу ці предмети вивчалися виключно з класових позицій. Це призвело до канонізації багатьох навчальних програм і закріплення їх змісту. У результаті відбулося відчуження гуманітарно-суспільної освіти не лише від цінностей світової цивілізації, а й від традицій вітчизняної культури. Склалась система освіти, абстрагована від реальностей, від новітніх досягнень людської думки. Духовна бідність, достатня для існування за умов ідеалізованої соціальної системи, привела до морального краху при ускладненні соціальної ситуації.

Нині не можуть не насторожити спроби замінити класовий принцип у гуманітарній освіті вульгарно націоналістичним, коли історія і культура одного народу фетишизується і протиставляється іншим. Не слід допускати до того, щоб любов до свого народу набувала хворобливих форм, коли це почуття з облагороджуючого перетворюється в силу, яка позбавляє людину душевної рівноваги і штовхає до необдуманих вчинків.

У зв'язку з цим гуманітаризація змісту освіти означає його деідеологізацію у тому розумінні, що в школі мають вивчатися наукові факти, а не їх тлумачення з тих чи інших ідеологічних позицій. Зокрема, література має вивчатися передусім як мистецтво слова, а не як засіб ідейної обробки особистості. Її основне завдання – ввести учнів у світ прекрасного, прилучити до національних і світових скарбів красного письменства і народної творчості, до духовних пошуків видатних їх творців, виховати високі естетичні смаки, сформувати прагнення до пізнання загальнолюдських цінностей та ідеалів. Основним критерієм добору літературних творів для вивчення має бути їх художньо-естетична цінність. Водночас новий зміст шкільної літературної освіти має об'єктивно відбивати розвиток вітчизняного і світового літературного процесу без купюр, «чорних» чи «білих» плям.

З аналогічних позицій належить підходити до формування змісту шкільної історичної освіти, не обмежуючись лише соціально-політичним його аспектом. Шкільний курс історії має повнокровно і різнобічно відбивати розвиток людської цивілізації, її матеріальної і духовної культури, а не зводитися до літописання суспільно-політичних відносин. Це означає, що в історії є два плани, що це не лише суспільна, а й гуманітарна наука. Вона не може обмежуватись тим, що К. Маркс називав проявом суспільно-політичних законів, бо в такому разі втрачається розуміння історії конкретної людської діяльності і людини як історичної істоти.

З огляду на ідеї гуманітаризації освіти неприпустимо формувати у школярів комплекс історичної неповноцінності, почуття жертви історії, відчай людини, змушеної жити у найгіршій країні світу, вдаючись до прокурорського розгляду минулого. Історію не можна судити, її слід вивчати, щоб на досвіді пращурів набувати мудрості і не повторювати їх помилок.

Гуманітарно-суспільні предмети в українській школі мають вивчатися в контексті досягнень світової цивілізації. Їх зміст може і повинен бути відкритим для всіх культур, не розчиняючись, однак, у них. Тут має бути врахована світова тенденція універсалізації освіти, що виключає її національну ізоляцію. Уже в основній школі доцільне вивчення всесвітньої історії і культури. В його основі має лежати принцип, за яким всі досягнення людства розглядаються як його спільна спадщина, яка використовується і

збагачується кожним народом і кожним поколінням. Головне призначення цих курсів – відкриття для учнів таємниці зародження й еволюції моральних ідей, які радикально змінювали світ, сприяти розумінню власних соціальних і культурних ситуацій на основі усвідомлення багатоманітності способів життя різних народів, їх людських і духовних прагнень.

Принципово важливим є просякнення змісту гуманітарно-суспільної освіти ідеями неоднозначності, альтернативності. Засвоєння учнями цих ідей є необхідною передумовою для формування в них уміння аналізувати різні типи суспільств, встановлювати їх специфічні риси. Від повноти їх реалізації залежить глибина розуміння суспільного розвитку, історичного процесу загалом.

Гуманітаризація навчального процесу несумісна з нав'язуванням учням «єдино правильних» точок зору, патентованих незаперечних істин і догм. Учитель зобов'язаний давати об'єктивну інформацію з відповідної галузі. Звичайно, педагог не може не відстоювати свою позицію, не може не проводити її. Однак необхідне розгортання всієї системи поглядів з того чи іншого питання, чітке вичленування й формулювання самої проблеми, навколо якої виникають різні точки зору й різні позиції. «Нехай наставник змушує учня ніби просіювати через сито все, що він йому підносить, і нехай нічого не втовкмачує йому в голову, спираючись на свій авторитет і вплив... Учень же, якщо це йому буде під силу, нехай зробить вибір самостійно, або, врешті-решт, залишиться з сумнівом» (А. Монтень).

Пора нарешті зрозуміти, що будь-які спроби позбавити і окрему особистість, і народ в цілому можливості вибору неминуче ведуть до інтелектуальної і моральної деградації суспільства. Вся система виховання з раннього віку має постійно надавати дитині можливість здійснювати вибір. Мистецтво виховання саме в тому і полягає, щоб, даючи максимальну свободу вибору, створювати оптимальні умови для того, щоб він виявився правильним. І однією з таких умов є достатність і достовірність інформації.

Гуманітарна освіта не обмежується вивченням гуманітарних і суспільних предметів. Значний гуманітарний потенціал мають математика та природничо-наукові предмети. Тому будь-яке протиставлення ролі гуманітарно-суспільних і природничо-наукових предметів у формуванні духовності учнів, розкритті творчого потенціалу особистості, актуалізації закладених у ній можливостей неприпустиме.

Особлива роль природничих наук в гуманітаризації освіти й школи зумовлена тим, що саме ці науки формують особливий тип раціональності – раціональності критично-аналітичної. Він надзвичайно важливий для світоглядних орієнтацій сучасної людини, оскільки привчає людей до

консенсусу, пошуку нестандартних розв'язків, до відносності систем відліку. Інакше кажучи, це дуже важливий для сучасного світу, для сучасного рівня культури спосіб мислення. Його обмеження неминуче веде до сплесків у суспільстві містики, де домінування міфологічної свідомості, появи масових психозів. За таких умов людська особистість перетворюється на іграшку в руках сліпця, а нерідко й злочинних сил, які вона сама породжує. Все це є свідченням втрати духовності, дегуманітаризації, деінтелектуалізації суспільства. У минулому це призводило до загибелі цивілізації.

Перехід до постіндустріального суспільства різко актуалізував проблеми підвищення рівня його природничо-наукової освіченості. Людина початку XXI ст. не має права називатися освіченою, якщо не має уявлень про будову й основні закономірності розвитку Всесвіту, про принципи дії електронного обладнання, якими користується на кожному кроці, про основні біологічні, фізичні, хімічні та інші закономірності. Ці знання не менш важливі для формування високої духовності, ніж знання творів Гомера, Шекспіра, Шевченка, відомостей про представників королівської династії Франції чи гетьманів України.

Це вимагає забезпечення належного статусу предметів математичного й природничого циклів у школі, відпрацювання державного стандарту природничо-математичної освіти. Він має включати справді соціально необхідні знання в доступному для засвоєння учнями обсязі та вигляді і бути обов'язковим для вивчення в загальноосвітніх школах усіх типів. Зміст стандарту має бути гуманітаризованим, тобто його вивчення має цілеспрямовано й систематично формувати в учнів загальні уявлення про природничі науки і знання, про природу як важливий елемент культури кожної людини. З одного боку, у ході вивчення мають розкриватися специфіка природничих наук та наукових знань про природу і на конкретних прикладах ілюструватися прямі й опосередковані зв'язки природничих наук з іншими галузями людської діяльності. А з іншого – основні досягнення природничих наук і процес пізнання наукових істин мають розглядатися крізь призму інтересів, запитів і прагнень людини.

При опрацюванні державного стандарту природничої освіти, при її гуманітаризації важливо мати на увазі, що протиставлення природничих і гуманітарних культур є правомірним до певних меж і важливо їх не переступити. Дуже важливо усвідомити, що ці два типи мислення – образний, правопівкульний та аналітичний, лівопівкульний – взаємодіють у будь-яких культурах. Будь-яке природничо-наукове відкриття – дитина своєї культури. Чому теорія відносності так швидко була прийнята науковим співтовариством? Та тому, що культура була до цього готова. Ідея, яку несла

теорія відносності, в інших видах культур резонувала, там готувалася, зароджувалася. Розуміння, що природознавство – дитина культури, що воно резонує з гуманітарною культурою – дуже важливе.

Гуманітаризація змісту шкільної природничо-математичної освіти полягає передусім у тому, щоб зробити знання, закладені у цьому змісті, особистісно значущими для учнів на основі розкриття їх прямих і опосередкованих зв'язків із людиною і суспільством, усвідомлення школярами цих знань не лише як важливого елемента загальнолюдської культури, а й як елемента культури кожної сучасної людини. Саме такий підхід, крім іншого, істотно впливає на полегшення їх розуміння і засвоєння більшістю учнів. Це в свою чергу дозволить «привернути» до природничо-математичних предметів і школярів без виражених відповідних здібностей, уникнути «відлучення» значної частини учнів від наук, які є основою науково-технічного прогресу, запровадження нових технологій і від яких, врешті, залежить саме існування людської цивілізації.

Навчальні курси з природознавства й математики для учнів, які не мають яскраво виражених природничо-математичних здібностей, мають бути побудованими так, щоб вони змогли засвоїти основні поняття: що являють собою кожна з галузей природознавства як наука, якими засобами розв'язують свої проблеми і як обґрунтовують об'єктивність одержаних знань, яке місце в системі наукового пізнання посідають поняття, закон, теорія і експеримент, в якому взаємовідношенні в науковому пізнанні перебувають логічне й інтуїтивне, як співвідносяться між собою наукове й побутове мислення, чим відрізняються закони природи від законів суспільства, в чому відмінність науки від мистецтва і т. д.

Гуманітаризація змісту основ природничих наук передбачає систематизацію знань і формування в учнів природничо-наукової картини світу. Однак образ тієї картини, який формується сьогодні в учнів у процесі вивчення основ природничих наук, не зовсім відповідає істинному, і цю розбіжність необхідно ліквідувати. У сучасних природничих науках основна увага зосереджується на ймовірнісних закономірностях, принципах симетрії і їх взаємозв'язках із законами природи, на фундаментальних константах, принципах відповідності, неозначеності і доповнюваності і, нарешті, на чудовій єдності видів взаємодії. Їх значення виходить далеко за межі окремих природничих наук і природознавства в цілому. На порозі XXI ст. усвідомлення невіддільності нашого існування від життя Космосу спонукає вчених впритул займатися питаннями взаємозв'язку мікро-, макро- і мегасвіту. І ці проблеми мають знайти відбиття у змісті основ природничих наук та формуванні в учнів природничо-наукової картини світу.

Посилення уваги природничих наук до дослідження міждисциплінарних проблем, і до того ж загальнолюдського значення (екологічних, енергетичних, ядерних та ін.), істотно підвищує цінність наукових знань і досліджень. З великим сподіванням людство чекає від природничих наук не просто опрацювання фундаментальних, нехай навіть дуже важливих ідей, а розв'язування нагальних проблем, від яких залежить подальше існування людської цивілізації. Реалізація цього запиту суспільства у вивченні основ природничих наук дає можливість формувати у дітей уявлення, а потім і переконання в цінності наукових знань для кожної сучасної людини. Разом з тим розкриття могутнього потенціалу природничих наук у розв'язанні глобальних проблем передбачає постановку й обговорення на уроках вічної проблеми – відповідальності людини взагалі і вчених, зокрема, за вчинене.

Гуманітаризація вивчення основ природничих наук передбачає звернення і до людини як об'єкта наукового пізнання. У повсякденному навчанні природничих наук людину рідко показують як частину природи. А між тим цю ідею пропагували свого часу відомі представники природничих і гуманітарних галузей людського знання П. А. Флоренський, В. С. Соловйов, Д. І. Менделєєв, К. Е. Ціолковський, Л. М. Толстой, Ф. М. Достоевський, А. Л. Чижевський, В. І. Вернадський та ін. Справді, людина побудована з тих же атомів і молекул, електронів і протонів, отже, до неї багато в чому застосовувані закони природи, відомі учням з шкільних курсів хімії, фізики, біології тощо. Так само через багато розділів природничих предметів має пройти положення, що все життя, починаючи від народження і кінчаючи смертю, людина проводить на дні повітряного океану, в гравітаційному, електричному й магнітному полях Землі, пронизується щосекунди космічними променями, зокрема нейтрино. Більше того, час від часу людина зазнає впливу на собі і тих магнітних бур, які розігруються в ближньому Космосі, особливо в періоди активного стану Сонця. Тисячоліття все людство формувалося під впливом цих полів.

Суттєвим аспектом гуманітаризації змісту природничої освіти є спрямування його на формування у школярів світоглядних і наукових уявлень про себе як об'єкт природи, на формування громадянського почуття особистої відповідальності за майбутнє світу, що ґрунтується на знанні законів природи, необхідності рахуватися з ними і використовувати у практичній діяльності. Це допоможе учням об'єктивніше сприймати й оцінювати своє існування на Землі, більш розумно й розважливо ставитися до своїх власних життєвих сил і здібностей з тим, щоб повноцінніше здійснювати трудову діяльність. Знання законів природи, яким підкорюється

багато в чому поведінка людини, допоможе сформувати тверезе критичне ставлення до інформації про телепатію, телекінез, парапсихологію та інші загадкові явища, пов'язані з психікою людини й резервами людського організму.

Соціокультурне спрямування змісту математики і природознавства полягає в органічному відображенні в ньому, з одного боку, елементів соціальної історії науки, а з іншого – наукових біографій. Олюднення природничо-математичного знання саме у тому, щоб не зводити його до голих наукових фактів, а розглядати повчальні історії їх відкриття, знайомити з долями видатних творців наукового знання, впливом відкритих ними істин на розвиток цивілізації, у тому числі й вирішення її гуманітарних проблем. До того ж принципово важливо висвітлювати процес пізнання об'єктивно, без замовчування помилок і тупиків, що мали місце в історії розвитку наукової думки, боротьби ідей, зіткнення різних точок зору, наукових тріумфів і трагедій. Тільки такий підхід застереже від формування у дітей однобічних уявлень про процес пізнання як прямий рух від перемоги до перемоги, дозволить розкрити його реальну складність.

Розумінню гуманітарних аспектів математики і природничих наук значною мірою сприяє відображення у їх змісті естетичного начала. Мають бути коректно використані всі можливості для розкриття перед учнями справжньої краси дослідів, що приводили до суттєвих наукових відкриттів, витонченості обґрунтувань багатьох математичних, фізичних та інших закономірностей. Головне – допомагати учням пізнавати ту глибинну красу, «яка криється в гармонії частин і яка пізнається лише чистим розумом» (А. Пуанкаре). Все це сприяє включенню в процес пізнання емоцій і переживань учнів, які у разі успіху породжують натхнення.

Гуманітаризація змісту освіти вимагає принципового перегляду підходів до визначення структури навчальних предметів, особливо гуманітарного і соціально-гуманітарного циклу. Зокрема, сьогодні досить часто звучать пропозиції будувати їх зміст так, щоб він повністю повторював історичний розвиток наукового знання чи культури. Школа як соціальний інститут покликана долати відстань між біологічним віком дитини і історичним досвідом людства, допомогти молодій людині наздогнати розвиток цивілізації.

Здійснити це грандіозне завдання за 10–12 років перебування дитини в стінах школи неможливо, якщо онтогенез спробує буквально повторити філогенез. Всі спроби побудувати шкільні курси гуманітарних предметів на прямому повторенні історичного розвитку і шляху наукового пізнання нереальні, хоча при такому підході найпростіше знайти єдиний ритм у

вивченні курсів історії, літератури, мистецтвознавства. Так, філософ В. С. Біблер пропонує вивчати античну культуру й історію в 3–4 класах, середньовіччя в 5–6 класах і т. д. Робляться такі спроби і в курсах літератури. Однак ці на вигляд стрункі і привабливі раціональним розподілом часу вигадки утопічні, тому що періоди розвитку дитини прямо не повторюють епохи розвитку людства, і античність не може бути засвоєна в дитячому садку, а фольклор при всій любові дітей до казок і загадування загадок – у початковій школі. Між практичною дією й естетичним її усвідомленням завжди необхідна певна часова відстань. Нехтування цим правилом є руйнівним для навчання. Це нехтування віковими особливостями дітей чітко проявляється в шкільних курсах мови, які передбачають, незважаючи на вік дітей, вивчати категорії наукової граматики. Реальні потреби учнів у сфері мови, їх вікові інтереси й нахили не беруться до уваги, і ця обставина є однією з причин масової мовної безграмотності випускників школи.

Гуманітаризація процесу навчання

Гуманітаризація освіти, необхідна для утвердження нового мислення, орієнтація школи на цілеспрямоване й систематичне освоєння учнями багатств гуманітарної культури вимагають не лише докорінного перегляду й удосконалення змісту шкільної освіти, а й методів освоєння цього багатства, методів навчання й виховання. Повернення соціального розвитку до людини, особистості змушує зважати на її потреби, в тому числі й вікові, індивідуальні особливості учнів, шукати методи й прийоми навчання, природні для кожного періоду розвитку дитини.

Гуманітарна педагогіка виходить з постулату, що всі діти потенційно народжуються творцями. Тому її основна функція полягає в тому, щоб привести в рух потенційну духовну енергію учнів, спрямовувати її в русло свідомої культурної творчості на благо кожної конкретної особистості і тим самим усіх людей. Головним у системі гуманітаризації освіти й виховання стає, таким чином, раннє виявлення здібностей учнів і їх цілеспрямований розвиток. Гуманітаризація в цьому зв'язку – така організація навчально-виховного процесу, коли формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості, всебічне культивування індивідуальних здібностей учнів є головним смислом і метою педагогічних зусиль вихователів, як, між іншим, і самих вихованців, а міра розвитку учнів є визначальною мірою якості роботи вчителя, школи, всієї системи освіти.

Акцент на здібностях учнів у світлі гуманітаризації освіти має принциповий характер. Без опори на ці фундаментальні якості особистості не можна розраховувати в педагогічній практиці на успіх. Дослідження

підтверджують, що навіть просте усвідомлення учнями своїх задатків, здібностей стає потужним спонукальним мотивом досягнення більш високих результатів, служить серйозним фактором активізації їх творчих сил, поштовхом до самореалізації. Зокрема, встановлена тісна кореляція між усвідомленням школярами своїх здібностей і їх успіхами в навчанні, активністю в інших сферах громадсько значущої діяльності.

Дослідження психолога Торранса свідчать, що вже в початковій школі занадто часто мають репутацію «неслухняних», «дивних» і навіть «придуркуватих» серед учителів і однолітків ті діти, які не можуть пристосуватися до традиційної системи навчання («бути як усі»), які, маючи з кожного питання свою власну думку, не приховують її. Дані, які наводять соціологи, просто вражають: приблизно 13% надобдарованих дітей відраховуються із школи за неуспішність, серед так званих «слабких» учнів дві третини обдарованих (як із загальною обдарованістю, так і обдарованістю в тій чи іншій галузі, які виділяються над середнім рівнем). Значна (на жаль, ніхто не зібрав точних даних) частка обдарованих дітей асоціальної поведінки у віці одинадцяти-п'ятнадцяти років активно вимивається із школи, поповнюючи собою так звані «групи ризику». Особливо активізувалася боротьба з індивідуальністю й обдарованістю дітей після прийняття закону «Про освіту», який дозволяє у виняткових випадках відрахувати дітей із школи. На практиці це призвело до не поодинокого відрахування далеко не гірших – найбільш енергійних, найбільш не «схожих на всіх», а тому найбільш небезпечних із погляду людей безталанних. І ще страшніше: серед підлітків, які відстоюють свою обдарованість, удвічі більший процент самогубств, ніж серед тих, які змирилися з роллю «середнього учня». Така плата суспільства за систему «середньої освіти» в буквальному розумінні цього словосполучення, плата за страх перед непередбачуваністю обдарованості.

Звичайно, це проблема педагогічна, проблема гуманітаризації школи й освіти. Однак водночас це надзвичайно серйозна соціальна проблема. Суспільство, яке стає на шлях уніфікації, усереднення, заниження своїх «здібностей», прирікає себе на еволюційний регрес. Історикам, археологам і етнографам відомо багато людських співтовариств, чий розвиток із певного моменту почав регресувати, все більше й більше «відстаючи від історії». Щоразу конкретні причини регресу були «індивідуальними», але було і спільне для всіх – вичерпання запасу потенційної енергії до змін.

Із специфікою індивідуальних здібностей і задатків мають досить тісно співвідноситися зміст одержуваних учнями знань і вмій та організація їх засвоєння. Йдеться не про заперечення взагалі необхідності засвоєння

певного фундаменту знань усіма школярами. Загальноосвітня культура становить вихідну передумову для творчої діяльності особистості в будь-якій з обраних нею сфер – природничих чи соціальних науках, сучасному виробництві чи мистецтві. Йдеться лише про якість і обсяг загальноосвітніх знань у кожному конкретному випадку. Адже незважаючи на те, що чинні в середній загальноосвітній школі навчальні плани передбачають вивчення рідної мови й математики протягом одинадцяти років, літератури – семи років, іноземної мови – семи років і т. д., для значного числа учнів все зрештою зводиться лише до засвоєння азів цих наук. Затрати виявляються неспівмірними з кінцевим результатом. Все це – закономірний результат шкільної системи, яка виключала індивідуалізацію навчання й виховання, орієнтувалася лише на валові показники. Суспільство зазнає через це колосальних збитків. Слід привчатися до думки, що учень не повинен (та й не може) знати все з усіх предметів. Необхідно визнати за ним право вибору навчального матеріалу. Учень (особливо старшокласник) вправі сам вирішувати, які знання і в якому обсязі йому необхідні для реалізації його життєвих планів. Сьогоднішній учень не має лише права опускатися нижче обов'язкового мінімуму – державного стандарту освіти, який оцінюється балом «3». Решта – його суверенне право, і змушувати його вчитися краще немає рації.

Можна переконувати, агітувати, захоплювати, розвивати інтерес, але не примушувати. Тільки розкріпачивши учня від страху і «обов'язковості», можна викликати в ньому свідоме, зацікавлене ставлення до навчання. Лише знання, які стали особистою потребою учня, можуть перетворитися на моральну цінність.

У системі педагогічних стосунків, орієнтованій лише на формальну передачу учням певної суми знань, найменше місця відводиться особистості, її внутрішнім духовним якостям. У цій системі школяр глибоко не усвідомлює справді гуманістичних цілей навчання й виховання, про які влучно сказав В. О. Сухомлинський: людина вчиться вже тому, що вона людина. Це зумовлює відсутність у вихованців і свідомих стимулів до навчання. Все будується на широкому використанні методів авторитарної педагогіки.

Справді, пригадаймо, з чого починається шкільне життя дитини? Із заборони на вільні рухи. Однакова для всіх, точно зафіксована поза, положення рук, ніг, спини, язик за зубами, говорити можна лише з дозволу чи за командою учителя – все це вимагає величезного напруження дитячих сил, для якої природним було б усе навпаки. Фізичне закріпачення згубно впливає не лише на стан здоров'я дитини, а й на її розумові сили. Внаслідок

відсутності рухів в організмі дитини нагромаджується молочна кислота, яка негативно впливає на її загальний психічний стан. Мало що дає тут і запровадження фізкультурних пауз на уроках. Потрібен серйозний перегляд принципів організації навчального процесу.

Ми завжди проголошували на всіх рівнях: треба виховувати творчо мислячу особистість, здатну самостійно поповнювати свої знання і т. д. А робили в реальному навчальному процесі прямо протилежне тому, що проголошували, оскільки навчальний процес в нашій школі, в кожній його клітинці був пронизаний репродуктивною, ворожою творчому пошукові, антигуманітарною системою. Тепер нам слід усвідомити: те, що ми робили, не має відношення до того, що ми проголошували, і нам зовсім не потрібно відмовлятися від того, що ми проголошували, – треба відмовлятися від того, що ми робили.

Гуманітаризація освіти вимагає переходу школи від інформаційної до розвивальної, діяльнісної моделі навчання. Діяльність дитини – основний фактор її розвитку. Тому навчальний процес має бути просякнутий діяльнісним началом, повинен підтримувати і стимулювати в учнях те, що К. Д. Ушинський називав «природженим прагненням людини до діяльності». Розвивальний, діяльнісний характер навчання передбачає відмову від механічного засвоєння навчального матеріалу, від традиційного інформаційно-пояснювального підходу, орієнтованого на передачу готових знань. Знання, ненанизані на стрижень розвитку дитини, на її здібність здобувати їх самостійно, мертві. У свою чергу людина, наповнена омертвілими знаннями, нездатна до розвитку, до повноцінної діяльності, до зміни видів діяльності.

У зв'язку з цим суттєвої корекції потребує співвідношення застосовуваних форм і методів навчання на користь тих, що забезпечують різні види і рівні повноцінної самостійної пізнавальної діяльності школярів. Одночасно варто враховувати, що найважчою для сприймання і засвоєння формою передачі інформації є монологічна мова. Дослідженнями встановлено, що діти до певного віку (за деякими даними до завершення юнацтва) монолог у цілісному вигляді взагалі не сприймають. Тому слід досить критично підходити до широкого застосування у школі лекційної форми навчання, що можна нерідко спостерігати нині. Звичайно, вона створює видимість економії навчального часу, але як основна, переважаюча форма навіть у старших класах є антигуманітарною.

Парадигма розвивальної моделі навчання передбачає його здійснення з урахування «зони найближчого розвитку» дитини (Л. С. Виготський). Це означає, що навчальний процес має бути максимально індивідуалізований.

Звичайно, забезпечити індивідуальний підхід до кожного учня у межах традиційного «давання уроків» надзвичайно складно. Тож мова має йти про створення індивідуально орієнтованих навчальних технологій, що забезпечували б умови для реалізації освітніх траєкторій кожного учня. Фронтальні методи роботи, які створюють ілюзію високої активності класу, повинні все частіше поступатися місцем груповій, парній, індивідуальній роботі. Суттєву роль у таких технологіях мають відігравати педагогічні програмні засоби.

Важливе завдання гуманітарної педагогіки, яке особливо актуалізується нині у зв'язку із всезростаючою суперечністю між бурхливим накопиченням обсягу інформації і можливостями її поглинання людським мозком, є формування в учнів здатності до методологічного мислення. Основою такого формування є широке використання в навчанні концептуального аналітичного викладу матеріалу. Завдання вчителя зводиться тут не до передачі якомога більшої кількості відомостей, а до вміння викликати в учнів інтерес через проблемне висвітлення теми, показ практичного виходу матеріалу, що вивчається, виклад основних принципів його засвоєння. Таке навчання, отже, орієнтоване на те, щоб дати учням своєрідне керівництво до самостійної роботи, навчити їх учитися.

До того ж необхідно враховувати специфіку гуманітарного знання, його аксіологічну орієнтацію, принципово діалогічний характер, а також особливе значення в ньому процесуальної інтерпретації. Структура соціально-гуманітарної освіти має будуватися таким чином, щоб забезпечити розв'язання основного завдання: ввести учнів у історико-культурний контекст, задати алгоритм його розгляду й аналізу, показати основні закономірності розвитку цієї надзвичайно складної системи, продемонструвати основні загальнолюдські цінності, культурні й історичні парадигми і критерії їх розгляду.

Гуманітаризація навчального процесу передбачає посилення уваги до формування особистої позиції учня відносно тих чи інших знань, тобто до реалізації емоційно-ціннісного компонента змісту освіти (І. Я. Лернер). Вище мистецтво виховання з погляду на це полягає в тому, щоб сформувати такого споживача людської культури, який самостійно зриває лише корисні плоди з її дерева.

Гуманітаризація навчання пов'язана також із вихованням у школярів культури наукового мислення і вираження думки, формування потреби й умінь обґрунтовувати свої судження, робити логічно правильні висновки.

У зв'язку з цим слід мати на увазі важливе дидактичне положення, без урахування якого неможливе якісне вивчення шкільних навчальних

предметів, особливо природничо-математичного циклу. Йдеться про формування в учнів здібності самостійно формулювати навчальні задачі й проблеми. Розв'язання проблеми дає учневі мало користі, якщо сама ця проблема поставлена без його активної участі, а між тим саме ця участь відіграє вирішальне значення в навчанні. За словами А. Ейнштейна, «формулювання задачі часто важливіше за її розв'язання, яке найчастіше здійснюється математичним чи дослідним шляхом. Постановка нових проблем, пошук нових можливостей, розгляд старих проблем під новим кутом зору вимагають уяви і знаменують справжній науковий прогрес».

Чому дитина, буквально переповнена запитаннями до навколишнього світу, яка цікавиться всім і засипає батьків та дорослих запитаннями, прийшовши в школу і сівши за парту, якимось «раптом», дуже швидко «в'яне»? Можливо в неї втрачається прагнення, потяг до пізнання, інтерес до навколишнього світу? Звичайно, що ні. Просто в школі їй почали відповідати на запитання і розв'язувати задачі, які придумала не вона. Так починається процес перетворення допитливої обдарованої дитини в «середнього» учня, пристосування до нових життєвих обставин, суто зовнішнє «примирення» з дійсністю. Щедро пропоновані відповідні проблеми тотально пригнічують пізнавальну мотивацію дитини, і, «пригнічена», вона може проявитися найнесподіванішим чином. Наша дитина, зазначав свого часу відомий психолог Л. С. Виготський, і знає, і може, і вміє, однак її біда в тому, що вона насамперед не хоче.

Щоб дитина була не байдужим споживачем нав'язаних їй проти її волі знань, важливо виробляти, стимулювати її особистісну позицію стосовно цих знань. А для цього необхідно показувати, що в наукових знаннях опредмечені сутнісні сили людини – її цілі, творчі прагнення, здібності, мрії.

Гуманітаризований навчальний процес – це процес співпраці педагога й учнів. Стосунки вихователя і вихованця мають будуватися як стосунки рівного з рівним. Педагог не повинен приймати рішення за вихованця і примушувати його до чогось, не поцікавившись спочатку його думкою, не дізнавшись про його міркування, смаки, звички, бажання. Лише в процесі спільної роботи над осмисленням ситуації чи проблеми, формуванням розв'язку можна отримати якісно новий результат зростання особистості, який ґрунтується не на примусі чи навіюванні, а на свободі вибору в результаті пройденого шляху до розв'язку.

Нарешті, з гуманітаризацією навчально-виховного процесу пов'язана необхідність виховання в учнів зацікавленості в одержанні позитивної оцінки рівня їх знань. Нові підходи в навчанні мають будуватися на базі категоричного імперативу внутрішньої дисципліни, а не на системах

примусу. Результатом навчання може стати певна домовленість про нижню межу обов'язкових знань, про той перелік вимог, який визначає, що учні повинні знати і вміти в обов'язковому порядку.

[...]

Таким чином, гуманітаризація освіти – це прорив до якісно нової школи, де не буде місця для бездуховності і відчуження, знеособлення і невігластва, нудьги й моралізаторства. Майбутнє української школи – перетворення її в центр всебічного і гармонійного виховання дітей, формування справді вільної, творчо розвиненої особистості. Гуманітаризація освіти має перетворити загальноосвітню школу в головну лабораторію вільного життя всього суспільства, зону вільного розвитку дитини – найближчого, віддаленого, різнобічного, – щоб процес пізнання й навчання став для неї справжнім святом. Культурне середовище, необхідне для повноцінного розвитку людини, починається в системі освіти – варіативністю типів шкіл, програм і методів навчання, предметів вільного вибору, поряд із загальнолюдуською освітньою базою.

Сьогодні ми в більшій мірі, ніж будь-коли раніше, повинні усвідомлювати необхідність як матеріальних, так і духовних інвестицій у систему освіти й виховання людини. Суспільство, яке не навчилося раціонально розпоряджатися своїм головним багатством – талантами й здібностями людей, яке не вміє ставити їх на службу собі й загальнолюдуському благу, позбавляє себе гідного майбутнього. Якщо прийдешнє покоління не знатиме й не розумітиме світ значно краще від нинішнього покоління і його лідерів та ідеологів, то під загрозою виявляться шанси цього суспільства на виживання.

Звичайно, пропонована концепція не претендує на вичерпне висвітлення всіх аспектів гуманітаризації шкільної освіти. Її слід розглядати швидше як адекватну реакцію на процеси втрати духовності суспільством і в тому числі сферою освіти, на їх дегуманітаризацію. Концепція є відкритою для подальших змін, уточнень і вдосконалень і її автори запрошують всіх зацікавлених до конструктивних дискусій і співпраці.

Початкова школа. – 1995. – № 3. – С. 4–10 ; № 4. – С. 9–13.

1996

Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”»*

Розділ I. Загальні положення

[...]

Стаття 15. Державні стандарти освіти

1. Державні стандарти освіти встановлюють вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки в Україні. Вони є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форм одержання освіти.

Державні стандарти освіти розробляються окремо з кожного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом Міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років.

[...]

Розділ II. Система освіти

[...]

Стаття 35. Загальна середня освіта

1. Загальна середня освіта забезпечує всебічний розвиток дитини як особистості, її нахилів, здібностей, талантів, трудову підготовку, професійне самовизначення, формування загальнолюдської моралі, засвоєння визначеного суспільними, національно-культурними потребами обсягу знань про природу, людину, суспільство і виробництво, екологічне виховання, фізичне вдосконалення.

2. Держава гарантує молоді право на отримання повної загальної середньої освіти і оплачує її здобуття. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і може отримуватись у різних типах закладів освіти.

3. За рахунок коштів підприємств, установ і організацій, батьків та інших добровільних внесків можуть вводитися додаткові навчальні курси понад обсяг, визначений державним стандартом для відповідного освітнього рівня.

[...]

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100/96-вр>.

* Документ ухвалено Постановою Верховної Ради України України «Про порядок введення в дію Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”» від 23 березня 1996 р. Він втратив чинність на підставі Закону України «Про освіту», прийнятого 5 вересня 2017 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні*

1. Загальні положення

Реформування української школи вимагає сьогодні насамперед з'ясування суспільного ідеалу освіченості сучасної людини, вироблення суспільних вимог до освіти, зокрема загальної середньої освіти, як основи соціокультурного становлення молодшої людини, формування громадянина незалежної держави.

У таких умовах виникає гостра потреба у створенні нормативного документа – державного стандарту загальної середньої освіти, який би відображав цей суспільний ідеал і враховував реальні можливості особи і системи освіти у його досягненні, тобто практично забезпечував би реалізацію політики держави стосовно даної ланки освіти. Це документ взаємних зобов'язань: з одного боку, він має чітко окреслювати суспільні гарантії щодо освітніх послуг, які держава зобов'язується безоплатно надати кожному, хто має намір одержати загальну середню освіту; з іншого боку, він визначає вимоги до тих, хто претендує на одержання документа про відповідний рівень освіченості. Цей документ повинен визначати обсяг змісту загальної середньої освіти та характеристики обов'язкового рівня його засвоєння кожним учнем.

Таким чином, державний стандарт загальної середньої освіти – це унормована система показників про освіченість особи, що реалізується комплексом нормативних документів, які визначають суспільно зумовлений зміст загальної середньої освіти та вимоги і гарантії держави щодо її одержання громадянами.

2. Загальна структура стандарту

Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ включає:

– базовий навчальний план середньої школи, який дає цілісне уявлення про змістовне наповнення і співвідношення основних галузей знань за роками навчання в середній школі, мінімальну тривалість вивчення конкретної освітньої галузі знань або навчального предмета, тижневе навчальне навантаження учнів на різних ступенях навчання в середній школі

** Роботу над розробленням цього документа розпочато в 1994 р. 22 січня 1996 р. спільним наказом Міністерства освіти України, Національної академії наук України та Академії педагогічних наук України створено Науково-координаційну раду (голова – О. Я. Савченко), яка й представила проєкт концепції. Документ затверджено рішенням колегії Міністерства освіти України 22 травня 1996 р.*

та його структуру (державний компонент як інваріантна частина базового плану і регіональний шкільний компонент як варіативна його частина; додаткові години на освітні галузі, індивідуальні та групові заняття, курси за вибором і факультативні заняття тощо);

– освітні стандарти галузей знань (навчальних предметів) як змістовна конкретизація цілей загальноосвітньої підготовки учня середньої школи в навчальних програмах із предметів, що входять до інваріантної частини базового навчального плану і вивчаються на певних ступенях навчання, а також система вимог, що визначають рівень засвоєння змісту освітньої галузі чи предмета, обов'язкові для досягнення кожним учнем;

– державні гарантії одержання середньої освіти, які формулюються у вигляді забезпечення права кожного громадянина на повноцінну середню освіту; вони підтверджуються відповідним бюджетним фінансуванням на такому рівні загальної середньої освіти, який задовольняє потреби особистості в духовному, фізичному і моральному розвитку, необхідного для її соціального становлення в суспільстві (подальша освіта, професійне визнання, повноцінна життєдіяльність тощо);

– державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання (початкова, основна і старша школа), що засвідчує досягнення учнем мети загальноосвітньої підготовки на певному віковому етапі свого розвитку; вони містять критерії, відтворені у вигляді типових завдань, і форми оцінки відповідності рівня освіченості конкретної особи державному стандарту загальної середньої освіти.

3. Базовий навчальний план

Базовий навчальний план визначає зміст загальної середньої освіти в його цілісному уявленні як системи знань, яку мусять опанувати учні на певному етапі навчання в школі. Кількісні (часові) співвідношення між базовими освітніми галузями за роками навчання дозволяють визначити пріоритети в змістовій частині, а також встановити мінімальну тривалість вивчення предмета даної освітньої галузі.

У базовому плані в структурованому вигляді (державний, регіональний та шкільний компоненти) вказується тижневе навчальне навантаження учнів за роками навчання в середній школі, зокрема, враховуючи додаткові години на індивідуальні і групові заняття, курси за вибором, факультативи тощо.

Державний компонент базового навчального плану як інваріантна частина змісту середньої освіти визначає обов'язкові для вивчення в усіх загальноосвітніх навчальних закладах освітні галузі, що має забезпечити досягнення мінімального обов'язкового освітнього рівня кожним

випускником середньої школи незалежно від типу навчального закладу чи його регіональної належності. Фактично це необхідний освітній мінімум змісту основних галузей знань і мінімальна тривалість їх вивчення, які забезпечують одержання загальної середньої освіти.

Регіональний та шкільний компонент базового навчального плану як варіативна його частина слугує завданням розширення і поглиблення змісту загальноосвітньої підготовки школярів, забезпечення їхнього індивідуального розвитку, пізнавальних інтересів і нахилів, передбачаючи години для вивчення предметів і курсів, які учні можуть обрати понад пропоновані в інваріантній частині, а також години, відведені на необов'язкові (факультативні) заняття. Він відображає також етносоціальну своєрідність регіону, його історії та культури, національних традицій тощо.

4. Освітні стандарти галузей знань

Освітні стандарти галузей знань чи навчальних предметів – характеристика базового змісту освітньої галузі і система вимог, що визначають обов'язковий для досягнення кожним учнем рівень його засвоєння (обов'язкові результати навчання). Фактично вони відтворюють структурні елементи відповідної наукової системи знань, які має викласти вчитель у процесі навчання предмета, і вимоги до засвоєння цих знань учнями.

Цей нормативний документ має чотири складові:

1) загальна характеристика освітньої галузі знань чи навчального предмета та їх місце в загальноосвітній підготовці учнів середньої школи; загальний системний огляд змісту навчання (структура, основні змістові лінії, світоглядні ідеї, закономірності, фундаментальні поняття тощо); фактичні цілі освіти в даній галузі знань та її світоглядні функції;

2) базовий зміст освітньої галузі, тобто відтворення педагогічно адаптованої системи знань і способів діяльності, яка спроектована з відповідної наукової галузі і містить перелік смислових елементів суспільного досвіду (фактів, понять, означень, теорем, законів, положень, правил, алгоритмів діяльності тощо).

На основі базового змісту освітньої галузі забезпечується досягнення загальнообов'язкового рівня засвоєння навчального матеріалу, що повинен бути викладений під час вивчення конкретного предмета. Для створення умов оптимізації навчальної діяльності школярів базовий зміст галузі має бути дещо ширшим і глибшим від того, що передбачає загальнообов'язковий рівень засвоєння. Ознака «базовий» у цьому терміні означає, що цей зміст не можна звужувати чи спрощувати, але він може бути розширений і

поглиблений введенням відповідних навчальних предметів і курсів за рахунок годин варіативної частини базового навчального плану.

Цей зміст інтегрується в конкретних навчальних предметах і курсах та відображується у відповідних навчальних програмах. Навчальна програма – документ, що визначає зміст навчального предмета в цілому, а також конкретизує його у змісті розділів і тем з розподілом їх за роками навчання. Вона містить також обов'язкові результати навчання предмета.

3) вимоги до мінімального обов'язкового рівня засвоєння учнями змісту освітньої галузі чи предмета;

4) загальні підходи до оцінювання досягнень учнів у даній освітній галузі знань і зразки «вимірників», на підставі яких можна характеризувати відповідність засвоєного учнем знання державним вимогам.

5. Державні гарантії одержання загальної середньої освіти

Державні гарантії одержання повної загальної середньої освіти визначають той освітній мінімум, який держава забезпечує безкоштовно кожному громадянину для подальшої його соціалізації в суспільстві. Зокрема, одержання базової середньої освіти є передумовою для подальшого навчання в старшій школі, або отримання робітничої професії в закладах професійно-технічної освіти, або вступу до вищих навчальних закладів I–II рівня акредитації для одержання фаху молодшого спеціаліста.

6. Державні вимоги до рівня освіченості

Державні вимоги до мінімального рівня засвоєння змісту загальної середньої освіти за ступенями навчання фактично є інтегрованими вимогами галузевих освітніх стандартів як комплексного показника досягнення певного рівня освіти. Вони не зводяться до звичайної суми вимог окремих освітніх стандартів, а є узагальненою характеристикою того рівня засвоєння знань, розвитку особистісних і моральних якостей, які за результатами перевірки (форма перевірки зазначається окремо – екзаменаційна, тестова, усна, письмова тощо) дозволяють стверджувати, чи досяг конкретний учень необхідного рівня освіченості на даному етапі навчання – в початковій, основній чи старшій школі.

7. Порядок введення в дію стандарту

Державний стандарт загальної середньої освіти затверджується постановою Кабінету Міністрів України, яка визначає також порядок введення його в дію. Він підлягає перегляду і перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років.

Державні гарантії щодо безоплатного надання освітніх послуг забезпечуються з моменту прийняття стандарту.

Базовий навчальний план в частині тривалості навчального року, мінімальної тривалості вивчення освітньої галузі починає діяти з наступного навчального року від моменту прийняття стандарту.

Освітні стандарти галузей вводяться в дію не раніше 5 років від моменту початку їх експериментальної апробації та за умов відповідного їх навчально-методичного забезпечення.

Державні вимоги до рівня освіченості запроваджуються з наступного навчального року, враховуючи строк їх офіційного опублікування.

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1996. – № 17/18. – С. 2–11.

Концепція становлення мережі середніх закладів освіти для розвитку творчої обдарованості*

Реформування системи освіти є основою національного відродження, відтворення інтелектуального потенціалу народу, виходу вітчизняної науки і техніки на світовий рівень, становлення державності, демократизації суспільства в Україні та гарантом прав і свобод громадян України.

Процес державотворення в Україні виражається у становленні українського народу як політичної нації, вихованні громадян України, побудові демократичного суспільства.

На основі Конституції України, національної ідеї та наукових розробок забезпечується збереження і розширення освітнього простору, створення можливостей для вибору навчання у різних видах середніх закладів освіти, забезпечення на цій основі професійного становлення та інтелектуального, духовного, культурного розвитку особистості.

Урахування соціально-економічних, культурно-освітніх потреб суспільства, а також особливостей індивідуального, психічного, біологічного розвитку особистості, індивідуальних нахилів і здібностей учнів спонукає появу різних типів середніх закладів освіти, у тому числі гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл, навчально-виховних комплексів та об'єднань, заснованих на державній (загальнодержавна, комунальна), приватній та колективній формах власності.

** Документ підготовлено Міністерством освіти України спільно з АПН України, Асоціацією працівників гімназій та ліцеїв України, Асоціацією керівників шкіл України на виконання Закону України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”», Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») і затверджено 26 червня 1996 р.*

Текст подано в скороченому вигляді.

Їх функціонування та розвиток будується на основі вітчизняних науково-теоретичних надбань та ідей провідних зарубіжних і міжнародних науково-практичних шкіл.

[...]

Місце гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл у системі середніх закладів освіти

Завдання полягає в тому, щоб побудувати таку варіативну мережу середніх навчальних закладів освіти для розвитку творчої обдарованості, яка відповідала б загальнолюдським цінностям та інтересам особистості, суспільства, держави, була саморозвиваючою, самовідтворюючою і служила підвищенню рівня освіти та якості знань учнів. Це передбачає побудову диференційованої системи освіти та організацію навчання і виховання обдарованої учнівської молоді не тільки в гімназіях, колегіумах, ліцеях, спеціалізованих школах, а й у загальноосвітній школі трьох ступенів, позашкільних закладах, учнівських творчих, наукових об'єднаннях та культурно-освітніх установах за місцем проживання.

Враховуючи специфіку пошуку, відбору, навчання і виховання обдарованої учнівської молоді, практичні напрацювання спеціалізованих, профільних шкіл, міжнародний досвід, гімназії, колегіуми, ліцеї, спеціалізовані загальноосвітні заклади розглядаються як інноваційні середні заклади освіти академічного рівня за статусом, теоретичним, змістовим, кадровим, технологічним та фінансовим забезпеченням. Поняття їх суті як закладу освіти академічного типу носить ємний, збиральний характер: в ньому акумулюється інтегрована єдність всіх глибинних, закономірно пов'язаних елементів змісту об'єкта в його протиріччях, у причинно-наслідкових відношеннях, зародженні, розвитку і в тенденціях в майбутнє.

Будучи суттєво відмінним за напрямом, профілями, структурою, кількістю років навчання, а також належністю і підпорядкованістю – середні заклади освіти для розвитку творчої обдарованості мають подібні властивості завдяки меті, завданням, принципам і спільним ознакам у способах організації.

Такий підхід сприятиме формуванню різнорівневих навчальних програм, стимулюватиме розвиток педагогічної думки, визначатиме перспективи реалізації «Я і Ми – концепції», розвитку середніх закладів освіти та створюватиме можливість побудови системи освіти з урахуванням наявності різних рівнів інтелектуально-розвивальних середовищ.

Пріоритетними є напрями, які розкривають особливості становлення і розвитку середніх закладів освіти в залежності від професійної

спрямованості на окремі галузі виробництва (важка промисловість, транспорт, сільське господарство), підготовку учнівської молоді до роботи в органах державного управління або конкретних видів професійної діяльності: економічної, педагогічної, медичної, військової, наукової, інженерної та конструкторської.

Місце гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл визначається на підставі законодавчо закріпленої системи середніх закладів освіти України [...].

Основним видом середніх закладів освіти є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший – початкова школа, другий – основна школа, третій – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту.

Спеціалізована школа забезпечує поглиблене вивчення одного або декількох предметів, курсів учнями віком від 7 (6) до 17 (18) та від 11 (12) до 17 (18) років.

Гімназія – середній заклад освіти другого-третього ступеня, що забезпечує загальнокультурну, науково-теоретичну, гуманітарну підготовку обдарованих і здібних учнів.

Колегіум – середній заклад освіти, що забезпечує здобуття освіти понад державний освітній мінімум і гуманітарну, суспільно-гуманітарну, гуманітарно-природничу підготовку талановитої учнівської молоді певного регіону або України. До колегіуму зараховуються учні, як правило, після закінчення школи другого ступеня.

Ліцей – середній заклад освіти, що забезпечує здобуття учнями освіти понад державний освітній мінімум, здійснює науково-практичну підготовку здібної і обдарованої учнівської молоді. Ліцеї працюють з учнями, які вже закінчили 8 класів загальноосвітньої школи (4-й клас гімназії) або мають базову загальну середню освіту.

Одночасно передбачається функціонування закладів освіти для розвитку творчої обдарованості у виді навчально-виховних комплексів, об'єднань, наприклад: школа – дитячий садок, середній заклад освіти – вищий навчальний заклад; середній заклад освіти – вищий навчальний заклад – науково-дослідний інститут; середній заклад освіти – вищий навчальний заклад – науково-виробниче об'єднання.

Гімназії, колегіуми, ліцеї, спеціалізовані школи створюються при виконанні таких умов:

- визначенні концептуальних засад її діяльності;
- наявності приміщення, яке відповідає санітарно-гігієнічним вимогам для дітей відповідного віку;

- затвердженні навчальних планів, програм, підручників, навчальних посібників;
- конкурсному доборі педагогічних працівників;
- створенні системи пошуку, відбору, організації навчання та виховання здібної і обдарованої учнівської молоді.

Формування систем гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл проводиться із розрахунку, що в них має навчатися у:

м. Києві	– 5–7 відсотків;
обласних центрах	– 3–5 відсотків;
промислових та енергетичних містечках з населенням понад 100000 чол.	– 2–4 відсотки;
сільській місцевості	– до 3 відсотків

від загальної кількості учнів певного віку.

На базі зазначених закладів організовується робота районних, обласних, державних семінарів, гуртків, факультативів, заочних форм навчання, надання індивідуальних консультацій та навчання за індивідуальними планами для учнів із сільської місцевості.

Становлення гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл проводиться поетапно: підготовчий (розробка концепції, статуту, навчальних планів, програм, критеріїв пошуку і добору здібної і обдарованої учнівської молоді та педагогічних кадрів, реєстрація статуту, визначення юридичної адреси, джерел фінансування та матеріально-технічного оснащення); апробаційний (організація навчально-виховного процесу, практична перевірка та впровадження змісту освіти, формування колективу, аналіз роботи, корегування та окреслення перспектив діяльності); технологічний (функціонування на основі результатів апробації).

Визначення змісту освіти

Гімназії, колегіуми, ліцеї, спеціалізовані школи, незалежно від форми власності, працюють за навчальними планами, програмами, підручниками та посібниками, розробленими з урахуванням і конкретизацією профілю закладу освіти та затвердженими Міністерством освіти України.

Вони розробляються на основі поєднання теорій формальної і матеріальної освіти; дидактичного енциклопедизму і академізму; формалізму і утилітаризму; класичності та реалізму; практичної спрямованості змісту освіти і забезпечення саморозвитку, самовизначення особистості та універсальних способів її діяльності.

Формування змісту освіти у гімназіях, колегіумах, ліцеях, спеціалізованих школах спрямоване на відтворення духовного і

інтелектуального потенціалу України, розвиток національної культури, утвердження духовної єдності українського народу.

Пріоритетним є трансформування сучасних наукових знань у зміст освіти та забезпечення на цій основі духовної, політичної, економічної, соціальної та професійної компетентності громадян України.

Доцільно також враховувати, що зміст освіти закладів освіти значною мірою визначає і закладає основу перспектив створення, відтворення та нарощування наукового, економічного, кадрового потенціалу держави, розробки екологічно чистих технологій, відродження і утвердження національної культури, духовної єдності українського народу, його інтеграції із європейським та міжнародним співтовариством та виходу вітчизняної культури, науки, економіки і техніки на світовий рівень.

Зміст освіти в гімназіях, колегіумах, ліцеях, спеціалізованих школах будується на основі державних стандартів середньої освіти, регіональних, етнокультурних та національних традицій українського народу. Вивчення української та рідної мови, українознавства, освітніх галузей «Словесність», «Суспільствознавство», «Природознавство», «Художня культура», «Технології» тощо направлено на формування в учнівської молоді національної свідомості, функціональної грамотності і виховання психічно і фізично здорового покоління.

Особливе місце у формуванні змісту освіти відводиться розробці єдиних державних стандартів, «базового ядра знань» та національному компоненту і його зв'язку з етнічним середовищем. Через розкриття кращих здобутків духовної і матеріальної культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів, ремесел, народних промислів у ньому відображається те, що стало надбанням світової культури. Вивчення української та рідної мови і літератури, народознавства, історії України та рідного краю, географії України, предметів природознавчого та художнього циклів має різнобічно відображати національні особливості, носити етнічне забарвлення і сприяти формуванню в учнях національної свідомості.

Визначення змісту освіти потребує введення нових предметів, профільних курсів, факультативів, занять за інтересами. Це зумовлює встановлення базового та варіативних компонентів освіти, який визначається центральними органами державного управління освіти на підставі співвідношення відповідно 70–80 (базовий) до 30–20 (варіативний) відсотків.

Суб'єкти навчально-виховної діяльності

Головним завданням гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл займає створення оптимальних умов для розвитку здібної, обдарованої особистості.

Евристична діяльність закладу освіти забезпечується добром педагогічних працівників, їх духовними і ціннісними орієнтаціями, відповідністю дій гуманістичним принципам, науково-професійною підготовкою. Виконання завдань гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл зумовлюється визначенням основних функцій творчої діяльності педагогічного працівника, до яких належать: аксіологічна, діагностуюча, стимулююча, контролююча.

Творча діяльність суб'єктів навчально-виховної діяльності передбачає нові підходи до організації процесу пізнання, наукового насичення і реалізації змісту освіти, інформаційного забезпечення, модернізації форм, методів і засобів навчально-виховного процесу, реалізації на практиці принципів педагогіки співробітництва, педагогічної гармонії, створення умов для творчої атмосфери, постійного самоаналізу діяльності.

Наявні теорії та методики тестування не дають об'єктивної картини про стан, особливості формування і розвитку особистості, домінантні якості в різних її проявах та конкретній сфері. Представники вітчизняної науки дотримуються думки про необхідність застосування комплексу психолого-педагогічних вимірників та інструментаріїв визначення рівня обдарованості та інтелекту.

Особливої уваги, аналізу потребує визначення впливу високого інформаційного, інтелектуального та змістового рівнів освіти на формування колективу закладу освіти, домінантне значення має самовизначення цінності внутрішнього механізму обдарованості, самопізнання учнем його якісних потенційних можливостей. Цьому у більшості випадків сприяє запровадження курсів: «Інтелектуальний розвиток», «Твої можливості», «Учись учитися», «Пізнай себе», «Психологія таланту» тощо.

Важливим завданням педагогічного управління формуванням та розвитком обдарованості є пошук найбільш ефективних форм організації роботи учнівської молоді, діяльності органів самоуправління.

Предбачається участь представників науково-дослідних установ та батьків в організації учнівського колективу закладів освіти та створення тимчасових творчих колективів за інтересами. На базі гімназій, колегіумів, ліцеїв, спеціалізованих шкіл доцільно започаткувати втілення та розробку програм «Інтелект», «Здоров'я», «Пошук», «Творчість», «Поезія», «Журналістика».

Специфіка організації навчально-виховного процесу

Управління організацією навчально-виховного процесу зумовлюється його метою та завданнями і будується на основі принципів плановості, циклічності, послідовності, наступності, нормування, оптимізації і наукової організації, психологічного забезпечення, перспективності, прогнозування, стимулювання та комплексності функціонування. Управління закладами освіти для розвитку творчої обдарованості спрямоване на забезпечення ефективного функціонування і взаємодії всіх їх підрозділів з метою досягнення стратегічних та тактичних цілей діяльності.

Для забезпечення раціонального управління середнім закладом освіти, організації наукової і методичної роботи у гімназії вводяться посади заступників директора з навчальної, виховної, наукової, методичної, господарської роботи, практичного психолога, соціального педагога та класних керівників.

Самовизначення, саморозвиток обдарованої особистості потребує умілого використання різноманітних форм організації навчально-виховного процесу.

Гімназії, колегіуми, ліцеї, спеціалізовані школи планують свою роботу самостійно. Робота закладу освіти упорядковується за допомогою плану роботи. Він регламентує діяльність кожного члена колективу закладу освіти, підвищує вимогливість до них, сприяє організованості і чіткості в роботі. Основним документом, що регулює навчально-виховний процес, є навчальний план.

Специфіка організації навчально-виховного процесу визначається відповідно до вікових особливостей учнів, мети створення та плану і режиму роботи, циклічності, насиченості та тривалості навчання, наявності структурних підрозділів, періодичності участі в інтелектуальних та спортивних змаганнях (олімпіади, турніри, конференції, конкурси, теле-, радіовікторини, заочні форми навчання), міжшкільних, міжрайонних факультативах, семінарах, а також систематичності проведення творчого тренінгу, інтелектуальних змагань.

Виважених підходів потребує використання, поряд із традиційними методами і формами організації навчальних занять, інноваційних технологій та проєктування, конструювання, моделювання (теоретичне і технічне), пошуково-дослідницької роботи, у тому числі літньої навчально-дослідницької практики та інших видів інтелектуальної навчальної діяльності. Рекомендується ширше використовувати розвивальні форми організації навчальної діяльності учнів: захист творчих завдань, екскурсія, заняття в лабораторіях, позакласна робота (наукові товариства, малі академії,

творчі студії), а також стажування, практика на базі навчальних і наукових лабораторій, на виробництві.

[...]

Информ. зб. М-ва освіти України. – 1996. – № 17/18. – С. 48–64.

1997

Проект

Закон України «Про загальну середню освіту»*

[...]

Розділ III. Організація навчально-виховного процесу

Стаття 17. Загальні вимоги до змісту освіти

1. Зміст загальної середньої освіти визначається сучасними потребами особи і суспільства, обумовлюється суспільними відносинами, станом науки, техніки, культури, рівнем розвитку педагогічної науки.

2. Зміст загальної середньої освіти передбачає:

– додержання та удосконалення державного стандарту загальної середньої освіти, формування системи й обсягу знань, умінь, навичок, творчої діяльності учнів;

– відбір та структурування навчально-виховного матеріалу на засадах інтеграції й диференціації;

– забезпечення альтернативних можливостей для одержання загальної середньої освіти відповідно до індивідуальних потреб та здібностей особистості;

– орієнтація на пошук нових підходів до структурування знань як засобу цілісного розуміння та пізнання світу;

– створення передумов для розвитку здібностей молоді і формування готовності до самоосвіти;

– сприяння фізичному та психічному здоров'ю молоді;

– врахування освітніх потреб дітей з вадами психічного та (або) фізичного розвитку.

* *Проект цього документа в 1997 р. розробили фахівці Міністерства освіти України на виконання Постанови Верховної Ради України «Про порядок введення в дію Закону України “Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР “Про освіту”» від 23 березня 1996 р. Було запропоновано розглянути його на серпневих конференціях учителів.*

Текст подано в скороченому вигляді.

Стаття 18. Реалізація змісту загальної середньої освіти

1. Зміст загальної середньої освіти реалізується середніми закладами освіти всіх типів відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти через навчальні плани і програми.

2. У середніх закладах освіти всіх ступенів і типів шкіл варіативність загальної середньої освіти забезпечується наявністю в її змісті таких компонентів:

– державний – визначається Міносвіти відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти;

– регіональний – визначається органами управління освітою місцевих державних адміністрацій з урахуванням культурно-етнічних особливостей регіону;

– шкільний – визначається закладом освіти з урахуванням інтересів і побажань учнів, їхніх батьків і погоджується районним відділом управління освітою.

3. Навчання і виховання у середніх закладах освіти всіх ступенів і типів шкіл здійснюється за програмами та підручниками відповідно до Переліку, який затверджується Міністерством освіти України.

4. Для реалізації освітніх (навчальних) програм середній заклад освіти може використовувати можливості вищих навчальних закладів, установ культури, підприємств, організацій.

Стаття 19. Форми навчання

1. Середні заклади освіти здійснюють навчально-виховний процес за денною формою навчання. Для бажаючих осіб створюються вечірні (змінні) школи, а також класи, групи з очною, заочною формами навчання в структурі денних загальноосвітніх шкіл.

2. Діти з вадами фізичного та (або) психічного розвитку мають право на навчання за спеціальними програмами згідно з психолого-медико-педагогічними показаннями (протипоказаннями) за умов надання таким дітям необхідної спеціалізованої індивідуальної допомоги. При навчанні дітей із психофізичними вадами за ними зберігаються всі пільги, передбачені для них законодавством.

Стаття 20. Планування навчально-виховного процесу

1. Основним документом, що регулює навчально-виховний процес є робочий навчальний план, який складається закладом освіти самостійно на основі розроблених Міністерством освіти України базових навчальних планів із конкретизацією регіонального та шкільного компонентів освіти та профілю

навчання і затверджується органами управління освітою за належністю закладу освіти.

[...]

Освіта України. – 1997. – 18 лип. (№ 29). – С. 3–7.

Концепція вихідних засад демократизації навчального процесу в освітніх закладах України*

[...]

6. Оновлення змісту навчання, підвищення його освітніх, розвиваючих і виховуючих функцій в нових умовах України як суверенної і незалежної демократичної держави нашого часу

Зміст освіти має вибудовуватись на системі вартостей, що історично вироблені народом, людством. Це водночас не якась абстрактно-космополітична вибудова у вигляді незмінно усталеної суми знань. Як зазначено в державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття»), визначальною складовою реформування освіти в Україні є оновлення змісту освіти, приведення його у відповідність із сучасними потребами особи і суспільства. Принципово важливими тут є два аспекти: інформаційний та діяльнісний компоненти навчання.

Загальноосвітня підготовка підростаючих поколінь України передбачає як обов'язкові гуманітарну та природничо-математичну освіту, а також трудову та художньо-естетичну підготовку. Питання «Чому навчати?» є вихідним і «вічним» питанням оновлення змісту освіти як безперервного процесу. Ним значною мірою детерміноване (поряд із цілями навчання) також питання «Як навчати?» або питання методів та форм організації навчання у їх нерозривному зв'язку із змістом наук і мистецтв (читай: змістом навчальних предметів та мистецтв стосовно середньої школи).

Гуманітарна освіта за широтою зацікавлень нею з боку освічених громадян входить до числа першочергових завдань формування гуманітарного мислення, опанування мовами (рідною, державною, іноземними), прилучення до надбань історії (загальної і рідної), музики, образотворчого мистецтва, народної творчості, української та світової культури, літератури, етичних цінностей, починаючи з дитинства.

* Документ розробив доктор педагогічних наук, професор А. М. Алексюк. Представлена концепція ввійшла до видання «Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні», яке в 1997 р. за наукової редакції дослідника підготувало Всеукраїнське Педагогічне Товариство ім. Г. Ващенка.

Текст подано в скороченому вигляді.

Природничо-математична освіта забезпечується зусиллями усіх типів загальноосвітніх навчально-виховних закладів за спеціальними програмами на всіх рівнях освіти з посиленням у кожному разі її гуманістичного спрямування у взаємодії з суспільствознавчими та гуманітарними предметами.

На всіх рівнях освіти визначаються також специфічні завдання трудової, художньо-естетичної та фізичної підготовки, які всі разом і на основі засвоєння учнями загальноосвітніх знань водночас готують учнів до професійно-трудової діяльності. У зазначеному аспекті варто наголосити на важливості проблеми діяльнісного підходу до змісту освіти, навчання і виховання. Суть справи в тому, що традиційним із моменту виходу у світ відомих постанов ЦК ВКП(б) та уряду СРСР 1930–1936 рр. стало викривлене уявлення про саме поняття «основ наук» у школі. Йдеться про те, що вже починаючи з середини 30-х років нашого століття наголос було зроблено (під прямим впливом згаданих постанов ЦК) на сумі знань з основ наук та водночас на ведучій ролі викладання основ наук учителем (рівно як і викладачем вузу). Зрештою, це спричинило переоцінку ролі погляду на викладання вчителя як вирішального елемента в структурі навчання і, відповідно призвело до недооцінки учіння як самостійної роботи учнів (у тому числі і під керівництвом учителя). Формалізм у навчанні, що все посилювався в умовах командно-бюрократичної системи навчання в СРСР, звичайно ж, викликав невдоволення передових педагогів та педагогічних колективів у різних аспектах, наприклад, у межах ідей проблемного навчання, диференціації та індивідуалізації, створення нових типів навчальних закладів, нових технологій освіти і навчання тощо. Такого роду педагогічні пошуки активізувались уже з кінця 50-х і початку 60-х рр. нашого століття. Саме на цьому рубежі створена теорія і практика проблемного навчання, широко відомий у ті роки в школах України досвід липецьких учителів та інші новації педагогів. За таких умов виразним стало підвищення освітніх розвиваючих та виховних функцій навчання. Поняття змісту навчання педагога перестали обмежувати лише знаннями, уміннями і навичками, як це стало традиційним у попередні роки. Зазначені три поняття, звичайно ж, залишились у вжитку, однак водночас виразно викристалізувались три рівні або типи навчально-пізнавальної діяльності школярів: репродуктивна, пошукова і дослідницька. За таких умов все повніших і змістовніших характеристик набирає поняття творчої навчально-пізнавальної діяльності учнів різних типів та рівнів середніх і вищих шкіл, технікумів та професійних училищ.

Уточнено поняття методів навчання в системі основних педагогічних категорій у межах відношення мети, засобу і результату. Класифіковано методи навчання у плані відношення між категоріями мети, засобу і результату, руху від зовнішнього до внутрішнього, від явища до сутності як багатоякісного, а не одновимірного педагогічного явища. Відповідно для цього здійснено систематизацію науково-теоретичного знання про методи навчання засобами їх класифікації: а) на основі внутрішнього логічного шляху засвоєння знань учнями: індуктивно-дедуктивні, аналітико-синтетичні, методи аналогії, логічні способи розгортання гіпотези тощо; б) на основі їх внутрішньої психологічної сторони: інформаційно-проблемний виклад, частково-пошуковий та дослідницький методи; в) вдосконалено традиційну класифікацію дидактичних методів на основі джерел знань учнів; г) проведено бінарну класифікацію навчальних методів; д) конкретизовано поняття методів навчання на базі співвідношення філософського вчення про теорію і метод у науковому пізнанні та шкільному навчанні.

Сказане дозволило визначити умови вибору методів навчання вчителем на основі їх взаємозв'язку та взаємодії як педагогічної закономірності та важливої педагогічної умови підвищення ефективності навчання. Відповідно визначено типи навчального процесу: інформаційно-повідомляючий (в історії – догматичний), пояснювально-ілюстративний та проблемно-дослідницький. Використання вчителем зазначеного широкого вибору методів навчання реально забезпечує доступність знань для широкого кола учнів різного рівня успішності, а отже, реально розширює сферу демократизму у навчанні. Достатні умови для створення нових типів навчання та оновлення його змісту стали реальними лише в першій половині 90-х років (йдеться про гуманітарні предмети), коли Україна стала незалежною державою.

[...]

Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні : пед. концепції / Всеукр. Пед. Т-во ім. Григорія Ващенко [та ін.]. – Київ, 1997. – С. 58–77.

Концепція Національної програми інформатизації*

[...]

9. Інформатизація науки, освіти і культури

Інформатизація освіти спрямовуватиметься на формування та розвиток інтелектуального потенціалу нації, удосконалення форм і змісту навчального процесу, впровадження комп'ютерних методів навчання та тестування, що дасть можливість вирішувати проблеми освіти на вищому рівні з урахуванням світових вимог. Серед них – індивідуалізація навчання, організація систематичного контролю знань, можливість враховувати психофізіологічні особливості кожної дитини тощо. Результатами інформатизації освіти мають бути:

- розвиток інформаційної культури людини (комп'ютерної освіченості);
- розвиток змісту, методів і засобів навчання до рівня світових стандартів;
- скорочення терміну та підвищення якості навчання і тренування на всіх рівнях підготовки кадрів;
- інтеграція навчальної, дослідницької та виробничої діяльності;
- удосконалення управління освітою;
- кадрове забезпечення усіх напрямів інформатизації України шляхом спеціалізації та інтенсифікації підготовки відповідних фахівців.

Першочерговим завданням є створення глобальної комп'ютерної мережі освіти та науки.

Організація державних і приватних центрів масового навчання населення нових спеціальностей з урахуванням вимог міжнародних стандартів для кадрового забезпечення усіх напрямів інформатизації як за рахунок інтенсифікації підготовки відповідних фахівців, так і створення навчального середовища на їх комп'ютеризованих робочих місцях; розвиток системи індивідуального безперервного навчання на основі автоматизованих навчальних курсів та систем, інтелектуальних комп'ютерних і дистанційних технологій навчання.

Інформатизація наукової діяльності сприятиме підвищенню ефективності наукових досліджень, створенню потужної системи науково-технічної інформації та її використанню на всіх етапах наукової діяльності за

* Документ схвалено Законом України «Про Концепцію Національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

умови активізації всіх її форм. Повинні бути створені умови для широкої комп'ютеризації та математизації природничих і гуманітарних наук, входження у світову інформаційну мережу баз даних та знань, формування в майбутньому «об'єднаного» чи «колективного» інтелекту. Інформатизація вітчизняної науки дасть змогу підвищити її практичну віддачу, прискорити інтеграцію у світову науку.

[...]

Особлива увага буде приділена питанням інформатизації мовної сфери, а саме:

- створенню національної системи комп'ютерної лексикографії;
- формуванню національної лінгвістичної мережі та інтеграції її до аналогічних міжнародних мереж у рамках проєктів розвитку «multilingual society»;
- розробленню інтелектуальних унормованих лінгвістичних україномовних комп'ютерних систем (автоматичні коректори та редактори, системи автоматичного перекладу, реферування, екстракції знань із природомовних текстів, розуміння природної мови як у писемному, так і в усному варіантах) тощо.

[...]

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-%D0%B2%D1%80#Text>.

1999

Закон України «Про загальну середню освіту»*

Розділ I. Загальні положення

[...]

Стаття 3. Загальна середня освіта

Загальна середня освіта – цілеспрямований процес оволодіння систематизованими знаннями про природу, людину, суспільство, культуру та виробництво засобами пізнавальної і практичної діяльності, результатом якого є інтелектуальний, соціальний і фізичний розвиток особистості, що є основою для подальшої освіти і трудової діяльності.

Загальна середня освіта є обов'язковою основною складовою безперервної освіти.

* Закон прийнято 13 травня 1999 р. Проєкт цього документа розробили фахівці Міністерства освіти України в 1997 р., однак до нього було внесено чимало поправок. 16 січня 2020 р. проєкт втратив чинність на підставі Закону України «Про повну загальну середню освіту».

Текст подано в скороченому вигляді.

Загальна середня освіта спрямована на забезпечення всебічного розвитку особистості шляхом навчання, виховання та розвитку, які ґрунтуються на загальнолюдських цінностях та принципах, визначених Законом України «Про освіту».

{Частина третя статті 3 в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}

[...]

Розділ III. Організація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти

[...]

Стаття 15. Освітня програма

1. Освітня програма – це єдиний комплекс освітніх компонентів, спланованих і організованих закладом загальної середньої освіти для досягнення учнями визначених відповідним Державним стандартом загальної середньої освіти результатів навчання.

Основою для розроблення освітньої програми є відповідний Державний стандарт загальної середньої освіти.

2. Освітня програма має містити:

- загальний обсяг навчального навантаження та очікувані результати навчання здобувачів освіти;
- вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за програмою;
- перелік, зміст, тривалість і взаємозв'язок освітніх галузей та/або предметів, дисциплін тощо, логічну послідовність їх вивчення;
- форми організації освітнього процесу;
- опис та інструменти системи внутрішнього забезпечення якості освіти;
- інші освітні компоненти (за рішенням закладу загальної середньої освіти).

3. Освітня програма схвалюється педагогічною радою закладу освіти та затверджується його керівником.

4. Освітня програма має передбачати освітні компоненти для вільного вибору здобувачів освіти.

5. Освітні програми, що розробляються на основі типових освітніх програм, не потребують окремого затвердження центральним органом забезпечення якості освіти.

6. Освітня програма може бути розроблена для одного і для декількох рівнів освіти (наскрізна освітня програма).

7. Кожна освітня програма має передбачати досягнення здобувачами освіти результатів навчання (компетентностей), визначених відповідним Державним стандартом загальної середньої освіти.

8. На основі освітньої програми заклад освіти складає та затверджує навчальний план, що конкретизує організацію освітнього процесу.

{Стаття 15 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2442-VI від 06.07.2010; в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}

[...]

Розділ V. Державний стандарт загальної середньої освіти

Стаття 30. Поняття Державного стандарту загальної середньої освіти

1. Державний стандарт загальної середньої освіти – зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до освіченості учнів і випускників шкіл на відповідному рівні загальної середньої освіти та гарантії держави у її досягненні.

{Частина перша статті 30 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2145-VIII від 05.09.2017}

2. Виконання Державних стандартів початкової, базової і профільної загальної середньої освіти є обов'язковим для закладів освіти, що забезпечують здобуття відповідної освіти.

{Частина друга статті 30 в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}

Стаття 31. Розроблення та затвердження Державних стандартів загальної середньої освіти

1. Державні стандарти загальної середньої освіти розробляються центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки, затверджуються Кабінетом Міністрів України і переглядаються не менше одного разу на 10 років.

{Державний стандарт: Постанова КМ № 87 від 21.02.2018}

Зміна змісту і обсягу Державних стандартів загальної середньої освіти іншими органами виконавчої влади не допускається.

2. Навчально-методичне забезпечення реалізації Державних стандартів загальної середньої освіти здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері освіти.

Навчально-методичне забезпечення реалізації стандартів спеціалізованої освіти здійснюється центральними органами виконавчої влади, що забезпечують формування та реалізують державну політику у відповідних сферах.

3. До розроблення Державних стандартів загальної середньої освіти долучаються Національна академія наук України, Національна академія педагогічних наук України, органи із забезпечення якості освіти, центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковані заклади загальної середньої освіти, академічні, галузеві науково-дослідні інститути, заклади освіти, інші науково-методичні та методичні установи, громадські об'єднання, у тому числі фахові організації (професійні асоціації), об'єднання роботодавців, незалежні установи оцінювання та забезпечення якості освіти, інші інститути громадянського суспільства, експерти тощо.

{Стаття 31 із змінами, внесеними згідно із Законом № 5460-VI від 16.10.2012; в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}

Стаття 32. Зміст Державних стандартів загальної середньої освіти

1. Державні стандарти загальної середньої освіти визначають:

- вимоги до обов'язкових результатів навчання та компетентностей здобувача загальної середньої освіти відповідного рівня;
- загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти на відповідному рівні загальної середньої освіти;
- форми державної атестації здобувачів освіти.

{Стаття 32 в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}

Стаття 33. Додержання Державних стандартів загальної середньої освіти

1. Обов'язком закладу освіти, що забезпечує здобуття загальної середньої освіти, є створення умов для досягнення здобувачами освіти результатів навчання, передбачених у відповідному Державному стандарті загальної середньої освіти.

2. Процедура досягнення здобувачами освіти результатів навчання, передбачених у відповідному Державному стандарті загальної середньої освіти, визначається освітньою програмою закладу освіти.

3. Держава зобов'язана забезпечити здобуття повної загальної середньої освіти на рівні Державних стандартів загальної середньої освіти.

4. Для забезпечення досягнення особами з особливими освітніми потребами результатів навчання, передбачених у відповідному Державному стандарті загальної середньої освіти, до штату закладу освіти вводиться посада асистента вчителя.

{Стаття 33 в редакції Закону № 2145-VIII від 05.09.2017}

[...]

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/651-14#Text>.

Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа)*

[...]

III. Зміст загальної середньої освіти

Модернізація змісту шкільної освіти ґрунтується на врахуванні позитивних надбань української школи і водночас передбачає істотні зміни, зумовлені сучасними тенденціями суспільного розвитку.

Зміст освіти у 12-річній школі оновлюється цілісно з урахуванням таких пріоритетів:

- створення передумов для різнобічного розвитку особистості, індивідуалізації та диференціації навчання, переходу до особистісно орієнтованих педагогічних технологій;
- виховання особистісних якостей громадянина – патріота України;
- формування життєвої, соціальної, комунікативної і комп'ютерної компетентностей учнів;
- посилення практично-діяльної і творчої складових у змісті всіх освітніх галузей;
- гуманізації та гуманітаризації змісту навчання;
- комплексної реалізації оздоровчої функції шкільної освіти;
- приведення обсягу і складності змісту у відповідність до вікових можливостей дітей, перспектив їх розвитку;
- забезпечення у старшій школі профільності навчання, генералізації та інтеграції знань на основі фундаментальних ідей, законів і теорій;
- перерозподілу навчального змісту між ступенями школи;
- забезпечення наступності навчального змісту і вимог щодо його засвоєння між дошкільною освітою і початковою школою; початковою і основною школою; основною і старшою школою; загальноосвітньою підготовкою та вимогами професійно-технічної і вищої освіти.

Методологічною основою визначення змісту шкільної освіти є загальнолюдські і національні цінності, центрованість на актуальних і

* Проект цього документа розроблено під орудою Міністерства освіти і науки України з урахуванням стратегічних напрямів розвитку освіти в Україні та у світі. Концепція спрямована на розв'язання актуальних і перспективних завдань в середній загальноосвітній школі. Протягом 2000–2001 н.р. її обговорювали педагоги й громадськість. Загалом концепцію оцінено позитивно.

Відповідно до висловлених зауважень проект представленого документа було доопрацьовано, після чого затверджено постановою колегії МОН України та НАПН України від 22 листопада 2001 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

перспективних інтересах дитини. Зміст визначається на засадах його фундаменталізації, науковості і системності знань, їх цінності для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, ідей полікультурності, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи. У доборі змісту враховуються його доступність, науковість, наступність і перспективність, практичне значення, можливості для загальнокультурного, наукового, технологічного розвитку особистості, індивідуалізації, диференціації навчання. Зміст шкільної освіти детермінований українознавчим спрямуванням, що безпосередньо забезпечується вивченням таких загальноосвітніх предметів, як українська мова, українська література, історія України, географія України, українська художня культура тощо, а також шляхом висвітлення українознавчого матеріалу у змісті інших навчальних предметів.

Зміст шкільної освіти має бути осучаснений таким чином, щоб випускники 12-річної школи могли швидко адаптуватися у самостійному житті, цілеспрямовано використати свій потенціал як для самореалізації в професійному і особистому плані, так і в інтересах суспільства, держави.

Принциповими підходами в оновленні змісту загальної середньої освіти є такі.

У сучасному світі знання стають все більш доступними для тих, хто хоче оволодіти ними, тому переосмислюється самоцінність знань. Натомість зростає роль умінь добувати, переробляти інформацію, одержану з різних джерел, застосовувати її для індивідуального розвитку і самовдосконалення людини. Це зумовлює зменшення питомої ваги готової інформації, зміну співвідношення між структурними елементами змісту на користь засвоєння учнями способів пізнання, набуття особистого досвіду творчої діяльності, посилення світоглядного компонента змісту. Поряд із традиційними джерелами здобуття знань широко використовуються глобальні і локальні інформаційні мережі з різноманітними базами даних та профільованими експертними системами.

Прискорення процесів оновлення інформації, інтеграції і диференціації наукових знань загострює проблему збереження у шкільному змісті базового ядра – найбільш цінної і незамінної для освіченості і розвитку людини його складової. Вона є відносно стабільною основою становлення світогляду, що базується на науковій, художній, технічній картинах світу, а також на морально-етичних цінностях. Розвантаження і перерозподіл шкільного змісту не повинні зменшити системоутворювальну роль базових знань.

Зазначені підходи до реформування змісту шкільної освіти конкретизує Базовий навчальний план, який унормовує основні параметри організації

навчально-виховного процесу: його тривалість, розподіл часу за роками навчання, освітніми галузями, інваріантною і варіативною складовими.

Інваріантна складова забезпечує єдність освітнього простору, визначаючи зміст загальнокультурної, загальнонаукової і технологічної (трудової) підготовки всіх учнів, прилучення їх до загальнолюдських і національних цінностей. У 12-річній школі ця підготовка забезпечується через обов'язкові освітні галузі: мова і література, суспільствознавство (або громадянознавство), художня культура (або мистецтво), природознавство, математика, інформатика, технології, основи здоров'я і фізична культура. Їх набір відповідає структурі діяльності людини, містить знання про людину, природу, суспільство, науку, виробництво і є змістовою основою для формування в учнів цілісного уявлення про світ на рівні загальноосвітньої підготовки, достатньої для вибору професії і продовження освіти.

Варіативна складова охоплює регіональний і шкільний блоки. Вона створює передумови для відображення у змісті природних, соціокультурних особливостей регіону, а, головне, для диференціації, індивідуалізації, а у старшій школі і профільності навчання, задоволення освітніх потреб груп і окремих учнів з урахуванням умов роботи конкретної школи.

Роль варіативного компонента у змісті шкільної освіти поступово зростає. У початковій школі на нього відводиться 8–10% навчального часу, в основній – 15–20%, у старшій – до 35%. Якщо організація профільного навчання у старшій школі неможлива, години варіативного компонента пропорційно розподіляються між освітніми галузями інваріантної частини, використовуються для вивчення курсів за вибором.

Входження молодих поколінь у глобалізований, динамічний світ, у відкрите суспільство підносить роль життєвої і соціальної компетентностей учнів. Громадянська освіта, економічне, правове, екологічне виховання сприяють активному життєвому і соціальному самовираженню особистості. Блок соціального змісту має бути збагачений, систематизований, перерозподілений по шкільній вертикалі. Соціально орієнтованим знанням слід надати виразного культурологічного та життєвого спрямування, виділити доміанти на кожному ступені школи. Зміст суспільствознавчої галузі має бути чітко структурований у блоки історичної і суспільствознавчої освіти. Більш цілісно і повно розглядається історія України в контексті світової історії.

Посилюється розвивальне, практичне і виховне спрямування мовно-літературної освіти, формування у процесі вивчення всіх предметів мовної культури особистості. Сучасне розуміння ролі української мови в школі повинно виявлятися у чотирьох взаємопов'язаних аспектах: 1) як навчальний

предмет в усіх навчальних закладах; 2) як основний засіб комунікації і одержання знань з інших (не мовних) сфер пізнання; 3) як засіб трансформації одержаної учнем інформації в особистісну систему знань, умінь, переконань; 4) як засіб розвитку і самовираження особистості школяра, утвердження в суспільстві.

У процесі формування демократичного суспільства в умовах поліетнічної держави посилюється увага до мов національних спільнот, що входять до складу українського народу (російської, польської, угорської, болгарської, єврейської та ін.). Цими мовами може здійснюватись навчальний процес у школах, вони можуть вивчатися як навчальний предмет.

Принципових змін вимагає вивчення іноземних мов. Доцільно розширити коло їх вивчення, зокрема збільшити питому вагу та активізувати оволодіння мовами тих держав, з якими Україна розвиває перспективні довготривалі зв'язки: французької, іспанської, японської, китайської, арабської. Необхідно так перерозподілити зміст і години мовної освіти, щоб в основній школі всі учні засвоїли на рівні практичного володіння принаймні одну іноземну мову, а за належних умов вводити вивчення кількох іноземних мов. У початковій школі вивчення іноземної мови можливе за рахунок варіативного компонента з 2 класу.

Формуючи зміст природознавчої галузі, слід переструктурувати його, чітко визначивши послідовність і тривалість вивчення її складових по класах, посилити практичний характер змісту, його гуманітарну спрямованість, що сприятиме більш переконливому розкриттю ролі людини у пізнанні природи, цілісності його сприйняття. Зміст цієї галузі закладає підвалини формування наукового світогляду і стилю мислення, є основою розуміння сучасних технологій і виробництв, розвитку екологічного мислення. Він реалізується через традиційні навчальні предмети і курси фізики, хімії, біології, географії, астрономії, а також шляхом їх інтеграції на певних етапах навчання.

Пріоритети у навчанні математики надаються формуванню в учнів уявлення про сутність математичного знання, ознайомлення їх з ідеями і методами математики, її роллю у пізнанні і перетворенні дійсності, забезпеченню оволодіння системою математичних знань і умінь, які мають передусім загальноосвітнє, загальнокультурне спрямування, а також необхідні для успішного вивчення інших освітніх галузей.

Зростання соціальної й особистісної значущості опанування учнями комп'ютерної грамотності, без якої неможлива успішна адаптація в інформаційному суспільстві, вимагає докорінних змін в інформатизації загальної середньої освіти. До складу загальноосвітніх предметів вводиться інформатика. Комп'ютерно орієнтовані засоби навчання мають

застосовуватися на всіх ступенях школи. Зокрема, у 1–6 класах комп'ютер може використовуватись як засіб навчальної діяльності з метою оволодіння школярами первинними уміннями і навичками роботи з цим; у 7–9 класах забезпечується вивчення базового курсу «Основи інформатики», у 10–12 класах – поглиблене вивчення окремих розділів з інформатики з урахуванням профільності підготовки та за вибором учнів. Запроваджуються центри ресурсного програмного забезпечення всіх навчальних предметів.

Комплексного підходу вимагає реалізація оздоровчої функції школи. Передусім слід зняти перевантаження дитячої пам'яті і статичне навантаження м'язів – розвантажити зміст на всіх ступенях школи від несуттєвої інформації, перенасичення численними фактами, термінами, датами, правилами тощо. Піднесення оздоровчої функції фізичної культури передбачає нормативне відпрацювання рухового режиму 12-річної школи, введення в усіх класах 3 уроків фізичного виховання, забезпечення диференційованого підходу до різних груп дітей, посилення мотиваційного компонента виховання здорового способу життя. Ідеї культури фізичного і психічного здоров'я мають знайти відображення у змісті різних предметів на рівні практичного утвердження в свідомості учнів необхідності бережливого ставлення до свого здоров'я і здоров'я інших як найвищої цінності. Окрім того, в усіх класах доцільним є введення інтегрованого курсу «Основи здоров'я», який включає, зокрема, валеологію і основи безпеки життєдіяльності.

Суттєвого перегляду вимагають зміст і функції шкільної художньо-естетичної освіти. Основна її мета вбачається в розвитку світоглядних уявлень учнів, їх естетичного ставлення до дійсності та особистісно ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, формуванні потреб в художньо-творчій самореалізації і духовному самовдосконаленні. У процесі навчання учні мають прилучитися до образних мов різних видів мистецтв, розмаїття жанрів і стилів українського і зарубіжного мистецтва, пізнати своєрідність вітчизняної художньої культури в контексті світових культуротворчих процесів. У початковій та основній школі художньо-естетична галузь може реалізуватися через традиційні навчальні предмети з музики та образотворчого мистецтва або через інтегрований курс «Мистецтво». У старших класах доцільне впровадження інтегрованих курсів «Художня культура» та «Основи естетики», опанування яких має сприяти формуванню в учнів цілісного уявлення про художньо-естетичну картину світу.

Сучасний світ не тільки насичений інформацією, він надзвичайно технологічний, тому школа має створити умови для достатнього оволодіння

дітьми життєво необхідними політехнічними знаннями, уміннями і навичками.

Трудова підготовка у 12-річній школі повинна забезпечувати ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва, основними технологічними процесами, основами технічної творчості, сільськогосподарського дослідництва, дизайну, декоративно-ужиткового мистецтва; набуття навичок роботи знаряддями праці різних рівнів досконалості (від ручних до автоматизованих, у т. ч. комп'ютерною технікою); формування технолого-конструкторських, економічних, екологічних знань і вмій. Вона сприяє професійному самовизначенню школярів, формуванню в них якостей, необхідних для трудової діяльності в різних сферах виробництва, обслуговування, побуті і подальшого їх навчання та професійного удосконалення.

Зміст трудового навчання у старших класах пов'язується з відповідним профілем школи і сприяє загальноосвітньому, загальнокультурному і загальнотрудовому розвитку учнів. За умови поглибленого трудового навчання школа може здійснювати професійну підготовку на рівні кваліфікованих виконавців із певних професій і фахових спеціалізацій.

Оновлення Базового навчального плану у зв'язку з перезатвердженням державних стандартів не повинно збільшувати тижневе і річне навчальне навантаження на учнів. Введення нових предметів до інваріантної частини типових навчальних планів можливе за рішенням Колегії Міністерства освіти і науки на підставі результатів завершеної експериментальної апробації навчальної програми і навчально-методичного комплексу для учнів і вчителів.

[...]

URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v_5-2290-01#Text.

2002

Національна доктрина розвитку освіти*

[...]

III. Національний характер освіти і національне виховання

4. Освіта має гуманістичний характер і ґрунтується на культурно-історичних цінностях Українського народу, його традиціях і духовності.

* Документ затверджено Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. У ньому визначено стратегію й основні напрями розвитку освіти в Україні в першій чверті XXI ст.

Текст подано в скороченому вигляді.

Освіта утверджує національну ідею, сприяє національній самоідентифікації, розвитку культури Українського народу, оволодінню цінностями світової культури, загальнолюдськими надбаннями.

5. Національне виховання є одним із головних пріоритетів, органічною складовою освіти. Його основна мета – виховання свідомого громадянина, патріота, набуття молоддю соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємовідносин, формування у молоді потреби та вміння жити в громадянському суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури.

6. Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури.

Головними складовими національного виховання є громадянське та патріотичне виховання.

7. Національне виховання має здійснюватися на всіх етапах навчання дітей та молоді, забезпечувати всебічний розвиток, гармонійність і цілісність особистості, розвиток її здібностей та обдарувань, збагачення на цій основі інтелектуального потенціалу народу, його духовності й культури, виховання громадянина, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності, спрямованої на процвітання України.

IV. Стратегія мовної освіти

8. У державі створюється система безперервної мовної освіти, що забезпечує обов'язкове оволодіння громадянами України державною мовою, можливість опанувати рідну (національну) і практично володіти хоча б однією іноземною мовою. Освіта сприяє розвитку високої мовної культури громадян, вихованню поваги до державної мови та мов національних меншин України, толерантності у ставленні до носіїв різних мов і культур.

Реалізація мовної стратегії здійснюється шляхом комплексного і послідовного впровадження просвітницьких, нормативно-правових, науково-методичних, роз'яснювальних заходів.

Забезпечується право національних меншин на задоволення освітніх потреб рідною мовою, збереження та розвиток етнокультури, її підтримку та захист державою. У навчальних закладах, в яких навчання ведеться мовами національних меншин, створюються умови для належного опанування державної мови.

V. Освіта – рушійна сила розвитку громадянського суспільства

9. В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

Передумовою утвердження розвинутого громадянського суспільства є підготовка освічених, моральних, мобільних, конструктивних і практичних людей, здатних до співпраці, міжкультурної взаємодії, які мають глибоке почуття відповідальності за долю країни, її соціально-економічне процвітання.

Освіта має активно сприяти формуванню нової ціннісної системи суспільства – відкритої, варіативної, духовно та культурно наповненої, толерантної, здатної забезпечити становлення громадянина і патріота, консолідувати суспільство на засадах пріоритету прав особистості, зменшення соціальної нерівності.

Держава сприяє становленню демократичної системи навчання та виховання.

10. Державна політика в галузі освіти спрямовується на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг.

VI. Освіта і фізичне виховання – основа для забезпечення здоров'я громадян

11. Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в душі відповідального ставлення до власного здоров'я і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

12. В усіх ланках системи освіти шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи закладаються основи для забезпечення і розвитку фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

- комплексний підхід до гармонійного формування всіх складових здоров'я;
- удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах, що забезпечують оздоровчу спрямованість та індивідуальність підходів;
- використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного удосконалення.

Виконання зазначених завдань дасть змогу досягти істотного зниження захворюваності дітей, підлітків, молоді та інших категорій населення, підвищити рівень профілактичної роботи, стимулювати у людей різного віку прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

13. Фізичне виховання як невід'ємна складова освіти забезпечує можливість набуття кожною людиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, про шляхи і методи протидії хворобам, про методики досягнення високої працездатності та тривалої творчої активності. В системі освіти держава забезпечує розвиток масового спорту як важливої складової виховання молоді.

VII. Рівний доступ до здобуття якісної освіти

14. Для всіх громадян України незалежно від національності, статі, соціального походження та майнового стану, віросповідання, місця проживання та стану здоров'я забезпечується рівний доступ до якісної освіти. Реалізація зазначеного права передбачає прозорість, наступність системи освіти всіх рівнів, гнучке врахування демографічних, соціальних, економічних змін.

Мережа навчальних закладів повинна задовольняти освітні потреби кожної людини відповідно до її інтересів, здібностей та потреб суспільства.

[...]

16. Рівний доступ до здобуття освіти забезпечується шляхом:

[...]

б) у загальній середній освіті:

- обов'язкового здобуття повної загальної середньої освіти в обсягах, визначених Державним стандартом загальної середньої освіти;

- збереження та розвитку єдиного освітнього простору;
- оптимізації структури освітньої мережі для забезпечення навчання в одну зміну, створення умов для профільного, екстернатного і дистанційного навчання;
- здійснення профільного професійного навчання учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі на базі професійно-технічних навчальних закладів;
- посилення відповідальності сім'ї, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за порушення прав дитини щодо обов'язковості навчання;
- надання адресної допомоги соціально незахищеним дітям;
- створення умов для здобуття якісної освіти незалежно від місця проживання;
- в) в освіті дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку:
 - створення для всіх дітей зазначеної категорії умов для здобуття безоплатної освіти в державних і комунальних навчальних закладах;
 - своєчасного виявлення та проведення діагностики дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку, врахування цих даних під час формування мережі закладів корекційної та реабілітаційної допомоги;
 - забезпечення варіативності здобуття якісної базової або повної загальної середньої освіти відповідно до здібностей та індивідуальних можливостей дітей, зорієнтованої на їх інтеграцію у соціально-економічне середовище;
 - створення системи допомоги батькам у навчанні та вихованні дітей з особливостями психічного і фізичного розвитку;
 - розгортання регіональної мережі спеціальних навчальних закладів усіх рівнів освіти для громадян з особливостями психічного і фізичного розвитку, забезпечення їх інтеграції у загальний освітній простір;

[...]

URL: <https://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

2010

Концепція державної мовної політики*

Мовна політика посідає чільне місце в системі державних пріоритетів, оскільки її стратегічним завданням є забезпечення неухильного додержання конституційних гарантій щодо всебічного розвитку і функціонування

* Документ схвалено Указом Президента України від 15 лютого 2010 р.
Текст подано в скороченому вигляді.

української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин та задоволення мовних потреб громадян України.

Концепція державної мовної політики (далі – Концепція) розроблена відповідно до Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини в мовній сфері.

Сучасний стан мовної ситуації в Україні та визначення проблем, на розв'язання яких спрямована Концепція

Українська мова як засіб спілкування та інтелектуального виявлення особистості відображає самобутність багатомільйонного українського народу і є основою його духовності та історичної пам'яті. Згідно з частиною першою статті 10 Конституції України українська мова є державною мовою в Україні. Як визначено в Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп у справі про застосування української мови, положення про українську мову як державну міститься у розділі I «Загальні засади» Конституції України, який закріплює основи конституційного ладу в Україні. Поняття державної (офіційної) мови є складовою більш широкого за змістом та обсягом поняття «конституційний лад». Іншою його складовою є, зокрема, поняття державних символів. Право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові (частина третя статті 5 Конституції України). Повноцінне функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території держави є гарантією збереження ідентичності української нації, єдності України.

Незважаючи на задекларованість державного статусу української мови, аналіз мовної ситуації в державі свідчить про наявність політичних спекуляцій щодо її використання, що суперечить інтересам національної безпеки України, ставить під загрозу її суверенітет. Для усунення такої загрози необхідно розширити сферу застосування української мови, стимулювати формування і захист національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору. Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми про всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Відповідно до Конституції України в Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. За законодавством в офіційному спілкуванні поряд із державною мовою можуть застосовуватися мови національних меншин у тих місцевостях, де кількість носіїв таких мов становить більшість населення.

Статус української мови як державної не позбавляє громадян України права вільно використовувати будь-яку мову для приватного спілкування та задоволення інших потреб. Водночас забезпечення розвитку мов національних меншин не повинно перешкоджати розвитку державної мови, її функціонуванню в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Держава опікується також задоволенням мовних потреб українців, які проживають за межами держави, шляхом надання відповідної допомоги центрам української культури, громадським організаціям та культурно-освітнім закладам за кордоном.

Аналіз причин виникнення мовної проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання

Незалежна Україна успадкувала деформовану мовну ситуацію, що склалася внаслідок асиміляції українців. У минулому під гаслами боротьби з «малоросійським сепаратизмом» та «українським буржуазним націоналізмом» знищувалася мовно-культурна ідентичність українців. Їх природне бажання зберегти українську мову розглядалося як прояв прагнення до державної незалежності.

Мовна ситуація, що склалася в Україні, значною мірою є наслідком широкого застосування прямого і прихованого примусу, спрямованого на запровадження обмежень щодо використання української мови з метою її поступового витіснення з усіх сфер суспільного життя. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, українці становлять 77,8 відсотка населення України, тоді як українську мову визнає рідною лише 67,5 відсотка. У багатьох регіонах України в міській комунікації, масовій культурі, інформаційному просторі домінує російська мова.

Нормалізації мовної ситуації в державі заважають не лише відсутність ефективної державної мовної політики, але й політизація мовного питання, політичні спекуляції з боку певних внутрішньо- і зовнішньополітичних сил, які свідомо прагнуть викликати штучне протистояння в суспільстві. Надання статусу державної мови іншим мовам неминуче спричинить не лише швидке витіснення української мови з офіційного спілкування, а й дальше звуження сфери її використання.

В умовах ринкової економіки, реалій відкритого суспільства, помітного скорочення чисельності населення в сільській місцевості та іноземної мовно-культурної експансії відбувається посилення процесів деукраїнізації мовно-культурного і мовно-інформаційного простору, що призводить до масового порушення мовних прав українців.

Негативні тенденції виявляються на ринку друкованих засобів масової інформації. Національний мовно-культурний і мовно-інформаційний простір заповнила іноземна продукція, а в деяких регіонах застосування української мови в телерадіоєфірі залишається мінімальним. Незадовільною є й ситуація на книжковому ринку та у видавничій справі. Вироблена в Україні книжкова продукція виявляється не завжди конкурентоспроможною і не може задовольнити масовий попит.

Мета Концепції та основні завдання щодо розв'язання мовних проблем

Метою Концепції є визначення стратегічних пріоритетів і орієнтирів у подоланні деформацій національного мовно-культурного та мовно-інформаційного простору, забезпеченні мовних прав громадян та єдності України.

Пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим системоутворюючим складником української державності й Українського народу – громадян України всіх національностей.

Держава повинна забезпечити безумовне виконання конституційної норми щодо всебічного розвитку і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

Громадяни України, незалежно від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства. Володіння державною мовою або її розуміння в обсязі, достатньому для спілкування, є неодмінною умовою набуття громадянства України.

Володіння українською мовою посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад. Положення Конституції України зобов'язують посадових і службових осіб застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування під час виконання ними службових обов'язків, у роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України.

Принципове значення для майбутнього української мови має національна мовна свідомість і національна гідність. У цьому чільна роль

належить насамперед вищому керівництву держави, яке своїм особистим прикладом і зусиллями має утверджувати престиж української мови.

Державна мовна політика має бути спрямована на утвердження поваги до української мови та мов національних меншин, будь-які прояви зневаги є неприпустимими. Публічне приниження чи зневажання, навмисне спотворення української або інших мов в офіційних документах і текстах, створення перешкод і обмежень у користуванні ними, проповідь ворожнечі на мовному ґрунті тягнуть за собою відповідальність, установлену законом.

Основні завдання Концепції мають сприяти:

- забезпеченню безумовного додержання норм статті 10 Конституції України та законодавства про мови;

- утвердженню української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, а також під час здійснення посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування представницьких функцій у міжнародному спілкуванні;

- посиленню функції державної мови як об'єднавчого і консолідаційного чинників в українському суспільстві, засобу зміцнення державної єдності України;

- підвищенню загальної мовної культури населення, розвитку мов національних меншин, задоволенню мовних потреб українців, які проживають за межами України;

- захисту мовно-культурного та мовно-інформаційного простору України;

- забезпеченню гідного місця української мови у всесвітньому мовно-інформаційному просторі;

- створенню умов для вивчення громадянами України мов міжнародного спілкування.

Пріоритетами у реалізації державної мовної політики мають бути:

- приведення практики застосування законодавства про мови у відповідність із Конституцією України та Рішенням Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року № 10-рп (справа про застосування української мови);

- приведення Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» у відповідність з об'єктом та цілями Хартії в її автентичній редакції;

- створення належної законодавчої бази щодо державної підтримки книговидання, засобів масової інформації, пісенної продукції українською мовою та мовами національних меншин;

- забезпечення права громадян на одержання інформації українською мовою, в тому числі через друковані засоби масової інформації (пресу), рекламу, а також на перегляд іноземних фільмів, дубльованих або озвучених чи субтитрованих українською мовою;
- розвиток українського сегмента Інтернету та комп'ютерного забезпечення українською мовою;
- забезпечення відповідно до законодавства утворення та передачі українською мовою географічних назв;
- поліпшення якості українського мовлення на вітчизняних теле- і радіоканалах;
- розроблення та затвердження державних цільових програм із питань розвитку української мови;
- створення системи дієвого контролю за додержанням законодавства про мови та механізму його здійснення;
- удосконалення інституціонального забезпечення реалізації державної мовної політики, підвищення престижу української мови, виховання української мовної свідомості та національної гідності;
- завершення роботи над єдиним загальнонаціональним правописом та забезпечення науково обґрунтованого нормування і вдосконалення української мови;
- розвиток національної словникової бази та забезпечення вільного доступу до неї;
- дослідження і популяризація давніх писемних пам'яток, збереження та вивчення діалектів української мови для її розвитку і збагачення;
- вироблення дієвих механізмів захисту української мови та мов національних менших України від будь-яких проявів публічного приниження чи зневажання;
- моніторинг мовної ситуації в Україні, висвітлення актуальних проблем державної мовної політики в засобах масової інформації.

Шляхи і способи розв'язання мовних проблем

Для реалізації державної мовної політики необхідно підготувати і внести на розгляд Верховної Ради України проєкти відповідних законів, визначити центральний орган виконавчої влади з питань державної мовної політики, розробити та забезпечити виконання державних цільових програм, уживати заходів для підтримки громадських ініціатив, налагодження конструктивного діалогу між органами державної влади, органами місцевого самоврядування і громадськими організаціями щодо розв'язання мовних проблем.

Ефективна реалізація державної мовної політики потребує чіткої координації дій міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, Національної академії наук України, Академії педагогічних наук України, громадських організацій і творчих спілок, підприємств, установ та організацій.

[...]

Очікувані результати реалізації Концепції

Реалізація Концепції сприятиме створенню належного національного культурного та мовно-інформаційного простору, забезпеченню правових, економічних та організаційних умов для гарантування мовних прав громадян України та єдності держави.

Планомірне виконання завдань мовної політики відповідно до цієї Концепції має створити умови для утвердження державності української мови, підвищення її престижу, набуття нею рис перспективності і авторитетності, а також забезпечити вільний і безконфліктний розвиток мовної самобутності національних меншин України.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>.

Біла книга національної освіти України*

[...]

Розділ 2. Пріоритети розвитку освіти за рівнями

[...]

2.2.1. Модернізація змісту загальної середньої освіти

Удосконалення змісту освіти є традиційною актуальною і багатоплановою проблемою. Її розв'язання об'єктивно не може бути завершеним на довготривалій період, оскільки держава і суспільство постійно змінюють вимоги до якості освіти, у педагогічній науці виникають нові ідеї, осмислюються результати апробації змісту у масовій педагогічній

** Наукове видання у 2010 р. підготував колектив науковців за загальною редакцією президента НАПН України В. Г. Кременя. Це перша праця в історії розвитку українського суспільства, в якій всебічно проаналізовано стан національної освіти, визначено актуальні проблеми освітянської галузі й причини їх виникнення, окреслено шляхи подолання труднощів в освітній сфері та її розвитку в контексті глобалізації, європейської інтеграції й національної самоідентифікації.*

Текст подано в скороченому вигляді.

практиці. Не менш важливою обставиною є відкритість сучасної освіти, взаємовплив освітніх систем різних країн світу.

Стан розроблення змісту загальної середньої освіти

Після прийняття у 1999 році Закону України «Про загальну середню освіту» розпочався новий етап у розробленні державного стандарту у зв'язку зі зміною тривалості навчання, нової структури і функцій кожного етапу 12-річної шкільної освіти. Особливо важливим для розроблення змісту навчання було законодавче визначення тривалості і статусу старшої школи.

Протягом трьох років МОН України і АПН України мали здійснити оновлення змісту відповідно до нової структури школи і підготувати державні стандарти, навчальні плани і програми базової і повної, а також спеціальної загальної середньої освіти, нові підручники, іншу навчально-методичну літературу.

Стосовно початкової загальної освіти державний стандарт затверджувався двічі: у 2000 р. Кабінетом Міністрів України та зі змінами, затвердженими МОН України у 2005 р. за результатами апробації нових програм і підручників. Порівняно з чинною до 2000 р. 4-річною школою розроблено результативну складову змісту освіти, посилено інтеграцію на рівні змістових ліній, збагачено діяльнісно-практичну спрямованість тощо.

Щодо основної і старшої школи, то, враховуючи складність і новизну розроблення державного стандарту і значної кількості оновлених та нових навчальних програм, МОН України було вирішено спрямувати зусилля на створення варіантів перехідних типових навчальних планів на період із 2001/2002 по 2004/2005 навчальні роки для початкової, основної і старшої школи.

Після затвердження Державного стандарту базової та повної загальної середньої освіти (2004 р.) були оперативно затверджені Типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів для основної та старшої школи (24 варіанти для всіх типів закладів).

У конструюванні змісту в основній школі спиралися на такі інновації:

– уключення до типових навчальних планів нових предметів людиноцентричного виховного і розвивального спрямування. Так, у 5–6 класах вивчається етика, у 5–9 класах – «Основи здоров'я», предмет, що інтегрує знання з валеології та безпеки життєдіяльності; у 5–8 класах уведено новий інтегрований курс «Мистецтво», зміст якого побудовано на основі поліхудожнього і полікультурного підходів до художньо-естетичної освіти;

– у 5–6 класах значно розширено інтегрований пропедевтичний курс «Природознавство», яким передбачено формування в учнів цілісного

уявлення про навколишній світ, виховання пізнавального інтересу до предметів відповідної галузі;

– обов'язковим стає вивчення у 9 класі інформатики як спеціального предмета; наявності комп'ютерної техніки у 7–8 класах у межах галузі «Технологія» також може вивчатися інформатика.

У старшій школі, ґрунтуючись на Концепції 12-річної школи, Концепції профільного навчання щодо організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах, відповідно до основних типів закладів, розроблено типові навчальні плани, за якими має бути реалізований зміст освіти залежно від обраного профілю (проблеми профільного навчання висвітлено в окремому блоці).

У навчальних планах передбачено наскрізне вивчення іноземної мови, суттєве збільшення годин на основи здоров'я і фізичне виховання, інформатики, оновлено змістове наповнення предметів природничо-математичного, суспільствознавчого циклу, технологій.

Важливо, що впродовж зазначеного періоду у колі наукової і законодавчої уваги були ціннісні засади і компетентнісний підхід у відборі змісту. Зусиллями вчених АПН України обґрунтовано (і певною мірою реалізовано) застосування таких фундаментальних принципів конструювання змісту, як гуманізація, інтеграція, диференціація, розвивальна спрямованість; зроблено першу спробу впровадження компетентнісного підходу. Ці орієнтири певною мірою враховувалися в конструюванні освітнього змісту як цілісності і на рівні освітніх галузей. Завдяки науковим і управлінським зусиллям ланцюжок наступності (на формальному рівні) у розробленні змісту для 12-річної школи не переривався. Водночас усе очевидніше і гостріше постає потреба щодо реалізації системного і більш результативного підходу до визначення змісту загальної середньої освіти, його структурування, розподілу за етапами навчання і результатами. Особливої уваги потребує обґрунтування профілізації змісту в умовах збереження загальноосвітньої спрямованості середньої освіти, уніфікації її вимог, дефіциту кадрів – розробників, а також украй обмеженого фінансування варіативності підручникотворення.

Нерозв'язані проблеми

Стандартизація, компетентнісний підхід, профілізація старшої школи, нові вимоги до визначення результативної складової освітнього змісту, хоча і підтвердили свою позитивну методологічну й інструментальну функції, водночас у процесі розроблення й упровадження змісту для 12-річної школи зіткнулися з низкою поки що неподоланих проблем, суперечностей або

ризиків, і зумовлених сукупністю об'єктивних і суб'єктивних чинників. Серед них, зокрема, недосконалість чинного законодавства про формування державного стандарту; кризові явища у підручникотворенні; швидкі темпи розроблення змісту без належного попереднього наукового обґрунтування і експериментальної перевірки нових предметів і курсів. Гострою проблемою залишається перенавантаження змісту другорядним інформативним та фактичним матеріалом, слабкою є відповідність нормам навчального часу, визначених державним стандартом, недосконалою, за визначенням учених і практиків, є предметна збалансованість елементів змісту освітніх галузей як за вертикаллю, так і на рівні окремого класу. В умовах стандартизації змісту його диференціація залишилася недостатньо обґрунтованою в психологічному і дидактичному аспектах. Належно не розв'язано проблеми змісту громадянської, економічної, екологічної освіти; не вирішено теоретично і практично питання збалансованості мовної освіти; вивчення іноземних мов у загальноосвітній школі вимагає більш ґрунтовного наукового осмислення і практичного вирішення.

У дидактичних і методичних працях поки що поза експериментальним дослідженням залишилася проблема критеріальних основ відбору і конструювання змісту галузей і предметів на засадах особистісно зорієнтованого навчання.

Таким чином, вимагають нових підходів теоретичні і нормативні проблеми стандартизації змісту, гарантії держави щодо його забезпечення, дидактична теорія модернізації змісту ще не набула належної повноти і обґрунтованості, існує серйозний дефіцит експериментальних та узагальнюючих праць, які дали б змогу глибоко і цілісно розкрити сутність обов'язкових дидактичних характеристик змісту, адекватного сучасним вимогам до якості загальної середньої освіти. Потребує перегляду предметне наповнення освітніх галузей. Особливо складним залишається дидактичне і методичне обґрунтування змісту профільної школи.

Напрями модернізації змісту шкільної освіти

Стратегічний рівень змін у розробленні й упровадженні змісту загальної середньої освіти

1. Нагальним є посилення відповідальності держави (на законодавчому і виконавчому рівнях) за якість змісту шкільної освіти.

Зміст шкільної освіти має розроблятися з реальним випередженням (не менше ніж за 2 роки) як базова складова макросистеми безперервної освіти, з обов'язковим, чітко визначеним урахуванням попереднього і наступного етапів. Він має розглядатися як найважливіша складова освітньої і

молодіжної політики, адже є незамінним чинником культуротворчого, інтелектуального розвитку потенціалу кожного громадянина у період найбільшої сенситивності до навчання.

2. Обов'язковість і масштабність оволодіння змістом шкільної освіти підносить його роль як стратегічного ресурсу загальної освіченості суспільства, соціальної адаптації молоді. Тому перезатвердження державного стандарту загальної середньої освіти, яке має відбутися у 2010 р., повинно здійснюватися як важлива подія: з широкою попередньою експертизою відомих методистів, учених АПН і НАН України, оприлюдненням змін у відповідних педагогічних виданнях, використанням висновків фахівців, які досліджують аналогічні проблеми у країнах Європейського Союзу тощо.

Новий зміст не може бути баченням лише спеціалістів-предметників. Його формат – узгоджений колективний продукт зусиль дидактів, методистів, тестологів, управлінців, теоретиків і практиків.

3. Необхідно подолати суперечності, які склалися між єдиними вимогами щодо виконання державного стандарту і відсутністю державних гарантій щодо створення відповідних умов його впровадження у різних умовах функціонування школи (фінансових, матеріальних, кадрових).

Різне розширення шкіл, сімей за умовами навчання ставить під загрозу рівний доступ до якісної освіти кожному, хто має намір здобути загальну середню освіту, а тим більше навчатися далі. Необхідно, щоб упровадження державного стандарту відбувалось у пакеті зобов'язань держави щодо створення можливостей для його повноцінного засвоєння. Зокрема, подолання існуючої роками хибної практики незабезпеченості своєчасного і в повному обсязі випуску підручників, порушення термінів їх перевидання за результатами апробації. Кожен учитель повинен мати методичний комплект: державний стандарт, програму, методичний посібник, вимоги до державної атестації, програми для підготовки учнів до зовнішнього незалежного оцінювання.

Отже, впровадження державного стандарту повинно реально здійснюватися як процес виконання взаємних зобов'язань.

4. Розроблення змісту державного стандарту має здійснюватися з одночасним визначенням стандартів оцінювання його ефективності. Саме результати експертизи щодо якості змісту мають належати до найважливіших аргументів щодо оновлення тих чи інших параметрів змісту, а також слугувати орієнтиром для визначення об'єктів моніторингу його якості як на державному, так і на регіональному рівнях.

5. Залишається нерозв'язаною задавлена суперечність між інноваційним характером змін у змісті 12-річної школи і діючим

неефективним підходом до підготовки педагогічних кадрів до їх осмислення і впровадження. Маємо на увазі, що і досі залишається загальнодіючою система підвищення кваліфікації вчителів раз на п'ять років.

Таким чином, є нагальна потреба в ініціюванні Міністерством освіти і науки України, Комітетом Верховної Ради України з питань науки і освіти змін до закону «Про загальну середню освіту» у частині опису структури розроблення і процедури впровадження державного стандарту (розділ V); до положення про роботу з учителями у системі післядипломної освіти, передбачивши випереджувальну підготовку вчителів до впровадження нового змісту і відповідних методик.

Отже, необхідні системні зміни у розробленні і впровадженні освітнього змісту, а також посилення відповідальності виконавчої влади за якість стандартизації змісту загальної середньої освіти.

Дидактичний рівень

Розроблення змісту шкільної освіти у XXI ст. ускладнюється тим, що вимоги суспільства, економіки до його оновлення, методичні інновації випереджають розвиток дидактичної теорії змісту шкільної освіти.

Головні запити до теорії на цьому рівні:

- теоретично обґрунтувати модернізацію функцій державного стандарту, необхідність розширення компонентного складу шкільного змісту, посилення практично-діяльнісної і творчої складових у змісті всіх освітніх галузей;
- розробити науково обґрунтовані рекомендації щодо використання державного стандарту змісту шкільної освіти як інструментального засобу досягнення наступності і перспективності навчання;
- створити дидактичні характеристики обсягу і змісту ключових компетентностей;
- розробити критеріальну основу визначення структури та обсягів результативної складової державного стандарту і типових програм у контексті визначення переліків предметних компетентностей та підходів до визначення об'єктів контролю на всіх етапах шкільної освіти з урахуванням вимірів навантаження по класах у годинах;
- дослідити межі оптимальної реалізації принципів диференціації та інтеграції за освітніми галузями.

Основні підходи і напрями щодо напрацювання дидактичних основ. Першочерговою є проблема узгодження цілей особистісно орієнтованої освіти із стандартизацією змісту, зокрема, теоретичного і експериментального досліджень. Це вимагає включення до змісту освітніх галузей «надпредметних» умінь, які характеризують розвиток школяра як

суб'єкта пізнавальної діяльності засобами галузі. Для цього необхідно врахувати пізнавальні можливості дітей кожної вікової групи, базові потреби мікрівікових періодів розвитку (тут необхідні комплексні дослідження з психологами) у досягненні оптимізації обсягів і складності матеріалу.

У розробленні змісту має домінувати не «всезнаючий» дорослий і не знання всього, що, з погляду попереднього покоління і сучасного методиста, є важливим та обов'язковим, а реальні діти ХХІ ст. Неадекватна оцінка актуальних і перспективних можливостей і потреб учнів кожної вікової групи зумовлює «дидактичний енциклопедизм» шкільного змісту, уявлення про нього як завершену систему знижує мотивацію учіння.

У теорії стандартизації змісту шкільної освіти залишається нерозробленою критеріальна основа для досягнення наступності між етапами шкільної освіти і обґрунтуванням структури переліку елементів державних вимог до навчальних досягнень учнів та врахування їх складності. Йдеться про виділення дидактичних одиниць засвоєння, без яких подальший рух учнів в освітній галузі стає неможливим або неефективним. Теоретична нерозробленість критеріальної основи зумовлює не лише перевантаженість обов'язкових результатів у процесі засвоєння, а й заважає учителям і учням зосередитися на головному, провокує поверховість і неосмілене запам'ятовування.

На часі розв'язання хронічної проблеми школи – розвантаження змісту різними шляхами: зменшення кількості предметів, які вивчаються в кожному класі, перерозподіл їх за класами, широке використання інтеграції. Разом із тим, слід врахувати потребу збереження у шкільному змісті базового ядра – найбільш цінної і незамінної для освіченості й розвитку людини його складової. Вона має бути науково обґрунтованою, затребуваною на подальших етапах продовження освіти.

Необхідно дидактично і методично обґрунтувати розширення самого поняття змісту шкільної освіти. Він, окрім іншого, має включати також особистий досвід учнів, вплив середовища, медіаосвіти, мережі Інтернет. Школа вже не є єдиним джерелом змісту освіти. Учні можуть одержувати чимало знань, іншої інформації поза нею, тому постає питання, як поєднати цілі і зміст шкільної освіти з неформальною (додатковою) та інформальною (неофіційною, спорадичною) освітою. У цьому процесі виключно важливо сповна реалізувати розвивальний потенціал змісту через збагачення його відповідними методичними системами.

Нових ознак набуває характеристика змісту для всіх етапів шкільної освіти у зв'язку із запровадженням компетентнісного підходу. Прийняття компетентностей (та їх результативної складової – компетенцій) як цілей

освіти зумовлює те, що зміст освіти має набути орієнтації на особистісні досягнення кожного школяра, а предметні знання і уміння стають не кінцевими цілями навчання, а лише основою в засвоєнні предметних і ключових компетентностей. Подальший рух у реалізації компетентнісного підходу вимагає глибокого обґрунтування змісту ключових і предметних компетентностей і взаємозв'язку між ними, подолання термінологічних розбіжностей, суперечливого викладу їх складу навіть у межах однієї освітньої галузі.

Отже, ці та низка інших проблем вимагають концентрації теоретичного потенціалу вчених, які працюють в академічних установах, університетах, на розробленні державного програмно-цільового проєкту «Зміст шкільної освіти: середньострокові перспективи розвитку». Його виконання комплексними зусиллями дидактів, психологів, компаративістів, гігієністів, тестологів дасть змогу виробити моделі системного конструювання змісту для кожного рівня загальної середньої освіти з урахуванням перспективних змін і ресурсних обмежень системи.

Методичний рівень удосконалення змісту

На цьому рівні розроблення змісту синтезуються законодавчі вимоги, цінності, дидактичні, психологічні і власне методичні установки. Саме від якості методичного втілення ідей, задумів модернізації загальної середньої освіти залежить результативність галузевої, предметної і міжпредметної реалізації основних інструментів оновлення змісту: стандартизації, компетентнісного підходу, узгодження результативної частини змісту з вимогами оцінювання ефективності його засвоєння, інформатизації. За тим, як далі інтерпретовано зміст за підручниками, він стає відкритим для учнів, учителів, оцінювання з боку батьків, суспільства в цілому.

Зазначені інструменти як базові орієнтири мають враховуватися тільки у взаємозв'язку, щоб збалансовано розв'язувати проблему відбору навчального матеріалу для всієї загальної середньої освіти, його обсягу і доцільності структурування через освітні галузі, обґрунтованості розподілу за етапами шкільної освіти і за предметами й тривалістю їх вивчення за класах.

У цьому процесі першочерговою, інноваційною проблемою є розроблення критеріїв відбору навчального матеріалу для освітніх галузей.

Цей аспект важко формалізувати, але навіть узагальнений підхід, з нашого погляду, залучає розробників до різнобічного і різновекторного оцінювання змісту, його навчального, виховного, розвивального потенціалу як в особистісному, так і в соціальному аспектах. Регулятивною основою має

служувати соціально і дидактико-методично обґрунтована модель випускника початкової, основної і старшої школи.

У розробленні критеріїв відбору змісту освітніх галузей потрібно врахувати, що зміст шкільної освіти у країнах ЄС починає визначатися не шляхом конкретизації того, що і через які предмети треба вивчати в школі, а через прогнозування навчальних результатів, які планується досягти у загальній середній освіті в цілому, потім на рівні окремого етапу, освітньої галузі і, нарешті, предмета. Критеріальний підхід за результатами стримує укладачів стандарту, програм і підручників від надлишку інформації, унаочнює міжпредметні зв'язки, зобов'язує забезпечити реальну наступність між етапами шкільної освіти, сприяє вихованню в учнів відповідальної позиції щодо досягнення особистих цілей у навчанні. Треба не лише визнавати небачені досі бурхливі зміни в сприйнятті інформації і переосмисленні її цінності з огляду на обмежені можливості для засвоєння кожним школярем, а й реально скоротити обсяг змісту і перелік предметів, уникаючи одноденних курсів.

Саме на методичному рівні можна повноцінно реалізувати розвивальний і виховний потенціал змісту. Для його здійснення необхідний комплексний підхід: презентація у змісті кожної освітньої галузі усього спектра його компонентів, засвоєння яких передбачає повноцінне опанування ключових і предметних компетентностей, створює передумови для опори на різні рівні пізнання, різні джерела одержання інформації, різні способи поєднання змісту шкільної, позашкільної освіти, медіапростору, Інтернету та індивідуального життєвого досвіду учнів. Такий підхід дає змогу у шкільній освіті (через навчальний зміст) організувати контекстне навчання, конструювати системи міжпредметних задач і ситуацій, спиратись на вітагенний досвід учнів тощо.

Таким чином, нагальною потребою модернізації існуючого методичного підходу є: розроблення критеріальних орієнтирів для конструювання й оцінювання усіх якостей змісту; використання обґрунтованого моделювання змісту освітньої галузі та окремих предметів як інструментів теоретичного осмислення реально існуючого змісту, прогнозування і конструювання необхідних змін; порівняльно-зіставний аналіз аналогічних ситуацій конструювання змісту на кожному етапі школи у тих країнах, які здобули статус міжнародних лідерів якості шкільної освіти.

Отже, подальша модернізація освітнього змісту повинна відбуватися як системний процес, який охоплює цілісне законодавче, фінансове, науково-практичне, управлінське обґрунтування ціннісного, регулятивного, дидактичного, методичного і моніторингового аспектів, що розробляються і

втілюються в моделях особистісно і соціально цінного змісту для учнів, для кожного етапу загальної середньої освіти з урахуванням функцій кожної освітньої галузі, її структурного наповнення.

Результати цих напрацювань мають утілюватись у масовий досвід тільки за умов попередньої апробації і оцінок незалежних експертів, створення в повному обсязі відповідних навчальних і методичних комплексів, якими держава своєчасно і повно забезпечує суб'єктів навчально-виховного процесу.

[...]

Біла книга національної освіти України / Т. Ф. Алексеєнко, В. М. Аніщенко, Г. О. Балл [та ін.] ; за заг. ред. акад. В. Г. Кременя ; НАПН України. – Київ : Інформ. системи, 2010. – С. 132–141.

Концепція розроблення нової редакції

Державного стандарту початкової загальної освіти*

Загальні положення

І. Державний стандарт загальної середньої освіти: поняття, функції.

Повноцінне і різнобічне навчання, виховання і розвиток учнів забезпечує тільки якісна шкільна освіта, системоутворювальним фактором якої був і залишається зміст. Визначення змісту освіти належить до стратегії державної політики.

У Законі України «Про освіту» (1991, 1996) визначено, що ДС встановлює вимоги до змісту, обсягу і рівня освітньої та фахової підготовки громадян України, він розробляється окремо для кожного освітнього рівня.

У Законі України «Про загальну середню освіту» (1999) розкрито поняття «зміст загальної середньої освіти», описано загальні вимоги до його відбору, організації навчально-виховного процесу у 12-річній школі; підкреслено, що обов'язком кожного ЗНЗ, незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, є додержання вимог інваріантної складової Державного стандарту ЗСО (ст. 30, 33). Цим підтверджено, що Державний

* Відповідно до спільного наказу МОН України й НАПН України № 75/5 від 05.02.2010 р. Департаменту загальної середньої та дошкільної освіти й Інституту педагогіки НАПН України було доручено розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти. Для цього обрано творчий колектив, до складу якого ввійшли науковці, методисти, учителі з різних регіонів України, під науковим керівництвом академіка, доктора педагогічних наук, головного наукового співробітника лабораторії початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України О. Я. Савченко. Вона й представила Концепцію розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти.

стандарт є основним нормативним документом визначення загальнодержавних вимог до освіченості випускників на рівні початкової, базової і повної ЗСО.

Державний стандарт є багатофункціональним. Його функції: збереження єдиного освітнього простору в державі; посилення стабілізуючої і регламентуючої ролі школи у системі неперервної освіти; забезпечення еквівалентності здобуття середньої освіти у різних формах; визначення рівнів загальноосвітньої підготовки як базису наступності (дошкілля – школа – ПТУ – ВНЗ); розвантаження учнів від надмірної інформації; створення передумов для диференціації шкільної освіти; впровадження моніторингу різних рівнів на основі розроблення критеріїв оцінки якості; розмежування рівнів відповідальності між центром і регіонами за якість змісту шкільного навчання і умови його реалізації.

Прийняття ДС стимулює розвиток моніторингу освіти, методичних інновацій, конкурентність ЗНЗ.

Державний стандарт розробляється МОН України разом з НАН України та НАПН України, затверджується КМ України і переглядається не рідше одного разу на 10 років.

II. Аналіз розроблення і впровадження Державного стандарту початкової загальної освіти (2000–2010 роки)

За цей період здійснено організаційну і наукову діяльність щодо розроблення і поетапного впровадження ДС у межах держави. Проаналізуємо ці напрацювання.

Методологічні і загальні теоретичні засади

Національна доктрина розвитку освіти (2001) є важливим методологічним підсумком попереднього етапу розвитку української освіти і концептуальним орієнтиром розвитку освіти усіх рівнів на тривалу перспективу. У цьому документі у кількох розділах («Мета і пріоритетні напрями розвитку освіти», «Рівний доступ до здобуття якісної освіти», «Стратегія мовної освіти», «Інформаційні технології в освіті») тією чи іншою мірою йдеться про вплив змісту на якість освіти, незамінну роль Державного стандарту у здобутті якісної освіти.

У Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) (2001) визначені функції нової 4-річної школи, яка, зберігаючи наступність із дошкіллям, забезпечує подальше становлення особистості дитини, її інтелектуальний, фізичний, соціальний розвиток. Пріоритетними у початкових класах мають бути загальнонавчальні, розвивальні, виховні, оздоровчі функції. Характерними для початкової школи є практична

спрямованість змісту, інтеграція знань, що дозволяє краще врахувати визначальну особливість молодших школярів – цілісність сприймання і освоєння навколишньої дійсності (розділ II «Структура 12-річної школи»).

Методологічними і теоретичними засадами розроблення змісту є загальнолюдські і національні цінності, центрованість на актуальних і перспективних інтересах розвитку дитячої особистості. До пріоритетних напрямів цілісного оновлення змісту належать гуманізація, гуманітаризація, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної компетентностей; приведення обсягу і складності змісту у відповідність до вікових можливостей дітей, перспектив їх розвитку; забезпечення у старшій школі профільності навчання та ін.

Ці положення зберігають своє значення і для сучасного етапу розвитку школи.

Нормативне забезпечення

Точкою відліку є прийняття постанови КМ України «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» (16 листопада 2000 р., № 1717). За цим документом розпочато поетапний перехід ЗНЗ на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання. Зокрема, з 1 вересня 2001 року розпочала функціонувати єдина 4-річна школа I ступеня: для цього рівня було затверджено Державний стандарт. МОН України одержало дозвіл вносити до зазначеного документа зміни непринципового характеру.

Протягом 2000–2002 років на виконання постанови були підготовлені і видані навчальні програми відповідно до вимог Державного стандарту (у 2001 році для 1–2 класів, у 2003 році для 3–4 класів).

Особлива увага у процесі освоєння нового змісту приділялась інноваційній системі оцінювання успішності учнів.

Відповідно до нової методології навчання у 12-річній школі видано спільний наказ МОН України і АПН України «Про затвердження критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи» (12.07.2002); опубліковано методичний лист «Про методику здійснення контролю та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи» (жовтень 2002). У них обґрунтовано позитивний принцип оцінювання навчальних досягнень молодших школярів, яке здійснювалося відповідно до вимог програми за 4 рівнями: початковий, середній, достатній, високий; вводилось поняття «компетентності».

У 1–2 класах передбачалося оцінювання навчальних досягнень учнів вербально, а у 3–4 класах із предметів інваріантної частини – вербально і у балах. Методика цього процесу детально висвітлювалась у методичному

посібнику «Контроль та оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи», підготовленому науковцями АПН України (К., «Початкова школа», 2002).

Для впровадження нових програм предметів інваріантної частини БНП послідовно випускалися нові підручники для 1–4 класів. Усі підручники протягом першого етапу реалізації державного стандарту були об'єктом ретельного моніторингу, який за наказом МОН України здійснювався в усіх областях під керівництвом працівників Інституту інноваційних технологій і змісту освіти за єдиними критеріями.

Аналіз результатів першого етапу переходу на новий зміст і структуру початкової освіти було здійснено на засіданні колегії МОН України 20.10.2005 («Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання»). Основні об'єкти аналізу: зміст, нормативне забезпечення, якість підручників, наступність із дошкільною освітою, матеріальні і кадрові потреби.

Виокремимо те, що стосується змісту навчання. Результати першого етапу масового переходу до 4-річної початкової школи в основному було схвалено. У процесі обговорення визнано, що зміст початкового навчання вперше в історії вітчизняної освіти суттєво збагачено діяльнісним компонентом, у змісті різних освітніх галузей ширше представлено ціннісні аспекти виховання і розвитку молодших школярів. Певною мірою реалізовано принципи інтеграції (в освітніх галузях мистецтво, основи здоров'я і фізична культура, технології, «Я і Україна»).

Реальною стала варіативність програм і підручників з окремих освітніх галузей, що в цілому стимулювало розвиток інноваційних методик.

Нові цілі початкової освіти суттєво змінили методичні підходи до реалізації всіх функцій підручників. А саме: утверджувався курс на зменшення питомої ваги готової інформації на користь засвоєння учнями особистісно значущого, емоціогенного навчального матеріалу, набуття особистого досвіду творчої діяльності. Ці тенденції підтверджували позитивні результати 4-річної апробації нових програм і підручників, у якій за різними методиками брали участь загалом кілька тисяч експертів (методисти, вчителі, учні, батьки). Результати апробації було оприлюднено на «круглих столах» за участю видавців, методистів ОШПО, управлінців, учителів, опубліковано у фахових журналах. Жодна навчальна книга за результатами апробації не була визнаною як невідповідна цілям і змісту Стандарту і навчальним програмам. Разом з тим, поряд із високими оцінками навчального забезпечення експертами було висловлено низку суттєвих

зауважень і пропозицій щодо вдосконалення Стандарту, програм і підручників.

За результатами апробації і моніторингових досліджень до чинного Державного стандарту початкової загальної освіти були внесені важливі зміни, які затверджено рішенням колегії МОН України 06.01.2005 р. Зокрема, уточнено кількість годин Базового навчального плану, дещо розвантажено обсяг змісту освітніх галузей «Людина і світ», «Мистецтво», «Технологія», усунуто дублювання окремих вимог у змісті освітньої галузі «Мови і літератури» та надмірну конкретизацію у змісті освітніх галузей «Математика», «Здоров'я та фізична культура»; уточнено вимоги щодо рівнів загальноосвітньої підготовки учнів. Відповідно до цих змін доопрацьовано навчальні програми, у яких особлива увага була приділена конкретизації державних вимог до рівнів загальноосвітньої підготовки.

З 2006–2007 н. р. набули чинності нові Типові навчальні плани початкової школи з навчанням українською мовою та мовами національних меншин, у яких відбувався певний перерозподіл навчального часу (збільшення часу вивчення математики у 1 класі на одну годину та іноземної мови у 2 класі), збільшено кількість годин на варіативну складову змісту, для якої за вибором ЗНЗ використовуються різні курси. Зміни, що відбувалися у Державному стандарті і Типових навчальних планах, зумовили суттєве доопрацювання чинних програм для 1–4 класів, лейтмотивом якого було чітке структурування результативної частини програми на засадах компетентнісного підходу. За цими програмами, які затверджені наказом МОН України (20 червня 2006 р.), продовжує працювати сучасна початкова школа.

За вимогами вдосконалених стандартів і програм внесено суттєві зміни у методичку контрольної-оцінювальної діяльності вчителів з урахуванням компетентнісного підходу. Зокрема, розроблено нові «Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи», у яких визначено об'єкти, функції і види контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів початкових класів (затверджено наказом МОН України 20.08.2008 р.).

Висновок. Аналіз напрацьованого матеріалу дозволяє стверджувати, що протягом десяти років у співпраці МОН України з НАПН України, регіональною методичною службою послідовно розроблялося і еволюційно удосконалювалося нормативне, науково-методичне і підручникове забезпечення функціонування державного стандарту у масовій практиці. Зміст і структура ДС, навчальних програм, апробованих підручників у цілому одержали позитивну оцінку.

III. Системний підхід до розроблення нової редакції Державного стандарту початкової загальної освіти – вимога часу

У подальшій роботі над ДС маємо використати системний підхід, за яким більш точно і послідовно узгодити цілі стандартизації, зміст, процес, результати засвоєння, а також окреслити умови, які визначають якість впровадження ДС початкової освіти (засоби, ресурси, методики оцінювання тощо). Системний підхід має сприяти досягненню у масовій школі необхідного і достатнього рівня, а не мінімального початкової освіти. Ця вимога зумовлена тим, що лише на цьому рівні об'єктом цілеспрямованого формування є базові загальнонавчальні уміння і навички.

Нова ситуація розвитку шкільництва характеризується загостренням уваги до проблем якості освіти, яка зараз в епіцентрі уваги управлінців, учителів, батьків, суспільства. Це відображає зміну цілей освіти загалом і шкільної зокрема, а отже, зумовлює нові підходи до розуміння, якою має бути сучасна освіта, які чинники визначають її якість і як вимірювати її результативність.

Досягнення в усіх регіонах країни більш якісної і доступної для всіх дітей початкової освіти є гострою потребою часу. У цьому процесі наша школа відчуває суперечливий вплив як зовнішніх, так і внутрішніх тисків, що виявляються у нестабільності розвитку, хронічному недофінансуванні, відкритому чи прихованому недооцінюванні унікальної ролі початкової освіти тощо.

Якість початкової освіти є інтегрованим результатом, що визначається взаємодією багатьох чинників: повним і своєчасним охопленням навчанням усіх дітей молодшого шкільного віку, різнобічним використанням досягнень дошкільного періоду, окультуренням, осучасненням, оздоровленням освітнього середовища, впровадженням методик особистісно зорієнтованого навчання, виховання і розвитку молодших учнів, технологічністю методик, моніторинговим супроводом, адекватною підготовкою педагогічних кадрів.

Системоутворювальним чинником якості початкової освіти є якість її змісту. Від того, якими є мета і теорія відбору змісту в цілому, критерії структурування за освітніми галузями і у межах окремої галузі за предметами, наскільки точно він співвідноситься з можливостями віку і потребами подальшої освіти дітей, значною мірою залежить загальна якість початкового навчання, його внесок у систему неперервної освіти.

З часу прийняття доопрацьованого ДС початкової загальної освіти (2005) в освітньому просторі окреслились важливі тенденції, які прямо чи опосередковано слід врахувати у подальшій роботі над ДС. А саме: дитиноцентризм, захист цінностей демократичного суспільства, реалізація

компетентнісного підходу; відкритість; ослаблення здоров'я дітей, подолання їх перевантаження, запровадження моніторингу в освіті і зовнішнього незалежного оцінювання, стрімке поширення ІКТ.

Важливим джерелом оновлення ДС має бути аналіз і узагальнення досвіду розроблення навчальних планів і програм для початкової школи у країнах-лідерах в освіті.

Упровадження оновленого Державного стандарту на загальнонавчальному рівні повинно супроводжуватись прийняттям державних вимог до умов його реалізації і пакетом державних вимог до контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів.

Коротко зупинимося на основних напрямках доопрацювання ДС.

1. Глибше і послідовніше у змісті ДС слід закласти передумови для подальшої реалізації у програмах, підручниках, методиках виховних і розвивальних можливостей початкової освіти.

Кожна освітня галузь відображає той чи інший сегмент загальної культури людства і свого народу, тому має забезпечувати передумови для морального, інтелектуального, світоглядного розвитку, вплив на освоєння дітьми загальнолюдських і національних цінностей, виховувати людину, яка хоче і вміє вчитися, усвідомлює виключну цінність життя.

Реалізації цієї вимоги сприяє багатокomпонентність змісту навчання (знання, уміння, досвід репродуктивної і творчої діяльності, емоційно-ціннісні ставлення, врахування життєвого досвіду, вплив середовища тощо), його відбір за критеріями прогнозування подальшого внеску тієї чи іншої складової освітньої галузі у виховання і розвиток школярів відповідно до сенситивних можливостей і перспективних потреб конкретного віку.

Ціннісні засади конструювання змісту початкової освіти дозволяють говорити про наступність методологічних і методичних позицій між дошкільною і початковою освітою, які об'єднуються культуротворчими і дитиноцентрованими ознаками. Принагідно зазначимо, що пряма предметна наступність між Базовим компонентом дошкільної освіти і ДС початкової зараз є об'єктивно неможливою. Хоча протягом десяти років відбулися позитивні зрушення щодо охоплення дітей дошкільними закладами, але загальні показники досить низькі. Так, за даними МОН України у 2008–2009 н. р. здобули дошкільну освіту у дошкільних закладах загалом 57% (місто – 69%, село – 33%). Тому вважаємо за доцільне здійснювати різні види наступності шляхом вироблення варіативних програм для реалізації ДС початкової освіти у різних умовах навчання.

2. В умовах переходу до інформаційного суспільства обов'язковим стає впровадження нової моделі освіти, яка ґрунтується на компетентнісному підході.

Його застосування акцентує увагу на результативній складовій початкової освіти, а не нарощуванні обсягу змісту. Інноваційним аспектом є визначення у ДС необхідних для успішного навчання і соціалізації учнів ключових і предметних компетентностей.

Компетентність – це результативно-діяльнісна характеристика освіти, яка набувається у процесі навчання та особистого пізнавального і життєвого досвіду. Ключові компетентності є результатом міжпредметної взаємодії і активної діяльності самого учня. Тому кожна освітня галузь має внести свою частку у формування тієї компетентності, яка пов'язана з її змістом. Зокрема, це такі ключові компетентності: вміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, здоров'язбережувальна, компетентності з ІКТ, соціальна, підприємницька.

Наведемо для прикладу структурні компоненти ключової компетентності вміння вчитися, яка формується всіма освітніми галузями:

- аксіологічний (мотиваційно-ціннісні ставлення і прагнення особистості до навчання, пізнання і нової інформації);
- когнітивний (оволодіння базовими загальнокультурними і предметними знаннями, вміннями, навичками);
- діяльнісний (оволодіння загальними способами навчального пізнання, у тому числі ІКТ, критичність, гнучкість, доказовість мислення, прояви творчої дослідницької поведінки);
- організаційно-комунікативний (набуття індивідуального досвіду самоорганізації, навчальної рефлексії; вміння працювати у групі і колективі);
- інтелектуально-соціальний (пізнавальна активність, ініціативність, відповідальність, прагнення до удосконалення результатів своєї праці).

У новій редакції ДС необхідно цей підхід реалізувати системно і процесуально:

- у змісті загальної частини Базового навчального плану розкрити роль компетентнісного підходу;
- у цій же частині обґрунтувати сукупність, зміст і структуру ключових компетентностей, які доцільно відобразити у змісті відповідних освітніх галузей; розкрити сутність поняття «предметні компетентності»;
- у загальній характеристиці кожної освітньої галузі і змістовому наповненні чітко визначити ключові і основні предметні компетентності, які мають бути сформовані.

Орієнтирами удосконалення є:

- укрупнення навчальних досягнень шляхом включення простих умінь у складні;
- врахування очікуваних результатів, якими має завершуватися 4-річна школа;
- досягнення наступності вимог початкової школи з основною ланкою у засвоєнні цієї галузі.

3. Необхідно наблизити до життєвих реалій і особистісних потреб соціалізації дитини XXI ст. результати вивчення всіх освітніх галузей, а передусім мови і літератури, математики, технології, «Я і Україна». Наприклад, очевидними виявились прогалини у підготовці молодших школярів до застосування математики для вирішення практичних задач: встановлення залежностей між величинами, що характеризують процеси руху, праці, «купівлі-продажу» (скажімо, кількість товару, його ціна, вартість). Очевидно, цей аспект доцільно виділити в окрему змістову лінію. Слід обговорити можливість внесення у зміст ДС навчального матеріалу, який націлює на засвоєння молодшими школярами (знання – розуміння – використання) знакової інформації (схем, опор, таблиць, діаграм, елементарних моделей, орієнтування на місцевості тощо).

4. Удосконалити структуру опису навчальних досягнень із метою підвищення технологічності і об'єктивності їх оцінювання.

Моніторинг якості шкільної освіти набуває в країні все більшого розвитку. У цьому процесі тією чи іншою мірою визначається якість змісту та його вплив на ефективність організації навчально-виховного процесу.

Щоб адекватно вписуватись у цей процес, необхідно у результативній частині ДС передбачити такий формат фіксації навчальних досягнень, який уможливує їх педагогічне вимірювання за певними критеріями.

З цією метою доцільно:

- врахувати опис вже визначених об'єктів перевірки й оцінювання навчальних досягнень учнів у кожній освітній галузі (2008 р.);
- врахувати результати досвіду вчителів і учнів у різних видах моніторингу, що здійснювався як складова заходів із виконання постанови КМ України «Про деякі питання запровадження зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти» (2004 р.), а також нашу участь у міжнародних дослідженнях TIMSS щодо оцінювання освітніх досягнень учнів із математичної та природничої освіти;
- обговорити доцільність фіксації (відповідно до специфіки освітньої галузі) навчальних досягнень учнів за рівнями: знати – уявляти – розуміти – вміти використовувати у навчальній діяльності, у житті.

5. Продовжити умотивоване розвантаження як змістової, так і результативної частин.

Необхідність розвантаження змісту ДС, усунення дублювання його елементів у галузях відзначали експерти апробації підручників; нерідко про це йдеться у ЗМІ, зверненнях батьків. У цьому процесі укладачам ДС слід уникати предметоцентричних захоплень, значно суворіше зважати на кількість навчальних годин, які вказані у законі про ЗСО для кожного класу, шанувати вікові можливості дітей, враховувати сумарне зорове, інтелектуальне і статичне навантаження, яке має отримувати дитина протягом дня, тижня і т. ін.

Спонукають до сумлінного ставлення до цієї проблеми також аналіз міжнародного досвіду і результати успішності молодших школярів, особливо першокласників. Динаміка цього процесу по країні така:

- у 2001–2002 н. р. загальна кількість другорічників у початкових класах становила 4024 учні;
- у 2004–2005 н. р. – 2094 (з них понад 60% дітей – першокласники);
- у 2008–2009 н. р. невстигаючих по класах: 1 клас – 893 учні, 2 клас – 217, 3 клас – 167, 4 клас – 146. Якщо простежити ці показники далі, то у 5 класі – 89 залишаються на другий рік, а в 11 класі – 44 учні.

Безумовно, ці дані лише опосередковано дозволяють говорити про вплив якості змісту на успішність дітей, оскільки на її рівень, особливо у першому класі, сильно впливає готовність дитини до школи, стан здоров'я, ставлення батьків до школи та ін., але проблема усталилась. Тому, з нашої точки зору, вимагає перегляду (у бік зменшення) максимальне тижневе навантаження учнів першого класу.

IV. Удосконалення структури Державного стандарту початкової загальної освіти

1. ДС повинен пропонуватися для обговорення, на наш погляд, разом із Типовою програмою. У цьому разі можна зробити ДС більш адекватним його статусу і уникнути дублювання низки положень, як це спостерігається зараз у чинних програмах, досягти цілісного сприйняття всіх компонентів у цих двох взаємозв'язаних документах.

2. У діючому стандарті у загальній частині є загальна характеристика всіх освітніх галузей, сутність яких потім також розкривається у розділі II під час висвітлення державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Тому матеріал із загальної частини (с. 3–5) можна вилучити без шкоди для розуміння характеристик освітніх галузей.

3. Назву результативної частини освітніх галузей подати у такій редакції: «вимоги до навчальних досягнень учнів: ключові і предметні компетенції».

Відповідно за результатами обговорення з робочими групами узгодити структуру укрупнення очікуваних результатів у кожній освітній галузі.

4. До ДС мають додаватися вимоги до Державної підсумкової атестації навчальних досягнень випускників початкової школи.

5. Завершувати комплект документів має «Порядок впровадження ДС початкової загальної освіти».

Початкова школа. – 2010. – № 4. – С. 1–5.

2011

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*

[...]

1. Загальна середня освіта – основна ланка безперервної освіти

[...]

Пріоритети розвитку

Аналіз сучасного стану загальної середньої освіти дає змогу виокремити основні пріоритети в забезпеченні її подальшого розвитку.

1. Перегляд і вдосконалення змісту загальної середньої освіти

Такий перегляд має здійснюватись передусім з огляду на необхідність і достатність відібраного змісту для формування ключових та предметних компетентностей (здатностей особистості успішно діяти у відповідних життєвих і навчальних ситуаціях й нести відповідальність за такі дії) із попереднім критичним аналізом та уточненням їх переліку (особливо предметних), з урахуванням того, що школа здійснює загальноосвітню, а не спеціальну, професійну підготовку.

Робота з перегляду змісту освіти має завершитись прийняттям нової редакції Державного стандарту загальної середньої освіти (основна і старша школа), який крім характеристики змісту й обов'язкових вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів повинен містити зобов'язання та гарантії

* Видання в 2011 р. підготував колектив науковців за загальною редакцією президента НАПН України В. Г. Кременя. У тексті проаналізовано розвиток національної освіти за двадцять років незалежності України, виокремлено актуальні проблеми освітньої галузі й причини їх виникнення.

Текст подано в скороченому вигляді.

держави щодо забезпечення необхідних умов (матеріально-технічних, навчально-методичних, ресурсних, фінансових тощо) для його досягнення.

2. Забезпечення ефективної реалізації ідеї профільного навчання в старшій школі

Проблема профілізації старшої ланки загальної середньої освіти потребує нового погляду щодо її сутності й можливостей здійснення в сучасних умовах. Ідеться про повноцінне освітнє забезпечення на цьому ступені навчання життєвого вибору і професійного самовизначення учнівської молоді. Для цього, крім кардинального оновлення навчального змісту, слід сформувати ефективну мережу навчальних закладів, які забезпечуватимуть освітні потреби старшокласників. Чільне місце в цій мережі мають посісти одно- або багатопрофільні ліцеї з відповідною базою і кадровим забезпеченням, що функціонуватимуть у містах і сільській місцевості, гімназії, загальноосвітні школи, здатні повноцінно реалізувати профільність навчання, а також професійно-технічні навчальні заклади, технікуми та інші заклади, у яких, крім загальноосвітньої, здійснюється професійна підготовка учнів і забезпечується технологічний навчальний профіль.

Назрів розгляд питання про відновлення в національній освітній системі ланки середньої професійної освіти, роль якої свого часу відіграла середня спеціальна освіта. Це потребуватиме уточнення певних законодавчих норм.

3. Створення ефективної системи забезпечення шкіл якісними підручниками

Така система має передбачати підготовку дійсно варіативних підручників із предметів на різних засадах (замовних, конкурсних), досконалу процедуру їх експертизи і відбору, організації видання і вчасне, у достатній кількості забезпечення ними шкіл на умовах власного вибору. Дедалі очевиднішим стає необхідність відходу від безкоштовного надання підручників абсолютно всім категоріям школярів і запровадження вільного продажу підручників для тих, хто має можливість і бажання їх придбати.

4. Модернізація дидактичних систем, методик і педагогічних технологій

Така модернізація має спрямовуватися на поступову трансформацію підтримуючого типу навчання, що переважає в школах, який передбачає в основному опанування, підтримання і відтворення наявної культури і соціального досвіду, у навчання інноваційне, з широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Крім опанування здобутків цивілізації, воно формує особистість, здатну вносити прогресивні зміни в

існуюче соціально-культурне середовище, успішно розв'язувати проблемні ситуації, що постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством. Таке навчання передбачає постійне залучення учнів до активної навчальної діяльності, що характеризується інтенсивною різнобічною комунікацією суб'єктів діяльності, обміном інформацією, результатами діяльності учнів між собою і вчителем. Воно спонукає до ініціативності, творчого підходу та активної позиції в усіх видах зазначеної діяльності, передбачає не набуття, а здобуття, створення, конструювання знань, умінь, компетентностей самим учнем, що значно підвищує результативність. Як переконує зарубіжний і почасти вітчизняний досвід, результати такого навчання полягають у значно глибшому й усвідомленішому розумінні учнями сутності вивченого, сформованості здатності самостійно аналізувати й оцінювати навчальну та іншу інформацію, формулювати висновки, аргументовано відстоювати свої погляди, слухати інших, поважати альтернативну думку, працювати в групі, будувати конструктивні стосунки з її членами і визначати своє місце в ній.

Успішне запровадження інноваційного навчання в загальноосвітніх школах України вимагає масштабної системної роботи, під час якої передусім потрібно:

- здійснити комплекс заходів з утвердження в педагогічній свідомості безальтернативності інноваційного навчання, необхідності запровадження компетентнісного підходу до змісту й організації навчання;

- розробити дидактико-методичне забезпечення інноваційного навчання, реалізувавши його ідеї в новому поколінні підручників, навчальних і методичних посібників, нових методиках із широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій у навчальному процесі;

- розробити різні моделі мовної освіти з урахуванням особливостей вивчення мов, здійснити психолого-педагогічне обґрунтування та методичне забезпечення вивчення мов, особливо на ранніх етапах навчання;

- осучаснити зміст і спрямованість навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, а також у системі післядипломної педагогічної освіти з метою формування професійної готовності вчителів до роботи в умовах інноваційного навчання, в інформаційно насиченому навчальному середовищі;

- запровадити систему матеріального заохочення педагогів, які активно й ефективно реалізують ідеї інноваційного навчання у практичній діяльності.

[...]

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. / Нац. акад. пед. наук України ; [авт.: В. П. Андрущенко. І. Д. Бех, М. І. Бурда та ін. ; редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), В. М. Мадзігон (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2011. – С. 43–45.

2013

Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року*

[...]

Модернізація змісту освіти

Зміст освіти відіграє провідну роль у розбудові національної системи освіти, забезпеченні її інноваційного розвитку, приведенні у відповідність з європейськими та світовими стандартами. Модернізація змісту освіти передбачає:

– впровадження оновленого Базового компонента дошкільної освіти, нових державних стандартів загальної середньої, професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на основі Національної рамки кваліфікацій та компетентісно орієнтованого підходу в освіті, необхідності підготовки фахівців для сталого розвитку з новим екологічним мисленням; узгодження освітньо-кваліфікаційних характеристик та навчальних програм із професійними кваліфікаційними вимогами;

– модернізацію навчальних планів, програм та підручників відповідно до оновлених державних стандартів освіти; розроблення інтегрованих навчальних планів професійно-технічних навчальних закладів третього атестаційного рівня, вищих навчальних закладів I–II та III–IV рівнів акредитації;

– забезпечення оптимального співвідношення інваріантної і варіативної частин, суспільно-гуманітарної, природничо-математичної, технологічної і здоров'язбережуваної складових змісту загальної середньої освіти;

– забезпечення в загальноосвітніх навчальних закладах більш раннього вивчення основ інформатики;

** Документ схвалено Указом Президента України від 25 червня 2013 р. У ньому розроблено правові й організаційні засади розвитку освіти в Україні до 2021 р. і конкретизовано основні шляхи реалізації концептуальних ідей щодо її поступу, визначені Національною доктриною розвитку освіти.*

Текст подано в скороченому вигляді.

– розвантаження навчальних планів і програм за рахунок диференціації та інтеграції їх змісту, розширення міжпредметних зв'язків, скорочення кількості обов'язкових предметів і профілів у старшій школі, вилучення другорядного і надмірно ускладненого матеріалу;

– розроблення на основі компетентнісного підходу базового змісту позашкільної освіти та нових навчальних програм за напрямками позашкільної освіти;

– розроблення на основі проведення моніторингу ринку праці Державного переліку професій із підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах;

– оновлення змісту підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних працівників для професійно-технічних навчальних закладів і професійних коледжів;

– розширення практики підготовки педагогічних працівників за інтегрованими програмами (у тому числі за поєднаними спеціальностями на рівні магістра);

– визначення професій, спеціальностей та кваліфікацій із підготовки фахівців для сфери інформаційно-комунікаційних технологій.

[...]

Практика управління закладами освіти. – 2013. – № 8. – С. 54–67 ;
URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.

Концепція профільного навчання в старшій школі*

I. Вступ

1.1. Ця Концепція визначає методологію, організаційно-педагогічні умови та окреслює механізми реалізації профільного навчання у старшій школі.

Профільне навчання є одним із ключових напрямів модернізації та удосконалення системи освіти нашої держави й передбачає реальне й планомірне оновлення школи старшого ступеня і має найбільшою мірою враховувати інтереси, нахили і здібності, можливості кожного учня, у тому числі з особливими освітніми потребами, у контексті соціального та

* *Першу Концепцію профільного навчання в старшій школі розробив авторський колектив, до складу якого увійшли: Л. Д. Березівська, Н. М. Бібік, М. І. Бурда, Л. І. Денисенко, Г. С. Єгоров, Г. І. Іванюк, Л. М. Калініна, В. І. Кизенко, О. К. Корсакова, Л. А. Онищук, С. Е. Трубачева. 23 вересня 2003 р. її затверджено рішенням Колегії МОН України. Цей документ доповнено й затверджено наказом МОН України від 11 вересня 2009 р.*

У виданні представлено третю редакцію Концепції, затверджену наказом МОН України від 21 жовтня 2013 р.

професійного самовизначення і відповідності вимогам сучасного ринку праці. Такий підхід до організації освіти старшокласників не лише найповніше реалізує принцип особистісно орієнтованого навчання, а й дає змогу створити найоптимальніші умови для їхнього професійного самовизначення та подальшої самореалізації.

1.2. Документи, на яких базується Концепція

Профільне навчання запроваджується та унормовується наступними документами:

- Закон України «Про освіту»;
- Закон України «Про загальну середню освіту»;
- Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, затверджена Указом Президента України від 25.06.2013 № 344;
- Указ Президента України «Про заходи щодо забезпечення пріоритетного розвитку освіти в Україні» від 30.09.2010 № 926;
- Указ Президента України «Про заходи щодо розв'язання актуальних проблем осіб з обмеженими фізичними можливостями» від 19.05.2011 № 588;
- Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»);
- Національна доктрина розвитку освіти;
- Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти;
- Положення про освітній округ;
- Методичні рекомендації щодо складення регіональних планів створення освітніх округів та модернізації мережі професійно-технічних, загальноосвітніх навчальних закладів, у тому числі шкіл-інтернатів, затверджені розпорядженням КМУ від 5.09. 2012 № 675-р;
- Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат;
- Концепція державної системи професійної орієнтації населення (постанова КМУ від 17.09. 2008 № 842);
- Концепція розвитку інклюзивної освіти (наказ МОН України від 01.10.2010 № 912);
- Галузева концепція розвитку неперервної педагогічної освіти (наказ МОН України від 14.08.2013 № 1176);
- Порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (постанова КМУ від 15.08.2011 № 872);
- Положення про дистанційне навчання, затверджене наказом МОН України від 25.04.2013 № 466, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 30.04.2013 № 703/23235.

1.3. Коротка характеристика вітчизняного і зарубіжного досвіду організації профільного навчання.

Досвід профільного навчання в Україні охоплює такі його віхи:

– професійно зорієнтоване навчання (XIX – на поч. XX ст.) у класичних гімназіях, які готували для вступу до університетів; у реальних училищах, де готували для навчання у технічних інститутах; у різноманітних професійних школах: середніх (технічних, медичних, педагогічних, комерційних, мистецьких, духовних, сільськогосподарських), початкових (ремісничих і промислово-технічних, сільськогосподарських, педагогічних, духовних, торгово-промислових, медичних, мистецьких);

– починаючи з 20-х років XX ст. підготовка до майбутньої трудової діяльності здійснювалася професійними школами різних типів (індустріально-технічні, сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, мистецькі, ремісничо-промислові, будівельні, транспортні), де після закінчення семирічної трудової школи учні навчалися протягом 3–4-х років;

– з другої половини 1930-х років профільне навчання реалізовувалося школами фабрично-заводського учнівства та школами сільської молоді для підлітків (термін навчання – 2–4 роки), однак ці заклади виявилися тупиковим напрямом;

– після прийняття Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» (1958) запровадили навчання обдарованих дітей у спеціалізованих школах із поглибленим вивченням окремих предметів (фізики, математики, музики, художньої творчості, іноземних мов та ін.), створили систему професійно-технічної освіти, було розгорнуто трудове і професійне навчання у навчально-виробничих комбінатах (60–80-ті роки XX ст.). У цей період у школах започаткували роботу класи з поглибленим вивченням окремих предметів, було введено факультативи;

– новим етапом стала організація наприкінці 1980-х – у 1990-х роках поглибленого вивчення окремих предметів у нових типах освітніх закладів (гімназіях, ліцеях, колежах), що орієнтували на подальше навчання у ВНЗ.

Як свідчить досвід, найбільш вдалою є модель організації профільного навчання, за якої загальноосвітній навчальний заклад має партнерські стосунки з професійно-технічним або вищим навчальним закладом, чи, навіть, входить до його структури.

Профілізація старшої школи в Україні відповідає загальному контексту розвитку старшої школи в зарубіжжі, яка в країнах світу є профільною. Кількість профілів/напрямів диференціації може варіюватися від 3

(Німеччина, Франція) до 17 (Швеція). Тривалість профільного навчання у середньому становить 2–4 роки.

Існує два базових підходи до організації профільного навчання в зарубіжжі: профілізація в межах єдиної установи, або – у межах окремих типів навчальних закладів (академічних, технічних, професійних тощо).

Незалежно від національної специфіки, в усіх країнах профільне навчання базується на визначенні переліку навчальних предметів чи освітніх галузей, змісту, вмінь і навичок/компетентностей, необхідних для підготовки молоді до дорослого життя. Узагальнений варіант є комбінацією таких складових:

- загальноосвітні, обов'язкові для вивчення усіма учнями предмети/освітні галузі, до переліку яких найчастіше входять державна мова (мови), математика, предмети гуманітарного циклу (історія, суспільствознавство, громадянознавство), фізична культура (іноді з інтеграцією освіти про здоровий спосіб життя), ІКТ, природознавство (інтегрований предмет з елементами фізики, хімії, біології), мистецтвознавство (основи мистецтва, музики, танцю, драми) та іноземна мова. Зокрема, у Швеції загальноосвітня складова включає 8 обов'язкових навчальних предметів/освітніх галузей, на навчання яких відводиться приблизно третина всього навчального часу;

- профільні предмети, які відповідають обраному профілю/напрямку навчання. Профільний предмет залишається головним компонентом змісту освіти на цьому рівні, передбачаючи поглиблене навчання предметів обраного профілю;

- предмети за вибором (загальноосвітні чи профільно-базовані), які надають учням можливість удосконалювати знання з обраної галузі шляхом вивчення поглиблених модулів із фаху або споріднених із ним. Можливим є вибір протилежних до профілю дисциплін або дисциплін загального характеру;

- міжпредметні галузі/теми/курси, орієнтовані на формування ключових компетентностей. Це – уміння вчитися, використовувати ІКТ, критично мислити, приймати рішення та розв'язувати проблеми; здобувати нові знання протягом життя; працювати в команді;

- релігійна/моральна освіта (за бажанням учнів та їхніх батьків);

- предмети/курси практичного спрямування, що передбачають, у тому числі, волонтерську роботу у громаді.

Підходи до формування індивідуального навчального плану учня варіюються від варіанту жорстко фіксованого переліку обов'язкових

навчальних предметів/курсів (Франція) до надання можливості учневі обирати з пропонованого переліку навчальних предметів/курсів (США).

В умовах неможливості та недоцільності механічного запозичення зарубіжних практик функціонування профільної школи важливим для України є кореляція розвитку національної освіти зі світовими тенденціями організації профільного навчання, що відкриває нові перспективи інтеграції в освітній та професійний простори зарубіжної спільноти. Цінним для України є такі ключові тенденції, як: інтенсифікація індивідуалізації навчання, мінімізація кількості обов'язкових предметів у порівнянні з базовою освітою, оптимізація тривалості навчання та кількості профілів відповідно до потреб економіки та національних особливостей системи освіти, запровадження компонентного формату змісту освіти, диверсифікація організаційних форм, які охоплюють варіанти, починаючи від окремого навчального закладу, до профілів/курсів у межах однієї установи.

II. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання

2.1. У цій Концепції терміни вживаються у таких значеннях:

Профільне навчання – вид диференціації й індивідуалізації навчання, що дає змогу за рахунок змін у структурі, змісті й організації освітнього процесу повніше враховувати інтереси, нахили і здібності учнів, їх можливості, створювати умови для навчання старшокласників відповідно до їхніх освітніх і професійних інтересів і намірів щодо соціального і професійного самовизначення.

Мета профільного навчання – забезпечення умов для якісної освіти старшокласників відповідно до їхніх індивідуальних нахилів, можливостей, здібностей і потреб, забезпечення професійної орієнтації учнів на майбутню діяльність, яка має попит на ринку праці, встановлення наступності між загальною середньою і професійною освітою, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації.

Профільна школа є інституційною формою реалізації цієї мети.

Основні завдання профільного навчання:

- створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних і професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їхньої загальноосвітньої підготовки;
- забезпечення наступності між загальною середньою та професійною освітою, можливості отримати професію;

- сприяння професійній орієнтації і самовизначенню старшокласників, соціалізації учнів незалежно від місця проживання, стану здоров'я тощо;
- здійснення психолого-педагогічної діагностики щодо визначення готовності до прийняття самостійних рішень, пов'язаних із професійним становленням;
- сприяння у розвитку творчої самостійності, формуванні системи уявлень, ціннісних орієнтацій, дослідницьких умінь і навичок, які забезпечать випускнику школи можливість успішно самореалізуватися;
- продовження всебічного розвитку учня як цілісної особистості, його здібностей і обдарувань, його духовності й культури, формування громадянина України, здатного до свідомого суспільного вибору.

2.2. Принципи організації

Реалізація мети і завдань профільного навчання здійснюється на основі принципів, які обумовлені особистісно орієнтованою, компетентнісною парадигмою освіти і виховання і відображають специфіку профільного навчання.

Принцип соціальної рівноваги. Передбачає узгодження трьох позицій: можливостей освітніх послуг, запитів ринку праці й соціальних очікувань випускників школи.

Принцип наступності й неперервності. Передбачає взаємозв'язок між допрофільною підготовкою, профільним навчанням та професійною підготовкою.

Принцип гнучкості. Полягає у забезпеченні можливостей та умов для зміни профілю навчання, змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного, широкого вибору змісту навчальних програм та можливостей для його корекції.

Принцип варіативності. Полягає у багаторівневості навчальних планів, освітніх програм, змісту освіти, використанні різноманітних технологій, надання учням можливості вибору предметів (курсів), що вільно вивчаються, зміні видів діяльності, використанні інтегративного підходу у вивченні обов'язкових предметів.

Принцип діагностико-прогностичної реалізованості. Полягає у виявленні здібностей учнів для обґрунтованої орієнтації на профіль навчання та подальше професійне самовизначення.

Принцип диференціації. Полягає у забезпеченні умов для добровільного вибору школярами профілю навчання, виходячи з їхніх пізнавальних

інтересів, здібностей, досягнутих результатів навчання й професійних намірів.

Принцип індивідуалізації. Передбачає врахування індивідуальних особливостей особистості для досягнення поставленої мети, що слугує основою для здійснення особистісно орієнтованого навчання у профільній школі.

III. Структура профільного навчання

1.1. Профіль навчання – це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає розширене, поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів.

Засвоєння змісту освіти у загальноосвітніх навчальних закладах із профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге – підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профіль навчання визначається з урахуванням інтересів та можливостей учнів, перспектив здобуття подальшої освіти і професійних перспектив учнівської молоді; кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи; соціокультурної і виробничої інфраструктури району, регіону.

Школи формують ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінації базових, профільних, вибірково-обов'язкових предметів, спеціальних курсів, курсів за вибором та факультативів відповідно до профільного самовизначення учнів.

Передумови для профільного навчання:

- організація допрофільної підготовки учнів на завершальному етапі основної школи (8–9 класи), і як результат – вмотивований вибір учнем профілю навчання;
- дотримання наступності й перспективності у навчанні;
- необхідність створення знаннєвої й функціональної бази для формування професійної компетентності та її складових;
- забезпечення повної реалізації варіативної складової навчального плану відповідно до потреб і інтересів учнів;
- запровадження поглибленого вивчення одного або кількох предметів в основній школі;
- вивчення бажань, потреб та можливостей учнів 8–9 класів щодо необхідності введення того чи іншого профілю (анкетування, тестування, співбесіди тощо);

- організація інформаційно-роз'яснювальної роботи з батьками (особами, які їх замінюють) щодо необхідності та можливостей навчального закладу у відкритті того чи іншого профілю;
- необхідність урахування двох джерел цілевизначення – соціального замовлення та потреб і можливостей учня;
- врахування потреби та перспектив національного та регіонального ринків праці;
- наявність можливих матеріальних і фінансових ресурсів школи та регіону тощо.

3.2. Базові предмети є обов'язковими для учнів усіх профілів (інваріантна складова). Ці предмети реалізують цілі й завдання загальної середньої освіти. Зміст навчання і вимоги до підготовки старшокласників визначаються Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти.

Визначається 6 базових предметів (українська мова та література, іноземна мова, історія України та всесвітня історія, математика, природознавство, фізична культура), на вивчення яких виділяється по три години на тиждень у 10 та 11 класах. При побудові навчальних профілів природничого спрямування замість предмета «Природознавство» вивчаються на профільному або базовому рівні предмети природничого циклу (астрономія, біологія, географія, екологія, фізика, хімія). При побудові математичних – до трьох годин інваріантної частини додаються п'ять годин, які розподіляються між алгеброю та геометрією; при профільному вивченні української філології – вісім годин розподіляються на вивчення української мови та літератури; іноземної філології – на вивчення першої та другої іноземних мов тощо.

Профільні предмети – це предмети, що реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю. Профільні предмети вивчаються поглиблено і передбачають більш повне опанування понять, законів, теорій; використання інноваційних технологій навчання; організації дослідницької, проєктної діяльності; профільної навчальної практики учнів тощо.

Профільні предмети забезпечують також прикладне спрямування навчання за рахунок інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, у т. ч. і професійній, яка визначається специфікою профілю навчання.

Вибір профільних предметів здійснюється з переліку, встановленого Міністерством освіти і науки України.

Успішне опанування навчальних програм відповідних профільних предметів може забезпечувати отримання тієї чи іншої професії з отриманням документа державного зразка.

На вивчення профільних предметів може відводитися 5–10 годин на тиждень в 10 та 11 класах у залежності від кількості обраних учнем предметів для профільного вивчення. Кількість годин на їх вивчення може бути збільшена за рахунок додаткових годин навчального плану.

Спеціальні курси/профільюючі предмети – це навчальні курси/предмети, які входять до складу відповідного профілю навчання і забезпечують поглиблене й розширене вивчення профільних предметів (наприклад, спеціальні курси «Астрофізика», «Прикладна механіка», або/і предмет «Астрономія» для фізичного профілю; спеціальні курси «Риторика», «Історія літератури» для філологічного профілю) або профільну прикладну та професійну спеціалізацію навчання (наприклад, курси «Професійні проби»). Вибір спеціальних курсів здійснюється учнями з урахуванням планів на подальшу професійну освіту та можливостей навчального закладу.

На вивчення спеціальних курсів/предметів може відводитися від 2 до 7 годин на тиждень у кожному класі (у залежності від кількості вибраних профільних предметів). Кількість годин на вивчення спеціальних курсів/предметів може бути збільшена за рахунок додаткових годин навчального плану.

Вибірково-обов'язкові предмети – це предмети, які вводяться до навчального плану з метою загального розвитку учнів («Основи здоров'я», «Технології», «Мистецтво», «Прикладна економіка» (або інші предмети економічного спрямування: «Основи податкових знань», «Фінансова грамотність», «Підприємництво» тощо) для повнішого задоволення освітніх запитів учнів та обираються ними самостійно із запропонованого переліку.

Із чотирьох запропонованих предметів учні за час навчання у старшій школі можуть вивчати два: один предмет вивчається у 10 класі, один – у 11. На вивчення кожного з предметів відводиться 3 години на тиждень.

Курси за вибором входять до обов'язкової частини навчального плану. Курси за вибором можуть вибиратися не тільки згідно з обраним профілем, але й за власним бажанням учня, який хоче поглибити свої знання з певних дисциплін (наприклад, «Психологія» для математичного профілю тощо). Необхідно враховувати можливість зміни учнями курсу за вибором. У такому разі ці курси можуть пропонуватись у формі навчальних модулів та інтегрованих курсів.

Факультативні курси – навчальні курси, що не входять до основної сітки годин і можуть обиратись учнями. Ці курси спрямовані на додаткове та

поглиблене вивчення як певних предметів, так і отримання знань із суміжних наукових галузей. Школа надає учневі право обрати факультативний курс.

Кількість годин на курси за вибором, факультативи визначається закладом за рахунок додаткових годин (5 годин на тиждень). Додаткові години також використовуються на вивчення другої іноземної мови, російської чи іншої мови національних меншин, курси духовно-морального спрямування.

Школа може організувати навчання за універсальним профілем без виокремлення профільного(них) предмета(тів). У такому випадку кількість базових предметів визначається Типовими навчальними планами.

У навчальних закладах, які працюють за універсальним профілем навчання, окремі учні (учень) може обрати інший профіль навчання, у тому числі в іншому навчальному закладі.

Зміст освіти і вимоги до його засвоєння у старшій школі диференціюються за базовим і профільним рівнями та конкретизуються навчальними програмами. Навчальні програми базового рівня розробляються та затверджуються Міністерством освіти і науки України для базових, профільюючих, вибірково-обов'язкових предметів і предметів універсального профілю.

Навчальні програми профільного рівня розробляються та затверджуються Міністерством освіти і науки України для профільних предметів в органічному поєднанні з програмами спецкурсів.

Навчальні програми курсів за вибором, факультативів можуть розроблятися навчальними закладами і використовуватися в цих і в інших навчальних закладах після відповідного розгляду предметними комісіями Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

IV. Форми організації профільного навчання

4.1. Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: школах, гімназіях, ліцєях, коледжах, колегіумах, спеціалізованих школах із поглибленим вивченням предметів, навчально-виховних комплексах, опорних школах освітнього округу, міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, ресурсних центрах, освітній потенціал яких використовується іншими закладами освітньої мережі району, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладах тощо.

Організація профільного навчання має здійснюватися з урахуванням особливостей функціонування кожного навчального закладу та архітектурної доступності.

У сільській місцевості, за відсутності учнів для формування класу, профільне навчання може реалізовуватися за індивідуальними планами і програмами з метою задоволення індивідуальних запитів учнів, у тому числі за дистанційною формою навчання чи у формі екстернату.

За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання виділяються форми його організації.

4.2. Внутрішньошкільні:

- профільні класи (групи) в однопрофільних і багатoproфільних загальноосвітніх навчальних закладах;
- профільні класи з поглибленим вивченням предметів;
- профільне навчання за індивідуальними навчальними планами та програмами (індивідуальні освітні траєкторії);
- динамічні профільні групи (у тому числі різновікові);
- профільні класи (групи) у спеціалізованих школах-інтернатах.

Загальноосвітній навчальний заклад може бути однопрофільним (реалізувати тільки один вибраний профіль) і багатoproфільним (реалізувати кілька профілів навчання).

Зовнішньошкільні:

- міжшкільні профільні класи (групи) в опорній школі освітнього округу, районному ресурсному центрі, НВК тощо;
- міжшкільні класи (групи) професійної підготовки та профільного навчання на базі міжшкільного навчально-виробничого комбінату (МНВК);
- профільні класи (групи) загальноосвітніх навчальних закладів на базі професійно-технічних, вищих навчальних закладів.

4.3. Міжшкільна взаємодія

Взаємодія шкіл на паритетній основі (профільне навчання реалізується у формі міжшкільних профільних груп із метою ширшого його вибору).

Об'єднання загальноосвітніх шкіл у формі освітнього округу, при цьому профільні предмети можуть реалізуватися в опорній школі, а інваріантний складник у кожному закладі – суб'єкті.

Взаємодія школи зі спеціалізованими закладами: музичного, художнього, спортивного та іншого спрямування.

На міжшкільному рівні розподіл профілів може здійснюватися між школами, які вибрали тільки один профіль (однопрофільна школа). Водночас можуть створюватися міжшкільні профільні групи, які вивчають інший(ші) предмет(ти) за програмами профільного рівня.

Міжшкільний розподіл профілів також може здійснюватися за двома і більше профілями (багатoproфільна школа), що реалізуються в опорній

школі, МНВК чи іншому навчальному закладі. У сільській місцевості опорна школа освітнього округу може функціонувати як багатoproфільна, а нечисленні школи (суб'єкти освітнього округу) як однопрофільні.

4.4. Мережева взаємодія

Формування цільових груп із складу учнів різних типів шкіл, що входять до районної мережі закладів загальної середньої освіти (організація довузівської підготовки, поглиблене вивчення предметів для учнів із високими інтелектуальними здібностями, що здійснюється на рівні району, міжшкільні профільні групи у МНВК, позашкільні навчальні заклади та ін.).

Форми взаємодії навчальних закладів, закладів музичного, художнього, спортивного спрямування тощо не обмежується наведеними прикладами.

4.5. Варіативність моделей профільного навчання

Опорна профільна школа. Створюється на базі загальноосвітніх навчальних закладів I–III, II–III чи III ступенів, що мають необхідну архітектурну доступність, матеріально-технічну базу, кадрове забезпечення та розташована в межах територіальної доступності для учнів сусідніх закладів освіти.

Опорний навчальний заклад виступає також центром методичної роботи щодо організації профільного навчання, де розробляються методики проведення спеціальних курсів, психологічних тренінгів, проводяться майстер-класи, презентації та ін.

Профільне навчання за індивідуальними навчальними планами здійснюється з метою задоволення індивідуальних запитів старшокласників. Вибір циклу профільних предметів певного профілю може здійснюватися за індивідуальними навчальними планами.

Навчальний план розробляється на замовлення учня і його батьків відповідно до нормативних вимог до такої форми навчання.

Зазначена модель частіше використовується у малочисельних загальноосвітніх навчальних закладах, де кількість учнів одного класу менша 5 осіб, при організації інклюзивного навчання, а також у однопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах для забезпечення вибору іншого профілю окремими учнями (або, за бажанням учня, забезпечення можливості одночасно здобувати освіту за двома профілями).

Водночас, учителі широко використовують технології навчання на партнерських засадах, виступаючи консультантами у розробленні та реалізації індивідуальних програм. Основними орієнтирами розроблення індивідуальної програми є: діагностика інтересів, потреб, природних

здатків, рівнів креативності та рівень мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

У цій моделі перспективним є використання дистанційної форми навчання.

Динамічні профільні групи. Профільна школа з динамічними профільними групами як модель передбачає формування груп у межах одного класу або міжкласних, що передбачає поглиблене вивчення навчального(них) предмета(тів). Динамічні групи створюються за профілями, а базові предмети вивчаються всіма учнями.

У загальноосвітніх навчальних закладах I–III ступенів з малою наповнюваністю учнів можуть створюватися різновікові профільні групи (10–11-ті класи).

Зазначена модель будується на внутрішньошкільних принципах профілізації, що передбачають використання освітніх ресурсів однієї школи з урахуванням інтересів і життєвих планів учнів, їхніх можливостей наявної навчально-методичної, матеріальної бази та інших ресурсів, що забезпечують реалізацію профільного навчання у динамічних профільних групах.

Профільні групи (класи) за одним напрямом профілізації. У загальноосвітніх навчальних закладах, у яких відсутні паралельні класи, можуть створюватися профільні групи у межах одного напрямку профілізації за наявності відповідних матеріальних, кадрових умов, а також з урахуванням потреб учнів, соціального замовлення. Для учнів з іншими освітніми намірами та особливими освітніми потребами можуть також використовуватися індивідуальні форми профільного навчання (екстернат, дистанційна, індивідуальні консультації та ін.).

Профільне навчання за одним напрямом профілізації здійснюється у спеціалізованих навчальних закладах із визначеним предметом поглибленого вивчення.

Профільні групи (класи) з декількома напрямами профілізації. У загальноосвітніх навчальних закладах із наявністю паралельних класів можуть створюватися профільні класи (групи) за декількома напрямами профілізації за наявності відповідних матеріальних, кадрових умов, а також з урахуванням потреб учнів, соціального замовлення.

Міжшкільні профільні групи. Міжшкільні профільні групи можуть створюватися на базі опорних шкіл освітнього округу, навчально-виховних комплексів, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Фінансування таких груп може забезпечуватися за рахунок кооперації коштів закладів освіти, фізичних і юридичних осіб. Відносини між закладами, що

направляють учнів на навчання, та закладом, що здійснює профільну підготовку й надає освітні послуги, регулюються спільними угодами.

Районний (міський) ресурсний центр. Ресурсний центр районного (міського) рівня створюється, зазвичай, на базі навчальних закладів, що мають архітектурну доступність, належне матеріально-технічне, професійно-педагогічне забезпечення, що дозволяє ефективно використовувати матеріальні, кадрові ресурси, концентрувати їх для вирішення освітніх потреб віддалених шкіл. Пропонована організаційна форма розглядається як продуктивна для обслуговування різних закладів загальної середньої освіти району (міста), формуючи групи учнів різних освітніх округів та шкіл, що не можуть забезпечити вивчення профільних предметів та надати якісні освітні послуги. Районний (міський) ресурсний центр може забезпечувати навчання у очно-заочній, дистанційній формі, екстернату, організовувати міжшкільні навчальні майстерні, проводити майстер-класи та ін.

На базі обласних установ для школярів, навчальних закладів післядипломної педагогічної освіти також можуть створюватись *обласні ресурсні центри*.

Освітній округ із кількома опорними школами. Освітній округ розглядається як форма взаємодії навчальних закладів, спрямована на здійснення профільного навчання учнів різних типів загальноосвітніх шкіл, у тому числі малочисельних, що здійснюється за рахунок цілеспрямованого й організованого залучення освітніх ресурсів, у тому числі ресурсів професійно-технічних навчальних закладів різних рівнів атестації, форм власності і підпорядкування, що знаходяться на території обслуговування. Опорні школи (навчальні заклади) освітнього округу спільно визначають вагомі для учнів профілі, максимально охоплюючи профільні предмети, курси за вибором, що збігаються з вибором учнів двох чи більше шкіл як суб'єктів освітнього округу.

Районна мережева організація профільного навчання. У цій моделі профільне навчання учнів конкретної школи здійснюється за рахунок цілеспрямованого й організованого залучення освітніх ресурсів інших закладів і може будуватися у двох основних варіантах.

Перший варіант пов'язаний з об'єднанням декількох загальноосвітніх навчальних закладів навколо найбільш потужної школи, що має відповідну архітектурну доступність, оснащена достатнім матеріальним і кадровим потенціалом і виконує роль «ресурсного центру». У цьому випадку кожний загальноосвітній заклад означеної групи забезпечує викладання в повному обсязі базових загальноосвітніх предметів і ту частину профільного навчання (профільних предметів і профільних курсів за вибором), які вона може

реалізувати в рамках своїх можливостей. Інша профільна підготовка здійснюється в районному ресурсному центрі.

Другий варіант заснований на кооперації загальноосвітньої школи із закладами позашкільної освіти, вищої, середньої й професійно-технічної освіти, що залучені до здійснення профільного навчання. Водночас широко використовують дистанційні курси, заочні школи, сесійні види діяльності тощо.

Для реалізації профільного навчання можуть також використовуватися *школи-інтернати*, що охоплюють учнів із числа випускників основної (базової) школи, до того ж напрям профілізації й профілі навчання визначаються з урахуванням освітніх потреб учнів, їх можливостей, рівня розвитку матеріально-технічної бази, фінансових, кадрових ресурсів.

4.6. Центр міжшкільних профільних курсів може створюватися за вибором учнів, орієнтованих на допрофільну підготовку та профільне навчання. Тут створюються умови для реалізації профілів, яких немає в опорних школах та школах за місцем проживання. Реалізація різних типів навчальних програм може здійснюватися у формі очно-заочного, дистанційного навчання.

Соціально-педагогічне об'єднання частіше створюється у сільській місцевості, що поєднує різні установи і заклади, що функціонують на території обслуговування, а саме: загальноосвітні, позашкільні, професійно-технічні навчальні заклади, заклади культури, бібліотеки та ін., ресурсна база яких може бути використана для здійснення профільного навчання. Створення соціально-педагогічних об'єднань проводиться органами виконавчої влади або місцевого самоврядування на підставі клопотання органів управління освітою.

Загальноосвітні навчальні заклади за погодженням із відповідними управліннями освіти можуть створювати інші моделі організації профільного навчання.

V. Допрофільна підготовка

5.1. Допрофільна підготовка – це компонент профільного навчання, який здійснюється в основній школі (8–9 класи) і покликаний повною мірою забезпечувати реалізацію інтересів, нахилів і здібностей учнів шляхом відповідних змін у завданнях, змісті й організації процесу навчання. Допрофільна підготовка забезпечує наступність між основною та старшою школою, закладає інформаційні та психолого-педагогічні основи для успішного профільного навчання учня і створює передумови для життєвого і професійного самовизначення.

За наявності відповідного навчально-методичного, кадрового забезпечення навчальний заклад за потребою може запроваджувати допрофільну підготовку і в більш ранньому віці учнів.

Мета допрофільної підготовки – надання допомоги учневі в раціональному виборі майбутнього навчального профілю, створення сприятливих умов для його самовизначення і самореалізації, подальшого профільного навчання шляхом диференціації та індивідуалізації навчання в основній школі.

Завдання допрофільної підготовки:

- оптимальний вибір учнем майбутнього спрямування профільного навчання;
- розвиток особистості учня, розкриття, розвиток і реалізація його задатків і здібностей;
- підтримання і розвиток мотивації навчально-пізнавальної і творчої діяльності, продовження навчання, формування в учня інтересу до певного профілю (профілів), до профільного навчання загалом;
- інформування учня про переваги, цілі й завдання профільного навчання, перелік профілів, їхній зміст і особливості, можливий вплив вибору навчального профілю на подальше професійне навчання і його потенційний зв'язок із трудовою (професійною) діяльністю;
- набуття учнем досвіду самопізнання, самовизначення і самореалізації у процесі здійснення допрофільної підготовки, вибору навчального профілю.

5.2. Форми та технології реалізації допрофільної підготовки

До основних форм допрофільної підготовки необхідно віднести: поглиблене вивчення окремих навчальних предметів, курсів за вибором, у тому числі профілеорієнтаційного спрямування, факультативних курсів, створення допрофільних груп, проведення профільної орієнтації, профільного консультування, інформаційної роботи, заняття в предметних гуртках, наукових товариствах учнів, конкурс-захист науково-дослідницьких робіт у Малій академії наук, участь у предметних олімпіадах, співбесіди в кабінетах профорієнтації та ін.

Поглиблене вивчення окремих навчальних предметів крім розширення і поглиблення змісту, має сприяти формуванню стійкого інтересу до предмета, розвитку відповідних здібностей і орієнтації на професійну діяльність, де використовуються одержані знання. Поглиблене вивчення здійснюється за спеціальними програмами і підручниками, або за модульним

принципом – програма загальноосвітньої школи доповнюється набором модулів, які поглиблюють відповідні теми.

Курси за вибором (в основній школі) – обов'язкові навчальні курси, самостійний вибір яких здійснюється учнем із двох і більше альтернатив, запропонованих школою. Курси за вибором сприяють вибору учнем його подальшого навчального профілю і розвитку відповідних предметних компетентностей шляхом формування цінностей і ставлень, поглиблення і розширення теоретичних і прикладних знань, формування вмінь і навичок, набуття досвіду пізнавальної і творчої діяльності, розкриття й розвитку задатків і здібностей.

Факультативні курси (в основній школі) – необов'язкові навчальні курси (предмети), що сприяють вибору учнем майбутнього навчального профілю шляхом поглибленого вивчення нормативного навчального предмета або певної галузі практичної діяльності.

Навчальні програми курсів за вибором та факультативних курсів для основної школи можуть пропонуватися як Міністерством освіти і науки України, так і навчальними закладами після їх розгляду відповідними предметними комісіями Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

Допрофільна підготовка може здійснюватися в межах одного класу, для її організації також можуть створюватися групи з учнів різних класів навчального закладу або різних навчальних закладів (освітній округ, МНВК, дистанційне навчання тощо).

Технології допрофільної підготовки – це різновид освітніх технологій; сукупність способів діяльності працівників системи середньої освіти, спрямованих на надання учневі допомоги в раціональному виборі майбутнього навчального профілю, створення сприятливих умов для самовизначення і самореалізації, подальшого профільного навчання.

Серед технологій допрофільної підготовки можна виділити такі: профільної діагностики, профільної орієнтації, профільного консультування, профільного інформування та ін.

Профільна діагностика – встановлення і комплексне вивчення здібностей, мотивів та інтересів, навчальних досягнень і результатів допрофільної підготовки учнів, які характеризують можливості їх навчання за певним профілем. Профільна діагностика дає змогу прогнозувати оптимальний навчальний профіль, вносити зміни в процес допрофільного навчання з метою підвищення його ефективності.

Профільна орієнтація спрямована на ознайомлення учнів 8–9 класів із навчальними профілями, сприяння йому у визначенні оптимального з них.

Профільна орієнтація здійснюється на основі діагностування здібностей та можливостей учня, гарантує вибір навчального профілю з урахуванням його здібностей, потреб і бажань. Профільна орієнтація також передбачає розвиток в учня позитивного ставлення до профільного навчання.

Профільне консультування – індивідуальна консультативна допомога учневі у виборі навчального профілю в старшій школі.

Інформаційна робота – поширення інформації про допрофільне і профільне навчання за допомогою мережі Інтернет (сайт, оголошення та ін.), засобів масової інформації, друкованої продукції (інформаційних журналів і газет, брошур, буклетів, листівок).

Ефективність допрофільної підготовки вимагає налагодження дієвої діагностики рівня навчальних досягнень учнів основної школи, профільно-консультаційної психодіагностики з метою визначення професійних інтересів і якостей учнів для створення однорідних за підготовленістю та інтересами мікроколективів (класів, груп).

VI. Психологічний супровід профільного навчання та допрофільної підготовки

6.1. Психологічний супровід профільного навчання та допрофільної підготовки передбачає три завдання:

- 1) моніторинг та своєчасну корекцію професійно можливих нерівномірностей розвитку учнів;
- 2) поглиблення профорієнтації учнів;
- 3) психологічну діагностику під час добору учнів у профільні класи.

Враховуючи специфіку навчального закладу, психологічний супровід вирішує такі завдання:

– надання допомоги старшокласникам, що зазнають труднощів у навчанні, професійному самовизначенні, плануванні професійної кар'єри, спілкуванні чи психічному стані;

– формування у старшокласників навичок самопізнання, самоаналізу, саморефлексії, готовності до повноцінної професійної самореалізації у сучасних соціально-економічних умовах;

– надання допомоги педагогу через форму «співпраці» у вирішенні різних шкільних проблем і професійних завдань самого педагога.

Психолого-педагогічний супровід процесів професійного самовизначення учнів обов'язково включає в себе і допрофільну підготовку. З цією метою в навчальних закладах, районних ресурсних центрах, методичних центрах (кабінетах) можуть передбачатися посади психологів, методистів із профорієнтаційної роботи.

6.2. Форми психологічного супроводу:

– профорієнтаційна діагностика, спрямована на виявлення інтересів, нахилів, здібностей та професійно важливих якостей особистості у контексті майбутнього професійного самовизначення учнів. Профорієнтаційні діагностичні методики допомагають оцінити рівень готовності до освітніх і професійних перспектив;

– профконсультативна діяльність, що має три етапи: підготовчий, основний і формуючий, і покликана допомогти учням на основі діагностичних даних визначитися з основним та резервним планом здобуття обраної професії, вивчити вимоги професійного середовища та співвіднести їх із власними психофізіологічними показниками, скоригувати особистісні якості, уміння та устремління, знайти альтернативні варіанти професійного вибору. Така форма психологічного супроводу передбачає корекційно-розвивальні тренінги, інформаційні бесіди, семінари, професіографічні екскурсії;

– профінформаційна робота використовується в основному під час роботи з учнями 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів міста, району, округу, є обов'язковим етапом перед професійним вибором і професійним відбором. Результати діагностики, проведеної в рамках профінформаційної роботи, використовуються при комплектуванні (формуванні) груп учнів для здійснення професійних проб у міжшкільному навчально-виробничому комбінаті чи іншому навчальному закладі.

VII. Умови реалізації концепції

7.1. Для реалізації зазначеної Концепції необхідно розроблення та оновлення нормативного забезпечення, організація підготовки педагогічних і керівних кадрів, забезпечення належного науково-методичного та психологічного супроводу, модернізація матеріально-технічної бази, створення нового покоління навчальних планів, програм, підручників і посібників, у тому числі й електронних, належне фінансове забезпечення.

7.2. Нормативно-правове забезпечення

Нові завдання старшої профільної школи вимагають розроблення положення про «Районний ресурсний центр», у якому зосереджується методична, інформаційна, навчальна база, що використовується всіма суб'єктами освітнього округу; про індивідуальне навчання (у тому числі, дистанційне); про ліцеї, гімназії тощо. На рівні навчальних закладів необхідно внести відповідні зміни до статутів, правил внутрішнього трудового розпорядку тощо, укладання відповідних договорів про співпрацю

з іншими навчальними закладами, спеціалізованими закладами музичного, художнього, спортивного та іншого спрямування.

7.3. Підготовка, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів для профільної школи

Однією з основних умов реалізації зазначеної концепції є підготовка педагогічних кадрів та перманентне навчання керівників профільних шкіл у системі післядипломної педагогічної освіти. Готовність педагогів до переходу на профільне навчання пов'язана з підготовкою і підвищенням кваліфікації педагогічних кадрів для профільної школи.

Виділяють три показники готовності педагогів до переходу на профільне навчання: мотиваційну готовність, рівень кваліфікації і компетентність у сфері розв'язання завдань старшої школи.

Мотиваційна готовність полягає в проведенні діагностики з виявлення рівня мотиваційної готовності та стимулювання мотивації педагогів до профільного навчання. Це потребує розробки системи заходів мотивації, морального і матеріального стимулювання, здійснення поточних заходів із підтримання мотивації та введення нової організації та оплати праці педагогів з урахуванням їхньої участі в системі профільного навчання.

Під професійною компетентністю вчителя розуміється інтегральна характеристика, що визначає здатність розв'язувати професійні проблеми й типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної педагогічної діяльності з використанням знань, професійного і життєвого досвіду і цінностей.

При організації підготовки вчителя слід враховувати, що учитель профільної школи має вміти забезпечувати:

- варіативність і особистісну орієнтацію освітнього процесу (проектування індивідуальних освітніх траєкторій);
- практичну орієнтацію освітнього процесу з введенням інтерактивних, діяльнісних компонентів (освоєння проєктно-дослідницьких і комунікативних методів);
- завершення профільного самовизначення старшокласників і формування здібностей і компетентностей, необхідних для продовження освіти у відповідній сфері професійної освіти;
- проєктування освітнього процесу, спрямованого на самовизначення і самореалізацію старшого школяра, а також самовизначення в профілюючій професійній сфері, розвитку професійних намірів та інтересів;
- максимальну індивідуалізацію навчання, посилення творчого, самостійного початку в діяльності учнів, до розвитку їх дослідницької та

проектної діяльності, організації соціальних практик, супроводу індивідуальних освітніх програм як обов'язкових компонентів навчального процесу;

- організацію продуктивної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу на засадах кооперації, рівноправного співробітництва та співтворчості;

- організацію соціального партнерства, враховуватиме як освітні запити старшого школяра, так і запити регіонального ринку праці;

- проектування освітнього середовища, що істотно розширює освітній простір за рахунок включення різноманітних соціокультурних факторів і соціокультурних інститутів, освітніх ресурсів;

- здійснення професійної самоосвіти як джерела особистісного та професійного зростання на основі задоволення своїх потреб, інтересів, ціннісних установок, життєвих цінностей і планів.

Нові вимоги до вчителя в умовах переходу до профільного навчання диктують необхідність подальшої модернізації педагогічної освіти та підвищення кваліфікації діючих педагогічних кадрів.

Моделі структури та змісту підготовки фахівців для профільної школи на основі сучасних підходів до організації педагогічної освіти

Модель 1. Для забезпечення необхідного рівня професійної підготовки вчителів при переході на профільну школу передбачається всім учителям, які виявили бажання працювати в профільній школі, пройти підвищення кваліфікації при обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти та отримати відповідне свідоцтво (посвідчення, сертифікат).

Модель 2. На базі ВНЗ педагогічного спрямування організувати професійну підготовку фахівців (вчителів, педагогів) із метою забезпечення профільної школи висококваліфікованими кадрами. Слід у рамках підготовки за спеціальностями та напрямками педагогічної освіти ввести необхідні спеціалізації та магістерські програми з урахуванням потреб профільної школи.

З метою забезпечення необхідного рівня професійної підготовки педагогічних працівників, які працюють у класах із профільним навчанням, необхідно також залучити їх до участі у роботі постійно діючих методичних об'єднань, груп тощо.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1456729-13#Text>.

Про зміст загальної середньої освіти*

Розділ 1. Аналіз змісту початкової загальної середньої освіти**

1.1. Загальна характеристика змісту початкової загальної середньої освіти

Передумови запровадження компетентнісного підходу в початковій освіті

У початковій освіті здобуто значний досвід модернізації змісту та методик навчання в контексті реалізації ідей компетентнісного підходу до навчання. Точкою відліку нормативного розроблення цієї проблеми є вимоги Державного стандарту початкової загальної середньої освіти, зміст навчальних програм і підручників, які були запроваджені в 2000 році та діяли у початковій школі понад десятиліття. У цих документах визначено необхідність формування в учнів компетентностей, наголошено на пріоритетній ролі розвивальних цілей школи, гуманізації, навчального співробітництва, формуванні загальнонавчальних умінь і навичок молодших школярів.

Водночас недостатня розробленість на той час теорії компетентнісної освіти, традиційне визначення уніфікованих результатів шкільного навчання не сприяли належному впровадженню цих ідей. Критеріальні вимоги до навчальних досягнень учнів не були структуровані для рівневого оцінювання, що стало можливим лише завдяки впровадженню компетентнісного підходу.

* Представлену науково-аналітичну доповідь із проблем удосконалення змісту загальної середньої освіти підготовлено в 2015 р. фахівцями Національної академії педагогічних наук за ініціативи її президента, академіка В. Г. Кременя. Відповідне дослідження здійснювали науковці Інституту педагогіки, Інституту психології імені Г. С. Костюка, Інституту проблем виховання НАПН України, Інституту гігієни та медичної екології імені О. М. Марзєєва НАМН України (керівники проєкту – О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов; керівники проблемних робочих груп – М. В. Головка, Т. М. Засєкіна, Н. С. Полька, О. Я. Савченко, Ю. М. Швалб).

Головна мета цього проєкту полягала у виявленні основних недоліків змісту загальної середньої освіти, спричинених недосконалістю нормативно-методичної документації (державних стандартів, навчальних планів і програм), підручників, рекомендованих для використання у навчальному процесі, та виробленні на цій підставі пропозицій і рекомендацій щодо їх удосконалення.

Текст подано в скороченому вигляді.

** Матеріал підготували: О. Я. Савченко (керівник групи), І. В. Андрусенко, Н. М. Бібік, О. А. Єжова, В. А. Киричок, О. А. Кемеровська, С. В. Коновець, В. В. Лапінський, Н. П. Листопад, О. І. Локишина, В. О. Мартиненко, Л. М. Масол, Н. Є. Миропольська, О. В. Онопрієнко, К. І. Пономарьова, Л. М. Рибалко, В. В. Рагозіна, В. П. Тименко, А. Д. Цимбалару.

У 2010 році була розроблена Концепція другого покоління Державного стандарту початкової загальної середньої освіти, на засадах якої творчі групи створили Державний стандарт і нові навчальні програми, де компетентнісний підхід набув подальшого розвитку. До найважливіших позитивних змін його впровадження ми відносимо такі:

– пріоритетним завданням кожної освітньої галузі визначено розвиток особистості дитини з урахуванням специфіки предметів, реалізації розвивального та виховного потенціалу, змісту і методик у контексті компетентнісного підходу;

– стан теорії змісту шкільної освіти (вітчизняної і зарубіжної) надав можливість розробникам упорядковано й коректно використати не лише базові поняття компетентнісного підходу (компетентність і компетенція, ключова компетентність, компетентнісна освіта), а й реалізувати багатокомпонентність змісту, який, крім відомих складників, має охоплювати елементи життєвого досвіду учнів та знання, що створює середовище їхнього життя;

– дослідження з моніторингу якості шкільної освіти дозволили більш чітко окреслити вимоги до результативного складника засвоєння всіх предметів початкової освіти. Це зумовило зміни в змісті й структурі визначення навчальних досягнень учнів у програмах.

Особливості сучасної ситуації впровадження оновленого змісту початкової освіти

Насамперед зазначимо, що у нових нормативних документах, порівняно із чинними, стосовно організації навчально-виховного процесу відбулися суттєві зміни. До найважливіших характеристик цих змін відносимо:

1. У програмах із кожного предмета оновлено й уточнено мету та завдання їх вивчення, які утверджують цінність і пріоритетність розвитку особистості дитини засобами відповідних компетентностей з урахуванням специфіки предмета.

2. Завдяки тому, що в останні роки з'явилася низка дидактичних праць з теорії навчання, відбулося впорядкування термінологічного поля компетентнісного підходу. Зокрема, в українській дидактиці вже є чіткі, однозначні тлумачення базових понять компетентнісного підходу: компетентність, ключова компетентність, предметна компетентність і компетенції. Тому не слід до них щось додавати чи імпровізувати, треба ними грамотно користуватися, а творчість виявляти в розробленні засобів впровадження компетентнісного підходу.

3. Більш жорсткі і чіткі вимоги до результативної складової початкової освіти з усіх предметів зумовили зміни у розумінні поняття якості освіти. У процесі моніторингу якості початкової освіти для її визначення вживається велика низка нових понять: об'єкти контролю, навчальні результати, навчальні досягнення, предметні компетентності і компетенції, критеріальна основа визначення рівнів, динаміка сформованості певних навчальних досягнень, державні вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів, тестова перевірка, портфоліо учнівських досягнень, державна підсумкова атестація тощо. Оцінювання якості початкової освіти на всіх рівнях контролю як система ще не склалася. Очевидно, що слід відмовлятися від тотального контролю, натомість упорядкувати цей напрям, створювати в методичних службах відкритий банк перевірочних матеріалів (краще електронний), яким може користуватися кожна школа для різних цілей перевірки і контролю. Оскільки компетентність є особистісним надбанням, треба створювати у навчанні такі умови, щоб зовнішній контроль і оцінювання з боку вчителя поступово доповнювався систематичним та ефективним внутрішнім контролем і оцінюванням учнів через самоконтроль і самооцінювання, взаємоконтроль і взаємооцінювання. За цих умов дитина починає себе усвідомлювати суб'єктом учіння, який теж відповідає за якість своєї праці.

4. Виклики часу детермінували появу в базовому навчальному плані для всіх початкових шкіл нових предметів (сходинки до інформатики, іноземна мова), вивчення природознавства з першого класу. Водночас такий важливий навчальний курс, як «Я і Україна» або «Я у світі», був безпідставно вилучений з програми 1–2 класів, чим перервано наступність із дошкільною освітою та погіршено умови для громадянського виховання молодших школярів. Поряд із цим введення природознавства з 1 класу відбулося без попереднього вивчення й апробації нових програм.

5. Піднесення ролі дошкільної освіти, оновлення її Базового компонента, введення етапу передшкільної підготовки створили нову ситуацію реалізації принципу наступності між дошкільною і початковою освітою. Висловимо застереження, щоб за всіх позитивних змін дошкільний заклад не перетворювали у мінішколу. Не треба пришвидшувати процес оволодіння дітьми предметними знаннями, натомість слід наполегливо розвивати сенсорні вміння, диференціювання об'єктів за різними ознаками, тренувати організованість, саморегуляцію, довільність уваги і поведінки дітей.

Наступність між цими ланками передбачає єдність методології розуміння і збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації

навчання, особистісного підходу, продовження розвитку всіх здібностей особистості, створення умов для розвитку творчості дітей; особливо сприятливого для дітей навчально-предметного середовища, турботу про гігієну навчальної праці; поєднання ігрової та навчальної діяльності.

Повноцінна початкова школа має ґрунтуватися на такій дошкільній підготовці: добре розвиненій ігровій діяльності дітей; пріоритетному розв'язанні виховних завдань, коли навчання і розвиток здійснюються у контексті виховного процесу; добре розвиненому усному мовленні та уяві, достатній для навчання саморегуляції поведінки; розвиненій руховій і просторовій координації. Особливе значення мають тренування у дошкільнят м'язів руки, добрий окомір, уміння слухати один одного.

Перспективність націлює передусім на предметну узгодженість щодо змісту навчання і поступове нарощування вимог до навчальних досягнень учнів з урахуванням складності процесу адаптації випускників початкової школи до навчання у 5 класі.

Дидактико-методичний аспект упровадження компетентнісного підходу в початковій освіті

Компетентності і компетенції є особистісним досягненням учня, яке він виявляє в певній навчальній ситуації. Ці надбання ґрунтуються на знаннях, уміннях, навичках, досвіді, цінностях. У результатах впровадження компетентнісного підходу наголос поставлено на суб'єктності учіння і оволодінні учнями способами навчальної діяльності, особистому досвіді. Це означає, що компетентний учень той, хто вміє самостійно вчитися.

У початкових класах навчальна діяльність уперше стає об'єктом спеціального формування. Тому серед ключових компетентностей уміння вчитися набуває пріоритетного значення, бо від нього залежить якість будь-якої навчальної роботи і стиль пізнання. Ядром цієї компетентності у початкових класах є оволодіння молодшими школярами загальнонавчальними вміннями і навичками. Порівняно із попередньою навчальною програмою їх зміст зазнав певних змін, які ми відобразили в першому розділі нової програми.

Загальнонавчальні уміння і навички формуються безперервно протягом усього періоду початкового навчання відповідно до можливостей програмового матеріалу з різних предметів та обов'язкового врахування попереднього рівня оволодіння ним.

Зміст кожного предмета вносить свою частку в цілі і результати початкової освіти, ефективність цього впливу значно посилюється, якщо,

окрім предметних, учитель цілеспрямовано на різних уроках розвиває у дітей ключові компетентності, кожна з яких важлива (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Внесок навчальних предметів у результати початкової освіти
в контексті компетентнісного підходу**

Предмет	Основна компетентність
Українська мова	комунікативна, соціокультурна, уміння вчитися
Українське читання	читацька, комунікативна, інформаційна, уміння вчитися
Математика	математична, уміння вчитися
Природознавство	природознавча, дослідницькі вміння
Я у світі	соціальна, громадянська, уміння вчитися
Музичне мистецтво	основи музичної культури
Мистецтво	Загальнокультурна
Трудове навчання	предметно-перетворювальна
Основи здоров'я	здоров'язберезувальна
Сходінки до інформатики	інформаційно-комунікаційна, уміння вчитися

Формування ключових і предметних компетентностей у змісті шкільної і, зокрема, початкової освіти здійснюється шляхом виявлення можливостей конкретного предмета для формування кожної з них. Методично це означає, що результати предметної і ключової компетентності мають однакову структуру, але різні за змістом.

Аналіз завдань і змісту навчальних програм із різних предметів переконує, що в них є достатньо передумов для цілеспрямованого взаємозв'язку навчання і розвитку учнів. Якщо узагальнено визначити найцінніший результат початкової школи в особистісному вимірі: це здорова дитина, мотивована на успішне навчання, дослідницьке ставлення до життя, це учень, який уміє вчитися з різних джерел, відповідально ставитися до себе і життя інших людей, усвідомлює себе громадянином Української держави.

Водночас з'ясувалися внутрішні й зовнішні нерозв'язані суперечності впровадження компетентнісного підходу згідно з новою редакцією Державного стандарту і новими програмами. Окреслимо основні з них:

– за компетентнісного підходу увага зосереджується на результативній складовій навчальних досягнень кожного учня, але наявні навчальні комплекти орієнтовані на вікові контингенти всього класу, в якому

одночасно навчається різна кількість дітей із різними навчальними можливостями, різним життєвим досвідом; нерідко віковий діапазон між учнями в межах класу становить 6–8 місяців;

– методичне забезпечення предметів базового навчального плану останніх років, адресоване учителю, не є методичною системою, критерієм ефективності якої є вимірюваність: співвідношення цілей і досягнутих результатів навчання; очікувані результати зазвичай чітко не зазначені, немає діагностичного супроводу, щоб визначити ефективність запропонованих методик; у теорії компетентнісного підходу чітко не розрізняється, що є методичними рекомендаціями, а що технологією, хоча формування компетентності вимагає саме технологічного підходу;

– у сучасних методичних рекомендаціях домінує увага до часткових інноваційних знахідок. Перебільшено роль впливу ІКТ, водночас відійшли на периферію базові дидактичні питання: як формувати в учнів різні види знань, умінь, як досягти їх глибини, міцності, гнучкості; як узагальнювати і систематизувати знання; якою має бути частотність вправ і завдань, щоб досягти достатнього рівня сформованості компетентностей, зазначених у навчальних програмах;

– у модернізаційних проектах удосконалення форм навчального процесу пріоритетними залишаються принципи насичення й урізноманітнення освітнього середовища, а не його оптимізація з погляду суб'єктності-полісуб'єктності навчання та специфіки навчального предмета;

– предметні та ключові компетентності мають універсальну структуру, але зміст кожного предмета відрізняється своєю провідною діяльністю, суттєво відрізняється кількістю годин. Очікувані результати в контексті визначених програмою навчальних досягнень далеко не завжди можна чітко виміряти. Тож постає запитання: як має змінюватись у цих умовах зміст підручників, методика щодо контролю й оцінювання компетентностей залежно від реальних можливостей, які має учень, щоб оволодіти ними?

До зовнішніх проблем упровадження компетентнісного підходу відносимо не подолану досі неузгодженість вимог між рівнями освіти: Базовим компонентом дошкільної освіти та Державним стандартом початкової освіти, Державними стандартами початкової та базової загальної середньої освіти. Це зумовлює негативні психологічні і дидактико-методичні наслідки, які стосуються не лише психологічного комфорту і неекономного використання ресурсів дитячого віку, а й деформації готовності випускника початкової школи продовжувати навчання. Необхідно надалі узгодити

впровадження компетентнісного підходу з параметрами Національної рамки кваліфікації освіти.

З дидактичного погляду розв'язання окреслених проблем потребує експериментальних досліджень щодо оптимізації організаційних форм навчання, де у часі і просторі має здійснюватись комплексна реалізація нових цілей навчання молодших учнів з урахуванням мети досягнення ними визначених у навчальних програмах предметних і ключових компетентностей.

[...]

1.4. Загальні висновки і рекомендації щодо вдосконалення змісту початкової загальної середньої освіти

1. Для забезпечення реальної наступності між дошкільною і початковою ланками освіти і рівних стартових можливостей для навчання дітей у 1-му класі потребують доопрацювання зміст і вимоги освітніх ліній «Мовлення дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Дитина у природному довкіллі» Базового компоненту дошкільної освіти з метою розвантаження і усунення дублювань зі змістом програм 1 класу навчальних предметів «Навчання грамоті», «Математика», «Природознавство».

2. Внести зміни у базовий навчальний план для всіх початкових шкіл з метою введення у 1–2 класах такого важливого навчального предмета, як «Я і Україна», який був безпідставно вилучений із програми цих класів, чим перервано наступність із дошкільною освітою та погіршено умови для громадянського виховання молодших школярів. Водночас предмет «Сходьки до інформатики» (нині – «Інформатика»), уведення якого відбулося без попереднього вивчення й апробації нових програм, перенести у 1-му класі до варіативної частини. Потребує вивчення і доцільність вивчення з 1-го класу іноземної мови, а також двогодинного курсу природознавства замість інтегрованого предмета «Я у світі».

3. З метою створення умов для реальної альтернативи в навчанні і розвитку дітей із різними розумовими здібностями і рівнем підготовки до школи доцільно розробити базові навчальні програми з навчальних предметів, як основи для створення варіативних (авторських) із відповідним навчально-методичним забезпеченням (підручниками, посібниками тощо), що забезпечить варіативність реалізації змісту, методичних підходів.

4. У навчальних програмах з усіх предметів необхідно передбачити резервні навчальні години (4–10 годин від загальної їх кількості на вивчення предмета) для використання на розсуд учителя – для врахування соціального

замовлення на рівні округу, району, міста (села), специфіки школи і задоволення особистісних потреб школярів.

5. З метою розширення можливостей використання освітнього середовища як ресурсу досягнення цілей навчання підготувати в програмах із кожного навчального предмета мінімальний перелік засобів навчання, бази наочності.

6. Визначити у програмі для кожного класу теми проєктів, які охоплюють матеріал вивчення кількох навчальних предметів (на основі інтеграції і міжпредметних зв'язків).

7. У навчальних програмах з усіх предметів замінити формулювання «державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» на «державні вимоги до навчальних досягнень учнів» і чітко виокремити навчальні результати, що підлягають обов'язковій контрольній перевірці.

8. З метою розвантаження навчальної діяльності учнів 4-го класу скасувати проведення державної підсумкової атестації як процедури контролю, залишивши за нею моніторингову функцію.

9. Переглянути мету і завдання Державного стандарту початкової загальної середньої освіти для таких освітніх галузей, як «Мови і література», «Математика», а також оптимізувати обсяги підручників відповідно до кількості годин і провідної навчальної діяльності з предметів зазначених галузей. Видання підручників в одній частині призвело до зменшення тренувальних вправ, унеможливило систематичне використання завдань різних пізнавальних рівнів, забезпечення повною мірою індивідуалізації навчання тощо.

10. Розробити нормативні вимоги щодо підготовки нового покоління підручників для початкової школи, які мають органічно поєднувати функції підручника і робочого зошита, що розширить можливості як для активізації діяльності учнів під час роботи з ними, так і для диференційованого навчання і децентрації навчальної взаємодії.

11. Для забезпечення повноцінної реалізації змісту і вимог до його засвоєння, окреслених нормативними документами, запровадити процедуру обов'язкової експериментальної апробації підручників перед масовим виданням, розробити положення про експериментальний підручник.

12. З метою розвантаження учнів 1-го класу і зважаючи на те, що діти освоюють навички читання до кінця навчального року, переглянути доцільність використання підручників, навчальних посібників із таких навчальних предметів, як мистецтво, музичне мистецтво, трудове навчання, основи здоров'я.

13. Передбачити в державному замовленні тиражі шкільних підручників і посібників для використання в педагогічних навчальних закладах та інститутах післядипломної освіти з метою підготовки вчительських кадрів до роботи за ними.

14. Забезпечити варіативність підручників та право вчителя обирати їх з огляду на власні педагогічні пріоритети та з урахуванням умов функціонування класу і школи.

Розділ 2. Аналіз змісту базової загальної середньої освіти*

2.1. Загальна характеристика змісту базової загальної середньої освіти

Характеристика сучасної освіченої людини не обмежується здобутими знаннями і сформованими вміннями та навичками. Невід’ємними ознаками її освіченості є переконання, світогляд, активна громадянська позиція особистості, що дають змогу інтегруватися в соціокультурне середовище, креативно реагувати на проблеми і виклики сучасності, усвідомлювати свою роль у суспільстві і світі. Таким чином, в основу оновлення змісту базової і повної загальної середньої освіти покладено систему цінностей освіти та компетентностей, які визначають здатність особистості успішно діяти у відповідних життєвих і навчальних ситуаціях і нести відповідальність за свої дії.

Нова редакція Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) описує результати засвоєння учнями змісту кожної освітньої галузі на відповідному рівні і загалом дає уявлення про те, чим має володіти учень, завершуючи навчання в основній школі. У стандарті зазначено, що «...зміст освітніх галузей, їх складові, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів відповідають завданням основної і старшої школи у їх послідовному взаємозв’язку». Проте у загальній частині стандарту відсутній цей опис завдань і цілей навчання: не конкретизовані завдання і цілі навчання в основній школі, немає узагальнених вимог до опанування саме змісту базової освіти.

Зважаючи на те, що зміст кожної освітньої галузі структурується та реалізується певним переліком навчальних предметів і курсів, варто було б у загальній характеристиці складників змісту базової і повної загальної середньої освіти чіткіше виписати принципи його предметного формування.

* Матеріал підготували: Т. М. Засєкіна (керівник групи), Г. О. Васьківська, Л. П. Величко, О. І. Глобін, Н. Б. Голуб, О. О. Єжова, К. О. Журба, М. Д. Зубалій, В. Р. Ільченко, О. А. Комаровська, Л. І. Курач, В. В. Лапінський, О. І. Локишина, Н. Ю. Матяш, Н. Є. Миропольська, Л. М. Масол, О. Ф. Надтока, О. І. Остапенко, С. П. Паламар, О. І. Пометун, В. Г. Редько, А. М. Тарара.

Це дало б можливість обґрунтувати структурні особливості реалізації змісту за концентричним чи лінійним принципом побудови шкільних предметів. Така невизначеність призвела до «псевдомодернізації» змісту, механічної перестановки тем і окремих питань, зміни часу на їх вивчення, дублювання змісту в предметах однієї або суміжних галузей, порушення міжпредметних зв'язків. Так, наприклад, зміна структури курсів біології та географії в основній школі, призвела до механічного перенесення питань, що раніше вивчались у старшій школі, в основну школу. У цьому зв'язку виникла небезпека, що в підручниках цей зміст містить текст і завдання, які не відповідають віковим можливостям учнів.

Якщо порівняти Базові навчальні плани Державних стандартів 2004 і 2011 років, то слід зазначити, що необґрунтовано зросло на 420 годин гранично допустиме навчальне навантаження учнів основної школи: з 5425 годин у стандарті 2004 року до 5845 годин у стандарті 2011 року.

Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти визначено, що навчальними програмами обов'язково має передбачатися внесок кожного навчального предмета у формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів як інтегративної ключової компетентності. Проте ця вимога не дотримується повною мірою, так само як не забезпечується інтегруючий підхід до формування в учнів ключових компетентностей різними предметами. Це веде до того, що зміст навчальних предметів в основному спрямований на формування суто предметних компетентностей, практично залишаючи поза увагою ключові.

Таким чином, існує об'єктивна необхідність перегляду визначених стандартом змістових ліній і доповнення їх новими наскрізними змістовими лініями, які б відображали специфіку формування ключових компетентностей. Наприклад, спільними для таких галузей, як «Суспільствознавство», «Мови і літератури», «Мистецтво» є їх спрямованість на формування гуманістичного світогляду учнів, їхньої національної свідомості, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій; виховання у них толерантного ставлення до представників різних культур, віросповідань, рас і національностей, що є базовими рисами для соціальної ключової компетентності. Проте аналіз змісту цих галузей показує відсутність послідовної реалізації цих завдань. На рівні змісту та державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів міжпредметні зв'язки прослідковуються лише в загальних рисах і безвідносно як до певного класу, так і віку учнів.

З метою оптимізації змісту цих галузей можливі побудови таких навчальних планів і програм, коли, наприклад, епоха відродження вивчається

одночасно на уроках історії, літератури, музичного та образотворчого мистецтва, у ході вивчення історичних і культурних подій тощо. Подібна оптимізація можлива і для предметів природничо-математичного циклу.

Висновки:

1. Нова редакція Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти виконує інструментальну функцію модернізації освіти та визначає зміст шкільної освіти відповідно до потреб часу. У розділі «Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів» переорієнтовано зміст освіти з відтворювання набутих «уявлень», «знань» та «умінь» на діяльнісний підхід щодо формування «умінь застосовувати здобуті знання», «використовувати експериментальні і теоретичні методи наукового пізнання», «розв'язувати фізичні задачі», «виявляти ставлення до певних подій, фактів, персоналій, процесів», «вміння оцінити наукове відкриття», «порівнювати», «робити узагальнення» тощо.

2. Державний стандарт базової загальної середньої освіти описує результати засвоєння учнями змісту галузі на достатньому рівні і в цілому дає уявлення про те, чим має оволодіти учень, завершуючи навчання в основній школі. Проте у загальній частині відсутній опис конкретного кінцевого освітнього результату, зокрема стосовно ключових компетентностей, на досягнення якого власне спрямований стандарт.

3. У загальній частині стандарту чітко не прописані мета і завдання базової загальної освіти та мета і завдання повної загальної освіти. Тим самим не аргументовано особливості побудови змісту загальної середньої освіти за концентричним чи лінійним підходами, нечітко визначені концептуальні засади формування змісту освітніх галузей для основної і старшої школи.

4. У частині освітніх результатів не всі завдання галузей мають критеріальну основу їх вимірювання. Звідси порушується узгодженість між визначеним змістом освіти і можливістю оцінювання рівня навчальних досягнень учнів.

5. Як свідчить аналіз навчальних програм, вони містять розбіжності щодо реалізації вимог державного стандарту стосовно змісту і результатів навчання. Це пояснюється тим, що розробники програм не завжди усвідомлюють загальні цілі й освітні результати відповідної галузі зі змістовою їх реалізацією конкретним навчальним предметом чи курсом, почасти мають упереджене ставлення до змісту споріднених предметів, не визнають паритетності їх у межах однієї галузі. У зв'язку з цим має місце певна розбалансованість змісту різних предметів у межах навіть однієї

освітньої галузі, яка спостерігається як за вертикаллю, тобто на різних рівнях навчання, так і за горизонталлю, тобто на міжпредметному рівні.

6. Усупереч намаганням уникнути перевантаження учнів навчальний матеріал в окремих підручниках нерідко перевищує програмні вимоги, містить подекуди багатослівне текстуальне подання надлишкової інформації. Нерідко трапляються випадки неврахування вікових особливостей розвитку дитини, викликані перенесенням частини матеріалу на більш ранні етапи навчання предмета, намагання подати матеріал на невиправдано високому теоретичному рівні, який недоступний учням у такому віці.

[...]

2.4. Загальні висновки і рекомендації щодо вдосконалення змісту базової загальної середньої освіти

Стандартизація, компетентнісний підхід, нові вимоги до визначення результативної складової змісту освіти, хоча й підтвердили свою позитивну методологічну й інструментальну функції, водночас у процесі його розроблення і впровадження виявили низку неподоланих проблем, суперечностей та ризиків, зумовлених як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Серед них, зокрема, недосконалість чинного державного стандарту, низький рівень якості більшості шкільних підручників, оновлення змісту освіти без належного попереднього наукового обґрунтування та експериментальної апробації запровадження нових предметів і курсів. Гострою проблемою залишається перевантаження змісту другорядним інформативним і фактологічним матеріалом, невідповідальність обсягів засвоєння матеріалу відведеному для цього навчальному часу, предметна розбалансованість елементів змісту освітніх галузей як за вертикаллю (наступність змісту окремих предметів), так і за горизонталлю (їх узгодження на рівні окремого класу).

В умовах стандартизації змісту залишилася недостатньо обґрунтованою проблема його диференціації (допрофільна підготовка, профільне навчання). Належним чином не розв'язана проблема громадянської, економічної, екологічної освіти; не до кінця вирішено питання збалансованості мовної освіти; вивчення іноземних мов на різних ступенях загальноосвітньої школи вимагає більш ґрунтовного наукового осмислення і практичного вирішення.

Зміст освіти, визначений Державним стандартом базової середньої освіти, має бути цілісним для кожної освітньої галузі, ґрунтуватися на спільних ідеях, загальних закономірностях, змістових лініях, які визначають основи сучасного наукового знання. Аналіз змісту освітніх галузей показав,

що цієї якості в стандарті не було досягнуто, у багатьох із них він є фрагментарним, підпорядкованим предметній детермінації. Не прослідковуються також зв'язки між освітніми галузями, що є важливим для формування ключових компетентностей учнів.

Зміст більшості навчальних предметів, визначений навчальними програмами, перевищує освітні потреби пересічного учня відповідної вікової групи. Формулювання вимог до результатів навчання не завжди відповідають ознакам компетентнісного підходу до навчання, ґрунтуються не на освітніх результатах, а на обсязі знань і вмінь, які мають бути засвоєні на певному рівні освіти.

На підставі виконаного аналізу Державного стандарту базової загальної середньої освіти, навчальних планів і програм, підручників та іншої навчальної літератури вважаємо доцільним внести такі пропозиції.

1. Необхідно вдосконалити стандарт і чинні навчальні програми з усіх предметів базового рівня освіти, конкретизуючи їх стосовно формування ключових і предметних компетентностей з урахуванням освітніх потреб дитини відповідної вікової групи і ґрунтуючись на освітніх результатах, яких повинні досягти випускники основної школи. При цьому обсяг змісту навчання повинен відповідати обґрунтованим нормативам гранично допустимого навантаження учнів, без шкоди для їхнього соматичного і психічного здоров'я.

2. На основі результатів аналізу системи наукового знання для кожної освітньої галузі виокремити тезаурус учня і вибудувати дидактичні моделі знаннєвого компонента для кожного навчального предмета. До розгляду педагогічних моделей знань, з метою забезпечення фундаменталізації змісту освіти, для вироблення такої дидактичної моделі змісту предмета необхідно обов'язково залучати, крім педагогів, учених відповідної галузі знань. За обсягом навчального матеріалу, який пропонується для засвоєння, ці дидактичні моделі знань мають бути гармонізовані на міжпредметному рівні і синхронізовані стосовно їх вивчення на міжпредметному і внутріпредметному рівнях.

3. Оскільки ключові компетентності мають надпредметний характер і формуються, як правило, на міжпредметній основі, доцільно у навчальних програмах із кожного предмета запровадити міжпредметні теми узагальнюючого змісту. Для цього треба виробити наскрізні змістові лінії для кожної освітньої галузі, які пов'язують їх між собою на міжгалузевій основі. Таким чином, це може стати фундаментом формування відповідних ключових компетентностей учнів.

4. З метою формування предметної компетентності певної галузі знань у навчальному матеріалі слід акцентувати увагу на ціннісній та ціннісно-смісловій орієнтації дитини в життєвих (навчальних, сімейних, соціальних, громадянських, екологічних, здоров'язбережувальних, комунікативних та ін.) ситуаціях і ситуаціях вибору стилю індивідуальної поведінки, у тому числі мовленнєвої. Крім того слід забезпечити діяльнісний підхід до навчання предмета на основі включення засвоєних знань і вмінь у контекст розв'язання навчальних ситуативних завдань, значущих для життєдіяльності дитини відповідної вікової групи.

5. Необхідно посилити практико-орієнтовану спрямованість змісту базової загальної середньої освіти задля перспективного самовизначення учня в майбутній кар'єрі, мотивації його до саморозвитку і самореалізації, зокрема, навчання впродовж життя, підготовки молодшої людини до виходу на ринок праці.

6. Потребує суттєвого вдосконалення процес підручникотворення. Сучасний підручник має бути основою навчально-методичного комплексу, підкріпленого відповідними електронними ресурсами, допоміжними дидактичними засобами і методичними розробками тощо. Він повинен пройти попередню експериментальну апробацію і задовольняти потреби всіх своїх споживачів: для учнів бути цікавою і погрібною книжкою; для вчителів стати осередком розгортання навчального процесу, побудови власної методичної системи; для батьків бути зрозумілим порадником у допомозі вчити своїх дітей.

Розділ 3. Аналіз змісту повної загальної середньої освіти*

3.1. Загальна характеристика змісту повної загальної середньої освіти

Оновлений Державний стандарт повної загальної середньої освіти (2011 р.) передбачено ввести в старшій школі з 2018 року. Нині тут діють: а) попередній освітній стандарт (2004 р.), орієнтований на трирічну старшу школу, який після поспішного необґрунтованого повернення у 2010 році до дворічного терміну завершення здобуття повної загальної середньої освіти не був скоригований; б) навчальні програми, які об'єктивно не можуть відповідати зазначеному стандарту, оскільки укладені шляхом ущільнення і скорочення змісту навчальних програм, розрахованих на трирічний термін

* Матеріал підготували: М. В. Головка (керівник групи), Г. О. Васьківська, Л. П. Величко, О. І. Глобін, Н. Б. Голуб, О. О. Єжова, К. О. Журба, М. Д. Зубалій, В. Р. Ільченко, О. А. Комаровська, Л. І. Курач, В. В. Лапінський, О. І. Локишина, Ю. І. Мальований, Н. Ю. Матяш, Н. Є. Миропольська, Л. М. Масол, О. Ф. Надтока, Л. В. Непорожня, О. І. Остапенко, С. П. Паламар, О. І. Пометун, В. Г. Редько, А. М. Тарара.

навчання; в) підручники, створені відповідно до модернізованих програм. Тут, однак, слід зробити деякі застереження. До вересня 2010 року, коли старша школа знову почала функціонувати як дворічна, уже були видруковані підручники для 10 класу, що відповідали програмам трирічної старшої школи. З ряду предметів вони, природно, не могли врахувати змін, які сталися в модернізованих програмах. Тому в окремих випадках доводилося додрукувати додатки до таких підручників або зараджувати проблемі іншими способами.

Все це призвело до значної перевантаженості програм і підручників навчальним змістом, що негативно позначається на результатах його засвоєння.

Передбачений Базовим навчальним планом чинного освітнього стандарту (2004 р.) і втілений у типових навчальних планах розподіл годин між інваріантним і варіативним складниками не дає можливості повноцінно реалізувати ідею профільного спрямування навчання в старшій школі. Фактично профільне навчання зведено до поглибленого вивчення, як правило, двох чи трьох предметів. Для курсів за вибором, які мають відігравати багатофункціональну роль в освітній підготовці старшокласників, і факультативних курсів, які дають можливість учням поглиблювати за бажанням свої знання з окремих предметів, крім профільних, відведено час, який у багатьох випадках виходить за межі гранично допустимого навчального навантаження.

Не сприяє успішності навчання та посилює перевантаженість учнів нераціональне структурування передбаченого стандартом змісту освіти у системі навчальних предметів і курсів. Згідно з типовими навчальними планами нинішнім старшокласникам незалежно від обраного профілю у кожному класі доводиться вивчати понад 20 навчальних предметів, із них від 6 до 9 одноденних (а то й південних), ефективність яких дуже низька, здебільшого близька до нуля.

Нині в старшій школі наявна система підручників, призначена для забезпечення навчання на трьох рівнях: рівні стандарту, академічному і профільному. До цього часу не створено лише підручника з біології для 11 класу на профільному рівні. Однак поєднання двох рівнів вивчення предмета (рівня стандарту й академічного або академічного й профільного) в одному підручнику, що має місце у багатьох чинних підручниках для старшої школи, не сприяє повноцінному забезпеченню відповідного рівня навчання. Частина підручників, особливо призначених для академічного та профільного рівнів, перенасичена ускладненим матеріалом або матеріалом,

непередбаченим навчальною програмою (наприклад, з хімії, біології), що створює додаткові складнощі у навчанні.

Зміст освіти у багатьох випадках хибує перевантаженістю навчальною інформацією, яка не має істотного впливу на загальноосвітній розвиток учнів. Однією з ілюстрацій зазначеного може слугувати наведений нижче фрагмент навчальної програми зі світової літератури академічного рівня для 10 класу.

Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня підготовки учнів
<p>Генрік ІБСЕН (1828–1906). «Ляльковий дім» Життєвий і творчий шлях письменника. Генрік Ібсен – норвезький письменник, зачинатель європейської «нової драматургії». «Ляльковий дім» як соціально-психологічна драма. Особливості драматичного конфлікту та розвитку сценічної дії в п'єсі. Аналітична композиція твору. Новаторство Ібсена-драматурга. Роль Ібсена в розвитку нової європейської драматургії («ібсенізм»)</p>	<p>Учень (учениця): розповідає про головні віхи життєвого і творчого шляху письменника та місце в ньому драми «Ляльковий дім»; пояснює, чому норвежця Генріка Ібсена вважають зачинателем європейської «нової драматургії», новатором сцени; перелічує та ілюструє прикладами з тексту основні нововведення Ібсена-драматурга: а) перенесення акценту із зовнішньої дії на дію внутрішню; б) посилення уваги до дискусії, гострого зіткнення різних думок і позицій; в) винесення зав'язки конфлікту драми поза межі дії драми; г) активне використання «відкритого фіналу»; дає визначення п'єси «Ляльковий дім» як соціально-психологічної драми; ілюструє прикладами з тексту втілення рис «нової драми» в «Ляльковому домі»; висловлює особисте ставлення до проблем, що піднімаються в творі, аргументуючи свою точку зору прикладами і цитатами з тексту. Дає визначення поняттю «зовнішня і внутрішня дія», «нова драма», ілюструє їх прикладами з п'єси Ібсена «Ляльковий дім»</p>

Реалізацію компетентнісно орієнтованої парадигми освіти старшокласників істотно утруднює зміст підручників, орієнтований переважно на знаннєвий компонент компетентностей. Не зараджує цьому також відсутність у більшості з них повноцінної системи завдань, спрямованих на організацію активної самостійної пізнавальної діяльності,

зокрема творчої, у т. ч. проєктної, дослідницької, обмежені можливості для індивідуалізації навчання.

Нормалізувати ситуацію зможе запровадження з 2018 року нового освітнього стандарту. Тому у подальшому викладі зосереджено увагу на загальній оцінці цього стандарту і пропозиціях щодо його реалізації у навчальних програмах і підручниках з урахуванням недоліків чинного нормативного і дидактичного забезпечення навчання старшокласників.

Безумовно, позитивною характеристикою оновленого змісту освіти в старшій школі є його орієнтованість на формування відповідних компетентностей – ключових і предметних. Однак ця ідея реалізована в стандарті не скрізь і не до кінця. Зокрема, не чітко виокремлено, а то й зовсім не прослідковується внесок багатьох освітніх галузей у формування ключових компетентностей як у загальній характеристиці змісту галузі, так і в освітніх результатах.

Істотним недоліком є те, що загальні характеристики ряду освітніх галузей не диференційовано за ступенями школи (основна, старша), що утруднює, а то і унеможлиблює прослідкувати наступність у реалізації завдань галузі, з'ясувати освітні пріоритети на різних ступенях школи.

Стандарт недостатньо конкретний у характеристиці змісту освіти і у вимогах до загальноосвітньої підготовки школярів, що може призвести до досить вільного трактування і реалізації укладачами навчальних програм відповідних положень стандарту. З огляду на це варто подати детальнішу характеристику предметних (галузевих) компетентностей у розрізі їх компонентів (ціннісного, знаннєвого, діяльнісного), а також охарактеризувати внесок кожної галузі у формування ключових компетентностей старшокласників. У зв'язку з цим корисно вивчити доцільність уведення до стандарту як його складника глосарію основних знань із кожної освітньої галузі, які підлягають вивченню.

Викликає сумнів доцільність передбаченого стандартом типологічного розмаїття навчальних предметів і курсів, що мають вивчатися у старшій школі (профільні предмети, профілюючі предмети, курси профільного навчання, курси за вибором, факультативи, вибірково-обов'язкові предмети тощо). Цілком достатньо обійтися профільними і непрофільними предметами та курсами за вибором з чітким визначенням сутності кожного з цих понять. Взагалі блок стандарту, присвячений профільному навчанню в старшій школі, потребує розширення і деталізації.

Зокрема, має бути концептуально визначено сутність профільного рівня навчання предмета, для того щоб упередити недоліки, пов'язані з

непомірним розширенням і ускладненням навчального змісту, необґрунтованим наближенням його до змісту вишівських програм.

Формуючи зміст профільно спрямованого навчання старшокласників, слід ураховувати основні тенденції розвитку зазначеного змісту у досвіді провідних зарубіжних країн.

Незалежно від національної специфіки в усіх цих країнах профільне навчання базується на визначенні переліку навчальних предметів або освітніх галузей, змісту, вмінь і навичок (компетентностей), необхідних для підготовки молоді до дорослого життя. Узагальнений варіант є комбінацією таких складових:

1. Загальноосвітні, обов'язкові для вивчення всіма учнями предмети/освітні галузі.

2. Профільні предмети, які відповідають обраному профілю/напрямку навчання. Профільний предмет залишається головним компонентом змісту освіти на цьому рівні, передбачаючи поглиблене навчання предметів обраного профілю.

3. Предмети за вибором (загальноосвітні або безпосередньо пов'язані з обраним профілем), які надають учням можливість удосконалювати знання з обраної галузі шляхом вивчення поглиблених модулів із фаху або споріднених із ним. Можливим є вибір непов'язаних із профілем предметів або загальноосвітніх курсів.

4. Міжпредметні курси/теми, орієнтовані на формування ключових компетентностей. Це вміння вчитися, використовувати інформаційно-комунікаційні технології, критично мислити, приймати рішення та розв'язувати проблеми; здобувати нові знання протягом життя; працювати в команді.

5. Курси практичного спрямування, що передбачають, у тому числі, волонтерську роботу в громаді.

Слід переглянути Базовий навчальний план старшої школи на предмет розподілу навчальних годин інваріантного складника між освітніми галузями. Зараз цей розподіл зроблено без належного врахування функцій і обсягу змісту кожної галузі за принципом «усім порівну». Крім того, варто зважити і на перевищення норм навчального навантаження школярів, що має місце у запропонованому плані.

У зв'язку з необхідністю створення умов для реального втілення ідеї профільного навчання в старшій школі Базовим навчальним планом оновленого освітнього стандарту (2011 р.) цілком обґрунтовано передбачено зменшення кількості тижневих годин для реалізації інваріантного складника змісту освіти до 18 годин, що складає 54% від гранично допустимого

тижневого навчального навантаження старшокласників. З огляду на це передбачений стандартом зміст освіти вимагає перегляду з позицій урахування мети і завдань профільного навчання та співвіднесення його обсягу з часом, що відводиться на засвоєння цього змісту.

Визначальним принципом такого перегляду, як і формування змісту освіти взагалі, особливо в старшій школі, має бути його фундаменталізація, що передбачає забезпечення цілісності, узагальненості, універсальності, практичної значущості знань, спрямованість змісту на формування цілісної картини світу на основі взаємозв'язку гуманітарних і природничих наук, розвиток системного мислення учнів, зорієнтованого на синтез різних знань. Не менш важливим є багатофакторне, міждисциплінарне усвідомлення проблем у контексті суспільних, екологічних, загальнолюдських аспектів; виховання здатності критичного сприйняття, всебічної оцінки різних явищ з урахуванням їх соціальних, економічних, екологічних та інших характеристик; виховання ініціативної, творчої особистості задля розв'язання різноманітних практичних і духовних проблем. Фундаменталізація зумовлює збільшення частки інтегрованих предметів і курсів серед тих, що реалізують інваріантний складник змісту освіти в старшій школі. Це, зокрема, інтегровані курси літератури (української і зарубіжної), історії (вітчизняної і всесвітньої), суспільствознавства, природознавства, що може будуватися за модульним принципом або як єдиний цілісний навчальний курс. Наприклад, у природознавстві це фізичний, хімічний, біологічний, астрономічний, географічний блоки, де інтегруючою основою є фундаментальні закони природи та загальні фундаментальні ідеї цієї галузі знань.

З інших зауважень щодо змісту освітніх галузей, передбаченого оновленим освітнім стандартом, вкажемо на такі.

Мови і література. Потребують увиразнення мета і завдання мовного компонента галузі, перелік компетентностей, що формуються, та їх місце у загальній ієрархії. Слід уточнити змістове наповнення й характеристику соціокультурної змістової лінії, а саме: посилення патріотичного виховання, зосередження уваги на формуванні ініціативності, активності й відповідальності за свої вчинки. Соціокультурна змістова лінія має бути представлена знаннями про соціум, умовами життя в ньому, міжособистісними стосунками, цінностями й нормами соціальної й ритуальної поведінки; соціальними вміннями, навичками повсякденного життя, уміннями й навичками, пов'язаними з дозвіллям.

Необхідно чіткіше сформулювати мету навчання іноземної мови на цьому ступені, передбачити в її змісті взаємопов'язане навчання мови і культури. Доцільно розширити номенклатуру сфер спілкування для старшої

школи: до чинного списку (особистісна, публічна, освітня) додати професійну сферу, що зумовлюється цілями, завданнями і змістом навчання іноземної мови в старшій школі відповідно до її профілізації. Узгодити теми для спілкування зі сферами для спілкування, не допускати належність окремих тем до нехарактерних до них сфер.

У тематиці спілкування для всіх іноземних мов необхідно визначити для кожного класу об'єкти вивчення із соціокультурної сфери (історичні та культурні пам'ятки, прізвиська діячів літератури, культури, мистецтва і їхні творчі доробки, а також основні традиції і звичаї тощо). Треба мінімізувати для кожного класу обсяг лексичних одиниць, який підлягає активному (продуктивному) засвоєнню. Доцільно диференціювати граматичний матеріал, яким мають оволодіти учні, на активний (для продуктивного засвоєння – розуміння і використання у говоріння та письмі) і пасивний (для рецептивного засвоєння – розуміння під час слухання і читання).

Суспільствознавство. Державний стандарт у частині цієї освітньої галузі потребує вдосконалення у таких напрямках: 1) коригування її мети і завдань як відповідь на виклики часу та відповідне коригування змісту: спрямування його на формування національної самосвідомості, патріотизму, приналежності до української політичної нації, громадянськості, готовності до захисту Вітчизни і праці задля її процвітання, толерантності, поваги до закону, держави; 2) поглиблення духовно-моральної спрямованості навчання; 3) акцентування на завданнях та очікуваних результатах, пов'язаних з уміннями учнів працювати з інформацією, ефективно використовувати ІКТ для її пошуку та систематизації, критично мислити, розпізнавати некоректну аргументацію, тенденційні інтерпретації та пропаганду, інформаційні маніпуляції; 4) доповнення історичної частини стандарту низкою важливих положень щодо історії сучасності, характеристики тенденцій, суперечностей, векторів розвитку; 5) чіткішого визначення змістових ліній та їх відображення у змісті, ліквідація сумнівних формулювань, усунення зайвої деталізації, а також окремих дублювань, узгодження в ряді випадків змісту і результатів навчання.

Зміст суспільствознавчого компонента освітньої галузі має бути істотно перероблений і наближений до потреб українського суспільства і реального життя учнів. Бажаним є перегляд предметів, що рекомендуються до вивчення, і очікуваних результатів навчання.

Мистецтво. У результатах навчання слід повніше відобразити і деталізувати передбачені стандартом естетичні (як метапредметні) ключові компетентності.

Природознавство. Доцільно чіткіше визначити природничо-наукову компетентність, подати її структуру і зміст. Варто вказати фундаментальні ідеї природничих наук, які покладені в основу змісту галузі і мають бути розкриті у процесі його реалізації. Необхідно доповнити завдання галузі формуванням в учнів цілісної природничо-наукової картини світу. Треба конкретизувати державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, чіткіше окресливши основні компоненти предметної компетентності учнів, роль кожного компонента освітньої галузі та їх взаємозв'язок у формуванні загальної природничо-наукової компетентності старшокласників, соціальний аспект освітнього змісту.

[...]

3.3. Загальні висновки та рекомендації щодо вдосконалення змісту повної загальної середньої освіти

1. Зміст освіти в старшій школі потребує впорядкування передусім у плані узгодження нормативних документів, які його визначають: Державного стандарту повної загальної середньої освіти і навчальних програм, істотного їх розвантаження на засадах фундаменталізації та інтеграції. Здійснити це видається доцільним на основі оновленого Державного стандарту повної загальної середньої освіти (2011 р.).

2. Зазначений освітній стандарт перед його запровадженням бажано доопрацювати в таких основних напрямках: а) конкретизації характеристик освітнього змісту і вимог до загальноосвітньої підготовки школярів; б) розкриття внеску кожної освітньої галузі у завершення формування ключових компетентностей учнів; в) детальнішого опису предметних компетентностей, які підлягають формуванню, у розрізі їх компонентів; г) обмеження типологічного розмаїття навчальних предметів і курсів, які передбачається вивчати в старшій школі; д) відображення сутності профільного рівня вивчення предмета з метою упередження непомірного розширення й ускладнення освітнього змісту в навчальних програмах.

3. Належить раціоналізувати структурування передбаченого стандартом змісту освіти старшокласників у педагогічно доцільній системі навчальних предметів і курсів, передбачивши не більше восьми предметів, що реалізують інваріантний складник цього змісту.

4. У процесі створення нових підручників особливу увагу звернути на забезпечення їхнього компетентнісного спрямування, включення завдань, що передбачають здійснення активної пізнавальної діяльності старшокласників, зокрема проєктної, дослідницької, застосування різноманітних колективних її форм.

[...]

Загальні висновки і рекомендації

Закладений в основу формування та реалізації змісту загальної середньої освіти компетентнісний, діяльнісний і особистісно орієнтований підходи, галузевий склад змісту і його предметне наповнення, втілені в оновлених державних освітніх стандартах, загалом відповідають сучасним світовим тенденціям розвитку загальної середньої освіти.

Водночас у процесі запровадження цих стандартів постала низка проблем, пов'язаних із певними недосконалостями самого змісту, а також науково-методичного і дидактичного забезпечення його реалізації. Наявність цих проблем зумовлює необхідність здійснення таких першочергових кроків щодо їх усунення.

Стосовно державних стандартів загальної середньої освіти:

1. Потребує конкретизації характеристика змісту освітніх галузей і вимог щодо результатів навчання на всіх рівнях загальної середньої освіти: початкова, основна, старша школа. Водночас необхідно чітко розмежувати освітні пріоритети для кожного ступеня середньої школи з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти.

2. Необхідно детальніше відобразити внесок кожної освітньої галузі у формуванні ключових компетентностей учнів на відповідному рівні здобуття загальної середньої освіти.

3. Доцільно передбачити як складника в структурі державних стандартів відповідних освітніх рівнів тезаурусу основних знань із кожної галузі, які підлягають обов'язковому засвоєнню учнями.

4. Слід переглянути Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів щодо розподілу навчальних годин інваріантного складника між освітніми галузями з урахуванням обсягу змісту і функцій кожної з них у реалізації завдань загальної середньої освіти.

5. Привести навчальне навантаження, передбачене Базовим навчальним планом, у відповідність до вікових можливостей учнів і санітарно-гігієнічних норм.

6. Визначити в Державному стандарті повної загальної середньої освіти загальні вимоги до змісту освіти на профільному рівні навчання та принципи формування академічних профілів загальноосвітньої підготовки учнів.

7. Передбачити у Державному стандарті загальної середньої освіти опис форм і типові завдання для державної підсумкової атестації учнів по завершенню ними відповідного рівня освіти.

Стосовно навчальних планів і програм:

1. Необхідно поліпшити структурування змісту освіти на засадах його фундаменталізації та інтеграції, мінімізувавши кількість предметів інваріантного освітнього складника. Переглянути доцільність вивчення одногодинних навчальних предметів і курсів як обов'язкових, перевівши їх за необхідності до варіативного складника змісту.

2. Привести зміст і вимоги навчальних програм у відповідність із нормами державних стандартів відповідних рівнів, передбачивши вилючення з них неістотної другорядної інформації.

3. Переглянути з метою розвантаження учнів навчальні плани всіх рівнів освіти, привести їх у відповідність до вікових можливостей учнів та гранично допустимого навчального навантаження, визначеного освітніми стандартами.

4. Переглянути навчальні плани початкової і базової загальної середньої освіти з метою збільшення частки варіативного складника змісту цих рівнів освіти.

Стосовно шкільних підручників і навчальних посібників:

1. Розробити концепцію компетентісно орієнтованого шкільного підручника, створити на цій основі нове покоління підручників, забезпечивши повну узгодженість їх змісту з вимогами державних освітніх стандартів і навчальних програм.

2. Сформувати загальнодержавний банк навчальних програм і посібників із курсів за вибором (спеціальних курсів, факультативних курсів).

3. Забезпечити реальне втілення ідеї варіативності підручників та їх вільного вибору вчителями й учнями.

4. Посилити діяльнісну основу підручників і навчальних посібників відповідно до компетентісних засад навчання предмета і формування ключових компетентностей учнів.

Про зміст загальної середньої освіти : науково-аналітична доповідь / За заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : НАПН України, 2015. – С. 8–13; 35–41; 65–74; 78–79; 116–117.

Концепція середньої загальноосвітньої школи України*

[...]

Зміст і організація навчання в школі

Загальні засади

Мета і завдання середньої загальноосвітньої школи зумовлюють загальну структуру і добір змісту освіти, а також відповідні способи організації освітнього процесу.

Зміст загальної середньої освіти визначається як педагогічно адаптований досвід людства, що має бути засвоєний особистістю у навчальній діяльності, зумовленій суспільними та особистісними цілями, потребами і перспективами розвитку дитини, результатом якої є володіння системою ключових і предметних компетентностей, сформованість духовної сфери і світогляду особистості, її моральних і громадянських якостей. Умовно він поділяється на сім освітніх галузей: мови і література, суспільствознавство, мистецтво, математика, природознавство, технології, здоров'я і фізична культура.

Цілісне уявлення про зміст освіти і його структуру, вимоги до результатів навчання та їх оцінювання дають державні стандарти загальної середньої освіти за трьома її рівнями. З метою забезпечення освітніх потреб та інтересів учнів, урахування їхніх здібностей і особистісної орієнтації в навчанні у ньому виокремлюються інваріантний і варіативний складники. Інваріантний, спільний для всіх складник визначається стандартом освіти відповідного рівня, варіативний – формується закладом освіти з урахуванням освітніх запитів учнів і можливостей їх забезпечення.

Основними детермінантами формування змісту середньої освіти є потреби суспільства й особистості, орієнтація освіти на перспективи розвитку науки, техніки, виробництва, сфери послуг, формування в учнівської молоді життєствердного образу світу тощо. Модернізація змісту загальної середньої освіти здійснюється відповідно до таких основних пріоритетів – особистісної та компетентісної орієнтованості, спрямованості на гармонійний розвиток особистості, гуманітаризації, фундаменталізації,

* Проект цього документа в 2015 р. підготував авторський колектив науковців Президії НАПН України та Інституту педагогіки НАПН України (О. І. Ляшенко, С. Д. Максименко, О. М. Топузов та ін.) на основі аналізу змісту загальної середньої освіти, результати якого також відображено в науково-аналітичній доповіді «Про зміст загальної середньої освіти» за загальною редакцією В. Г. Кременя.

Текст подано в скороченому вигляді.

міжпредметної інтеграції, доступності, посилення діяльнісного і креативного складників змісту, громадянського і національно-патріотичного виховання.

Навчання в школі здійснюється державною мовою. У місцях компактного проживання національних меншин можуть функціонувати школи (класи), де освітній процес здійснюється повністю або частково мовою відповідної національної меншини. За бажанням учнів та їх батьків освітня програма будь-якого загальноосвітнього навчального закладу може передбачати вивчення мови певної національної меншини.

Освітній процес у загальноосвітніх навчальних закладах органічно поєднує навчання, виховання і розвиток дитини і будується на основі особистісно орієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів як єдиного системного утворення. Відповідно до особистісно орієнтованого підходу в центр освітнього процесу ставляться інтереси здобувача освіти. Освітній процес передбачає гуманне суб'єкт-суб'єктне співробітництво всіх його учасників, діагностично-стимулюючий спосіб організації навчального пізнання, діяльнісно-комунікативну активність учнів, проектування індивідуальних досягнень в усіх видах пізнавальної діяльності, якомога повніше врахування особистих потреб у доборі змісту, методик і технологій навчання та оцінювання учнів.

Компетентнісний підхід передбачає досягнення нової якості результатів освітнього процесу шляхом його орієнтації на формування системи компетентностей особистості як її здатності до продуктивної діяльності у різноманітних навчальних і життєвих ситуаціях на основі здобутих знань, сформованих умінь, мотивів, усвідомлених ціннісних ставлень до світу, набутого пізнавального досвіду. Така система компетентностей характеризується насамперед міжпредметним змістом, готовністю людини до перетворювальних способів дій, креативної діяльності загалом.

Діяльнісний підхід зумовлює залучення учнів до різноманітних видів діяльності, що дозволяє їм успішніше оволодівати суспільним досвідом та, як наслідок, забезпечує соціальну активність особистості в суспільному житті. Він є системоутворюючим елементом між компетентнісним і особистісно орієнтованим підходами, об'єднуючи їх в єдине ціле.

На основі зазначених підходів у школі утверджується новий тип навчання – навчання інноваційне, яке на відміну від традиційного, націленого в основному на освоєння і підтримку наявних здобутків цивілізації, формує особистість, здатну вносити інноваційні зміни в існуючу культуру й середовище, успішно розв'язувати проблемні ситуації, які постають як перед окремою людиною, так і перед суспільством. Таке

навчання передбачає постійне залучення учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, що характеризується інтенсивною багатосторонньою комунікацією суб'єктів діяльності, обміном інформацією, результатами діяльності учнів між собою і вчителем. Воно спонукає їх до ініціативності, творчого підходу та активної позиції у всіх видах зазначеної діяльності, передбачає не отримання, а здобування знань і вмінь, конструювання власного образу світу, формування ключових компетентностей самим учнем, що значно підвищує результативність освітнього процесу. Як свідчить зарубіжний і вітчизняний досвід, результати такого навчання полягають у значно глибшому й усвідомленішому розумінні учнями сутності вивченого, сформованості умінь самостійно аналізувати і оцінювати інформацію, формулювати висновки, аргументовано відстоювати свої погляди, слухати інших, поважати альтернативну думку, працювати в групі, будувати конструктивні стосунки з її членами і визначати своє місце в ній.

Навчально-виховний процес у школі ґрунтується на запровадженні компетентісно орієнтованих методик і технологій навчання та оцінювання результатів навчання, варіативності форм і методів навчання учнів, створенні інформаційно-освітнього середовища, зокрема з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, яке враховує вікові і пізнавальні особливості дітей та їхні здібності, інтереси й освітні потреби. З цією метою в структурі повної середньої освіти на кожному її рівні виокремлюються цикли, що зумовлені психофізіологічними чинниками навчальної діяльності учнів, характерними для даного етапу розвитку дитини. Така циклічна організація навчального процесу впливає на проєктування оновленого змісту, форм і методів навчання, створює навчальне середовище, що пом'якшує адаптацію школяра до кожного наступного етапу навчання, сприяє розвитку дитини відповідно до її здібностей, інтересів та освітніх потреб, забезпечує відповідність пізнавальних можливостей учнів досягненню оптимальних освітніх результатів.

Для навчання дітей з особливими освітніми потребами в системі загальної середньої освіти передбачається інклюзивне навчання, основною метою якого є надання індивідуально орієнтованої педагогічної, психологічної та соціальної допомоги дітям (супроводу, додаткової підтримки), які мають особливі потреби у процесі здобуття освіти на кожному з освітніх рівнів системи загальної середньої освіти. Для цього засновниками закладів освіти створюються інклюзивне освітнє середовище та відповідні умови з отримання всіх можливих переваг від навчання дітей з інвалідністю спільно зі своїми однолітками.

На кожному з рівнів повної загальної середньої освіти для учнів з особливими потребами у навчальний процес запроваджується індивідуальна програма розвитку дитини, у якій відображаються корекційно-реабілітаційні заходи і додаткові послуги психолого-педагогічного супроводу навчання і виховання таких дітей відповідно до їхніх можливостей та з урахуванням особливих потреб. Освітні програми інклюзивного навчання, крім загальноосвітнього, містять корекційно-розвивальний складник і доповнюються заходами психолого-педагогічної допомоги. Для забезпечення корекційно-розвиткового спрямування та індивідуалізації освітнього процесу відповідно до особливостей фізичного, розумового і психічного розвитку дітей з особливими освітніми потребами вчителі та асистенти вчителів застосовують, окрім інших, технології диференційованого та спільного викладання, а вузькопрофільні фахівці (логопед, сурдопедагог, тифлопедагог, олігофренопедагог, реабілітолог та ін.) забезпечують корекційно-реабілітаційні заходи.

Кожна школа працює за типовою або власною акредитованою освітньою програмою, яка визначає зміст навчання й особливості організації освітнього процесу.

[...]

URL: <http://naps.gov.ua/uploads/files/sod/school-concept.docx>.

Проект

Концепція початкової освіти*

Основні проблеми початкової освіти:

- не повною мірою забезпечена наступність між дошкільною і початковою ланками освіти;
- погіршення здоров'я молодших школярів і зниження інтересу учнів до навчання, зумовлені недостатньо ергономічним режимом навчально-виховного процесу та перевантаженням змісту освіти, його недостатній практичній спрямованості і переважанні знанневого складника;
- неналежне наукове обґрунтування і відсутність експериментальної перевірки доцільності запровадження різноманітних проєктів, експериментів,

* Представлений документ – результат спільної роботи Інституту педагогіки НАПН України та Міністерства освіти та науки України. Проєкт концепції презентувала завідувач відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України А. Цимбалару під час круглого столу «Концепція розвитку початкової освіти у контексті реформування загальної середньої освіти», організованого МОН України 17 грудня 2015 р.

Документ розроблено з урахуванням зарубіжного досвіду, зокрема таких країн, як Сполучене Королівство Великої Британії, Республіка Польща, Республіка Болгарія, Республіка Білорусь.

курсів за вибором, які призводять до нарощування обсягів чи дублювання змісту освіти;

- негативний вплив на організацію навчального процесу проблемних явищ у підручникотворенні та розробленні засобів навчання для молодших школярів;

- недостатнє врахування індивідуальних особливостей молодших школярів під час насичення й урізноманітнення освітнього середовища;

- недостатньо ефективна організація виховного процесу в початковій школі.

Місія і головна мета початкової освіти

Початкова освіта – перший рівень загальної середньої освіти, який, зберігаючи наступність із дошкільним періодом, забезпечує подальше становлення і розвиток особистості дитини, закладає базу для її навчання в основній школі.

Основна мета початкової освіти – виховання особистості дитини, її гармонійний розвиток, збагачення досвіду життєдіяльності на основі загальнолюдських та національних цінностей, формування ключових і предметних компетентностей молодших школярів як бази для успішного навчання в основній школі.

Завдання початкової освіти полягає у:

- психолого-педагогічній адаптації дитини до шкільного навчання;
- подальшому становленні особистості дитини, її духовного, психічного, фізичного, соціального розвитку, розвитку пізнавальних здібностей, інтересу до навчання;

- формуванні ключових і предметних компетентностей;

- формуванні культури спілкування та співпраці у різних видах діяльності і формах навчальної взаємодії, здатності до самовираження, соціально-правової, екологічно доцільної і здоров'язберезувальної та безпечної поведінки у різних життєвих ситуаціях;

- формуванні цілісної наукової картини світу, емоційно-ціннісного ставлення дитини до самої себе, інших людей, суспільства і природи;

- естетичному, морально-етичному, патріотичному, громадянському, трудовому, екологічному вихованні дитини.

Основними результатами початкової освіти є психологічна, фізична, інтелектуальна і соціальна готовність учнів до систематичного навчання на наступному рівні освіти:

- достатньо розвинені мислення, уява, пам'ять, увага, сенсорні уміння, рефлексія;

- відповідний віку молодших школярів фізичний розвиток;
- сформовані складники ключових компетентностей (уміння вчитися, інформаційно-комунікативної, загальнокультурної, здоров'язбережувальної, громадянської, соціальної) і предметних компетентностей, що охоплюють знання, уміння, навички, способи діяльності, досвід та здатність застосовувати їх у навчальних і життєвих ситуаціях, а також особистісно ціннісне ставлення до життя і здоров'я, соціуму, природи, праці, навчання і мистецтва, здатність до творчого самовираження;
- морально-етична, естетична, патріотична і громадянська вихованість особистості, що виявляється у культурі міжособистісної взаємодії, соціально-правовій, екологічно доцільній та здоров'язбережувальній поведінці, сформованості емоційно-чуттєвої сфери, здатності самостійно діяти у типових для дітей молодшого шкільного віку життєвих ситуаціях.

Зміст початкової освіти

Зміст початкової освіти конструється як цілісна система, що ґрунтується на особистісно орієнтованому, діяльнісному і компетентнісному підходах. Він вирізняється міжпредметною інтеграцією і практичною спрямованістю, що дає змогу краще враховувати характерну особливість молодших школярів – цілісність сприймання і пізнання навколишньої дійсності і запобігти перевантаженню. Для забезпечення практичної спрямованості урізноманітнюються організаційні форми навчання (інтегровані заняття, практична робота, мінідослідження, екскурсії, навчальні проєкти, у тому числі екологічні і соціокультурні акції тощо). Інтеграція забезпечується через запровадження інтегрованих курсів:

- світознавство, що охоплює зміст раніше існуючих навчальних предметів природознавство, основи здоров'я і «Я у світі»;
- українська мова, що презентує зміст навчальних предметів українська мова і літературне читання.

Цілісному засвоєнню змісту початкової освіти сприятиме наскрізна інтеграція курсу мистецтва з усіма іншими навчальними предметами.

Зміст навчання складається з інваріантного і варіативного складників. Інваріантний складник реалізується через визначені державними нормативними документами обов'язкові предмети базового плану навчально-виховного процесу – мови (українська, іноземна, національних меншин/спільнот), математика, світознавство, фізична культура, технології, інформатика.

Інваріантний складник забезпечує єдність освітнього простору. Засвоєння змісту навчальних предметів інваріантного складника відбувається за єдиними програмами, у яких для таких предметів, як мова (українська, іноземна, національних меншин/спільнот), математика, світознавство, окреслено базовий і поглиблений рівні. Специфіка певного загальноосвітнього навчального закладу і варіативність різноманітних проєктів та експериментів, які запроваджують у початковій школі, виявлятиметься не у нарощуванні обсягів змісту (що спостерігається під час підготовки альтернативних програм), а в особливостях його структурування і використанні інноваційних організаційних форм, технологій, методів навчання. Поглиблене вивчення окремих предметів здійснюється за рахунок годин, передбачених для реалізації варіативного складника, а не зменшення годин на вивчення інших початкових предметів базового плану навчально-виховного процесу.

Варіативний складник спрямований на забезпечення диференціації, індивідуалізації, задоволення освітніх потреб груп і окремих учнів з урахуванням умов роботи конкретної школи. На реалізацію варіативного складника у початковій школі відводять 1 годину на тиждень в 1 класі і по 2 години – в 2–4 класах. Варіативний складник може спрямовуватись на індивідуальну роботу з окремими учнями, проведення групових консультацій, додаткових занять із певних предметів. Можуть створюватися групи педагогічної корекції, які працюють в адекватному для розвитку дитини режимі на основі індивідуалізації навчання. У межах цього часового діапазону можуть вводитись курси за вибором або поглиблено вивчатись один із таких предметів інваріантного складника базового плану навчально-виховного процесу, як мова (українська, іноземна, національних меншин/спільнот), математика, світознавство.

У освітніх програмах зміст навчальних предметів структурується за окремими блоками (модулями). Кожен загальноосвітній навчальний заклад має можливість комбінувати модулі з урахуванням своєї специфіки.

З метою підвищення ефективності виховної роботи в школі вводиться інваріантний складник виховного процесу, до якого розробляють типову програму. Виховні заходи можуть проводити як учителі-класоводи, так і вчителі-предметники за планом виховної роботи на навчальний рік і планом-сценарієм виховного заходу. Вчитель визначає тематику і форми роботи (бесіди, зустрічі, екскурсії, свята, акції тощо), які охоплюють естетичне, трудове, фізичне, морально-етичне, національне, патріотичне виховання тощо. Кількість виховних годин не враховується у загальній кількості годин гранично допустимого навчального навантаження школяра.

Розподіл тижневого навантаження за освітніми галузями і предметами презентовано в проєкті базового плану навчально-виховного процесу.

Проект базового плану навчально-виховного процесу

Освітня галузь			Навчальний предмет	Кількість годин на тиждень					
				1 клас		2 клас	3 клас	4 клас	
				вересень Входження у шкільне життя					
ІНВАРІАНТНИЙ СКЛАДНИК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ									
М и с т е ц л ь т в о	Ф і з к у л ь т у р а*	Мови і література (українська / іноземна / національних меншин)	Українська мова (мова і читання)	6	8	8	8	8	
			Іноземна мова	1	2	3	3	3	
			Математика	Математика	3	4	4	4	4
			Природознавство.	Світознавство	2	2	2	2	2
			Суспільствознавство						
			Технології	Технології	1	1	1	1	1
				Інформатика	–	–	–	1	1
			Фізична культура	Фізична культура*	2/1	2/1	2/1	2/1	2/1
	Хореографія	0/1		0/1	0/1	0/1	0/1		
Усього				15	19	20	21	21	
ВАРІАТИВНИЙ СКЛАДНИК НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ									
Додаткові години для: поглибленого вивчення предметів інваріантного складника; вивчення предметів варіативного складника (курси за вибором); індивідуальних та групових занять з певних предметів				1		2	2	2	
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня				20		22	23	23	
ІНВАРІАНТНИЙ СКЛАДНИК ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ									
Виховне заняття				5		5	5	5	
Усього фінансується				25		27	28	28	

* Третя година предмета «Фізична культура» інтегрується з усіма іншими навчальними предметами у формі фізкультхвилинок, динамічних пауз тощо.

Організація навчально-виховного процесу в початковій школі

Перед вступом до школи діти старшого дошкільного віку проходять підготовку до шкільного навчання, яка відбувається згідно з вимогами нового Базового компонента дошкільної освіти за єдиною програмою для всіх закладів, які її здійснюють (дошкільні навчальні заклади, школи, клуби, будинки дитячої творчості, центри розвитку дитини) або у сім'ї.

До 1 класу вступають діти, яким станом на 1 вересня виповнилося 6–7 років і які за результатами психолого-педагогічного обстеження не мають протипоказань для систематичного шкільного навчання. З метою уникнення формалізованого підходу до діагностики готовності дитини до навчання у школі створюють тимчасові комісії у складі психолога, логопеда, педагога, які працюють на підставі затвердженого МОН України Положення. Комісія працює у період з початку квітня до початку серпня за певним графіком, що складається з урахуванням об'єктивних потреб. Діагностування готовності дитини до навчання у школі здійснюється на основі розробленої Інструкції щодо психолого-педагогічної діагностики готовності дитини до навчання у школі, затвердженої МОН України.

Зарахування дітей до 1 класу початкової ланки загальноосвітніх навчальних закладів державної та комунальної форм власності, що містять у своїй структурі школу I ступеня, а також тих, що організовують навчання за певними проєктами, здійснюється на безконкурсній основі. Можливість успішно навчатися в обраному навчальному закладі за відповідною програмою забезпечується не відбором дітей, а створенням необхідних умов (науково-методичних, кадрових, матеріальних) для всіх бажаючих.

Ураховуючи широкий діапазон вікових особливостей молодших школярів, у початковій школі розрізняють два мікроперіоди: діти 6–7-річного віку і 8–10-річного. Організація шкільного освітнього середовища і навчального процесу (режим дня, розклад занять, навчальне навантаження, оцінювання навчальних досягнень), вибір організаційних форм навчання і типів уроків (інтегрований, бінарний, урок-подорож, урок-спектакль тощо) здійснюється з урахуванням цих мікроперіодів.

Для вирішення проблеми вирівнювання стартових позицій першокласників доцільно формувати окремо класи учнів 6-річного віку і 7-річного (за наявності достатньої кількості дітей).

З метою адаптації першокласників до навчання в школі виокремлюється період «Входження в шкільне життя», який триває перші 3–4 тижні перебування дітей у школі.

Школа автономна у виборі форм організації навчально-виховного процесу, способів навчальної взаємодії, методів, прийомів і засобів реалізації

змісту освіти, керуючись їх педагогічною доцільністю та іншими чинниками, що зумовлюють результативність навчання і виховання школярів. Ресурсом підвищення ефективності навчального процесу є використання інноваційних освітніх технологій і сучасного програмного забезпечення, обов'язковою умовою застосування яких є дотримання державних санітарно-гігієнічних норм і відповідність програмам із навчальних предметів.

Тривалість навчального року у початковій школі становить 34 робочі тижні (без урахування канікулярних і святкових днів). Школа автономна у виборі тривалості робочого тижня (кількості робочих і вихідних днів: 5 і 2 дні або 6 і 1 день відповідно).

Тижневе навантаження у 1 класі впродовж періоду «Входження у шкільне життя» становить 15 годин (по 3 уроки і 1 виховній годині на день в умовах 5-тиденного навчання), у наступні тижні – не перевищує 20 годин (по 4 уроки на день). У 2 класі тижневе навантаження не перевищує 22 години, у наступних класах початкової школи – 23 години.

Тривалість уроку у 1–2 класах становить 40 хвилин (у період входження в шкільне життя – 35 хвилин), у 3–4 класах – 45 хвилин. Урізноманітнення видів діяльності учнів на уроках завдяки наскрізній інтеграції усіх навчальних предметів із курсом мистецтва і годиною фізичної культури дозволяє збільшити тривалість уроку не перевантажуючи школярів.

Наповнюваність класів у початковій школі не перевищує 25 учнів, в інклюзивних класах – не більше 15 учнів. Для вивчення мов (української, іноземної, національних меншин/спільнот), інформатики класи поділяють на підгрупи, якщо кількість учнів перевищує 20 осіб.

Школа – це освітній простір дитини, де вона не готується до життя, а повноцінно живе. Тому вся діяльність навчального закладу спрямовується на сприяння становленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації і гуманізації відносин між учнями і педагогами, школою і родиною. З цією метою, а також для запобігання надмірного навчального навантаження учнів пріоритетною стає робота початкової школи в режимі повного дня. У другу половину дня у школі можуть проводитись уроки фізкультури, технології, організовуватись групи продовженого дня (ГПД), наповнюваність яких не перевищує 25 осіб і гуртки за інтересами – до 15 осіб.

Навчальні предмети українська мова, математика, світознавство у початковій школі викладає учитель-класовод. Інші навчальні предмети (фізична культура, технології, курси за вибором) за письмової згоди вчителя-класовода можуть викладати вчителі-предметники. Мову національних

меншин/спільнот та іноземну мову вчителі-класоводи викладають за умов наявності відповідної педагогічної освіти.

Зважаючи на вікові особливості молодших школярів першого вікового мікроперіоду (6–7 років), з метою підвищення ефективності організації навчально-виховного процесу для кожного класу, де кількість дітей більша за 20, а в інклюзивних класах – більша за 10, передбачено ставку вихователя (помічника/асистента вчителя). У разі, якщо кількість учнів у класах менша за 20, відводиться ставка одного вихователя на два класи.

Вчителю додатково оплачується 5 виховних годин на тиждень, класне керівництво (ведення документації, робота з батьками тощо), завідування кабінетом, перевірка зошитів у залежності від кількості учнів. Навантаження (на посадовий оклад) педагога-вихователя (помічника/асистента вчителя), керівника гуртка встановлюється на рівні 20 годин на тиждень.

Дидактичне, методичне і матеріально-технічне забезпечення шкіл

Створення освітнього середовища здійснюється відповідно до оновлених Положення про кабінет для початкової школи із переліком засобів навчання, обладнання для кожного навчального предмета по класах і Державних санітарних правил і норм облаштування, утримання ЗНЗ та організації навчально-виховного процесу.

Запроваджується нове покоління підручників для початкової школи, які органічно поєднують функції підручника і робочого зошита, що розширює можливості як для активізації діяльності учнів під час роботи з ними, так і для диференційованого навчання і децентрації навчальної взаємодії.

Вчителю забезпечується право обирати підручники з огляду на власні педагогічні пріоритети та з урахуванням індивідуальних особливостей школярів.

Оцінювання результатів навчання в початковій школі

Поточний, тематичний і підсумковий контроль за рівнем навчальних досягнень учнів здійснює вчитель на підставі загальних критеріїв і норм оцінювання результатів навчальної діяльності школярів із таких навчальних предметів: українська мова, іноземна мова, мова національної меншини/спільноти, математика, світознавство.

Оцінювання навчальних досягнень школярів здійснюється на основі оцінки вчителя, самооцінки та взаємооцінки і зорієнтоване на формування рефлексивної позиції молодшого школяра, його мотивації на досягнення успіху в особистісному зростанні. З метою формування досвіду самооцінювальної діяльності й мотивації учнів на успіх може використовуватись портфоліо учнівських досягнень.

Основними об'єктами оцінювання є складники предметних компетентностей. Під час оцінювання результатів навчальної діяльності учнів також береться до уваги їхнє ставлення до виконуваної роботи та просування за індивідуальною освітньою траєкторією.

Перевірку навчальних досягнень молодших школярів здійснюють з урахуванням принципів психологічної комфортності і здоров'язберезувального характеру навчально-виховного процесу. Оцінювання у початковій школі має сприяти формуванню у молодших школярів умінь само- і взаємооцінювання.

У 1–3-х класах початкової школи оцінювання навчальної діяльності учнів здійснюється вербально у формі словесної характеристики результату й процесу навчальної діяльності учня, яка орієнтує його на визначення нових завдань щодо подальшого засвоєння програмового матеріалу. Словесну характеристику не можна замінювати тільки окремими словами на зразок «Чудово», «Молодець», «Мені сумно» і под. Водночас, із метою підвищення мотивації навчання учнів можна використовувати умовні символи, фішки тощо. Проте вони не повинні замінювати власне оцінку. У 1–3-х класах результати контролю й оцінювання фіксують у предметних таблицях досягнень, у яких показники оцінки відповідають програмовим вимогам щодо сформованості певних складників предметних та ключових компетентностей. У 4 класі такі таблиці доповнюються графою з оцінкою.

У 4 класі запроваджується оцінка результатів навчальної діяльності учнів, яка аргументується вчителем, усвідомлено сприймається учнем і фіксується у класному журналі. Оцінка виражається словами-символами: «відмінно» (В), «добре» (Д), «задовільно» (З), «потребує покращення» (П), які відповідають рівням навчальних досягнень учнів: «відмінно» – високий рівень, «добре» – достатній рівень, «задовільно» – середній рівень, «потребує покращення» – початковий рівень. Оцінювання ґрунтується на позитивному принципі та індивідуальному підході і передбачає врахування досягнень учня, а не ступеня його невдач.

Навчальні досягнення випускників початкової ланки загальноосвітньої школи підтверджуються результатами інтегрованої підсумкової контрольної роботи з навчальних предметів – українська мова (мова і читання), математика, світознавство.

З метою неперервного відстеження стану початкової освіти, корекції та прогнозу її розвитку запроваджується системний моніторинг навчальних досягнень учнів на внутрішньошкільному, національному та міжнародному рівнях. На шкільному рівні визначається динаміка розвитку якісних показників навчальних досягнень дитини відносно неї самої. На

національному рівні відстежується динаміка якості результатів роботи школи на основі порівняння результатів навчальних досягнень учнів різних загальноосвітніх навчальних закладів. Метою моніторингу міжнародного рівня є визначення стратегічних напрямів модернізації початкової освіти в Україні.

URL: https://www.ranok.com.ua/resources/files/Konceptsiya_pochatkovoї_о_svitu_PROEKT.pdf.

2016

Проект

Концепція початкової освіти*

Початкова освіта – складник неперервної освіти, перший обов’язковий рівень шкільного навчання. В Україні, як і у більшості країн світу, місією початкової школи залишається повноцінне, міцне засвоєння дітьми базових знань, загальнонавчальних умінь і соціалізація.

Метою чотирирічної початкової освіти є різнобічний розвиток особистості дитини відповідно до її вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей, формування морально-етичних і загальнокультурних цінностей, оволодіння ключовими і предметними компетентностями, необхідними життєвими і соціальними навичками, що забезпечують її готовність до продовження навчання в основній школі, життя у демократичному суспільстві.

[...]

В умовах дванадцятирічної шкільної освіти у початковій школі відбуваються суттєві зміни, які забезпечують реальні умови для переорієнтації навчально-виховного процесу на потреби дитини, досягнення якісно нових результатів її особистісного і соціального розвитку. У розв’язанні цих проблем враховуються виклики сьогодення і потреби перспективних змін.

Основні проблеми

[...]

Потребує змін експертиза навчального забезпечення. Частина підручників залишаються застарілими з огляду на інноваційні і нові

** Проект цього документа розробили співробітники відділу початкової освіти Інституту педагогіки НАПН України: О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, В. О. Мартиненко, К. І. Пономарьова, О. В. Онопрієнко, О. Ю. Прищеп, Н. П. Листопад, О. В. Вашуленко, І. В. Андрусенко.*

Текст подано в скороченому вигляді.

результати початкової освіти. Недостатнє виділення коштів на їх друк і застарілі уявлення замовників про функції цього виду продукції обмежує авторів у створенні повноцінної сучасної навчальної книги. У більшості випадків школи, вчителі не мають змоги самостійно обирати той або інший підручник, брати участь у формуванні державного замовлення.

[...]

Залишається нерозв'язаною задавлена суперечність між інноваційним характером очікуваних змін у змісті 12-річної школи і наявним у практиці неефективним підходом до підготовки педагогічних кадрів, який не має випереджувального характеру.

[...]

Напрями оновлення початкової освіти

[...]

Структура початкової освіти розподіляється на цикли, які визначаються:

- віковими, фізіологічними і пізнавальними особливостями розвитку учнів;
- необхідністю пом'якшення адаптації учнів до початку навчання і нової ситуації соціального розвитку;
- функціями циклів у школі першого рівня.

Відповідно виділяються два цикли:

1–2 класи – I цикл – адаптаційно-ігровий. Його призначення – точніше пристосувати навчально-виховний процес до вікових можливостей і потреб дітей 6–7-річного віку, вирівнювання їхніх стартових освітніх позицій. Цей цикл передбачає формування у дітей якостей, необхідних для суспільно значущої поведінки та діяльності у групі (дисциплінованість, старанність, ввічливість, щирість); способів спілкування, різнобічної гуманістично спрямованої активності. Для дітей цього віку характерним є наочно-образне мислення, прагнення до ігрової діяльності. Введення такого циклу відповідає цілісності сприймання дітьми навколишнього світу. Це орієнтує на конструювання змісту і організацію навчання у 1–2 класах із пріоритетним використанням ігрових методів, різних видів інтеграції, унеможливорює бальне оцінювання.

3–4 класи – II цикл – основний. Його призначення – продовжити виховання морально-етичних цінностей, набуття досвіду соціальної взаємодії, цілеспрямовано здійснювати формування в учнів ключових і предметних компетентностей, оволодіння розгорнутою навчальною діяльністю, уміннями працювати самостійно, у групі, у проєкті, у різних видах творчої діяльності тощо. Це акцентує увагу на технологічності

навчання, супровідному моніторингу навчальних досягнень. Водночас не виключаються ігрові, інтегровані заняття.

Циклічність сприяє зосередженню педагогічних інновацій і відомих методик на знаходження оптимальних засобів розкриття індивідуальних потреб і здібностей дітей. Тому орієнтація на структурні цикли передбачає відповідну підготовку вчителів з педагогічної діагностики; більш повної і доказової аргументації вимагатимуть обсяги навчальних навантажень з усіх предметів.

Зміст освіти становить основу для реалізації всіх складників навчально-виховного процесу і прилучає особистість до засвоєння системи знань про навколишній світ, сучасне виробництво, культуру і мистецтво, етичні і правові норми; до набуття досвіду ціннісного ставлення до світу, один до одного, необхідних дитині для подальшої освіти і життя.

Цілісне уявлення про зміст і структуру цього рівня освіти визначає Базовий навчальний план, який встановлює погодинне співвідношення між освітніми галузями, гранично допустиме навантаження учнів та загальнорічну кількість годин. До Базового навчального плану входять інваріантний і варіативний складники змісту початкової освіти.

Інваріантний складник змісту формується на державному рівні і є обов'язковим для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Він може бути реалізований за базовими та експериментальними навчальними програмами і варіативними підручниками.

Зміст інваріантного складника охоплює такі освітні галузі: «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Основи здоров'я і фізична культура», «Технологія», «Мистецтво». Сукупність цих галузей є необхідною і достатньою для загальноосвітньої підготовки і соціально-особистісного розвитку учнів молодшого шкільного віку.

У розробленні змісту посилюється його практична спрямованість, увага до індивідуальних особливостей учнів, здійснюється розвантаження (скорочення термінології, обсягів, уникнення дублювання тощо), дотримується відповідність часу вивчення з обсягом результатів тощо.

У зв'язку з потребою досягнення всіма учнями вимог програми 10% навчального часу (з кожного предмета) використовується учителем для індивідуальних занять.

Зміст освітніх галузей залежно від їх функцій реалізується у програмах і підручниках через окремі навчальні предмети, інтегровані курси, міжпредметні зв'язки.

В умовах інтеграції зміст освіти може бути представлений як цілісна система елементів, пов'язаних між собою в цільовому, змістовому, процесуальному і результативно-прогностичному аспектах; здійснюватися у різних видах інтеграції: тематична, процесуальна; у межах однієї галузі; міжгалузева, а також на інтегрованих заняттях, інтегрованих уроках, проєктах.

Варіативний складник Базового навчального плану визначається навчальним закладом самостійно з урахуванням особливостей навчального закладу та індивідуальних освітніх потреб учня. У початкових класах варіативний складник містить години, які можна використати додатково на вивчення навчальних предметів освітніх галузей, індивідуальні консультації та групові заняття з учнями.

Школи мають право працювати за власними акредитованими освітніми програмами, які дають змогу забезпечити навчальний процес відповідно до вимог Державного стандарту і не передбачають поглибленого вивчення навчальних предметів.

[...]

Портрет випускника початкової школи

Відповідно до Національної рамки кваліфікацій (1 рівень) на кінець шкільного навчання учень досягає таких результатів:

в особистісній сфері:

- усвідомлює свою належність до України як держави, орієнтується в загальнолюдських і національних цінностях;

- виявляє патріотичні почуття, шанобливе ставлення до символів держави, традицій українського народу, естетично-ціннісне ставлення до творів мистецтва; толерантність до інших культур, поглядів, звичаїв; засвідчує громадянську ідентичність у вчинках і діяльності;

- застосовує соціальні норми, правила в ситуаціях, що передбачають виконання різноманітних ролей (учня, члена сім'ї, члена місцевої громади, громадянина);

- усвідомлює основні моральні норми й орієнтується на їх дотримання й виконання, розпізнає вчинки, які суперечать моральним настановам, і виявляє до них негативне ставлення;

у загальнопізнавальній і предметній сферах:

- позитивно ставиться до школи, до навчання, розуміє необхідність навчання, самоосвіти як умову життєвого успіху;

- читає і розуміє художні, науково-пізнавальні й інструментальні тексти; здійснює пошук потрібної інформації, застосовує її у навчально-пізнавальній діяльності і життєвому досвіді;

– використовує різні способи пошуку інформації в довідникових джерелах, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій;

– самостійно працює з інформацією, поданою в різних форматах (текст, малюнок, таблиця, діаграма, схема);

– встановлює кількісні і просторові відношення між реальними об'єктами навколишньої дійсності (природними, культурними тощо); володіє знаннями про природу, її складники, про тіла, речовини, їх властивості; застосовує способи природоохоронної діяльності;

– застосовує набутий досвід для збереження, зміцнення фізичного, соціального, духовного та психічного складників здоров'я, для виконання правил безпечної поведінки;

– використовує засвоєні способи навчальної діяльності у вирішенні предметних і міжпредметних завдань, способи самоконтролю й самооцінювання результату в порівнянні зі зразком, з планом, зі схемою; творчо застосовує знання, уміння, способи діяльності в нових умовах;

– встановлює причиново-наслідкові зв'язки, доводить правильність міркувань, висловлює оцінні судження з приводу побаченого, почутого, прочитаного;

у комунікативній сфері:

– виявляє здатність взаємодіяти з іншими людьми, співпрацювати і досягати спільних цілей;

– користується рідною мовою як засобом спілкування, пізнання, впливу;

– демонструє мотивоване ставлення до вивчення іноземної мови;

– використовує мовленнєві засоби для вирішення різних комунікативних завдань: усвідомлено і доволно будує зв'язні усні й письмові висловлювання, володіє монологічною і діалогічною формами; уміє спілкуватись і взаємодіяти у різних видах співпраці з дорослими та однолітками.

Початкова школа. – 2016. – № 6. – С. 1–4.

Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року*

[...]

Мета Концепції

Метою Концепції є забезпечення проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти за такими напрямками:

- ухвалення нових державних стандартів загальної середньої освіти, розроблених з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
- запровадження нового принципу педагогіки партнерства, що ґрунтується на співпраці учня, вчителя і батьків;
- підвищення мотивації вчителя шляхом підвищення рівня його оплати праці, надання академічної свободи та стимулювання до професійного зростання;
- запровадження принципу дитиноцентризму (орієнтація на потреби учня);
- удосконалення процесу виховання;
- створення нової структури школи, що дасть змогу засвоїти новий зміст освіти і набути ключових компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
- децентралізація та ефективне управління загальною середньою освітою, що сприятиме реальній автономії школи;
- справедливий розподіл публічних коштів, що сприятиме рівному доступу усіх дітей до якісної освіти;
- створення сучасного освітнього середовища, яке забезпечить необхідні умови, засоби і технології для навчання учнів, вчителів і батьків;
- створення необхідних умов для навчання учнів безпосередньо за місцем їх проживання, зокрема у сільській місцевості, або забезпечення регулярного підвезення до шкіл.

Згідно з реформою загальної середньої освіти випускник нової української школи – це:

- цілісна всебічно розвинена особистість, здатна до критичного мислення;

** Документ схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. У ньому визначено мету, шляхи та етапи реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти на період до 2029 р.*

Текст подано в скороченому вигляді.

– патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини;

– інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, навчатися впродовж життя.

За експертними оцінками, найбільш успішними на ринку праці в найближчій перспективі будуть фахівці, які вміють навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі та досягати їх, працювати в команді, спілкуватися в багатокультурному середовищі та володіють іншими вміннями.

Шляхи і способи розв’язання проблеми

Розв’язання проблеми передбачається здійснити шляхом проведення докорінної та системної реформи загальної середньої освіти з урахуванням досвіду провідних країн світу, зокрема змісту загальної середньої освіти, педагогіки загальної середньої освіти, системи управління загальною середньою освітою, структури загальної середньої освіти, системи державного фінансування загальної середньої освіти, нормативно-правового забезпечення загальної середньої освіти.

Реформування змісту загальної середньої освіти передбачає розроблення принципово нових державних стандартів загальної середньої освіти, які повинні ґрунтуватися на компетентнісному та особистісно-орієнтованому підході до навчання, враховувати вікові особливості психофізичного розвитку учнів, передбачати здобуття ними умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації в професійній діяльності, особистому житті, громадській активності.

Зазначені стандарти повинні також ґрунтуватися на Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу «Про основні компетентності для навчання протягом усього життя».

Ключовими компетентностями є спілкування державною і рідною в разі відмінності мовою, спілкування іноземними мовами, математична грамотність, компетентності в природничих науках і технологіях, інформаційно-цифрова компетентність, уміння навчатися впродовж життя, соціальні і громадянські компетентності, підприємливість та фінансова грамотність, загальнокультурна грамотність, екологічна грамотність і ведення здорового способу життя.

Реформування педагогіки загальної середньої освіти передбачає перехід до педагогіки партнерства між учнем, вчителем і батьками, що потребує ґрунтовної підготовки вчителів за новими методиками і

технологіями навчання, зокрема інформаційно-комунікативними технологіями.

З метою створення умов для інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами необхідно розробити індивідуальні програми їх розвитку, що включатимуть корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід і засоби для навчання таких дітей.

У рамках реформування системи управління загальною середньою освітою школа матиме право розробляти і впроваджувати власні освітні програми відповідно до державного стандарту загальної середньої освіти, змінювати статус бюджетної установи на статус неприбуткової організації із збереженням податкових пільг і отриманням фінансової автономії.

Для досягнення мети Концепції необхідно забезпечити стимулювання вчителя до особистого і професійного зростання та надання йому академічної свободи, а також матеріальне стимулювання, зокрема шляхом підвищення розрядів у Єдиній тарифній сітці.

Реформування структури загальної середньої освіти передбачає перехід до 12-річної середньої школи із трирічною профільною школою академічного або професійного спрямування. Профільна школа академічного спрямування сприятиме забезпеченню поглибленого вивчення окремих шкільних предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб учнів і продовженню їх навчання у вищих навчальних закладах, а професійного спрямування – здобуттю першої професії та можливості вступу до вищих навчальних закладів.

[...]

Строки реалізації Концепції

Реалізація Концепції здійснюється протягом 2017–2029 років трьома етапами.

На першому етапі (2017–2018 роки) передбачається:

- прийняти новий Закон України «Про освіту»;
- розробити план дій із реформування системи загальної середньої освіти;
- розробити, затвердити та запровадити (2018 рік) новий державний стандарт початкової освіти з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
- доопрацювати навчальні плани і програми з метою розвантаження та запровадження компетентнісного та антидискримінаційного підходу в початковій школі;

- утворити 200–250 опорних шкіл базового рівня у сільській місцевості;
 - підвищити кваліфікацію вчителів початкової школи;
 - підвищити заробітну плату вчителів шляхом збільшення ставок (окладів) у Єдиній тарифній сітці на два розряди;
 - запровадити навчання авторів підручників та підготовку експертів із метою підготовки підручників нового покоління;
 - створити національну електронну платформу для розміщення електронних курсів та підручників, розробити електронні підручники, курси дистанційного навчання за навчальними програмами, систему дистанційного навчання для підвищення кваліфікації вчителів;
 - спростити систему документообігу, оптимізувати звітність, запровадити електронні форми документів;
 - розробити новий Закон України «Про загальну середню освіту»;
 - створити систему освітньої статистики і аналітики;
 - взяти участь у міжнародному дослідженні якості середньої освіти PISA-2018;
 - розпочати роботу з формування системи забезпечення якості освіти;
 - забезпечити різноманітність форм здобуття початкової освіти.
- На другому етапі (2019–2022 роки) передбачається:
- розробити, затвердити (2019 рік) та запровадити (2022 рік) новий державний стандарт базової середньої освіти з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості;
 - створити нову систему підвищення кваліфікації вчителів і керівників шкіл;
 - провести інвентаризацію шкіл та закладів професійної освіти для створення мережі профільних шкіл;
 - забезпечити якісне вивчення іноземних мов у профільній школі відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»;
 - сформуванню мережу опорних шкіл базового рівня;
 - розробити професійні стандарти педагогічної діяльності вчителя;
 - створити мережу установ незалежної сертифікації вчителів;
 - створити регіональні органи з питань забезпечення якості освіти;
 - створити систему внутрішнього забезпечення якості освіти у школах (2022 рік);
 - створити систему незалежного оцінювання результатів навчання за курс базової середньої освіти.

На третьому етапі (2023–2029 роки) передбачається:

- розробити, затвердити (2023 рік) та запровадити (2027–2029 роки) новий державний стандарт профільної освіти з урахуванням компетентностей, необхідних для успішної самореалізації особистості, що сприятиме створенню передумов для скорочення тривалості (навантаження) бакалаврських програм вищої освіти в середньому на 45 кредитів;
- сформувати мережу профільних шкіл (2025 рік);
- створити систему незалежного оцінювання випускників профільної школи професійного спрямування.

Очікувані результати

Реалізація Концепції сприятиме:

- поліпшенню якості загальної середньої освіти в цілому;
- подоланню територіальних відмінностей у якості загальної середньої освіти;
- забезпеченню престижності професійної освіти;
- поліпшенню якості вищої освіти за рахунок якісної підготовки у школах і кращого конкурсного відбору абітурієнтів.

[...]

*Офіційний вісник України. – 2017. – № 1. – Ст. 22 ;
URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934>.*

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні*

[...]

5. Загальна середня освіта – основна ланка безперервної освіти

[...]

Відбулося загалом становлення нового змісту загальної середньої освіти, що відповідає потребам сучасної української школи. Його спрямовано на цілі і цінності демократичного суспільства, особистісного розвитку учнів, виховання їх як громадян-патріотів України, індивідуалізацію навчально-виховного процесу. Позитивну роль у формуванні і модернізації змісту шкільної освіти відіграв запроваджений із початку нинішнього століття

** Видання в 2016 р. підготував колектив науковців за загальною редакцією президента НАПН України В. Г. Кременя. У тексті здійснено всебічний аналіз стану й розвитку національної освіти за 25 років незалежності України, визначено актуальні проблеми освітньої сфери, виявлено причини їх виникнення, запропоновано науково обґрунтовані шляхи модернізації вітчизняної освіти в контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації.*

Текст подано в скороченому вигляді.

механізм державних освітніх стандартів як чинників збереження єдиного освітнього простору і водночас забезпечення можливості навчальних закладів реалізувати ідею диференціації навчання.

Розвиток освіти, як і методик шкільного навчання, відбувається в напрямі посилення його компетентнісної і діяльнісної спрямованості, що відповідає сучасним світовим тенденціям розвитку шкільної освіти.

Проте, як свідчить аналіз змісту шкільної освіти та його реалізації у навчальних програмах і підручниках, здійснений науковцями НАПН України, він не позбавлений істотних недоліків. Передусім тут недостатньо реалізована ідея компетентнісної спрямованості навчання, зміст освітніх галузей в основному зорієнтований на формування предметних компетентностей, а ключові (уміння вчитися, громадянська, інформаційно-комунікаційна та ін.) практично залишилися поза їх дидактичною реалізацією. У частині освітніх результатів Стандарт не містить критеріальної основи їх вимірювання, що призводить до утруднень в оцінюванні рівня навчальних досягнень учнів. Зберігається типологічне розмаїття навчальних предметів і курсів, що веде до перевантаженості учнів, яка зумовлена, крім іншого, недосконалою структурованістю змісту, особливо в старшій школі, перенасиченістю його в ряді випадків другорядним матеріалом, недостатнім урахуванням вікових і пізнавальних можливостей учнів у доборі навчального матеріалу.

Необґрунтоване повернення в 2010 р. до 11-річного терміну навчання в школі унеможливило послідовне запровадження нового змісту і породило додаткові труднощі. Нині у 5–7 класах чинні навчальні програми відповідають Державному освітньому стандарту 2011 р., у 8–9 – стандарту 2004 р. У старшій школі навчальні програми об'єктивно не можуть відповідати жодному з цих стандартів, оскільки укладені шляхом ущільнення і скорочення змісту освіти, розрахованого на трирічний термін навчання. Все це призвело до перевантаженості програм навчальним змістом, що породжує необхідність їх постійного перегляду. Окрім того, програми хибують певною розбалансованістю змісту різних навчальних предметів у межах навіть однієї освітньої галузі, а формулювання вимог до результатів навчання не відповідають засадам компетентнісного підходу.

Здійснено масштабну роботу зі створення вітчизняних підручників з усіх предметів шкільної програми. Нині українська школа має у своєму розпорядженні підручники для всіх класів, які реалізують зміст загальної середньої освіти, структурований у відповідних навчальних предметах і курсах. Однак досі далеко не всі підручники задовольняють сучасним вимогам до навчальної книги і відповідають цільовим освітнім пріоритетам.

Більшою мірою це стосується покоління підручників, де реалізовано зміст освіти, визначений стандартом 2004 р. (8–11 класи). До типових їх недоліків слід віднести недосконале структурування навчального змісту, його перевантаженість матеріалом, у ряді випадків навіть не передбаченим навчальною програмою, надання переваги репродуктивному типу навчання, недостатню увагу до організації самостійної пошукової діяльності учнів у процесі роботи з підручником. Загалом зміст більшості підручників не підпорядковано головній стратегічній меті – формуванню здатності учнів використовувати здобуті знання в житті, у практичній і початковій діяльності, як засіб розв’язання різноманітних проблемних ситуацій.

У підручниках нового покоління (1–7 класи) ці недоліки дещо нівельовані, проте їх можливості у формуванні компетентностей (особливо ключових) залишаються далеко не реалізованими. Крім того, вони практично не враховують потенціал інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні і не орієнтовані на їх використання у навчальному процесі.

Триває робота з формування системи забезпечення шкіл якісними підручниками. В її основу покладено загалом продуктивні підходи до підвищення якості навчальної книги шляхом конкурсного відбору, а також надання школам можливості вільного вибору навчальної літератури. Проте недосконалість процедур експертного оцінювання підручника і забезпечення його вільного вибору безпосередньо вчителем, де ще не викорінено зловживання, не дають підстав для позитивної оцінки зробленого. Крім того, останніми роками спостерігаються випадки несвоєчасного постачання школам необхідних підручників. Зокрема, через відсутність належного фінансування у 2015/16 навчальному році загальноосвітні навчальні заклади взагалі були забезпечені новими підручниками для сьомого класу менше ніж на 80% від потреби, до того ж майже половина тиражу надійшла до шкіл лише у другому семестрі навчального року.

Важливим здобутком у реалізації особистісно орієнтованого підходу в шкільній освіті стало запровадження профільного навчання в старшій школі, спрямованого на якомога повніше задоволення пізнавальних інтересів, нахилів і здібностей учнів, їхніх освітніх потреб, зумовлених подальшими життєвими планами та орієнтацією на майбутню професію. Створено значну частину дидактичного і методичного забезпечення такого навчання, триває пошук його раціональних моделей.

Проте профілізація старшої школи як одна із визначальних засад її ефективного функціонування в сучасних умовах відбувається недостатньо інтенсивно та зі значними труднощами. За статистичними даними лише 47%

від загальної кількості випускників шкіл 2015 р. здобували освіту за відповідним профілем.

[...]

Кардинальні позитивні зміни в шкільній освіті, яких очікує суспільство, окрім змін у державній політиці, передбачають окреслення базових цінностей її подальшого розвитку, які утверджують соціально та особистісно значущий сенс здобуття освіти, побудови такої системи цінностей, яка слугує основою навчання, виховання і розвитку дітей на всіх етапах шкільної освіти, стає мотивом і регулятором пізнавальної діяльності учнів, визначає ставлення до себе, інших людей, суспільства, Батьківщини, світу загалом.

Стрижневим вектором системи цінностей передусім є цінності дитиноцентрованої освіти. Окрім гуманізації відносин і середовища, це передбачає якнайповніше і точніше врахування природних основ дитячого розвитку – індивідуальних, фізичних, психічних, пізнавальних особливостей і можливостей дітей, соціальних умов їх життя. Разом із родиною школа має стати середовищем, яке змалечку утверджує цінність власного здоров'я і здоров'я інших людей у всіх його вимірах. Гуманістичні цінності сприятимуть зміцненню духовного зв'язку різних поколінь, збереженню історичної пам'яті, консолідації суспільства навколо захисту інтересів дитинства.

Сучасна школа має стати осередком культурно-освітнього середовища, що передбачає підвищення загальної культури всіх суб'єктів освітнього процесу і самоцінності кожної особистості, виховання на національних і загальнолюдських цінностях. Такий її статус ґрунтується не лише на здобутих людством знаннях, а й на здатності створювати нове, виявляти інноваційне мислення. Тому культурологічна функція шкільної освіти передбачає оновлення її змісту на засадах гуманітаризації, розкриття взаємозв'язку людини з природою і суспільством, виховання громадянської та екологічної відповідальності.

В умовах відкритості інформації, залучення до здобуття учнями освіти багатьох суб'єктів і джерел поза школою її навчальна функція (особливо у старшій школі) втрачає домінуючі позиції. Натомість набувають пріоритетності соціальна та інформаційна функції, реалізація яких передбачає оволодіння школярами уміннями набувати соціальний досвід, співпрацювати в групах і колективі, умінням самотійно вчитися, знаходити і обробляти інформацію, критично мислити, розв'язувати нетипові задачі, застосовувати знання у життєвих ситуаціях, ставитися відповідально до своєї праці і шанувати працю інших.

Не менш важливою є мовна культура учнів як особистісна і суспільно значуща цінність, що передбачає належне володіння державною мовою та здатність спілкуватися іноземною мовою. Особливої уваги в умовах європейського вибору України, відкритості світу набуває формування у шкільному віці толерантності, яка виявляється у прийнятті і правильному розумінні багатоманітності культур різних народів, форм і способів виявлення людської індивідуальності, виваженому сприйнятті різних думок і точок зору. У педагогічному контексті це передбачає сформованість у вихованців умінь безконфліктного життя у класі, родині, суспільстві. Діти виховуються у відкритому соціумі, тому знання ними прав і обов'язків щодо ставлення до інших людей, набуття досвіду міжкультурного спілкування, оволодіння ними мовним і культурним словником демократичного суспільства є обов'язковою складовою ціннісного виміру сучасної школи.

Інструментальною основою втілення окресленого кола цінностей у шкільний простір стають ключові компетентності, які поєднують навчальний, виховний і розвивальний потенціал шкільної освіти, визначають нову філософію освіти, яка ґрунтується на ідеях якості, результативності, особистісній зорієнтованості змісту і результатів, технологічно забезпечує реформування загальної середньої освіти.

[...]

Кардинальних змін має зазнати зміст загальної середньої освіти щодо його складу, обсягу, освітніх пріоритетів, відповідності кінцевим результатам навчання. Навчальний зміст має розглядатися не як самоціль, а передусім як засіб формування відповідних компетентностей як основного результату освітнього процесу. З огляду на це стандартизації має підлягати не лише зміст, але й освітні результати, які можуть бути однозначно виміряні щодо рівня їх досягнення. До того ж на часі створення такого стандарту загальної середньої освіти, який, крім характеристики її змісту та вимог до освітніх результатів учнів, містив би гарантовані державою умови – матеріально-технічні, навчально-методичні, ресурсні, кадрові, фінансові, необхідні для успішної реалізації цілей освіти.

Потребує створення ефективна система забезпечення шкіл якісними підручниками на різних засадах (замовних, конкурсних), налагодження досконалої процедури їх експертизи і відбору, організації видання і вчасного, у достатній кількості забезпечення ними шкіл відповідно до здійсненого відбору. Дедалі очевиднішою стає необхідність відходу від безкоштовного забезпечення підручниками всіх категорій учнів і запровадження вільного продажу підручників для тих, хто має можливість і бажання їх придбати. Необхідно розробити дидактично-методичне забезпечення інноваційного

навчання, реалізувати його ідеї у новому поколінні підручників, навчальних і методичних посібників, нових методиках із широким використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У результаті ця продукція має реалізувати ідеї компетентнісного підходу в змісті, технологічних орієнтирах для організації співпраці учасників освітнього процесу, їхньої конструктивної взаємодії, забезпечувати психологічний комфорт навчання. Підручник має стати засобом взаємодії учнів у процесі вирішення колективних навчальних завдань, формуючи таким чином їхню комунікативну компетентність. Він не повинен бути транслятором абсолютних істин, єдиним способом бачення дійсності, джерелом засвоєння учнями упорядкованої інформації, а має стати книгою, яка покликана вчити їх думати про світ у розмаїтті його проявів, усвідомлювати його внутрішні зв'язки, уявляти його як щось загадкове і неоднозначне.

[...]

Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – Київ : Педагогічна думка, 2016. – С. 52–54; 56–58.

2017

Закон України «Про освіту»*

Розділ I. Загальні положення

[...]

Стаття 7. Мова освіти

1. Мовою освітнього процесу в закладах освіти є державна мова.

Держава гарантує кожному громадянину України право на здобуття формальної освіти на всіх рівнях (дошкільної, загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої), а також позашкільної та післядипломної освіти державною мовою в державних і комунальних закладах освіти.

Особам, які належать до національних меншин України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної та

* Документ підготували фахівці Міністерства освіти і науки України. Робота над ним тривала приблизно три роки. Цей закон окреслює основні принципи функціонування освітньої галузі. Він замінив Закон України «Про освіту», який діяв із 1991 р. 5 вересня 2017 р. Верховна Рада України ухвалила документ. 25 вересня 2017 р. його підписав Президент України П. Порошенко.

Текст подано в скороченому вигляді.

початкової освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідної національної меншини. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) із навчанням мовою відповідної національної меншини поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів України, гарантується право на навчання в комунальних закладах освіти для здобуття дошкільної і загальної середньої освіти, поряд із державною мовою, мовою відповідного корінного народу. Це право реалізується шляхом створення відповідно до законодавства окремих класів (груп) з навчанням мовою відповідного корінного народу України поряд із державною мовою і не поширюється на класи (групи) з навчанням українською мовою.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, гарантується право на вивчення мови відповідних корінного народу чи національної меншини в комунальних закладах загальної середньої освіти або через національні культурні товариства.

Особам із порушенням слуху забезпечується право на навчання жестовою мовою та на вивчення української жестової мови.

2. Заклади освіти забезпечують обов'язкове вивчення державної мови, зокрема заклади професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти – в обсязі, що дає змогу провадити професійну діяльність у вибраній галузі з використанням державної мови.

Особам, які належать до корінних народів, національних меншин України, іноземцям та особам без громадянства створюються належні умови для вивчення державної мови.

3. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, насамперед англійської мови, у державних і комунальних закладах освіти.

4. У закладах освіти відповідно до освітньої програми можуть викладатися одна або декілька дисциплін двома чи більше мовами – державною мовою, англійською мовою, іншими офіційними мовами Європейського Союзу.

5. За бажанням здобувачів професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти заклади освіти створюють можливості для вивчення ними мови корінного народу, національної меншини України як окремої дисципліни.

6. Держава сприяє створенню та функціонуванню за кордоном закладів освіти, у яких навчання здійснюється українською мовою або вивчається українська мова.

7. Особливості використання мов в окремих видах та на окремих рівнях освіти визначаються спеціальними законами.

[...]

Розділ II. Структура освіти

[...]

Стаття 12. Повна загальна середня освіта

1. Метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності.

Досягнення цієї мети забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, необхідних кожній сучасній людині для успішної життєдіяльності:

- вільне володіння державною мовою;
- здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- математична компетентність;
- компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- інноваційність;
- екологічна компетентність;
- інформаційно-комунікаційна компетентність;
- навчання впродовж життя;
- громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей;
- культурна компетентність;
- підприємливість та фінансова грамотність;
- інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Спільними для всіх компетентностей є такі вміння: читання з розумінням, вміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, здатність співпрацювати з іншими людьми.

2. Повна загальна середня освіта в Україні є обов'язковою і здобувається в інституційних або індивідуальних формах, визначених законодавством, як правило, у закладах освіти.

3. Повна загальна середня освіта має три рівні освіти:

- початкова освіта тривалістю чотири роки;
- базова середня освіта тривалістю п'ять років;
- профільна середня освіта тривалістю три роки.

Початкова, базова середня і профільна середня освіта можуть здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах однієї юридичної особи (закладу освіти).

4. Початкова освіта здобувається, як правило, з шести років. Діти, яким на початок навчального року виповнилося сім років, повинні розпочинати здобуття початкової освіти цього ж навчального року.

5. Особи з особливими освітніми потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку, а тривалість здобуття ними початкової та базової середньої освіти може бути подовжена з доповненням освітньої програми корекційно-розвитковим складником. Особливості здобуття такими особами повної загальної середньої освіти визначаються спеціальним законом.

6. На рівнях початкової та базової середньої освіти освітній процес може організовуватися за циклами, визначеними спеціальним законом, поділ на які здійснюється з урахуванням вікових особливостей фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей.

7. Здобуття профільної середньої освіти передбачає два спрямування:

- академічне – профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, і поглибленого вивчення окремих предметів з урахуванням здібностей та освітніх потреб здобувачів освіти з орієнтацією на продовження навчання на вищих рівнях освіти;

- професійне – орієнтоване на ринок праці профільне навчання на основі поєднання змісту освіти, визначеного стандартом профільної середньої освіти, та професійно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням здібностей і потреб учнів.

Здобуття профільної середньої освіти за будь-яким спрямуванням не обмежує право особи на здобуття освіти на інших рівнях освіти.

Заклади освіти можуть мати освітні програми профільної середньої освіти за одним чи обома спрямуваннями.

8. Результати навчання здобувачів освіти на кожному рівні повної загальної середньої освіти оцінюються шляхом державної підсумкової атестації, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

Державна підсумкова атестація здобувачів початкової освіти здійснюється лише з метою моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та/або якості освіти.

Порядок, форми проведення і перелік навчальних предметів, з яких проводиться державна підсумкова атестація, визначає центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки.

9. Порядок, умови, форми та особливості здобуття повної загальної середньої освіти визначаються спеціальним законом.

[...]

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.

Розділ II.

Державні стандарти загальної середньої освіти (1991–2017) як інструмент збереження єдиного освітнього простору України

Оглядова стаття

У розділі представлено два покоління державних стандартів для початкової та базової і повної середньої освіти, затверджених Кабінетом Міністрів України та реалізованих у практичній площині.

Питання стандартизації як стратегічне завдання реформування змісту освіти в незалежній Україні вперше окреслено в Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») (1993). Проте його розв'язання відбувалося повільно. Розроблення державних стандартів загальноосвітньої підготовки учнів активізувалося з прийняттям у 1996 р. нового Закону України «Про освіту». Цього року колегією Міністерства освіти України затверджено Концепцію державного стандарту загальної середньої освіти, у якій визначалися суть і структура стандарту. Керували процесом розроблення державних стандартів від Міністерства освіти України О. Я. Савченко, від АПН України – С. У. Гончаренко, від НАН України – П. П. Толочко, від Інституту змісту і методів навчання Міністерства освіти України – О. І. Ляшенко¹.

У 1997 р. проекти державних стандартів для початкової та загальної середньої освіти презентовані педагогічній громадськості на сторінках газети «Освіта України» та журналу «Початкова школа». Ці документи представлено у розділі.

Проект державного стандарту для початкової школи², розроблений творчою групою вчених АПН України та її наукових установ під керівництвом дійсного члена АПН України М. С. Вашуленка, містить проекти стандартів з таких освітніх галузей: *українська мова (як мова навчання)* (М. С. Вашуленко), *українська мова як державна* (О. Н. Хорошковська, К. З. Повхан), *словесність* (В. О. Мартиненко), *суспільствознавство* (Р. А. Арцішевський, Н. М. Бібік), *математика* (Л. П. Кочина, Н. П. Листопад, Г. М. Литвиненко), *природознавство* (С. У. Гончаренко, Л. С. Ващенко, Н. С. Коваль), *технологія* (В. П. Тименко).

¹ Березівська Л. Д. Реформування змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні в напрямі національної самоідентифікації (1991–2002 роки): історикоджерелознавчий аспект. *Інновац. педагогіка*. 2021. Вип. 33, т. 2. С. 12. DOI: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/33-2.1>.

URL: http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2021/33/part_2/3.pdf (дата звернення: 13.10.2021).

² Державні освітні стандарти (початкова школа) (проект). *Освіта України*. 1997. № 18/19. С. 8–9; № 20. С. 5–7; № 21. С. 6.

*Проект державного стандарту загальної середньої освіти*³, підготовлений вченими НАН України, АПН України спільно з науково-педагогічними працівниками закладів вищої освіти, містить *проект з освітньої галузі «Суспільствознавство»* (С. В. Кульчицький (керівник), Р. А. Арцішевський, Н. М. Бібік, О. П. Крижанівський, Т. В. Ладиченко, О. В. Малій, В. М. Позняков, В. А. Рижко, І. Б. Усенко) та *альтернативний проект стандарту з навчального предмета «Історія»* (О. І. Пометун, Л. М. Калініна).

Зазначимо, що на певний час робота над стандартами призупинилася у зв'язку з підготовкою Закону України «Про загальну середню освіту». Після його ухвалення (1999) розпочався новий етап у розробленні державних стандартів, оскільки у Законі з'явилися принципові положення, що вимагали внесення суттєвих змін до Концепції стандарту⁴. Державні стандарти початкової та базової і повної середньої освіти ухвалені та імплементувалися вже на початку ХХІ ст. Ці документи у скороченому вигляді представлено в розділі. Коротко характеризуємо їх.

Перше покоління державного стандарту для початкової школи затверджено постановою Кабінету Міністрів України у 2000 р. та з 2001/02 н. р. упроваджено в шкільну практику. *Державний стандарт початкової загальної освіти*⁵ розроблено відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку та спрямовано на їхній усебічний розвиток і виховання, формування у них мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і уміння вчитися. Основним компонентом стандарту став Базовий навчальний план початкової школи, що містив інваріантну та варіативну частини. Окрім того, у стандарті визначено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи з шести освітніх галузей: мови і література, математика, здоров'я і фізична культура, технології, людина і світ та мистецтво.

У зв'язку із завершенням у 2004/05 н. р. переходу початкової школи на новий зміст і термін навчання, а також запровадженням у 2004 р. Державного стандарту базової і повної середньої освіти, колегією Міністерства освіти і науки України у 2005 р. затверджено зміни до *Державного стандарту початкової загальної освіти*⁶. В оновленому документі увідповіднено назви, структури освітніх галузей та їх змістових ліній Державному стандарту базової і повної

³ Державний стандарт загальної середньої освіти (проект). *Освіта України*. 1997. № 22. С. 6–8 ; № 23. С. 6–8 ; № 24. С. 6–8.

⁴ Савченко О. Я. 1999. Стан і завдання реформування змісту загальної шкільної освіти. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 4. С. 12.

⁵ Державний стандарт початкової загальної освіти. *Початкова школа*. 2001. № 1. С. 28–54.

⁶ Про підсумки переходу початкової школи на новий зміст та структуру навчання : рішення колегії МОН України № 10/1-2 від 20.10.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v10_1290-05#Text (дата звернення: 13.10.2021).

середньої освіти; усунуто дублювання вимог, надмірну конкретизацію у змісті освітніх галузей тощо⁷.

Друге покоління державного стандарту для початкової школи побачило світ у 2011 р. На відміну від попереднього, новий *Державний стандарт початкової загальної освіти*⁸ ґрунтувався на засадах компетентнісного підходу, що передбачав «чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти». Вперше у стандарті представлено основні терміни щодо компетентнісного підходу (компетентнісний підхід, компетенція, компетентність, ключова компетенція, ключова компетентність, предметна компетенція, предметна компетентність, міжпредметна компетентність тощо). Державний стандарт містив Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантного та варіативного складників змісту початкової освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Для забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами, їх інтегрування в освітній процес закладів загальної середньої освіти у 2004 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено *Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку*⁹. У документі вперше визначено державні вимоги до змісту освіти такої категорії дітей та державні гарантії у набутті ними початкової освіти. Цей стандарт ґрунтувався на Державному стандарті початкової загальної освіти та містив такі складники: Базовий навчальний план, вимоги до створення типових навчальних планів, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з урахуванням особливостей їхнього психофізичного розвитку, напрями корекційно-розвиткової роботи.

З огляду на прийняття нового стандарту у 2013 р. постановою Кабінету Міністрів України затверджено новий *Державний стандарт початкової загальної середньої освіти для дітей з особливими освітніми потребами*¹⁰. У його основу покладено інноваційний підхід до навчання дітей з особливими освітніми потребами: інклюзивне та інтегроване навчання; білінгвальне (двомовне) навчання дітей глухих та зі зниженим слухом; формування життєвої компетентності у процесі навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми

⁷ Державний стандарт початкової загальної освіти : лист МОН України № 1/9-695 від 06.12.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-695290-05#Text> (дата звернення: 13.10.2021).

⁸ Державний стандарт початкової загальної освіти : постанова КМУ № 462 від 20.04.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.10.2021).

⁹ Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. *Початкова школа*. 2004. № 8. С. 2–4.

¹⁰ Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами. *Дефектолог*. 2014. № 3. Вкладка. С. 1–5.

потребами тощо. Державний стандарт містив Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантного та варіативного складників змісту початкової освіти дітей з особливими освітніми потребами та державні вимоги до рівня їх загальноосвітньої підготовки.

Вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, гарантії держави у її досягненні знайшли відображення у *Державному стандарті базової і повної середньої освіти*¹¹, затвердженому Кабінетом Міністрів України в 2004 р. Основними складниками стандарту стали: Базовий навчальний план; загальна характеристика інваріантної і варіативної частин змісту базової та повної середньої освіти; державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, що визначалися за сімома освітніми галузями (мови і літератури, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я і фізична культура, технології).

Новий *Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти*¹² затверджено постановою Кабінету Міністрів України у 2011 р. Як і стандарт для початкової школи, він ґрунтувався на засадах компетентнісного підходу, містив перелік відповідних понять. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти складався із загальної характеристики компонентів змісту освіти, Базового навчального плану, державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. У новому стандарті освітню галузь «Естетична культура» замінено на «Мистецтво».

Отже, стандартизація стала провідною тенденцією розвитку змісту загальної середньої освіти в незалежній Україні. Упровадження державних стандартів початкової, базової та повної загальної середньої освіти в умовах варіативності освітньої системи дало змогу забезпечити єдиний освітній простір у державі; визначити обов'язковий і достатній рівень загальноосвітньої підготовки школярів, які навчалися у різних типах закладів освіти; відійти від предметоцентризму й представити зміст освіти цілісно.

*Т. Л. Гавриленко,
д-р пед. наук, професор*

¹¹ Державний стандарт базової і повної середньої освіти : постанова КМУ № 24 від 14.01.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.10.2021)

¹² Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти : постанова КМУ № 1392 від 23.11.2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.10.2021).

2.1. Початкова освіта

1997

Проект

Державні освітні стандарти (початкова школа)*

[...]

У час, коли паралельно зі школами державного типу з'являється значна кількість приватних, авторських, різного роду профільних навчальних закладів, органи освіти, починаючи з Міністерства освіти і закінчуючи місцевими органами, що регулюють освітній процес, визначатимуть відповідність одержуваної громадянами освіти державним стандартам як на завершенні шкільного навчання, так і в межах кожного з його етапів (початкова школа, основна школа, середня загальноосвітня школа).

Державний освітній стандарт має визначити необхідність засвоєння обов'язкового мінімуму змісту програми з навчального предмета. Таким чином, ці два поняття – «освітній стандарт» і «навчальна програма» – не можна ідентифікувати. Тим більше – в сучасних умовах, коли і програм, і особливо методичних шляхів їх реалізації може бути кілька, що передбачає для вчителя можливість їх вільного вибору. Саме наявність освітнього стандарту як своєрідного стратегічного орієнтиру з певної освітньої галузі (предмета) і дає змогу створити на його основі ряд навчальних програм, у тому числі й таких, що ґрунтуються на різних наукових концепціях. А відтак, можливі і різні навчально-методичні комплекти, призначені для їх реалізації в умовах демократизації шкільної освіти, що в свою чергу передбачає функціонування шкіл та інших навчальних закладів різного типу. Таким чином, освітні стандарти створюватимуть передумови для розвитку варіативної шкільної освіти, що по суті стане засобом її дестандартизації.

В умовах демократизації освіти школа може обрати будь-який тип освітньої програми, але вона має обов'язково забезпечити досягнення кожним учнем того навчального змісту з предмета, який зазначений в освітньому стандарті.

В окремих випадках, коли передбачений державним стандартом мінімум знань, умінь і навичок із певних поважних причин не засвоюється

* Проект державного стандарту для початкової ланки загальної середньої освіти розробила творча група під керівництвом дійсного члена Академії педагогічних наук України, доктора педагогічних наук, професора М. С. Вашуленка. Автори вступної статті М. С. Вашуленко та завідувачка лабораторії навчання і виховання молодших школярів Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України, кандидат педагогічних наук Н. М. Бібік.

Текст подано в скороченому вигляді.

учнем, скажімо, в результаті завершення ним початкової ланки загальноосвітньої школи, це з відома батьків може і не стати перешкодою для переведення його до 5 класу, де ситуація може вирівнятися. Зазначене вище зайвий раз підкреслює те, що державні освітні стандарти мають бути зорієнтовані на засвоєння визначеного змісту всіма учнями, навіть якщо це вимагатиме певного додаткового навчання.

Державний освітній стандарт не треба розуміти як застиглу норму. Безумовно, він може змінюватися в бік нарощування вимог водночас з удосконаленням технологій навчання, тобто йти в ногу з розвитком суспільства і його соціальними запитами.

І нарешті, наявність освітнього стандарту дає можливість учням, а також і їхнім батькам самостійно розв'язувати проблему обсягу рівня засвоєння шкільної програми з того чи іншого навчального предмета. До того ж обов'язок учня полягатиме у засвоєнні вимоги-мінімуму, а його право – у можливостях значно перевищувати цей мінімум.

Слід взяти до уваги, що концепція змісту початкової ланки освіти ще далека до завершення. На шляху досягнення її стабільності, а водночас і варіативності важливо передбачити чітке окреслення обсягу змісту освіти, характеристику його засвоєння учнями, що прогнозує державну норму освіченості. Це вимагає і розвантаження, точнішої орієнтації початкового навчання на середню ланку за рахунок відбору змісту з позицій системно-діяльнісного підходу, спрямованості програм на практичне засвоєння учнями як предметних, так і загальнонавчальних умінь і навичок.

Кінцевою метою має стати моделювання на дидактико-методичному рівні цілісного навчально-виховного процесу в початковій ланці загальноосвітньої школи.

Першим кроком до поставленої мети стало визначення структури державного стандарту, ієрархії цілей початкового навчання на загальнопедагогічному рівні та на рівні окремих освітніх галузей, їх змістове наповнення.

У конструюванні базового компонента змісту початкової освіти враховано такі вихідні умови:

- діалектичне поєднання і повноцінне забезпечення завдань навчання, розвитку і виховання школярів засобами змісту;
- можливість розробки варіативних шляхів забезпечення базового змісту початкового навчання;
- використання стандартизованих вимог як основи для побудови різних моделей диференційованого навчання.

Триває подальша робота в напрямку досягнення взаємопогодженості впливів на особистість молодшого школяра, забезпечення наступності й перспективності між ланками освіти.

Важливо, зокрема, позбутися дублювання пізнавального матеріалу в таких освітніх галузях, як словесність, суспільствознавство, природознавство, перевантаження змістових ліній із мови та природознавства теоретичним матеріалом; неузгодженості в обсязі вимог до вивчення державної мови в школах, де навчання здійснюється мовами національних меншин.

У найближчі три роки з позицій нових пріоритетів в освіті буде розгорнуто конкретну роботу щодо створення різних варіантів навчальних планів і програм та їх методичного забезпечення. Планується розробка технологічно опрацьованої системи вимірників (якісних і кількісних) для оцінки досягнень школярів не лише в галузі знань, а й їхнього особистісного розвитку (рівня сформованості навчальної діяльності, комунікативних умінь, ставлення до природної і соціальної сфери тощо).

Нижче подаємо проекти стандартів з освітніх галузей: українська мова (як мова навчання), українська мова як державна, словесність, суспільствознавство, математика, природознавство, технологія для початкової ланки освіти. Сподіваємось на зацікавлене прочитання матеріалів, їх оцінку і пропозиції щодо поліпшення.

Державний освітній стандарт з української мови*

Зміна соціальних функцій української мови, надання їй на конституційному рівні статусу державної послужили важливими причинами для переорієнтації мети її навчання в загальноосвітній школі в цілому і в її початковій ланці зокрема. Нині ця мета полягає насамперед у формуванні в учнів уміння будувати висловлювання в межах доступних для них тем і типів – розповідей, описів, міркувань. Навчальні, а також і самостійно перебудовані учнями висловлювання можуть належати до різних стильових різновидів – розмовного, художнього і наукового (наприклад, засвоєння учнями визначення мовних понять, орфографічних правил, міркувань із приводу орфографічного правильного написання слова, виконання усного мовного аналізу – фонетичного, фонетико-графічного, лексичного, морфологічного тощо). Принципова зміна основної межі початкового навчання української мови як державної ґрунтується на передбаченні того, що цей процес забезпечить пріоритетність і

* *Проект державного стандарту з української мови для початкових класів підготував дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор М. С. Вашуленко.*

багатофункціональність її впливу на освіту, виховання і розвиток молодших школярів за умови, якщо зміст цього курсу визначити насамперед на основі комунікативно-діяльнісного підходу. Цей підхід передбачає активну участь школярів у навчальному процесі з мови, де особливого значення набувають саме мовленнєві вміння, що належать до різних видів мовленнєвої діяльності – слухання, говоріння, читання й письма.

Відповідно до нових цілей навчання української мови, зокрема як державної, з'являється необхідність виділити у змісті цього навчального предмета два блоки – суто предметний, тобто понятійно-лінгвістичний, і діяльнісний, який передбачає активну суб'єктну участь школярів у навчальному процесі, де особливе місце належить мовленнєвій діяльності. Мовленнєва діяльність у цьому процесі постає одночасно метою, змістом, формою і засобом навчання. Цілком очевидним є те, що з огляду на по-новому поставлену мету у структурі навчальної діяльності молодших школярів з української мови і як рідної, і особливо як другої, державної, перевагу слід віддавати другому із зазначених блоків – діяльнісному.

Комунікативно-діяльнісний підхід до навчання української мови в початковій школі передбачає вирішення цілого ряду завдань методичного характеру, а саме: забезпечити відповідну мотивацію навчальної діяльності молодших школярів; адекватно до мети відібрати зміст навчання; визначити способи подачі теоретичних відомостей із мови в шкільних підручниках, розробити систему вправ, спрямованих на засвоєння теоретичного змісту, і на цій основі вироблення практичних мовленнєвих умінь; дібрати комплекс контрольних-перевірних завдань для виявлення ефективності діяльнісного підходу до навчання мови в початковій школі.

Слабкою стороною традиційної системи навчання мови було розрізнене засвоєння молодшими школярами знань, що належать до різних рівнів мовної системи, а також відсутність функціональної зорієнтованості цих знань. Однією з причин цього є те, що пропоновані в підручниках теоретичні відомості недостатньо спиралися на текст. Адже саме в тексті мовна одиниця будь-якого рівня функціонує, входячи до структури одиниць вищих над нею рівнів. Наприклад, слово виявляє своє лексичне значення і граматичні функції у словосполученні, реченні, тексті.

Кожне мовне явище (лексичне, морфологічне чи синтаксичне) має опрацьовування з чіткою проєкцією на застосування його в практичній мовленнєвій діяльності. Безумовно, цих завдань далеко недостатньо, щоб мовленнєва діяльність учнів, її результати – висловлювання – були продуктивними. Для цього необхідні ще спеціальні знання, які мотивують,

регулюють й удосконалюють цю діяльність і створений у її результаті текст (висловлювання).

З огляду на це в основу шкільного мовного змісту покладено розділ «Текст», що дає можливість вивчати всі мовні одиниці (речення, словосполучення, слово, морфеми, звуки мовлення) у структурі зв'язного висловлювання, з опорою на одержані учнями відомості про усне й письмове мовлення, набуті елементарні текстологічні знання.

У процесі розробки державного стандарту з української мови береться до уваги положення сучасної дидактики про те, що шкільний навчальний предмет не повинен бути скороченим і спрощеним віддзеркаленням відповідної науки, а будуватися з урахуванням провідної мети курсу та вікових можливостей учнів.

З огляду на зазначене зміст шкільної мовної освіти будується не за логікою лінгвістичної науки, а складається з таких основних змістових ліній – комунікативної, лінгвістичної, культурознавчої і діяльнісної. Кожна з цих змістових ліній має відповідне змістове наповнення (див. Зміст освіти), до якого у правій частині таблиці сформульовано вимоги щодо обов'язкових результатів навчання.

[...]

Державний стандарт з української мови як державної*

Українська мова як державна вивчається в усіх навчальних закладах України, в тому числі й у школах національних меншин. Тому мовний цикл у таких школах складатиме рідна мова, українська мова як державна, іноземна мова. Якщо в окремих регіонах діти тієї чи іншої національності (напр., євреї, болгарки) навчаються у школах з російською мовою викладання, а рідну мову вивчають як предмет, то питання, що стосуються вивчення цієї мови, вирішуються на регіональному рівні.

Нагадуємо, що державний стандарт проводиться з метою чіткого визначення мінімального змісту освіти з української мови. Разом з тим він не обмежує потреби і можливості учнів, які можуть і хочуть отримувати глибші знання, мовленнєві уміння і навички, вищі від мінімального рівня (напр., у школах із російською, польською мовами навчання). Тому державний стандарт конкретизується у напрямках, призначених для різних типів шкіл, у яких рівень мінімальних вимог до загальної мовленнєвої підготовки має бути

** Проект державного стандарту з української мови як державної для початкових класів підготувала старший науковий співробітник Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України О. Н. Хорошковська та науковець Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України К. З. Повхан.*

однаковим, стабільним, а верхній рівень базового змісту освіти залежить від бажань, освітньої мети, типу школи і можливостей учнів.

Специфіка державного стандарту з української мови обумовлена подвійною природою мови: з одного боку – це мова як система знань і правил, з іншого – мовлення, мовленнєва діяльність. Оскільки мова є складовою частиною культури народу, її вивчення нерозривно пов'язане з вивченням культури носіїв цієї мови.

Крім того, вивчення мови нерозривно зв'язане з розвитком розумової активності, інтелекту дітей.

Ці фактори і визначають основні змістові лінії державного стандарту. А саме:

- формування системи знань із мови (мовна компетенція);
- формування умінь спілкуватися українською мовою (комунікативна компетенція);
- формування сукупності знань про побут, звичаї, традиції українського народу (етнокультурознавча компетенція).

Кожна з цих ліній має свій об'єм знань, умінь і навичок.

Так, мовну компетенцію складатимуть: а) відомості з мови і б) частково-мовленнєві уміння і навички, сформовані на базі цих знань (орфоепічні, лексичні, граматичні, стилістичні).

Комунікативну компетенцію складатимуть: а) уміння і навички різних видів мовленнєвої діяльності (мається на увазі усне і писемне мовлення) і б) уміння і навички спілкування у типових ситуаціях.

Етнокультурознавчу компетенцію складатимуть реалії матеріальної і духовної культури українського народу.

Засвоєння об'єму цих знань і складає мету навчання української мови.

[...]

Словесність*

Навчальний предмет «Читання» є пропедевтичним стосовно систематичного курсу української літератури в середній ланці школи. Невід'ємною частиною предмета є позакласне читання, яке проводиться у формі самостійного домашнього читання і відповідних уроків позакласного читання.

Головною метою початкового курсу читання є формування першооснов читацької культури молодших школярів, емоційно-ціннісного ставлення до

** Проект державного стандарту з читання для початкових класів підготувала кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України В. О. Мартиненко.*

змісту прочитаного, формування особистості дитини засобами художнього слова.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких завдань:

- формування в учнів навички читання як виду мовленнєвої діяльності;
- вироблення у школярів умінь працювати з текстом твору;
- формування читацької самостійності учнів;
- збагачення досвіду естетичного сприймання творів художньої літератури та досвіду творчої діяльності дітей;
- формування потреби в читанні книжок, розвиток інтересу до творчості письменників, майстрів мистецтва слова;
- розширення світогляду школярів через читання книжок, різних за змістом, тематикою, авторською приналежністю.

Відповідно до мети і завдань навчального предмета у структурі державного стандарту виділено такі змістові лінії:

1. Розвиток навички читання.
 2. Коло і зміст читання.
 3. Практичне ознайомлення учнів з окремими літературознавчими поняттями (на рівні уявлень) та елементами літературознавчого аналізу.
 4. Формування самостійності читацької діяльності учнів.
- [...]

Суспільствознавство*

Предметна специфіка, функції і технологія освітньої галузі «Суспільствознавство» визначається особливостями проблематики соціалізації особистості.

У період первинної, а тому визначальної для подальших етапів соціалізації, важливо сформувати в учнів цілісну картину світу, місце в ньому людини; створити елементарну теоретичну базу для засвоєння різних видів соціального досвіду, розвивати уміння користуватись системою цінностей суспільства. Основна мета галузі, зазначена вище, дає змогу реалізувати сукупність різноманітних часткових цілей:

- засвоєння узагальнених та емпіричних уявлень і понять, які відбивають основні властивості і закономірності реального світу, місце в

* *Проект державного стандарту з суспільствознавства для початкових класів підготував член-кореспондент Академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор Р. А. Арцішевський та кандидат педагогічних наук, старша наукова співробітниця Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України Н. М. Бібік.*

ньому людини; розширюють і впорядковують соціальний і пізнавальний досвід молодшого школяра;

- забезпечення первинних ціннісних орієнтацій у різноманітних галузях життя, культурній спадщині країни, регіону, сім'ї;

- створення передумов для усвідомленого сприйняття і засвоєння соціальних норм, традицій, культурних і статево-рольових стандартів поведінки.

Багатоплановий зміст галузі «Суспільствознавство» посилить розвивальний потенціал навчального плану початкової ланки освіти, його спрямованість на всебічний і гармонійний розвиток особистості, дасть змогу створити передумови для цілісності навчання, взаємопогодження педагогічних впливів шляхом здійснення змістових і процесуальних міжпредметних зв'язків, збалансованого відображення соціально і особистісно значущого.

Проектування змісту галузі ґрунтується на реалізації принципів, тобто узагальнень нормативного характеру, які поширюються на всі явища освітньої галузі «Суспільствознавство» і більш конкретних часткових положень (критеріїв), які уточнюють теоретичні вихідні для відбору змісту у зв'язку з виховними можливостями учнів.

Зокрема:

- принцип відповідності соціокультурних пріоритетів і цінностей суспільства особистісній формі їх існування. Це означає, що місце, роль, склад освітньої галузі зумовлені необхідністю гармонізувати державні нормативи і особистісний інтерес, створити умови для повноцінного присвоєння функцій особистості в соціумі, забезпечити творчий характер діяльності, посилити мотивацію навчання. Звідси – потреба включити в зміст елементи, які передбачають не тільки узагальнену систему знань про навколишній світ і місце в ньому людини, відповідні способи діяльності, але й досвід особистісного ставлення до системи цінностей суспільства, зокрема етнічних, загальнонаціональних, загальнолюдських;

- принцип єдності змістової і процесуальної сторін навчання означатиме врахування специфіки діяльності молодших школярів, що вимагатиме забезпечення чуттєвої опори для засвоєння змісту, організацію активного спілкування дітей із соціальним і природним оточенням, накопичення досвіду ціннісного ставлення до навколишнього;

- принцип структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування в русі від загальних і часткових, далі – до конкретних форм реалізації в процесі навчання. Відповідно визначення змістового наповнення галузі вимагає взаємопов'язаного розв'язання загальної проблеми

конструювання базового змісту початкової ланки освіти, зв'язок його елементів. Він має попередити дублювання матеріалу в інших дисциплінах, бути орієнтованим на перспективи навчання, виховання і розвитку молодших школярів.

Основними структурними компонентами змісту галузі виділено: узагальнені знання про реальний світ у його зв'язках і залежностях, способи їх застосування для пізнання й орієнтації в навколишньому житті; первинні моральні й оцінні поняття та уявлення; уміння виконувати пізнавальні дії, виявляти залежності, робити самостійні висновки, спілкуватись із людьми, оцінювати вчинки. Значне місце відводиться сенсорним еталонам і навичкам поведінки в природному й соціальному оточенні.

У склад змісту галузі, крім перелічених традиційних компонентів, включено емоційно-ціннісні, особистісні елементи, які виражають ставлення до одержуваних знань, створюють міжсуб'єктність спілкування в процесі пізнавальної діяльності, проявляються у формі переживань, смислотворчості і є потужним джерелом мотивації учіння.

[...]

Природознавство*

Змістова специфіка, функції й технологія освітньої галузі «Природознавство» визначаються інтегрованістю знань із різних природничих наук (біології, хімії, фізики, фізичної географії) на основі ідеї цілісності природи з урахуванням міжпредметних зв'язків у початковій ланці освіти і перспективних зв'язків із природничими дисциплінами в наступних класах.

Дітям молодшого шкільного віку властива єдність знань і переживань, що дозволяє стверджувати про можливість формування в них уявлення про цілісність світу, виховувати гуманну, творчу, соціально активну особистість, здатну екологічно мислити, шанобливо і відповідально ставитись до багатств природи.

Основна мета галузі дає змогу реалізовувати сукупність часткових цілей:

– здобуття емпіричних знань про природу шляхом спостережень окремих її об'єктів та видимих взаємозв'язків і взаємозалежностей у ній;

* Проект державного стандарту з природознавства для початкових класів підготував дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор С. У. Гончаренко, провідний спеціаліст Міністерства освіти України Л. С. Ващенко та кандидат педагогічних наук, старша наукова співробітниця Інституту педагогіки Академії педагогічних наук України Н. С. Коваль.

- формування уявлень та елементарних понять про конкретні об'єкти неживої і живої природи;
- поглиблення і розширення цих уявлень та елементарних понять на рівні біогеоценозів і біосфери;
- формування в учнів екологічно виправданих ціннісних орієнтацій, навичок культурної поведінки серед природи;
- забезпечення єдності інтелектуального і емоційного сприймання навколишньої природи і реальної природоохоронної діяльності.

Зміст знань про природу має бути виділений на основі аналізу розвитку природничо-наукової картини світу; змісту предметів природничого циклу в загальноосвітній школі; психологічних досліджень.

На основі такого аналізу ми виділили наскрізні ідеї початкового природознавства: різноманітність природи, цілісність природи, відповідність діяльності людини основним закономірностям функціонування природи, її примноження, збереження й охорони, а також основи географічних знань.

Основними структурними компонентами змісту галузі виділено:

- науково-пізнавальний: система знань (факти, уявлення, елементарні поняття), яка відображає різноманітність природи, взаємозв'язки між компонентами неживої і живої природи, самої живої природи, значення живих організмів на Землі, необхідність збереження, примноження та охорони природи;
- ціннісний: усвідомлення різнобічної значущості природи для людини (практичної, моральної, естетичної, гігієнічної, пізнавальної), усвідомлення того, що життя людини повною мірою залежить від стану навколишнього середовища;
- практичний: особиста діяльність дітей, пов'язана з охороною природи;
- нормативний: засвоєння правил, норм поведінки в природному оточенні, розуміння дитиною відповідальності за свої дії у поводженні з природою.

У склад змісту галузі, крім перелічених, мають бути включені компоненти, що сприяють створенню умов для розвитку емоційної сфери дитини, спостережливості, мислення, розвитку творчих здібностей, самостійного пошуку знань, гуманітарному ставленню до навколишнього середовища. Гуманітарна спрямованість початкової природничої освіти певним чином відображає регіональні проблеми: захист неживої природи і ґрунту від забруднення, руйнування, виснаження, збереження видів живих організмів і цілісності їх угруповань, охорону природи як необхідну умову збереження здоров'я людей.

[...]

Виділення наскрізних ідей початкового природознавства, основних структурних компонентів змісту галузі, врахування пізнавальних можливостей учнів, їх запасу природничих знань дозволило конкретизувати склад змістових ліній за компонентами знань із біології, хімії, фізики, фізичної географії.

[...]

Математика*

Загальна характеристика освітньої галузі математики школи I ступеня

Початковий курс є складовою частиною в системі неперервної математичної освіти, яка тісно пов'язується зі своєю нижньою межею – дошкільним вихованням, і з верхньою – середньою ланкою загальноосвітньої школи.

Навчання математики в початкових школах має забезпечити оволодіння учнями математичними знаннями та вміннями, певний розвиток дітей, необхідний для наступного вивчення математики. Багато питань початкового курсу математики мають бути засвоєні на такому рівні, щоб можна було застосувати їх у повсякденному житті.

Провідна роль математики в розвитку пізнавальних здібностей молодших школярів – пам'яті, мислення, уявлення, мови. Математика створює реальні передумови для розвитку різних типів мислення: конкретно-образного і абстрактного, просторово-схематичного і функціонального, інтуїтивного та творчого. Учні навчаються точно, коротко, виразно й правильно висловлювати свої думки.

Заняття математикою сприяють вихованню в учнів загальнолюдських рис особистості, формуванню вмінь учитися, створюють передумови для розвитку у молодших школярів саморегуляції.

Цілі і завдання вивчення математики в початкових класах

Математика вивчається з першого до одинадцятого класу і на кожному ступені навчання має свої пріоритетні завдання.

Завданнями початкової школи є:

– уточнення, поглиблення й розвиток сенсорних умінь молодших школярів, за допомогою яких вони будуть успішно орієнтуватися в навколишній дійсності;

* *Проект державного стандарту з математики для початкової школи підготували: Л. П. Кочина, Н. П. Листопад (Інститут педагогіки АПН України), Г. М. Литвиненко (Міністерство освіти України).*

– формування уявлень про натуральне число, міцних обчислювальних навичок із натуральними числами і нулем, розв’язування задач практичного змісту, пов’язаних із натуральними числами;

– формування наочно-чуттєвих уявлень про основні геометричні фігури, початкового досвіду вимірювань і обчислень геометричних величин;

– формування первинних умінь доказових міркувань і пояснень своїх дій та розвиток відповідних мовленнєвих умінь, пов’язаних із використанням математичних термінів і символів.

[...]

Освіта України. – 1997. – 7 травня (№ 18/19). – С. 8–9; 16 травня (№ 20). – С. 5–7; 23 травня (№ 21). – С. 6.

2000

Державний стандарт початкової загальної освіти*

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» Державний стандарт загальної середньої освіти складається з державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти.

Цей Державний стандарт розроблений відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку початкової школи і передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися. Поряд із функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці в різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

I. Базовий навчальний план початкової школи

1. Загальна частина

Базовий навчальний план початкової школи (далі – Базовий навчальний план) є складовою частиною Державного стандарту загальної середньої освіти. Він дає цілісне уявлення про зміст і структуру цього рівня освіти, встановлює погодинне співвідношення між освітніми галузями, визначає гранично допустиме навантаження учнів та загальнорічну кількість годин.

Базовий навчальний план складається з таких освітніх галузей: мови і література, математика, здоров’я і фізична культура, технології, мистецтво, людина і світ.

** Документ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2000 р.*

Текст подано в скороченому вигляді.

Кожна галузь побудована за змістовими лініями, які є наскрізними для всіх рівнів загальної середньої освіти.

Зміст освітніх галузей може бути реалізований через окремі навчальні предмети та інтегровані курси.

Відповідно до мети і завдань середньої освіти її зміст ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Початкова освіта як складова частина загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Тому в доборі змісту враховується його наступність і неперервність, доступність і науковість, потенційні можливості для взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, реалізації принципів індивідуалізації, гуманізації навчально-виховного процесу.

До Базового навчального плану входить інваріантна і варіативна складові частини змісту початкової освіти.

Інваріантна складова частина змісту формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Зміст інваріантної складової частин подано через освітні галузі, сукупність яких необхідна і достатня для загальноосвітньої підготовки учнів молодшого шкільного віку. Вилучення з інваріантної складової частини будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність загальноосвітньої підготовки на рівні початкової освіти і наступність основної школи.

В інваріантній складовій частині Базового навчального плану визначено мінімально необхідну кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі.

Варіативна складова частина Базового навчального плану формується навчальним закладом самостійно з урахуванням особливостей навчального закладу та індивідуальних освітніх потреб учня.

У початкових класах варіативна складова частина включає години, які можна використати додатково на вивчення освітніх галузей, індивідуальні консультації та групові заняття з учнями.

Навчальне навантаження учнів складається з годин інваріантної і варіативної складових частин і не може перевищувати гранично допустимого тижневого навантаження учнів, установленого Базовим навчальним планом

на підставі санітарно-гігієнічних норм організації навчально-виховного процесу.

Згідно з Законом України «Про загальну середню освіту» тривалість навчального року в початковій школі не може бути меншою, ніж 175 робочих днів, а тривалість уроків становить: у перших класах – 35 хвилин, у других – четвертих – 40 хвилин.

[...]

На основі Базового навчального плану, який визначає загальні засади побудови початкової освіти, МОН України розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів. У типових навчальних планах зміст освітніх галузей реалізується через навчальні предмети і курси інваріантної складової частини. На основі типових навчальних планів навчальні заклади щороку складають робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова частина початкової освіти з урахуванням особливостей організації навчального процесу в навчальному закладі.

[...]

2. Освітня галузь «Мови і література»

Освітня галузь «Мови і література» передбачає опанування молодшими школярами української мови та інших мов як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності і культури, літературних надбань українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості.

Зазначені цілі відображаються у змісті таких компонентів освітньої галузі, як українська мова, мова за вибором загальноосвітнього навчального закладу, читання.

Основною змістовою лінією мовної освіти у початковій ланці загальноосвітньої школи є комунікативна, яка передбачає формування та розвиток умінь слухати, говорити, читати і писати.

Лінгвістична та українознавча лінії забезпечують відповідний обсяг знань про мову, умінь і навичок їх використання у мовленнєвій діяльності, а також уявлення про звичаї, побут українського народу, визначні події та постаті в історії України.

Зазначені освітні лінії пронизуються діяльнісною лінією, яка передбачає уміння аналізувати, порівнювати, виділяти головне, узагальнювати мовні факти.

Сутність початкової літературної освіти полягає в розвитку повноцінних навичок читання, ознайомлення школярів із дитячою літературою в поєднанні жанрових форм, авторської і тематичної

різноманітності, у художньо-естетичному освоєнні тексту і дитячої книжки, у формуванні творчих здібностей.

3. Освітня галузь «Математика»

Основним завданням початкового курсу математики є розвиток молодших школярів через засвоєння математичних понять та формування в них спеціальних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті і достатніх для вивчення математики в наступних класах, у тому числі забезпечення пропедевтичного оволодіння систематичними курсами алгебри і геометрії.

Зміст освітньої галузі забезпечує формування в учнів уявлень про натуральне число, засвоєння прийомів виконання арифметичних дій і обчислювальних навичок, ознайомлення учнів з основними величинами та їх вимірюванням, практичне ознайомлення з окремими залежностями між ними, формування уявлень про окремі геометричні фігури та їх властивості, вироблення необхідних графічних умінь.

4. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура» забезпечує свідоме ставлення до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, сприяє фізичному розвитку дитини, формує основи здорового способу життя.

Головними завданнями фізичного виховання в початковій школі є:

- ознайомлення з впливом рухової активності та загартування організму, формування знань, умінь і навичок особистої гігієни, профілактики захворюваності і травматизму, правил техніки безпеки;
- формування усвідомленої індивідуальної установки учня щодо необхідності удосконалення основних якостей свого фізичного розвитку;
- формування умінь і навичок основ здорового способу життя, безпеки життєдіяльності, самостійного та свідомого виконання комплексів ранкової гігієнічної гімнастики, використання профілактичних вправ для запобігання порушення постави та розвитку короткозорості, зняття локальної втоми;
- навчання дітей основних рухів.

5. Освітня галузь «Технології»

Метою освітньої галузі «Технології» у загальноосвітніх навчальних закладах є розвиток особистості через залучення школярів до творчої праці, ознайомлення з основами комп'ютерної грамотності, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів (предметів праці), вивчення засобів праці (інструментів), формування конструктивного підходу до виконання трудових завдань і обробки інформаційних даних, навчання безпеки праці.

У процесі реалізації цієї освітньої галузі у початковій школі розв'язуються такі завдання:

- ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва та формування умінь і навичок роботи ручними знаряддями праці, що застосовуються в різних технологічних процесах;

- формування практичних умінь і навичок у предметно-перетворювальній, конструкторській та конструктивно-художній діяльності, пропедевтична орієнтація у різних видах праці, розвиток трудових якостей працівника на основі доступних видів продуктивної праці (господарської діяльності);

- виховання творчого ставлення до праці.

Змістовими лініями освітньої галузі є творча праця, продуктивна праця, навчальна праця, основи виробництва, професійна орієнтація, трудове виховання.

6. Освітня галузь «Людина і світ»

Освітня галузь «Людина і світ» передбачає усвідомлення школярами своєї належності до природи і суспільства, створення елементарної бази для засвоєння учнями відповідно до вікових особливостей різних видів соціального досвіду, систем цінностей суспільства, морально-правових норм, традицій.

Розвивальний аспект змісту цієї освітньої галузі передбачає формування досвіду творчої діяльності учнів, оволодіння узагальненими способами дій, рольове моделювання способів поведінки в різних ситуаціях, розвиток активного пізнавального ставлення до дійсності.

Найважливішим виховним аспектом цієї освітньої галузі є формування у школярів патріотизму, поваги до Української держави, її символіки, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення України як демократичної, можливої держави – рівноправного члена світової спільноти. Виховне спрямування забезпечується набуттям учнями досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу через вибір змісту, особистісно значущого для дітей, його зв'язок із навколишньою дійсністю, співвідношення системи потреб і мотивів, створення умов для самовираження учнів у різних видах діяльності.

Багатоплановий зміст освітньої галузі посилює спрямованість навчального плану початкової школи на всебічний розвиток особистості, дає змогу створити передумови для цілісної системи навчання та педагогічних впливів.

Освітня галузь «Людина і світ» у початковому періоді враховує наступність у зв'язках між дошкільною, початковою загальною та базовою

загальною середньою освітою і окреслюється змістовими лініями: людина як особистість, людина серед людей, людина, природа і суспільство, культура, нежива природа, жива природа, планета Земля, рідний край, наша Батьківщина – Україна.

Зміст стандарту реалізується через інтегрований курс або окремі навчальні предмети. Освітня галузь «Людина і світ» включає систему інтегрованих (з різних природничих наук) знань про об'єкти і явища живої і неживої природи і взаємозв'язки та залежності між ними, їх зміни в часі і просторі. На доступному рівні вона відображає цілісну природничо-наукову картину світу і місце в ній людини шляхом опосередкованої реалізації в змісті галузі законів і закономірностей існування природи. Обов'язковою складовою змісту освітньої галузі є оволодіння учнями методами пізнання природи (спостереження, практична робота, дослід) та уміння розв'язувати пізнавально-практичні задачі з природничим змістом. Розвивальний аспект змісту цієї освітньої галузі полягає у формуванні розумових здібностей учнів, їх емоційної сфери, спостережливості, забезпечення умов для оволодіння досвідом спілкування, самореалізації, самовираження в навчально-пізнавальній діяльності відповідно до індивідуальних можливостей кожної дитини. Здійснення виховної функції природничого змісту пов'язане із засвоєнням молодшими школярами елементів екологічної культури, усвідомленням ними цінності здоров'я і здорового способу життя, залежності життя людини від стану навколишнього природного середовища.

7. Освітня галузь «Мистецтво»

Головна мета цієї освітньої галузі полягає в розвитку особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

У початковій школі домінантна роль належить активній художній діяльності і творчому самовираженню дітей у сфері мистецтва. Основними завданнями освітньої галузі «Мистецтво» у початковій школі є пробудження у дітей інтересів до мистецтва, залучення до художньо-творчої діяльності. На відміну від традиційного підходу до змісту освіти у діючій початковій школі, де викладаються дві відносно відокремлені дисципліни «Музика» та «Образотворче мистецтво», освітня галузь «Мистецтв» спрямована на залучення школярів до творчої діяльності в музичному, образотворчому (візуальному), хореографічному, театральному та екранних видах мистецтва. На основі такої взаємодії різних видів мистецтв у школярів формується цілісне художнє світосприйняття і світовідчуття, система естетичних ідеалів і

смаків, почуття реальної відповідальності та збереження культурних надбань суспільства.

У початковій школі державний стандарт освітньої галузі передбачає вивчення мистецтв, серед яких основними (домінантними) залишаються «Музика» та «Образотворче (візуальне) мистецтво». Доцільним є взаємозв'язок цієї освітньої галузі з іншими гуманітарними предметами (наприклад, заняття з хореографії можуть інтегруватися з предметом «Фізична культура», елементи театрального мистецтва – з предметом «Читання»). Впровадження в шкільну практику такого художнього комплексу дасть змогу розширити асоціативні уявлення, збагатити світовідчуття, забезпечити сенсорний, емоційний та інтелектуальний розвиток учнів.

Освітня галузь	Кількість годин на тиждень за предметами та курсами				
	Кількість тижневих годин у класах				Разом
	1	2	3	4	
Інваріантна складова частина					
Мови і література ¹	8	8	9	9	34
Математика	3	4	4	4	15
Здоров'я і фізична культура	3	3	3	3	12
Технології	2	1	1	1	5
Людина і світ	1	1	2	2	6
Мистецтво	2	2	2	2	8
Всього	19	19	21	21	80
Варіативна складова частина					
Додаткові години на освітні галузі, індивідуальні консультації та групові заняття	2	2	3	3	10
Сумарна кількість годин інваріантної складової змісту	21	21	24	24	90

¹ В освітній галузі «Мови і література» передбачено вивчення української мови як рідної, державної, мови шкіл національних меншин та іноземної мови. Години цієї освітньої галузі розподіляються у типових навчальних планах.

початкової освіти					
Загальнорічна кількість навчальних годин, що фінансується з бюджету	735	735	840	840	3150
Гранично допустиме тижневе навантаження учнів	20	20	22,5	22,5	85
Сумарне гранично допустиме навантаження учнів на рік	700	700	790	790	2980

[...]

Початкова школа. – 2001. – № 1. – С. 28–54.

2004

Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку*

Загальна частина

1. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку (далі – Державний стандарт), встановлює державні вимоги до змісту освіти таких дітей, а також державні гарантії у набутті такої освіти.

2. Цей Державний стандарт застосовується з метою забезпечення:

- рівного доступу до якісної освіти дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;
- наступництва між дошкільною та початковою загальною освітою;
- особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу;
- створення передумов для запровадження інтегрованого навчання дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

3. Цей Державний стандарт базується на Державному стандарті початкової загальної освіти.

* Документ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 5 липня 2004 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

[...]

4. Об'єктами стандартизації є зміст освіти та система його формування.

5. Цей Державний стандарт містить:

- Базовий навчальний план;
- вимоги до складання типових навчальних планів;
- державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з урахуванням особливостей їх психофізичного розвитку;
- напрями корекційно-розвиткової роботи.

Базовий навчальний план

6. Базовий навчальний план початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, визначає структуру обов'язкової складової змісту освіти відповідно до державних вимог щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів з урахуванням особливостей психофізичного розвитку таких дітей (сліпих та із зниженим зором, глухих та із зниженим слухом, розумово відсталих, з тяжкими порушеннями мовлення, порушеннями опорно-рухового апарату, із затримкою психічного розвитку).

7. Базовий навчальний план складається з таких освітніх галузей: «Мови і література», «Математика», «Людина і світ», «Мистецтво», «Технології», «Здоров'я і фізична культура».

Кожна освітня галузь побудована за змістовими лініями з обов'язковим корекційно-розвитковим спрямуванням.

Зміст освітніх галузей реалізується шляхом викладання окремих навчальних предметів та інтегрованих курсів.

8. Структура Базового навчального плану охоплює дві складові: інваріантну і варіативну.

9. Інваріантна складова формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування, типу і форми власності.

Інваріантна складова передбачає проведення корекційно-розвиткових занять, що зумовлено особливістю організації навчально-виховного процесу з учнями, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

10. У початковій школі навчальні години варіативної складової використовуються головним чином для загальноосвітньої підготовки учнів, індивідуальних занять та консультацій, факультативного навчання, підготовки учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, до засвоєння змісту початкової загальної освіти.

11. Змістове наповнення освітніх галузей інваріантної складової визначається Державним стандартом початкової загальної освіти.

[...]

12. Змістове наповнення варіативної складової формується навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учнів.

[...]

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів з урахуванням особливостей їх психофізичного розвитку

18. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів визначаються за освітніми галузями «Мови і література», «Математика», «Людина і світ», «Мистецтво», «Технології», «Здоров'я і фізична культура», зміст яких визначено Державним стандартом початкової загальної освіти.

[...]

19. Оптимальний рівень загальноосвітньої підготовки учнів, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, забезпечується реалізацією змісту освітніх галузей у поєднанні з корекційно-розвитковою роботою.

Напрями корекційно-розвиткової роботи

20. Для здійснення корекції порушень у фізичному та психічному розвитку учнів з особливими освітніми потребами провадиться відповідна корекційно-розвиткова робота, яка передбачає вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів. Така робота потребує впровадження особистісно орієнтованих програм навчання, розвитку та корекції, корекційно спрямованого індивідуального та диференційованого навчання.

21. Корекційно-розвиткова робота спрямована на:

– розвиток зорового чи слухового сприймання, мовлення, корекцію пізнавальної діяльності, фізичний розвиток, формування навичок просторового, соціально-побутового орієнтування, психокорекцію тощо;

– розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку учнів шляхом взаємодії з навколишнім середовищем на основі знань, умінь і навичок мовленнєвої, зокрема комунікативної, діяльності і творчості;

– формування компенсаційних способів діяльності як важливої передумови підготовки дітей з особливими освітніми потребами до навчання в основній школі;

– створення передумов для соціальної реабілітації та інтеграції, розвиток самостійності та життєво важливих компетенцій дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку.

Початкова школа. – 2004. – № 8. – С. 2–4.

Державний стандарт початкової загальної освіти*

[...]

Державний стандарт початкової загальної освіти розроблений відповідно до пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку і передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, умінь і навичок здорового способу життя. Поряд із функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

I. Базовий навчальний план початкової школи

1. Загальна частина

Базовий навчальний план початкової школи (далі – Базовий навчальний план) є складовою Державного стандарту загальної середньої освіти. Він дає цілісне уявлення про зміст і структуру цього рівня освіти, встановлює погодинне співвідношення між освітніми галузями, визначає граничнодопустиме навантаження учнів та загальнорічну кількість годин.

Базовий навчальний план складається з таких освітніх галузей: мови і літератури, математика, здоров'я і фізична культура, технологія, мистецтво, людина і світ, які побудовані за змістовими лініями.

Зміст освітніх галузей може бути реалізований через окремі навчальні предмети та інтегровані курси.

Відповідно до мети і завдань середньої освіти її зміст ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах особистісно орієнтованого навчання, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Початкова освіта як складова загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Тому в доборі змісту враховується його наступність і неперервність, доступність і науковість, потенційні можливості

* До Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого Кабінетом Міністрів України у 2000 р., унесено низку змін. Оновлений документ було затверджено рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 20 жовтня 2005 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

для взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, реалізації принципів індивідуалізації, гуманізації навчально-виховного процесу.

До Базового навчального плану входять інваріантна і варіативна складові змісту початкової освіти.

Інваріантна складова змісту формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності і може бути реалізована за базовими та експериментальними навчальними програмами і варіативними підручниками. Зміст інваріантної складової подано через освітні галузі, сукупність яких необхідна і достатня для загальноосвітньої підготовки учнів молодшого шкільного віку. Вилучення з інваріантної складової будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність загальноосвітньої підготовки на рівні початкової освіти і наступність основної школи.

В інваріантній складовій Базового навчального плану визначено мінімально необхідну кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі.

Варіативна складова Базового навчального плану формується навчальним закладом самостійно з урахуванням особливостей навчального закладу та індивідуальних освітніх потреб учня. У початкових класах варіативна складова включає години, які можна використати додатково на вивчення навчальних предметів освітніх галузей, індивідуальні консультації та групові заняття з учнями.

Навчальне навантаження учнів охоплює години інваріантної і варіативної складових і не може перевищувати граничнодопустимого тижневого навантаження учнів, установленого Базовим навчальним планом та санітарно-гігієнічними нормами організації навчально-виховного процесу.

На основі Базового навчального плану, який визначає загальні засади побудови початкової освіти, Міністерство освіти і науки України розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів. У типових навчальних планах зміст освітніх галузей реалізується через навчальні предмети і курси інваріантної складової. На основі типових навчальних планів навчальні заклади щороку складають робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова початкової освіти з урахуванням особливостей організації навчального процесу.

[...]

2. Освітня галузь «Мови і літератури»

Змістове наповнення освітньої галузі «Мови і літератури» передбачає опанування молодшими школярами української мови та інших мов як засобу спілкування і пізнання, прилучення до скарбниць духовності і культури,

літературних надбань Українського народу і народів світу, виховання громадянськості, патріотизму, національної самосвідомості.

Основною змістовою лінією мовної освіти у початковій ланці загальноосвітньої школи є мовлення, яка передбачає формування та розвиток умінь слухати і розуміти, говорити, читати і писати. Мовна та соціокультурна лінії забезпечують відповідний обсяг знань із мови, умінь і навичок їх застосування у мовленнєвій діяльності, а також уявлення про звичаї, побут Українського народу, визначні події та постаті в історії України.

Сутність початкової літературної освіти полягає в розвитку повноцінних навичок читання, ознайомленні школярів із дитячою літературою в поєднанні жанрових форм, авторської і тематичної різноманітності, у художньо-естетичному освоєнні тексту і дитячої книжки, у формуванні творчих здібностей.

3. Освітня галузь «Мистецтво»

Головна мета освітньої галузі «Мистецтво» полягає в розвитку особистісно-ціннісного ставлення до мистецтва, здатності до сприймання, розуміння і творення художніх образів, потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні.

Основними завданнями освітньої галузі є пробудження в учнів інтересів до мистецтва, залучення до художньо-творчої діяльності. У початковій школі домінують роль належить активній художній діяльності і творчому самовираженню учнів у сфері мистецтва. Освітня галузь «Мистецтво» спрямована на залучення школярів до творчої діяльності в музичному, образотворчому (візуальному), хореографічному, театральному та екранний видах мистецтва. На основі взаємодії різних видів мистецтва у школярів формується цілісне художнє світосприйняття і світовідчуття, система естетичних ідеалів і смаків, почуття реальної відповідальності за збереження культурних надбань суспільства, забезпечується сенсорний, емоційний та інтелектуальний розвиток учнів.

Змістовими лініями галузі є музична, візуальна (образотворча), хореографічна, театральна та екранні види мистецтва.

4. Освітня галузь «Математика»

Основним завданням початкового курсу математики є розвиток молодших школярів через засвоєння математичних понять та формування в них спеціальних умінь і навичок, необхідних у повсякденному житті і достатніх для вивчення математики в наступних класах.

Зміст освітньої галузі забезпечує формування в учнів уявлень про натуральне число та число 0, засвоєння прийомів виконання арифметичних дій і обчислювальних навичок, ознайомлення учнів з основними величинами та їх вимірюванням, практичне ознайомлення з окремими залежностями між ними, формування уявлень про окремі геометричні фігури та їх властивості, вироблення необхідних графічних умінь.

5. Освітня галузь «Технологія»

Метою освітньої галузі «Технологія» є розвиток особистості через залучення молодших школярів до творчої праці, пропедевтична інформаційна культура і ознайомлення з основами комп'ютерної грамотності, засвоєння знань про властивості оброблюваних матеріалів (предметів праці), вивчення засобів праці (інструментів), формування конструктивного підходу до виконання трудових завдань і обробки інформаційних даних, навчання безпеки праці.

У процесі реалізації освітньої галузі розв'язуються такі завдання:

- ознайомлення учнів з основними напрямками трудової діяльності та формування умінь і навичок роботи ручними знаряддями праці, що застосовуються в різних технологічних процесах;
- формування практичних умінь і навичок у художній і технічній праці;
- пропедевтичне ознайомлення зі світом професій;
- виховання позитивного ставлення до праці.

6. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура» забезпечує свідоме ставлення до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, сприяє фізичному розвитку дитини, забезпечує формування фізичної культури особистості шляхом засвоєння основ рухової діяльності, формує основи здорового способу життя.

Головними завданнями освітньої галузі є:

- формування вмій і навичок здорового способу життя, безпеки життєдіяльності;
- ознайомлення з впливом рухової активності та загартування організму, формування знань, умінь і навичок особистої гігієни, профілактики захворюваності і травматизму, правил техніки безпеки;
- формування усвідомленої індивідуальної установки учня щодо необхідності удосконалення основних якостей його фізичного розвитку;

- формування самостійного та свідомого виконання фізкультурних заходів у режимі дня, профілактичних вправ для запобігання порушенню постави та зору;
- формування та розвиток навичок базових рухових дій загальнорозвивального спрямування.

7. Освітня галузь «Людина і світ»

Зміст освітньої галузі «Людина і світ» передбачає усвідомлення школярами своєї належності до природи і суспільства, створює передумови для засвоєння учнями різних видів соціального досвіду, системи цінностей суспільства, морально-правових норм, традицій.

Освітня галузь включає систему інтегрованих знань про об'єкти і явища навколишнього світу і взаємозв'язки та залежності між ними. Зміст освітньої галузі на доступному рівні відображає цілісність знань про світ і місце людини в ньому.

Розвивальний аспект змісту освітньої галузі полягає у формуванні досвіду творчої діяльності учнів, їхніх розумових здібностей і спостережливості, оволодіння узагальненими способами дій, розвиток активного пізнавального ставлення до дійсності, забезпечення умов для самореалізації, самовираження в навчально-пізнавальній діяльності відповідно до індивідуальних можливостей кожної дитини.

Здійснення виховної функції освітньої галузі пов'язане з формуванням у школярів патріотизму, свідомого бажання зробити свій внесок у становлення України як демократичної держави – рівноправного члена світової спільноти; елементів екологічної культури, усвідомлення цінності життя людини, залежності його від стану навколишнього природного середовища.

Базовий навчальний план початкової школи

Освітня галузь	Кількість тижневих годин у класах				
	1	2	3	4	Разом
Інваріантна складова					
Мови і літератури	8+1	9+2*	9+2*	9+2*	35+7*
Математика	4	4	4	4	16
Здоров'я і	4	4	4	4	16

* Додаткові години на вивчення мови національної меншини у школах з навчанням цією мовою або на вивчення іноземної мови у спеціалізованих школах з поглибленим вивченням іноземної мови (з цією метою частково використовуються години з варіативної складової).

фізична культура**					
Технологія	2	1	1	1	5
Людина і світ	1	1	2	2	6
Мистецтво	2	2	2	2	8
Всього	21+1*	21+2*	22+2*	22+2*	86+7*
Варіативна складова					
Додаткові години на освітні галузі, індивідуальні консультації та групові заняття	2	3	3	3	11-3*
Сумарна кількість навчальних годин інваріантної та варіативної складових, що фінансується з бюджету (без урахування поділу класів на групи)	23+1*	24+1*	25+1*	25+1*	97+4*
Гранично допустиме тижневе навчальне навантаження на учня**	20	22	23	23	88

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-695290-05#Text>.

2011

Державний стандарт початкової загальної освіти*

Загальні положення

** Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховуються при визначенні граничнодопустимого навантаження учнів.

* Документ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р.

Текст подано у скороченому вигляді.

Цей Державний стандарт початкової загальної освіти (далі – Державний стандарт), розроблений відповідно до мети початкової школи з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб учнів початкових класів, визначає зміст початкової загальної освіти, який ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого і компетентнісного підходів, що зумовлює чітке визначення результативної складової засвоєння змісту початкової загальної освіти.

У цьому Державному стандарті терміни вживаються у такому значенні:

1) громадянська компетентність – здатність людини активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;

2) ключова компетентність – спеціально структурований комплекс якостей особистості, що дає можливість ефективно брати участь у різних життєвих сферах діяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів;

3) ключова компетенція – об'єктивна категорія, що фіксує суспільно визначений комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати в широкій сфері діяльності людини (вміння вчитися, загальнокультурна, громадянська, здоров'язбережувальна, соціальна компетентність та компетентність з питань інформаційно-комунікаційних технологій);

4) компетентнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є такі ієрархічно-підпорядковані компетентності учнів, як ключова, загальнопредметна і предметна;

5) компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність особистості, яка складається із знань, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці;

6) компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини;

7) комунікативна компетентність – здатність особистості застосувати у конкретному спілкуванні знання мови, способи взаємодії з навколишніми і віддаленими людьми та подіями, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями;

8) міжпредметна компетентність – здатність учня застосувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і предметних галузей;

9) міжпредметні естетичні компетентності – здатність орієнтуватися в різних сферах життєдіяльності, що формується під час опанування різних видів мистецтва. Предметними мистецькими компетентностями, у тому числі музичними, образотворчими, хореографічними, театральними, екранними, є здатність до пізнавальної і практичної діяльності у певному виді мистецтва;

10) предметна компетентність – освоєний учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної з набуттям нового знання, його перетворенням і застосуванням;

11) предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах конкретного предмета, що дає можливість учневі самостійно виконувати певні дії для розв'язання навчальної проблеми (задачі, ситуації). Учень має уявлення, знає, розуміє, застосовує, виявляє ставлення, оцінює;

12) предметна математична компетентність – особистісне утворення, що характеризує здатність учня (учениці) створювати математичні моделі процесів навколишнього світу, застосовувати досвід математичної діяльності під час розв'язування навчально-пізнавальних і практично зорієнтованих задач;

13) предметна природознавча компетентність – особистісне утворення, що характеризує здатність учня розв'язувати доступні соціально і особистісно значущі практичні та пізнавальні проблемні задачі, пов'язані з реальними об'єктами природи у сфері відносин «людина – природа»;

14) соціальна компетентність – здатність особистості продуктивно співпрацювати з різними партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.

Державний стандарт складається з:

- Базового навчального плану початкової загальної освіти [...];
- загальної характеристики інваріантної та варіативної складових змісту початкової загальної освіти;

- державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів [...].

У результативній складовій кожної освітньої галузі Державного стандарту визначено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи, які відповідають змісту і структурі предметних компетентностей.

Протягом навчання у початковій школі учні повинні оволодіти ключовими компетентностями, які передбачають їх особистісно-соціальний

та інтелектуальний розвиток, формуються на міжпредметній основі та є інтегрованим результатом предметних і міжпредметних компетенцій.

На основі цього Державного стандарту Міністерство освіти і науки, молоді та спорту розробляє навчальні програми, відповідно до яких здійснюється підготовка варіативних програм і підручників.

Базовий навчальний план

Базовий навчальний план визначає зміст і структуру початкової загальної освіти за допомогою інваріантної і варіативної складових якими встановлюється погодинне співвідношення між освітніми галузями, гранично допустиме тижневе навантаження учнів та загальнотижнева кількість годин.

Інваріантна складова змісту початкової загальної освіти формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування та форми власності. Інваріантна складова змісту початкової загальної освіти визначається за допомогою таких освітніх галузей, як «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво». Виключення з інваріантної складової будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність загальноосвітньої підготовки на рівні початкової освіти і наступність основної школи.

В інваріантній складовій Базового навчального плану визначено мінімально необхідну кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі.

Варіативна складова Базового навчального плану визначається загальноосвітнім навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, навчальних закладів, індивідуальних освітніх запитів учнів та (або) побажань батьків або осіб, які їх замінюють. У початкових класах варіативна складова включає години, які виділяються на вивчення навчальних предметів освітніх галузей, курсів за вибором, проведення індивідуальних консультацій та групових занять з учнями.

Вивчення предметів, включених до інваріантної та варіативної складових, дає змогу забезпечити належний рівень загальноосвітньої підготовки і соціально-особистісного розвитку учнів молодшого шкільного віку.

Навчальне навантаження учнів складається з годин інваріантної і варіативної складових і не може перевищувати гранично допустимого рівня тижневого навантаження учнів, установленого Базовим навчальним планом та санітарно-гігієнічними нормами організації навчально-виховного процесу.

[...]

Освітня галузь «Мови і літератури»

Метою освітньої галузі «Мови і літератури» є розвиток особистості учня, формування його комунікативної компетентності та загальних уявлень про мову як систему і літературу як вид мистецтва. Зазначена освітня галузь складається з мовного і літературного компонентів.

Мова навчання (українська мова, мови національних меншин)

Метою вивчення української мови, мов національних меншин як мов навчання є формування в учнів комунікативної компетентності шляхом засвоєння доступного і необхідного обсягу знань із мови навчання, опанування всіх видів мовленнєвої діяльності та набуття певного соціального досвіду.

Особливість мови навчання полягає в тому, що вона є не тільки навчальним предметом, а і найважливішим засобом навчання, виховання і розвитку особистості у процесі опанування всіх інших предметів початкової загальної освіти.

[...]

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- формування в учнів мотивації вивчення мови;
- забезпечення гармонійного розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання і письма);
- формування комунікативних умінь;
- опанування найважливіших функціональних складових мовної системи з урахуванням особливостей фонетичної і граматичної систем кожної з мов навчання;
- соціально-культурний розвиток особистості;
- формування вміння вчитися.

З урахуванням мети і завдань мовного компонента освітньої галузі виділяються такі змістові лінії: мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна.

Основною змістовою лінією є мовленнєва. Одночасно мовна, соціокультурна і діяльнісна змістові лінії спрямовані на забезпечення мовленнєвої.

Мова вивчення (українська мова, мови національних меншин)

Метою навчання української мови як державної та інших мов як навчальних предметів є формування комунікативної компетентності з урахуванням інтересів і можливостей учнів початкової школи.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- створення позитивної мотивації до засвоєння знань;
- формування умінь і навичок з усіх видів мовленнєвої діяльності;
- засвоєння елементарних знань про найважливіші мовні одиниці, необхідні та достатні для формування мовленнєвих умінь і навичок;
- залучення до національної культури народу, мова якого вивчається;
- сприяння інтелектуальному, моральному, соціокультурному та естетичному розвитку особистості.

Зміст навчання української мови як державної та інших мов як навчальних предметів визначається за такими змістовими лініями, як мовленнєва, мовна, соціокультурна, які є взаємозалежними, взаємопов'язаними та спрямованими на формування ключових і предметних компетентностей.

Іноземна мова

Метою вивчення іноземної мови є формування в учнів комунікативної компетентності з урахуванням комунікативних умінь, сформованих на основі мовних знань і навичок, оволодіння уміннями та навичками спілкуватися в усній і письмовій формі з урахуванням мотивів, цілей та соціальних норм мовленнєвої поведінки у типових сферах і ситуаціях.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- правильна вимова і розрізнення на слух звуків, слів, словосполучень і речень;
- оволодіння найбільш уживаною лексикою у межах визначеної тематики і сфери спілкування;
- отримання уявлення про основні граматичні категорії мови, яка вивчається;
- розпізнавання відомого лексичного і граматичного матеріалу під час читання та аудіювання і використання його у процесі усного спілкування;
- розуміння на слух мовлення вчителя, однокласників, основного змісту текстів з використанням наочності;
- участь у діалогічному спілкуванні (вміння вести етикетний діалог і діалог-розпитування під час повсякденного спілкування);
- уміння коротко висловлюватися у межах тематики і сфери спілкування, що визначені для початкової школи, відтворювати напам'ять римовані твори дитячого фольклору;
- оволодіння технікою читання вголос, читання про себе навчальних та нескладних текстів, використання прийомів ознайомлювального та навчального читання;
- правильне написання слів, словосполучень, речень і текстів;

– засвоєння елементарних відомостей про країну, мова якої вивчається.

З урахуванням мети і завдань вивчення іноземної мови виділяються такі змістові лінії: мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна.

Літературне читання

Метою літературного читання є формування читацької компетентності учнів, яка є базовою складовою комунікативної і пізнавальної компетентності, ознайомлення учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, підготовка їх до систематичного вивчення літератури в основній школі.

У процесі навчання відбувається становлення читача, що здатний до самостійної читацької, творчої діяльності, здійснюється його мовленнєвий, літературний, інтелектуальний розвиток, формуються морально-естетичні уявлення і поняття, збагачуються почуття, виховується потреба у систематичному читанні.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- формування в учнів навички читання як виду мовленнєвої діяльності;
- ознайомлення учнів з дитячою літературою в авторській, жанровій, тематичній різноманітності; формування в учнів соціальних, морально-естетичних цінностей за допомогою художніх образів літературних творів;
- формування умінь сприймати, розуміти, аналізувати різні види літературних і навчальних текстів з використанням елементарних літературознавчих понять;
- розвиток мовлення учнів, формування умінь створювати власні висловлювання за змістом прочитаного (прослуханого);
- формування в учнів прийомів самостійної роботи з різними типами і видами дитячих книжок; умінь здійснювати пошук, відбір інформації для виконання навчально-пізнавальних завдань;
- розвиток творчої літературної діяльності школярів;
- виховання потреби у систематичному читанні як засобі пізнання світу, самопізнання та загальнокультурного розвитку.

З урахуванням зазначеної мети і завдань мовного компонента освітньої галузі виділяються такі змістові лінії: коло читання, навичка читання, досвід читацької діяльності і літературна діяльність.

Освітня галузь «Математика»

Метою освітньої галузі «Математика» є формування предметної математичної і ключових компетентностей, необхідних для самореалізації учнів у швидкозмінному світі.

Для досягнення зазначеної мети передбачається формування:

- цілісного сприйняття світу, розуміння ролі математики у пізнанні дійсності; готовності до розпізнавання проблем, які розв'язуються із застосуванням математичних методів, здатності розв'язувати сюжетні задачі, логічно міркувати, обґрунтовувати свої дії та виконувати дії за алгоритмом;
- вміння користуватися математичною термінологією, знаковою і графічною інформацією; орієнтуватися на площині та у просторі; застосовувати обчислювальні навички у практичних ситуаціях і розуміти сутність процесу вимірювання величин;
- інтересу до вивчення математики, творчого підходу та емоційно-ціннісного ставлення до виконання математичних завдань; уміння навчатися.

В освітній галузі виділяються такі змістові лінії: числа, дії з числами; величини; математичні вирази, рівності, нерівності; сюжетні задачі; просторові відношення, геометричні фігури; робота з даними.

Освітня галузь «Природознавство»

Метою освітньої галузі «Природознавство» є формування природознавчої компетентності учня шляхом засвоєння системи інтегрованих знань про природу, способів навчально-пізнавальної діяльності, розвитку ціннісних орієнтацій у різних сферах життєдіяльності та природоохоронної практики.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- виховання соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до різних елементів природного середовища, здатна мислити, бережливо ставиться до природи, людей і самого себе;
- формування на доступному рівні цілісної природничо-наукової картини світу, що охоплює систему знань, яка відображає закони і закономірності природи та місце в ній людини;
- розвиток розумових здібностей учнів, їх емоційно-вольової сфери, пізнавальної активності та самостійності, здатності до творчості, самовираження і спілкування;
- забезпечення єдності інтелектуального та емоційного сприйняття природи з практичною природоохоронною діяльністю;
- засвоєння традицій українського народу у відносинах людини з природою;

– оволодіння доступними способами пізнання предметів і явищ природи та суспільства.

Освітня галузь «Суспільствознавство»

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство» є особистісний розвиток учня, формування його соціальної і громадянської компетентностей шляхом засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, соціальних норм, громадянської активності, прийнятої в суспільстві поведінки, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

– виховання гуманної, соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до етносоціального та соціально-культурного середовища, здатна розуміти значення життя як найвищої цінності;

– оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права;

– розвиток навичок взаємодії у сім'ї, колективі, суспільстві шляхом активного спілкування із соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, дотримання правил толерантної поведінки, співпереживання і солідарності з іншими людьми у різноманітних життєвих ситуаціях;

– формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки.

Соціальна і громадянська компетентності як ключові мають міждисциплінарний характер, інтегруються за допомогою всіх освітніх галузей і спрямовуються на соціалізацію особистості, набуття громадянських навичок співжиття і співпраці у суспільстві, дотримання соціальних норм.

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Метою освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» є формування здоров'язберезувальної компетентності шляхом набуття учнями навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку особистої фізичної культури.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

– формування в учнів знань про здоров'я, здоровий спосіб життя, безпечну поведінку, фізичну культуру, фізичні вправи, взаємозв'язок організму людини з природним і соціальним оточенням;

– формування та розвиток навичок базових загальнорозвивальних рухових дій;

– розвиток в учнів активної мотивації дбайливо ставитися до власного здоров'я і займатися фізичною культурою, удосконалювати фізичну, соціальну, психічну і духовну складові здоров'я;

– виховання в учнів потреби у здоров'ї, що є важливою життєвою цінністю, свідомого прагнення до ведення здорового способу життя; розвиток умінь самостійно приймати рішення щодо власних вчинків;

– набуття учнями власного здоров'язберезувального досвіду з урахуванням стану здоров'я;

– використання у повсякденному житті досвіду здоров'язберезувальної діяльності для власного здоров'я та здоров'я інших людей.

Здоров'язберезувальна компетентність як ключова формується на міжпредметному рівні за допомогою предметних компетенцій з урахуванням специфіки предметів та пізнавальних можливостей учнів початкових класів.

Здоров'язберезувальна компетентність формується шляхом вивчення предметів освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» і передбачає оволодіння учнями відповідними компетенціями.

З урахуванням мети і завдань зміст освітньої галузі визначається за такими змістовими лініями: здоров'я і фізична культура.

Освітня галузь «Технології»

Метою освітньої галузі «Технології» є формування і розвиток в учнів технологічної, інформаційно-комунікаційної та основних компетентностей для реалізації їх творчого потенціалу і соціалізації у суспільстві. Технології у початковій школі є однією з ланок неперервної технологічної освіти, що логічно продовжує дошкільну освіту, створює базу для успішного опанування учнями технологій основної школи та здобуття професійної освіти.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

– формування уявлення про предметно-перетворювальну діяльність людини, світ професій, шляхи отримання, зберігання інформації та способи її обробки; здатності до формулювання творчих задумів, усвідомленого дотримання безпечних прийомів роботи та користування інструментами і матеріалами;

– розвиток пізнавальної, художньої і технічної обдарованості, технічного мислення у процесі творчої діяльності, навичок ручних технік

обробки матеріалів, уміння користуватися технічною термінологією, художньою та графічною інформацією, вміння працювати з комп'ютером;

– виховання готовності до вирішення побутових питань шляхом застосування вирішувати побутові питання, алгоритмів виконання технологічних завдань та навичок технологічної діяльності у практичних ситуаціях.

Зміст галузі «Технології» визначається за такими змістовими лініями: ручні техніки обробки матеріалів, технічна творчість, декоративно-ужиткове мистецтво, самообслуговування та ознайомлення з інформаційно-комунікаційними технологіями.

Освітня галузь «Мистецтво»

Метою освітньої галузі «Мистецтво» є формування і розвиток в учнів комплексу ключових, міжпредметних і предметних компетентностей у процесі опанування художніх цінностей та способів художньої діяльності шляхом здобуття власного естетичного досвіду.

Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

– виховання в учнів емоційно-ціннісного ставлення до мистецтва та дійсності, розвиток художніх інтересів і потреб, естетичних ідеалів, здатності розуміти та інтерпретувати твори мистецтва, оцінювати естетичні явища;

– формування в учнів на доступному рівні системи художніх знань і вмінь, яка відображає цілісність та видову специфіку мистецтва;

– розвиток емоційно-почуттєвої сфери учнів, їх художніх здібностей і мислення, здатності до самовираження та спілкування.

Зміст освітньої галузі «Мистецтво» визначається за такими змістовими лініями: музична, образотворча та мистецько-синтетична (відповідно хореографічного, театрального та екранних видів мистецтва), які реалізуються шляхом вивчення окремих предметів або інтегрованих курсів.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text>.

Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами*

Загальна частина

Цей Державний стандарт визначає вимоги до рівня освіченості дітей з особливими освітніми потребами на рівні початкової загальної освіти.

Цей Державний стандарт розроблений на основі Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р., є базовим інструментом реалізації конституційного права на освіту дітей з особливими освітніми потребами.

Державний стандарт визначає оптимальний зміст та обсяг навчального навантаження для дітей з особливими освітніми потребами у поєднанні з відповідною корекційно-розвитковою роботою.

В основу Державного стандарту покладено особистісно орієнтований, компетентнісний та соціокультурний підходи.

У цьому Державному стандарті терміни вживаються у такому значенні:

– діти з особливими освітніми потребами – сліпі та зі зниженим зором, глухі та зі зниженим слухом, з тяжкими порушеннями мовлення, із затримкою психічного розвитку, з порушеннями опорно-рухового апарату, розумовою відсталістю, діти зі складними вадами розвитку (у тому числі діти з розладами аутичного спектру), навчання і виховання яких здійснюється у спеціально створених умовах;

– корекційно-розвиткова робота – здійснення комплексу заходів із системного психолого-педагогічного супроводження дітей з особливими освітніми потребами у процесі навчання та виховання, що спрямований на корекцію порушень шляхом розвитку пізнавальної діяльності, емоційно-вольової сфери, мовлення, особистості дитини;

– білінгвальне (двомовне) навчання дітей глухих та зі зниженим слухом – цілеспрямований педагогічний процес організації та стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності дітей глухих та зі зниженим слухом, спрямованої на оволодіння знаннями, вміннями і навичками, розвиток творчих здібностей, світогляду, морально-етичних поглядів та переконань з використанням засобів інтеграції словесної та

* Документ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

жестової мов. Білінгвальне (двомовне) навчання організовується за принципами індивідуалізації та диференціації, права вибору засобів та форм інтеграції словесної та жестової мов;

– життєва компетентність – здатність дитини з особливими освітніми потребами застосовувати на практиці знання, досвід, суспільні цінності, базові навички комунікації і соціально-побутової адаптації, набуті у процесі навчання та комплексної реабілітації.

В основу Державного стандарту покладено інноваційний підхід до навчання дітей з особливими освітніми потребами:

– інклюзивне та інтегроване навчання;
– білінгвальне (двомовне) навчання дітей глухих та зі зниженим слухом (уведення української жестової мови як навчального предмета та засобу навчання);

– формування життєвої компетентності у процесі навчання та реабілітації дітей з особливими освітніми потребами;

– формування життєвої компетентності у дітей з розумовою відсталістю як умови їх соціальної інтеграції, здатності застосовувати здобуті знання і вміння у практичній життєдіяльності.

Державний стандарт складається із:

– Базового навчального плану початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами(далі – Базовий навчальний план) згідно з додатком;

– загальної характеристики інваріантної та варіативно-складових змісту початкової загальної освіти дітей з особливими освітніми потребами;

– державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки таких дітей.

Базовий навчальний план

Базовий навчальний план згідно з додатком визначає зміст і структуру початкової загальної освіти дітей з особливими освітніми потребами за допомогою інваріантної і варіативно-складових, якими встановлюється погодинне співвідношення між освітніми галузями; гранично допустиме тижневе навантаження на учнів; загальнотижнева кількість годин за освітніми галузями та загальнотижнева кількість годин для проведення корекційно-розвиткової роботи.

Інваріантна складова Базового навчального плану формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування, типу і форми власності. Змістове наповнення освітніх галузей інваріантної складової визначається

Державним стандартом початкової загальної освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України 20 квітня 2011 р. № 462.

Інваріантна складова передбачає проведення корекційно-розвиткової роботи. Напрями такої роботи та відповідне її змістове наповнення визначаються з урахуванням особливостей психофізичного розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Кожна освітня галузь передбачає обов'язкову корекційно-розвиткову роботу.

Варіативна складова Базового навчального плану формується навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб дітей з особливими освітніми потребами.

Освітня галузь «Мови і літератури»

Зміст освітньої галузі «Мови і літератури» для дітей глухих та із зниженим слухом реалізується з урахуванням таких особливостей:

– мовний компонент «Мова навчання (українська мова, мови національних меншин)» поділяється на компоненти «Українська словесна мова (словесні мови національних меншин) як мова навчання» та «Українська жестова мова як мова навчання»;

– мовний компонент «Мова вивчення (українська мова, мови національних меншин)» поділяється на компоненти «Українська словесна мова (словесні мови національних меншин) як мова опанування» та «Українська жестова мова як мова опанування»;

– визначається місце словесної та жестової мови у навчальному процесі, а саме: словесна мова як основна мова навчання (жестова мова як мова опанування); жестова мова як основна мова навчання (словесна мова як мова опанування);

– у мовленнєвій лінії вид мовленнєвої діяльності «Аудіювання» замінений на вид «Сприймання та розуміння мовлення». Також мовленнєву лінію доповнено новим видом мовленнєвої діяльності «Дактилювання»;

– у компоненті «Українська словесна мова (словесні мови національних меншин) як мова опанування» вводиться діяльнісна лінія;

– у компонентах «Українська жестова мова як мова навчання», «Українська жестова мова як мова опанування» вводиться сурдоперекладна лінія.

З урахуванням особливостей розвитку та навчання дітей з розумовою відсталістю із змісту освітньої галузі «Мови і літератури» виключається змістова лінія «Іноземна мова».

Освітня галузь «Математика»

З урахуванням особливостей розвитку та навчання дітей з розумовою відсталістю до змісту освітньої галузі «Математика» вводиться змістова лінія «Дочислові уявлення та поняття», змістова лінія «Числа. Дії з числами» замінюється на «Числа і арифметичні дії над ними», змістові лінії «Математичні вирази. Рівності. Нерівності» та «Сюжетні задачі» спрощуються до «Арифметичні задачі», максимально спрощено змістова лінія «Робота з даними».

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

До змісту галузі «Здоров'я і фізична культура» вводиться лінія «Лікувальна фізична культура» для дітей з вадами зору, порушеннями опорно-рухового апарату, мовлення, затримкою психічного розвитку та розумовою відсталістю.

Вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки дітей визначаються за освітніми галузями «Мови і літератури», «Математика», «Природознавство», «Суспільствознавство», «Здоров'я і фізична культура», «Технології» та «Мистецтво», зміст яких визначено Державним стандартом початкової загальної освіти, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України 20 квітня 2011 р. № 462.

Оптимальний рівень загальноосвітньої підготовки дітей з особливими освітніми потребами забезпечує засвоєння змісту освітніх галузей у поєднанні з проведенням корекційно-розвиткової роботи.

Основні напрями корекційно-розвиткової роботи

Зміст корекційно-розвиткової роботи визначається з урахуванням особливостей розвитку дітей з особливими освітніми потребами, мети, завдань та напрямів такої роботи.

Корекційно-розвиткова робота спрямована на:

– розвиток зорового або слухового сприймання, мовлення, пізнавальної діяльності, психофізичний, соціально-комунікативний розвиток дітей з особливими потребами, формування в них навичок просторового, соціально-побутового орієнтування тощо;

– розвиток навичок саморегуляції та саморозвитку дітей шляхом взаємодії з навколишнім природним середовищем з урахуванням наявних знань, умінь і навичок комунікативної діяльності і творчості;

– формування компенсаційних способів діяльності як важливої умови підготовки дітей з особливими освітніми потребами до навчання у загальноосвітній школі;

– створення умов для соціальної реабілітації та інтеграції дітей з особливими освітніми потребами, розвиток їх самостійності та життєво важливих компетенцій.

[...]

URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/607-2013-%D0%BF> ;
Дефектолог. – 2014. – №3. – Вкладка, С. 1–5.

2.2. Загальна базова і повна середня освіта

1997

Проект

Державний стандарт загальної середньої освіти*

Реформування української школи, започатковане кілька років тому, сьогодні потребує насамперед визначення державних вимог до освіти, зокрема загальної середньої як основи соціокультурного становлення молодшої людини, формування громадянина незалежної держави. За таких умов постає гостра потреба у створенні нормативного документа – державного стандарту загальної середньої освіти, який би зважав на цей суспільний ідеал і враховував реальні можливості особи і системи освіти в його досягненні, тобто практично забезпечував би реалізацію політики держави стосовно цієї ланки освіти. Упровадження стандартів є інструментом оцінки якості загальної середньої освіти, управління розвитком дитини, важливим чинником забезпечення єдності освітнього простору України, входження її до загальноєвропейських освітніх структур. Одночасно створюються сприятливі умови для диференціації та індивідуалізації навчання, зменшення перевантаження учнів.

Розроблення та впровадження державних освітніх стандартів відповідає сучасним міжнародним тенденціям розвитку і вдосконалення системи освіти, Закону України «Про освіту». Вони мають стати засобом реалізації прав кожної дитини на повноцінну освіту, проголошених у Декларації прав дитини, державній програмі «Діти України».

[...]

** На початку 1996 р. Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук та Інститутом змісту і методів навчання розпочали роботу зі створення державного стандарту та галузевих стандартів загальної середньої освіти. У 1997 р. з метою обговорення та подальшого доопрацювання на сторінках газети «Освіта України» опубліковано проєкт державного стандарту з освітньої галузі «Суспільствознавство» та альтернативний проєкт стандарту з навчального предмета «Історія».*

Суспільствознавство*

Загальна характеристика освітньої галузі

Суспільствознавство займає в загальноосвітній підготовці важливе місце, допомагаючи учням засвоїти найістотнішу частину культурно-історичного досвіду людства. Викладання суспільствознавчих дисциплін на адекватному сучасним науковим знанням рівні сприяє розумінню учнями загальної картини світу в історичній послідовності економічних, політичних, культурних та ін. процесів, виробляє у них уявлення про закономірності функціонування суспільства і місце в ньому кожної людини.

Суспільствознавство складається з двох головних сфер: пізнавальної і оціночно-регулятивної. Пізнавальна сфера акумулює знання про людину і суспільство. Вона включає на рівні буденної свідомості історичний та індивідуальний досвід, а на рівні спеціалізованої свідомості – конкретно-наукові знання (історичні, економічні, соціологічні, політологічні, антропологічні, психологічні та ін.), які висвітлюють окремі сторони пізнавальних об'єктів або розглядають їх в різних аспектах (в динаміці чи в статичності) або на різних рівнях (емпіричному чи теоретичному, історичному чи логічному), світоглядні знання, в яких пізнавальні об'єкти (людина і суспільство) відображаються в їх цілісності і взаємозв'язку.

Оціночно-регулятивна сфера суспільствознавства включає суспільні ідеали (уявлення про ідеальне суспільство чи людину, які виконують цільову функцію в людській діяльності), критерії оцінювання і самі оцінки різних суспільних явищ і людських якостей, а також норми і принципи, які регулюють взаємовідносини в суспільстві між різними соціальними спільнотами (групами) і окремими людьми. Ця сфера функціонує у формі моральної, правової, естетичної і політичної свідомості, кожна з яких існує на суспільно-психологічному, ідеологічному та світоглядному рівнях. Останнє свідчить про те, що світогляд синтезує в собі не лише різні форми пізнавального досвіду, але й пізнавальну і оціночно-регулятивну сфери суспільствознавства і є найбільш синтетичною формою духовного освоєння дійсності.

* Проект стандарту з суспільствознавства підготували: доктор історичних наук, професор С. В. Кульчицький (керівник); доктор філософських наук, професор Р. А. Арцишевський; кандидат педагогічних наук Н. М. Бібік; доктор історичних наук, професор О. П. Крижанівський; кандидат історичних наук, доцент Т. В. Ладиченко; кандидат історичних наук О. В. Малій; В. М. Позняков; доктор філософських наук, професор В. А. Рижко; кандидат юридичних наук І. Б. Усенко.

Текст подано в скороченому вигляді.

Викладання суспільствознавства у школі передбачено у вигляді предметів історичного профілю та інтегрованого курсу з інших суспільних і гуманітарних дисциплін.

Початкова ланка загальноосвітньої школи характеризується переважанням у викладанні просторових уявлень про навколишній світ, основна ланка – часових уявлень, старша – запровадженням елементів абстрактних, тобто теоретичних уявлень. Суспільні науки, які базуються на принципі історизму та абстрактних уявлень, мають різну питому вагу в базовому навчальному плані: меншу – у початковій школі, порівняну з іншими освітніми галузями – в основній школі.

Початкова школа за віковими особливостями учнів не пристосована до вивчення історії як окремого предмета. Пропедевтичний курс історії планується тільки з V кл. Систематичне її вивчення починається з VI кл.

Історія як складова суспільствознавства і самостійний навчальний предмет вивчається за лінійним принципом. Шестирічний курс дозволяє забезпечити систематичність викладу. Неминуча у такому випадку примітивізація викладання торкнеться лише віддалених епох. Події XX ст. вивчаються не в IX, а в X–XI кл., це дає можливість найбільш ґрунтовно підійти до висвітлення саме тих історичних подій, які зберігають найбільшу актуальність і виховну властивість.

Історія як навчальна дисципліна структурована в двох вимірах – проблемному і хронологічному. Методи історичного пізнання сполучають елементи історичного та логічного аналізу. Головним об'єктом історії як науки є історичний рух, утворюваний історичним часом у поєднанні з історичним простором.

Системність викладу історії в школі забезпечується відбором мінімуму явищ, понять і конкретних фактів в їх хронологічній послідовності. Конкретизація змістових ліній здійснюється за компонентами знання. Конкретизація за освітніми рівнями не потрібна. Адже у початковій школі історія не викладається. Елементарні історичні знання засвоюються в ній у процесі опанування курсу «Людина і світ», словесності, художньої культури тощо.

[...]

Курс «Людина і світ» викладається наскрізно в усіх класах загальноосвітньої школи. Це наперед визначає необхідність його будови за концентричним принципом. У цьому курсі інтегруються головні предмети, які характеризують суспільство і людину в суспільстві: філософія, культурологія, релігієзнавство, етнологія, демографія, соціологія, політологія, основи економічних знань, психологія, педагогіка, етика,

антропология тощо. Описувані цими науками поняття будуються головним чином на українознавчому матеріалі.

Інтегрований курс будується проблемно. Певні елементи знань у регіональному та шкільному компоненті базового навчального плану можуть вивчатися як самостійні предмети. В рамках державного компоненту доцільно виділяти як окремий предмет лише основи права та відображення цих основ в Конституції України.

Головна мета і завдання вивчення освітньої галузі

Головна мета суспільствознавства як освітньої галузі спрямована на виховання патріотів України, громадян, свідомих своєї особистості, сім'ї, колективу, нації, загальнолюдських цінностей.

Конкретними цілями вивчення суспільствознавчих дисциплін у загальноосвітній середній школі є:

- ознайомлення учнів з різними формами і рівнями соціального досвіду людства про людину і суспільство, закони їх розвитку, різні сфери життєдіяльності та їхні взаємозв'язки;
- сприяння соціалізації учнівської молоді, досягненню нею соціальної зрілості і активному включенню в суспільне життя;
- виховання в учнів таких соціальних рис і якостей, як широта і критичність мислення, соціальна відповідальність, патріотизм, толерантність, ініціативність, уміння гармонізувати свої стосунки з різними людьми у побутовій, виробничій та інших сферах життєдіяльності, плідно співпрацювати з людьми різних національностей, культур, світоглядів;
- ознайомлення учнів з головними (гігієнічними, моральними, правовими, естетичними і політичними) нормами, принципами і правилами поведінки, вироблення у них потреби і вміння свідомо керуватися цими нормами і принципами в різних сферах і формах своєї життєдіяльності;
- сприяння формуванню і гармонійному поєднанню в учнів різних форм людської самосвідомості: особистої, соціально-групової, національної (естетичної), загальнолюдської;
- вироблення в учнів цілісного бачення людини і суспільства у їхніх взаємозв'язках з природою на основі використання різних джерел та узагальнення і систематизації різних форм соціального досвіду;
- ознайомлення учнів з найголовнішими методами соціального пізнання в галузі суспільствознавства і з об'єктивними критеріями оцінювання суспільних процесів і явищ;
- створення передумов (тобто озброєння учнів необхідним мінімумом знань, якостей, вмінь і навичок) для подальшого продовження

ними своєї соціально-гуманітарної освіти самостійно або у певній сфері соціально-гуманітарної діяльності.

Структура вивчення освітньої галузі

У державному компоненті навчального плану передбачено вивчення єдиної історичної дисципліни у вигляді двох предметів – всесвітньої та вітчизняної історії. Вивчення історії як єдиної навчальної дисципліни забезпечується додержанням паралельності і синхронності в опануванні всесвітньої і вітчизняної історії.

Додержання принципів паралельності і синхронності визначає пріоритетну увагу до вітчизняної історії. Виокремлення останньої в самостійний предмет наперед визначає, що вона вивчатиметься неспівставно детальніше, ніж історія будь-якої іншої країни.

Історія України як вітчизняна історія вивчається в усіх школах, у тому числі в школах національних меншин.

За межами державного компоненту базового навчального плану вивчається історія рідного краю, регіональна історія та історія країни, спорідненої з національною меншиною. Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місці або селі, в конкретному історичному регіоні. Краєзнавство та регіональна історія становлять частину регіонального та шкільного компоненту базового навчального плану. Як правило, спецкурси з регіональної історії передбачаються у школах з поглибленим вивченням історії, ліцеях та гімназіях гуманітарного профілю.

Вивчення спеціального курсу історії країни, спорідненої з національною меншиною (історія Росії, історія Угорщини, історія Польщі тощо) передбачається в регіональному компоненті базового навчального плану. [...]

Історія*

1. Загальна характеристика галузі

[...]

Запропонований державний освітній стандарт поділяється на дві частини: базовий зміст і вимоги (мінімальні) до підготовки учня (тобто чим він повинен оволодіти в процесі навчання). Крім того, чинний освітній стандарт передбачає розробку: а) завдань з перевірки досягнень учнів;

* *Альтернативний проєкт стандарту з навчального предмета «Історія», підготовлений доктором педагогічних наук, доцентом Луганського державного педагогічного інституту О. І. Пометун, завідувачем лабораторією змісту і методів навчання Луганського інституту післядипломної освіти Л. І. Калініною.*

Текст подано в скороченому вигляді.

б) способів інтерпретації здобутих даних про реальний рівень учнів; в) різних методик перевірки досягнень освітнього стандарту. Лише за цих умов державний стандарт може бути використаний учнями, батьками, вчителями, керівниками освітніх закладів, органами освіти та їх методичними службами для самоаналізу, аналізу і контролю за рівнем і якістю навчання історії.

На нашу думку, недоцільно поєднувати історію як окремий предмет з іншими гуманітарними дисциплінами, наприклад, суспільствознавством. Становлення демократичної держави, входження України у світове, зокрема європейське товариство країн, значно підвищує престиж історії як науки. Про це свідчить також досвід провідних держав світу, де саме викладання історії, в першу чергу вітчизняної, розглядається як важливий фактор стабільності, єдності, розвитку держави, виховання її громадян. П'ятирічний досвід викладання історії в незалежній Україні також дозволяє стверджувати, що шкільні кури історії перетворилися на важливий напрям утвердження української державності. Враховуючи виняткову значущість історії для інтелектуального і морального становлення особистості, розвитку її самосвідомості і потреби в громадянській самореалізації, ми наполягаємо на збереженні історії як однієї з провідних самостійних галузей освіти, окремої базової дисципліни.

При визначенні стандарту необхідно виходити із загальних завдань викладання історії. У зв'язку з існуванням різних поглядів вважаємо за доцільне висловити своє бачення цих завдань. Головними цілями навчання історії є, на наш погляд: 1) формування історичного мислення учнів: загального розуміння історичного процесу розвитку людству в його різноманітності та протиріччях, способів одержання, засвоєння та застосування історичних знань, умінь самостійно орієнтуватись і адаптуватись до швидких змін суспільного життя і сучасної соціокультурної ситуації, критично, об'єктивно ставитись до інформації; 2) виховання у дитини загальнолюдських духовних цінностей, моральних якостей громадянина України; 3) підготовка до активної участі в розбудові українського суспільства, збереження та розвитку культури і духовності українського народу.

Освітня галузь «Історія» повинна, на нашу думку, бути представлена в навчальному плані основної і старшої школи такою кількістю годин на тиждень: 1 клас – 1; 2 клас – 1; 3 клас – 1; 4 клас – 1; 5 клас – 2; 6 клас – 2; 7 клас – 2; 8 клас – 2; 9 клас – 3; 10 клас – 3; 11 клас – 3. Ми виходимо з того, що в 1–3 (4) класах викладається курс «Вступ до історії та народознавства» (можливо, як альтернативний до курсу «Людина і світ»). В 5–7 класах на історію треба виділяти по 2 год. на тиждень. Починаючи з 8 класу, доцільно

викладати паралельно з курсом «Людина і світ», який вже забезпечено необхідними навчально-методичними матеріалами. Щодо викладання цього курсу в інших класах, то за відсутності обґрунтованих проєктів освітніх стандартів, програм (підручників і т. п.), підготовлених вчителів увести його найближчим часом практично неможливо. До того ж освітні завдання, покладені на суспільствознавчу галузь в 1–8 класах, може успішно виконувати історія.

В початковій школі передбачається викладання інтегрованого курсу «Вступ до історії та народознавства», який поєднує елементи історичних та інших суспільствознавчих знань, закладає основи світогляду дитини й виступає як пропедевтика гуманітарної освіти в цілому. У 5 класі вивчається вступний курс елементарних історичних знань, який служить підґрунтям для систематичного викладання історії.

В основній і старшій школі історія складається з двох самостійних навчальних дисциплін, що вивчаються паралельно і синхронно в хронологічній послідовності – всесвітньої та вітчизняної історії.

При визначенні базового змісту шкільної історичної освіти як частини освітнього стандарту ми виходили з методології цивілізаційного, культурологічного та антропологічного підходів до історичного процесу. Однією з теоретичних передумов відбору матеріалу була також теза, що історія людства під певним кутом може розглядатися як історія його виживання. В процесі цього виживання з метою задоволення своїх біологічних та соціальних потреб людина освоювала природне середовище, здобувала все необхідне для себе, спілкувалася з іншими, пояснювала собі світ і власне життя. З цієї точки зору історія є, так би мовити, узагальнений досвід людства з проблем виживання. Його опановує та використовує власним шляхом кожна людина. Усвідомлення цього досвіду потребує осмислити історичний процес загалом у єдності основних напрямів життєдіяльності суспільства і окремої людини. Тому як поєднуючі наскрізні змістові лінії історії людства нами були обрані: 1) удосконалення людством середовища проживання; 2) перетворення людством етнічних, соціальних форм життя й політичної організації суспільства; 3) розвиток духовності і культури.

Конкретизація змістових ліній виходить із структури історії як науки, а також специфічних закономірностей її викладання в школі і складається з таких елементів: головні історичні факти; основні поняття (категорії), зв'язки (причинно-наслідкові, хронологічні, локальні) та головні тенденції історичного розвитку. Оскільки історія людства і вітчизняна історія є єдиним

процесом, вважаємо за доцільне розглядати базовий зміст освіти теж як єдиний, не поділяючи його за цими двома частинами.

Така організація базового змісту історичної освіти дає змогу конкретно визначати обсяг і рівень складності навчального матеріалу курсів, тем, розділів, окремих уроків, а також складати на цій основі варіативні програми з історії для різних типів навчальних закладів з урахуванням їх специфіки. Вона також надає можливості для розробки відповідних завдань для перевірки рівня освіченості учня згідно із стандартом.

Друга складова частина стандарту – вимоги до підготовки учнів (по класах) – складається з переліку розумових (тобто внутрішніх, екстеріоризованих) та практичних (що проявлені в предметній, зовнішній, інтеріоризованій діяльності учня) операцій. Вони угруповані: а) з урахуванням як загальнонавчальних, так і спеціальних, предметних вимог щодо рівня пізнавальних можливостей учня певного віку; б) за принципом поступового зростання ступеня складності виконуваних операцій; в) у зв'язку із структурою базового компонента змісту освіти, який є основою для їх формування і подальшого розвитку.

[...]

Освіта України. – 1997. – 30 травня (№ 22). – С. 6–8 ; 6 червня (№ 23). – С. 6–8; 13 червня (№ 24). – С. 6–8.

2004

Державний стандарт базової і повної середньої освіти*

Загальна частина

Державний стандарт базової і повної середньої освіти (далі – Державний стандарт) визначає вимоги до освіченості учнів і випускників основної та старшої школи, гарантії держави у її досягненні.

Державний стандарт охоплює Базовий навчальний план, загальну характеристику інваріантної і варіативної складових змісту базової та повної середньої освіти, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів. Виконання вимог Державного стандарту є обов'язковим для всіх навчальних закладів, що надають загальну середню освіту.

Зміст базової і повної середньої освіти створює передумови:

– для всебічного розвитку особистості і визначається на засадах загальнолюдських та національних цінностей, науковості і систематичності

* Документ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

знань, їх значущості для соціального становлення людини, гуманізації і демократизації шкільної освіти, взаємоповаги між націями і народами, світського характеру школи;

- для надання навчанню українознавчої спрямованості, що безпосередньо забезпечується вивченням української мови, української літератури, історії України, географії України, українського мистецтва тощо;

- для індивідуалізації та диференціації навчання, його профільності у старшій школі, запровадження особистісно орієнтованих педагогічних технологій, формування соціальної, комунікативної, комп'ютерної та інших видів компетентності учнів.

Особлива увага приділяється практичній і творчій складовим навчальної діяльності. У державних вимогах до рівня загальноосвітньої підготовки учнів зростає роль уміння здобувати інформацію з різних джерел, засвоювати, поповнювати та оцінювати її, застосовувати способи пізнавальної і творчої діяльності. Між ступенями шкільної освіти забезпечується наступність і перспективність змісту та вимог щодо його засвоєння учнями.

Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у Державному стандарті подано за галузевим принципом у семи освітніх галузях: мови і літератури, суспільствознавство, естетична культура, математика, природознавство, здоров'я і фізична культура, технології, що є органічним продовженням змісту відповідних освітніх галузей Державного стандарту початкової освіти.

Зміст освітньої галузі структурується і реалізується в системі відповідних навчальних предметів та курсів, програми яких затверджує МОН.

Основна школа забезпечує базову загальну середню освіту, що разом із початковою є фундаментом загальноосвітньої підготовки, формує в учнів готовність до вибору і реалізації шляхів подальшого здобуття освіти. Зміст освіти на цьому ступені є єдиним для всіх учнів; особистісно орієнтований підхід здійснюється через варіативність методик організації навчання залежно від пізнавальних здібностей, а також через факультативні курси.

У старшій школі навчання, як правило, є профільним. У зв'язку з цим зміст освіти і вимоги до його засвоєння диференціюються за трьома рівнями: обов'язкові результати навчання, визначені Державним стандартом, профільний, зміст якого визначають, програми затверджені МОН, та академічний, за програмами якого вивчаються дисципліни, що тісно пов'язані з профільними предметами (наприклад, фізика у хіміко-

біологічному профілі), а також здійснюється загальноосвітня підготовка учнів, які не визначилися щодо напрямку спеціалізації.

Базовий навчальний план

Базовий навчальний план основної і старшої школи охоплює дві складові: інваріантну та варіативну.

Інваріантна складова передбачає дотримання всіма навчальними закладами, що надають загальну середню освіту, єдиних вимог до загальноосвітньої підготовки учнів. Варіативна складова спрямована на забезпечення індивідуальної орієнтованості змісту освіти.

Під час складання типових навчальних планів для учнів спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв і колегіумів дозволяється перерозподіляти між освітніми галузями до 15 відсотків навчального часу, визначеного інваріантною частиною Базового навчального плану.

Змістове наповнення освітніх галузей інваріантної складової визначається Державним стандартом.

Змістове наповнення варіативної складової формується навчальним закладом з урахуванням особливостей регіону, типу закладу, індивідуальних освітніх потреб учня.

В основній школі навчальні години варіативної складової використовуються головним чином для загальноосвітньої підготовки учнів, індивідуальних занять та консультацій, факультативного навчання.

У старшій школі, у тому числі в сільських однокласних школах, де створюються різнопрофільні навчальні групи учнів, за рахунок варіативної складової здійснюється профільне навчання. Години цієї складової можуть використовуватися також для вивчення предметів за вибором учнів, факультативних занять тощо.

[...]

Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступеня (розподіл навчального часу між освітніми галузями)

Освітні галузі	Загальна кількість годин								
	II ступінь (5–9 класи)			III ступінь (10–11 класи)			II+III ступінь (5–11 класи)		
	тиждень	рік	відсотків	тиждень	Рік	відсотків	тиждень	рік	відсотків
Інваріантна складова частина									
Мови і літератури	42	1470	27	14	490	18,4	56	1960	24,2
Суспільство-знавство	12	420	7,7	7	245	9,2	19	665	8,2

Естетична культура	8	280	5,1	1	35	1,3	9	315	3,9
Математика	20	700	13	6	210	7,9	26	910	11,25
Природознавство	26	910	16,7	11,5	402,5	15,1	37,5	1312,5	16,25
Технології	8	280	5,1	4	140	5,2	12	420	5,2
Здоров'я і фізична культура	17,5	612,5	11,4	6	210	7,9	23,5	822,5	10,2
Разом	133,5**	4672,5	86	49,5	1732,5	65	183	6405	79,2
Варіативна складова частина									
Додаткові години на освітні галузі, предмети за вибором, профільне навчання, факультативи, індивідуальні заняття та консультації	21,5	752,5	14	26,5	927,5	35	48	1680	20,8
Гранично допустиме навчальне навантаження на учня	130	4550		66/72	2310/2520		196/202*	6860/7070	
Разом (загальне навчальне навантаження)	155	5425	100	76	2660	100	231	8085	100

[...]

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2004-%D0%BF#Text>.

** Години фізичної культури освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» не враховано в гранично допустимому навчальному навантаженні на учня.

2011

**Державний стандарт базової і повної
загальної середньої освіти***

I. Загальна частина

Цей Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (далі – Державний стандарт) спрямований на виконання завдань загальноосвітніх навчальних закладів II і III ступеня (далі – загальноосвітні заклади) і визначає вимоги до освіченості учнів основної і старшої школи.

У цьому Державному стандарті поняття вживаються у такому значенні:

1) громадянська компетентність – здатність учня активно, відповідально та ефективно реалізовувати права та обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства;

2) діяльнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, успішну адаптацію людини в соціумі, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти;

3) загальнокультурна компетентність – здатність учня аналізувати та оцінювати досягнення національної та світової культури, орієнтуватися в культурному та духовному контексті сучасного суспільства, застосовувати методи самовиховання, орієнтовані на загальнолюдські цінності;

4) здоров'язбережувальна компетентність – здатність учня застосовувати в умовах конкретної ситуації сукупність здоров'язбережувальних компетенцій, дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я інших людей;

5) інформаційно-комунікаційна компетентність – здатність учня використовувати інформаційно-комунікаційні технології та відповідні засоби для виконання особистісних і суспільно значущих завдань;

6) ключова компетентність – спеціально структурований комплекс характеристик (якостей) особистості, що дає можливість їй ефективно діяти у різних сферах життєдіяльності і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів;

7) ключова компетенція – певний рівень знань, умінь, навичок, ставлень, які можна застосувати у сфері діяльності людини;

** Документ затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р.*

Текст подано у скороченому вигляді.

8) компетентнісний підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на досягнення результатів, якими є ієрархічно підпорядковані ключова, загальнопредметна і предметна (галузева) компетентності;

9) компетентність – набута у процесі навчання інтегрована здатність учня, що складається із знань, умінь, досвіду, цінностей і ставлення, що можуть цілісно реалізовуватися на практиці;

10) компетенція – суспільно визнаний рівень знань, умінь, навичок, ставлень у певній сфері діяльності людини;

11) комунікативна компетентність – здатність особистості застосовувати у конкретному виді спілкування знання мови, способи взаємодії з людьми, що оточують її та перебувають на відстані, навички роботи у групі, володіння різними соціальними ролями;

12) міжпредметна естетична компетентність – здатність виявляти естетичне ставлення до світу в різних сферах діяльності людини, оцінювати предмети і явища, їх взаємодію, що формується під час опанування різних видів мистецтва;

13) міжпредметна компетентність – здатність учня застосовувати щодо міжпредметного кола проблем знання, уміння, навички, способи діяльності та ставлення, які належать до певного кола навчальних предметів і освітніх галузей;

14) навчальна програма – нормативний документ, що конкретизує для кожного класу визначені цим Державним стандартом результати навчання відповідно до освітньої галузі або її складової, деталізує навчальний зміст, у результаті засвоєння якого такі результати досягаються, а також містить рекомендації щодо виявлення та оцінювання результатів навчання;

15) особистісно зорієнтований підхід – спрямованість навчально-виховного процесу на взаємодію і плідний розвиток особистості педагога та його учнів на основі рівності у спілкуванні та партнерства у навчанні;

16) предметна (галузева) компетентність – набутий учнями у процесі навчання досвід специфічної для певного предмета діяльності, пов'язаної із засвоєнням, розумінням і застосуванням нових знань;

17) предметна компетенція – сукупність знань, умінь та характерних рис у межах змісту конкретного предмета, необхідних для виконання учнями певних дій з метою розв'язання навчальних проблем, задач, ситуацій;

18) предметна мистецька компетентність – здатність до розуміння і творчого самовираження у сфері музичного, образотворчого та інших видів мистецтва, що формується під час сприймання творів таких видів мистецтва і їх практичного опанування;

19) проєктно-технологічна компетентність – здатність учнів застосовувати знання, уміння та особистий досвід у предметно-перетворювальній діяльності;

20) соціальна компетентність – здатність особистості продуктивно співпрацювати з партнерами у групі та команді, виконувати різні ролі та функції у колективі.

Формування інформаційно-комунікаційної компетентності учнів, зміст якої є інтегративним, відбувається у результаті застосування під час вивчення всіх предметів навчального плану діяльнісного підходу. Навчальними програмами обов'язково передбачається внесок кожного навчального предмета у формування зазначеної компетентності.

Цей Державний стандарт ґрунтується на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти.

До того ж особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів.

Компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей.

До ключових компетентностей належить уміння вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна, підприємницька і здоров'язбережувальна компетентності, а до предметних (галузевих) – комунікативна, літературна, мистецька, міжпредметна естетична, природничо-наукова і математична, проєктно-технологічна та інформаційно-комунікаційна, суспільствознавча, історична і здоров'язбережувальна компетентності.

Діяльнісний підхід спрямований на розвиток умінь і навичок учня, застосування здобутих знань у практичних ситуаціях, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного та природного середовища.

У цьому Державному стандарті враховано можливості навчального середовища, сприятливого для задоволення фізичних, соціокультурних і пізнавальних потреб учнів.

Цей Державний стандарт складається із:

- загальної характеристики складових змісту освіти;
- Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів II–III ступеня згідно з додатком 1 (далі – Базовий навчальний план);

– державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів згідно з додатком 2.

Цей Державний стандарт розроблений на основі Державного стандарту початкової загальної освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 20 квітня 2011 р. № 462 [...], із спрямуванням освітніх галузей на розвиток сформованих і формування нових предметних (галузових) компетентностей.

Предметні (галузові) компетентності стосуються змісту конкретної освітньої галузі чи предмета, і для їх опису використовуються такі ключові поняття: «знає і розуміє», «уміє і застосовує», «виявляє ставлення і оцінює» тощо.

Цей Державний стандарт включає такі освітні галузі, як «Мови і літератури», «Суспільствознавство», «Мистецтво», «Математика», «Природознавство», «Технології», «Здоров'я і фізична культура», зміст яких послідовно взаємозв'язаний із змістом відповідних освітніх галузей Державного стандарту початкової загальної освіти.

Зміст освітніх галузей, їх складові, державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів відповідають завданням основної і старшої школи у їх послідовному взаємозв'язку. Зміст кожної освітньої галузі структурується та реалізується за навчальними предметами і курсами, програми яких затверджує МОН.

Визначальним для системи вітчизняної загальної середньої освіти є українознавче спрямування всіх освітніх галузей.

Протягом навчання в основній школі учні здобувають базову загальну середню освіту, що разом із початковою є основою загальноосвітньої підготовки, формує в них готовність до вибору професії і реалізації шляхів подальшої освіти. Зміст освіти в основній школі для всіх учнів єдиний.

Варіативність методик організації навчання, а також наявність в учнів можливості обирати курси за вибором залежно від власних пізнавальних здібностей дають змогу застосовувати особистісно зорієнтований, компетентнісний і діяльнісний підходи.

У старшій школі, де навчання є профільним, обов'язковий для вивчення зміст освітніх галузей реалізується шляхом вивчення окремих предметів, курсів за вибором загальноосвітніх закладів відповідно до загальної кількості годин, передбачених для кожної галузі, або шляхом застосування модульної технології.

Інваріантна складова Базового навчального плану формується на державному рівні і є обов'язковою для реалізації в усіх навчальних закладах, що дають повну загальну середню освіту.

Освітня потреба старшокласників у профільному навчанні задовольняється шляхом створення мережі загальноосвітніх закладів різного типу, яка складається з однопрофільних і багатoproфільних ліцеїв, гімназій, загальноосвітніх шкіл, що мають змогу повністю реалізувати профільність навчання, а також професійно-технічних навчальних закладів, коледжів. Крім того, освітня потреба учнів старшої школи у профільному навчанні може задовольнятися в межах освітніх округів.

Зміст освіти і вимоги до його засвоєння у старшій школі диференціюються за базовим і профільним рівнями. Базовий рівень визначається обов'язковими вимогами до загальноосвітньої підготовки учнів згідно з цим Державним стандартом, а профільний – навчальними програмами, затвердженими МОН.

У старшій школі співвідношення навчальних годин для вивчення обов'язкових предметів і предметів, самостійно обраних учнями для профільного навчання, становить орієнтовно 50 на 50 відсотків.

Варіативна складова Базового навчального плану формується загальноосвітнім закладом з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх запитів учнів.

На основі цього Державного стандарту МОН організовує розроблення і проводить апробацію навчальних програм, які затверджуються в установленому порядку.

[...]

II. Освітня галузь «Мови і літератури»

Метою освітньої галузі «Мови і літератури» є розвиток особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтацій.

Освітня галузь складається з мовного і літературного компонентів. До мовного компонента належать українська мова, мови національних меншин (мова навчання і мова вивчення), іноземні мови, а до літературного – українська література, світова література і літератури національних меншин. Кожен із компонентів містить кілька наскрізних змістових ліній.

Наскрізними змістовими лініями мовного компонента є мовленнєва, мовна, соціокультурна і діяльнісна.

[...]

Вивчення мов сприяє збагаченню активного словникового запасу учнів, пізнанню та усвідомленню особливостей життєвого досвіду народів, мови яких вивчаються, важливості оволодіння мовами та задоволенню потреби в

користуванні ними як засобом спілкування в різних сферах життєдіяльності, розвиває мовні, інтелектуальні та пізнавальні здібності, формує гуманістичний світогляд, моральні переконання та естетичні смаки, сприяє засвоєнню національних і загальнолюдських цінностей, використанню інформаційних і комунікаційних технологій, виховує в учнів потребу в удосконаленні власної мовленнєвої культури протягом усього життя.

Володіння українською мовою сприяє консолідації громадян у розбудові та зміцненні держави, забезпечує доступ до джерел української духовності, дає змогу випускникам загальноосвітніх закладів у повному обсязі реалізувати в різних галузях чи сферах життєдіяльності можливості, життєві потреби, плани, пов'язані з подальшим здобуттям освіти, опануванням спеціальністю.

Сучасна система навчання іноземних мов дає можливість застосовувати комунікативно-діяльнісний підхід оволодіння мовами як важливим засобом міжкультурного спілкування, усвідомлення учнями особливостей культури народів, мови яких вивчаються, власної національної культури.

Складовими літературного компонента є емоційно-ціннісна, літературознавча, загальнокультурна і компаративна лінії.

[...]

Засвоєння учнями літературного компонента сприяє їх залученню до надбань вітчизняного і світового письменства, розвитку стійкої мотивації до читання, потреби у зверненні до художньої літератури протягом життя, збагаченню духовно-емоційного досвіду, формуванню загальної культури, підвищенню рівня володіння українською, іноземними мовами та мовами національних меншин.

Вивчення української літератури сприяє вихованню любові до народу, його мови, звичаїв, національних традицій, культури, розумінню світової та національної історії, проблем сьогодення, розвитку інтелектуальних, духовних та естетичних цінностей.

Вивчення літератур національних меншин сприяє усвідомленню учнями розмаїття культурного багатства нашої держави, а світової літератури – залученню учнів до загальнолюдських цінностей, вихованню толерантного ставлення до різних народів, народностей, рас і культур.

Основна школа

Зміст мовного і літературного компонентів в основній школі спрямований на досягнення належного рівня сформованості в учнів вміння користуватися мовними засобами в усіх видах мовленнєвої діяльності, читати та усвідомлювати прочитане, на розвиток інтересу до художньої

літератури і системного читання, розкриття за допомогою засобів мови і літератури національних і загальнолюдських цінностей, формування гуманістичного світогляду особистості, розширення її культурно-пізнавальних інтересів, виховання в учнів любові, поваги до традицій українського народу, толерантного ставлення до культурних традицій інших народів.

[...]

Старша школа

Навчання мови і літератури у старшій школі полягає у розвитку здобутих в основній школі вмінь і навичок в усіх видах мовленнєвої та читацької діяльності, розвитку комунікативної компетентності з іноземних мов, заохоченні учнів до розширення кола читання, осмислення духовної цінності та поетики художніх творів, поглибленні культурно-пізнавальних інтересів учнів, усвідомленні ними ролі мови і літератури в сучасному світі, формуванні рис успішного мовця і творчого читача з високим рівнем загальної культури, активною громадянською позицією, національною свідомістю, вихованні в учнів поваги до культурних традицій різних народів.

[...]

III. Освітня галузь «Суспільствознавство»

Метою освітньої галузі «Суспільствознавство», що складається з історичного та суспільствознавчого компонентів, є забезпечення розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві.

[...]

Зміст освітньої галузі реалізується шляхом вивчення окремих навчальних предметів (історії, права, економіки тощо), що відображають основи відповідних наук, інтегрованих курсів (громадянської освіти, суспільствознавства тощо).

Історичний компонент

Метою навчання історії в загальноосвітній школі є формування в учнів ідентичності та почуття власної гідності у результаті осмислення соціального та морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті історичного процесу.

[...]

Суспільствознавчий компонент

Метою навчання суспільствознавства є створення умов для розвитку особистості компетентного, активного, відповідального громадянина України, члена європейської і світової спільноти, що здатний сприймати та

ефективно відповідати на сучасні індивідуальні та суспільні виклики і загрози.

[...]

IV. Освітня галузь «Мистецтво»

Основною метою освітньої галузі «Мистецтво» є формування в учнів у процесі сприймання, інтерпретації, оцінювання ними творів мистецтва та провадження практичної діяльності системи ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей як цілісної єдиної основи світогляду, а також здатності до художньо-творчої самореалізації і культурного самовираження.

[...]

Зміст освітньої галузі передбачає цілісний художньо-естетичний розвиток особистості учня шляхом опанування різних видів мистецтва і координації знань, умінь та уявлень, набуття яких необхідне для формування у свідомості учнів полікультурного і поліхудожнього образу світу.

Змістовими лініями освітньої галузі є музична, образотворча, культурологічна.

В основній школі зміст освітньої галузі спрямований на розширення у процесі опанування творів мистецтва і художньо-практичної діяльності набутих у початковій школі ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей.

У старшій школі зміст освітньої галузі «Мистецтво» спрямований на формування художнього мислення та світогляду учнів, поглиблення їх ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей шляхом узагальнення знань, умінь і навичок, набутих в основній школі.

V. Освітня галузь «Математика»

Основною метою освітньої галузі «Математика» є формування в учнів математичної компетентності на рівні, достатньому для забезпечення життєдіяльності в сучасному світі, успішного оволодіння знаннями з інших освітніх галузей у процесі шкільного навчання, забезпечення інтелектуального розвитку учнів, розвитку їх уваги, пам'яті, логіки, культури мислення та інтуїції.

[...]

VI. Освітня галузь «Природознавство»

Метою освітньої галузі «Природознавство» є формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової та відповідних предметних

компетентностей як обов'язкової складової загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціалу.

[...]

VII. Освітня галузь «Технології»

Метою освітньої галузі «Технології» є формування і розвиток проєктно-технологічної та інформаційно-комунікаційної компетентностей для реалізації творчого потенціалу учнів і їх соціалізації у суспільстві.

Освітня галузь складається з інформаційно-комунікаційного та технологічного компонентів.

Зміст предметів освітньої галузі має чітко виражену прикладну спрямованість і реалізується переважно шляхом застосування практичних методів і форм організації занять.

Інформаційно-комунікаційний компонент

Реалізація інформаційно-комунікаційного компонента спрямована на формування предметної інформаційно-комунікаційної компетентності та ключових компетентностей.

[...]

Технологічний компонент

Основною умовою реалізації технологічного компонента є технологічна та інформаційна діяльність, що провадиться від появи творчого задуму до реалізації його в готовому продукті.

[...]

VIII. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Основною метою освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» є розвиток здоров'язберезувальної компетентності шляхом набуття учнями навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку фізичної культури особистості та готовності до дій в умовах надзвичайних ситуацій та захисту Вітчизни.

[...]

Здоров'язберезувальна компетентність як:

– ключова формується на міжпредметному рівні шляхом оволодіння предметними компетенціями з урахуванням специфіки предметів та пізнавальних можливостей учнів основної школи;

– предметна – у результаті засвоєння змісту предметів освітньої галузі і оволодіння учнями відповідними компетенціями.

Загальними змістовими лініями освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» є здоров'я, фізична культура, безпека життєдіяльності, захист України і цивільна оборона.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text>.

Розділ III.

Концепції структурування змісту освітніх галузей загальної середньої освіти (1991–2017)

Оглядова стаття

Третій розділ Антології, найрозлогіший і найрепрезентативніший, містить три пов'язані між собою параграфи, в яких вміщено першоджерела, що розкривають: змістове наповнення освітніх галузей і передовсім неперервної освіти, важливим складником якої є зміст загальної середньої освіти; концепції змісту окремих предметів певних освітніх галузей; документів, що стосуються інтегрованих курсів як складників змісту загальної середньої освіти.

Усі вони відображають теоретичні й методологічні засади, загальні принципи, на яких вибудовується зміст загальної середньої освіти, з одного боку, а з іншого – задекларовують і розкривають певну систему конкретизованого знання про галузі знань (або предмети), що складають її змістове наповнення.

Документи, представлені у цьому розділі, це – концепції, що відображають систему поглядів про розглядуваний предмет та містять теоретико-методологічні засади, мету, завдання, принципи, зміст, особливості, запропоновані до застосування технології й очікувані результати. Про те, що таке концепція, йшлося у оприлюдненій у 2019 р. «Антології текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991–2017)»¹ з посиланням на «Філософський енциклопедичний словник», де зазначено, що концепція – це насамперед пояснення позиції, яка не верифікується та є певною мірою умовивідною, на відміну від програм, проектів, орієнтирів².

Першоджерела, представлені у цьому розділі, з одного боку, змістовно доповнюють проєктовані або ж прийняті керівні нормативно-правові документи щодо загальної середньої освіти – закони, програми, стратегії та загальні концепції, які вміщено у першому розділі цього видання. Вони визначили основні напрями, принципи, стратегії і засади розвитку змісту

¹ Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017) : хрестоматія ; упоряд.: Сухомлинська О. В., Березівська Л. Д., Гавриленко Т. Л. та ін. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 275.

² Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол. В. І. Шинкарук (голова) ; наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. Київ : Абрис, 2002. С. 301.

загальної середньої освіти в Українській державі. Прочитання цих документів свідчать, що розбудова всього освітнього простору України, а передусім його змістового наповнення, з самого початку, тобто з 1991 року, спиралася на загальні принципи демократизації, гуманізації та гуманітаризації, національної спрямованості, природовідповідності, а також дитиноцентризму, орієнтованість на особистість дитини, варіативність, диференціацію і неперервність та інші.

На таких само засадничих принципах вибудовувано і ще один тип забезпечення змісту української загальної середньої освіти, а конкретніше – Державні стандарти загальної середньої освіти, які ввійшли до другого розділу цієї Антології. Вони не лише відповідали новим теоретико-методологічним засадам, розкривали їхнє змістове наповнення, а й стали унормованою системою взаємопов'язаних складників пізнання і діяльності зростаючої особистості, що спираються на цілу низку якісних і кількісних показників, які свідчать про набуття особою визначеного рівня знань, умінь, компетентностей, долучення до цінностей і їх прийняття.

Невід'ємною частиною цих документів виступили концепції, що розкривають структурування освітніх галузей, в межах яких визначено й обґрунтовано зміст окремих предметів або ж інтегрованих курсів. Саме ці концепції і містяться у третьому розділі нашої Антології.

Зазначимо, що українські фахівці приділяли велику увагу цьому типу наукової діяльності – створенню концепцій змісту освіти з окремих галузей знань або предметів. Це пояснюється, на наш погляд, кількома причинами, а саме: проголошення/відновлення державної незалежності поставило на передній план перегляд переліку навчальних предметів/освітніх галузей, що мали входити до номенклатури загальної середньої освіти, тобто «матеріалів» навчання. Ідеї демократизації, гуманізації, гуманітаризації, а також деідеологізація, особистісна орієнтованість та україноцентрованість змісту освіти, суттєвим складником, якого стали нові знання про науки, що входили або до цього часу не входили до номенклатури навчальних предметів, спонукали до змін у змісті загальної середньої освіти всіх освітніх галузей, як традиційних, так і нових. Неабиякою рушійною силою стала можливість кожному фахівцеві, незалежно від рівня професійної підготовки і статусу, створювати власні підходи, висловлювати власне бачення змістового наповнення предмета, чого не було у попередні десятиліття і саме ці причини, на нашу думку, в комплексі сприяли продукуванню концепцій з окремих галузей освіти, модернізації предметної основи загальної середньої освіти.

Розроблення концепцій змісту окремих освітніх галузей представлено в розділі так, як це відбувалося впродовж аналізованих років. Для всіх рівнів загальної середньої освіти було визначено 7 освітніх галузей: мови і літератури, суспільствознавство, мистецтво, математика, природознавство, технології, здоров'я і фізична культура³. Освітні галузі конкретизуються через змістове наповнення окремих навчальних предметів. «Навчальний предмет, – за визначенням «Енциклопедії освіти» – педагогічно адаптований і ціннісно зорієнтований зміст окремої науки, певної галузі діяльності, в якому представлено дидактично обґрунтовану систему знань (поняття, теорії, методи, факти, світоглядні й морально-естетичні ідеї, напрями практичного застосування тощо), умінь, навичок, які відібрані відповідно до цілей навчання, вікових можливостей тих, що навчаються»⁴. Пізніше, з 2010 р. «уміння і навички» замінено на «цінності і компетентності».

У першому параграфі цього розділу вміщено 12 концепцій змісту навчальних предметів, що належать до різних освітніх галузей, визначених у Державних стандартах. Вони розглядають освіту як неперервний процес і відображають цілісний підхід до освітнього простору – охоплюють усі рівні освіти – від дошкільної до вищої професійної, перепідготовки освітян. Неперервна освіта, за визначенням українських науковців, – це «струнка педагогічна система, що становить собою комплекс різних типів освітніх установ, які забезпечують організаційну й змістовну єдність, наступність усіх рівнів освіти, які спільно вирішують завдання виховання, а також завдання поглиблення й розширення загальної освіти, розширення меж професійної компетентності через різноманітні способи, засоби й форми навчання, професійної підготовки кожної людини з урахуванням її актуальних потреб і актуальних потреб держави й суспільства»⁵.

Концепції освітніх предметів, що відображають неперервність, можна класифікувати як підхід до освітнього процесу як до єдиної і цілісної системи. Вони розташовані за хронологією, починаючи з 1994 і закінчуючи 2017 р. Їх можна поділити на новаційні, такі, що з'явилися вперше в педагогічній науці, а особливо в дидактиці – це «*Концепція інформатизації*» (1994), «*Концептуальні положення науково-освітянського напрямку «Безпека життя і діяльності людини» для всіх рівнів освіти в Україні*» (1997),

³ Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2759-shcho-u-derjavnomu-standart-bazovo-seredno-osvti> (дата звернення: 21.02.2022).

⁴ Лозова В. І. Дидактика. *Енциклопедія освіти* / голов. ред. В. Г. Кремень. Київ : Юрінком Інтер, 2008. С. 537–538.

⁵ Зайченко І. В. Теорія і методика професійного навчання : навч. посіб. Київ : ЦП КОМПРИНТ, 2014. С. 40.

«Концепція екологічної освіти» (2001), *«Концепція впровадження медіаосвіти в Україні»* (вперше створена в 2010 р., в цьому виданні поміщено нову редакцію 2016 року). Цими концепціями вперше поставлено завдання впровадження у неперервний вітчизняний освітній простір перелічених інтегративних освітніх галузей, де загальній середній освіті надавалося пріоритетне значення.

Серед концепцій, в яких розглянуто освітній процес як неперервний, виділяємо ті, які є інноваційними не за назвою, а за змістом і спрямованістю, оскільки вони спираються на національний зміст та українознавчий компонент і кардинально відрізняються від програм радянської доби. До них належать такі документи: *«Концепція літературної освіти»* (1994), *«Концепція національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді»* (1994), *«Навчально-виховна концепція вивчення української державної мови»* (1995).

Є у цьому параграфі і такі концепції, які можна класифікувати як модернізовані. Залишаючись традиційними, вони змінили принципи і засади своєї побудови, ввели новий матеріал, по-іншому структурували, розподілили навчальні години. Це *«Концепція викладання іноземних мов в Україні»* (1994, проєкт), *«Концепція безперервної історичної освіти в Україні»* (1995, проєкт), *«Концепція безперервної біологічної освіти»* (1995, проєкт), *«Концепція безперервної хімічної освіти»* (1995), *«Концепція фізичного виховання в системі освіти України»* (1997).

Щодо цих концепцій, то їх характерною особливістю є зосередження на гуманітарному складникові, викликаному потужними державотворчими і націєтворчими тенденціями, що поширилися після проголошення незалежності в 1991 р. Вони відображають цілісний підхід до освітнього простору України, його гуманітаризації та фундаменталізації, зумовлених новою метою і новими завданнями освіти. Як бачимо, відбувався не лише перегляд, а й творення нового змісту освіти як реакції на суспільні, політичні, соціальні процеси в молодій державі.

Концепції, які відображають етапність, послідовність, цілісність і наступність змісту загальної середньої освіти в структурі неперервної освіти відіграли свою позитивну роль і створили підґрунтя для розроблення змісту конкретних предметів, що входять до програм загальної середньої освіти.

Саме конкретизації присвячено другий параграф цього розділу, де за сімома освітніми галузями відібрано і вміщено до кожної з них відповідні концепції навчальних предметів. У них відображено систему поглядів авторів документу про назву навчального предмета, розуміння мети і завдань його вивчення, засади, на яких має базуватися це вивчення, організації

навчального процесу, терміни, результати і показники, яких має досягнути учень в результаті вивчення того чи іншого предмета.

Для нашого видання відібрано 24 концепції з окремих предметів, що охоплюють всі 7 галузей загальної середньої освіти. Укладачі намагалися дати інформацію про створення документів з усіх освітніх галузей, щоб показати, що цей процес був загальним, що кожна з галузей була переосмислена або ж створена наново.

Для нашого видання відібрано документи, які започаткували цей процес та й донині викликають інтерес. Одні з них представлено в Антології ширше, ніж інші, оскільки науковці цікавилися ними більше. Серед перших знаходяться – предмети з освітньої галузі «Мови і літератури» – *«Концепція літературної освіти. Єдність національної гуманітарної освіти в поліетнічних умовах України»* (1992, проєкт), *«Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі»* (2002, проєкт), а також документи, що стосуються подальшого викладання мов – *«Концепція вивчення мов національних меншин у загальноосвітніх школах України»* (1997), *«Концепція навчання іноземних мов у середній загальноосвітній 12-річній школі»* (2004), *«Концепція навчання другої іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах»* (2005).

Велику увагу науковців привертала освітня галузь «Природознавство»: *«Концепція шкільної біологічної освіти»* (2001, проєкт), *«Концепція фізичної освіти у 12-річній загальноосвітній школі»* (2001, проєкт), *«Концепція шкільної хімічної освіти»* (2001, проєкт). У параграфі вміщено 3 концепції з географічної освіти: *«Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України»* (2001, проєкт), *«Концепція географічної освіти в профільній школі»* (2009), *«Концепція навчання географії України в основній і старшій школі»* (2017), які на конкретному прикладі відображають тенденції щодо організації структури і змісту загальної середньої освіти протягом усього періоду розбудови загальної середньої освіти в незалежній Україні.

У параграфі відображено, яку особливу увагу було приділено такій освітній галузі як «Технології», а конкретніше – інформатиці та інформатизації, що посіли одне з чільних місць у змісті загальної середньої освіти. І серед них: *«Концепція вивчення інформатики»* (1995), *«Концепція інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл»* (2000, проєкт), *«Концепція навчання учнів інформатиці у 5-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів»* (2012), *«Концепція навчання інформатики в загальноосвітніх навчальних закладах»* (2013).

У цьому розділі окремим, третім параграфом виділено концепції, що стосуються інтегрованих курсів як складових змісту загальної середньої освіти, які охоплюють усі освітні галузі або ж частину з них. Відібрані в Антологію концепції інтегрованих курсів («Українознавство» (1994), «Концепція вивчення українського народознавства в сучасній національній школі» (1997) розкривають можливості загальної середньої освіти з ознайомлення учнів з мовою, літературою, історією, культурою, мистецтвом віруваннями українського народу в історичній ретроспективі. Це було дуже важливо в перші роки незалежності, оскільки українські діти були позбавлені такого знання впродовж десятиліть радянської влади. Що ж стосується «Концепції неперервної валеологічної освіти» (1994) та «Концепції освітньої моделі “Довкілля”» (1995), то вони до цих українознавчих ідей додають і природничі знання.

Отож представлені у третьому розділі матеріали відображають творчі пошуки українських науковців, які корелювалися відповідно до завдань, що поставали в певні роки досліджуваного періоду. Вони відображають наступність та адаптивність підходів як до визначення загального змісту освіти, так і його конкретизації. Досить велика частка проєктів концепцій свідчить про швидку зміну підходів до термінів навчання в загальноосвітній школі протягом досліджуваного періоду і тому вони так і залишалися у вигляді проєктів.

Ці документи є вкрай важливою сторінкою у літописі нашої новітньої історії, історії становлення і розвитку змісту загальної середньої освіти в Україні.

*О. В. Сухомлинська,
д-р пед. наук, професор,
дійсний член НАПН України*

3.1. Зміст загальної середньої освіти як складник неперервної освіти

1994

Концепція літературної освіти*

Національне відродження, зміни у суспільному житті України визначають головне спрямування діяльності школи – в гуманізації освіти, демократизації всього навчально-виховного процесу. Гуманітаризація освіти передбачає визнання предметів гуманітарного циклу серед інших шкільних дисциплін як найголовніших, найважливіших для формування людини. Гуманізація освіти означає посилення її спрямованості на формування особистості, активне засвоєння у школі норм моралі, вироблених людством протягом багатовікової історії.

На передньому плані сьогодні гуманістичні цінності національної і світової культури. У центрі уваги – людина, її духовний світ, її здібності і готовність до творчості. Першорядне завдання школи – формування особистості громадянина України, якому притаманна висока культура, широкий кругозір, творчі здібності, високі моральні ідеали. Відродження втрачених критеріїв моральності, які виробило людство на шляху гуманістичного розвитку, можливе тільки у процесі утвердження вічних загальнолюдських уявлень про совість, честь, поняття добра і зла в конкретних формах, що склалися історично.

Можна без перебільшення сказати, що у викладанні літератури за останні кілька років зроблено чимало. Цьому сприяв ряд факторів: нова соціальна атмосфера переоцінки культурних надбань минулого, надання українській мові статусу державної, введення до програми художніх творів письменників, імена яких були незаконно вилучені з української культури, нове осмислення багатьох історичних подій, цілих десятиліть нашої історії. Українська література відкрилася перед учнями новими гранями. І все ж таки

** Проект Концепції літературної освіти (1994) розробив авторський колектив, до складу якого ввійшли: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії методики літератури Інституту педагогіки АПН України Н. Й. Волошина; доктор педагогічних наук, професор кафедри методики мови і літератури Українського державного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова Є. А. Пасічник; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник лабораторії початкового навчання Інституту педагогіки АПН України Н. Ф. Скрипченко; академік АПН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури Українського державного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова П. П. Хропко.*

Представлений документ обговорили вчителі Києва, Переяслава, а також директори шкіл на курсах підвищення кваліфікації.

Текст подано в скороченому вигляді.

ще не можна стверджувати, що процеси культурної переорієнтації в школі набули належного розмаху. Школа в Україні ще не стала національною у широкому значенні цього слова.

Мета і завдання літературної освіти

Існують різні погляди на мету і завдання літературної освіти. Одні стверджують, що в центрі вивчення мистецтва слова має бути художній твір, інші – домінуючою у вивченні літератури, особливо в старших класах, вважають науку про літературу. А відтак на цій основі велика увага приділяється не стільки монографічним, як оглядовим темам.

Надаючи великого значення оглядовим темам у старших класах, автори концепції не поділяють думки про те, що в структуруванні змісту освіти цим темам має відводитися найголовніша роль. Простеження внутрішньої логіки й еволюції літературного процесу, історичної змінності літературних напрямів і течій у їхніх взаєминах стилів і жанрів не повинно бути самоціллю вивчення літератури. І не варто орієнтувати учителя-словесника на те, щоб він прагнув змінити баланс «виховання – навчання» на користь останнього.

Основою літературних занять є насамперед читання та вивчення художніх творів. Наука про літературу не повинна витіснити саму літературу, живе спілкування з мистецтвом. Хоча, без сумніву, естетичне сприймання художніх творів, їх аналіз потребують засвоєння певного кола знань з теорії та історії літератури.

Логіка художнього і наукового пізнання ґрунтується не на одних і тих закономірностях, оскільки сприйняття мистецтва пов'язане з образно-емоційним впливом на особистість, а засвоєння наукових дефініцій, визначень закономірно диктує інші форми й методи роботи. Надмірний інтелектуалізм, логіко-понятійний підхід ослабляє роботу творчої уяви. Там, де недостатня увага приділяється безпосередньому чуттєвому сприйняттю, виникає своєрідна диспропорція між великою кількістю засвоєної інформації і дуже низьким рівнем естетичних переживань. Водночас література не може стати джерелом естетичної насолоди і морального збагачення особистості.

Під час опанування літератури важливим є не лише те, яку кількість інформації засвоїли і які теоретичні узагальнення зробили учні, а перш за все те, який вплив справляє інформація на їхній розвиток.

Вивчення літератури передбачає реалізацію багатьох завдань. Основне з них – утвердження естетичної функції мистецтва слова, а звідси – розв'язання морально-етичних проблем, в основі яких лежать загальнолюдські цінності.

Загальна мета літературної освіти – ввести учнів у світ прекрасного, прилучаючи до національного і світового мистецтва слова у його

взаємозв'язках із мовою, історією, музикою, живописом, архітектурою, до духовних пошуків видатних письменників; виховувати потребу в читанні, інтерес до художнього слова, високі смаки, здатність і вміння естетично і творчо сприймати прочитане; сформувати на цій основі правильне розуміння загальнолюдських цінностей і тим самим сприяти вихованню духовно багатого, щиро відданого своєму народові громадянина вільної України. [...]

Стан і тенденції розвитку освіти в Україні

Розбудова нової української держави потребує корінних змін у системі викладання літератури в школі, зумовлених необхідністю розвитку національного виховання учнів. Інтернаціональна модель школи, яка функціонувала упродовж багатьох десятиліть, не виправдала себе: культивування національного нігілізму, зневажливе ставлення до народних традицій і звичаїв, нехтування загальнолюдськими цінностями, надмірне акцентування уваги на класовій боротьбі – все це згубно позначалося на формуванні духовності учнів, підривало основи народної етики і моралі. В умовах тоталітаризму школярі не мали правильного уявлення про духовну культуру народу, його історію. Суворі регламентація змісту шкільних програм сковувала ініціативу учителя-словесника. Найважливішими критеріями, на основі яких добиралися твори для вивчення, були класовість і комуністична партійність. Однорічно, а то й спотворено висвітлювалася діяльність митців, їх участь у творенні української культури. Замовчувалися імена багатьох письменників, зовсім випала з поля зору культура української діаспори. Не завжди враховувалася специфіка літературної пропедевтики в дошкільній та в початковій ланці школи. Дошкільня занадто перевантажувало дитячі голови заполітизованими, недоступними віковим особливостям оповіданнями про «щасливе дитинство». Читання як навчальний предмет і основа оволодіння рідною мовою в початкових класах недостатньо реалізовувало першооснови літературної освіти, хоч і охоплювало всі види мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо). Саме тут, у процесі читання як одному з видів специфічно людської мовно-мислительної діяльності, найлегше залучати читача до нових понять, думок, ідей. За останні десятиліття розвиток літературної освіти в Україні гальмувався авторитарністю, формалізмом, катастрофічним зменшенням навчальних годин на гуманітарні предмети, особливо на українську мову та літературу. До цього слід ще додати поступове закриття українських шкіл і переведення їх у російськомовні, русифікацію у ряді областей дитячих садків, позашкільних закладів. Усе це негативно вплинуло на формування свідомості і культури кількох поколінь.

[...]

Низька ефективність уроку літератури пояснюється перш за все недостатньою увагою до художнього слова, художньої деталі. Моральні, соціальні проблеми, порушені у творі, скоріше заучуються учнями, підносяться їм у готовому вигляді, ніж відкриваються у процесі безпосереднього спілкування з книжкою. Художні явища дійсності засвоюються так, як і логічні поняття. Одночасно, як правило, використовуються методи впливу, прийоми роботи, розраховані на те, щоб апелювати переважно до розуму школярів. Недостатньо включаються почуття. Урок літератури в багатьох учителів ще не звернений до душі учня. Він слабо насичений матеріалом, що викликає роздуми про життя, про духовний світ людини, про загальнолюдські цінності. Значною мірою це пояснюється тим, що у педагогічній теорії, безпосередньо у шкільній практиці недооцінюється емоційність навчання. Основна увага приділяється розвиткові розумових сил і пам'яті дітей, вихованню їх умінь і навичок. Формування емоційної сфери школярів часто відсувається на другий план і мало турбує вчителя. Звідси сенсорна недовантаженість учнів, надмірний раціоналізм, недооцінка моральних та естетичних почуттів.

Розвиткові культури почуттів у школі має приділятися така ж увага, як і розвиткові культури мислення. Суспільству потрібна людина не лише зі світлою головою, але й із чутливим серцем. А тому уроки літератури повинні бути уроками роздумів, глибоких переживань. [...] Якщо художні образи «не пройшли» крізь призму емоційної суб'єктивності читача, ідеї письменника входять у його свідомість у вигляді нейтральних знань. При недостатній активізації естетичних переживань не відбувається повноцінне спілкування з письменником. Навіть видатні шедеври мистецтва можуть викликати у дітей холодне, байдуже ставлення до них. Звідси й необхідність практикувати такі форми і прийоми роботи, які активізують процеси емоційних переживань, надають урокам літератури вираженого емоційного колориту.

[...] Нова інформація може значною мірою втратити свою новизну й пізнавальну привабливість, коли вкладається у звичайні рамки тих методів і форм роботи, якими постійно користується вчитель. Виникає своєрідний гносеологічний бар'єр між змістом самої інформації і способами донесення її до свідомості учнів. Звичні і добре знайомі учням способи передачі знань (одна і та ж структура уроку, одні й ті ж прийоми, стереотипи, схеми та методи аналізу твору і т. д.) стають психологічним бар'єром для актуалізації пізнавальних мотивів навчальної діяльності школярів: багаторазовий вплив подібних подразників неминуче викликає процес гальмування уваги.

Слід відмовитися від авторитарно-імперативних методів впливу на учнів, посилити увагу до їхніх запитів і потреб. Врахування психології поколінь – необхідна умова повноцінного викладання літератури в школі.

У сучасній школі на багатьох уроках діяльність учителя витісняє діяльність учнів, не відводиться належна роль спілкуванню. Багатьом урокам літератури ще не вистачає колективних пошуків, радості відкриття істин. Споглядальне навчання, що домінує у значної частини вчителів, має поступитися місцем діяльній-пошуковому вивченню художніх творів. Усі висновки про мистецьку цінність художнього твору повинні робитися на основі тексту. Там, де нав'язують готові істини, де не зважають на самостійність і творчу активність, – не може бути справжнього навчання, виховання і розвитку. Мистецтво потребує від читача не пасивного споглядання чужих ідей, не нав'язування йому готових висновків і узагальнень, а активного втручання в художній світ письменника, у глибини його внутрішнього світу, його думок і почуттів. У художній літературі аналіз змодельованої дійсності поданий не лише як результат, але і як процес бачення світу. І читач ніби разом із письменником спостерігає життєві явища, оцінює їх, доходить певних висновків та узагальнень. Саме ця особливість дає підставу назвати художній твір незавершеною завершеністю. Він завершений як явище мистецтва, як внутрішня структура, єдине художнє ціле, якому властивий конкретний зміст і певна форма його організації, зумовлена художньою логікою письменника, і в той же час він відкритий для читача, його думок, асоціацій, уявних образів, картин.

[...]

Упевненіше повинен утверджуватися погляд на учня як на повноправного партнера співробітництва з учителем. Учень не лише об'єкт впливу, але й суб'єкт дії. У кожного школяра є потреба у самоствердженні і самовираженні. А тому слід забезпечувати на уроці кожному учневі позитивний статус. Необхідно створювати такі можливості, де в різних видах навчальної діяльності учні зможуть знайти себе. У сучасній школі недостатньо розвивається у дітей їх власна самооцінка. Вони мало знають свої можливості, внаслідок чого не самоактуалізуються їхні творчі сили, а отже, і розвивається відповідна психічна загальмованість. [...]

Основні напрями перебудови шкільної літературної освіти вбачаємо:

- у створенні єдиної системи безперервної літературної освіти на національній основі від дошкільних закладів, початкової школи до випускних класів середньої школи;
- у свободі планування, виборі програм, підручників, методичних посібників, диференціації навчання;

- у поліпшенні морально-естетичного аспекту вивчення літератури;
- в організації вивчення літератури у взаємозв'язках із мовою, історією, образотворчим мистецтвом, музикою, архітектурою; в посиленні уваги до рідної мови в її художній функції, до народознавчого аспекту мистецтва слова;
- в активізації самостійної роботи школярів над художнім твором, критичною літературою, набутті бібліотечно-бібліографічних знань, стимулюванні самоосвіти;
- у посиленні позакласної та позашкільної роботи з літератури, підвищенні ролі взаємодії школи й позашкільних закладів, художніх установ, дитячих, юнацьких і масових бібліотек, театрів, кінотеатрів, телецентрів, радіо, музеїв, клубів, палаців культури, з якими школа має координувати свою діяльність для того, щоб учні одержали повноцінну літературну освіту.

Зміст і структура літературної освіти

У системі літературної освіти українській літературі має відводитися особлива роль. Для більшості дітей це рідна література. Вона є могутнім джерелом української духовності, своєрідним генетичним кодом, пам'яттю народу. Людина, яка росте в атмосфері байдужості до культурної спадщини свого народу, втрачає моральні орієнтири. Тільки на ґрунті рідної літератури можна відкрити перед учнями особливості національного світосприймання. Національна література нерозривно пов'язана з традиціями національної культури. Це своєрідна художня історія народу. Тільки через систему національного виховання можна забезпечити формування людини – громадянина з високою національною гідністю, вдачею, складом мислення. Національний тип особистості виростає на ідеях національної філософії, народних ідеалах, традиціях, звичаях та обрядах, тобто на культурно-історичному досвіді, здобутках народу багатьох епох, його морально-етичних цінностях.

Українська література, без сумніву, має зайняти своє належне місце в навчальних планах шкіл усіх типів на Україні ще й тому, що справжній інтернаціоналіст виростає насамперед на ґрунті поваги людини до тих народів, серед яких вона живе. Жити в Україні – означає обов'язково знати українську культуру, її літературу, в якій знаходять вираження історія народу, його моральні цінності, ідеали, традиції, звичаї, його ментальність, національний характер.

Опанування української літератури – це шлях до засвоєння української мови як державної, що забезпечує ієрархічну цілісність державних структур суверенної України. Адже першоелементом літератури є саме її мова з різноманітними стильовими та образними барвами.

Однак, надаючи великого значення українській літературі в духовному розвитку особистості, не варто забувати, що її вивчення може бути успішним тільки тоді, коли вона розглядається не ізольовано, як замкнута художня система, а в тісних взаємозв'язках із літературами інших народів, у контексті світового літературного процесу. А тому, крім української літератури, в усіх школах учні повинні вивчати курс світової літератури. Саме через неї школярі прилучаються до кращих надбань нашої цивілізації, до загальнолюдських цінностей. Тільки в контексті світової культури можуть бути правильно осмислені твори національних письменників.

Українська література – теж література світового рівня. Немало художніх творів набули всесвітнього звучання. Оскільки вона виділяється як окремий предмет, ці твори мають вивчатися на уроках української літератури. [...]

Оскільки в Україні функціонують школи з російською, молдавською, угорською, болгарською, польською та іншими мовами навчання, у цих школах може вивчатися і відповідно російська, молдавська, болгарська, польська та ін. літератури як окремі навчальні предмети. В умовах будівництва української держави необхідно забезпечити кожному народу його право вільного національного розвитку.

Зрозуміло, що не може бути єдиної програми з літератури обов'язкової для всіх шкіл. Варіанти вивчення української мови і літератури в школах з іншими мовами навчання (свідомо уникаємо імперського терміну «національних меншин») можуть бути різними: 1) українська мова і література як окремі курси; 2) українська література в контексті світової (викладання українською мовою); 3) інтегрований курс «Українська словесність».

Вже давно назріла потреба варіативності навчальних планів і програм із літератури для загальноосвітньої школи з українською мовою навчання. Вона зумовлена насамперед різними типами навчальних закладів (школи-ліцеї, гімназії, коледжі, профтехучилища та ін.), диференціацією навчання в загальноосвітніх школах, покликана задовольнити природні потреби школярів (факультативи, класи з поглибленим вивченням предмета).

Навчально-виховний потенціал класів із поглибленим вивченням літератури збагачується за допомогою нових для учнів літературних творів, особливо тепер, коли відкриваються нові імена, нові твори, друкується література українського зарубіжжя. Твори цих письменників вивчаються глибше, аніж у звичайних класах. Школярі оволодівають методологічними основами оцінки літературних явищ, широким колом умінь і навичок літературної самоосвіти, методами аналізу художніх творів.

Уроки в класах із поглибленим вивченням літератури мають бути проблемними. Основні форми занять – лекції, семінари, диспути, дискусії, уроки літературної творчості.

Найважливішими критеріями добору художніх творів для вивчення у школі мають бути:

- висока художня цінність;
- суспільне і літературне значення для тієї епохи, коли твір був написаний, і для сьогодення;
- доступність учням відповідно до їх вікових особливостей та розумового розвитку;
- інтерес, який він (твір) викликає в учнів.

Українська нація вийшла на обшири світової цивілізації з великими духовними втратами. З історії літератури незаслужено випало багато митців, їхніх художніх творів, які відзначаються великим громадянським пафосом, багатством ідей, оригінальністю і виразністю художньої форми.

До шкільної програми необхідно внести твори і тих письменників, імена яких приховувалися від народу в силу тих чи інших причин, і надбання літератури української діаспори. [...]

Курс літератури в середніх і старших класах передбачає читання та опанування творів, які можна поділити на три групи: 1) ті, що вивчаються текстуально; 2) твори для позакласного читання; 3) твори для самостійного читання.

Перша група містить обов'язковий мінімум золотого фонду рідної (чи в окремому курсі світової) літератури. Навколо цих творів будується система вправ і творчих робіт, спрямованих на розвиток естетичного сприймання, літературних здібностей і мовленнєвих умінь учнів.

Друга група творів призначена для позакласного читання, яке організовується на основі сучасної національної і світової літератури.

Третя група творів призначена для самостійного читання.

Відповідно до вікових особливостей учнів курс літератури має бути представлений у трьох ланках, що становлять собою єдину систему літературної освіти: початкову, середню і старшу. Підготовчим до цих трьох ланок треба розглядати дошкільне виховання.

У «материнській школі» та дошкільній установі має панувати національна система виховання, де найповніше використовувалися б глибокі національні скарби (за С. Русовою), де рідна мова поставатиме могутнім засобом загального розвитку дитини, а рідне слово – джерелом неповторного, національного світобачення, системою, в якій фіксуються особливості

сприймання і відображення дійсності, зокрема специфіка її художньо-образного осмислення.

У зв'язку з цим конче потрібно, щоб діти з найменших років прилучалися до народного мистецтва, до цілющої криниці фольклору. Через мамину колискову пісню має звучати рідне слово, народна мудрість, світло поезії.

У дошкільній установі, як і в «материнській школі», має переважати органічне поєднання народної педагогіки із сучасним набутком науки, поєднання традицій і перспективи у цілях і завданнях наскрізної літературної освіти. Тут продовжується робота з жанрами дитячого фольклору: слухання, читання, розповіді педагога, встановлення за допомогою ілюстрацій головної думки у змісті твору, вивчення напам'ять невеликих за обсягом текстів, спрямованих на розвиток вимовних навичок, рухомості мовного апарату (чистомовки, швидкомовки, веселинки, спотиканки, лічилки), відгадування загадок, організація сюжетно-рольових ігор, інсценізація казок, оповідей, легенд, що сприяє формуванню інтелектуальної сфери дитини, її моральних основ, а також емоційної сфери шляхом ідентифікації з дійовою особою літературного тексту (як слухача-глядача, як виконавця певної ролі у грі).

Початкова ланка освіти

У вихованні естетично і етично розвиненої особистості, здатної осягнути авторське бачення навколишнього світу, висловити думку щодо художнього твору і тих життєвих явищ, яким він наповнений, початковим класам (1–3, 1–4) відводиться особливе місце. Тут розвиваються основи наскрізної літературної освіти, закладені в «материнській школі» чи в дошкільній установі, де 6–7 річна дитина набула певного досвіду спілкування з мистецтвом слова, сформувалася як слухач і глядач.

Оскільки в дитячих закладах у найближчому майбутньому передбачається зменшення контингенту дітей старших і підготовчих груп, то першооснови літературної освіти переважно закладатимуться в початковій ланці школи. Зміст її, на нашу думку, має базуватися на двох провідних принципах: а) художньо-естетичному, б) літературознавчому. Перший із них має забезпечити цілісне уявлення про художній твір, тобто допомогти дитині усвідомити (через спеціальну роботу над змістом і формою), що перед нею не просто цікавий пізнавальний текст, а витвір словесного мистецтва, який розкриває перед читачем багатства довілля і людських стосунків, викликає почуття гармонії, краси, вчить спостерігати, бачити, розуміти прекрасне в житті людини, суспільства, природи, формує певні оцінні судження, власне ставлення до зображеного і через нього до дійсності. Цей принцип передбачає також міжпредметні зв'язки між усіма видами мистецтва.

Літературознавчий принцип, враховуючи особливості початкового етапу навчання, найповніше реалізовуватиметься під час аналізу художнього тексту. На перший план він ставить художній образ як загальний засіб мистецтва в цілому і в літературі зокрема. Під час такого аналізу слово має стояти в центрі уваги вчителя і школяра, осмислюватися як засіб творення художнього образу, через який автор висловлює думки, почуття, ідеї. Слово тут має розглядатися також не ізольовано, а в образній системі твору, у його контексті, який наповнює певним смислом і значенням не лише образні, а й нейтральні слова та вислови.

Літературознавчий підхід знайде своє місце і при ознайомленні учнів із фольклором, золотим фондом української класики, сучасною вітчизняною і діаспорною літературою, а також із основними літературними жанрами: казками, піснями, оповіданнями, байками, легендами та ін. Аналізуючи текст, учитель має звертати увагу на тематику, проблематику, морально-етичну ідею твору, художню форму, композицію.

Добір творів може бути тематичним, жанровим чи змішаним. Звичайно, з урахуванням ступеня зображувальних прийомів, які мають безпосередній емоційно-образний вплив на дитину, на глибину сприйняття нею твору. Потрібно також враховувати гігієнічні вимоги до книжки, фактичний книжковий фонд шкільної, сільської чи міської бібліотек.

На перехідному економічному етапі розвитку держави мусимо зважати на те, що забезпечення належною, навіть навчальною літературою, буде складним, а тому для впровадження ідеї безперервної літературної освіти варто в першу чергу використовувати чинні підручники (видання 1991–1994 рр.) та додаткові, підготовлені й видані як допоміжні («Ластівка», «Біла хата», «Писанка», «Зелена неділя»). Наявні підручники з читання зорієнтовані в основному на реалізацію змісту, мети і завдань першооснов літературної освіти. Самостійне позакласне читання стає складовою читання на уроці як першооснови літературної освіти, де закладатимуться підвалини національної самосвідомості найменших громадян України, основи любові до читання і літератури, культури творчого читання, літературного і художнього смаку.

Основною формою опанування змісту літературної освіти в початковій ланці школи є урок, допоміжним – екскурсії в музеї, бібліотеки, зустрічі з місцевими письменниками, композиторами.

На нашу думку, завдання, які спонукатимуть дитину під час аналізу того чи іншого літературного твору побувати в ролі «маленького письменника» – спробувати скласти чи написати свій твір на різні теми і в різних жанрах (від опису певних предметів, явищ, до пейзажних замальовок і

невеличких сюжетних оповідей на теми, співзвучні з літературним твором), допомагають серйозно сприймати авторський твір.

Середня ланка (5–8 класи)

Психологи доводять, що перехід від однієї вікової групи до іншої цілком індивідуальний. Порівняно з початковою школою тут ускладнюється завдання курсу. В учнів поглиблюється інтерес до читання і до уроків літератури, розвивається естетичне сприйняття, розширюється (кількісно і якісно) коло читання, формуються складніші, ніж у попередніх класах, прийоми аналізу та оцінки художніх творів.

Із віком у школярів відкриваються нові можливості засвоєння літературних знань. Посилена емоційність, безпосередність художнього сприймання підлітків, увага їх до розвитку сюжету – усе це створює належні передумови для заглиблення в специфіку мистецтва.

У 5–8 класах особливого значення, як і в початковій школі, слід надавати виразному читанню. Учні мають оволодіти всіма засобами цієї навички, застосовуючи набуті знання на практиці.

Виразне читання є прихованою формою аналізу твору. Учні опановують основні його засоби (пауза, темп, мовленнєвий такт, наголос, інтонація, мелодика, передача підтексту твору), ставлять виконавське завдання, читають твори різних жанрів, висловлюють ставлення до зображуваного.

В основу побудови курсу літератури в середніх класах можуть бути покладені різні принципи групування літературних творів: хронологічний, тематико-хронологічний, проблемно-тематичний, жанровий тощо.

У середніх класах вивчають зразки творів, різних за жанрами та художньою специфікою. Для патріотичного виховання молоді потрібно дати можливість учителям вводити і літературу рідного краю.

У цьому віці учні засвоюють поняття про художню літературу як мистецтво слова, початкові відомості про художній образ, образне змалювання, поняття про літературознавство як науку. Вони мають знати основні роди літератури, жанрові особливості народної та літературної казки, байки, переказу, легенди, прислів'я, приказки, загадки, оповідання, гуморески, народної пісні, балади, поеми.

Учні повинні навчитися відтворювати в уяві художні картини, зображені письменником; виділяти окремі компоненти художнього твору, що вивчається; встановлювати часові та причинно-наслідкові зв'язки між подіями у творі; групувати персонажів; переказувати усно й письмово (детально, стисло) невеликий епічний твір або уривки з великого за обсягом епічного чи драматичного твору; складати план невеликого епічного чи

драматичного твору; характеризувати образ-персонаж та зіставляти двох героїв одного твору для виявлення спільного й відмінного в їхніх характерах; знаходити в художньому творі виражальні засоби, розуміти їх роль у реалізації творчого задуму письменника і використовувати їх в усному та писемному мовленні; визначати ідейно-тематичну основу твору, композицію, сюжет, роль позасюжетних елементів, виділяти ознаки віршованої та прозової мови, ритмічний лад; складати усний і письмовий твір-роздум за виучуваним твором; давати усний відгук про самостійно прочитаний літературний твір, твори інших видів мистецтва (із висловленням ставлення до змальованих там героїв та подій); користуватися довідниковими відомостями з хрестоматії та інших книжок, а також словниками.

Поданий перелік знань і вмінь учнів є мінімальним.

З огляду на те, що старші підлітки переходять від фабульного до проблемно-психологічного сприйняття художнього твору, – тут особлива роль відводиться проблемним питанням і завданням, проте у сучасній школі міцно утвердилося таке визначення літератури, за якого основний акцент робиться на запам'ятовуванні готових висновків.

І в середніх, і в старших класах має бути збільшена кількість творів та уривків, які вивчаються напам'ять (кожної чверті не менше п'яти). Зауважимо, що за останні десятиліття кількість творів, які вивчаються напам'ять, зведено до мінімуму.

Медиками і психологами світу доведено, що механічна пам'ять потребує постійних вправлень. Апарат пам'яті, як і м'язи людини, втрачає функціональну силу без систематичних навантажень.

Старша ланка (9–11 класи)

Це період ранньої юності, коли формується творча індивідуальність школяра. Учні в цьому віці виявляють потребу роздумувати над історичною долею народу, його місцем у світовій цивілізації. Вони здатні осмислювати роль і значення мистецтва, внесок письменників у національну та світову скарбницю літератури і культури. У цей час учні досягають того рівня інтелектуального і духовного розвитку, коли уміють розв'язувати складні моральні проблеми, виявляти оцінні судження, позиції на основі історичного підходу до явищ художньої літератури.

У старших класах курс базується на історико-літературній основі. Проте це не означає, що слід суворо дотримуватися хронології. Лінійна структура курсу може поєднуватися з концентричним чи жанровим, чи проблемно-тематичним розміщенням творів.

Оскільки у школі можлива варіантність програм, необхідно визначити обов'язковий (чи мінімальний) рівень знань і вмінь.

У старших класах поглиблюється поняття про народну лірику, народну драматургію і народний епос та їх жанри, про жанрову своєрідність творів письменників (пошання, новела, памфлет, фейлетон, нарис, сонет, роман і його види, драма, комедія, трагедія та ін.), про кінодраматургію.

Учні повинні знати:

- основні етапи розвитку літератури та найважливіші факти літературного процесу;
- етапи життєвого і творчого шляху найвизначніших письменників минулого і сьогодення;
- проблематику та ідейно-тематичну основу, особливості композиції, сюжет вивчених творів;
- місце і значення кожного твору у доробку письменників та в літературному процесі певного періоду;
- оцінку вивчених творів у літературно-критичних статтях, світове значення рідної літератури.

У старшокласників мають бути сформовані поняття про:

- суспільне значення літератури, творчі методи та літературні напрями, індивідуальний стиль письменника, народність літератури;
- типові характери, конкретно-історичне та загальнолюдське в них (на прикладах головних дійових осіб вивчених творів);
- визначальні ознаки силабо-тонічної і тонічної системи віршування.

Старшокласники повинні вміти:

- виявляти основні проблеми, поставлені у творі, що вивчається;
- аналізувати твір з урахуванням його ідейно-художньої цілісності та авторської позиції, в єдності змісту і форми;
- зіставляти різні погляди в ході полеміки, вміти доводити свої твердження, власну думку про твір;
- складати тези й конспекти критичних статей, рецензії на самостійно прочитані книжки, а також на твори інших видів мистецтва, пов'язаних із літературою;
- писати усні й письмові проблемні твори-роздуми (у тому числі індивідуальні, порівняльні, групові характеристики) за вивченим твором (або кількома творами), а також твір-роздум на публіцистичні теми;
- писати рецензію (або відгук) на самостійно прочитану книжку, переглянуті кінофільм, телепередачу, театральну виставу, твори живопису та музики;
- готувати доповідь або реферат на літературну тему;
- користуватися довідниковими джерелами, зокрема літературними енциклопедіями та словниками літературних термінів.

Старшокласники опановують історико- і теоретико-літературні знання про суспільне значення художньої літератури.

Цей мінімальний перелік знань і вмінь учнів має бути значно розширений у класах із поглибленим вивченням літератури. Однак настав час відмовитися від притаманного програмам старших класів академізму, коли автори прагнули всебічно висвітлювати історію літератури. Це переважувало навчальні програми й негативно впливало на літературну освіту школярів.

Отже, безпідставно вважати (хоч такий погляд уже міцно утвердився в багатьох наукових працях), що кожна нова стадія літературного розвитку школяра краща від попередньої. Чим старші учні, тим більше нових можливостей відкриває перед ними література. Але з плином часу безповоротно втрачаються багато інших якостей сприйняття мистецтва. Кожен період розвитку має свої переваги і свої обмежені можливості, зумовлені закономірностями становлення особистості. На це треба зважити, будуючи систему вивчення літератури в школі.

Методичне забезпечення літературної освіти

Школі потрібні нові підручники і посібники з літератури. У новостворених навчальних книжках для учнів і методичних для вчителів бажано уникнути стереотипів, готових істин, які нав'язуються дітям, замість того, щоб вони думали, аналізували. Постійне нав'язування учням «незаперечних істин критики» відлучає їх від читання, привчає до схоластичного сприймання художнього твору.

У старших класах у зв'язку з диференційованим навчанням доцільно мати в кожному класі два підручники з літератури. Один для всіх із мінімумом належних відомостей, другий для більш зацікавлених, що знадобиться і на факультативних заняттях, а також у класах із поглибленим вивченням предмета. У підручниках не потрібен надмірний аналіз художнього твору (хіба що для зразка) або переказ змісту твору. Учням краще мати можливість осмислити твір, який вивчається самостійно чи за допомогою необхідних навчальних матеріалів. Ці матеріали необхідно зібрати у спеціальній робочій книжці для кожного класу, до якої увійдуть критичні статті (або їх фрагменти), відгуки критиків про письменника (бажано, щоб були різні думки), матеріали, що характеризують епоху та розвиток інших видів мистецтв, запитання й завдання для самостійної роботи над художнім твором; можна давати ще різні редакції твору і теми для підготовки доповідей, повідомлень, рецензій, критичних статей та інших письмових і усних творчих робіт різних жанрів, вміщувати матеріали, на основі яких роблять зіставлення літературних творів із близькими за темами

та проблематикою творами інших мистецтв. Створення єдиної безперервної системи літературної освіти, починаючи з дитячих садків і закінчуючи середньою школою, викликає необхідність перебудови книг для читання у дошкільних закладах і в початковій школі.

Вчителю-словеснику необхідні фонохрестоматії, різноманітні словники й довідники з літератури; шкільні бібліотеки мають бути забезпечені текстами творів, виучуваних і рекомендованих для самостійного читання.

Реформування літературної освіти має здійснюватися поетапно. На першому етапі потрібно доопрацювати існуючі програми та підручники, позбавивши їх другорядного та застарілого матеріалу, ідеологічних догм. Другий етап – створення на основі нових освітніх концепцій нового покоління програм та підручників, підготовка та перепідготовка педагогічних кадрів.

[...]

Початкова школа. – 1994. – № 3. – С. 48–56.

Проект

Концепція викладання іноземних мов в Україні*

Проект цієї концепції розроблено відповідно до положень Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»).

Завжди існувала певна система поглядів на роль і місце іноземної мови у суспільстві, на методику її викладання тощо. Але дотепер належної концепції вивчення іноземних мов не існувало. Запропонований проєкт – це перший цілісний і всеохоплюючий документ такого роду, який увібрав передовий вітчизняний і зарубіжний досвід вивчення іноземних мов, укладання національних програм із цих мов та шляхів упровадження їх у життя.

Відмінність цієї концепції від попередніх постанов, інструктивних листів та інших документів полягає в тому, що в ній вперше комплексно й системно викладено основні положення функціонування іноземних мов у системі безперервної освіти в Україні. Новими є розділи концепції про мовну ситуацію у нашому суспільстві, організаційно-методичне забезпечення вивчення іноземних мов, визначення вікових категорій і основних навчальних ступенів, а також відповідного базового рівня навченості іноземним мовам. Розроблено принципи укладання навчальних програм і

** Проєкт цього документа в 1994 р. підготували: доценти П. О. Бех, Л. В. Биркун. Рецензенти: професор М. Г. Горкун; доценти О. М. Бортничук, О. Ю. Васильченко, Є. П. Лялько, М. В. Петровський; В. В. Мошков.*

Текст подано в скороченому вигляді.

шляхи їх реалізації, визначається зміст національної програми з іноземних мов.

У концепції підтримується право на створення умов для вивчення іноземних мов у різноманітних дошкільних, шкільних і вищих навчальних закладах у різному обсязі. Водночас пропонується єдина національна програма і єдиний державний стандарт у системі безперервної освіти. Це допоможе не лише об'єктивно оцінювати успіхи учнів, студентів, навчальних закладів, а й створювати рівні можливості у вивченні іноземних мов у навчальних закладах будь-якого типу.

[...]

Розділ 1. Мовна ситуація в Україні

Описуючи мовну ситуацію в країнах із багатонаціональним складом суспільства, доцільно розрізняти поняття державної, рідної та іноземної мов.

В Україні державною є українська мова, рідною ж мовою може бути не тільки українська, а й будь-яка інша мова певної національної спільноти, яка проживає на терені України [...]. Крім того, історично склалося так, що багато сімей в Україні є двомовними й багатомовними. Таку ситуацію слід розцінювати як позитивну, оскільки вона створює готовність до засвоєння мов.

Іноземною мовою в Україні може вважатися будь-яка мова, крім української [...]. До іноземних мов переважно відносяться такі, якими не розмовляють спільноти, що компактно проживають у регіонах України.

В умовах розбудови незалежної України виникає потреба у фахівцях із знанням іноземних мов. Це зумовлено розширенням і зміцненням міжнародних зв'язків, необхідністю ознайомлення із світовою культурою, потребою освоєння науково-технічного прогресу, розширенням ділових і особистих контактів.

Основними іноземними мовами в Україні є англійська, німецька, французька, іспанська та інші. Так, у середніх навчальних закладах англійську мову вивчає 70,1%, у той час як німецьку, французьку й іспанську вивчає відповідно 19,4%, 10,5% та 0,6% учнів. Як видно з наведених даних, англійська мова є найпоширенішою. Доцільно розширювати номенклатуру іноземних мов, що вивчаються, сприяти вивченню двох і більше мов.

Відповідне місце можуть зайняти латинська та старогрецька мови. Їх вивчення сприятиме створенню основи для опанування європейськими мовами – германськими, романськими, слов'янськими завдяки засвоєнню словотворення і лексичних похідних, допоможе в оволодінні східними мовами (арабською, китайською, японською та іншими).

Основне призначення іноземної мови як освітнього предмета полягає у формуванні особистості учня (студента) через оволодіння спілкуванням – говорінням, розумінням на слух, читанням та письмом.

Розширення і якісні зміни характеру міжнародних зв'язків нашої держави, інтернаціоналізація всіх сфер суспільного життя роблять іноземну мову нагальною потребою в практичній та інтелектуальній діяльності людини. Вона стає дійсним чинником соціально-економічного, науково-технічного і загальнокультурного прогресу суспільства і вагомим засобом міжнародної інтеграції. Це підвищує статус іноземної мови як загальноосвітнього шкільного та фахового навчального предмета вищого навчального закладу.

Оскільки іноземна мова є елементом культури народу – носія цієї мови, і засобом передачі її іншим, то вона відкриває учням (студентам) безпосередній доступ до величезного духовного багатства інших народів, підвищує рівень їх гуманітарної освіти.

Розділ 2. Мета та цілі вивчення іноземних мов

Зміст, структура і форми реалізації навчальних програм зумовлюються в першу чергу домінантною філософією суспільства. Так, історія України в ХХ ст. складалася таким чином, що процес навчання в дитячих садках, середніх і вищих навчальних закладах зводився до відтворення (запам'ятовування) авторитарно визначеного навчального матеріалу. Це призвело до диктатури вчителя і диктатури предмета, і відповідно до абсолютної безправності учня (студента).

Сучасні навчальні програми в державах, де політична і соціально-економічна структура суспільних відносин підтримує і розвиває демократичні принципи, складаються таким чином, що їх вихідною метою є потреби кожного учня (студента). Отже, основною буде мета допомогти дітям розуміти як потреби людей, що їх оточують, так і свої власні, і навчити їх забезпечувати ці потреби.

У рамках визначеної філософії навчального процесу та навчального результату слід уточнити мету кожного предмета як його навчальний зміст. До мети вивчення будь-якого мовного предмета природньо включити як загальнопредметні, так і спільні цілі для мовних предметів: рідної та іноземних мов, які охоплюють їх виховну, розвиваючу, загальноосвітню та практичну функції.

Отже, до мети вивчення іноземної мови пропонуємо внести такі цілі:

1. Усвідомлювати потреби кожної дитини як неповторної особистості, допомагати їй гармонічно розвиватися, сприяти тому, щоб учні (студенти) краще розуміли самих себе, своє місце в суспільстві, свої прагнення бути

вільними у виборі, зокрема, навчальних матеріалів і методів їх опрацювання, незалежними у критичних висловлюваннях, самостійними у прийнятті рішень, творчими в освоєнні предмета і навколишнього світу, гуманними в своїй поведінці у навчальному закладі й поза його межами, здатними ставити посильні цілі й досягати їх.

2. Виховувати позитивне ставлення до вивчення іноземних мов через створення реальних можливостей для духовного розвитку та емоційного самовираження, через почуття власного успіху, морального комфорту і радісну атмосферу навчання, через ознайомлення із культурою і цивілізацією країн, в яких іноземна мова має статус рідної, через використання методу переконання і позбавлення будь-яких проявів залякування та невинного керування, через толерантність і тактовність в організації педагогічної комунікації.

3. Забезпечувати постійне стимулювання інтелекту, розвиток мисленнєвих процесів: аналізу, умовиводів, осмислення, запам'ятовування, що підвищить рівень вивчення іноземних мов та інших предметів, підготує учнів (студентів) до плідної інтелектуальної праці, поліпшить їх комунікативну спроможність та культуру спілкування.

4. Навчити методам та прийомам самостійного вивчення іноземної мови, сформувати достатню основу для набуття навичок, знань і світогляду, які необхідні для досягнення незалежності в організації навчання, роботи і відпочинку.

5. Розвивати розуміння структури мови і сприяти її засвоєнню і використанню в типових комунікативних контекстах і основних видах мовленнєвої діяльності (компонентах спілкування):

- слухання: розвиток здатності учнів (студентів) розуміти і реагувати на усне мовлення;
- говоріння: розвиток здатності учнів (студентів) спілкуватися в усній формі;
- читання: розвиток здатності учнів (студентів) читати, розуміти письмову мову і реагувати на неї;
- письмо: розвиток здатності учнів (студентів) спілкуватися у письмовій формі.

Для реалізації вищезазначеної мети визначатиметься структура і зміст цілей і технологій їх досягнення.

Вихідними для предмета «іноземна мова» є досягнення цілей оволодіння чотирма основними видами мовленнєвої діяльності. Кожну із цих чотирьох цілей (слухання, говоріння, читання та письмо) пропонуємо поділити на 14 рівнів завдань, які будуть підпорядковуватися одне одному, і

їх прогресія буде кумулятивною, тобто оволодіння кожним наступним рівнем залежатиме від оволодіння попередніми. Кожен із 14 рівнів завдань буде відображати рівень сформованості навичок та вмінь у визначених видах мовленнєвої діяльності. Чітке формулювання рівнів досягнень учнів у межах кожної цілі створить можливість об'єктивного, дієвого, постійного оцінювання знань, навичок та вмінь учнів (студентів) як вчителями (викладачами), так самими учнями (студентами).

При градації завдань для оволодіння слуханням, говорінням, читанням та письмом значну увагу слід приділити можливим шляхам розвитку особистісних та соціальних рис характеру учнів (студентів). Тому прогресія рівнів для досягнення кожної із зазначених цілей будується із постійних посилянь на особистісні характеристики і здатність співпрацювати, а також уміння мислити від конкретного до абстрактного, від розуміння своїх проблем до розуміння проблем інших і від пошуку підтримки в навчанні до повної автономності зусиль при вивченні предмета, здобутті мовних знань і виробленні навичок спілкування.

При складанні національної програми з іноземних мов доцільно не тільки визначити зміст всіх 14 рівнів для слухання, говоріння, читання, письма, а й окреслити завдання та конкретні шляхи їх досягнення (методи та прийоми), а також проілюструвати їх прикладами вправ.

Загалом національна програма з іноземних мов повинна мати широкі можливості для сприяння духовному, моральному, розумовому і навіть фізичному розвитку дітей.

Розділ 3. Принципи укладання навчальних програм вивчення іноземних мов

1. Комунікативний підхід у вивченні іноземних мов має інтегрувати здобутки структурних, концептуальних та функціональних програм і будуватися на аутентичних матеріалах та моделюванні реальних комунікативних ситуацій, які сприяють засвоєнню мовних одиниць у типових комунікативних контекстах і створюють реальні умови усного та письмового спілкування.

[...]

Для того, щоб підкреслити первинність вивчення мови як засобу комунікації, необхідно на перше місце поставити навички та вміння в чотирьох видах мовленнєвої діяльності в контексті основних комунікативних цілей і визначити їх як основні цільові компоненти вивчення іноземних мов. У межах кожного виду мовленнєвої діяльності в контексті основних комунікативних цілей матеріал (лексичний, граматичний, тематичний) буде підпорядковуватися логічному розвитку міцності та гнучкості навичок і

вмінь. Слід підкреслити, що в такому разі мовні одиниці і тематичні блоки мають підпорядкувальне значення. Саме цим і може докорінно відрізнятись нова програма від попередніх, якщо таке розуміння буде схвалено як доцільне для впровадження дійсно комунікативного підходу у вивченні іноземних мов.

[...]

Виходячи із вищезазначеного, зміст вивчення іноземних мов у практичному плані можна визначити коротко як оволодіння чотирма компонентами спілкування в межах основних комунікативних цілей.

2. Інтеграція. Іноземна мова планується як одна із обов'язкових дисциплін у навчальних закладах, отже вона буде постійним компонентом системи предметів і тому вона має інтегруватися з іншими предметами для досягнення освітою соціально визначених і індивідуально значимих результатів найбільш економним і гармонійним шляхом. Це зумовлює необхідність координування виховних, загальноосвітніх, розвиткових та практичних програм із метою встановлення тісних міжпредметних зв'язків і усунення зайвого дублювання, яке завантажує час учня і студента навчальним матеріалом та навчальними зусиллями, що не сприяють розвитку особистості і становленню життєво необхідних навичок та вмінь.

З одного боку, зміст іноземної мови може наповнитися доцільною інформацією суміжних предметів. З іншого – методика вивчення обов'язкових шкільних предметів та предметів вищих навчальних закладів повинна розраховувати на послуги іноземної мови. Так, краєзнавчий, географічний, історичний чи культурологічний матеріал може бути засвоєний у процесі ознайомлення із аутентичною літературою. Або ж, скажімо, англійська мова через комп'ютерні програми могла б постійно слугувати іншим предметам.

Внутріпредметно принцип інтеграції може реалізуватися в плануванні постійної взаємодії процесів навчання та процесів його контролю (оцінювання та тестування), у підготовці таких навчальних матеріалів, які б давали широкі можливості об'єктивного контролю, взаємоконтролю і самоконтролю.

[...]

На початковому ступені вивчення іноземної мови слухання та читання має переважати над говорінням та письмом для забезпечення достатнього рецептивного досвіду. Окрім того, слуханню слід відводити більше часу, ніж читанню, на самому початку, оскільки слухання є першочерговою основою для вироблення навичок вимови, а також говоріння, читання та письма.

[...]

Принцип інтеграції також буде втілюватися, якщо на уроках іноземної мови висвітлюватимуться такі важливі міжпредметні теми, як охорона здоров'я, розуміння економічних та промислових проблем, охорона довкілля та інші.

3. Прогресія. Програми навчання та їх методології складаються з урахуванням теорій градуйованих цілей та ступеневого формування мовленнєвих дій. Прогресія може бути змістовою, навичковою, лінгвістичною і культурологічною. Змістова прогресія відображає рівень засвоєння тем та матеріалів, пов'язаних із різними ланками досвіду, тобто глибину вивчення теми, ріст лінгвістичної компетенції й інтелектуальної зрілості. Навичкова прогресія визначає рівень сформованості навичок, рівень їх автоматизованості та гнучкості. Лінгвістична прогресія будується на нарощуванні зусиль в опрацюванні лексики та структур в ідентичних та відмінних контекстах. Культурологічна прогресія йде від порівняння власного способу життя до способів життя, характерних для інших мовних спільностей. Загалом, прогресію у вивченні іноземних мов слід будувати на таких послідовностях: від знайомих контекстів до незнайомих, від знайомих мовних одиниць до незнайомих, від знайомих типів завдань до незнайомих, від передбачуваного до непередбачуваного, від простих до складних текстів, від керованого до некерованого завдання, від підтримки вчителя до незалежного виконання завдання учнем, від залежності від моделей і підказок до незалежного продукування мовлення, від моделей і підказок до незалежного продукування мовлення, від простих висловлювань до складних, від конкретного до абстрактного, від утилітарності до творчості, від керованого вивчення мови до незалежності.

4. Диференціація. Принцип диференціації може реалізуватися завдяки чіткому визначенню комунікативних цілей і їх базових та периферійних засобів вираження, рецептивних і репродуктивних навичок, рівнів засвоєння матеріалу через рівні володіння навичками, навчальних матеріалів і методів, прийомів та рівнів стандартів, досвіду кожної дитини, її темпу та стилю освоєння предмета, потреб кожної дитини, включаючи білінгвальних дітей, а також дітей, яким навчання дається важко у зв'язку з вадами розумового чи фізичного розвитку.

Значну роль тут відіграватиме вчасне визначення здібностей і потреб дітей і їх забезпечення відповідними навчальними та вивчальними стратегіями, матеріалами та формами роботи (індивідуальними, парними, груповими).

[...]

5. Кумулятивність. Визначення кожного наступного рівня оволодіння навичками із урахуванням попередніх рівнів. Оволодіння новим навчальним матеріалом на базі добре засвоєного попереднього.

6. Неперервність. Постійний розвиток навичок, одночасне і постійне врахування досвіду і перспектив. Узгодження різних підходів різних вчителів (викладачів) у різних школах, виявлення спільних і відмінних рис.

7. Принцип рамки (обмеження). Постановка цілей, які можна реально досягнути. Обмежувати кількість комунікативних цілей до однієї на початковому ступені. Обмежувати засоби вираження комунікативних цілей шляхом вибору тільки базових на ранніх ступенях вивчення мови. На початковому ступені притримуватись раціонального введення лексико-граматичних одиниць з пропорцією: одна нова граматична одиниця на шість чи сім нових лексичних одиниць.

Розділ 4. Психологічний, лінгвістичний, загальноосвітній та методичний компоненти змісту предмета «іноземна мова»

Згідно з інтегративністю комунікативної компетенції до змісту предмета «іноземна мова» слід віднести вміння мовленнєвої діяльності, мовні знання та навички оперування ними, тематику, яка включає соціокультурні та лінгвокраїнознавчі знання і навички та вміння вчитися самостійно і в колективі. Всі ці змістові компоненти тісно взаємозв'язані. Основою змісту предмета слід вважати вміння в чотирьох видах мовленнєвої діяльності. Проте формування вмінь неможливе без знання мовного матеріалу, «будівельного матеріалу», за допомогою якого оформлюється повідомлення. Знання слів, граматичних форм, конструкцій саме по собі не забезпечує формування вмінь. Необхідні навички володіння цим матеріалом для породження або розпізнавання інформації. Мовні навички являють собою частину складних умінь – говоріння, читання, письма, аудіювання.

Для засвоєння знань і оволодіння навичками та вміннями комунікативної діяльності іноземною мовою слід озброїти учнів (студентів) ефективними вивчальними тактиками та стратегіями. Таким чином, всі чотири вказані вище основні змістові лінії взаємозв'язані, і відсутність однієї з них порушує єдність предмета іноземна мова. Але цим суто предметним змістом мусить керувати загальноосвітній соціально необхідний зміст, що окреслюється потребами кожної людини розвиватися особистісно і соціально.

[...]

Розділ 6. Визначення базових рівнів навченості з іноземних мов

Для досягнення уніфікованих результатів вивчення іноземних мов в умовах освітнього плюралізму необхідно визначити базові рівні знань і навичок учнів для кожного ступеня безперервної освіти з предмета. Освітній плюралізм передбачає право вибору типу навчального закладу, можливість вибору однієї чи декількох іноземних мов, право заміни обраної іноземної мови на іншу, за певних умов право вибору учнем (студентом) вчителя (викладача), право вибору вчителем (викладачем) навчального матеріалу і методик роботи з ним, наявність різноманітних курсів навчання: з різним початком і (або) завершенням навчання, з різними формами заглиблення та профільної спрямованості, з можливістю факультативного або обов'язкового вивчення іноземної мови як предмета за вибором та ін.

Базові рівні навченості з іноземної мови мають виступати як єдиний державний стандарт, досягнення якого обов'язкове для всіх учнів (студентів) незалежно від типу навчального закладу та специфіки курсу навчання, оцінювання й тестування якого повинні дати об'єктивний зріз базового рівня володіння іноземною мовою. Вихідні та комунікативно достатні в існуючих умовах базові рівні повинні служити надійною основою для подальшого вивчення або безпосереднього застосування іноземної мови в практичній діяльності випускників середнього й вищого навчального закладу.

[...]

7. Ступені вивчення іноземної мови

1-й ступінь (вік: 5–7 років) – на вивчення іноземної мови відводити не менше 3-х год. на тиждень.

Вивчення іноземної мови пропонується розпочинати з 5 років, коли вже сформована рідна мова**.

У цьому віці діти знайомляться з іноземною мовою в розважально-ігрових формах, вивчають елементарні комунікативні висловлювання. На цьому ступені переважає вивчення елементарних етикетних кліше, виразів класного вжитку, конкретної лексики (назва предметів, явищ, що оточують

** Пропозиція базується як на вітчизняному досвіді вивчення іноземних мов в окремих дитсадках та школах із поглибленим вивченням цього предмета, так і на психолого-педагогічних розвідках (наприклад, David Singleton Language Acquisition: The Age Factor, Multilingual Matters, Clevedon, 1989), а також на досвіді раннього вивчення іноземних мов в інших країнах. Так, у низці зарубіжних країн (Шотландія, Данія) успішно здійснюють навчання іноземним мовам дітей раннього віку (з 5-ти років). В інших країнах (наприклад, в Англії та Уельсі) іноземні мови в початкових класах не вивчають з огляду на фінансово-кадрові чинники, але в Національних програмах цих країн передбачено їх вивчення і вказано на необхідність поступового введення іноземних мов для дітей раннього віку і паралельну підготовку вчителів початкових шкіл із знанням однієї або двох іноземних мов.

дітей). Основні форми роботи – сприйняття на слух з опорою на графічний образ слова і говоріння. На цьому, як і на всіх інших ступенях, слід забезпечувати засвоєння мовних одиниць у типових реально-комунікативних ситуаціях.

Багато прагнути, щоб всі діти дошкільного віку відвідували заняття з іноземної мови в дошкільних дитячих закладах.

2-й ступінь (вік: 7–11 років) – на вивчення іноземної мови відводити не менше 6 год. на тиждень.

У зв'язку з тим, що не всі діти зможуть відвідувати дошкільні дитячі заклади, пропонується в першому класі протягом першого року впровадити корективний курс. На цьому ступені продовжити вироблення комунікативних навичок слухання, говоріння, читання та письма на основі їх тісної інтеграції. Систематизація мовного матеріалу на цьому і наступних ступенях впроваджується як результат участі в комунікативних мовленнєвих ситуаціях та освоєння комунікативних текстів. На початковому шкільному ступені особливої ваги набирає інтеграція предметів, знань, навичок та технологій їх засвоєння. Зусилля вчителя спрямовані на кожного учня окремо і на групу учнів як єдиний колектив, на розвиток інтелекту та особистостей учнів, на формування у дітей вміння мислити, фантазувати, критично оцінювати, чітко висловлювати свою думку, вислуховувати і розуміти інших. Вирішальне значення має забезпечення дітям свободи прийняття самостійних, врівноважених рішень, вибору навчальних матеріалів, вироблення навичок, а також створення рівних можливостей для отримання освіти, рівних прав для всіх дітей незалежно від статі, етнічної і соціальної належності.

На цьому ступені доцільна значна концентрація годин, оскільки мова в цей період засвоюється переважно підсвідомо. Комунікативно-функціональний підхід має бути домінантним.

3-й ступінь (вік: 11–14 років) – на вивчення іноземної мови відводити не менше 5 год. на тиждень.

З 11-літнього віку комунікативно-інтегративне оволодіння мовою супроводжується значними узагальненнями лексико-граматичних, фонетичних, стилістичних елементів. Особливу увагу слід приділяти вмінню висловлювати свою думку як в усній, так і в письмовій формі.

4-й ступінь (вік: 14–17 років) – на вивчення іноземної мови відводити не менше 5 год. на тиждень.

Володіння базовими засобами вираження основних комунікативних цілей: описом, інструкцією, розповіддю, поясненням. Уміння реалізувати певні цілі в усній та письмовій формах. Уміння вести бесіду, висловлювати

свою точку зору, відстоювати її. Володіння базовими тематичними блоками. Уміння вести бесіду.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1994. – № 24. – С. 7–24.

Концепція інформатизації*

1. Мета інформатизації освіти

Характерною рисою сучасного періоду соціально-економічного і науково-технічного розвитку суспільства є зміна домінантних видів людської діяльності. Центр ваги зміщується на ті з них, котрі пов'язані із сучасною інформаційною технологією, що розширює можливості людей в управлінні технологічними і соціальними процесами.

Інформатизація як матеріальний процес полягає у створенні інфосфери – глобальної інфраструктури сучасних засобів зберігання, опрацювання, передавання і подання інформації, яка стає стратегічним ресурсом суспільства.

Інформатизація освіти вносить істотні зміни в діяльність людей, педагогічний процес і охоплює всі ланки системи освіти, її установи та органи управління.

Метою інформатизації освіти є підготовка людини до повноцінного життя в інформатизованому суспільстві. Її основні завдання:

- формування інформаційної культури людини;
- забезпечення розвитку особистісних якостей людини, розкриття її творчого потенціалу, підвищення ефективності навчально-виховного процесу на основі впровадження нових інформаційних технологій навчання (НІТН), надання діяльності творчого, дослідницького характеру;
- удосконалення управління освітою;
- інтенсифікація методичної роботи і наукових досліджень.

* Концепцію інформатизації (1994) підготував авторський колектив: доктор технічних наук В. Ю. Биков, провідний спеціаліст Міносвіти України Я. І. Вовк, доктор педагогічних наук М. І. Жалдак, кандидат педагогічних наук Н. В. Морзе, професор Українського педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова Ю. С. Рамський, кандидат психологічних наук І. І. Комісаров, кандидат психологічних наук М. Л. Смільсон, доктор психологічних наук (Інститут психології АПН України) Ю. І. Машбиць, кандидат фізико-математичних наук В. І. Луговий, кандидат педагогічних наук О. І. Ляшенко, кандидат педагогічних наук (Інститут педагогіки АПН України) В. Д. Руденко, А. Г. Олійник (Центр ДІНІТ); кандидат технічних наук (КВО «Електронмаши») А. Ю. Пилипчук.

2. Теоретико-методологічні основи концепції

Методологічну основу концепції інформатизації освіти становлять: системний підхід, діяльнісний підхід, принцип проектування діяльності.

Згідно з системним підходом сукупність проблем інформатизації розглядається як цілісна система взаємопов'язаних і невіддільних одна від одної складових: наукових, організаційних, матеріально-технічних, фінансових та інших. Серед них першорядними є розробка НІТН, їх психолого-педагогічних і психо-фізіологічних основ, підготовка педагогічних кадрів, удосконалення управління освітою, ресурсне забезпечення інформатизації освіти.

Відповідно до діяльнісного підходу всі компоненти освіти розглядаються у контексті діяльності суб'єктів. Інформатизована система освіти характеризується насамперед різноманітними взаємопов'язаними видами діяльності, що здійснюються за допомогою засобів НІТ* як розв'язування задач: учбових (навчальна діяльність), дидактичних (навчаюча діяльність), опрацювання даних і прийняття рішень (управлінська діяльність) тощо.

Концепція інформатизації освіти спирається також на методологічний принцип діяльності, тобто виходить з бажаної моделі системи, яка може бути реалізована, необхідності проектувати цілісну діяльність, а не окремі компоненти (зміст, форму, засоби навчання тощо). Щодо навчального процесу, то потрібно проектувати діяльність усіх категорій управлінських кадрів, враховуючи, що використання методів і засобів НІТ вносить суттєві зміни в її зміст і структуру. З'являються й принципово нові завдання, якісно змінюється процес їх розв'язування.

Спроекувати діяльність – значить спроекувати її засоби (ідеальні і матеріальні). Щодо проблем інформатизації освіти, то йдеться передусім про проектування нових для кожної категорії користувачів засобів діяльності, орієнтованих на НІТ.

Подальша конкретизація теоретико-методологічних принципів концепції передбачає аналіз проблем проектування різних компонентів інформатизованої системи освіти, зокрема НІТН, управлінських комплексів тощо.

3. Основні тенденції інформатизації освіти

У різних країнах процес інформатизації освіти має свою специфіку, зумовлену ресурсними можливостями, особливостями культури, освіти, традицій. Загальними ж тенденціями у розвитку інформатизації освіти є:

* НІТ – нові інформаційні технології.

1) розширення сфери використання засобів НІТ в освітньому процесі.
Виявляється це по-різному:

- зростає кількість освітніх предметів, особливо гуманітарних (історія, література, музика, живопис тощо), в яких застосовуються засоби НІТ;

- поширюється використання засобів НІТ у навчально-виховних закладах усіх типів, знижується вік дітей, у роботі з якими вони застосовуються;

- розширюється використання засобів НІТ у роботі з обдарованими дітьми;

- посилюється увага до засобів НІТ у навчанні дітей з вадами розумового чи фізичного розвитку;

- зростає роль засобів НІТ у професійній підготовці (комп'ютеризовані тренажери, гнучкі автоматизовані виробництва, експертні системи пошуку неполадок та ін.);

2) перехід від епізодичного до систематичного застосування засобів НІТ, їх постійного використання при вивченні освітніх предметів, курсів;

3) поява принципово нових засобів навчання (навчальних і ігрових середовищ, інтелектуальних наставників, текстових редакторів, експертних, гіпертекстових навчаючих систем, інтерактивних аудіо- і відеозасобів тощо), інтелектуалізація навчаючих систем;

4) широке використання засобів НІТ у позакласній та позашкільній роботі, що сприяє наближенню навчальної діяльності до дослідницької, конструкторської, подоланню розриву між навчальною та професійною діяльністю;

5) формування основ інформаційної культури при вивченні різних освітніх предметів;

6) переведення багатьох видів управлінської діяльності на сучасну інформаційну технологію.

Водночас мають місце і певні негативні прояви складових процесу інформатизації освіти, а саме:

- поява великої кількості неефективних навчаючих систем з грубими дидактичними, психологічними та ергономічними прорахунками;

- недостатнє методичне забезпечення навчаючих програм чи його відсутність;

- несумісність навчаючих систем, зумовлена програмною та технічною несумісністю комп'ютерів.

Ці та деякі інші негативні прояви зумовлені передусім недостатньо розробленими теорією та технологією проектування навчання, слабким

узагальненням практичного досвіду, низьким рівнем психолого-педагогічної підготовки розробників навчаючих програм, відсутністю принципів і методів їх психолого-педагогічної експертизи. Програмне забезпечення не завжди обґрунтоване потребами педагогічного процесу.

4. Нові інформаційні технології навчання

Нові інформаційні технології навчання передбачають використання засобів інформатизації, передусім комп'ютерів. НІТН мають якісні відмінності від традиційних, оскільки не є простим додатком до існуючої системи навчання, а вони вносять суттєві зміни в усі компоненти навчального процесу (зміст, методи, організаційні форми тощо). Значно відрізняються вони і між собою: їх основу можуть становити різні теоретичні засади. Крім того, комп'ютер в них виконує неоднозначні навчаючі функції і реалізує їх по-різному.

НІТН – це універсальні технології. Проте важливою є проблема ефективного поєднання нових і традиційних технологій навчання. Основна лінія розвитку НІТ – інтелектуалізація функцій, що реалізуються комп'ютером. На зміст освіти суттєво впливають як НІТ, так і НІТН.

Основні напрями впливу НІТ на зміст навчання такі:

- поява нових освітніх предметів;
- уведення елементів НІТ у навчальні курси, передусім професійні, спрямовані на вивчення методів і засобів НІТ;
- уведення в зміст навчання певної системи знань та евристичних засобів розв'язування задач шляхом використання експертних систем учбового призначення.

Суттєвий вплив інформатизації освіти на зміст освіти пов'язаний з загальнонауковим методологічним аспектом цього процесу. Це виявляється у спробах розробити і впровадити в масову практику систематичні процедури пошуку, опрацювання і подання інформації з використанням динамічної системи наукових понять і відповідного фактографічного матеріалу (бази даних, бази знань і т. д.).

Удосконалення і розвиток НІТ має як прямий вплив на зміст освіти, пов'язаний з рівнем науково-технічних досягнень, так і опосередкований – внаслідок появи нових професійних вмінь і навичок, зміни цілей навчання, що визначаються потребами розвитку суспільства.

Зміна змісту навчання відбувається в кількох напрямках, значущість яких змінюється із розвитком інформатизації суспільства. Перший напрям пов'язаний із становленням навчальних дисциплін, які забезпечують загальноосвітню і професійну підготовку у галузі інформатики. Другий – визначається тим, що використання засобів НІТ стає нормою в усіх галузях

людської діяльності. Він спричинює зміну предметного змісту всіх навчальних дисциплін на всіх рівнях освіти. Третій – пов’язаний з впливом інформатизації на мету навчання і все більше проявлятиметься із зміною структури знань і практичної діяльності людства.

Основні напрями змін у змісті навчання, пов’язані з НІТН, такі:

– розширення і поглиблення теоретичних основ навчальних курсів внаслідок збільшення їх доступності для учнів завдяки можливостям засобів НІТН унаочнювати зміст навчання, доступу до будь-якої інформації, інтелектуалізації інформаційних навчаючих систем. Важливу роль відіграє НІТН у розширенні і поглибленні фундаментальних знань, різносторонньому і ґрунтовному вивченні відповідної предметної галузі, формуванні знань, необхідних для пояснення причинно-наслідкових зв’язків досліджуваних процесів і явищ, пізнання законів реальної діяльності;

– додаткові можливості щодо побудови інтегрованих курсів, посилення міжпредметних зв’язків, комплексності вивчення явищ навколишньої дійсності;

– можливість вивчення реальних виробничих і соціальних ситуацій, внаслідок чого значно посилюється зв’язок навчання з життям, а результатам навчання надається практична значущість. З’являються умови для розкриття значного гуманітарного потенціалу природничих дисциплін, формування наукового світогляду, розвитку аналітичного і творчого мислення, свідомого ставлення до навколишнього світу;

– перерозподіл за значенням змістових компонентів навчальних курсів. Так, при вивченні мови з’являється можливість навчати послідовного і логічного викладення думок, дотримання певного мовного стилю тощо. Стає можливим вилучення із змісту шкільних предметів певної частини матеріалу, який можна не вивчати або вивчати не всім, і доповнення їх новими розділами, що мають важливе теоретичне і практичне значення. Засоби НІТ дають змогу розуміти художні твори минулого в контексті тогочасної культури завдяки відповідним філософським, історичним, етнографічним, літературним, соціальним, стилістичним та іншим поясненням художнього тексту;

– включення в зміст навчальних предметів знань про власну діяльність. Адже недостатньо озброїти учнів певними предметними знаннями, слід також формувати рефлексивний механізм саморегуляції. Засоби НІТН вперше в історії освіти дають змогу розв’язати це завдання практично.

Використання засобів НІТН сприяє посиленню ефективності навчання. Досягається це завдяки:

- 1) широким зображувальним можливостям засобів НІТН;
- 2) значному розширенню кола розв'язуваних задач, у таких напрямках:
 - збагачення предметного змісту задач завдяки вивченню реальних виробничих і соціальних ситуацій, застосуванню засобів НІТН як засобів діяльності, вивчення особливостей діяльності учня;
 - підвищення рівня проблемності задач (інтелектуальні навчаючі системи допоможуть учневі правильно розв'язувати задачі різних рівнів проблемності);
 - поновлення змісту задач за рахунок ігрових компонентів, особливих правил оперування штучними об'єктами;
 - поява принципово нових задач, зокрема на побудову експертних систем навчального призначення, створення ігрових комп'ютерних програм тощо;
- 3) можливостями моделювання спільної діяльності учня і педагога на будь-якому етапі навчання;
- 4) широкій діалогізації навчального процесу, значному розширенню кола об'єктів діалогу (такими об'єктами можуть виступати будь-які компоненти задачі і всі аспекти її розв'язання);
- 5) значній гнучкості управління навчальною діяльністю на основі широкого варіювання «поля самостійності», широкої індивідуалізації навчання, яка спирається на динамічну модель учня, психологічно обґрунтованого розподілу управляючих функцій між учнем і засобами НІТ. Це дає змогу переходити від несамотійної діяльності учня до самонавчання.

Інформатизація освіти спричинює зміни у співвідношенні різних організаційних форм навчальної діяльності, зокрема збільшується частка самостійної, індивідуальної і групової роботи; розширюється обсяг практичних і лабораторних робіт; насамперед пошукового і дослідницького характеру, підвищується роль і значення позааудиторних занять.

Організаційні форми навчання певною мірою залежать від застосування того чи іншого типу управління навчальною діяльністю:

- 1) безпосереднє управління – за допомогою комп'ютера перед учнями ставиться задача, визначаються характер і мета допомоги;
- 2) опосередковане управління – за допомогою комп'ютера перед учнями ставиться проблема, а вони мають оформити її у вигляді задачі. Крім того широко застосовуються задачі на моделювання реальних виробничих і соціальних ситуацій, що допускають множину розв'язків;
- 3) динамічне управління – постановка задачі здійснюється за допомогою комп'ютера, характер і міру допомоги визначають і учень, і комп'ютер;

4) управління, при якому комп'ютер відіграє роль засобу навчальної діяльності – учень ставить задачу, визначає характер і міру допомоги. При утрудненні він може передавати функції управління комп'ютеру, який у процесі діалогу подає відповідну допомогу.

Ефективно використовуються засоби НІТ і при навчанні дітей з різними фізичними вадами, оскільки останні до певної міри компенсуються і навчання дає швидкі і дуже відчутні результати.

У дошкільних закладах НІТН застосовують для організації дидактичних ігор. Ігрова форма комп'ютерного навчання задовольняє потребу дитини у грі, забезпечує оволодіння засобами добування інформації та опанування нею. Це, в свою чергу, активізує пошуково-ігрову діяльність, підвищує самостійність та зумовлює відносну незалежність дитини від педагога.

Інформатизація і потужне технічне оснащення сприяють гуманізації навчального процесу, оскільки забезпечують спілкування, доступ до знань, отримання своєчасної, вірогідної й вичерпної інформації, оперативний всебічний аналіз та прогнозування перебігу і розвитку різних процесів і явищ, вибір оптимальних варіантів поведінки, передбачення наслідків рішень, що приймаються, управління технічними і соціальними процесами тощо.

При розробці та оцінюванні педагогічної ефективності НІТН слід враховувати й можливі негативні наслідки їх нераціонального використання, надмірного захоплення моделюванням, програмуванням і т. п. Об'єктом вивчення повинні залишатися реальні явища і процеси. Підміна їх абстрактними поняттями і символами при недостатній базі спостережень і досвіду може призвести до згубного формалізму.

5. Педагогічні кадри

В умовах широкого використання засобів сучасної інформаційної технології в навчальному процесі значно зростають вимоги до професійної підготовки вчителя, обсягу його знань, рівня загальної культури, мови, спілкування, поведінки. Засобами і методами НІТН повинні оволодіти вчителі усіх без винятку спеціальностей, управлінці, інші фахівці, що працюють в освіті. Тому педагогічні вузи і університети, заклади перепідготовки і підвищення кваліфікації освітян повинні широко використовувати НІТН при викладанні всіх дисциплін. Основну роль тут мають відігравати методичні кафедри. Відповідного переорієнтування потребує також психолого-педагогічна предметно-спеціальна підготовка майбутнього вчителя.

Загалом для системи освіти в найближчі роки необхідно підготувати до використання засобів НІТ у професійній діяльності щонайменше 100 тис. фахівців.

6. Психолого-педагогічні проблеми інформатизації освіти

Необхідність забезпечення ефективності інформатизації освіти вимагає розв'язання ряду психолого-педагогічних проблем, які можна поділити на кілька груп.

Перша охоплює нові проблеми, що виникають у зв'язку з покладанням на засоби НІТ певних навчаючих функцій. Це визначення місця і функцій засобів НІТ у навчальному процесі різних типів навчально-виховних закладів, взаємодія учня з комп'ютером, шляхи індивідуалізації навчання на основі НІТ та інші.

Друга група включає фундаментальні проблеми дидактики і педагогічної психології. НІТН вимагають уточнення і перегляду багатьох психолого-педагогічних категорій та принципів, потребують створення нових теорій навчання і навчальної діяльності.

До третьої групи відносяться проблеми формування навчальної діяльності учнів, оскільки в умовах інформатизованого навчання динаміка розвитку пізнавальної активності школярів, їх мотиваційної сфери має специфічні особливості.

Четверту групу становлять проблеми проєктування НІТН, а також засобів їх проєктування (зокрема авторських систем, спрямованих на проєктування систем навчального призначення)

П'яту групу становлять проблеми підготовки кадрів. Розв'язання їх передбачає дослідження вимог до професійної підготовки, визначення місця і ролі вчителя у навчальному процесі із застосуванням засобів НІТ. До цієї ж групи відносяться проблеми відповідної підготовки управлінських кадрів системи освіти.

Шоста група включає проблеми формування основ інформаційної культури учнів, студентів і педагогів, а також педагогічної доцільності освоєння засобів НІТ учнями різного віку.

Тенденція розвитку педагогічної науки, необхідність підвищення наукового рівня і практичної ефективності педагогічних досліджень вимагають все ширшого впровадження засобів сучасної інформаційної технології у дослідницьку діяльність.

7. Інформатизація управління освітою

Інформатизація освіти потребує перебудови і удосконалення системи управління освітою на всіх рівнях.

НІТ в управлінській діяльності в освіті має як загальні проблеми, спільні для різних галузей (оптимізація розподілу ресурсів, постачання тощо), так і специфічні, зумовлені передусім спрямованістю управління на поліпшення навчально-виховного процесу. Комплексне розв'язання цих проблем можливе за таких умов:

- наявності матеріально-технічної бази, зокрема галузевої інформаційної мережі, розподілених баз даних і знань, системи телекомунікацій;
- підготовленості управлінських кадрів до використання засобів НІТ;
- наявності комплексу відповідних програмних засобів.

Постає завдання розробки єдиної комп'ютерно-орієнтованої технології збирання та опрацювання управлінської інформації на основі первинних даних закладів і установ освіти, діалогових засобів доступу до баз даних і знань, взаємодії з міжгалузевими автоматизованими системами опрацювання інформації, створення експертних систем для прогнозування наслідків управлінських рішень, автоматизованих робочих місць управлінців, використання засобів телекомунікації. Телекомунікаційна мережа забезпечуватиме інтеграцію інформаційних процесів різних ланок системи освіти, вихід на регіональні, міжрегіональні, міжнародні комп'ютерні мережі.

8. Ресурсне забезпечення і управління процесом інформатизації освіти

Для оснащення установ освіти сучасними засобами НІТ, їх виробництва та обслуговування, підготовки педагогічних і управлінських кадрів, проведення науково-дослідних і проектно-конструкторських робіт необхідні значні матеріальні, фінансові та трудові ресурси.

Найближчим часом для системи освіти потрібні не менше 200 тис. персональних ЕОМ, комплекси педагогічних програмних засобів (ППЗ), значна кількість спеціалізованих пристроїв (відеотехніка, музичні синтезатори, учбові роботи-маніпулятори тощо). З цією метою слід широко залучати науковий та промисловий потенціал країни, домагатися програмної та конструктивної сумісності технічних засобів інформатизації освіти.

Кількість уроків, тем, розділів, навчальних предметів, видів навчальної діяльності, де може бути використаний один і той самий ППЗ, – найважливіша характеристика останнього. Такий підхід дає змогу більш повно охопити навчальний процес засобами НІТ, значно скоротити час та витрати коштів на розробку необхідного комплексу ППЗ.

Високого рівня експлуатаційної надійності технічних засобів можна досягти як шляхом удосконалення їх конструкції та технології виготовлення,

так і завдяки високому рівню сервісу, для забезпечення якого необхідно створити мережу відповідних територіальних центрів.

Фінансування робіт з інформатизації освіти має здійснюватись за рахунок державного та місцевого бюджетів, залучення коштів підприємств (спонсорів, шефів тощо). Із коштів державного бюджету доцільно створити централізований фонд фінансування розробки технічних, програмних та методичних засобів і оснащення ними навчально-виховних закладів та установ, підготовки кадрів, наукових досліджень.

Розпорядником коштів, замовником засобів інформатизації повинно стати Міністерство освіти України і місцеві органи державного управління освітою.

Управління процесом інформатизації освіти потребує розробки механізмів, які б забезпечували реалізацію концепції інформатизації освіти, цільових програм з основних її напрямів, виконання програм, аналіз ефективності впровадження розробок у педагогічну практику.

Важливе завдання централізованих програм – підтримка «точок випереджаючого росту», розвиток дослідних проєктів, створення прообразів навчальних закладів майбутнього. Разом з тим програми повинні бути відкритими для участі у дослідженні проблем інформатизації освіти кожного педагога.

Крім централізованих, мають бути розроблені регіональні програми, мета яких – забезпечення розвитку інформатизації освіти в регіоні, з урахуванням місцевих потреб, умов і можливостей. Регіональні програми фінансуються, як правило, за рахунок місцевих бюджетів, і додаткового фінансування за рахунок централізованих програм.

Навчальні заклади самі обирають форми і темпи освоєння НІТ, залежно від конкретних умов. Разом з тим вони несуть відповідальність за обґрунтованість рішень, що приймаються, ефективне використання ресурсів.

Рідна школа. – 1994. – № 11. – С. 26–29.

Концепція національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді України*

З утворенням Української незалежної держави фізичне виховання дітей, учнівської, студентської молоді стало справою українського народу.

* *Автори Концепції національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді України (1994): професор Р. Т. Раєвський (м. Одеса); доцент В. Г. Ареф'єв (м. Київ); провідний науковий співробітник М. Д. Зубалій (м. Київ); В. І. Кубасова (м. Київ); В. В. Столітенко (м. Київ).*

Текст подано в скороченому вигляді.

Розбудова національної системи фізичного виховання, її докорінне реформування має стати основою відтворення фізичного потенціалу народу, зміцнення здоров'я і підвищення фізичної підготовленості дітей і молоді та виходу вітчизняної фізичної культури і спорту на світовий рівень.

Протягом останніх років в Україні склалася тривожна ситуація – погіршилося здоров'я і фізична підготовленість дітей, учнівської і студентської молоді. Це найперше пов'язано з кризовим станом національної системи фізичного виховання населення, яка не відповідає сучасним вимогам та міжнародним стандартам. Основними причинами кризи є знецінення соціального престижу фізичної культури і спорту; бюрократизація всіх ланок підготовки і перепідготовки фізкультурних кадрів; недооцінка у дошкільних навчальних закладах соціальної, оздоровчої та виховної ролі фізичної культури і спорту; залишковий принцип фінансування. Отож виникла необхідність радикального перегляду і перебудови системи фізичного виховання підростаючого покоління. Це потребує, насамперед, розробки державної політики і цілісної Концепції національної системи фізичного виховання дітей і молоді у взаємозв'язку з соціальними і економічними змінами, що відбуваються в Україні.

Головною метою Концепції є визначення стратегічних і пріоритетних напрямів розвитку фізичної культури і спорту в дошкільних установах і навчальних закладах України для створення життєздатної національної системи фізичного виховання дітей, учнівської і студентської молоді на основі Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»).

Концепція визначає державну політику в галузі фізичного виховання дітей і молоді, служить основою для реформування національної системи фізичного вдосконалення цих груп населення, розробки концепції і програм фізичного виховання у регіонах, дошкільних і навчальних закладах усіх типів.

Концепція адресована центральним, регіональним і місцевим органам освіти, дошкільним закладам, загальноосвітнім школам, професійно-технічним училищам, вузам, іншим типам навчальних закладів, засобам масової інформації.

Ключові поняття: концепція фізичного виховання дітей і молоді; національна система фізичного виховання; фізичний потенціал народу; фізичне здоров'я; фізкультурна освіта; фізичний розвиток; фізичне вдосконалення; спортивна підготовка; ідеологічні й організаційно-педагогічні основи; програмне, нормативне, медичне, лінгвістичне, наукове, медичне, кадрове, матеріально-технічне забезпечення системи фізичного виховання; управління системою; міжнародні зв'язки.

Ідеологічні основи національної системи фізичного виховання

Фізичне виховання дітей і молоді в Україні є невід'ємною частиною системи народної освіти, важливим компонентом і етапом гуманітарного виховання дітей і молоді, формування у них фізичного та морального здоров'я, удосконалення фізичної і психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності.

Національну систему фізичного виховання дітей і молоді України відзначають глибокий зв'язок з народними традиціями, життям народу, його інтересами, гуманістичними моральними цінностями, науковість, інтегрованість, безперервність, відкритість.

Фізичне виховання у дошкільних установах і навчальних закладах України базується на принципах індивідуального і особистісного підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, відкритості, широкого застосування різноманітних засобів і форм фізичного вдосконалення, безперервність цього процесу, диференційованого підходу до дітей і молоді, урахування глибоких національно-культурних традицій, регіональних умов заселеності території тощо.

Стратегічними цілями національної системи фізичного виховання дітей і молоді є формування у них фізичного, морального і психічного здоров'я, усвідомленої потреби у фізичному вдосконаленні, розвиток інтересу і звички до самостійних занять фізкультурою і спортом, набуття знань і умінь здорового способу життя. Реалізуються такі цілі через фізкультурну освіту, фізичне виховання, спортивне тренування, самостійні заняття і виконання дітьми та молоддю домашніх завдань з фізичної культури.

Критерії ефективності процесу фізичного виховання дітей і молоді – показники їхнього здоров'я, рівень фізичної підготовленості та розвитку основних фізичних якостей, методична грамотність щодо використання ними основних засобів і форм фізичного виховання, дотримання здорового способу життя, відсутність негативних звичок.

Організаційно-педагогічні основи

Національна система фізичного виховання дітей і молоді базується на реалізації таких організаційних форм: обов'язкових, додаткових, факультативних і самостійних, які тісно пов'язані між собою і доповнюють одна одну. Основними із них є обов'язкові – це заняття фізкультурою у дошкільних закладах, уроки фізкультури у загальноосвітніх школах, практичні заняття з фізичного виховання в професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Їх доповнюють додаткові, факультативні та самостійні форми.

Основні форми фізичного виховання – це система обов’язкових навчальних занять і уроків фізкультури, що проводяться під керівництвом учителя або викладача, згідно з навчальними планами і державними програмами. Вони забезпечують дітям і молоді мінімальний об’єм фізкультурних знань, умінь і навичок у відповідності з науково обґрунтованими вимогами і нормативами.

Додаткові форми фізичного виховання включають фізкультурно-оздоровчі, профілактичні, відновлювальні і спортивно-рекреаційні заняття у режимі навчального дня. Вони сприяють активному відпочинку, профілактиці втоми, відновленню фізичних сил після навчальних занять, реабілітації та корекції здоров’я.

Факультативні форми фізичного виховання включають спортивне вдосконалення за програмами дитячо-юнацьких спортивних шкіл (ДЮСШ), дитячо-юнацьких шкіл спортивних шкіл олімпійського резерву (ДЮСШОР), шкіл-інтернатів спортивного профілю (ШІСП), а також заняття фізичними вправами у різноманітних фізкультурних гуртках, клубах за інтересами, групах загальної фізичної підготовки (ЗФП), групах лікувальної фізичної культури (ЛФК), спортивних секціях, спортивних класах тощо.

Самостійні форми фізичного виховання – це самостійні заняття фізичними вправами вдома, за місцем проживання, виконання домашніх завдань з фізичної культури тощо.

Усі названі форми фізичного виховання проводяться у рамках державної системи освіти безкоштовно. В окремих випадках деякі дорогі факультативні фізкультурно-спортивні заняття (тенісом, плаванням, атлетичною гімнастикою, східними єдиноборствами тощо) організуються за плату.

Організаційною основою національної системи фізичного виховання і спортивного вдосконалення дітей і молоді є випробувані у реальній практиці виконавчі структурні підрозділи Міністерства освіти України, які забезпечують фізичне виховання у дошкільних установах, загальноосвітніх школах, професійно-технічних і вищих навчальних закладах. Це насамперед центральні і місцеві органи управління процесом фізичного виховання дітей і молоді, кафедри фізичного виховання і спорту, оздоровчі і спортивні центри, спортивні клуби, ДЮСШ, ДЮСШОР, ШІСП, спеціалізовані спортивні класи тощо.

Організаційно-педагогічну основу національної системи фізичного виховання дітей і молоді складають: у дошкільних установах – навчальні заняття фізкультурою; у загальноосвітніх школах – предмет «фізична культура»; у професійно-технічних і вищих навчальних закладах – навчальна

дисципліна «фізичне виховання». Ці форми фізичного виховання є обов'язковими для всіх дітей і молоді, проводяться за навчальними планами і програмами, з урахуванням диференційованого підходу до стану їхнього здоров'я і рівня фізичної підготовленості. Вони мають розроблену нормативну основу, спеціальне науково-методичне, дидактичне, гарантоване (за державними нормами) кадрове, матеріально-технічне і фінансове забезпечення.

Програмове забезпечення

Національна система фізичного виховання дітей і молоді спирається на державні програми для дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і вищих навчальних закладів з предмета «фізична культура» і навчальної дисципліни «фізичне виховання», а для ДЮСШ, ДЮСШОР, ШСП, фізкультурних гуртків, спортивних секцій – на програми відповідного профілю, спеціалізації, виду спорту. Навчальні програми визначають зміст навчально-виховного процесу, навчальні нормативи, рівень знань, рухових умінь і навичок, орієнтири і стимули ефективної фізкультурної і спортивної діяльності усіх її учасників.

Навчальні програми розробляються для кожної вікової групи і етапу навчання на основі дидактичних принципів прогностичної педагогіки. Створюються програми різних типів: базисні (типові), регіональні, фірменні (дошкільного закладу, школи, вузу), авторські (розроблені окремим учителем, викладачем), індивідуальні. Обов'язковою умовою усіх типів програм є їх відповідність державним вимогам до змісту фізичного виховання. [...]

Медичне забезпечення

Національна система фізичного виховання дітей і молоді в усіх її формах передбачає високоефективне медичне обслуговування, яке забезпечується органами охорони здоров'я і системою лікарсько-фізкультурних диспансерів. Їхні фахівці здійснюють безперервний лікарський контроль, ведуть лікарсько-педагогічні спостереження, організовують диспансеризацію і розподіл дітей, учнівської і студентської молоді на медичні групи.

Підвищенню ефективності медичного забезпечення фізичного виховання дошкільників, учнів і студентської молоді сприятиме:

– введення в штат дошкільних установ і навчальних закладів усіх типів необхідної кількості медичних працівників;

- створення у навчальних закладах з учнів і студентів реабілітаційних груп (за станом здоров'я) лікувальної фізичної культури і регулярне проведення з ними занять;
- введення у систему фізичного виховання дітей і молоді страхової медицини.

Кадрове забезпечення

Фізичне виховання у системі дошкільних установ і навчальних закладів здійснюється: штатними фахівцями фізичного виховання дошкільних установ, учителями фізкультури загальноосвітніх шкіл, викладачами фізичного виховання вузів, тренерами дитячо-юнацьких спортивних шкіл, інструкторами, працівниками управлінських структур. Їм допомагають лікарі, фахівці з комп'ютерної і тренажерної техніки, економісти, фінансові працівники, менеджери тощо.

До проведення навчальних занять і тренувань з дітьми, учнівською і студентською молоддю допускаються особи, які мають спеціальну фізкультурну освіту або відповідну курсову підготовку. Їхня кваліфікація підтверджується дипломом або сертифікатом, виданим державною установою, яка має право на підготовку фахівців з фізичної культури і спорту. Усі спеціалісти повинні:

- мати відповідну педагогічну підготовку;
- досконало знати теорію і методику фізичного виховання і спортивного тренування;
- володіти організаторськими вміннями і комунікативними здібностями;
- мати високий рівень загальної культури, бути готовими до творчої діяльності;
- знати комп'ютерну технологію, уміти розробляти індивідуальні фізкультурно-оздоровчі програми;
- постійно вдосконалювати свою педагогічну майстерність.

Ефективному функціонуванню державної системи кадрового забезпечення сфери фізичного виховання дітей і молоді сприятиме:

- розробка кваліфікаційних характеристик фізкультурних кадрів;
- щорічне замовлення Міністерства освіти України державним навчальним закладам на підготовку необхідної кількості фахівців фізичного виховання;
- створення ринку праці фахівців сфери фізичної культури і спорту;
- відбір кваліфікованих фахівців на конкурсній і контрактній основі;
- підготовка сучасних фахівців фізичного виховання (спортивних менеджерів тощо) до роботи в умовах ринку;

– створення системи стимулів і спеціальних гарантій щодо ефективної професійної діяльності, підвищення педагогічної майстерності й творчої активності фізкультурних кадрів.

Система кадрового забезпечення процесу фізичного виховання дітей і молоді має постійно вдосконалюватися, орієнтуючись на динамічне соціальне замовлення суспільства і на готовність до діяльності в умовах ринкових відносин.

[...]

Управління фізичним вихованням

Ефективне функціонування системи фізичного виховання дітей і молоді передбачає створення нових механізмів управління, регулювання і саморегулювання її на загальнонаціональному, регіональному, місцевому рівнях та у навчальних колективах. В основу формування цих механізмів має бути покладений системний підхід і принципи взаємної відповідальності, взаємодії державних органів управління і громадського самоуправління, оптимального рівня централізації управлінських функцій, широкого застосування громадських начал, децентралізації і демократизації управлінських дій.

Основними напрямками удосконалення управління фізичним вихованням дітей і молоді в сучасних умовах є:

- децентралізація і демократизація управління;
- поступовий перехід від державного до державно-громадського управління;
- поступове розширення функцій громадських органів управління;
- пріоритетний розвиток економічних методів управління;
- широке впровадження у систему управління фізичним вихованням нових технологій автоматизації інформаційних процесів і створення на цій основі цільових банків даних здоров'я, фізичної і спортивної підготовленості дітей і молоді, автоматизованих робочих місць для управлінців усіх рівнів;
- створення у регіонах, дошкільних установах і навчальних закладах єдиних служб здоров'я, які об'єднують відповідні підрозділи і фахівців фізкультури, спорту і охорони здоров'я;
- підвищення у системі управління ролі громадських організацій і форм самоуправління (науково-методичних і експертних рад, фондів сприяння, опікунських організацій, федерацій і асоціацій із видів спорту, творчих об'єднань, нарад, конференцій, з'їздів тощо);
- інтеграція зусиль державних органів і громадських організацій, зацікавлених у покращенні здоров'я і фізичної підготовленості дітей та молоді;

– широке впровадження у систему фізичного виховання педагогічних, соціально-психологічних та інформаційних методів управління;

– застосування матеріального заохочення організаціям, що впроваджують нові форми фізичного виховання і спортивної підготовки дітей і молоді;

– надання централізованої матеріальної допомоги регіонам, окремим дитячим установам і навчальним закладам для реалізації пріоритетних цільових програм розвитку фізичної культури і спорту.

Для реалізації цих напрямів необхідно:

– створити систему нормативів і тестів державно-громадської оцінки рівня постановки фізичного виховання, орієнтовану на світові стандарти;

– включити розроблену систему оцінки у критерії акредитації й атестації дитячих дошкільних установ і навчальних закладів як гарант високого рівня здоров'я, фізичної і психологічної готовності їх випускників до подальшої діяльності;

– активізувати діяльність регіональних і місцевих управлінських структур, спрямувавши їх розвиток, економічну і правову самостійність, конкурентоздатність, саморозвиток і автономізацію управління;

– широко залучати до управління громадські і приватні організації, які надають матеріальну підтримку новим проектам розвитку фізичного виховання дітей і молоді.

[...]

Початкова школа. – 1994. – № 8. – С. 50–54.

1995

Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови*

Для чого і як вивчати українську (державну) мову?

Мовна ситуація в Україні значною мірою залежить від стану вивчення української мови як базової дисципліни в загальноосвітній школі. Нові мотиви опанування державної мови (вихід на рівень міждержавного спілкування, дипломатичних відносин та ін.) вимагають оновлення методики викладання української мови, диференційованого підходу до визначення мінімальних, достатніх і спеціальних ґрунтовних знань та умінь з української

* Представлений документ у 1995 р. підготували: доктор філологічних наук, професор С. Я. Єрмоленко; доктор філологічних наук, професор Л. І. Мацько (Інститут українознавства Київського університету імені Т. Г. Шевченка).

Текст подано в скороченому вигляді.

мови.

В основу змісту неперервної мовної освіти (дисципліна «Українська мова») має бути покладена комунікативно-прагматична мета. Це означає, що учні засвоюють мову не як суму лінгвістичних понять, граматичних і правописних правил, а як знаряддя самовираження та спілкування.

Неперервна мовна освіта, починаючи з материнської (родинної) школи і закінчуючи професійною, спеціальною освітою, має бути орієнтована на виховання мовної особистості, на природне бажання повернутися в щоденному побутовому спілкуванні до призабутих родинних традицій, на створення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, на прагнення удосконалити висококультурне інтелігентне спілкування літературною мовою.

Щоб знати, що оновлювати, що зняти, чим замінити і що додати, необхідно глибоко увійти в реальний стан сучасного мовлення у кількох основних сферах: державній, суспільній, культурно-освітній і власне мовній.

Наївно сподіватися, що можна побудувати українську державу без державності української мови. І місце, і роль, і значення державності української мови у державотворчих процесах України не можна перебільшити. Зауважимо, що майже всі високі урядовці, а також співробітники держапарату та владних структур постійно порушують орфоепічні, лексичні й граматичні норми сучасної української літературної мови, не орієнтуються в професійних українських терміносистемах і загалом у діловій мові, не володіють спонтанною природною українською мовою. Хоча усі вони вчилися в школах України і вивчали українську мову бодай кілька років.

У суспільній сфері українській літературній мові живеться ще гірше – тут панує російська мова з низькою культурою та українська «макаронічна» мова, відомий усім суржик, що є візитною карткою масової неосвіченості, безкультур'я. Він породжує комплекс меншовартості не тільки української мови, а й усього українського – літератури, культури, мистецтва тощо. Найбільшої шкоди завдає суржик інтелектуалізації української мови, інтелекту й естетиці української нації.

Вільніше живеться українській літературній мові у культурно-освітніх сферах. Діячі літератури і мистецтва доклали чимало зусиль, щоб зберегти та збагатити україномовні традиції.

Реальне місце і стан української мови в дошкільному вихованні, початковій, середній і вищій освіті не раз обговорювались і педагогічній громадськості відомі.

Звертаємо увагу на внутрішній стан української мови. Лінгвістичний геній українського народу і його протоукраїнських предків витворив для нас мову дивовижної краси і сили. (Це помічено не тільки українцями – на жаль, найменше – українцями, а й діячами світової науки та культури). Виняткова евфонія, чітка морфеміка, гнучкий синтаксис, неймовірно різноманітна лексична синоніміка, багата образність, афористичність висловів, лексична й фраземна сполучуваність – все це є в живому організмі української мови до послуг мовців. Чи сповна користуються ними? Постійні заборони, утиски, обмеження української мови, що почалися ще з 1720 року й повторювалися з незначними перервами аж до проголошення незалежності України, звузили суспільні функції української мови і відсторонили (відчужили) частину українців від рідної мови. Як наслідок, ми маємо високорозвинену українську художню мову (на рівні найкращих світових зразків і занедбану ділову мову, неупорядковані фахові терміносистеми і підсистеми. Але найбільшою втратою є занедбаність природної живої української мови – чистої, благородної, шляхетної розмови. Без повноцінного живого усного мовлення не може бути ні розвитку, ні розквіту літературної мови. Можна витворити на внутрішніх лексико-морфологічних резервах і запозиченнях нову сучасну термінологію, стандартизувати ділову мову, комп'ютеризувати галузеві підстили. Але не матиме майбутнього мова (і народ), коли буде втрачене живе звучання – розмова. Нерозробленість українських розмовних жанрів особливо помітно на українському телебаченні та радіо.

Кого і що повинна дати мовна освіта Українській державі і суспільству?

Найперше – громадян, які (незалежно від етнічного походження) вільно володіють державною мовою, тобто сучасною українською літературною мовою, її стилями і жанрами.

Мовна освіта повинна забезпечувати інтелект державі. Мова як матеріалізована думка і процес її народження, як засіб від конкретно-чуттєвого до понятійно-абстрактного пізнання світу, як «канал зв'язку» для одержання інформації з інших, немовних сфер людського й природного буття – є основним чинником формування інтелекту. Тому в школі викладання української мови аж ніяк не може зводитися до етнографічного рівня, хоча включати його в навчальний процес треба.

Мова має виховувати духовно-емоційну, сферу україномовних громадян через органічний зв'язок з національними традиціями. Адже наша мова є скарбницею не тільки української ментальності, а й загальнолюдських морально-естетичних цінностей, і це благодатний матеріал для виховання молоді людини.

Що дає громадянам України вивчення її державної мови – сучасної літературної української мови?

Найперше – гарантію реалізувати всі права і свободи в межах Української держави на всіх виборних, державних, виробничих посадах (незалежно від етичного походження і віросповідання).

Можливість реалізувати творчі здібності в усіх сферах культурно-освітнього життя.

Мати доступ до джерел української духовності – культури, науки, літератури, мистецтва, традицій і можливість для постійного зростання відповідно до соціальної ролі.

І головне – відчуття єдності зі своєю державою, з землею, на якій живеш, з народом – творцем і носієм мови; почуття комфортності від того, що ти вдома, що ти спадкоємець і носій історичної пам'яті однієї з найдавніших мов і культур.

Отже, щоб досягти поставленої мети, слід:

- сформуванню новий підхід до навчального процесу;
- структурувати його і зміст мовної освіти за віковими, особливостями дітей, молоді та ранньою спеціалізацією за інтересами;
- визначити основні вимоги до кожного рівня навчання і основні стандарти знань, описати зміст курсу у поняттях, визначеннях, термінах, обсязі фактичного матеріалу;
- все це закласти у програми для всіх типів шкіл, за якими підготувати по 2–3 підручники, словники, науково-популярні видання для учнів, методичні рекомендації для вчителів з таким розрахунком, щоб усе це разом становило навчальні комплекти для кожного класу окремо, або для двох-трьох разом (скажімо, для 10–11 класів). У комплект можуть входити ще платівки уроків, окремих тем, вправ; графіки, карти, книжки для домашнього читання та ін.

Запропонована концепція наскрізної освіти для різних рівнів навчання з предмета «Українська мова» узгоджується з державною програмою «Освіта. Україна XXI століття» – програмою гуманітарної освіти України. Вона координується з новими концепціями викладання української літератури і українознавства.

Основні положення запропонованої концепції вивчення української (державної) мови

1. Прийнятий в Україні Закон про мови і створені на його основі державні мовні програми вимагають формування вихідних засад, змісту, стандартів наскрізної освіти з базової дисципліни «Українська мова». Державний статус української мови може бути реалізований за умов

розширення сфер україномовного спілкування, створення відповідних соціальних, психо-лінгвістичних, освітньо-культурних передумов для оволодіння державною мовою.

2. У колишній УРСР було відсутнє поняття державної мови. Тим часом загальновідомо, що до атрибутів державності належать: територія, мова, державна символіка і армія. Отже, державна мова забезпечує цілісність ієрархічних державних структур, армії, єдність громадянства, формує ідеологічну надбудову і є засобом спілкування на всіх рівнях суспільно-виробничого життя. Вона – мова державної освіти в усіх її ланках, починаючи з дошкільного виховання.

Українська мова сьогодні – це не лише засіб спілкування одного із численних слов'янських народів, а й засіб міжнаціонального спілкування в Українській державі. Через мову відбувається важливий процес самоідентифікації українців, через знання державної мови громадяни України приходять до усвідомлення сучасного змісту поняття «національна держава».

Новий аспект навчальної дисципліни «Українська мова» в загальній концепції українознавства пов'язаний, зокрема, з відомостями про походження, історію, специфіку розвитку української мови у єдності з історією народу.

Українознавство як інтегральна дисципліна виокремлює в мовній освіті світоглядний принцип, формує національно-мовну картину світу, а отже, й забезпечує різноманітність вияву національних культур, без чого світ уодноманітнюється, знебарвлюється, втрачає природні форми буття.

У широкому розумінні поняття українознавства охоплює галузі власне народознавства («мій родовід», «рідний край», «берегиня», «народні ремесла», «народна культура і мистецтво») і сфери «Україна і світ», «Україна – етнос», «Україна – природа», «Україна – історія», «Україна – право», «Україна – культура» та ін. Всі ці напрями, сфери можна вважати світоглядним змістом мовної освіти.

3. Вивчення української мови має бути підпорядковане комплексним (соціо-, психокультурологічним) потребам виховання мовної особистості. Українська мова повинна стати надійною основою для оволодіння іншими мовами – як спорідненими, так і неспорідненими. Мовна особистість – це той носій мови, який не лише володіє сумою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила) чи репродукує мовну діяльність, а саме той, у кого виробились навички активної роботи зі словом.

Мовна особистість починається з пробудження індивідуальної мовотворчості, яка забезпечує вільне самовираження особистості у різних

сферах людського спілкування. Мова шліфує, карбує думку, а оригінальна думка завжди здобувається на визнання, коли вона втілена в досконалому, інформативно повноцінному, переконливому слові.

4. Українська мова відкрита для всіх культур. Здобутки світової цивілізації тільки тоді означають поступ суспільства, коли вони органічно закладаються, в основи національної освіти.

Проблема «мова і культура» багатогранна. У базову освіту введено поняття культури мовлення, проте воно є спрощеною формою названої проблеми (наприклад, ставиться вимога знати правильні слововживання чи граматичні форми). Поряд із цим існує ширше розуміння культури мови, що охоплює загальний культурний рівень мовця – знання ним національної і зарубіжної культур, уміння в досконалій літературній формі спілкуватися, несучи з мовою відповідний психокультурний контекст.

5. Ґрунтова базова мовна освіта має забезпечити широке використання державної мови в усіх суспільно-виробничих сферах.

У сучасних умовах це означає розробку комп'ютерних програм українською мовою саме для школи, впровадження державних стандартів із різних галузей науки та ділового спілкування, найповніших терміносистем (економіка, політологія, комерція та ін.). Виробничо-професійна і ділова мова вимагають інформаційно насичених текстів.

6. Мовна освіта має орієнтувати в багатоманітні людського життя (стосунки в родині, в селі і місті, вікові рольові функції, використання мови у віросповіданні, ділове спілкування, виробничі стилі тощо). Добре мовне виховання спонукатиме до толерантності, переконливості, тактовності висловлювання.

Завдання ефективної мовної освіти полягає в тому, щоб кожен міг зреалізувати себе через мовлення.

7. Сучасна українська літературна мова має сприйматись учнями і як етична, й естетична цінність, і як засіб досягнення гармонії раціонального і естетичного, що беруть участь у формуванні особистості. Основне поняття етики – добро і основне поняття естетики – краса у шкільному курсі навчання української мови мають утілюватися через цілісну систему шляхів, способів, мовних ситуацій, прийомів і засобів.

Засвоєння мовної культури ґрунтується на:

- знанні орфоепічних, орфографічних, лексичних і граматичних норм сучасної мови;
- володінні стильовими, жанровими і стилістичними засобами виразності;
- чутті фонетичного ладу і граматичної природи української мови;

– культурі володіння усною і писемною мовою (правильність, точність, логічність, багатство і різноманітність засобів, чистота, доречність, достатність, ясність, виразність, емоційність, тональність);

– культурі конкретних мовних ситуацій і колоритів – інтимного, дружнього, грайливого, офіційного, урочистого.

Етичне й естетичне слід закласти в мовну діяльність школяра як постійну внутрішню потребу дитини творити добро і красу засобами мови, виявляти це в різних мовних ситуаціях відповідно до мети і завдань спілкування, сприйняття співрозмовників.

Народна мораль і традиції суспільної поведінки передаються через мову у вигляді мовних етикетних формул: вітання, прохання, вибачення, побажання, прощання.

Конкретна історична епоха відповідно до моральних правил формує в мові певні засоби ситуативного спілкування певного колориту: в родині, зі своїми і чужими, з друзями, з сусідами, на вулиці, зі старшими чи однолітками, у школі, у клубі, у лікарні тощо.

8. Наскрізна мовна освіта, здійснювана на викладених засадах, забезпечуватиме мовну стабільність. У час розбудови держави це становить одну з найважливіших проблем. Громадяни виховуються державною мовою і щодо своєї держави мають почуття мовного обов'язку, тобто пропагують державну мову, використовуючи її в усіх сферах суспільно-виробничого життя, поширюючи в світі через міжмовні, міжкультурні контакти знання про Україну та її народ.

9. Розуміння філософії мови, зв'язку її з психікою людини зумовлює зміну акцентів у мовній освіті та вихованні. За словами і граматичними формами, що їх засвоюють вихованці, учні, студенти, вони мають бачити національне світосприймання, пізнавати ментальність народу. Ментальність, відображена в літературі, мистецтві, загалом в культурі, в цілому житті народу, насамперед проявляється в мові. Навчити пізнавати й розуміти її теж допомагає мовна освіта, що певним чином інтегрує всі види людської діяльності. Адже мова як навчальна дисципліна посідає особливе, центральне місце в міжпредметних зв'язках: через неї, власне, і здійснюються ці зв'язки.

Мовна освіта і виховання підносять престиж літературної мови як культурного надбання нації. Найбільш вагома форма національної мови – літературна мова для кожного народу є його внеском у загальнолюдську культуру. Український народ торував важкий шлях до єдиної літературної мови. Літературна мова для українців завжди була, за висловом Івана Франка, репрезентанткою національної єдності, «рідним огнивом», що єднав

українців з усіх територій, сприяв усвідомленню ними спільної історії, культури, своєї державності.

Виховувати повагу до літературної мови, до її культури має національна школа.

10. У мовній освіті мають органічно поєднатися три вихідні позиції: грамотність, лінгвістичне мислення і національно-мовна свідомість. Коли Іван Огієнко відстоював новий погляд на мову як навчальну дисципліну, він писав, що «граматика – то наука про життя української мови... Граматику у нас підмінили на правопис... Граматика повинна дати повний, яскравий малюнок життя нашої мови... повинна показати, що процес утворення мови ніколи не припиняється». Культурологічне, світоглядне значення мовної освіти закладене в словах Івана Огієнка: «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості. Це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування. Мова – душа нашої національності, її святощ, її скарб... і поки живе мова – житиме й народ як національність...».

Ставлення до вивчення української мови як державної вимірюватиметься запровадженням нових, сучасних технологій навчання, використанням нетрадиційних методів вивчення.

Гуманітарна політика держави має бути спрямована на підкреслення пріоритетності україномовної, здійснюваної на високому сучасному рівні освіти. З цією метою мають оголошуватися конкурси, проводитися олімпіади, виставки проєктів та інші форми заохочення знавців української мови.

Все сказане пов'язане з вихованням філологічних кадрів, підняттям престижу філологічної освіти, престижу вчителя і викладача вищої школи.

Якщо основна ланка навчання української мови в початковій школі працюватиме надійно й результативно, багато проблем, пов'язаних із вивченням української мови, зникне. І тим самим сприятиме піднесенню загальної мовної культури в суспільстві.

[...]

Початкова школа. – 1995. – № 1. – С. 33–37.

Концепція безперервної біологічної освіти в Україні*

Вступ

Необхідність створення нової концепції біологічної освіти виникла внаслідок невідповідності результатів навчання і виховання соціальному замовленню суспільства. Нові історичні умови диктують необхідність перегляду суспільного замовлення. Науково-технічний прогрес, швидка інтенсифікація виробництва та його ускладнення викликають необхідність підготовки людей нового типу, здатних забезпечити високий технологічний рівень різноманітних виробництв.

[...]

Аналіз системи біологічної освіти показує, що в ній знайшли своє відображення методологічні нормативи і зразки минулого. Шкільні біологічні курси 6–9-х класів являють собою дещо змінену природничу історію, емпіричну дисципліну, що панувала на початку XIX ст. Вона описувала і класифікувала природні тіла, займалась побудовою системи природи. В цих курсах переважає об'єктивний підхід до вивчення живої природи, що значно утруднює розкриття загальнобіологічних закономірностей, не забезпечує логічної послідовності на всіх ступенях навчання. Велика кількість навчального матеріалу відводиться систематиці, що не сприяє розкриттю еколого-еволюційних понять, а загромождає курс деталями, описовим матеріалом морфологічного характеру. Цей матеріал в значній мірі викликає перевантаження програми, його важко осмислити в логічних зв'язках біології. Курс 9-го класу, як і в минулі століття, розташовує людину в «таксономічний простір» природничої історії: розглядає її як один з видів в системі органічного світу при повному забутті його соціальної суті.

Глобальні проблеми сучасного людинознавства (мета, суть і цінність існування Людини в науковій системі світу, Людина і Всесвіт) залишаються за межами середньої освіти. Курси 10–11-х класів складаються з малопов'язаних між собою розділів, які нерівномірно відображають відповідні наукові дисципліни, містять в собі складні теоретичні узагальнення, до яких не готують описові курси 6–9-х класів. Немає

* Концепцію безперервної біологічної освіти в Україні (1995) підготував авторський колектив: доктор біологічних наук, професор М. М. Мусієнко; кандидат біологічних наук, професор О. В. Брайон; кандидат біологічних наук, доцент О. В. Данилова; кандидат біологічних наук, доцент В. О. Мотузний; кандидат біологічних наук, доцент С. В. Страшко; кандидат педагогічних наук, доцент С. М. Шевченко; кандидат педагогічних наук, доцент Н. С. Коваль; учитель-методист М. Ф. Войцехівський.

Текст подано в скороченому вигляді.

широкого синтезу концепцій філософії, психології, етики, естетики та інших наук. Існуючий курс не має цілісності і єдиної мети та завдання, а складається з максимально адаптованих до вікових особливостей та штучно розташованих в першому порядку курсів ботаніки, зоології, цитології, генетики тощо.

Таким чином, існуюча система біологічної освіти лише в деякій мірі «вирішує» завдання професійної підготовки і майже зовсім не виконує виховної функції. Вона не забезпечує формування біологічно і екологічно грамотної особистості, яка сприймає життя як найвищу ціннісну категорію, буде свої відношення з природою на повазі до життя та довкілля.

Вивчення часткового і конкретного перед загальним і абстрактним приводить до того, що методи, організаційні форми і засоби навчання орієнтовані на відпрацювання і застосування формально-логічних операцій з готовими знаннями і не сприяють формуванню вміння вести пошук нової інформації, що знижує ефективність біологічної освіти. Поряд з цим зміст курсів не відповідає рівню розвитку людської культури кінця ХХ ст., недостатньо сприяє інтелектуальному розвитку школярів, не готує їх до вирішення проблем, з якими вони зустрінуться в житті.

Настав час переосмислення мети, змісту і структури біологічної освіти в світлі нових концепцій соціокультурної зумовленості пізнання, співвідношення теоретичного і емпіричного, історичного і логічного.

Криза сучасної цивілізації, яка викликана технократизмом, перевагою утилітарного над природним, пов'язана з глобальними проблемами, що ставлять під загрозу існування і розвиток людини. Біологія має стати провідником гуманістичних ідей і екологічного способу мислення. Гуманізація науки передбачає погляд на людину, як найвищу цінність. Але людина як живий організм – частина природи, її існування і виживання неможливе без її збереження. Тому з позиції сучасної екологічної культури людина і життя на Землі стають єдиною універсальною цінністю, з якою повинні співвідноситись наукові, філософські, етичні, естетичні, правові, ідеологічні і технічні системи. Біологічна освіта повинна орієнтуватися на культуру, яка є загальною технологією людської діяльності – матеріально-практичною, соціальною і духовно.

Виходячи з цього, основною метою біологічної освіти є переорієнтація її технократичного напрямку на гуманістичний. На перших етапах навчання біологія розглядається в першу чергу як світоглядна дисципліна, яка повинна забезпечити формування наукової картини живої природи, розкриття ролі біологічних знань в сфері культури, створення свідомої мотивації на

здоровий спосіб життя, засвоєння норм і правил екологічної етики, формування бережливого ставлення до природи.

На заключних етапах разом з гуманістичними реалізуються і завдання професійної підготовки:

- світоглядні – синтез ідей, що стосуються живих систем, як відображення картини біологічної реальності;
- методологічні – знайомство із принципами біологічного пізнання, формування вміння поставити та вирішити проблему;
- теоретичні – озброїти учнів знаннями, що стосуються принципів функціонування живих систем, їх онто- і філогенезу, закономірностей взаємовідносин між собою, неживою природою та людиною;
- практичні – формування навиків самостійного вивчення основних біологічних теорій, вміння користуватися теоретичними знаннями для професійної орієнтації в прикладних сферах людської діяльності (медицина, сільське господарство, педагогіка, біотехнологія тощо).

2. Характеристика новизни концепції базової біологічної освіти

Концепція базової біологічної освіти в навчальних закладах України розроблена з урахуванням принципів національного відродження духовного життя українського народу та тенденцій за рубежом. Вона узгоджена з ступенями освіти: початкова загальна середня освіта, основна загальна середня освіта, повна загальна середня освіта, базова вища освіта.

Новизна концепції полягає:

- у зміні цільової орієнтації в бік гуманізації з метою вироблення вмінь і навичок у підростаючого покоління бути готовим розв'язувати питання збереження власного здоров'я (а отже і «здоров'я» нації) та охорони природи;
- у зміні змісту біологічної освіти за рахунок погодження його з рівнем розвитку біологічної науки, психології та дидактики, та переорієнтації на нове соціальне замовлення;
- у зміні структури біологічної освіти, зокрема:
 - у виділенні інваріантного ядра, що виражається державними стандартами освіти та варіативної частини, зумовленої диференціацією навчання;
 - у виділенні загальнобіологічних закономірностей через вивчення процесів життєдіяльності живих організмів за рівнями організації живого;
 - у створенні і використанні альтернативних різнорівневих програм і підручників;
 - у переорієнтації методики навчання біології на нові психолого-дидактичні положення з урахуванням вже існуючих технологій.

3. Зміст і структура біологічної освіти

Зміст базової біологічної освіти витікає із сучасного стану біологічної науки, а саме перенесення акцентів із засвоєння конкретних знань на більш загальні, доцільної мінімалізації обсягу інформації відповідно до вікових особливостей учнів.

Для обов'язкового вивчення виділяються такі групи об'єктів біології:

- клітина як організм і елементарна одиниця багатоклітинного організму, спільність та відмінність у структурі та функціонуванні клітин організмів, що належать до різних царств;
- біологічні системи (популяційно-видові, біогеоцентричні, біосферні) як відображення різноманітності органічного світу;
- процеси життєдіяльності та особливості структури і функцій як результат адаптацій;
- людина, її біосферна природа.

Для формування бачення наукової картини живої природи основні поняття теоретичної біології вводяться на ранніх етапах. Розгортання вивчення теоретичних положень здійснюється, в основному, через найбільші таксони, наприклад, царства, шляхом сходження від абстрактного до конкретного. Дрібніші таксони відбиваються з погляду важливості їх для розуміння фундаментальних проблем та можливостей їх практичного використання.

Формування поліцентричного біологічного світогляду є базою для сприйняття систематики, як узагальнюючої біологічної дисципліни, яка відображає історію розвитку життя на Землі.

Увесь комплекс загальнобіологічних знань є базою для вирішення практичних завдань, які мають значення для окремої людини та людства в цілому.

Концепція передбачає економізацію навчального часу за рахунок зведення до мінімуму дублювання інформації від ланки до ланки. На різних етапах навчання вона має забезпечити формування в учнів цілісної картини природи та дати можливість сформуванню стратегію поведінки сучасної людини в біосфері.

Виходячи з цього структура і зміст біологічної освіти для кожного ступеня навчання може мати такий вигляд.

3.1. Дошкільне виховання. Зміст біологічної підготовки в процесі дошкільного виховання включає досить широке коло питань, фактів і загальнопізнавальних умінь, необхідних для формування у дітей елементарних уявлень і понять як про оточуючий світ та живу природу, так і самих себе.

Діти вчаться розрізняти об'єкти живої і неживої природи, набувають уявлень про основні групи живих організмів (мікроорганізми, гриби, водорості, дикорослі та культурні рослини, дикі та свійські тварини), про загальні умови та їх існування в природі та вирощування людиною. Дітей ознайомлюють із різноманітністю оточуючого світу своєї місцевості. Вони набувають також необхідних знань про неживу природу (повітря, воду, ґрунт, мінерали) та їх значення для живих істот. Їх навчають здійснювати елементарний догляд за рослинами і тваринами, визначати користь, яку вони приносять людині. Одночасно формується бережне ставлення до рослин, тварин, води, ґрунту, повітря, формуються елементарні навички і правила особистої гігієни, даються загальні уявлення про свій організм і його будову, статеві відміни.

3.2. Початкова школа (1–4 класи). Інтегрований курс «Людина і природа». Основними структурними елементами змісту біологічної освіти в початковій школі мають бути відомості про живу і неживу природу, їх екологічну цілісність, місце людини в природі і наслідки її діяльності.

Характерною особливістю курсу є його інтегрованість і зв'язок з іншими навчальними дисциплінами початкової ланки освіти. Структурування змісту цього курсу йде з дотриманням принципів екологізації, концентризму, переходу від простого до складного, від відомого до невідомого, взаємозв'язку змісту освіти з практичною діяльністю, забезпечення позитивної мотивації у засвоєнні матеріалу. В цілому зміст базової освіти в початковій школі становить традиційне інваріантне ядро, відібране і апробоване багаторічним досвідом навчання у вітчизняній та зарубіжній школі.

Освіта забезпечується такими напрямками:

- набуття емпіричних знань шляхом спостереження, читання, опису, порівняння. Розвиток спостережливості та вміння співставляти і аналізувати;
- формування більш глибоких уявлень про природу. Вивчення елементів неживої природи – повітря, води, ґрунту. Поняття про тіла, речовини, частки;
- жива природа. Різноманітність організмів та її наукове пояснення. Вивчення основ життя рослин і тварин. Життєві явища і процеси, доступні безпосередньому вивченню і спостереженню (ріст, розвиток, живлення, рухливість, розмноження, поведінка тощо). Значення умов утримання і догляду за рослинами і тваринами. Пізнання екологічних основ життя біосфери. Зв'язок живих організмів з середовищем існування. Необхідність охорони рослин і тварин.

Основною метою цього курсу є підготовка школярів до сприйняття дисциплін природничого циклу.

Обов'язковим компонентом цього етапу освіти має бути набуття учнями мотивовано необхідних в реальних умовах практичних навичок, відповідних до їх віку (догляд за рослинами, тваринами в школі, вдома, на присадибній ділянці, в полі або городі, виконання правил особистої гігієни).

При доборі навчального матеріалу необхідно враховувати регіональну специфіку.

3.3. 5-й клас. «Вступ в природничі науки». Цей курс передбачає закладання основ конкретних природничих наук і вивчення елементарних рівнів живої та неживої природи. Оскільки елементарною структурною одиницею в біології є клітина, то біологічна частина цього курсу включає в себе уявлення про клітинні й неклітинні форми життя, загальний план будови клітини, життєдіяльність клітин, їх розмноження та рівні організації живих систем. Розглядається історія розвитку біології як науки, її значення в практичній діяльності людини, взаємозв'язок з іншими природничими науками. Курс забезпечує розвиток дослідницької діяльності учнів з метою залучення до навчального процесу життєвих вражень та результатів доступних експериментів.

6–9-ті класи. Єдиний неперервний курс, що будується на основі принципів системності, наступності, виховуючого і розвиваючого навчання, вивченні часткового і конкретного як доказу загального і абстрактного. В курсі розкриваються основні процеси життєдіяльності у представників всіх царств, рівні організації живого, еволюція органічного світу, поняття онтогенезу і філогенезу, рушійні сили напрями еволюції на базі елементарних уявлень про мінливість і спадковість. Визначається місце людини в науковій системі світу, обумовленість її соціальної суті. Вивчається людина не тільки як біологічний вид, а і як об'єкт медицини, права, етики і естетики. Учні знайомляться із загальними уявленнями про антропологію і валеологію.

Це реалізується в розділах:

- клітина як організм та елементарна одиниця живого;
- багатоклітинність та спеціалізація клітин в організмі;
- процеси життєдіяльності у представників різних царств (в тому числі людини) як результат адаптації;
- біологія розвитку організмів та його генетичні основи;
- основи еволюції і антропогенез;
- основи валеології (вказані розділи розглядаються в тісному зв'язку з проблемами екології).

Цим завершується базова біологічна освіта в основній середній школі. Сформований базовий рівень знань забезпечує достатню загальнокультурну підготовку громадянина.

Виходячи з того, що для реалізації вищенаведеного змісту освіти необхідне відповідне навчально-методичне забезпечення, на перехідний період можна запропонувати більш традиційний варіант побудови змісту освіти.

1–5-ті класи – пропедевтика біологічних знань в природничому і людинознавчому курсах; 6-й клас – ботаніка, 7-й клас – зоологія, 8–9-ті класи – біологія людини (на основі наявних підручників для 6 – 11-х класів).

3.5. 10–11-ті класи. Зміст базової біологічної освіти в повній загальній середній школі становить вивчення загальних закономірностей живого і різноманіття основних груп живих організмів та сучасної їх класифікації. Це є продовженням подальшої біологічної підготовки у всіх типах навчальних закладів.

Вказаний зміст ґрунтується на таких наскрізних темах:

- єдність хімічного складу організмів;
- структурна складність та впорядкованість організмів;
- обмін речовин в організмах;
- подразливість як реакція організмів на дію зовнішніх та внутрішніх факторів;
- ритмізація біологічних процесів;
- спадковість як здатність організмів передавати свої ознаки, властивості та особливості розвитку наступним поколінням;
- мінливість як здатність організмів набувати нових ознак та властивостей;
- розмноження організмів;
- індивідуальний розвиток організмів (онтогенез);
- еволюційні теорії;
- огляд різноманітності органічного світу;
- сучасна класифікація як відображення еволюції органічного світу.

Концентричний розвиток основних змістовних ліній з урахуванням знань, одержаних у базовій середній школі має забезпечити усвідомленість і стійкість засвоєних знань, навичок і умінь учнями в повній середній школі.

Доцільність перерозподілу навчального матеріалу у порівнянні з діючою програмою зумовлена необхідністю попереднього вивчення основ біохімії, цитології і генетики для обґрунтування закономірностей онтогенезу і філогенезу. Систематика подається як інтегруюча дисципліна, що завершує засвоєння комплексу біологічних знань. Поглиблене вивчення будови і

властивостей окремих організмів замінено аналізом загальних закономірностей. Набуті біологічні знання мають практичну спрямованість і є базою для формування екологічного світогляду.

Викладене вище інваріантне ядро змісту біологічної освіти повинно забезпечити загальноосвітній базовий мінімум біологічних знань, обов'язків для всіх типів шкіл. Варіативну частину змісту біологічної освіти кожна школа може визначати залежно від профілю спеціалізації.

[...]

Біологічна освіта в 10–11-х спеціалізованих класах, гімназіях, ліцеях небіологічного профілю забезпечується загальноосвітнім курсом «Загальна біологія» або інтегрованим курсом природничих наук, який сприятиме формуванню цілісного уявлення про наукову картину світу.

Підвищений рівень вивчення біології в закладах природничого профілю покликаний задовольнити інтерес учнів до біології, бажання одержати глибші знання про будову та життєдіяльність організмів різних царств живої природи, їх індивідуальний та історичний розвиток, систему органічного світу, структуру та функції біологічних систем, їх зміни під впливом діяльності людини, необхідності раціонального використання природних ресурсів, їх охорони.

Поглиблена профорієнтаційна біологічна освіта пропонується для спеціалізованих класів, ліцеїв, гімназій біолого-хімічного, еколого-біологічного та подібних профілів. Зміст біологічної освіти в цих класах складається із загальної біології (інваріантний компонент) та спеціальних курсів і практикумів, які визначають специфіку профілю (варіативний компонент). Останній компонент навчальні заклади вибирають залежно від того, який напрям бажають надати освіті. Наприклад, спецкурси медико-біологічного профілю можуть бути присвячені основам гігієни та санітарії, екології та здоров'ю людини, генетики та біології розвитку людини тощо. Завдання більш глибокого вивчення біології полягає в озброєнні школярів глибокими і міцними знаннями основ наук, формуванню специфічних біологічних знань та вмінь, що створює основу для свідомого вибору майбутньої професії.

[...]

4. Організація навчального процесу

Навчальні заклади автономні в організації навчально-виховного процесу. Форми та методи навчання довільні, якщо вони забезпечують ефективне досягнення мети освіти. Але успішна реалізація завдань, поставлених новим курсом біології, можлива лише при удосконаленні всіх компонентів методичного забезпечення навчання. Тому при організації

навчально-виховного процесу з біології в навчальних закладах всіх типів необхідно враховувати науково розроблені і обґрунтовані моделі навчання.

Орієнтація навчально-виховного процесу з біології на розвиток творчості учнів вимагає застосування і поєднання різноманітних форм і методів навчання особливо активних, що озброюють учнів прийомами навчальної діяльності, підвищують їх пізнавальну активність, враховують вікові особливості та нормалізують навчальне навантаження. Спостереження, досліди, практичні заняття, моделювання, навчальні ігри, конкретні ситуації можуть реалізуватися через систему уроків «занурення», уроків у природі, екскурсій, практичних занять. Це повинно формувати вміння учнів самостійно організовувати експерименти та робити висновки, формулювати наукові гіпотези. В зв'язку з цим виникає необхідність створення в навчальних закладах будь-якого типу біологічного комплексу, який би містив (залежно від місцевих умов): кабінет, лабораторію, навчально-дослідну ділянку, теплицю, живий куточок, зелений клас, екологічну стежку (майданчик).

Творча діяльність учнів неможлива без репродуктивної, ефективність якої підвищується за рахунок організації семінарів, заліків, консультацій, використання відеофільмів, телебачення, комп'ютерів, кінофільмів.

5. Умови реалізації концепції

- створення стандартів освіти, які забезпечують можливість реалізації основних положень концепції;
- належне науково-методичне забезпечення, відбите в підручниках нового покоління, навчальних і методичних посібниках, дидактичних засобах;
- індивідуалізація навчання, надання переваги самостійним та практичним формам роботи, що потребує відповідних відео- та комп'ютерних програм, словників, довідкової літератури, практикумів;
- виявлення обдарованої молоді та створення належних умов для реалізації її здібностей;
- підготовка викладачів відповідного фаху, які зможуть забезпечити проведення лабораторних робіт, екскурсій, планування експериментів та спеціальних практикумів біологічного та валеологічного спрямування;
- централізоване виготовлення та забезпечення навчального процесу хімічним посудом, реактивами, гістопрепаратами, лабораторним обладнанням, інструментарієм тощо, що визначається експериментальним характером біологічних наук;
- централізоване забезпечення технічними засобами навчання, включаючи аудіо-, відео- та іншу апаратуру.

Викладені принципи концепції можуть забезпечити конкурентну здатність національної системи біологічної освіти на світовому рівні.

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1995. – № 8. – С. 24–31.

Проект

Концепція безперервної історичної освіти в Україні*

1. Попередні зауваження

Державна національна програма «Освіта» передбачає глибоке реформування змісту освіти, з розробкою нових програм, тестів, підручників.

Історичні знання мають величезне значення в національній системі освіти, допомагаючи виховувати свідомих громадян України, її патріотів. Тому історія повинна вивчатися у кожній ланці безперервної освіти – дошкільному вихованні та навчанні, початковій, основній, старшій і вищій школі, післядипломній підготовці. Залежно від ланки навчання історія вивчається у бездисциплінарній формі або як предмет.

У пропонованій концепції змісту базової історичної освіти закладається суб'єктивне бачення авторського колективу щодо місця цього напряму в загальній системі навчання. Це стосується, перш за все, кількості годин на окремі дисципліни. Певним орієнтиром був сучасний стан, зрозуміло, далекий від ідеалу, перед тим, як взятися за підготовку підручників, авторський колектив повинен чітко уявити собі місце історії в навчальних планах. Узгодження різних напрямів базової освіти між собою і з об'єктивними можливостями учнів засвоїти сукупний матеріал здійснює Міністерство освіти України.

[...]

2. Дошкільне виховання та навчання

У системі дошкільного виховання та навчання історія вивчається як складова культури українського народу, засіб національного виховання. Пізнання дошкільником історичних явищ має починатися з історії батьківщини – України. Закономірності всесвітньої історії не є темою, придатною для вивчення в дошкільному віці. Пізнання історичного минулого

* *Проект Концепції безперервної історичної освіти в Україні (1995) підготував авторський колектив: доктор педагогічних наук Л. В. Артемова, кандидат історичних наук О. І. Ганжа; доктор історичних наук, професор О. І. Калакура; Г. М. Кирка; кандидат історичних наук В. О. Коденко; І. А. Коляда; доктор історичних наук, професор Б. І. Корольов; доктор історичних наук, професор С. В. Кульчицький; кандидат історичних наук О. В. Малій; Д. С. Чередниченко; кандидат педагогічних наук С. В. Черненко.*

Текст подано в скороченому вигляді.

України, її народу є засобом формування елементів свідомості, причетності дитини до рідного краю, його народу.

Система історичних знань має задовольняти потреби й інтереси дитини й відповідати культурним та економічним завданням побудови державності України.

У дитячих садках історія не вивчається як предмет. Зміст знань з історії входить до розділу «Національна культура» у «Програмі виховання дітей дошкільного віку».

[...]

3. Початкова школа

Історія у початковій школі (1–4 класи) за існуючим навчальним планом не вивчається. У перших трьох класах знайомство дітей з історією доцільно здійснювати за тими предметами, які є у програмі: уроки читання, української мови, музики і співів. У четвертому класі доцільно передбачити предмет «Вступ до історії» (2 год. на тиждень, 68 год. на навчальний рік), в якому ознайомити учнів з предметом історії, дати перші уявлення про краєзнавство в його історичних аспектах, про спеціальні історичні дисципліни та археологію. Цей матеріал повинен набрати форми оповідань з історії і підготувати учнів до систематичного вивчення історії в основній ланці школи.

Історичний матеріал в перших трьох класах початкової школи треба наводити на уроках літературного читання і навіть у букварі. У букварі важливо відобразити основні поняття, завдяки яким дитина пізнає себе, оточуюче середовище, рідний край, Україну.

Читанки, уроки музики і співів можуть дати ще більше дитині, якщо відповідний навчальний матеріал буде враховувати потреби історичної освіти. Вивчення звичаїв, обрядів, свят, народних пісень, дум і легенд, текстів з художніх творів письменників і поетів, які становлять золотий фонд української національної культури – все це не тільки духовно збагачує дитину, змушує її усвідомити свій зв'язок з народом, але й дає можливість освоїти набір ключових понять для подальшого вивчення історії свого краю, свого народу.

4. Основна і старша школа

Закон про освіту передбачає обов'язкове навчання до 15 років. В ньому, однак, не уточнено, який клас основної школи має бути випускним. Враховуючи реальне становище, Міністерство освіти зупинилося на дев'ятому класі. Отже, в межах 5–9 класі можна і треба організувати систематичне вивчення історії як предмета на лінійній основі, від

першопочатків історії людства до сучасності. До такого вивчення дитина вже підготовлена вступним курсом навчальної програми четвертого класу.

Принциповим є питання, яку історію вивчати?

Постановка вітчизняної історії як самостійного предмета робить необхідним запровадити спеціалізовані курси з історією національних меншин у відповідних школах. За рахунок скорочення годин на викладання всесвітньої історії та історії України в російських школах викладатиметься історія Росії, в угорських – історія Угорщини, у польських – історія Польщі тощо.

Діти повинні знати не тільки історію свого народу, але й історичне минуле населення, яке живе поруч – у конкретному місті або селі, у певному історичному регіоні. Тому краєзнавство та регіональна історія стануть не доповненням, а складовою частиною вітчизняної історії.

Дійовими особами вітчизняної історії є як українці, так і усі інші народи, які жили або живуть на території України. Об'єктами її дослідження є поселення трипільців, давньогрецькі колонії, племенні союзи кочівників від кіммерійців до половців, Кримське ханство, етнічні спільності, що з'явилися в ході урядової колонізації Новоросії та Бессарабії тощо.

Очевидно, історичне краєзнавство і регіональна історія мають вивчатися у загальному курсі вітчизняної історії, без виділення на це спеціального часу. Як правило, місцевий матеріал треба використовувати для ілюстрацій загальних закономірностей розвитку. Підручники і посібники з історії рідного краю – необхідний елемент навчальної літератури.

Начатки знань з археології, етнографії, історичної демографії і спеціальних історичних досліджень треба включати, як історичне краєзнавство і регіональну історію, в загальний курс вітчизняної історії. Ми передбачаємо створення у майбутньому посібників з цих дисциплін, якими могли б користуватися вчителі загальноосвітньої школи. У школах з поглибленим вивченням історії, в ліцях і гімназіях ці посібники можуть використовуватися як матеріал для спецкурсів.

Повертаючись до всесвітньої історії, зазначимо, що останнє століття і Європу треба ставити на передній план. Це не означає недооцінки значення попередніх віків або інших континентів. Використання збільшувального скла в даному разі – найбільш природна річ для української школи.

У вивченні всесвітньої історії потрібні й інші пріоритети. Переважною увагою у шкільній програмі повинна користуватися так звана «священна історія», тобто епохи й країни, відображені у Біблії. Йдеться не тільки про те, що діти повинні читати й розуміти Біблію (така думка цілком справедлива, хоч для колишніх радянських людей – незвична). Ми не маємо права

недооцінювати, як це робилося досі, величезного впливу Біблії на історію та культуру. Прищеплення досягнень загальнолюдської культури дітям – одне з важливих завдань школи.

Не підлягає також сумніву, що увагу вчителя треба зосередити на розділах всесвітньої історії, які сприяють більш повному засвоєнню здобутків європейської цивілізації і допомагають зрозуміти минуле власного народу. Йдеться передусім про античний світ і Візантію, а також про країни, що постали на уламках Римської імперії.

Нарешті, треба підкреслити, що детального вивчення потребує історія країн, у складі яких перебували українські землі: Росія, Річ Посполита (Литва і Польща), Австро-Угорщина та країни, на які вона розпалася. Адже вітчизняна і всесвітня історія мають вивчатися в комплексі. Пріоритетною при вивченні історії людства треба вважати історію України.

Всесвітню та вітчизняну історію треба вивчати паралельно, по можливості в однакових хронологічних межах. Виділення вітчизняної історії в окремий предмет наперед визначає, що вона вивчатиметься неспівставно детальніше, ніж історія будь-якої країни або груп країн світу. Однак на всесвітню історію треба виділити більше часу, ніж на вітчизняну.

Метою навчання у школі є ознайомлення учнів з історичним минулим людства, прилучення їх до загальнолюдських цінностей, досягнень національної і світової культури, ідеалів гуманізму і демократії, орієнтації їх на активну участь в розбудові української держави, збереження і розвиток української культури, національних традицій і звичаїв.

Пріоритетними завданнями шкільної історичної освіти є: забезпечення єдності об'єктивного та суб'єктивного аспектів освіти і виховання учнів; розробка та запровадження модульної системи.

Предметний (об'єктивний) аспект шкільної історичної освіти пов'язаний з пізнанням історичного минулого і набуттям знань, що допомогли б майбутнім громадянам України брати свідому участь у державотворенні. Такий підхід забезпечує можливість вирішення завдань:

- оволодіння історичними знаннями (фактами, як основою змісту історії, хронологією, історичною географією, історичними поняттями тощо);
- набуття учнями умінь і навичок, які давали б можливість самостійно використовувати набуті знання (оцінювати власне ставлення до них тощо)
- формування в учнів мислення як засобу пізнання та оцінки суспільних явищ та методів наукового дослідження.

Особистий (суб'єктивний) аспект передбачає інтелектуальний і духовний розвиток учнів на історичному матеріалі через сприйняття,

усвідомлення і осмислення загальнолюдських цінностей, формування мотивацій та творчої діяльності і самореалізації особистості. Це дає можливість вирішити такі завдання:

- розвиток історичного мислення і їх пізнавальних здібностей;
- формування потреб, мотивів, інтересів, захоплень учнів історією;
- набуття учнями навичок та потреби до самоосвіти.

Модульний аспект при вивченні історії полягає в структуруванні навчального матеріалу, тобто виділенні мети, завдань, змісту, організації, технології та корекції навчально-виховного процесу. Це має забезпечити:

- засвоєння базових знань (факти, поняття, узагальнення);
- набуття умінь (критичного творчого мислення, вміння вирішувати проблеми, усвідомлювати та застосовувати набуті знання у нестандартних умовах);
- формування позиції учнів, що базується на конструктивно спрямованих емоціях, загальнолюдських цінностях і історичній спадщині українського народу.

Застосування модульного підходу якісно змінює пріоритети бінарної системи навчання (викладання – навчання). Функціональне призначення вчителя полягає у створенні умов для самореалізації особистості учня. Функціональне положення учня передбачає самоорганізацію в процесі навчальної праці.

Модулювання передбачає розробку навчально-книжкового комплексу, застосування нових педагогічних технологій, визначення рівнів та їх корекцію (тестування тощо).

Вважаємо необхідним будувати шкільну історичну освіту на таких принципах:

- гуманізації, що передбачає розгляд суспільства як системи, в центрі якої стоїть людина з її господарством, політикою, релігією, мораллю, мовою, мистецтвом, психологією, побутом, традиціями. Вагомим елементом історичних курсів мають стати політичні та інтелектуальні біографії, соціально-психологічні портрети історичних осіб та діячів;
- відродження української ментальності, що зумовлює необхідність пріоритетного вивчення вітчизняної історії, як комплексу навчальних дисциплін, органічне поєднання історії України з всесвітньою історією, впровадження у національних школах курсів історії національних меншин та регіонів і врахування політичної, ідейної і конфесійної неоднорідності населення;
- єдності цивілізаційного і культурологічного підходів у моделюванні змісту історичного матеріалу, що дає можливість розкрити поступальність

розвитку суспільства по вертикалі і, водночас, різноманітність розвитку країн і цивілізацій в ту або іншу епоху на горизонтальному зрізі. Історичні процеси мають вивчатися в їх багатогранності, взаємозв'язках та взаємообумовленості. Від формаційного підходу до історії людства треба рішуче відмовлятися;

- модулювання, що передбачає структурування навчального матеріалу, виділення мети, завдань, наукового доказу, організації та прогнозування навчального процесу, узагальнення, корекції та оцінки знань, умінь і навичок учнів;

- поєднання лінійного та концентричного підходів до побудови історичних курсів, що зумовлює лінійну побудову вивчення предмета з 5-го по 9-й класи та повернення до раніше вивченого матеріалу у спецкурсах в 10-му і 11-му класах;

- альтернативно-проблемний, що означає використання у навчальному процесі різноманітних джерел, ознайомлення з різними точками зору на історичні події і явища.

[...]

Запровадження концепції безперервної базової історичної освіти вимагає створення відповідних навчальних книг, як викладу системи знань, адаптованих до умов навчально-виховного процесу, що мають стати:

- засобом залучення учня до культурного і духовного відродження української державності;

- засобом моделювання відносин між учнем і вчителем у процесі спільної пізнавальної діяльності;

- чинником інтелектуального, соціального і духовного розвитку особистості, стимулом його творчої самореалізації;

- засобом бачення світу і самого себе у контексті загальнолюдської культури.

[...]

Пропонована концепція вимагає докорінної реформи історичної освіти. Наскільки сучасна школа готова сприйняти таку реформу?

Можна з переконаністю стверджувати, що до кінця століття умови для реформи в її повному обсязі не визріють, криза, яка охопила суспільство, не пройшла повз загальноосвітню школу. Здійснення реформ в умовах кризи не може дати позитивного результату.

Справді, виведення 10-го і 11-го класів за межі лінійного викладу історії призведе до того, що учні, які залишатимуть школу після 9-го класу, позбавляться можливості поглибленого вивчення проблемних курсів з висвітленням основних закономірностей світової цивілізації, а також

спеціальних та факультативних курсів історії культури України, міжнародних відносин, історії держави і права тощо. З іншого боку, учні, які залишатимуться в 10-му та 11-му класах, теж не зможуть повноцінно вивчати вказані курси, тому що вони надто складні для вчителів-істориків, особливо в сільських школах. Тим більше, що відсутні підручники, посібники та інша література, хоча б віддалено співставна з проблематикою згаданих курсів.

За цих умов стає особливо відчутним органічно властивий лінійному викладу історичного процесу недолік: в силу вікових особливостей стародавні епохи вивчаються на примітивному рівні, а сучасна історія – на рівні серйозних постановок проблем. Відсуваючи вивчення історії ХХ ст. з 10–11-го на 9-й клас, ми не зможемо забезпечити повноцінного вивчення найскладніших проблем поточного століття.

[...]

Отже, пропонується на перехідний період (приблизно – на 5 років) відмовитися від реалізації кардинальних змін у викладанні історії, тому що загальноосвітня школа до них не готова. Разом з тим треба потурбуватися про те, щоб учні, які тепер залишають школу після 9-го класу, мали можливість продовжити вивчення історії як предмета в навчальних закладах, де вони навчатимуться професії.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1995. – № 8. – С. 11–24.

Концепція безперервної базової хімічної освіти в Україні*

Вступ

Відроджувана Україна має безліч економічних, культурних та інших проблем, розв'язувати які доведеться випускникам середньої та вищої школи. Тому кожному громадянину нашої держави потрібна насамперед ґрунтовна базова підготовка, в тому числі з хімії.

Нині в Україні з'являються природничо-математичні ліцеї, гуманітарні гімназії, політехнічні й сільськогосподарські коледжі навчальні комплекси «школа – вуз», технічні, аграрні педагогічні університети тощо. Всюди вивчається хімія як базова дисципліна.

* Концепцію безперервної базової хімічної освіти в Україні (1995) підготував авторський колектив: доктор педагогічних наук Н. М. Буринська; доктор хімічних наук Б. О. Бовиків; кандидати педагогічних наук: Н. М. Бібік, Л. П. Величко, Н. С. Коваль, Н. І. Лукашова, Ю. Г. Шмуклер, О. Г. Ярошенко; кандидати хімічних наук: П. П. Попель, В. С. Телегус.

Текст подано в скороченому вигляді.

Але різноспрямовані типи навчальних закладів потребують різного змісту і обсягу хімічних знань, яких здобувають нині студенти у цих закладах. У таких умовах постає потреба визначити соціально обумовлений обсяг хімічних знань на кожній з ланок освіти, принцип формування на його основі змісту хімічної освіти і загальні підходи, на яких ґрунтується реалізація цього змісту.

Однак останнім часом сама необхідність вивчення хімії як загальноосвітньої дисципліни береться під сумнів. Через екологічну ситуацію, що склалася, сформувалась негативна громадська думка щодо хімії взагалі: її часто звинувачують в екологічних проблемах суспільства. Особливо негативним є ставлення до хімічних підприємств.

[...]

Нерозуміння діалектичної природи самої хімії, її користі та шкоди, призводить до намагання принизити необхідність хімічної освіти, звести її до профанованого мінімуму або навіть зовсім хімію не вивчати.

Така позиція є принципово хибною. Вона веде до девальвації конче потрібних кожній освіченій людині базових хімічних знань. Ця Концепція розкриває, чому потрібні людині хімічні звання, мету і завдання хімічної освіти на кожній з ланок навчання тощо.

[...] рівень хімічної освіти в Україні продовжує залишатися досить високим. Разом з тим останнім часом намічається тенденція зниження цього рівня. Щоб її загальмувати, необхідні певні зміни, вдосконалення усталеної системи хімічної освіти. Вона має набути гнучкості і базуватися на інших вихідних положеннях.

Вихідними положеннями системи хімічної освіти в Україні мають бути її гуманітаризація, підвищення соціальної ролі та престижу знань, інтелекту, формування високоморальної громадської позиції членів суспільства, в тому числі засобами хімії як науки, забезпечення безперервної підготовки фахівців, динамічності і самооновлення змісту, форм і методів хімічної освіти, еквівалентності світовим стандартам базової хімічної підготовки, перехід від авторитарної до гуманної педагогіки.

З огляду на це запропонована Концепція, з одного боку, є складовою загальної концепції розвитку освіти в Україні, а з другого, – такою, що враховує досвід з цієї проблеми передових країн світу і вітчизняні національні традиції.

[...]

Розділ 1. Місце хімії як базової дисципліни в системі безперервної освіти

Доцільність включення хімії до блоку базових дисциплін обумовлюється значенням цього предмета у пізнанні законів природи і в матеріальному житті суспільства. Адже базова освіта покликана дати людині узагальнену систему знань про природу, суспільство, саму людину, сучасне виробництво, культуру і мистецтво.

Серед наук про природу хімія посідає місце між фізикою і біологією. Хімічні знання значною мірою формуються на основі фізичних і в свою чергу служать основою для формування біологічних знань. Вони цементують усю природничо-наукову освіту, роблять суттєвий внесок у розуміння сучасної наукової картини світу.

Хімічні знання як знання про речовини, їх склад, будову, властивості і застосування, про хімічну форму руху матерії та її закономірності, роль хімії у синтезі нових матеріалів створенні так званої «другої природи» сприяють формуванню в свідомості тих, хто навчається, спеціальної наукової картини хімічної реальності, без якої неможливо створити цілісне уявлення про природу, про загальну наукову картину світу.

Хімічна освіта допомагає зрозуміти сучасне виробництво. Адже хімічні процеси лежать в основі багатьох галузей промисловості – хімічної, металургійної, харчової, переробка горючих копалин, виробництва будівельних матеріалів, вибухових речовин, фармацевтичних препаратів, парфумів тощо.

Хімічні продукти і методи хімії дедалі ширше використовуються в усіх галузях господарства й у повсякдень житті.

Хімічні знання і вміння мають істотне значення в освоєнні багатьох професій у промисловості, сільському господарстві, будівництві, на транспорті, в галузі охорони здоров'я, зв'язку і культури. Отже, вивчення хімії як базової дисципліни робить внесок у політехнічну освіту учнів, у професійну підготовку робітничих, інженерно-технічних, агрохімічних, медичних, педагогічних, наукових та інших кадрів.

Розділ 2. Мета і завдання базової хімічної освіти

Основна мета вивчення хімії як базової навчальної дисципліни – сприяти формуванню наукового світогляду людини, її інтелектуальному розвитку, вихованню моральності, гуманістичних рис, готовності до праці з використанням хімічних знань.

Базова хімічна освіта покликана забезпечити кожну людину певним мінімумом, хімічних знань, необхідних для повсякденного життя й діяльності у будь-якій галузі народного господарства, науки, культури і достатніх для продовження хімічної освіти й самоосвіти.

Проте окремі елементи хімічних знань людина засвоює ще задовго до систематичного вивчення хімії, починаючи з дошкільного віку. Зрозуміло, що на різних ланках освіти мета і завдання також будуть різними.

2.1. Дошкільне виховання. Основна мета щодо ознайомлення з елементами хімічних знань на цій ланці освіти полягає в тому, щоб навчити дітей розрізняти окремі речовини й матеріали, з якими вони зустрічаються, і виявляти деякі їхні властивості, зокрема фізичні; виробляти уміння і навички, необхідні для подальшого навчання у початковій школі.

2.2. Початкова освіта. Метою засвоєння елементів хімічних знань, як і будь-яких інших природничих, є формування у дітей цілісного погляду на природу і місце людини в ній, виховання бережливого ставлення до природи, розвиток пізнавальних здібностей та інтересів.

Основними завданнями природничої освіти як синтезу елементів хімічних, фізичних, біологічних знань мають бути:

- засвоєння узагальнених емпіричних уявлень, які відображають деякі властивості і закономірності матеріального світу, розширюють і упорядковують пізнавальний досвід дитини;

- оволодіння сенсорними еталонами, пізнавальними діями, які забезпечують засвоєння елементів знань про речовини та зміни, що з ними відбуваються.

2.3. Неповна середня освіта. Пропедевтика хімічних знань, що здійснюється у 5–7-х класах, спрямована на те, щоб на основі міждисциплінарних зв'язків з біологією і особливо фізикою створити підґрунтя для систематичного засвоєння хімічних знань у наступних класах.

Основна мета хімічної освіти, яку здобувають учні 8–9-х класів, – забезпечення кожного випускника неповної середньої школи мінімумом хімічних знань, необхідних для продовження освіти на III ступені навчання або для майбутньої діяльності на виробництві і в побуті.

Для досягнення такої загальної мети у практиці викладання хімії розв'язуються вужчі освітньо-культурні завдання:

- дати школярам основи хімічних знань, важливі факти, поняття і теорії, доступні узагальнення світоглядного характеру;

- формувати природничо-наукові уявлення про зв'язок між властивостями речовин, їх складом і будовою;

- забезпечити практичну спрямованість хімічних знань;

- формувати навички безпечного поводження з найважливішими речовинами у повсякденному житті;

- показати діяльність учених, які зробили внесок у становлення і розвиток хімічної науки, розкрити їх високі гуманні цілі;

– розвивати уміння порівнювати, виявляти істотне, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, користуватися прийомами мислення, зв'язно і доказово викладати вивчений матеріал, самостійно здобувати і використовувати набуті знання;

– забезпечити базу для подальшої хімічної освіти для встановлення тісного зв'язку навчання хімії з спецпредметами у професійних навчальних закладах.

2.4. Повна середня освіта. Основна мета та сама, що зазначена на початку розділу 2. Вона конкретизується у таких завданнях:

– розвивати основи знань з неорганічної та органічної хімії;
– забезпечити політехнічну підготовку – ознайомлення учнів з науковими основами сучасного промислового та сільськогосподарського виробництва, провідними тенденціями його розвитку, змістом праці робітників у хімічних та споріднених виробництвах;

– показати творчу функцію хімічної науки, її роль у розв'язанні таких глобальних проблем людства, як сировинна, енергетична, продовольча, екологічна;

– сформувані переконання у необхідності захисту навколишнього середовища, екологічно грамотну, безпечну поведінку, дбайливе ставлення до природи;

– розвинути уміння спостерігати і пояснювати хімічні явища, що відбуваються в лабораторії, на виробництві, у побуті;

– розвивати самостійну пізнавальну діяльність школярів формувати інтелектуальні, спеціальні та організаційно-пізнавальні уміння.

[...]

Розділ 3. Основні принципи побудови змісту хімічної освіти

[...]

Принципи, тобто вихідні положення, які покладаються в основу побудови змісту хімічної освіти, визначаються загальними вимогами дидактики. Ці принципи забезпечують спрямованість змісту хімічної освіти на реалізацію освітньої, та розвиваючої мети навчання і побудову його на основі наукової методології з орієнтацією на класичну спадщину і сучасні досягнення хімічної науки, загальнолюдські моральні цінності і тенденції розвитку методики навчання хімії. Вони зводяться до такого:

– науковість і доступність змісту, зв'язок теорії і практики, посилення ролі наукової хімічної теорії, її пояснювальної і прогностичної функцій.

Демократизація – відхід від єдиного стандартизованого змісту хімічної освіти і перехід до різнорівневої побудови змісту, що забезпечує ширшу можливість для самореалізації особистості.

Деідеологізація – відмова від вульгарної політизації змісту хімічної освіти, від пристосування його до ідеологій різних партій, визнання пріоритету моралі над ідеологією і побудова змісту хімічної освіти на основі наукової методології з орієнтацією на загальнолюдські моральні цінності.

Гуманізація – широка варіативність навчальних планів і відповідно – навчальних програм, диференційований підхід до навчання з урахуванням інтересів, нахилів, здібностей тих, хто навчається, надання можливості використовувати різнорівневі програми для навчальних закладів різних типів.

Гуманітаризація – посилення загальнокультурної спрямованості, образності й емоційності навчання хімії, конструювання змісту із залученням відомостей, необхідних для розвитку в учнів уяви, формування емоційно-цілісного ставлення до людей, природи, взагалі до світу, усвідомлення школярами хімічних знань як елемента культури сучасної людини.

Історизм у побудові змісту, включення питань з історії хімії, боротьби ідей в науці, про особистість і діяльність учених, у тому числі вітчизняних, спрямованість на засвоєння гуманістичних поглядів.

Політехнічний принцип – ознайомлення з науковими основами хімічного виробництва та основними напрямками його розвитку, показ ролі хімії в різних галузях народного господарства, її користі і шкоди, обізнаність з конкретними заходами щодо захисту навколишнього середовища, з характеристикою провідних професій хімічного профілю.

Цілісність – послідовне структурування курсу, системний виклад його, виявлення різноманітних внутрідисциплінарних і міждисциплінарних зв'язків та зведення окремих ланок об'єкта вивчення в єдину теоретичну картину, необхідну для орієнтації на включення учнів і студентів у систему неперервної освіти.

Неперервність і наступність у здобутті освітніх і кваліфікаційних рівнів.

Розділ 4. Зміст базової хімічної освіти

Щоб забезпечити реалізацію соціального замовлення суспільства, зміст освіти з будь-якої навчальної дисципліни в тому числі з хімії, має бути, представлений такими взаємозв'язаними видами змісту:

- системою наукових знань (основ хімії);
- системою умінь (спеціальних, інтелектуальних, організаційно-пізнавальних);
- досвідом творчої діяльності, нагромадженим людством у цій галузі науки;

– досвідом ставлення до навколишньої дійсності, правильної ціннісної орієнтації.

Виходячи з таких міркувань, розглядався зміст базової хімічної освіти на кожній ланці.

4.1. Дошкільне виховання. Зміст освіти на цій ланці лише побічно стосується понять і способів дій, притаманних хімії. Але все ж таки діти цього віку ознайомлюються з деякими речовинами, матеріалами і явищами, що зустрічаються в побуті, в живій і неживій природі, наприклад вода, сіль, цукор, мило, повітря, залізо та ін. Вони навчаються виявляти деякі їхні ознаки, важливі для повсякденного життя: колір, запах, смак, розчинність у воді, здатність горіти, агрегатний стан за звичайних умов та ін., навчаються обстежувати предмет, порівнювати його з іншими, спостерігати явища природи.

4.2. Початкова освіта. Основними структурними елементами змісту хімічної освіти є відомості про суттєві ознаки об'єктів неживої і живої природи, властивості тіл, речовин (твердих, рідких, газоподібних), їх перетворення, взаємодію, значення в житті людини; уміння прогнозувати наслідки діяльності людини в природі. На цій ланці освіти значне місце відводиться творчій діяльності учнів, оскільки обмеженість їх життєвого досвіду вимагає постійного залучення до аналізу життєвих вражень – цієї головної, чуттєвої опори одержуваних знань.

4.3. Неповна середня освіта. Окремі елементи хімічних знань, що засвоюють учні 5–7-х класів, входять до змісту географії, біології, фізики. Проте можливий й інший варіант озброєння учнів пропедевтичними природничо-науковими знаннями. Це може бути інтегрований курс «Природознавство, 5–7». Зміст такого курсу має охоплювати широке коло доступних учням цього віку знань про природу – фізичних, хімічних, біологічних, географічних. Щодо складової хімічної інформації, то вона має включати загальні відомості про деякі прості і складні речовини, мінерали і гірські породи, корисні копалини, повітря, воду, кисень; знання про склад і будову речовин на атомно-молекулярному рівні; молекули, атоми, чисті речовини і суміші, фізичні і хімічні явища, розчини, процес горіння тощо. Запровадження такого інтегрованого курсу надасть учням можливість підготувати до вивчення систематичних курсів фізики, хімії, біології і визначитися у своїх інтересах до певної галузі знань, а якщо є можливість, то й обрати профіль навчання у спеціалізованому 8-му класі.

[...]

Базовий рівень хімічних знань формується у 8–9-х класів масової школи. Він є основою для дальшого підвищено чи поглибленого вивчення

предмета і забезпечує мінімальну, але достатню інформованість з хімії для загальноосвітньої підготовки громадянина. Знання цього рівня мають стати базою для безпечного поводження з речовинами і виконання найпростіших хімічних реакцій, для цивілізованої поведінки в природі, на виробництві, у побуті.

4.4. Повна середня освіта. Зміст шкільної хімічної освіти відображається у гнучких навчальних програмах. Їхня варіативність дає змогу формувати в учнів хімічні знання не тільки базового, але підвищеного і поглибленого рівнів.

Підвищений рівень хімічних знань формується в 10–11-х класах масової школи. Він розрахований на тих учнів, які не обрали хімію своєю професією, але кому хімічні знання потрібні як суміжні або для загальнокультурної підготовки (враховується вищий рівень вікового розвитку учнів). Цей рівень знань допомагає краще засвоювати такі дисципліни, як фізика і біологія, поглиблює природничо-наукову освіту.

Поглиблений рівень хімічних знань також розрахований на учнів, які продовжують навчання в 10–11-х класах, але він призначений для підготовки тих випускників, які бажають продовжувати хімічну освіту у вищих навчальних закладах.

Які ж навчальні відомості мають становити базовий зміст хімічної освіти?

1. Базовий зміст шкільної хімічної освіти – це вихідний обсяг хімічних знань, який визначає елементарну хімічну грамотність кожної людини. Ним мають оволодіти всі учні. Саме тому базовий зміст повинен бути мінімальним, але достатнім, щоб відповідати своєму призначенню. Разом з тим обсяг цього змісту мусить бути не меншим, ніж у школах розвинутих країн, що має неабияке значення в умовах економічного і культурного відродження України, розширення міжнародних зв'язків.

Аби задовольнити таким вимогам, зробити базовий зміст хімічної освіти сучасним і водночас елементарним, навчальні відомості, про речовини і процеси, теорії і факти добираються з різних галузей хімічних знань у такий спосіб, щоб базовий курс попри це не перетворювався на конгломерат різноспрямованих і неминуче поверхових знань. Він має являти собою синтез різноманітних хімічних знань, що складають «основи хімії». У зв'язку з цим навчальні відомості відбираються на основі певних критеріїв. Такими критеріями є:

- сучасність хімічних знань, їх важливість для широкої практики;
- універсальність значення навчального матеріалу для базової шкільної хімічної освіти;

- відповідність його меті і завданням навчання хімії в школі;
- врахування рівня доступності навчального матеріалу;
- мінімізація змісту, відбір найбільш необхідного.

На підставі визначених критеріїв з усієї сукупності хімічних знань відбираються найбільш загальні й фундаментальні наукові факти, закони, теорії, вчення, тобто «основи хімії». Насамперед – це атомно-молекулярне вчення, закон збереження маси речовин, періодичний закон і періодична система хімічних елементів, класифікація та номенклатура хімічних сполук, елементи вчення про будову речовини, хімічні процеси, розчини.

Звертається увага на екологічний аспект хімічних знань, розглядаються доступні розумінню учнів речовини і процеси, що призводять до забруднення навколишнього середовища. Вводяться елементарні відомості про розпад радіоактивних елементів, радіоактивні нукліди, дію радіоактивного випромінювання на організм.

До базового курсу включаються також загальні відомості про хімічні елементи та деякі їх сполуки, що мають важливе значення в промисловості, сільському господарстві, побуті, в тому числі й органічні речовини.

Отже, базовий зміст хімічної освіти включає основи загальної і неорганічної хімії та елементарні відомості про органічні речовини. Така побудова змісту створює цілісне уявлення про предмет хімії і надає базовому курсу певної завершеності.

[...]

2. Другий, підвищений, рівень шкільної хімічної освіти опановують учні 10–11-х класів. Адже повноцінність загальної середньої хімічної освіти може бути забезпечена лише в тому випадку, коли учні не тільки в основній, а й у старшій школі одержать певний обсяг хімічних знань необхідних для повсякденного життя і діяльності у будь-якій галузі господарства, науки й культури. До того ж береться до уваги той факт, що конкретний учень не повинен і не може знати все з усіх предметів, у тому числі з хімії. Тому для профільних класів розробляються програми різних рівнів. Вони включають відомості з органічної і загальної хімії і будуються за схемою: склад → будова → властивості → застосування на основі загальних принципів, наведених раніше. Залежно від профілю навчання посилюються міжпредметні зв'язки а фізикою, математикою, біологією.

У школах, де немає профільних класів, протягом двох років вивчається курс «Загальна хімія», основна мета якого – поглиблення і розширення набутих знань, осмислення теоретичного й фактичного матеріалу з нових сучасних позицій. У курсах цього рівня приділяється більше уваги розв'язанню задач, що сприяє виробленню умінь застосовувати набуті

знання, надає їм більшої функціональності. Хімічні знання цього рівня роблять значно більший внесок у формування в учнів наукової картини світу.

Провідні ідеї курсу хімії підвищеного рівня такі:

- матеріальна єдність речовин неорганічних і органічних;
- залежність властивостей неорганічних і органічних речовин від їх будови і обумовленість застосування властивостями;
- рух пізнання до дедалі глибшої суті і обумовленість перетворення речовин дією законів природи;
- розвиток хімії під впливом вимог науково-технічного прогресу;
- зростання ролі хімії у створенні нових матеріалів розв'язанні сировинної, енергетичної, продовольчої, екологічної проблем.

3. Третій, поглиблений рівень шкільної хімічної освіти призначається учням класів хімічних профілів. Зміст курсу органічної хімії в основному відповідає тому, який склався історично. Провідною залишається ідея розвитку речовин від найпростіших до складних, що беруть участь у процесах життєдіяльності організмів. Проте, на відміну від базового курсу, ця ідея розкривається на широкому колі органічних сполук із залученням сучасних електронних уявлень про будову речовини.

Теоретичною основою курсу органічної хімії є сучасна теорія будови в єдності трьох аспектів – теорії хімічної будови, вчення про просторову будову молекул та електронну теорію хімічного зв'язку. Приділяється увага розкриттю електронної природи ординарного, кратних і ароматичних зв'язків, механізмів хімічних реакцій, взаємного впливу атомів у молекулах. Поглиблюються знання про ізометрію та гомологію, природу функціональних груп тощо.

[...]

Розділ 5. Організація навчально-виховного процесу

[...] У середній загальноосвітній школі основною формою навчання хімії залишається урок. У зв'язку з активізацією навчальної діяльності учнів широко використовується також і шкільний семінар. Лабораторні роботи мають навчальний характер і виконуються у межах уроку. Практичні роботи подвійну функцію – навчальну та контролюючу і виконуються на окремому занятті.

[...]

Розділ 7. Умови реалізації концепції

Важливою умовою реалізації основних положень концепції безперервної базової хімічної освіти в Україні є правове забезпечення її

відповідними нормативними актами Верховної Ради, Кабінету Міністрів, а також наказом Міносвіти України.

Зміст базової хімічної освіти визначається навчальними програмами з хімії і відображається у підручниках, навчальних та методичних посібниках, дидактичних засобах. Розробка й широка апробація цих матеріалів у навчальних закладах різних типів є необхідною, але недостатньою умовою для реалізації завдань, що ставляться до вивчення хімії. Потрібно ще передбачити розробку модулів для реалізації варіативної частини змісту програм різних рівнів та узгодити їх як по вертикалі, так і по горизонталі.

Диференційований підхід до навчання, його індивідуалізація, надання переваги самостійній роботі, особливо у вищій школі, можливі лише за умови наявності різноманітних сучасних навчальних посібників. Неодмінною умовою успішності навчання є право викладача, студента, учня вибору цих посібників.

Є нагальна потреба у створенні навчально-методичних комплексів з хімії, до складу яких, має входити оригінальний український підручник з хімії для різних ланок безперервної освіти, методичний посібник, а також наочні посібники, у тому числі й у вигляді відеопродукції та педагогічного програмного забезпечення для реалізації нових технологій навчання, збірники задач і вправ у традиційній і тестовій формах та інший дидактичний матеріал, довідник з хімії, словник термінів, книга для читання тощо.

Особливість хімії як експериментальної науки висуває необхідність включити до названих компонентів навчально-методичного комплексу засоби виконання лабораторних і практичних робіт, а саме: хімічний посуд та інше лабораторне обладнання, хімічні реактиви тощо. Стабільне поновлення фондів шкільних та вузівських лабораторій – необхідна умова реалізації змісту хімічної освіти.

Не менш важливою умовою є спрямування психолого-педагогічних досліджень на розв'язання проблем удосконалення змісту базової хімічної освіти, форм і методів його реалізації, розробки тестових завдань для поточної і підсумкової перевірки хімічних знань і умінь, їх відповідності вимогам стандарту і створення банку тестів.

[...]

Розділ 8. Суть новизни концепції

Концепція безперервної базової хімічної освіти, яка охоплює всі ланки – від дошкілля до післядипломної освіти – створена в Україні вперше. Її особливості полягають в тому, що вже на рівні дошкільного виховання визначаються елементи хімічних знань про речовини та зміни, що з ними відбуваються; які логічно розвиваються далі у початковій школі.

Початкове навчання розглядається не як замкнений самостійний концентр, як це було раніше, а як ланка в системі безперервної освіти. Цей факт обумовлює необхідність забезпечити наступність у засвоєнні елементів хімічних знань між дошкіллям, початковою і середньою ланками освіти. Новим є інтеграція окремих елементів хімічних знань з елементами знань з біології, фізики, географії, що дає можливість дітям повніше сприймати навколишнє середовище. Отже, новизна запропонованих підходів до початкового навчання полягає у:

- забезпеченні наступності й перспективі між дошкіллям та початковою і середньою ланками освіти;
- засвоєнні елементів хімічних знань у взаємозв'язку з елементами природничих знань дошкільного виховання;
- в інтегрованому характері змісту природничих дисциплін, які адекватно відображають особливості синтетичного сприймання учнями молодшого шкільного віку навколишньої дійсності;
- у відборі навчального матеріалу природничого змісту, який відображає екологічну цілісність природи, зорієнтованого на засвоєння етно-соціальних і моральних нормативів ставлення людини до природи і суспільства і становить для дитини пізнавальну й розвиваючу цінність.

[...]

Новизна вбачається і у визначенні головної мети шкільної хімічної освіти, у переорієнтації її з виключного засвоєння горезвісних «зунів» (знань, умінь і навичок) на розвиток здібностей і обдарувань дітей; істотне підвищення престижу інтелекту, культури особи взагалі й у використанні речовин і хімічних реакцій у побуті і на виробництві, екологічної культури особи, на формування високоморальної громадської культури особи, на формування високоморальної громадської позиції і національної свідомості молоді засобами хімії як навчальної дисципліни.

Зміни стосуються змісту і структури запропонованого базового курсу хімії порівняно з традиційним. Характерною особливістю його є те, що базовий рівень знань формується у межах основної школи (8–9 класи). Протягом цього періоду учні здобувають такий мінімум хімічних знань, науковий рівень яких є достатнім як для загальноосвітньої підготовки, так і для продовження хімічної освіти в технікумах, училищах або на III ступені середньої школи, де учні за власним бажанням можуть обрати певний профіль навчання.

Новизна шкільного базового курсу хімії за змістом полягає в тому, що він складається з основ загальної та неорганічної хімії і деяких відомостей з

органічної хімії. Такий зміст дає випускникам основної школи цілісне уявлення про навчальний предмет і надає йому певної завершеності.

У запропонованому змісті посилено увагу до екологічного компонента хімічних знань, до розгляду доступних розумінню учнів речовин і процесів, що призводять до забруднення навколишнього середовища, і корисних речовин, допомагають знищувати шкідливі речовини, боротися з забрудненнями.

Вперше до програми включено відомості про радіоактивність, дається уявлення про радіоактивні нукліди, радіоактивних елементів і шкідливу дію на організми активного випромінювання.

За структурою – збільшено обсяг теоретичного матеріалу, що подається на початку курсу, щоб на його основі забезпечити більш свідоме вивчення фактичного матеріалу.

[...]

За підходами до висвітлення курсу – властивості кожного з елементів та їх сполук у межах підгрупи розглядається не окремо, як прийнято у традиційних курсах, а паралельно за принципом аналогії, з використанням порівняння і співставлення.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1995. – № 7. – С. 3–27.

1997

Концептуальні положення науково-освітнього напрямку «Безпека життя і діяльності людини» для всіх рівнів освіти в Україні*

1. Вступ

Концепція – історично обумовлений спосіб розуміння предмета або явища як система основоположних ідей і поглядів на витлумачення їх природи, що характеризує основний задум діяльності і висвітлює принципи його здійснення.

* Представлений документ підготував в 1997 р. авторський колектив: науковий керівник – доктор медичних наук, професор А. М. Науменко (Київський міжнародний університет цивільної авіації); кандидат технічних наук В. О. Кузнецов (Інститут держави і права НАН України); кандидат військових наук, доцент В. В. Мухін (Національний технічний університет «КПІ»); кандидат філософських наук В. В. Попов (Інститут філософії НАН України); кандат фізико-математичних наук В. П. Свято (Інститут ядерних досліджень НАН України); доктор психологічних наук, професор А. В. Фурман (Державна академія керівних кадрів освіти); доктор медичних наук, професор Н. Я. Янишева (Український гігієнічний центр).

Текст подано в скороченому вигляді.

Концепція безпеки життя і діяльності людини розробляється як міждисциплінарна, синтетична, що об'єднує дві стратегії розуміння феномена безпеки – науково-освітню і досвідну, що різнобічно розкривають буттєвий простір життя людини у сучасному світі як носія і творця соціально-культурних знань, норм і цінностей. Мова йде про інтегральний науково-освітній напрям, який синтезує суть не тільки біологічного, а й соціального розвитку. Сьогодні, як наголошує Президент країни, соціальна ситуація буквально травмує і знесилює багатьох людей. Тому гуманітарним, особливо соціальним дисциплінам має приділятися особлива увага. Колишня система освіти в галузі суспільних дисциплін зміщувала пріоритети, людині як особистості відводилось другорядне значення, прищеплювалась свідомість меншовартості. ХХ сторіччя для формування якостей, які б забезпечували людині можливість власного піклування про свій добробут і безпеку, нашим суспільством фактично було втрачено. Сучасні зміни в суспільстві потребують докорінної зміни в сфері соціальних дисциплін. Країна іде по шляху докорінних соціальних перетворень, інтеграції в міжнародну спільноту. Відбувається пошук шляхів до збалансованого її розвитку, що відображає гуманітарний потенціал суспільства, що характеризується рівнем освіти, тривалістю і якістю життя.

Якість життя не визначається лише економікою. Здоров'я, вміння знайти корисну справу, висока самооцінка, оптимізм, комунікабельність, вміння взяти відповідальність за власне життя та інші складові на 80–85% залежать від самої людини. Людина має стати не тільки основною цінністю держави, а й глибоко усвідомити власну самовідповідальність за якість свого життя, глибоко усвідомити свою національну та громадянську приналежність.

Аналіз процесу трансформації системи управління суспільством передових країн світу свідчить, що екзистенціальні потреби буття людини – безпека власного існування, стабільність життєзабезпечення, впевненість у завтрашньому дні, прагнення уникнути несправедливості, гарантія зайнятості, страхування від нещасного випадку тощо – становлять базовий зміст сучасної системи державного управління. Демократичний стиль управління, а саме: використання творчих здібностей людини, відсутність жорсткого примусу, моральні стимули, особиста відповідальність за справу, участь громадськості в управлінні не може бути забезпеченим без усвідомлення людиною власної безпеки, вміння керувати ступенем ризику в побуті і на виробництві.

[...]

Серед специфічних саме для України наукових напрямів виробничого, соціального і політичного життя головним є напрям нація – держава – природа з виходом на соціально-культурну місію освіти молодого покоління українців і вивченням людського чинника як домінантного в системі безпеки. В конкретному вигляді одна з основних задач науки в цьому напрямі полягає в ефективному вихованні молодого покоління українців. У загальному це одна з місій в освіті, яку несе фундаментальна основа держави. [...]

Виховання у людини установки на власну безпеку має розпочинатися з дитинства і продовжуватись протягом усього її життєвого шляху. Тому й науки про безпеку носять світоглядно-професійний характер. Їх складовими є гуманітарні науки, науки про суспільство, людину, природничі та інженерні науки (малюнок). Комплексне наукове розв'язання проблем безпеки дасть змогу здійснити науково-технічне обґрунтування правових і соціально-економічних механізмів політики в галузі захисту людини і середовища її існування.

У системі наук про безпеку людини особливе місце посідають науки з ризику. Ризик є невід'ємним супутником суспільства і окремої людини зокрема. Ризик виникнення аварій та катастроф, небезпечних ситуацій в побуті і на виробництві, в медицині та економіці, міжлюдських та міждержавних відносин тощо, незважаючи на різноманіття предмета безпеки, має єдиний теоретичний базис і динамічний цикл появи і розвитку небезпеки як фундаментального соціально-психологічного явища. Майбутній фахівець, пересічний громадянин мають оволодіти філософсько-логічною схемою визначення імовірності виникнення негативних ситуацій і подальшого розвитку подій, непараметричними методами виміру ступеня ризику.

Сучасні зміни в суспільстві вимагають докорінної зміни в сфері соціальних дисциплін. Блок сучасних дисциплін про безпеку людини – валеологія, охорона праці, основи екології, цивільна оборона, основи медичних знань та здоров'я дітей, безпека життєдіяльності – доцільно викладати на єдиних узгоджених концептуальних і науково-методичних засадах з урахуванням вікового, соціального, фахового статусу тих, хто навчається. [...]

Соціально-культурне призначення Концепції полягає в розкритті магістральних напрямів збалансованої взаємодії людини (суспільства) із навколишнім світом, висвітленні культурних засобів (механізмів) стійкого людського розвитку українського народу і кожного громадянина зокрема, а також у розширенні гуманних меж вияву свободи вибору і практичної дії на тлі підтримки індивідуальної гідності і духовної самореалізації.

Пропонована концепція дасть змогу особистості повно усвідомити свої можливості у соціально-культурному творенні і відшукати прийнятні форми їх найкращого використання у різних галузях суспільної практики – економічної, соціальної, інформаційної, екологічної, політичної. Вона також підготовлена для з'ясування найбільш широких обріїв людського розвитку, соціального благополуччя, природної гармонії.

Мета Концепції безпеки

Докорінне підвищення рівнів фахової підготовки кадрів і просвіти населення в галузі безпеки життя і діяльності людини, впровадження індексу людського розвитку в освітянську практику України як інтегрального параметричного показника безпеки людини, національної безпеки і економічного процвітання країни та визначення шляхів гуманізації і демократизації суспільних взаємин.

Основна ідея Концепції безпеки життя і діяльності людини полягає в тому, щоб поєднати наукову і досвідну стратегії до пізнання, проектування і реалізації збалансованої взаємодії особи (суспільства) із навколишнім світом, а також підвищити гуманістичний зміст людського розвитку, поліпшити якість та само ефективність життя кожного громадянина.

Об'єктом науково-освітянського напрямку – є безпека людини у її природному і соціально-культурному життєвому просторі.

Предметом науково-освітянського напрямку є розвиток людини у її основних життєвих контекстах: економічному, особистому, інформаційному, продовольчому, фізичному (здоров'я), екологічному, суспільному і політичному вимірах. Тому безпека людини визначається, по-перше, стійким розвитком оточення (середовище, соціум) і найголовніше – збалансованим соціокультурним змістом цього оточення, по-друге, гармонійним внутрішнім розвитком самої людини як універсаму, особистості та індивідуальності, психофізіологічною сферою людини та її свідомістю, що змістовно характеризується єдністю глибинних архетипів, ментального досвіду, наукового знання, соціальних норм і морально-етичних цінностей. Загалом безпека як динамічний стан взаємин особи та оточення первинно спричинена потенціалом розвитку цих сторін і стосується сфери якості людського життя і гідності громадян.

[...]

2. Безпека людини як засада збалансованого людського розвитку

Визначення збалансованого розвитку

Термін «збалансований розвиток» (російською «устойчивое развитие») широко використовується ООН для характеристики людського розвитку як

основна характеристика гуманітарного поступу суспільства. Збалансований розвиток людства – такий розвиток, який веде не тільки до економічного, а й соціального, культурного, духовного зростання, що сприяє гуманізації національного менталітету і збагаченню позитивного загальнолюдського досвіду. Він неможливий поза справедливим розподілом між народами, соціальними групами і окремими людьми результатів цивілізаційного поступу людства. Основною ознакою, що відрізняє збалансований розвиток від усіх інших форм соціального руху і видозміни, є відновлення природного і культурного довкілля, коли не тільки не знищується його життєвий потенціал, а й підвищується соціальна відповідальність людей, гуманізуються взаємини, ставлення, реакції. Тому збалансований розвиток – це розвиток для людей, природи, збільшення робочих місць, досягнення нових рубежів безпеки у побуті, виробництві і наодинці самого індивіда з собою.

Відчуття безпеки

Для більшості людей відчуття небезпеки пов'язане з буденними проблемами і повсякчасними клопотами, а не ґрунтується на побоюванні глобальних катастроф чи міжнародних конфліктів. Захист житла, робочого місця, достатку, здоров'я, довкілля – основні проблеми безпечного самовідчуття людини. Звідси, власне, широкий діапазон потреби в безпеці від усунення хуліганства і злочинності до захисту від непередбачених політичних дій та неефективних управлінських рішень. Ось чому відчуття безпеки має глибоко індивідуальний відтінок, який головню залежить, з одного боку, від рівня соціального і духовного розвитку особистості, з іншого – від культурної ситуації і суспільного устрою, які позитивно чи негативно впливають на світовідчуття громадянина.

Зміна світоглядних орієнтирів

На рубежі тисячоліть відбувається кардинальна зміна орієнтирів планетарного мислення і життєвих констант світобачення, що знаменують перехід від ядерної безпеки до безпеки людини. Тривалий час безпека розумілася лише як захист територій від зовнішнього вторгнення і як захист національних інтересів засобами зовнішньої і внутрішньої політики, і як глобальна безпека від загрози ядерного самознищення людства. Тому мова переважно йшла про державну (національну) безпеку та її компоненти (економічні, ідеологічні і т. ін.), а не індивідуальну, особистісну. Після холодної війни логіка політичного мислення змінилася, оскільки конфлікти все частіше почали виникати всередині окремих країн, а не між державами. Стійкою є тенденція до збільшення питомої ваги цих конфліктів у

міжгруповому протистоянні, що спричинена соціально-економічною нерівністю, нестатками і зубожінням. Тому природно, що безпека досягається гуманізацією соціально-культурного простору суспільства, розвитком демократичних форм діяльності у прийнятті і виконанні рішень, а не озброєнням.

Отже, поза контекстом послідовного збалансованого розвитку, який забезпечує безпеку людини в усіх формах і контекстах, не можна досягти жодної з важливих цілей – миру, культури довкілля, прав людини, соціальної інтеграції, справедливості та злагоди.

Свобода і захист – основні складники безпеки

Концептуально безпека людини має двокомпонентну будову, що конкретно виявляється в: а) свободі від загроз голоду, хвороб, репресій; б) захисті від зненацького травмуючого порушення життєвого процесу в побуті, на роботі чи в суспільстві загалом. Саме ці два складники визначають або підвищення, або зниження безпеки людства і окремої соціальної групи чи особи зокрема. Обидві тенденції можуть процесуально протікати як повільно, стало, так і дискретно, вибухово, приймаючи вигляд гучної тривоги. На їх вияв впливають політичні рішення, соціальні події, природні катаклізми. Водночас може мати місце складне сплетіння зазначених тенденцій у цивілізованому поступі людства, коли, скажімо, позитивні тенденції економічного розвитку утримують небажані наслідки екологічних змін, а негативні тенденції інформаційного вибуху також спричиняють культурному розвитку людини і соціуму.

Концепція безпеки покликана розширювати психологічне поле самозахисту особистості й, зокрема, розвивати у неї здатність піклуватися про себе, задовольняти свої потреби та одержувати задоволення від життя. Активна участь кожного громадянина в піклуванні про довкілля і самого себе є гарантом безпеки особи, суспільства і людства на шляху до збалансованого розвитку, є критично важливим компонентом через участь кожного у соціально-культурному житті.

Важливий блок завдань концепції безпеки полягає у плеканні свободи за трьома стрижневими напрямками: свободи від страху, свободи від злиднів і свободи творчості. Соціально гарантія особистого свободо вияву громадян дає змогу уникнути загрози безпеки в усіх основних сферах життєдіяльності людини – особистій, економічній, суспільній і політичній. Отже, свобода і захист є фундаментальними складовими безпеки життя і діяльності людини, поза якими не можливий збалансований розвиток людини.

Універсальність безпеки

Визначення безпеки як збалансованої взаємодії людини і середовища її соціально-культурного життя підкреслює методологічну універсальність та світоглядний зміст цієї категорії, яка стосується не стільки політичної, економічної чи військової сфер суспільної діяльності, скільки особистісного сприйняття і внутрішнього відчуття безпеки людиною. Відтак вона, формуючи загальне культурне уявлення певної соціальної групи про безпеку, характеризує якість людського життя, його гідність і самоефективність.

Природно, що більшість інтуїтивно розуміє значення безпеки. Це і запобігання хворобам, і порушення усталеного способу життя у сім'ї, трудовому колективі чи природному середовищі, і захист від хуліганства та злочинності. Тому простіше визначити відсутність безпеки, ніж її наявність. Якщо ж звернутися до явища безпеки, яке визначається відповідною категорією, то слід окреслити принаймні чотири його сутнісних ознаки:

- універсальність феномену: безпека турбує всіх людей на Землі, оскільки має загальні загрози нормальному життю – безробіття, наркотики, злочинність, тероризм, забруднення довкілля, порушення прав і свобод людини тощо;

- взаємозалежність складників: безпека нині більше не стосується тільки окремої людини, соціальної групи чи навіть країни: голод, захворювання, забруднене середовище, торгівля наркотиками, тероризм, етнічні конфлікти і соціальна дезінтеграція не є ізольованими подіями, які обмежені житлом людини чи національними кордонами;

- підконтрольність розвитку подій: про безпеку можна говорити тільки тоді, коли та чи інша небезпека виявляється на ранніх стадіях виникнення, коли реалізується діяльність за найкращим сценарієм розвитку подій і коли ліквідуються глибинні причини утворення дисбалансу між людиною і світом, а не їх трагічні наслідки. Значно дешевше і гуманніше діяти на ранніх етапах і відповідно до розвитку подій, ніж пускати події за течією;

- проблемність людського життя, яка не дає змогу повно розв'язати проблему безпеки особи, домагатися абсолютної ліквідації небезпеки; тому поле людських проблем може бути мінімізоване, але не ліквідоване повністю, оскільки має значення все: як живеться особистості в суспільстві, який її соціальний і духовний потенціал, наскільки вона вільна у виборі і на які вчинки спонукає її оточення.

Багатство не є гарантом безпеки

Матеріальний достаток, безумовно, має важливе значення у житті людей. Проте зосередження на ньому помилкова з двох причин: по-перше,

достаток не визначає можливість досягнення духовних прагнень і потреб, до того ж для побудови демократичного суспільства не треба надбагатства; рівні права чоловікам і жінкам, національні і соціальні традиції розвиватимуться за будь-якого достатку. Отже, культурне багатство значною мірою є незалежним від достатку людей. По-друге, людські потреби мають широкий простір вияву – від фізіологічних до духовних, творчих; тому люди можуть тяжіти до матеріального достатку, чи бажати прожити довге життя, припасти до чистого джерела знань, чи активно брати участь у житті родовідної спільноти, дихати чистим повітрям чи насолоджуватися радіщами чистого докільля, цінувати робочий спокій чи красу житла, робочого місця, оточення.

Національне багатство потенційно розширює можливість вибору шляхів людського розвитку. Однак тут немає прямої залежності: не саме багатство має значення, а те, як його використовує країна. Суспільство на противагу матеріальним благам має поставити людину в епіцентр цивілізаційних процесів. Про те, що це глобальна мета людства, свідчать факти неспівпадання ВВП на душу населення з показником індексу людського розвитку. тому країни, що мають приблизно однаковий рівень ВВП, почасти відрізняються за характеристиками індексу людського розвитку, щонайперше залежно від використання свого національного багатства. [...]

3. Людський чинник у системі безпеки

Людський чинник як загальне поняття потребує чіткого визначення тому, що охоплює всі аспекти людської діяльності. Людський чинник – це система наук про людину, що вивчає поведінку людей у тому середовищі, де вони живуть і працюють, тобто взаємодіють з об'єктами оточення і людьми. Тому сукупно людський чинник становить спільна діяльність людей у процесуальному і результативному аспектах, коли за допомогою системного наукового знання про людину оптимізується її взаємодія з оточенням, в т. ч. з використанням техніки, знарядь праці і засобів управління. У цій ситуації людський чинник є передумовою безпеки та ефективності життя і, як більшість складних видів діяльності, вивчається психологією, соціологією, філософією, медициною, юриспруденцією, фізіологією, економікою, інженерними науками і науками з ризику. Людина найгнучкіший високо адаптований компонент соціоекологічної системи й водночас найуразливіший з точки зору можливого негативного впливу оточення на його діяльність. [...]

Теорія людського чинника розробляється з кінця минулого століття, а тому виробила ґрунтовні наукові знання, які можуть бути використані для посилення безпеки складних біосоціальних систем, починаючи від людини і

завершуючи суспільством загалом. Знання конче потрібні у відборі кадрів для роботи, навчання, під час перевірки будь-якої соціальної діяльності і розслідування конкретних нещасних випадків.

Незважаючи на те, що помилкова діяльність людини домінує серед інших деструктивних причин і наслідків (близько 80–90 %), нез'ясованим залишається питання, на які саме здібності і який потенціал можна конструктивно впливати засобами освіти. З іншого боку, високий травматизм та смертність, велика кількість аварій та катастроф, низький рівень професійної безпеки вимагають удосконалення системи навчання і підготовки у галузі людського чинника. Розв'язання цього завдання має важливе значення, що безпосередньо пов'язане з національними інтересами України.

Провідне місце у науковому пізнанні природно займає психологічне вивчення людського чинника, яке дає змогу зрозуміти як люди усвідомлюють інформацію і приймають рішення. Важливе значення мають також антропометрія і біомеханіка, які, утримуючи інформацію про параметри і моторику людського тіла, визначають закони проектування робочого місця і розташування обладнання. Такою ж мірою біологія біоритмів, що впливають на життєдіяльність і працездатність людини. [...]

4. Стан справ з небезпек життю та діяльності людини

Згідно з офіційними даними, нещасні випадки та професійні захворювання в Україні трапляються у 5–8 разів частіше, ніж в інших промислово розвинутих країнах. [...]

Однак, першочерговою ланкою в ланцюгу (процесі) вирішення проблеми є реформування змісту освіти всіх рівнів. Але об'єктивно цьому передують стан наукового пошуку, а потім – формування мети та стану навчання та виховання. Раніше в 1994 році Міністерство освіти зобов'язало в основі освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів ввести нормативну дисципліну «безпека життєдіяльності». Ця нова освітянська дисципліна до цієї пори не має чіткого визначення та змісту, про що свідчить як практика вищих навчальних закладів, так і невдала спроба розробити таку програму вузьким колективом викладачів вищої школи. Серед недоліків програми – її дегуманізація, відсутність зв'язку з соціокультурним фоном стану та розвитку суспільства. Відсутня концепція і не визначений зміст шкільної дисципліни «Валеологія».

Викладене свідчить, що перед суспільством, і, передусім, національною освітою, постала актуальна проблема формування світоглядно-професійного фундаментального науково-освітянського напрямку забезпечення гідних людини умов життя і діяльності, який синтезує суть не тільки біологічного, а

й соціального розвитку. За В. І. Вернадським, природні і соціальні чинники слід розглядати як сторони єдиної системи. Новий освітянський напрям має бути спрямований не стільки на ліквідацію наслідків аварій, катастроф, нещасних випадків в побуті та виробництві, скільки їх попередження, профілактику. Він повинен носити передусім світоглядно-фахове спрямування. Водночас об'єктивно існують не тільки методологічні, освітянські проблеми, але й чисто наукові. Тобто необхідно буде поряд з освітянством проводити ґрунтовні наукові дослідження, зокрема дати наукове обґрунтування правових соціально-економічних механізмів політики в галузі захисту людини і її життєвого середовища. Як не парадоксально, криза вітчизняної української науки буде сприяти неформальному об'єднанню фахівців різного профілю для проведення цілеспрямованого наукового пошуку і плідного освітянства.

Висновки:

1. Населення України в кілька разів більше, ніж населення розвинутих країн світу, потерпає від нещасних випадків в побуті і на виробництві.

2. Найважливішим напрямом вирішення проблеми докорінного підвищення рівня безпеки життя і діяльності українців є реформування ментальності людей з акцентом на домінуючу роль особистості в забезпеченні власної безпеки і формування активної життєвої позиції.

3. Завдання освіти України у вирішенні комплексної проблеми докорінного підвищення рівня безпеки життя населення не може бути якісно вирішеним без тісної кооперації наукових, педагогічних та практичних фахівців.

4. Еволюційний шлях вирішення історично обумовлених завдань освіти з проблем безпеки людини доцільно почати з формування навчальних програм науково-освітянського напрямку «безпека життя і діяльності людини» («безпека учнівської молоді» (три ступені), «Теоретичні основи безпеки життя і діяльності людини», «Основи соціоекології», «Основи соціології праці», «Основи практичних навичок попередження і поведінки в надзвичайних ситуаціях», «Основи медичних знань та здоров'я дітей».

5. Після апробації принципів положень розробленої програми використати їх для розробки комплексної програми наскрізного навчання населення України (в закладах освіти, за місцем проживання тощо).

Освіта. – 1997. – 26 листоп. – 3 груд. (№ 82/83). – С. 10–11.

Концепція фізичного виховання в системі освіти України*

[...] в Україні склалися тривожна ситуація: різко погіршилося здоров'я і фізична підготовленість дошкільників, учнівської і студентської молоді. Це насамперед пов'язано з кризою в національній системі фізичного виховання населення, яка не відповідає сучасним вимогам і міжнародним стандартам фізичної підготовленості людини. Основними причинами кризи є: знецінення соціального престижу здоров'я, фізичної культури і спорту; відставання від сучасних вимог усіх ланок підготовки і перепідготовки фізкультурних кадрів; недооцінка у дошкільних установах, навчальних закладах соціальної, оздоровчої та виховної ролі фізичної культури і спорту; залишковий принцип її фінансування.

Отже, виникла необхідність радикальної перебудови системи фізичного виховання підростаючого покоління. Це потребує дотримання державної політики і вироблення Концепції фізичного виховання дітей і молоді відповідно до соціальних і економічних змін, що відбуваються в Україні на основі нової Конституції України.

Ця концепція є основоположним програмним документом, що визначає державну політику в галузі фізичного виховання на період становлення національної системи освіти в Україні до 2005 року. Це основний керівний документ для практичної діяльності всіх органів, структур і осіб, що організують і здійснюють процес фізичного виховання. Концепція визначає об'єкт фізичного виховання, його ідеологічні, організаційно-технічні основи, програмне, нормативне, наукове, методичне, інформаційне, лінгвістичне, кадрове, матеріально-технічне і фінансове забезпечення, міжнародні зв'язки, систему управління.

Концепція базується на Конституції України, Законі України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт» та інших законодавчих актах держави.

Реалізація Концепції забезпечується існуючою кадровою та матеріально-технічною базою, яка є у сфері освіти України і не потребує значних витрат.

Дотримання положень Концепції дасть змогу оптимізувати фізичне виховання дітей та молоді, суттєво покращити стан здоров'я і працездатність

* Представлений документ затверджено рішенням Колегії МОН України від 23 квітня 1997 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

населення нашої країни (привести його у відповідність до світових стандартів і вимог).

Об'єкти фізичного виховання в системі освіти

Фізичне виховання в системі освіти здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про фізичну культуру і спорт» в усіх типах виховних, навчально-виховних і навчальних закладах, незалежно від форм власності.

Об'єктами фізичного виховання є:

діти дошкільних закладів, учні загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних закладів освіти; студенти вищих навчальних закладів освіти всіх рівнів акредитації, а також особи, що отримують післядипломну освіту.

Особлива увага приділяється фізичному вихованню дітей, учнів і студентів, що навчаються і мешкають в зонах екологічного і радіаційного забруднення та інвалідів, як мають фізичні й психічні вади.

Ідеологічні основи національної системи фізичного виховання

Фізичне виховання дітей і молоді в Україні є невід'ємною частиною системи народної освіти, важливим компонентом гуманітарного виховання дітей і молоді, формування у них патріотичних почуттів, фізичного та морального здоров'я, вдосконалення фізичної і психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності.

Ідеологічною основою фізичного виховання дітей і молоді є загальнолюдські та гуманістичні цінності.

Національна система фізичного виховання дітей і молоді України має глибокий зв'язок з традиціями народу, його життям, інтересами і моральними цінностями. Її визначають науковість, інтегрованість, безперервність, відкритість.

Фізичне виховання у дошкільних та інших навчальних закладах України базується на принципах індивідуального та особистісного підходу, пріоритету оздоровчої спрямованості, широкого використання різноманітних засобів і форм фізичного вдосконалення, безперервності цього процесу, врахування регіональних умов тощо.

Критеріями ефективності фізичного виховання дітей і молоді є рівень фізичного розвитку та показники їхнього здоров'я, грамотність щодо використання ним основних засобів і форм фізичного виховання, дотримання здорового способу життя, відсутність негативних звичок, включеність у процес фізичного виховання.

Організаційно-педагогічні основи

Організаційно-педагогічну основу фізичного виховання дошкільників, учнівської і студентської молоді в системі освіти України складають предмет

«Фізична культура» і навчальна дисципліна «Фізичне виховання». Вони вводяться як обов'язкові в дошкільних, середніх і вищих навчальних закладах усіх типів і форм власності. Їх зміст визначається навчальними програмами, що базуються на принципах прогностичної педагогіки й враховують вікові особливості дошкільників, учнів і студентів та тісно пов'язується з матеріалом інших предметів і дисциплін, що формують фізичну і духовну основу особистості в процесі освіти.

Для фізичного виховання використовуються різноманітні засоби і методи, включаючи нетрадиційні, котрі спрямовані на реалізацію завдань цього процесу та підпорядковуються його закономірностям. Специфічними засобами фізичного виховання є фізичні вправи, широко застосовуються загально-педагогічні та валеологічні засоби, а також гігієнічні, природничі та інші оздоровчі фактори (активне загартування, прийоми психогієни, раціональне харчування та інше). Забороняється використовувати засоби і методи, котрі шкодять фізичному і психічному здоров'ю дітей і молоді.

Основною організаційною формою фізичного виховання в усіх типах навчально-виховних закладів є урок (заняття), який має науково обґрунтовану структуру і проводиться фахівцями фізичного виховання відповідно до навчальних програм. Уроки (заняття) забезпечують дітям і молоді базовий обсяг фізкультурних знань, умінь і навичок.

Крім уроків (занять), широко використовуються різноманітні позаурочні форми: фізкультурно-оздоровчі заняття, режимі дня, заняття в фізкультурних гуртках і спортивних секціях, групах загальної фізичної підготовки, групах лікувальної фізичної культури та фізичної реабілітації і рекреації тощо.

Важливими формами фізичного виховання дітей і молоді є заняття в спортивних школах, клубах за інтересами, спортивних класах, спортивних відділеннях вищих навчальних закладів, регіональних спортивних клубах, а також самостійні заняття фізичними вправами, виконання домашніх завдань з фізичної культури та інше.

Усі названі форми фізичного виховання дошкільників, учнів і студентів проводяться в рамках державної системи освіти безкоштовно. В окремих випадках деякі факультативні фізкультурно-спортивні заняття (теніс, плавання, атлетична гімнастика, східні єдиноборства тощо) можуть організовуватися за плату.

Організаційною формою системи фізичного виховання і спортивного тренування дітей і молоді є структурні підрозділи Міністерства освіти України, що забезпечують фізичне виховання в дошкільних закладах, усіх типах загальноосвітніх шкіл, професійних навчально-виховних і вищих

навчальних закладах. До них належать центральні і місцеві органи управління процесом фізичного виховання дітей і молоді, кафедри фізичного виховання і спорту, оздоровчі і спортивні центри, спортивні клуби, ДЮСШ, СДЮШОР, ліцеї та училища фізичної культури, спеціалізовані спортивні класи та інші.

Програмне забезпечення

Фізичне виховання дітей і молоді здійснюється відповідно до навчальних програм для дошкільних закладів, загальноосвітніх шкіл, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладів з навчальних дисциплін «Фізична культура» та «Фізичне виховання», а у ДЮСШ, СДЮШОР, ліцеях та училищах фізичної культури, спортивних секціях тощо – до програм відповідних видів спорту. Навчальні програми визначають зміст навчально-виховного процесу, навчальні нормативи, рівень знань, рухових умінь і навичок, орієнтири і стимули ефективної фізкультурної і спортивної діяльності їх учасників.

Навчальні програми розробляються для кожної вікової групи та етапу навчання на основі дидактичних принципів прогностичної педагогіки.

Створюються програми різних рівнів: базові, регіональні, відомчі, програми дошкільного закладу, школи, вищого навчального закладу, авторські (розроблені окремим учителем, викладачем). Обов'язковою умовою всіх програм є їх відповідність державним вимогам до фізичного виховання.

Нормативне забезпечення

Фізичне виховання в дошкільних установах, загальноосвітніх школах, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах регламентується Державними тестами і нормативами оцінки фізичної підготовленості населення України, які є критеріями його ефективності та якості.

Для всіх типів дитячих дошкільних установ і навчальних закладів визначається: обсяг рекомендованого рухового режиму; мінімальна кількість обов'язковий навчальних занять за тиждень; нормативи фізичної підготовленості; фізіологічно допустимі обсяги тижневого і річного навантаження дошкільників, учнів і студентів; норми матеріально-технічного і фінансового забезпечення з розрахунку на одного вихованця дошкільної установи, учня, студента.

У процесі фізичного виховання і спортивного вдосконалення широко використовується система відомчих стандартів, спрямованих на підвищення якості навчальних, позаурочних і позааудиторних занять фізкультурою і

спортом (стандарт навчальної документації, проведення практичних занять, обслуговування спортивних змагань тощо).

Методичне забезпечення

Фізичне виховання дошкільників, учнівської і студентської молоді забезпечується необхідною кількістю підручників, навчальних посібників, дидактичних матеріалів, методичних розробок, пізнавальної і художньої літератури, наочних і технічних засобів навчання. Для вихователів, учителів, викладачів і тренерів також видаються нормативні, методичні і довідково-інформаційні збірники з питань фізкультурної освіти, фізичного виховання і спортивного тренування.

Підвищенню ефективності методичного забезпечення фізичного виховання і спортивного тренування сприятиме відкриття Національної бібліотек фізичної культури і спорту, спеціалізованого видавництва, створення навчальних передач на радіо і телебаченні, випуск науково-методичних журналів, розробка і використання комп'ютерних навчальних і тренувальних програм, комп'ютеризація навчально-методичної літератури, проведення семінарів, науково-практичних конференцій, планова перепідготовка і стажування вихователів, учителів, викладачів, тренерів.

Лінгвістичне забезпечення

Система фізичного виховання має забезпечуватися загальноприйнятими понятійними, іншомовними, тлумачними та іншими словниками, які пояснюють поняття, терміни і визначення теорії та методики фізичного виховання й спортивного тренування. Це перш за все стосується понять здоровий спосіб життя, фізична культура, лікувальна фізична культура, фізичне виховання, спорт, спортивне тренування, фізична підготовка тощо.

Вивчення основних понять і термінів має розширюватися і конкретизуватися залежно від віку учнів і студентів, їхньої підготовленості і спортивної спеціалізації. Обов'язковою умовою лінгвістичного забезпечення є висока культура мовлення вихователів, учителів, викладачів і тренерів, знання і володіння спортивною термінологією.

Наукове забезпечення

Наукове дослідження є органічною частиною національної системи фізичного виховання дітей і молоді, базовим елементом її вдосконалення та підвищення професійної підготовленості фахівців. Розвиток фізичної культури і спорту передбачає проведення прикладних та фундаментальних досліджень. Це потребує: розробки концепції розвитку науки в галузі фізичного виховання і спорту; впровадження нових форм організації та

управління науковою діяльністю у сфері фізичного виховання та спорту; створення банку даних наукових розробок, виконаних в Україні та інших державах; розробки пріоритетних напрямів наукових досліджень з фізичної культури і спорту; розробки програмно-нормативних основ фізичного виховання дошкільників, учнівської та студентської молоді з урахуванням впливу несприятливих екологічних факторів, що виникли внаслідок чорнобильської катастрофи; створення комп'ютерних технологій для розробки індивідуальних фізкультурно-оздоровчих програм і планів спортивної підготовки, що дають змогу оптимізувати процес фізичного виховання і спортивного вдосконалення; створення мережі регіональних науково-дослідних центрів, наукових лабораторій; матеріальної зацікавленості у проведенні наукових досліджень і впровадженні одержаних результатів у практику; адекватне матеріальне і моральне стимулювання науковців і наукових колективів.

Медичне забезпечення

Фізичне виховання дітей і молоді в усіх його формах передбачає високоефективне медичне обслуговування, що забезпечується органами охорони здоров'я і системою лікарсько-фізкультурних диспансерів. Їхні фахівці здійснюють безперервний лікарський контроль, ведуть лікарсько-педагогічні спостереження, організовують диспансеризацію і розподіл дошкільників, учнівської і студентської молоді за станом здоров'я на медичні групи.

Підвищенню ефективності медичного забезпечення фізичного виховання дошкільників, учнів і студентської молоді сприятимуть: введення до штату дошкільних та навчальних закладів всіх типів потрібної кількості медичних працівників; створення у навчальних закладах для учнів і студентів реабілітаційних груп (за станом здоров'я) лікувальної фізичної культури і регулярне проведення з ними занять; введення до системи фізичного виховання дітей і молоді профілактичної страхової медицини.

Кадрове забезпечення

Фізичне виховання в системі дошкільних установ і навчальних закладів здійснюється: вихователями, інструкторами фізичного виховання дошкільних установ, учителями фізичної культури загальноосвітніх шкіл, викладачами фізичного виховання професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладів, тренерами дитячо-юнацьких спортивних шкіл, інструкторами, методистами, працівниками управлінських структур. Їм допомагають лікарі, фахівці комп'ютерної і тренажерної техніки, економісти, фінансові працівники, менеджери тощо.

До проведення навчальних занять з дошкільниками, уроків і тренувань з учнівською і студентською молоддю допускаються особи, які мають спеціальну фізкультурну освіту та відповідну фахову підготовку. Їхня кваліфікація підтверджується дипломом або сертифікатом, виданим державною установою, що має право на підготовку фахівців фізичної культури і спорту. [...]

Матеріально-технічне забезпечення

Важливою умовою ефективного функціонування системи фізичного виховання дітей і молоді є наявність у дошкільних установах, школах, професійних навчально-виховних і вищих навчальних закладах, незалежно від форм власності сучасної матеріально-технічної бази: спортивних споруд, достатньої кількості обладнання, інвентарю, технічних засобів для проведення фізкультурно-оздоровчих і спортивних заходів, тренажерної і комп'ютерної техніки тощо.

З метою раціонального використання, вдосконалення і розвитку матеріально-технічної бази потрібно: розробити державні нормативи фінансування, експлуатації і будівництва спортивних споруд закладів освіти; нові спортивні споруди будувати з урахуванням перспективних потреб конкретної вікової групи дошкільників, учнів і студентів, а також сучасних педагогічних технологій, методів навчання, тренування та індивідуалізації навчального процесу.

У перехідний до ринкових відносин період основними напрямками розвитку матеріально-технічної бази фізичного виховання в дошкільних і навчальних закладах мають бути: будівництво комплексних спортивних споруд за сучасними проєктами та архітектурними вимогами; цільове призначення капіталовкладень та створення регіональних оздоровчо-спортивних та спеціалізованих центрів; пріоритетне будівництво в екологічно чистих зонах відкритих спортивних споруд для занять на свіжому повітрі; створення за місцем проживання дошкільників і учнів фізкультурно-оздоровчих зон із спортивними майданчиками, які б забезпечували виконання рекомендованих рухових режимів; створення на спортивних спорудах умов для занять оздоровчою та лікувальною фізкультурою дітей з ослабленим здоров'ям та інвалідів; оснащення спеціальних дитячих установ, навчальних закладів та спортивних клубів, що функціонують при них, спортивним обладнанням та інвентарем із державних і громадських фондів за пільговими цінами; створення в системі Міністерства освіти України індустріальної бази для виготовлення спортивного обладнання, інвентаря та тренажерів; широке залучення до будівництва спортивних споруд і їх

матеріально-технічного постачання вітчизняних і зарубіжних інвесторів та фірм.

Фінансове забезпечення

Функціонування системи фізичного виховання дошкільників, учнівської та студентської молоді потребує гарантованого нормативного фінансового забезпечення за рахунок державного, регіонального і місцевого бюджетів. Додатковими джерелами фінансового забезпечення можуть бути: добровільні внески державних і приватних підприємств, фірм, акціонерних компаній, громадській організацій, вітчизняних та зарубіжних благодійних фондів; кошти, одержані за надання фізкультурно-оздоровчих послуг населенню, проведення масових спортивних заходів та здавання в оренду своїх спортивних баз і споруд; доходи від комерційної діяльності і впровадження науково-методичних розробок; різноманітні дотації, кредити банків та інші надходження, що не суперечать чинному законодавству. [...]

Управління фізичним вихованням

Ефективне функціонування системи фізичного виховання дітей і молоді передбачає створення нових механізмів управління, регулювання і саморегулювання її на державному, регіональних, місцевих рівнях та у навчальних колективах. В основу формування цих механізмів має бути покладено системний підхід і принципи взаємної відповідальності, взаємодії державних органів управління і громадського самоврядування, широкого застосування громадських засад і децентралізації управлінських дій.

Основними напрямками вдосконалення управління фізичним вихованням дітей і молоді в сучасних умовах є: поступовий перехід від державного до державно-громадського управління; поступове розширення функцій громадських органів управління; використання економічних методів управління; впровадження до системи управління фізичним вихованням нових технологій автоматизації інформативних процесів і створення на цій основі цільових банків даних здоров'я, фізичної і спортивної підготовленості дітей і молоді, автоматизованих робочих місць для управлінців усіх рівнів; створення в регіонах, навчальних закладах єдиних служб здоров'я, що об'єднують відповідні підрозділи і фахівців фізкультури, спорту й охорони здоров'я; підсилення в системі управління ролі громадських організацій та органів самоврядування (науково-методичних і експертних рад, фондів сприяння, опікунських організацій, федерацій і асоціацій з видів спорту, творчих об'єднань, рад, конференцій, з'їздів тощо); широке впровадження до системи фізичного виховання педагогічних, соціально-психологічних та інформаційних методів управління. [...]

Міжнародні зв'язки

Розвиток фізичного виховання дітей і молоді в системі освіти, виведення його на світовий рівень має здійснюватися в контексті широкої інтеграції в міжнародну систему освіти та обміну передовим зарубіжним досвідом. Міжнародне співробітництво в галузі фізичного виховання дітей і молоді має за мету: використання загальнолюдських цінностей сфери фізичної культури і спорту; інтеграцію навчальних закладів України у світову культуру, олімпійський рух; гуманізацію міжнародних спортивних відносин, утвердження загальнолюдської етики співробітництва націй і культур; обмін новими технологіями у сфері фізичного виховання і спортивного вдосконалення; широку участь у світовому фізкультурному русі і міжнародних змаганнях; прямі зв'язки учнів, студентів, спортсменів, вихователів, учителів фізкультури, викладачів фізичного виховання, вчених і тренерів із зарубіжними колегами. [...]

Ключові терміни і поняття: концепція фізичного виховання; система фізичного виховання; фізкультурна освіта; фізичний розвиток; фізичне вдосконалення; фізична підготовка; фізична підготовленість; фізична культура; лікувальна фізична культура; фізичне виховання; спорт; спортивне тренування; спортивна підготовка; спортивне вдосконалення; здоров'я; здоровий спосіб життя; ідеологічні й організаційно-педагогічні основи фізичного виховання; програмне, нормативне, методичне, лінгвістичне, наукове, медичне, кадрове, матеріально-технічне забезпечення системи фізичного виховання; управління системою фізичного виховання; міжнародні спортивні зв'язки. [...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1997. – № 13. – С. 3–16.

2001

Концепція екологічної освіти України*

Передмова

В найважливіших міжнародних документах останнього десятиріччя, присвячених проблемам навколишнього середовища і гармонійного розвитку людства велика увага приділяється екологічній культурі і свідомості, інформованості людей про екологічну ситуацію в світі, регіоні, на місці проживання, їх обізнаності з можливими шляхами вирішення різних

** Документ затверджено рішенням колегії Міністерства освіти і науки України від 20 грудня 2001 р.*

Текст подано в скороченому вигляді.

екологічних проблем, з концептуальними підходами до збереження біосфери і цивілізації.

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту.

Екологічна освіта на порозі 3-го тисячоліття стала необхідною складовою гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Екологічне виховання і інформування населення, підготовка висококваліфікованих фахівців названі в програмних документах найвизначнішого міжнародного форуму 20-го сторіччя в Ріо-де-Жанейро (1992), присвяченого навколишньому середовищу і сталому розвитку, одним з найважливіших і необхідних засобів здійснення переходу до гармонійного розвитку всіх країн світу. Це положення підкреслюється і в останніх міжнародних документах (міжнародний звіт «Ріо+5», «Керівництво з підготовки національних доповідей про виконання країнами «Порядку денного на 21 сторіччя» та ін.).

Концепція екологічної освіти України як елемент концепції гармонійного розвитку держави, набуває сьогодні ваги актуального і важливого державного документа.

Підготовка громадян з високим рівнем екологічних знань, екологічної свідомості і культури на основі нових критеріїв оцінки взаємовідносин людського суспільства й природи (не насильство, а гармонійне співіснування з нею!), повинна стати одним з головних важелів у вирішенні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України.

Екологічна освіта, як цілісне культурологічне явище, що включає процеси навчання, виховання, розвитку особистості, повинна спрямовуватися на формування екологічної культури, як складової системи національного і громадського виховання всіх верств населення України (у тому числі через екологічне просвітництво за допомогою громадських екологічних організацій), екологізацію навчальних дисциплін та програм підготовки, а також на професійну екологічну підготовку через базову екологічну освіту.

Вирішення цих питань має забезпечити формування цілісного екологічного знання й мислення, необхідних для прийняття екологічно обґрунтованих народногосподарських рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом. [...]

Головними складовими системи екологічної освіти та виховання мають бути її формальна й неформальна частини, форми й методи яких різні, а мета одна: різнобічна підготовка громадян, здатних визначати, розуміти й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, здорового глузду, загальнолюдських досвіду й цінностей.

Базою для здійснення заходів по вирішенню цієї важливої і складної державної проблеми повинна стати Концепція екологічної освіти в Україні.

[...]

1. Мета і завдання екологічної освіти

Державна політика в галузі екологічної освіти повинна базуватися на таких принципах:

- поширення системи екологічної освіти і виховання на всі верстви населення з урахуванням індивідуальних інтересів, стимулів та особливостей соціальних, територіальних груп та професійних категорій;
- комплексності екологічної освіти і виховання;
- неперервності процесу екологічного навчання в системі освіти, в тому числі підвищення кваліфікації та перепідготовки.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення і свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, повинна бути самостійним елементом загальної системи освіти, і з іншого боку, виконувати інтегративну роль у всій системі освіти.

Ця мета досягається поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності.

Найголовнішими завданнями екологічної освіти мають бути:

1. Формування екологічної культури всіх верств населення, що передбачає:

- виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності (зв'язку локальних з регіональними і глобальними);
- відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи;
- формування усвідомлення безперспективності технократичної ідеї розвитку й необхідності заміни її на екологічну, яка базується на розумінні єдності всього живого й неживого в складно-організованій глобальній системі гармонійного співіснування й розвитку;
- формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людини на основі ідеї універсальності природних зв'язків та самообмеженості, подолання споживацького ставлення до природи;
- розвиток особистої відповідальності за стан довкілля на місцевому регіональному, національному і глобальному рівнях, вміння прогнозувати особисту діяльність і діяльність інших людей та колективів;

– розвиток умінь приймати відповідальні рішення щодо проблем навколишнього середовища оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки; виховання глибокої поваги до власного здоров'я та вироблення навичок його збереження;

2. Підготовка фахівців-екологів для різних галузей народного господарства, в тому числі:

– для освітньої галузі – вчителів, викладачів;
– для державних органів управління в галузі охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування, а також громадських екологічних організацій.

3. Вдосконалення, узгодження і стандартизація термінології в галузі екологічних знань.

В основу екологічної освіти покладені принципи гуманізму, науковості, неперервності, наскрізності та систематичності.

Екологічна освіта спрямовується на поєднання раціонального й емоційного у взаємовідносинах людини з природою на базі принципів добра й краси, розуму й свідомості, патріотизму й універсалізму, наукових знань і дотримання екологічного права.

Екологічна освіта – це сукупність наступних компонентів: екологічні знання – екологічне мислення – екологічний світогляд – екологічна етика – екологічна культура. Кожному компоненту відповідає певний рівень (ступінь) екологічної зрілості: від елементарних екологічних знань, уявлень дошкільного рівня до їх глибокого усвідомлення і практичної реалізації на вищих рівнях. Умовно можна виділити наступні узагальнені рівні екологічної зрілості: початковий (інформативно-підготовчий), основний (базово-світоглядний), вищий, профільно-фаховий (світоглядно-зрілий).

2. Стратегічні напрями і тактичні завдання розвитку екологічної освіти

Основними стратегічними напрямками розвитку екологічної освіти є:

– розробка наукових основ неперервної екологічної освіти на основі Національної доктрини розвитку освіти у XXI ст., здобутків української та зарубіжної педагогічної практики за участю Академії педагогічних наук України, провідних вчених і практиків освітньої галузі, Міністерства екології та природних ресурсів України, громадських екологічних організацій;

– поступове поетапне реформування екологічної освіти та виховання особистості на наукових і духовних принципах з урахуванням національних традицій, надбань та світового досвіду;

– формування поколінь з новою екологічною культурою, новим екологічним світоглядом на принципах гуманізму, екологізації мислення,

міждисциплінарної інтеграції, історизму та системності з метою збереження і відновлення природи України та її біологічного різноманіття;

- розвитку міжнародних зв'язків і співробітництва у галузі екологічної освіти і науки, охорони довкілля, раціонального використання природних ресурсів, збереження біосфери і цивілізації.

Головними тактичними завданнями мають бути:

- розробка й постійне вдосконалення Державних стандартів професійної екологічної освіти та переробка діючих стандартів всіх рівнів і напрямів підготовки та виховання з урахуванням вимог щодо формування екологічної культури;

- підготовка, підвищення кваліфікації й перепідготовка викладачів екологічних дисциплін з врахуванням нових підходів, організація; екологічних семінарів і курсів, організація центрів перепідготовки тощо;

- розробка й видання якісної навчальної літератури з екології (підручників, посібників, довідників, словників, методичних розробок) для шкіл, ПТУ, коледжів, технікумів і вищих навчальних закладів, розробка й видання екологічної літератури для дітей дошкільного віку;

- розробка екологічних радіо- і телепрограм, підготовка й організація систематичних показів по телебаченню навчальних, наукових і науково-популярних екологічних фільмів;

- залучення громадських екологічних організацій, просвітницьких товариств до поширення екологічних знань та елементів екологічної культури серед широких верств населення;

- започаткування широкої програми підвищення кваліфікації та перепідготовки державних службовців, керівного складу підприємств, організацій, установ, підприємців, які мають право і можливість приймати екологічно значущі рішення у сфері практичної діяльності;

- розробка паспорта спеціальності «Екологія та охорона навколишнього середовища», за яким можуть бути присуджені наукові ступені кандидата і доктора екологічних наук.

3. Зміст та структура формальної і неформальної екологічної освіти

Зміст екологічної освіти повинен бути спрямований на формування особистості з екологічною світоглядною установкою на дотримання норм екологічно грамотної поведінки і виконання практичних дій щодо захисту власного здоров'я і навколишнього природного середовища і передбачає розробку системи наукових знань (уявлень, понять, закономірностей), які відображають філософські, природничо-наукові, правові й морально-етичні, соціально-економічні, технічні й військові аспекти екологічної освіти.

Розвиток екологічної освіти має відбуватись на основі синтезу трьох основних підходів (тенденцій), що сьогодні існують: тенденції формування сучасних екологічних уявлень, тенденції формування нового ставлення до природи і тенденції формування нових стратегій та технологій взаємодії з природою.

Екологічна освіта розглядається, як неперервний процес, що охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення і ґрунтується на таких принципах:

- системність, систематичність і безперервність, що забезпечують організаційні умови формування екологічної культури особистості між окремими ланками освіти, єдність формальної і неформальної освіти населення;

- орієнтація на ідею цілісності природи, універсальності зв'язків всіх природних компонентів і процесів;

- міждисциплінарний підхід до формування екологічного мислення, що передбачає логічне поєднання й поглиблення системних природних знань, логічне підпорядкування різнобічних знань основній меті екологічної освіти;

- взаємозв'язок краєзнавства, національного і глобального мислення, що сприяє поглибленому розумінню екологічних проблем на різних рівнях; краєзнавчий принцип екологічної освіти має бути вдосконалений і покладений в основу;

- конкретність та об'єктивність знань, умінь та навичок;

- поєднання високопрофесійних екологічних знань з високоморальними загальнолюдськими цінностями, синтез природничо-науковій та соціогуманітарних знань.

Знання, як складова екологічної освіти, включають пізнавальні і діяльні компоненти навчання. Пізнавальні компоненти включають не лише систему екологічних знань, а й визначають внутрішню культуру людини, формують готовність до активної свідомої діяльності щодо гармонізації стосунків у системі «Людина – суспільство – природа».

Сучасна екологічна освіта має базуватися на обов'язковості вивчення конкретно визначеної кількості, обсягів природничих і гуманітарних дисциплін на різних ступенях навчання і чітко визначеній оптимальній кількості понять і термінів на кожному рівні освіти, узгодженості і ясності щодо основних екологічних понять та термінів.

Базовими складовими екологічних знань мають бути сучасні уявлення про:

- біосферу та її структурні одиниці, екосистеми, їх біотичну структуру, генетичні типи, принципи класифікації; живу речовину та її роль в біосферних процесах;
- закономірності кругообігів речовин, енергії та інформації; систему «людина – суспільство – біосфера – космос»;
- основні види антропогенного впливу на компоненти довкілля та їх негативні наслідки;
- основні глобальні, державні і регіональні екологічні проблеми та шляхи їх вирішення;
- економічні, законодавчі та нормативно-правові принципи раціонального природокористування;
- основи державної та регіональної екологічної політики тощо.

Зміст безперервної екологічної освіти та виховання повинен включати дві ланки – формальну і неформальну. До першої ланки відносяться загальна система освіти, яка існує в Україні на таких рівнях: дошкільна, шкільна, позашкільна, професійно-технічна, вища та післядипломна освіта. Друга ланка системи екологічної освіти та виховання має просвітній характер, формує екологічну свідомість і культуру населення (засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання, партії та ін.).

Неперервна екологічна освіта передбачає організацію виховання і навчального процесу від дитинства до глибокої старості. На цьому і шляху людина проходить кілька стадій навчання.

Дошкільне виховання – найперший рівень, коли головну роль відіграє родинне виховання.

Загальна середня екологічна освіта, під час якої продовжується і поглиблюється процес екологічного світосприйняття, є надзвичайно важливим етапом в системі неперервної багатоступеневої екологічної освіти. За особливостями форм та методів освіти з врахуванням віку дітей, обсягу та рівня їх шкільних знань, шкільна освіта охоплює три рівні: початковий (1–4 класи), основний (5–9 кл.) та старших класів (10–12 кл.).

[...]

4. Дошкільна екологічна освіта

Основи екологічного мислення закладаються у дитини в сім'ї. «Материнська школа» (сімейно-родинне виховання) покликана сформулювати у дитини перші уявлення про навколишній світ, прищепити повагу і почуття відповідальності за все живе, що її оточує, на основі культурних надбань і традицій народу.

Зміст, форми і методи екологічного виховання в сім'ї залежать від загальної культури батьків, їх екологічної освіти.

Наступною ланкою у розвитку екологічної свідомості дитини стають дошкільні заклади: дитячий садок, груповий та приватний вихователь. Їх завдання – ознайомитись зі змістом і характером сімейного екологічного виховання дитини і у подальшому забезпечити умови для розвитку та підтримки того позитивного, що вже набуто в родині.

Враховуючи надзвичайну емоційну чутливість малят та дошкільнят, перевага надається емоційно-естетичному сприйманню природи, розвитку естетичних (красиво), інтелектуальних (цікаво), гуманістичних почуттів (рослини і тварини – теж живі організми і мають право на існування) та етичних норм у ставленні до природи. [...]

5. Загальна середня екологічна освіта

Загальноосвітньому навчальному закладу відводиться провідна і найважливіша роль в екологічній освіті і вихованні учнівської молоді. Це – основна ланка, оскільки не всі її випускники зможуть одержати вищу освіту. Мета загальної середньої освіти – формування особистості з новим, екоцентричним типом мислення й свідомості, високим ступенем екологічної культури.

Завдання цієї освіти – сформувати систему знань, поглядів і переконань учнів, які забезпечуватимуть громадську відповідальність за стан навколишнього середовища, як основу існування держави, і готовність його поліпшувати шляхом прийняття необхідних екологічно грамотних рішень на основі нового стилю мислення і життя у злагоді з природою. Ця провідна ідея має розвиватися від початкової освіти до закінчення школи.

Ефективним засобом формування екологічної культури є екологізація шкільної освіти, яка передбачає включення екологічних аспектів, що пов'язані з основним матеріалом, до складу практично всіх навчальних дисциплін. В основу процесу екологізації повинні бути покладені дидактичні, психологічні, етичні та методичні принципи.

Пріоритетом загальної середньої екологічної освіти є особистісна орієнтація, що передбачає створення таких умов, за яких природа стає особистісною цінністю для кожного школяра. Такий підхід здійснюється на трьох ступенях відповідно до віку дітей, обсягу та рівня їх знань і досвіду, психологічних особливостей.

У загальноосвітньому навчальному закладі I ступеня (I–III, IV класи) забезпечуються:

– елементарні знання про природу та взаємозв'язки у ній, взаємодію і взаємовплив людини і природи;

- розуміння погіршення стану навколишнього середовища внаслідок нераціональної господарської діяльності та особистої причетності до екологічних проблем;

- розвиток ціннісного ставлення до природи як джерела задоволення естетичних, комунікативних, пізнавальних, рекреаційних та інших потреб особистості;

- формування елементів здорового способу життя та навичок екологічно доцільної поведінки.

Загальноосвітні навчальні заклади II ступеня (5–9 класи) покликані забезпечити учням базовий рівень екологічної освіти, оволодіння ними основами екологічної культури. Учні мають:

- знати сутність екології як науки та сфери практичної діяльності людини, поняття та закономірності, що характеризують природу як цілісну систему;

- усвідомлювати первинність природи, всезагальний та об'єктивний характер природних закономірностей, необхідність їх дотримання людиною;

- розуміти діалектичний характер впливу науково-технічного прогресу на природу, сутність та причини виникнення глобальних екологічних проблем, шляхи досягнення збалансованого екологічно безпечного розвитку;

- знати екологічні права та обов'язки громадян України;

- вміти оцінювати стан навколишнього середовища, регулювати власні споживання та спосіб життя, брати участь у практичних природоохоронних діях.

Поряд з екологізацією змісту освіти на цьому етапі рекомендується запровадження окремих курсів екологічного спрямування за вибором.

Загальноосвітній навчальний заклад III ступеня (10–11, 12 класи) забезпечує поглиблений рівень екологічної освіти відповідно до спеціалізації. Він забезпечує усвідомлення старшокласниками взаємозалежності екології та економіки, знання груп професій за впливом на довкілля. Учні старшої школи мають знати особливості впливу на навколишнє середовище обраної майбутньої професії, відповідні вимоги до фахівця, бути обізнаними у екологічному законодавстві відповідної галузі господарства, добре орієнтуватися в екологічних проблемах України. В цілому у старшокласників має бути сформована особистісна екологічна позиція і вміння її відстоювати в умовах правової демократичної держави.

Умови реалізації навчально-виховного процесу:

- комплексний підхід до вивчення навколишнього середовища використанням міжпредметних зв'язків;

- врахування вікових індивідуально-психологічних особливостей школярів, їх пізнавальних можливостей і здібностей до творчості в процесі навчання і виховання;

- вибір оптимальних форм, методів і прийомів навчання екології з наданням учням максимального прояву самостійності у проведенні різних типів уроків, занять у природі, організації і роботи на екологічній стежці, у природничо-краєзнавчих та художніх музеях, бібліотеках та наукових закладах;

- організація безпосередньої практичної діяльності у довкіллі (екскурсії, практики, практикуми, експедиції) по його охороні та поліпшенню під час навчальної та суспільно-корисної праці;

- позитивний вплив учителя на виховний процес власним прикладом дбайливого ставлення до навколишнього середовища;

- єдність дій педагогів і учнівського колективу школи на основі краєзнавчого принципу навчання з урахуванням особливостей свого краю, регіону.

На третьому етапі екологічної освіти доцільно включити в інваріативну частину шкільної компоненти дисципліну «Основи екологічних знань». Зміст цього курсу має забезпечити оптимальне співвідношення основних теоретичних знань і практичних навичок, які необхідні для розуміння місця людини в природі та принципів сталого розвитку, здійснення природоохоронної діяльності (10 клас).

Основні завдання:

- формування цілісного уявлення про біосферу, світоглядних знань взаємозв'язки у системі «людина – природа – суспільство», взаємозалежність економіки і екології;

- розкриття наукових основ народногосподарських проблем (раціонального використання природних ресурсів, захист довкілля від забруднення, збереження еталонів природи), формування знань про позитивні етнекологічні особливості господарювання, основні поняття сталого розвитку;

- виховання почуття відповідальності за стан довкілля, усвідомлення людини як частки природи, свідомості щодо необхідності дотримання природоохоронного законодавства;

- розвиток системи інтелектуальних та практичних умінь і навичок емоційних переживань, пов'язаних з вивченням, оцінюванням та збереженням природи рідного краю та власного здоров'я.

У старшокласників розвиваються оціночні судження та деякі навички прогнозування, початок яких закладається ще у підлітків. Тому вони при

певній підготовці здатні стати наставниками для дошкільнят та учнів початкових класів щодо передачі деяких екологічних знань та екологічної поведінки.

Зміст шкільної екологічної освіти від початкових до старших класів структурується за блочно-модульним принципом і відображає напрями сучасної екології. Обов'язковими є два блоки: а) екологія як наука про закономірності співіснування і взаємодію організмів з навколишнім середовищем; б) екологічні аспекти сучасної цивілізації.

На цьому рівні доцільно ввести іспит з основ екологічних знань.

Шкільний етап ґрунтується на позитивному емоційному досвіді спілкування з природою і розвитку вже набутих знань, умінь, навичок та переконань у необхідності жити в злагоді з природою. Він є базою для формування екологічної культури молодого громадянина і подальшого поглиблення екологічної освіти на основі наступності. Є доцільним створення спеціалізованих середніх навчальних закладів третього ступеня (ліцеї) екологічного профілю в кожному регіоні.

Екологічна освіта в загальноосвітньому навчальному закладі може бути реалізована за трьома моделями – однопредметною, багатопредметною і змішаною.

Однопредметна модель передбачає екологічну освіту в рамках окремого предмета (базується на інтеграції навчального матеріалу і інтегрованих методах і формах навчання).

Багатопредметна модель передбачає максимальну екологізацію змісту предметів як природничого, так і суспільно-гуманітарного циклів.

Змішана модель – найбільш перспективна. В ній екологічний зміст, представлений як поаспектно у кожному навчальному предметі, так і цілісно в спеціальних інтегрованих курсах, передбачених кожним етапом навчання.

Позашкільна екологічна освіта та виховання як інтегральна форма «екологізації» навчально-виховного процесу спрямована на забезпечення потреб особистості у творчій самореалізації, поглиблення і розширення шкільного базового рівня екологічної освіти; підготовку до активної професійної та громадської діяльності.

Вона здійснюється всіма позашкільними навчально-виховними закладами, творчими молодіжними об'єднаннями за місцем проживання, на підприємствах – недержавними молодіжними та дитячими осередками в позаурочний час. [...]

9. Умови реалізації Концепції

Реалізація концепції забезпечується шляхом вирішення низки конкретних завдань:

- термінова розробка Державного стандарту вищої освіти різних рівнів за напрямом «Екологія»;
 - включення до Державних стандартів шкільної, професійно-технічної та вищої освіти різних рівнів за всіма напрямами розділів, які забезпечують екологізацію навчальних програм, зокрема:
 - включення до інваріативної частини шкільної компоненти школи третього ступеня навчальної дисципліни «Основи екологічних знань»;
 - включення до освітньо-професійних програм підготовки всіх напрямів підготовки молодшого спеціаліста та бакалавра нормативної дисципліни «Основи екології»;
 - введення спеціального розділу з охорони навколишнього середовища та раціонального природокористування у дипломні (кваліфікаційні) роботи (проекти) випускників технічного, аграрного, військового та інших напрямів підготовки;
 - створення при Міністерстві освіти і науки України та обласних органах державної влади Координаційних міжгалузевих рад з екологічної освіти із залученням зацікавлених міністерств та відомств, основною функцією яких є впровадження цієї Концепції на державному та регіональному рівнях, координація формування Державних стандартів екологічної освіти, навчальних програм та підготовці підручників, посібників з екології тощо;
- [...]
- розробка й видання на конкурсній основі навчальних програм, підручників, посібників з екології для різних ланок освіти, в тому числі в електронному вигляді. Забезпечення постійного перекладання видань кращих зарубіжних підручників, посібників і монографій з екології;
 - створення банку аудіовізуальних програм, слайдотек та науково-популярних фільмів в галузі охорони довкілля з відповідним програмним забезпеченням;
 - створення інформаційної служби, яка б постійно і оперативно доводила достовірну екологічну інформацію до населення;
 - з метою обміну досвідом і оперативного поширення новин в галузі екологічної освіти створити спеціальний часопис «Екологічна освіта»;

– створення в навчальних закладах всіх рівнів освіти сучасних екологічних лабораторій;

[...]

– створення й реалізація в найближчі роки радіо- і телевізійних екологічних програм з серіями передач по основних екологічних проблемах держави;

– видання популярної літератури, коміксів з екологічної та природоохоронної тематики для дітей;

– створення національного банку інформації з екологічної освіти і виховання, де мають колекціонувати типові і спеціальні навчальні і робочі навчальні плани з усіх екологічних дисциплін (як фундаментальних, так професіональних і вибіркових), програми, дані про посібники, методичні роботи і підручники з екології, постанови Уряду і Міністерств, що стосуються розвитку екологічної освіти, міжнародні рішення і угоди, інформацію про конференції і семінари з екологічної освіти тощо.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 2002. – № 7. – С. 3–23.

2016

Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція)*

Вихідні положення

Стрімкий розвиток у сучасному світі інформаційно-комунікаційних технологій та системи мас-медіа нагально потребує цілеспрямованої підготовки особистості до вмілого і безпечного користування ними. Майбутнє суспільство все більше спиратиметься на інформаційно-комунікаційні технології: web-технології, хмарні обчислення і big data, смартфони та інтернет «розумних речей», штучні інтелекти та інші гаджети. На взаємодію з різноманітними медіа (книги, преса, радіо, кіно, телебачення, інтернет) припадає все вагоміша частка в бюджеті вільного часу громадян України, чим зумовлюється значний вплив медіа на всі верстви населення, передусім на дітей і молодь. Медіа потужно й суперечливо впливають на освіту молодого покоління, часто перетворюючись на провідний чинник його

** Першу Концепцію впровадження медіаосвіти в Україні розробив творчий колектив Інституту соціальної та політичної психології НАПН України і схвалила її Президія 20 травня 2010 р. У виданні представлено нову редакцію цього документа, який підготували доктор психологічних наук, член-кореспондент НАПН України, заступник директора з наукової роботи Л. А. Найдьонова та кандидат психологічних наук, член-кореспондент НАПН України, директор Інституту М. М. Слюсаревський. Концепцію схвалено Президією Національної академії педагогічних наук України 21 квітня 2016 року.*

соціалізації, стихійного соціального навчання, стають засобом дистанційної і джерелом неформальної освіти. До цього додаються недосконалий захист дитини від медіаконтенту, що може шкодити її здоров'ю та розвитку, відсутність механізмів ефективної саморегуляції інформаційного ринку, які не допускали б недоброякісної медіапродукції, низькоморальних ідеологем та цінностей, інших соціально шкідливих інформаційних впливів. Загострення потреби в інтенсифікації розвитку медіаосвіти зумовлено необхідністю протистояти зовнішній інформаційній агресії та руйнівній зарубіжній пропаганді.

У цих умовах медіаосвіта стає фундаментальною складовою інформаційної безпеки країни, відіграє стратегічну роль у вихованні патріотизму молоді, формуванні української ідентичності. Медіаосвіта має стати одним з головних чинників забезпечення відкритості освіти щодо сучасних швидко змінюваних знань і наближення змісту освіти до потреб повсякденного життя людини. Медіаосвіта – не тільки шлях до ефективності діяльності людини в системі трудових відносин, але спосіб залишатися самим собою, цілісною особистістю, здатною до самовираження і людяності. Не втрачають значення і традиційні завдання медіаосвіти, які полягають у запобіганні вразливості людини до медіаманіпуляцій і медіанасильства, втечі від реальності, у профілактиці поширення медіазалежностей.

У багатьох країнах медіаосвіта функціонує як система, що стала невід'ємною частиною, з одного боку, загальноосвітньої підготовки молоді, з другого – масових інформаційних процесів. Вона включена до глобалізаційних перетворень і є складовою гарантування конкурентоспроможності економіки, нерозривно пов'язана з розвитком демократії в умовах інформаційного суспільства. Перші досягнення в експериментальному впровадженні медіаосвіти в Україні підтверджують необхідність інтеграції ініціатив суб'єктів освітнього процесу і широкої громадськості в ефективну національну медіаосвітню систему.

Розроблення і прийняття нової редакції Концепції впровадження медіаосвіти в Україні (далі Концепція) – важлива складова модернізації освіти, яка сприятиме побудові в країні інформаційного суспільства, розвитку економіки знань, становленню громадянського суспільства.

Концепція базується на вивченні стану медіакультури населення України та міжнародному досвіді організації медіаосвіти. Основні положення Концепції відповідають завданням, сформульованим у Паризькій програмі-рекомендаціях з медіаосвіти ЮНЕСКО (від 22 червня 2007 р.), резолюції Європарламенту щодо медіаграмотності у світі цифрової інформації (від 16 грудня 2008 р.), Феській декларації ЮНЕСКО з медіаінформаційної

грамотності (від 17 червня 2011 р.) та Паризькій декларації ЮНЕСКО з медіаінформаційної грамотності в цифрову епоху (від 28 травня 2014 р.).

Головною метою Концепції є сприяння розбудові в Україні ефективної системи медіаосвіти, що має стати фундаментом гуманітарної безпеки держави, розвитку і консолідації громадянського суспільства, протидії зовнішній інформаційній агресії, всебічно підготувати дітей і молодь до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формувати у громадян медіаінформаційну грамотність і медіакультуру відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей.

Концепція спрямована на підготовку і проведення широкомасштабного поетапного експериментального і подальшого інтенсивного масового впровадження медіаосвіти в педагогічну практику на всіх рівнях; пріоритетне започаткування шкільної та позашкільної медіаосвіти, яка стане головною інтеграційною ланкою формування цілісної системи медіаосвіти; забезпечення медіаосвіти у вищій школі, насамперед при підготовці фахівців педагогічного профілю; врахування завдань медіаосвіти в ході здійснення освітніх реформ та планування відповідних бюджетних асигнувань; ініціювання широкої громадської підтримки медіаосвітнього руху, включаючи міжнародну співпрацю в цій сфері. Обов'язки провідного координатора впровадження медіаосвіти в країні покладаються на Національну академію педагогічних наук України.

Концепція містить основні терміни, мету, завдання й пріоритети розвитку медіаосвіти в Україні, основні принципи і форми медіаосвіти, напрями, етапи та умови реалізації Концепції.

Основні терміни

Медіаосвіта – частина освітнього процесу, спрямована на формування в суспільстві медіакультури, підготовку особистості до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою мас-медіа, включаючи як традиційні (друковані видання, радіо, кіно, телебачення), так і новітні (комп'ютерно опосередковане спілкування, інтернет, мобільна телефонія) медіа з урахуванням розвитку інформаційно-комунікаційних технологій.

Медіапедагоги – вчителі, викладачі, вихователі всіх ланок системи освіти, працівники бібліотек, керівники і співробітники медіастудій різного профілю в структурі центрів роботи з молоддю та інших організацій, які мають відповідну педагогічну і медіапсихологічну компетентність і впроваджують медіаосвіту.

Медіакультура – культура сприймання і виробництва соціальними групами та соціумом у цілому сукупності інформаційно-комунікаційних засобів, що функціонують у суспільстві, знакових систем, технологій

комунікації, пошуку, збирання, виробництва і передавання інформації. На особистісному рівні медіакультура означає здатність людини ефективно взаємодіяти з мас-медіа, адекватно поводитися в інформаційному середовищі, здійснювати ціннісно-вольову рефлексивну регуляцію інформаційної поведінки.

Медіаобізнаність – складова медіакультури, яка передбачає засвоєння особистістю системи знань про засоби масової комунікації, їх історію та особливості функціонування, користь і шкоду для людини, уміння убезпечити себе від деструктивних медіаінформаційних впливів і вільно орієнтуватись у світі інформації.

Медіаграмотність – складова медіакультури, яка стосується вміння користуватися інформаційно-комуникативною технікою, виражати себе і спілкуватися за допомогою медіазасобів, успішно здобувати необхідну інформацію, свідомо сприймати і критично тлумачити інформацію, отриману з різних медіа, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, тобто розуміти реальність, сконструйовану медіаджерелами, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують.

Медіакомпетентність – рівень медіакультури, що забезпечує розуміння особистістю соціокультурного, економічного і політичного контексту функціонування медіа, засвідчує її здатність бути носієм і передавачем медіакультурних цінностей, смаків і стандартів, ефективно взаємодіяти з медіапростором, створювати нові елементи медіакультури сучасного суспільства, реалізувати активну громадянську позицію.

Медіаінформаційна грамотність – МІГ (media and informational literacy – MIL) – сучасна стратегія ЮНЕСКО, яка полягає у поєднанні традиційних концептів «медіаграмотності» та «інформаційної грамотності» в спільний концепт МІГ, що позначає комбінований набір компетенцій (знань, навичок і відносин), необхідних на сьогоднішній день для життя і роботи. МІГ розглядає всі види засобів масової інформації та інших постачальників інформації, таких як бібліотеки, архіви, музеї та інтернет, незалежно від використовуваних технологій. МІГ спрямована на розширення прав і свободи самовираження людей, забезпечення рівноправного доступу до інформації та знань і сприяння формуванню вільної, незалежної і плюралістичної медіа- та інформаційної системи.

Концепт МІГ передбачає визнання провідної ролі інформації і медіа в повсякденному житті. МІГ лежить в основі свободи слова та інформації, оскільки дає змогу громадянам зрозуміти функції засобів масової інформації та інших постачальників інформації, критично оцінювати їх зміст, а також

ухвалювати обґрунтовані рішення, будучи як користувачами, так і виробниками інформації та медіаконтенту.

Медіаосвітній рух – інтеграція громадських об'єднань різного спрямування, державних інституцій освітнього, культурного та іншого профілю в напрямі розвитку медіакультури суспільства, зокрема дітей та молоді.

Медіаінформаційна безпека особистості – забезпечення комфортних і розвивальних емоційно-когнітивних переживань особистості у її взаємодії з медіапростором для реалізації життєвих завдань і цінностей, частина гуманітарної безпеки. Медіаінформаційна безпека людини залежить від здійснення запобіжних заходів в медіаінформаційному полі з боку держави, а також від здатності кожної окремої особистості чинити опір деструктивним медіаінформаційним впливам – психологічним технологіям впливу.

Деструктивний медіаінформаційний вплив – вплив різноманітного медіаконтенту (інформація та деструктивно спрямовані способи її подання), специфічною ознакою якого є психологічно руйнівний, травматичний, небезпечний зміст повідомлення та/або форми передавання, які мають високий рівень медіаризиків, тобто можуть завдати шкоди здоров'ю, розвитку та психологічному благополуччю людини, зокрема дитини певного віку.

Мета і завдання медіаосвіти

Головною метою медіаосвіти є формування медіакультури особистості в середовищі значущих для неї спільнот (малих груп, родин, навчальних і виробничих колективів, місцевих громад тощо).

Головними завданнями медіаосвіти є сприяння формуванню:

– медіаінформаційної грамотності як комплексу умінь, знань, розуміння і відносин, які дають споживачам можливість: ефективно і безпечно користуватися медіа, усвідомлено обирати, розуміти характер контенту і послуг, приймати рішення та користуватися повним спектром можливостей, які пропонують нові комунікаційні технології та медіаінформаційні системи, а також можливість захистити себе і свою сім'ю від шкідливого або вразливого інформаційного матеріалу;

– медіаімунітету особистості, який робить її здатною протистояти агресивному медіасередовищу і деструктивним медіа-інформаційним впливам, забезпечує психологічне благополуччя при споживанні медіапродукції, що передбачає медіаобізнаність, уміння обирати потрібну інформацію, оминати інформаційне «сміття», захищатися від потенційно шкідливої інформації з урахуванням прямих і прихованих впливів;

– рефлексії і критичного мислення як психологічних механізмів, які забезпечують свідоме споживання медіапродукції і саморегуляцію взаємодії з медіа на основі ефективного орієнтування в медіапросторі та осмислення власних медіапотреб, адекватного та різнобічного оцінювання змісту, джерела, форми і якості надання інформації, її повноцінного і критичного тлумачення з урахуванням особливостей сприймання мови різних медіа, розвивають здатність протистояти зовнішній інформаційній агресії і пропаганді, деструктивним медіаінформаційним впливам;

– здатності до медіаторчості для компетентного і здорового самовираження особистості та реалізації її життєвих завдань, розвитку патріотизму, української ідентичності, згуртованості, солідарності, зокрема для подолання соціальних наслідків воєнних дій на Донбасі та окупації Криму, покращення якості міжособової комунікації і приязності соціального середовища, доброзичливості в мережі стосунків, а також якості життя в значущих для особистості спільнотах.

– спеціалізованих аспектів медіакультури: візуальної медіакультури (сприймання кіно, телебачення), аудіальної і музичної медіакультури, розвинених естетичних смаків щодо форм мистецтва, опосередкованих мас-медіа, сучасних напрямів медіа-арту тощо.

Основні принципи медіаосвіти

Особистісний соціально-психологічний підхід. Медіаосвіта базується на актуальних медіапотребах учнів з урахуванням їхніх вікових, індивідуальних та соціально-психологічних особливостей, наявних медіа-уподобань і рівня сформованості медіакультури особистості та її найближчого соціального оточення.

Перманентне оновлення змісту. Зміст медіаосвіти постійно оновлюється відповідно до розвитку технологій, змін у системі мас-медіа, стану медіакультури суспільства та окремих його верств. Використовуються актуальні інформаційні прецеденти, поточні новини, сучасні комплексні медіафеномени, популярні в молодіжному середовищі. При здійсненні медіаосвіти забезпечується баланс між актуальною сьогоденністю та історичними надбаннями.

Орієнтація на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій. Медіаосвіта спирається на передові досягнення інформаційно-комунікаційних технологій, використовує їх для організації роботи медіапедагогів, формування спільних інформаційних ресурсів, полегшення комунікації та координації в середовищі взаємодії учасників медіаосвітнього руху. Медіаосвіта враховує розвиток новітніх медіа.

Пріоритет морально-етичних цінностей. Медіаосвіта спрямована на захист суспільної моралі і людської гідності, протистоїть жорстокості і різним формам насильства, сприяє утвердженню загальнолюдських цінностей, зокрема ціннісному ставленню особистості до суспільства і держави, до людей, природи, мистецтва, праці та самої себе.

Пошанування національних традицій. Медіаосвіта базується на врахуванні національної та етнолінгвістичної специфіки медіапотреб учнів і педагогів, забезпечуючи паритетність їхньої взаємодії і конструктивність діалогу. Медіаосвіта спрямована на розвиток національної культури, сприяє зростанню престижності україномовного спілкування.

Патріотизм. Медіаосвіта в Україні є важливим засобом формування і зміцнення національної ідентичності, консолідації суспільства, формування свідомої громадянської патріотичної позиції особистості. Медіаосвіта передбачає забезпечення процесу національно патріотичного виховання молоді за допомогою застосування різноформатного медіаконтенту патріотичного змісту та формування інструментальних умінь критичного сприймання, аналітичного опрацювання медійних повідомлень, оцінювання їх достовірності та об'єктивності, а також набуття нових смислів, зміцнення патріотичних почуттів. Розвинена медіаінформаційна грамотність стає невід'ємною складовою конструктивного патріотичного світогляду особистості в умовах інформаційної доби.

Громадянська спрямованість. Медіаосвіта, в міру набуття нею форми медіаосвітнього руху, сприяє розвитку в країні громадянського суспільства. Вона спирається на потенціал громадських об'єднань і асоціацій, узгоджує свої зусилля з розвитком інших громадських рухів. До того ж медіаінформаційна грамотність громадян перетворюється на важливий складник політичної культури суспільства.

Естетична наснаженість. Медіаосвіта широко використовує кращі досягнення різних форм сучасного мистецтва та естетичного виховання засобами образотворчого мистецтва, музики, художньої літератури, кіно, фольклорних практик, розвивається з урахуванням потенціалу існуючих у суспільстві загалом і на місцевому рівні інституцій та окремих проєктів мистецького профілю.

Продуктивна мотивація. У межах медіаосвіти поєднуються акценти на творче сприймання медіа і розвиток здатності учня створювати власну медіапродукцію. Виробництво в медіаосвітньому процесі медіапродукту з метою його подальшого використання в спільноті, на фестивалях, конкурсах тощо сприяє формуванню продуктивної мотивації учасників медіаосвітнього процесу.

Пріоритетні напрями розвитку медіаосвіти

Пріоритетними напрямами розвитку в Україні ефективної системи медіаосвіти є:

- створення системи шкільної медіаосвіти, що закладає основу медіаосвіти протягом життя і передбачає розроблення психологічно обґрунтованих навчальних програм інтегрованої освіти для всіх класів загальноосвітніх шкіл, сприяння поширенню практики інтеграції медіаосвітніх елементів у навчальні програми з різних предметів, з урахуванням профілізації навчання, розвиток різноманітних факультативних, в т. ч. бібліотечних, медіаосвітніх програм для підлітків, упровадження курсу медіакультури для старшокласників, активізацію гурткової роботи, фото-, відео-, анімаційних студій, зокрема медіапсихологічних секцій МАН на всеукраїнському рівні, інших позакласних форм учнівської творчості медіаосвітнього спрямування;

- координація шкільної медіаосвіти з медіаосвітою дітей раннього і дошкільного віку, позашкільною медіаосвітою, медіаосвітою в професійній і вищій школі, системі післядипломної освіти, освіти третього віку, неформальною медіаосвітою;

- розроблення стандартів медіаінформаційної грамотності педагогів, введення медіакомпетентності у професійні стандарти підготовки педагогів, психологів, спеціалістів з соціальної роботи та інших спеціальностей, відповідне врахування вимог медіаінформаційної грамотності в освітніх і освітньо-наукових програмах фахової підготовки, розроблення спеціалізованих навчальних медіаосвітніх курсів для підготовки і перепідготовки працюючих фахівців;

- активізація співпраці вищих навчальних закладів, які готують фахівців для медіавиробництва і сфери мистецтва, з Національною академією наук України, Національною академією педагогічних наук України, Національною академією мистецтв України, зокрема з метою проведення міждисциплінарних досліджень з проблем розвитку медіаосвіти налагодження обміну досвідом і кадрового забезпечення викладання спеціальних дисциплін для медіапедагогів;

- організація за участю Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Незалежної медійної ради, громадських об'єднань і медіавиробників ефективних механізмів захисту дитини від медіапродукції, що може зашкодити її здоров'ю, розвитку і психологічному благополуччю, підтримка різних форм позашкільної освіти, включаючи телевізійні, бібліотечні та інші форми для дітей дошкільного віку, батьківської педагогіки, творчих студій для дітей і молоді, дитячих та

молодіжних фестивалів, конкурсів, проєктів місцевого і всеукраїнського рівня для сприяння розвитку медіакультури і підтримки системи медіаосвіти;

– налагодження повноцінного суспільного діалогу з метою оптимізації медіаосвітньої діяльності самих медіа, підвищення психологічної та педагогічної компетентності працівників редакцій різних медіа, поліпшення якості дитячих і молодіжних програм.

Форми медіаосвіти

Під формами медіаосвіти мається на увазі її здійснення в усіх складових системи безперервної освіти в Україні.

Медіаосвіта дошкільна є принципово інтегрованою і спрямована на збалансований естетичний та інтелектуальний розвиток особистості дитини (включаючи різні форми інтелекту, зокрема емоційний, соціальний і практичний інтелект), забезпечує її захист від агресивного медіасередовища (у тому числі від інформаційного «сміття», невідповідних віковим можливостям психіки дитини інформаційних впливів, зокрема продукції, що містить елементи насильства, жахів, еротики), уміння орієнтуватись, обирати і використовувати адаптовану відповідно до вікових норм медіапродукцію.

Медіаосвіта шкільна включає інтегровану медіаосвіту (використання медіадидактики в межах існуючих предметів), спеціальні навчальні курси, факультативи, гурткову, студійну та інші форми позакласної роботи. Ця форма медіаосвіти спрямована переважно на формування критичного мислення, комунікаційної медіакомпетентності. Важливу роль можуть відігравати шкільні бібліотеки як сучасні комп'ютеризовані центри, в яких концентрується інформаційно-пошукова діяльність учнів.

Медіаосвіта позашкільна спрямована на розвиток способів творчого самовираження особистості, має супроводжувати шкільну медіаосвіту, підсилювати її ефект. Базується переважно на діяльності позашкільних навчальних закладів, публічних (зокрема спеціалізованих дитячих) бібліотек, громадських організацій, на волонтерських і комерційних засадах; охоплює медіаосвіту батьків, сімейну медіаосвіту, використовується в межах психотерапевтичної і психолого-консультаційної допомоги.

Медіаосвіта у вищій школі передбачає підготовку як фахівців для мас-медіа, так і медіапедагогів та медіапсихологів. Крім того, медіаосвітні елементи мають увійти до навчальних програм циклу професійно орієнтованої гуманітарної підготовки з інших спеціальностей у відповідних їм обсягах (предметна професійна медіаосвіта).

Батьківська медіаосвіта забезпечує ефективність медіаосвіти сім'ї як провідного чинника і соціального середовища ранньої соціалізації дитини;

здатність забезпечувати дитину раннього віку від негативного впливу на її розвиток. Має стати частиною цілісної системи медіаосвіти, зокрема включатися до психологічного блоку підготовки фахівців різних профілів у вищій школі, громадських шкіл свідомого батьківства, діяльності бібліотек, соціальних служб і центрів по роботі із сім'ями тощо.

Медіаосвіта дорослих – форма безперервної освіти, заснована на використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і новітніх медіа; забезпечує вирівнювання досвіду поколінь (зокрема старшого покоління, соціалізація якого відбувалася в умовах іншої системи мас-медіа), постійний особистісний розвиток і підвищення кваліфікації. Медіаосвіта дорослих є необхідною складовою інформаційної безпеки держави в умовах зовнішньої інформаційної агресії і пропаганди, сприяє стійкості населення до деструктивних медіаінформаційних впливів.

Медіаосвіта засобами медіа (неформальна медіаосвіта) – провідна форма стихійної медіаосвіти дітей і дорослих, яка, однак, за відповідних зусиль може набувати ознак цілеспрямованості та конструктивності. Цілеспрямована медіаосвіта засобами медіа забезпечується навчальними, інформаційно-аналітичними, інформаційно-розважальними програмами та медіапроектами, потребує значного підвищення якості освітньої медіа-продукції, залучення до виробництва та експертизи якості медіапродукту фахових медіапедагогів і медіапсихологів.

[...]

Основні умови реалізації Концепції

Пріоритетною умовою ефективної реалізації Концепції є її наукове забезпечення. Доцільно започаткувати міжвідомчу програму з розвитку медіаосвіти в Україні, яка забезпечила б координацію зусиль установ НАПН та інших зацікавлених організацій щодо реалізації Концепції, розроблення науково-методичних засад забезпечення різних форм медіаосвіти в умовах реформування системи освіти.

Важливими умовами впровадження медіаосвіти в Україні також є:

– удосконалення нормативно-правової бази взаємодії мас-медіа і освітніх інституцій на всіх рівнях, включення формування системи медіа-освіти до переліку державних пріоритетів інноваційного розвитку суспільства та стратегії державної інформаційної політики;

– забезпечення готовності фахівців системи освіти до розв'язання медіаосвітніх проблем і суперечностей, що потребує перебудови звичних форм роботи, вдосконалення змісту і форм підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації, зорієнтованих на випереджувальне ознайомлення з

медіаосвітніми інноваціями насамперед шкільних практичних психологів і соціальних педагогів;

– якісне програмно-методичне та інформаційне забезпечення, зокрема створення спільних інформаційних ресурсів, програмне забезпечення роботи віртуальних медіаосвітніх груп і мультидисциплінарних конференцій, створення та адміністрування тематичних медіаосвітніх сайтів;

– активізація міжгалузевої і міжнародної взаємодії, здійснення спільних наукових проєктів, проведення круглих столів, міжвідомчих семінарів, конференцій, фестивалів з медіаосвіти.

Взаємодія закладів освіти із зацікавленими відомствами і громадськими організаціями з питань медіаосвіти здійснюється на всіх рівнях. У найближчій перспективі видається доцільним створення Комісії з медіаосвіти при Науково-методичній раді Міністерства освіти і науки України та відповідної Громадської ради з медіапедагогіки і медіапсихології при Президії Національної академії педагогічних наук України, які сприяли б підвищенню ефективності офіційної взаємодії на вищому рівні представників відомств і громадських організацій з медіаосвітянами.

URL: <http://mediaosvita.org.ua/book/kontsepsiya-vprovadzhennya-mediaosvity>.

3.2. Концепції змісту освітніх галузей загальної середньої освіти

МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

1992

Проект

Концепція літературної освіти. Єдність національної гуманітарної освіти в поліетнічних умовах України*

Сьогодні вже не викликає сумніву необхідність гуманітаризації освітньої системи в цілому. Школа мусить позбутися важкого баласту «виробництва людини», зробити рішучий поворот до формування особистості учня. Стара освітня система успішно виконувала своє соціальне призначення: виховувала покірний, наляканий, «політично грамотний» людський матеріал тоталітарного суспільства, нещадно придушувала будь-яку непокору чи вільнодумство. Досягалося це не окремими предметами, а єдиним комплексом заходів, серед яких головними були примусовий догматизм, еkleктичний характер знань, що об'єднувались на основі класової доктрини. Очевидно, що звичайною заміною одних творів на інші у програмах літератури й переглядом курсу історії сьогодні обійтися неможливо. Мова йде про зміну змісту освіти, перенесення основного акценту на конкретну людину, на дисципліни гуманітарного циклу, на виховання буття в культурі.

[...]

Якщо «українська національна школа» буде розумітися як винятково «україномовна» (а концепцію освіти тих наших громадян, які навчаються російською, польською, єврейською, розроблятимуть у Росії, Польщі, Ізраїлі?), то ми ніколи не створимо справжню концепцію національної освіти України, себто власне чіткі вимоги до освітнього цензу громадянина, незалежно від його рідної мови.

[...]

Таким чином, слід окремо розробити програми та посібники з курсу світової літератури для шкіл з українською мовою навчання і окремо ж – програми та посібники з інтегрованих курсів російської словесності, польської словесності тощо – для тих шкіл з українською мовою навчання, де

** Проект цього документа впродовж 1992–1993 рр. розробили старші наукові співробітники Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка АН України, кандидати філологічних наук А. Є. Кравченко, В. Я. Звиняцьковський.*

Текст подано в скороченому вигляді.

відповідні мови вивчаються як «треті». Разом із вирішенням цього нагального (передусім із політичних міркувань) культурно-освітнього питання слід було б подумати й про окремі курси з англійської, французької, німецької та іспанської словесності: адже в багатьох школах з українською мовою навчання ці «другі мови» вже зараз вивчаються з першого класу, і варто скористатися з цього, аби виховувати європейця, який іноземну літературу (зокрема й художню) читає в оригіналі.

Отже, для шкіл з українською мовою навчання слід розробити такі літературні курси:

- 1) рідна література та народознавство;
- 2) світова література (загальний курс);
- 3) конкретні «словесності» – інтегровані курси для тих шкіл з українською мовою навчання, де вивчаються відповідні «другі» (європейські) і «треті» (народів України) мови.

Очевидно, у більшості шкіл з українською мовою навчання (особливо на сході й на півдні) «третьою мовою» буде обрано російську – хоч вивчення її не є обов'язковим для шкіл з українською мовою навчання, замість неї може бути обрана татарська, єврейська, польська тощо. Тому слід негайно створити умови для вивчення цих мов як «третіх» (підготовка вчителів української словесності також і з цих мов), не забуваючи й про нові курси російської словесності для україномовних шкіл.

Для шкіл етнічних меншин передбачається така схема літературної освіти:

- 1) рідна словесність;
- 2) українська словесність;
- 3) світова література.

Однак основне науково-методичне завдання полягає не стільки в тому, щоб розробити два загальних курси для україномовної, по два загальних курси для кожної з етнічних і цілу низку спеціальних курсів як для україномовної (див. п. 3), так і для етнічних (див. п. 1) шкіл, а скільки в тому, щоб, по-перше, створити споріднені курси в школах з різними мовами навчання в рамках єдиної концепції як своєрідні «гаранти взаєморозуміння» випускників цих шкіл; і, по-друге, зробити зв'язок між вивченням кожного з трьох предметів «усередині» школи певного типу таким тісним, щоб ці предмети викладалися також за єдиною концепцією, одним учителем (учитель-філолог україномовної школи, учитель-філолог російськомовної школи і т. д.) і призводили не до формального засвоєння фактів, а до виховання в таких аспектах: виховання читача (естетичне виховання); виховання особистості (моральне виховання).

Для вирішення цих двох головних наукових завдань у галузі розробки концепції літературно-гуманітарної освіти ми висуваємо п'ять дидактичних ідей:

1. Рідну мову та літературу дитина не тільки вивчає (суто філологічно), а в них «живе», тобто протягом дитячих та юнацьких років активно проймається ними. Лише за такої умови людина житиме в культурі й надалі, зокрема читатиме художні твори (адже невелика користь від того, що всі більш-менш видатні твори людина перегорнула в шкільному віці, а після школи до рук не бере). Потрібно привчати учня до думки, що головне він читатиме в дорослому віці, а в шкільні роки слід виховувати потребу й уміння читати.

2. Неможливо знати світову культуру без знання культури, мови, літератури найближчого сусіда, які вивчаються єдиним «блоком»: мова через літературу, література через мову.

3. Світову культуру слід вивчати не як «телефонну книгу», а через вивчення конкретних текстів у перекладах, а окремих уривків – мовою оригіналу (у зв'язку з вивченням однієї зі світових мов).

4. Усі курси літератури в школі мають бути не курсами історії літератури (оглядовими), а інтегрованим за принципом надання щоразу нової світоглядної та естетичної інформації – через конкретний текст. Неприпустимим є ознайомлення з текстом «з критики» або «за уривками».

5. Читання різних курсів різними предметниками призводить у кращому разі до плутанини, у гіршому – до міжетнічних антагонізмів. Коли, скажімо, аби дотриматись «золотої середини», треба прочитати два романи – один український, другий російський, то навчальна користь від такого читання сумнівна. Отже, не «предметник» на всі класи, а свій учитель для кожної групи дітей, які зростатимуть на очах і за допомогою цього вчителя. Головне, щоб рідна мова й мова вчителя була однаковою, і щоб цей учитель був спеціально підготовлений працювати з дітьми його етнічної групи, яких він через рідну культуру поведе далі до сусідньої, ще далі до світової (йдеться, звісно, не про хронологію, а про логіку навчальних планів).

Принципи побудови програми з літератури

[...]

Загальна обов'язкова літературна освіта повинна давати мінімум знань з історії і теорії предмета, контур основних етапів розвитку процесу, але максимум навичок духовного осягнення, співтворчості. Акцент повинен бути зроблений на вихованні грамотного, культурного читача, а відтак – не на «обов'язкових» творах, а на творах цікавих, які можуть по-справжньому служити ґрунтом для такого виховання. (Не варто забувати й про те, що нині

література взагалі поставлена в умови жорсткої конкуренції з кіно і телемистецтвом, тому будь-який «прохідний» твір може лише зашкодити).

[...]

Академічний курс історії літератури не співпадає в основних своїх цілях із шкільним курсом літератури. Якщо перший підпорядкований вивченню й максимально детальному осмисленню літератури, етапів її розвитку тощо, то другий має зовсім іншу мету: засновується на «історії» юного читача, вихованні його буття в літературі, етапах входження в її храм, усвідомленні себе в ній і ширше – в культурі. Послідовність і специфіка такого входження цілком відмінна від методології академічного курсу.

Історико-літературний принцип організації матеріалу пропонується замінити на історіософський. Це дозволить зберегти основні контури академічного курсу, узгодити його зі шкільними дидактичними цілями. Замість хронології літературного процесу обрано послідовну зміну епох, література про які підібрана не лише сучасна, а й інших часів. Критерії відбору – цікавість, художність і вікова доступність. Це дозволить створити вузлові життєзнавчі структури в рамках певних епох, які б органічно й вільно доповнювалися відомостями з інших дисциплін: історії, народознавства, світової літератури, історії мистецтв, певним чином адаптованих філософії, психології – себто культурології. Літературна освіта в школі повинна мати власну логіку, що забезпечить вільний добір лектури з найрізноманітніших жанрів лірики, епосу, драматургії, фантастики, фольклору тощо. Ці вузлові структури повинні бути за своїм характером відкритими для щоденного позашкільного досвіду дітей, сприяти формуванню певних моральних понять, регламентувати відповідні форми поведінки й ставати інструментом для пізнання світу, допомагаючи розширити коло емоційних та інтелектуальних контактів із дійсністю.

[...]

Індикатором глибини засвоєння курсу літератури може бути оволодіння усним писемним мовленням. Знання будь-якого фактичного матеріалу, в тому числі літературного, може лише допомогти у викладі власної думки про цей матеріал, а не замінити власної думки. Через те вироблення навичок усних і письмових відповідей слід розглядати не стільки як розвиток мовлення, скільки як процес вироблення, формування власної думки про те чи інше явище. Розвиток мовлення тут не повинен заступати розвиток мислення, який становить один із головних компонентів літературної освіти. Всіляке розширення сфери самостійного мислення, вироблення переконань і системи поглядів на світ слід визнати основним

завданням курсу літератури. Тільки на цій основі можливий продуктивний розвиток мовлення.

Програма з літератури повинна забезпечити процес поступового, цілеспрямованого входження юного читача в храм літератури як мистецтва, частини культури народу. Максимальна увага має приділятися розвиткові самодіяльності, творчої ініціативи, проблемним формам навчання, зацікавленню учнів. Конкретними цілями цього процесу є:

- знання основних епох розвитку літератури, певного кола класичних творів, найкolorитніших біографій письменників, перлин народної творчості;
- опанування літературознавчих понять – жанру, художнього образу, поетики твору (сюжету, композиції, художньої мови), визначених відомостей з теорії літератури та естетики;
- розвиток культури емоцій, естетичного смаку, співпереживання, відшукання улюблених книг і героїв;
- розвиток самостійного мислення, уміння реферувати чужі думки й вільно висловлювати власні.

Згідно з віковими особливостями розвитку дитини загальноосвітній курс української літератури доцільно розбити на чотири розділи, в основу яких покладені історіософські уявлення про певні епохи в розвитку нашого народу і відповідно – національного характеру, втіленого в героях фольклору і літератури.

У 5–6 класах це буде блок народнопоетичних жанрів і відомостей про давньоруську літературу, літописи, релігійні тексти – епоха Київської Русі. До нього ввійдуть і сучасні історичні твори дитячої літератури. У цьому віці в дитячому сприйнятті ще домінує казкове бачення світу, безпосередність, синкретизм, емоційність, через те є сенс головну увагу зосередити на тому матеріалі, який максимально повно здатен задовольнити й розвинути ці якості. Перевага надається фольклорним жанрам (як оригінальним, так і в літературній інтерпретації) – казкам, легендам, іграм тощо.

В основу цього періоду покладено уявлення про циклічність природних і соціальних явищ – народження, розквіт і смерть. Найширше буде представлений народний календар зі спеціальним завданням актуалізації побутового досвіду, щоденних спостережень. З обсягу власне літературної лектури використовується відповідним чином інтерпретована інформація про найдавніші пам'ятки-літописи, «Слово о полку Ігоревім» та інші. В центрі уваги – духовне пізнання, переживання епохи Київської Русі, її становлення, розквіту й загибелі.

7-й клас – література епох козаччини, українського бароко, історичні повісті про ті часи, подані через найширше духовне осягнення образу запорозького козака, національного характеру, етнопсихології – з урахуванням специфіки вікового сприймання. Курс літератури цього періоду покликаний забезпечити становлення й розвиток романтичних зацікавлень юного читача. Історична епоха, яка вивчається в цьому класі, дає благодатний матеріал для таких цілей. Крім давньої української літератури, твори якої будуть використані в невеликому обсязі, програма широко оперуватиме пізнішими текстами історико-пригодницької прози, присвяченої запорозькому минулому. Буде продовжено ознайомлення з фольклорними жанрами, зокрема думами, історичними піснями, творчістю мандрівних дяків тощо.

Зростає складність літературознавчих завдань: учні одержують поняття про сюжет, основу розуміння літературного характеру, біографію як сюжет життя (на основі художніх біографій видатних діячів минулого) тощо.

8-й клас – нова українська література, стрижнем якої буде образ Шевченка як універсальна призма всієї епохи – поневолення українського народу й боротьби за його незалежність. Творчість Котляревського, Квітки-Основ'яненка та інших подаватиметься під кутом зору духовного зусилля народу в збереженні своєї самобутності, створення літературної мови.

Біографія і творчість Т. Г. Шевченка – апофеоз самоутвердження українства й боротьби за незалежність, і разом з тим – вершина гуманістичної думки. Основна увага при вивченні спадщини геніального митця зосереджуватиметься на естетичному змісті його творчості, її морально-філософських аспектах, ролі в політичній історії України, в остаточному підсумку – на цілісному духовному освоєнні постаті Кобзаря, з використанням певного аналітичного інструментарію, набутого в попередні роки і постійно розширюваного тепер уже за рахунок поезики, певних знань з теорії літератури.

9-й клас – завершення нової української літератури, творчість Панаса Мирного, Лесі Українки, Івана Франка, Івана Нечуя-Левицького – і (в II півріччі) новітня література, подана в характерах «бійців революції» та їхніх антиподів, як вони постали у творах 20-х років і в соцреалізмі (новітній титанічний міф).

У цьому віці підлітки проходять небезболісний період самоутвердження, вироблення стійких стереотипів мислення і поведінки, прагнуть усвідомити своє місце в світі. Зростає інтерес до лірики, інтимних переживань, інтелектуально наснаженої літератури, творів моральної проблематики. Разом з тим зростає підвищена вимогливість,

суперкритицизм, що диктує необхідність особливо пильного добору творів для вивчення (це стосується передусім літератури ХХ ст.). Не менш напруженим повинен бути й загальний «сюжет» курсу, атмосфера моральних шукань, яку створюватиме не лише літературний матеріал, а й способи його опанування – диспути, полеміка тощо, з акцентуванням на морально-філософському, психологічному змісті.

Курс літератури у старших класах побудований на матеріалі кінця ХІХ – початку ХХ ст. як найбільш актуальному для сучасного культурного процесу й соціалізації особистості. Зростає рівень складності літературознавчих категорій, філософсько-психологічного трактування образів. Основний акцент, як і в попередніх класах, припадатиме на моральну проблематику, літературний характер як універсальний інструмент пізнання світу людини. Поряд з тим розкривається можливість ширшого використання історико-літературних відомостей, вивчення найголовніших літературних течій, стильових напрямів, загальнокультурного контексту тощо.

10-й клас охоплюватиме розвиток літератури від І. Нечуя-Левицького до 20-х років ХХ ст., 11-й – від «розстріляного відродження» до наших днів, із належним урахуванням «забутих імен», творчості письменників діаспори.

[...]

Підручник

Підручник із літератури не являтиме собою сумновідому «критику» з переказом змісту, теми й ідеї творів. Основними завданнями навчальної книги слід визнати максимально повне забезпечення вчителя і учнів матеріалом для урочної й позаурочної роботи, а не готовими висновками.

[...]

Текст підручника складатиметься з трьох компонентів: художніх творів, запитань до них і стислого інтерпретаційного масиву, який міститиме відомості про окремих письменників, культуру епохи, теоретико-літературні поняття тощо. Кожен із цих компонентів матиме свою логіку, свій «сюжет», який розвиває певну тезу (чи ряд тез), простежуючи їх на щоразу іншому матеріалі – як конкретно-образному, так і раціонально-дискурсивному. Тобто підручник не йтиме слідом за онтологією літературного процесу, а матиме в кожному класі власну внутрішню ідею, котра доповнюватиме суто літературознавчий підхід певними морально-філософськими, психологічними, культурологічними елементами.

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1992. – № 24. – С. 24–28 ; 1993. – № 2. – С. 2–8.

Концепція вивчення мов національних меншин у загальноосвітніх школах України*

Реформування мовної освіти, що характеризує сучасну школу, здійснюється за кількома напрямками. Передусім воно спрямоване на забезпечення такого рівня викладання української мови, який відповідав би її статусу державної мови. Нові вимоги висуває життя і до володіння іноземними мовами. Окрім того, перед школою постала проблема вивчення мов етнічних меншин, більшість з яких протягом багатьох десятиліть або й загалі ніколи в Україні не вивчалася. Наша держава проголосила право кожного громадянина вчитися рідної мови, і перед педагогічною наукою, перед школою стоїть складне завдання: визначити теоретичні засади, розробити методичне забезпечення вивчення мов етнічних меншин України.

І цей аспект мовної освіти є однією з найменш розроблених проблем у нашій педагогіці. Певні підходи до її розв'язання визначено в Концепції вивчення мов етнічних меншин, що була опрацьована в Інституті педагогіки АПН України. Пропонуємо читачам цю Концепцію і запрошуємо до розмови щодо порушеної проблеми.

Національні меншини становлять сьогодні понад чверть населення України. Задоволення їхніх освітніх, культурних потреб є актуальною проблемою суспільства. У Конституції зафіксовано, що український народ – це громадяни України всіх національностей; вони мають рівні права й обов'язки, зокрема – у галузі освіти. Стаття 53 говорить: «Громадянам, які належать до національних меншин, відповідно до закону гарантується право на навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних закладах або через національні культурні товариства».

Але тут є деякі складнощі. Багато національних меншин зберегло свою мову у вкрай обмежених сферах використання, інші – майже втратили її. З понад 100 мов національних меншин у школах України за останні десятиліття вивчали лише російську, молдавську, угорську та польську мови. Інші мови, більшою чи меншою мірою поширені в Україні, до останнього часу не були представлені у школі.

З часу проголошення незалежності України і прийняття «Декларації прав національних меншин в Україні» ситуація помітно змінилася. Правом вивчення рідної мови у школі скористалася вже значна частина національних

* Документ розробила лабораторія російської мови та мов етнічних меншин Інституту педагогіки АПН України.

Текст подано в скороченому вигляді.

меншин. Важливо зазначити, що кількість викладових мов майже не збільшилась, зате бурхливо зростає кількість мов, що вивчаються як окремі предмети, факультативні курси та ін. Цей процес, що інтенсивно розвивається «знизу», потребує концептуального осмислення, визначення принципів позицій, на основі яких здійснюватиметься подальший розвиток цього важливого напрямку роботи освітньої галузі.

[...]

Мовна освіта має складатися з: української, мови однієї з національних меншин та іноземної мови. Це сприятиме вихованню інтересу, поваги не лише до рідної та державної, а й до інших мов України, що важливо і для загального та мовного розвитку учнів, і для нормалізації міжнаціональних стосунків у країні.

Мета навчання мов національних меншин

Навчання мов національних меншин в Україні спрямоване на формування і розвиток:

- умінь користуватися мовою як засобом спілкування, пізнання, прилучення до культури народу – носія цієї мови;
- знань про мову; вміння бачити спільне й відмінне у виучуваних мовах; уявлення про культурний та мовний плюралізм, притаманний суспільству;
- автономної двомовності, вміння переходити з однієї мови на іншу, не плутаючи їх; навичок спілкування з носіями інших мов, культур;
- національної свідомості учнів, а також почуття патріотизму; поваги до державної мови та до мов національних меншин, толерантності у ставленні до представників інших національностей.

Варіанти шкільних курсів мов національних меншин

Мова тієї чи іншої національної меншини може бути:

- єдиною мовою викладання в школі;
- мовою викладання частини предметів;
- мовою навчання у початкових класах, а далі поступатися українській мові;
- окремим предметом (наскрізним чи розрахованим на кілька років) у школі з іншою мовою викладання (обов'язково-вибіркова частина навчального плану);
- факультативним курсом у школі з іншою мовою викладання;
- предметом вивчення (ознайомлення) на гурткових та інших позакласних заняттях.

Застосування мови національної меншини як мови навчання (основної чи єдиної у школі) практично можливе сьогодні лише для кількох мов: російської, угорської, румунської та небагатьох інших. Школи з цими мовами навчання мають задовільне науково-методичне та кадрове забезпечення; учні, які йдуть до цих шкіл, виявляють достатньо високий ступінь володіння мовою навчання (бо це для них перша, материнська мова). Отже, ці школи, піднявши рівень викладання української мови, можуть дати школярам належну загальноосвітню підготовку.

[...]

Зміст навчання мов національних меншин та основні його характеристики

Зміст мовних курсів формується за трьома основними змістовими лініями і складається з трьох основних компонентів.

Мовленнєвий компонент – визначає зміст роботи, спрямованої на формування й розвиток навичок мовленнєвої діяльності (рецептивні та продуктивні її види), вказує рівні сформованості відповідних навичок з урахуванням особливостей паралельного функціонування двох (кількох) мов, потреби підтримувати контакти з носіями інших мов, культур.

Мовний компонент – окреслює певне коло відомостей про мову, її роль у житті людини та суспільства, про мовні одиниці різних рівнів (переважно з огляду на особливості їх функціонування в усному та писемному мовленні); а також про спільне та відмінне у виучуваних мовах, їх взаємовплив; визначає навчальні вміння щодо лінгвістичного матеріалу.

Лінгвонародознавчий компонент – окреслює коло відомостей про культуру, традиції народу, його минуле та сучасне; про країну походження національної меншини; про контакти з іншими народами, передусім в Україні; визначає уміння застосовувати ці знання у спілкуванні в багатонаціональному середовищі. Матеріали лінгвонародознавчого характеру розглядаються, перш за все, у мовному та мовленнєвому аспектах. Це передбачає, наприклад, засвоєння учнями безеквівалентної лексики, яка позначає реалії життя народу; фразеологічних висловів, прислів'їв, приказок, що мають етнокультурний колорит і відображають характер, життєвий досвід народу та ін.

За конкретним наповненням вказаних змістових ліній мають бути розроблені мовні курси трьох рівнів (I–III). Вони різнитимуться головним чином тим чи іншим співвідношенням мовної теорії та мовленнєвої практики в курсі, обсягом знань та умінь, які мають бути сформовані. Так, курс I рівня передбачає переважно практичне оволодіння мовою (у тому разі, коли школярі зовсім чи майже не знали її на початку шкільного вивчення).

Основна увага приділяється розвитку вміння сприймати на слух усне мовлення, говорити (переважно на побутові теми), певною мірою читати й писати. Розширюються одночасно й знання учнів про культуру, традиції народу; формуються, розвиваються вміння дотримуватися правил мовленнєвої та немовленнєвої поведінки, що мають певну національну специфіку, вміння брати участь у тих видах діяльності, які яскраво характеризують культурну своєрідність народу.

Курс мови I рівня не обов'язково має бути наскрізним, він може плануватися лише на кілька років навчання. Крім носіїв мови, його доцільно пропонувати представникам інших національностей, які прагнуть практично оволодіти мовою, поширеною в тому чи іншому краї.

Курс II рівня є більш поглибленим, він має забезпечити більш високий рівень сформованості навичок аудіювання, говоріння, читання й письма з огляду на потреби використання мови у різних сферах діяльності. Такий курс передбачає засвоєння учнями досить широкого кола знань про мову, однак ця робота має бути підпорядкована розвитку навичок мовлення і не суперечити практичному (мовленнєвому) характеру курсу. Важливим завданням курсу II рівня є також формування в учнів досить великого обсягу знань та умінь з народознавства, володіння культурою спілкування з носіями своєї та інших мов і культур.

Курс II рівня розробляється в тих випадках, коли мова вивчається як окремий предмет з числа обов'язково-вибіркових дисциплін. Він може бути запропонований тим національним меншинам, які, надавши перевагу україномовній школі, прагнуть здобути ґрунтовні знання з рідної мови.

Курс мови найвищого (III) рівня застосовується у школах, в яких мова національної меншини є основною мовою викладання. Як і інші варіанти, такий курс має комунікативне спрямування, передбачає засвоєння учнями широкого кола знань про мову і на цій основі – значно вищий рівень сформованості навичок мовленнєвої діяльності, орієнтованих на різноманітні сфери використання мови (зокрема ті, що мають національно-культурну специфіку), а також високий ступінь сформованості, національно-української двомовності.

Технологія навчання мов національних меншин розробляється на основі поєднання досягнень методики першої (викладової) мови та іноземних мов. Вона розробляється з огляду на такі характеристики мовних курсів усіх трьох рівнів:

– комунікативна спрямованість, орієнтованість на формування й розвиток комунікативної компетенції (мовленнєвої та соціокультурної);

– діяльнісний характер навчання, застосування не лише репродуктивних, а й проблемно-пошукових, творчих видів діяльності різних форм організації навчальної роботи – колективних, групових, індивідуальних; широке застосування у навчанні аудіовізуальних матеріалів, комп'ютерних технологій;

– зіставлення (відкрите чи приховане) тих мов, що вивчаються у школі, а також літературної мови та діалектів, носіями яких є учні; формування навичок самоконтролю у мовній поведінці при користуванні двома (кількома) мовами;

– принцип двомовності (національно-української чи українсько-національної) у засвоєнні основної термінологічної лексики із загальноосвітніх предметів, що дасть учням можливість у разі потреби продовжувати освіту іншою мовою;

– інтегрований характер навчання, поєднання в курсі мови, літератури (читання), народознавства; це не стосується тих мов, які є мовами шкільного викладання;

– особистісна орієнтованість навчання; врахування певних особливостей національного характеру, сприйняття світу, стереотипів поведінки, зокрема у формуванні мотивації до навчання.

Науково-методичне забезпечення

Проблеми науково-методичного забезпечення аналізуються з урахуванням того новим чи традиційним для нашої школи є той чи інший мовний курс, а також того, який рівень його складності планується.

Науково-методичне забезпечення тих кількох мов, що вивчались у школі в попередні роки (російська, угорська, румунська, польська) має бути вдосконалене, модернізоване відповідно до реалій сьогодення. Ті мовні курси, що лише започатковуються у школах України (єврейська, новогрецька, кримськотатарська, болгарська, чеська, турецько-месхетинська та ін.) потребують виконання цілого комплексу науково-дослідних робіт для створення програм, підручників, різноманітних дидактичних матеріалів, посібників для учнів та учителів; видання художньої, науково-популярної та іншої літератури для учнівського читання на різних етапах навчання.

[...]

Належна розробка науково-методичного забезпечення навчання мов національних меншин потребує багатоаспектних досліджень. Передусім – лінгвістичного вивчення мов, що представлені в Україні, у тому числі діалектів тієї чи іншої мови; а також лінгводидактичний опис мови як предмета шкільного навчання.

Необхідні дослідження мають бути замовлені вищим навчальним закладам, інститутам системи НАН на виконання довгострокової програми підтримки й розвитку мов національних меншин. Така програма має, зокрема, передбачити пріоритетність вивчення мов, що функціонують в Україні на гуманітарних факультетах університетів та педагогічних вузів.

Створення науково-методичного забезпечення для навчання мов національних меншин не можна цілком покласти на місцеві органи освіти, тим більше – на інші країни, зацікавлені у вивченні своїх мов у наших школах. Ці проблеми потрібно розв'язувати на загальнодержавному рівні, повною мірою використовуючи науковий потенціал НАН та АПН України.

Організаційні заходи

Обсяг і важливість проблем, пов'язаних з освітою національних меншин, досить значні, тому для їх розв'язання необхідно створити науково-дослідний інститут, у якому б вивчалися загально-педагогічні проблеми навчання й виховання у школах з неоднорідним національним складом учнів.

Він координував би також роботу, спрямовану на забезпечення навчально-виховного процесу шкіл з багатонаціональним складом учнів, яка здійснюється викладачами вузів, науковцями, окремими вчителями, працівниками невеликих лабораторій при деяких обласних інститутах післядипломної підготовки вчителів.

Освіта України. – 1997. – 21 лют. (№ 9). – С. 8–9.

2002

Концепція літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі*

Вступ

Визначальною рисою державних документів є орієнтація школи на особистість учня. «Освіта ХХІ століття – це освіта для людини. Її стрижень – розвиваюча, культуротворча домінанта, виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє критично мислити, опрацьовувати різноманітну інформацію, використовувати набуті

* Концепцію розробила група вчених лабораторії літературної освіти Інституту педагогіки АПН України: керівник групи – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України Н. Й. Волошина; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Л. А. Сімакова; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник А. М. Фасоля; кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник З. О. Шевченко.

знання і вміння для творчого розв'язання проблем, прагне змінити на краще своє життя і життя своєї країни»*.

Прийняті документи є програмними й для літературної освіти. Література як шкільний предмет дедалі більше стає носієм народної моралі, загальнолюдських цінностей, засобом розвитку історичної пам'яті, формування національної самосвідомості.

Серед найголовніших завдань сучасної школи (а, значить, і літературної освіти) в Концепції 12-річної загальноосвітньої школи визначено запровадження таких методів навчання, які розвивають «уміння самостійно вчитися, критично мислити, здатність до самопізнання і самореалізації особистості у різних видах творчої діяльності, вміння і навички, необхідні для життєвого і професійного вибору»*.

Нагальна потреба розв'язання цих проблем і зумовила розробку цієї Концепції як документа, що визначає стратегію, напрямок розвитку літературної освіти на найближчі 10 років.

Мета і завдання літературної освіти

В умовах реформування системи освіти, коли найвищою цінністю суспільства проголошується людина, шкільна літературна освіта покликана створити на основі засвоєння літературних знань оптимальні умови для інтелектуального розвитку і соціалізації особистості. Виховання громадянина України.

Засвоєння літератури в школі передбачає формування таких читацьких якостей учня: емоційна схвильованість, відтворююча і творча уява; здатність до співпереживання, естетичної насолоди; уміння «читати» словесні образи, бачити художню деталь, сприймати твір у його художній цілісності та єдності; усвідомлення індивідуальності письменника; здатність осмислити створенні ним характери, конфлікти, ідеї, позиції; самостійність та обґрунтованість оцінок, уміння зіставляти, аналізувати, оцінювати твори і творчість письменників; володіння навичками усного й писемного мовлення. Усе це має сприяти особистості в самоосвіті, самовихованні та самовизначенні.

Вивчення літератури в 12-річній школі має забезпечити розв'язання таких завдань:

- утвердження естетичної функції мистецтва слова;

* Концепція 12-річної загальної середньої освіти. Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. 2002. № 2.

* Там само.

- оволодіння змістом української літератури, усвідомлення її місця серед інших національних літератур, формування читацьких умінь школярів;
- сприяння розвитку естетичних смаків учнів, розуміння ними специфіки художньої літератури як виду мистецтва, особливостей творів різних родів, жанрів, стилів, авторів;
- допомога учневі в засвоєнні системи загальнолюдських і національних цінностей і на цій основі створення власної аксіологічної шкали, формування життєвого ідеалу;
- формування наукового світогляду учнів на основі засвоєння системи літературних знань: найважливіших літературних фактів, теоретичних понять, закономірностей розвитку літературного процесу на доступному рівні узагальнень світоглядного характеру; виховання відповідного ставлення до засвоєння літературних знань;
- всебічний розвиток особистості, здатності до самоосвіти й самореалізації з урахуванням задатків, здібностей і нахилів учнів, формування умінь критично мислити, висловлювати власні думки, обґрунтовані судження, давати самостійні оцінки;
- усвідомлення ролі літературних знань, які найповніше утверджують принципи гуманізму, високої моральності та самоцінності кожної людини, її духовної життєдіяльності;
- сприяння самовизначенню особистості з урахуванням можливого обрання майбутньої професії.

Мета і завдання літературної освіти досягаються шляхом добору текстів, засвоєння учнями знань, вироблення умінь і навичок, аналізу художнього твору, образу-персонажа, літературного процесу, які:

- спонукають школярів до самоаналізу, допомагають зрозуміти як власний духовний світ, так і героїв художніх творів, інших людей;
- активізують процес національної ідентифікації, формування національної самосвідомості, національного ідеалу;
- розкривають красу художнього слова, його силу й виражальні можливості;
- вказують шлях до самовдосконалення, творчого застосування здобутих знань.

У зв'язку з цими завданнями актуальності набуває проблема визначення змісту шкільної літературної освіти.

Зміст і структура літературної освіти

Методологічною основою формування змісту літературної освіти є врахування інтересів, запитів і цінностей дитини як суб'єкта навчального

процесу, перехід від простого нагромадження знань до вивчення літератури з позицій культурологічної науки.

У системі літературної освіти українська література є могутнім джерелом духовності. Вона нерозривно пов'язана з традиціями національної культури і є своєрідною художньою історією народу.

В основу побудови змісту літературної освіти покладені найголовніші принципи державної політики України в галузі освіти: фундаментальності, науковості і системності знань, врахування культурологічного та національного аспектів, а також найкращих надбань вітчизняної та зарубіжної літератури.

Основою літератури як навчального предмета є читання й вивчення художніх творів. Естетичне спрямування їх, аналіз та вимагають певних знань з теорії та історії літератури, читацької культури, мовленнєвих умінь. Таким чином, до складу навчального предмета «література» входять художні цінності мистецтва слова (основа курсу), літературознавчі знання, що забезпечують опанування художніх цінностей і розвивають здібності та уміння сприймати та аналізувати художній твір.

Найважливішими критеріями добору художніх творів для вивчення мають бути:

- висока художня цінність;
- інтерес, який вони викликають в учнів;
- суспільне й літературне значення для тієї епохи, коли твір був написаний, і для сьогодення;
- доступність учням відповідно до їхніх вікових особливостей й розумового розвитку.

Курс літератури в середніх і старших класах включає твори, які можна поділити на три групи: 1) ті, що вивчаються текстуально; 2) твори для позакласного читання; 3) твори для самостійного читання.

Перша група містить обов'язковий мінімум золотого фонду рідної (чи в окремому курсі – світової) літератури. Навколо цих творів будується система вправ і творчих робіт, спрямованих на розвиток естетичного сприймання, літературних здібностей і мовленнєвих умінь учнів.

Відповідно до вікових особливостей учнів курс літератури має бути представлений у трьох ланках, що складають єдину систему літературної освіти: початкову, основну і старшу.

Основна школа (5–9-ті класи)

На цьому етапі відбувається вивчення обов'язкового для всіх типів загальноосвітніх закладів систематичного курсу літератури, який має

забезпечити випускникові основної школи достатні для загальнокультурної підготовки знання з літератури.

Порівняно з початковою школою тут ускладнюються завдання курсу. В учнів поглиблюється інтерес до читання й до уроків літератури, розвивається естетичне сприйняття, розширюється (кількісно та якісно) коло читання, формуються складніші ніж в середніх класах, прийоми аналізу та оцінки художніх творів.

З віком у школярів відкриваються нові можливості засвоєння літературних знань. Посилена емоційність, безпосередність художнього сприймання підлітків, їхня увага до розвитку сюжету – все це створює належні передумови для заглиблення в специфіку мистецтва.

Курс літератури в основній школі може будуватися за різними принципами групування літературних творів: хронологічним, тематико-хронологічним, проблемно-тематичним, жанровим тощо.

У 5–7 класах вивчають зразки творів, різних за жанрами та художньою специфікою. З метою патріотичного виховання молоді потрібно дати можливість учителям вводити й літературу рідного краю.

У цьому віці учні засвоюють поняття про художню літературу як мистецтво слова, про літературознавство як науку, одержують початкові відомості про художній образ, образне змалювання. Вони мають знати основні роди літератури, жанрові особливості народної і літературної казки, байки, переказу, легенди, прислів'я, приказки, загадки, оповідання, гуморески, народної пісні, балади, поеми.

Старша школа (10–12-ті класи)

У період ранньої юності, коли формується творча індивідуальність учнів, які здатні осмислювати роль і значення мистецтва, внесок письменників у національну та світову скарбницю літератури й культури. Учні досягають такого рівня інтелектуального й духовного розвитку, коли вони вміють розв'язувати складні моральні проблеми, висловлювати оцінні судження, позиції на основі історичного підходу до явищ художньої літератури.

У старших класах курс базується на історико-літературній основі. Оскільки в школі можлива варіативність програм необхідно визначити обов'язковий (чи мінімальний) рівень знань і вмінь.

У старших класах поглиблюється поняття про народну лірику, народну драматургію, народний епос та їх жанри, про жанрову своєрідність творів письменників (пошання, новела, памфлет, фейлетон, нарис, сонет, роман і його види, драма, комедія та ін.), про кінодраматургію.

У старшій школі навчання є профільним. У зв'язку з цим зміст освіти і вимоги до його засвоєння диференціюються за трьома рівнями: обов'язкових результатів навчання, визначених Державними стандартами, академічним та профільним.

Слід також враховувати специфіку літературної освіти в класах природничо-математичного, технологічного, спортивного профілів, завданням якої є – створити оптимальні умови для загальнокультурного, морального, естетичного, розвитку особистості, прилучення її до гуманітарної культури, що необхідно для кожної людини.

Організація навчально-виховного процесу передбачає шляхи реалізації Концепції літературної освіти:

- визначення змісту для загальноосвітньої та профільної школи;
- розроблення нових технологій навчання, які спрямовані на самостійну творчу діяльність школярів;
- створення системи оцінювання навчальних досягнень учнів;
- моніторинг якості літературної освіти;
- організацію навчання з літератури в різних комбінаціях профілів;
- підвищення кваліфікації вчителів-словесників відповідно до Державних стандартів та з орієнтацією на профільне навчання;
- розроблення навчально-методичних комплексів з урахуванням широкого педагогічного експерименту.

Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2004. – № 5. – С. 56–57.

2004

Концепція навчання іноземних мов у середній загальноосвітній 12-річній школі*

Вступ

Сучасний стан міжнародних зв'язків України, вихід її у європейський та світовий простори, нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії вимагають радикальних змін у галузі навчання іноземних мов, статус яких у нашій країні постійно зростає.

[...]

* Документ підготували в 2004 р. наукові співробітники лабораторії навчання іноземних мов Інституту педагогіки АПН України: завідувач лабораторії, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент В. Г. Редько; науковий співробітник Н. П. Басай; науковий співробітник О. Т. Тімченко; молодший науковий співробітник І. В. Маленьких.

Текст подано в скороченому вигляді.

Концепція [...] передбачає опору на фундаментальні досягнення сучасних дидактичної, психологічної та методичної наук, враховує те, що різні точки зору функціонують на основі взаємодоповнюваності та набувають максимальної ефективності за певних умов організації навчального процесу. [...]

Мета і завдання

Основною метою навчання іноземної мови є формування в учнів комунікативної компетенції, що означає оволодіння мовою як засобом міжкультурного спілкування, розвиток умінь використовувати іноземну мову як інструмент у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу.

Ця мета передбачає досягнення школярами такого рівня комунікативної компетенції, який був би достатнім для здійснення спілкування в усній (говоріння, аудіювання) та писемній (читання, письмо) формах у межах визначених комунікативних сфер, тематики ситуативного мовлення та на основі вивченого мовного і мовленнєвого матеріалу.

Комунікативна компетенція складається з кількох видів:

- мовної (лінгвістичної) компетенції, яка забезпечує оволодіння учнями мовним матеріалом з метою використання його в усному і писемному мовленні;

- мовленнєвої компетенції, яка пов'язана з формуванням в учнів умінь і навичок спілкуватися в чотирьох видах мовленнєвої діяльності: аудіюванні, говорінні (монолог, діалог), читанні, письмі;

- соціокультурної компетенції, яка передбачає засвоєння учнями знань соціокультурних особливостей країни, мова якої вивчається, культурних цінностей та морально-етичних норм свого та інших народів, а також формування умінь їх використовувати у практичній діяльності;

- соціолінгвістичної компетенції, яка забезпечує формування умінь користуватися у процесі спілкування мовленнєвими реаліями (зразками), особливими правилами мовленнєвої поведінки, характерними для країни, мова якої вивчається;

- загальнонавчальних компетенцій, що сприяють оволодінню учнями стратегіями мовленнєвої діяльності, спрямованої на розв'язання навчальних завдань і життєвих проблем.

Отже, комунікативна компетенція формується на основі взаємопов'язаного мовленнєвого, соціокультурного і мовного розвитку учнів відповідно до їхніх вікових особливостей та інтересів на кожному етапі оволодіння іноземною мовою. Основою комунікативної компетенції є комунікативні уміння, розвиток яких неможливий без оволодіння мовними засобами реалізації усного або писемного висловлювання. Проте знання

лексичного і граматичного матеріалу ще не забезпечує становлення комунікативних умінь. Необхідні навички оперування цим матеріалом, а також використання його для породження і розпізнавання інформації у визначених сферах спілкування. Неможливим також є розвиток комунікативної компетенції без відповідних соціокультурних і соціолінгвістичних знань, умінь і навичок, які забезпечують входження особистості в інший соціум і сприяють її соціалізації у новому для неї суспільстві.

[...]

Сучасний рівень розвитку міжнародних зв'язків України у різноманітних сферах її суспільно-економічного життя, потреби держави у спеціалістах, які володіли б кількома іноземними мовами, зумовлюють перегляд усталених навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів щодо кількості іноземних мов, якими мають оволодіти випускники школи. Багаторічний досвід значної кількості зарубіжних країн свідчить на користь вивчення учнями середньої школи щонайменше двох іноземних мов. Нам уявляється об'єктивно необхідним оволодіння англійською мовою як найбільш уживаною у світі і другою іноземною мовою (можливо, розпочати її вивчення з 5-го класу), визначивши для цього мету і зміст навчання з урахуванням досвіду учнів в оволодінні рідною мовою і першою іноземною, а також і кількості годин, відведених на її засвоєння.

Процес навчання іноземних мов передбачає здійснення визначених цілей. Провідною є практична мета, спрямована на формування в учнів комунікативної компетенції, яка визначає мову як засіб спілкування. [...]

Зміст навчання

Зміст навчання іноземних мов у середній школі залежить від соціально-економічного рівня розвитку держави та її потреб щодо якості володіння іноземною мовою. А відтак, зміст навчання пов'язаний із соціальним замовленням суспільства і детермінується певним станом його історичного розвитку.

[...]

Програмою для середньої школи визначається той мінімум, яким мають оволодіти учні кожного етапу навчання (кожного класу). Ретельний відбір мовного матеріалу відповідно до визначених сфер спілкування, вікових особливостей та інтересів учнів забезпечить ефективність навчального процесу. Вважаємо необхідним чітко і конкретно визначати зміст, у тому числі цілі та завдання навчання, а також рівні оволодіння мовою для кожного етапу: початкова школа, основна школа, старша школа. Це зумовлюється різними об'єктивними причинами, у тому числі наявністю

можливостей для переходу учнів із однієї школи до іншої. А пропонуваній розподіл змісту навчання дозволить чітко визначати рівень володіння учнем мовою відповідно до вимог певного етапу.

Кожний етап навчання (початкова школа, основна школа, старша школа) характеризується не тільки різною тематикою і обсягом навчального матеріалу для навчання спілкування, але й різноманітними методами, формами і видами навчальної діяльності відповідно до рівня розвитку учнів, їхніх інтересів і досвіду. У зв'язку з цим кожний етап повинен мати свої цілі і завдання.

[...]

Особливості змісту навчання на кожному етапі

Початкова школа (2–4 класи)

Важливо зацікавити учнів у вивченні іноземної мови, викликати в них позитивне ставлення до предмета, вмотивувати необхідність і значущість володіння іноземною мовою як неповторним засобом міжкультурного спілкування. Початкова школа має забезпечити наступність і безперервність процесу навчання іноземної мови у всьому курсі середньої школи, сформувати базові навички і вміння, необхідні для подальшого розвитку комунікативної компетенції в основній і старшій школі. Вона має виховувати комунікативні потреби у пізнанні інших країн і народів, у пошуку друзів не тільки для спілкування, але й для розв'язання певних проблем власної життєдіяльності. На цьому етапі здійснюється формування навичок і вмінь спілкування в усній і писемній формах у межах сфер і ситуацій, визначених програмою у відповідності до вікових особливостей учнів і їхніх інтересів, на основі використання для цього прийнятих мовленнєвих зразків. Домінантними є репродуктивні види діяльності, проте учні вже вчаться виконувати нескладні творчі вправи і завдання, спрямовані на розвиток креативного мислення, у них формуються уміння переносити засвоєний навчальний матеріал в інші ситуації спілкування, давати оцінку певним явищам і діям.

[...]

Основна школа (5–9 класи)

Розпочинається етап систематичної і послідовної роботи з автентичними навчальними матеріалами, які забезпечують нормативне оволодіння спілкуванням. Помітно зростає обсяг навчального матеріалу, у тому числі того, який сприяє формуванню соціокультурної та соціолінгвістичної компетенцій. Чіткіше проявляється функція іноземної мови як засобу міжкультурного спілкування і як інструменту у діалозі культур і цивілізацій сучасного світу. Оволодіння іноземною мовою все

частіше розглядається не як накопичення певної суми знань про мову, а як певний рівень сформованості навичок і вмінь використовувати мову для усного і писемного спілкування, як механізм пізнання інших народів і культур. Тематика для спілкування охоплює різноманітні галузі знань, серед них і ті, які були об'єктом вивчення на уроках з інших навчальних предметів (міжпредметні зв'язки), і з власного життєвого досвіду. Зростає доля самостійної роботи учнів, урізноманітнюються види навчальної діяльності, активно використовуються мовленнєві ситуації, що наближають навчальне спілкування до реальних умов. Учні оволодівають уміннями читати різножанрову літературу, розуміти радіо- і телепрограми доступного рівня складності.

Старша школа (10–12 класи)

Систематизується та узагальнюється мовний, мовленнєвий та комунікативний досвід учнів, набутий ними на попередніх етапах вивчення мови. Методи і види навчальної діяльності все більше набувають форм, наближених до реальних умов спілкування. Широко використовуються творчі, проєктні, групові, інтерактивні форми роботи учнів.

Зміст освіти диференціюється відповідно до профілю навчання. Розвиваються уміння професійно спрямованого використання іноземної мови відповідно до певної галузі знань. Практикується введення інших курсів, які викладаються іноземною мовою. Можливе викладання курсів, пов'язаних з орієнтацією на професію вчителя іноземної мови, з лінгвокраїнознавством, з країнознавством, з перекладом, з використанням комп'ютерних технологій у навчанні іноземних мов тощо.

Основні принципи системи навчання

Навчально-виховний процес здійснюється з опорою на такі теоретичні положення (принципи).

1. Принцип комунікативної спрямованості навчання забезпечує таку організацію навчального процесу, який веде до належного рівня практичного оволодіння іноземною мовою в усній і писемній формах.

2. Принципи ситуативності та тематичної організації навчального матеріалу створюють умови для адекватного здійснення ідеї комунікативності. За змістом оволодіння мовою відбувається у межах тем, визначених програмою, а основною формою організації спілкування вважається мовленнєва ситуація

3. Принцип домінантної ролі вправ підкреслює специфіку іноземної мови як навчального предмета відповідно до того, що основним має бути досягнення належного рівня сформованості навичок і вмінь шляхом організації інтенсивної тренувальної діяльності. Відповідно до

комунікативно орієнтованого підходу до навчання іноземних мов пріоритет надається комунікативно спрямованим вправам, які забезпечують оволодіння мовою як засобом спілкування. [...]

4. Принцип урахування особливостей рідної мови, а також досвід, набутий учнями у її вивченні, дозволяють прогнозувати можливі труднощі у навчанні іноземної мови і таким чином раціоналізувати навчальний процес.

5. Принцип свідомості навчання розглядається як загальнометодичний принцип, який враховує якісну своєрідність оволодіння іноземною мовою. Він передбачає не тільки усвідомлене використання мовних одиниць відповідно до їх значення, форми і особливостей вживання у мовленні, але й до ситуацій спілкування та сфери мовленнєвих функцій кожної мовної одиниці.

6. Принцип врахування вікових особливостей учнів зумовлює відбір методичних підходів та змісту для спілкування на кожному етапі навчання іноземної мови.

7. Принцип взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності враховує спільні психологічні механізми, спирається на використання максимуму відповідних аналізаторів для досягнення належного рівня сформованості умінь і навичок, не суперечить ідеї усного випередження, оскільки генетично мовлення, насамперед, існує в усній формі. Тривалість усного випередження залежить від конкретних умов і етапу навчання.

Засоби навчання

Основними засобами навчання є підручники. Підготовка їх має здійснюватися відповідно до наукових засад, прийнятих у галузі підручникотворення. Учителю доцільно надавати право вибору підручника, який відповідав би конкретним умовам навчання. Проте лише підручник не може забезпечити досягнення цілей, визначених державою до рівня володіння іноземною мовою випускників сучасної школи. Потрібно широко використовувати також інші засоби: робочі зошити, аудіо та відеоматеріали, книжки для домашнього читання, текстові завдання тощо.

Доцільно активніше впроваджувати у практику школи електронні носії інформації, що не тільки урізноманітнюють навчальний процес, але й сприяють його ефективності, дозволяють індивідуалізувати та диференціювати навчальну діяльність учнів відповідно до їхніх особистісних рис, здібностей та рівнів навченості.

[...]

English. – 2004. – № 6. – С. 3–8.

Концепція навчання другої іноземної мови в загальноосвітніх навчальних закладах*

Вступ

[...]

Концепція навчання другої іноземної мови (ІМ2) призначена для загальноосвітніх навчальних закладів, в яких ІМ2 вивчається з 5-го класу.

Мета концепції:

- дати загальне уявлення про зміст навчання ІМ2 у загальноосвітніх навчальних закладах;
- визначити основні цілі та вимоги до рівня володіння учнями ІМ2 у загальноосвітніх навчальних закладах;
- озброїти вчителя механізмами, за допомогою яких він зможе уточнювати і конкретизувати цілі та завдання відповідно до наявних умов його діяльності;
- визначити критерії, за якими вчитель має відбирати додаткові дидактичні матеріали для ефективної організації навчального процесу.

[...]

Концепція навчання ІМ2 передбачає три етапи:

- 1) перший (початковий): 5–6 класи;
- 2) другий (середній): 7–9 класи;
- 3) третій (завершальний): 10–12 класи.

[...]

Основні цілі і завдання навчання ІМ2

Нові політичні, соціально-економічні та культурні реалії в Україні і в усьому світі стають передумовою розширення функцій іноземної мови як навчального предмета і, відповідно, уточнення цілей і завдань володіння нею у сучасному суспільстві. Концепцією навчання ІМ2 у середньому загальноосвітньому навчальному закладі передбачено:

- сприяти формуванню сучасної особистості, готової до діалогу з представниками інших національних культур;

* Документ підготували в 2005 р. наукові співробітники лабораторії навчання іноземних мов Інституту педагогіки АПН України: завідувач лабораторії, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, доцент В. Г. Редько, науковий співробітник Н. П. Басай.

Текст подано в скороченому вигляді.

– у контексті діалогу культур ознайомити учнів зі способом і стилем життя однолітків, мова яких вивчається, збагачувати уявлення про спосіб і умови їхнього життя;

– розвивати в учнів уміння соціальної взаємодії, що передбачає вільне висловлювання своєї думки, вміння аргументувати власні погляди і переконання, а також уміння зрозуміти позицію свого опонента, критично ставлячись до неї;

– ознайомити учнів з молодіжною субкультурою, яка перебуває за межами їхнього власного мовного простору, і сприяти критичному осмисленню соціальних проблем, розмірковуванню про різноманітні проблеми життя, усвідомленню життєвих цінностей тощо;

– формувати толерантне ставлення до народів, мова яких вивчається, розвивати готовність до досягнення взаєморозуміння, пошук компромісів, нехтуючи інколи національними стереотипами, які заважають порозумінню.

Знання, навички і вміння, набуті учнями у процесі навчання ІМ2, дають змогу:

– навчитися здійснювати безпосередні усномовленнєві контакти з носіями мови, яка вивчається, за певних умов у разі необхідності підтримувати їх у різноманітних ситуаціях відповідно до власних потреб;

– навчитися розуміти озвучені ІМ2 автентичні тексти з метою отримання необхідної інформації;

– оволодіти читанням на ІМ2 з метою розуміння автентичних текстів з різним рівнем проникнення в їх зміст;

– оволодіти вмінням письмово фіксувати і передавати інформацію різного обсягу і характеру;

– оволодіти прийомами самостійної роботи з мовою, стратегіями учіння, умінням використовувати компенсаторні прийоми у разі дефіциту мовних засобів; ефективно і раціонально розв'язувати поставлені навчальні завдання;

– прилучатися до культур інших країн, включаючись у діалог культур з метою формування позитивного ставлення до народів – носіїв ІМ2;

– формувати готовність до соціальної взаємодії для спільного розв'язання різноманітних проблем, а також до використання ІМ2 для досягнення конкретних професійних цілей;

– збагачувати свій світогляд, розширювати загальноосвітній кругозір, розвивати пізнавальну активність творчий потенціал з метою формування і виховання особистості, якій притаманні відкритість, терпимість, готовність до діалогу;

– творчо використовувати ІМ2 для власного самовираження, сприймати її красу, усвідомлювати мовні розбіжності з рідною мовою, знати і вміти використовувати особливості її вживання у типових соціальних ситуаціях спілкування;

– перекладати ІМ2 на українську мову і навпаки у повсякденних побутових ситуаціях.

Принципи навчання

Концепція ґрунтується на таких принципах навчання:

1. Принцип комунікативного спрямування навчання, що забезпечує таку організацію навчального процесу, який веде до належного рівня практичного володіння ІМ2 в усній і письмовій формах.

2. Принципи ситуативності та тематичної організації навчального матеріалу, які створюють умови для адекватної реалізації ідеї комунікативності; оволодіння мовою відбувається у межах сфер і тем, визначених програмою, а основною формою організації спілкування вважається мовленнєва ситуація.

3. Принцип діяльнісного характеру навчання, що передбачає цілеспрямоване оволодіння мовленнєвими діями з метою їх подальшого використання для розв'язання певних комунікативних завдань, забезпечуючи таким чином мовленнєву взаємодію учнів, характерну для комунікативного методу навчання.

4. Принцип диференціації навчання, що асоціюється з урахуванням особистісних якостей учнів, у тому числі з рівнем їх навченості.

5. Принцип соціокультурного спрямування навчального процесу, який забезпечується відповідним автентичним матеріалом (текстами, ілюстраціями тощо).

6. Принцип контрастивного (зіставного) навчання, що означає усвідомлення учнями істотних подібностей і відмінностей у системах мов, що вивчаються, і на основі цього вироблення уміння відшукувати способи раціоналізації процесу навчання ІМ2.

7. Принцип домінантної ролі вправ і завдань, який ґрунтується на особливостях оволодіння ІМ2 і сприяє досягненню належного рівня сформованості навичок і вмінь завдяки організації інтенсивної тренувальної діяльності. [...]

8. Принцип урахування особливостей рідної та першої іноземної мови, а також досвіду, набутого учнями у їх вивченні, що дає змогу прогнозувати можливі труднощі у навчанні ІМ2, переборювати їх і таким чином раціоналізувати навчальний процес.

9. Принцип свідомого навчання, що розглядається як загальнометодичний принцип, який враховує якісну своєрідність оволодіння ІМ2. Він передбачає усвідомлене використання мовних одиниць не тільки відповідно до їх значення, вживання у мовленні, а й до сфери, теми і ситуації спілкування з урахуванням граматичної форми і особливостей та мовленнєвих функцій кожної мовної одиниці.

10. Принцип врахування вікових особливостей учнів, який зумовлює відбір змісту для спілкування на кожному етапі навчання ІМ2 і визначення методичних підходів до його засвоєння.

11. Принцип взаємопов'язаного навчання видів мовленнєвої діяльності, що враховує спільні психологічні механізми, спирається на використання максимуму відповідних аналізаторів для досягнення належного рівня сформованості навичок і вмій.

Навчання усного і письмового спілкування, що відбувається у межах сфер і тем, передбачених програмою для навчання ІМ1, за об'єктивних умов (менша загальна кількість годин, відведених навчальним планом на вивчення ІМ2), звичайно, не забезпечить такого самого рівня володіння, як і ІМ1. Він буде дещо нижчим. Він відповідатиме рівню В-1, визначеному і описаному в Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К., 2004. – 261 с.).

Зміст навчання

Зміст навчання ІМ2 охоплює такі компоненти:

- мовний матеріал (фонетика, орфографія, лексика, граматики);
- мовленнєвий матеріал (тексти, діалоги, надфразові єдності, зразки спілкування);
- сфери, теми, ситуації спілкування;
- країнознавчу інформацію;
- методи і прийоми засвоєння навчального матеріалу (система вправ і завдань, яка узгоджується з комунікативним методом і враховує особистісні якості учнів).

Усі компоненти змісту навчання повинні перебувати у тісному взаємозв'язку, узгоджуватись один із одним, забезпечувати зацікавленість учнів у інформації, що подається у процесі навчання, сприяти всебічному розвитку особистості школяра, розширенню його кругозору та інтересів.

Теми, ситуації, країнознавча інформація

Відбір тем, ситуацій і країнознавчої інформації має здійснюватися за певними критеріями. Весь матеріал повинен:

- бути цікавим для учнів і пробуджувати в них інтерес;
- бути актуальним, різноманітним, типовим і суспільно значущим не лише для країн, мова яких вивчається як ІМ2, а й для України;
- бути цінним і важливим для теперішнього і майбутнього життя учнів;
- висвітлювати різноманітні аспекти життя людей (насамперед, підлітків і молоді) в країнах, мова яких вивчається як ІМ2; і не тільки вміщувати факти та інформацію, а й сприяти формуванню в учнів відповідного ставлення до них;
- сприяти формуванню в учнів комунікативної та міжкультурної компетенцій, подаватися з додержанням порівняльного принципу та акцентуванням уваги не стільки на відмінностях, скільки на різноманітності країн, мова яких вивчається як ІМ2;
- відбиратися з додержанням принципу концентричності, тобто повторюваності тем на різних етапах навчання. Причому навчальна інформація поглиблюється і ускладнюється і може по-різному комбінуватися відповідно до вікових особливостей та життєвого і навчального досвіду учнів.

Основні вимоги до рівня володіння ІМ2

Початковий етап навчання (5–6 класи)

На початковому етапі навчання ІМ2 у школярів розвиваються інтерес до мовного і культурного розмаїття світу, повага до мов і культур інших народів, формуються первинні знання, навички і вміння, які створюють засади для подальшого навчання і досягнення запланованих результатів. [...]

Особливістю початкового етапу є розв'язання певних завдань. Основні з них є такі:

- сформувати в учнів стійку мотивацію оволодіння ІМ2;
- навчити застосовувати прийоми, навички, уміння, сформовані у вивченні рідної мови та ІМ1;
- виробити слухо-вимовні і ритміко-інтонаційні навички правильного оформлення і розуміння ІМ2;
- розвивати вміння диференціювати смисло-розпізнавальні фонemi ІМ2 і основні інтонаційні моделі;
- забезпечити засвоєння алфавіту ІМ2 з практичною метою, у тому числі для вироблення первинного уміння пошуку слів у словнику;
- сформувати навички написання букв, буквосполучень, слів і речень ІМ2;
- сприяти оволодінню необхідним лексичним мінімумом з метою побудови і розуміння усних і письмових висловлювань, а також розвивати

навички систематизації лексики за заданим параметром (наприклад, за тематичною ознакою, за словобудівними елементами тощо);

– навчити граматично правильно оформляти своє мовлення на елементарному рівні (відповідно до вимог програми) з метою розв’язання поставлених комунікативних завдань, а також аналізувати і систематизувати здобуті граматичні знання і навички;

– сформувати найважливіші прийоми навчання, наприклад, такі, як використання візуальної інформації як опори для конструювання змісту спілкування, передбачення змісту тексту за заголовком, ілюстраціями, опорними словами, виділення в тексті основної інформації, виписування ключових слів, заповнення таблиць, користування словником тощо.

Середній етап навчання (7–9 класи)

Процес навчання ІМ2 на цьому етапі спрямований більшою мірою на розвиток соціальної активності учнів, на подальше формування в них пізнавальних інтересів. У цьому віці школярі намагаються проявити свою ініціативу, активність і самостійність, посилюється їхня схильність до самоаналізу і самооцінки.

До основних завдань навчання ІМ2 на середньому етапі можна віднести такі:

– збільшити обсяг мовленнєвих засобів, які використовуються учнями;

– підтримувати і розвивати уміння учнів виражати свої думки комплексно, використовуючи варіативність ІМ2;

– формувати і розвивати творчий підхід до оволодіння ІМ2, творчу ініціативу під час розв’язування певних комунікативних завдань; продовжувати формування та удосконалення умінь і навичок розуміти автентичні тексти з різним рівнем проникнення в їх зміст, а також уміння передавати зміст прочитаного (прослуханого) тексту, висловлювати своє ставлення до теми або проблеми, що порушуються в тексті;

– розширити обсяг країнознавчих, соціокультурних і лінгвістичних знань учнів;

– продовжувати формувати здатність учнів до автономного навчання, удосконалювати і розширювати знання про технології навчання, які давали б їм можливість як у колективі, так і самостійно оволодівати ІМ2 найбільш зручними та ефективними для кожного навчальними стратегіями.

Завершальний етап навчання (10–12 класи)

[...] До основних завдань навчання ІМ2 на третьому етапі можна віднести такі:

- розвиток комунікативної культури і соціокультурної освіченості школярів, які дають їм змогу брати участь у діалозі культур;
- подальший розвиток і удосконалення навичок і вмінь усного і письмового спілкування ІМ2;
- подальше формування вміння збирати, систематизувати і адекватно інтерпретувати країнознавчу інформацію, використовувати її під час розв’язування комунікативних завдань;
- навчання технології ведення дискусії на ІМ2 на теми, які стосуються стилю і способу життя в Україні та в країнах ІМ2;
- поглиблення філологічних знань учнів, які стосуються особливостей і варіативності ІМ2;
- подальше формування уміння читати і сприймати на слух різні типи автентичних текстів, у тому числі різних за обсягом і складністю у мовному і змістовому відношеннях;
- навчання школярів уміння самооцінювати рівень сформованості мовної, мовленнєвої і соціокультурної компетенцій і розвиток потреби у подальшій самоосвіті і самовдосконаленні іноземних мов.

Засоби навчання

Усі зазначені особливості навчання ІМ2 повинні відображатись в основних засобах навчання – навчально-методичних комплектах, які складаються з підручника, робочого зошита з друкованою основою, книжки для вчителя. Потрібно також широко використовувати сучасні інформаційні (електронні) засоби навчання, книжки для читання, аудіо- та відеоматеріали, тестові завдання тощо.

Іноземні мови в навчальних закладах. – 2005. – № 2. – С. 24–31.

СУСПІЛЬСТВОЗНАВСТВО

2001

Проект

Концепція громадянської освіти в школах України*

Актуальність громадянської освіти в Україні

Сучасне суспільство потребує такої форми політичної організації, яка б забезпечувала розкриття творчого потенціалу людини. Це можливо лише за умови вільного, демократичного устрою, де провідною є максима «вільна людина – розвинуте громадянське суспільство – сильна держава».

Основою демократичного ладу є людина, для якої демократія та громадянське суспільство є природним середовищем задоволення її особистих та суспільних інтересів. Громадянське суспільство – це сфера самовияву вільних індивідів і добровільно сформованих асоціацій, горизонтальних не санкціонованих державою зв'язків між громадянами. Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі й значення у житті суспільства та відповідальної дії згідно з власними переконаннями і цінностями.

Намагання звільнитися від спадщини тоталітаризму в економіці, політиці та національній самосвідомості не призводять в Україні до бажаного успіху зокрема й через несформованість у суспільстві системи цінностей, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури. За цих умов особливого значення набуває громадянська освіта.

Громадянська освіта – спеціалізована, систематична підготовка людей до суспільного життя в умовах демократії.

Громадянська освіта є складною динамічною системою, що поєднує:

* Проект цього документа в межах широкомасштабного проекту «Освіта для демократії в Україні» розробила група українських науковців і педагогів: директор Інституту громадянської освіти НаУКМА, доктор філософських наук С. Г. Рябов; завідувач лабораторії психології політичної освіти Інституту соціальної та політичної психології АПН України, кандидат психологічних наук І. В. Жадан; провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, кандидат історичних наук Т. В. Клищенко; доцент кафедри всесвітньої історії Ніжинського державного педагогічного університету, кандидат історичних наук Л. М. Мищук; кандидат психологічних наук Л. П. Пономаренко (Одеський обласний інститут удосконалення вчителів); директор Українського інноваційного центру гуманітарної освіти АПН України, кандидат педагогічних наук І. Г. Тарашико; начальник відділу Дніпропетровського філіалу Української академії державного управління при Президенті України О. М. Рудік; вчитель-методист правознавства ЗОШ № 124 м. Києва О. Д. Наровлянський.

Текст подано в скороченому вигляді.

громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи функціонування громадянина в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному полі демократичної держави;

– громадянські уміння та досвідучасті у соціально-політичному житті суспільства та практичного застосування знань;

– громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства.

Як процес розвитку і поширення громадянська освіта є широким комплексом освітніх і виховних зусиль. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в країнах зрілих демократій, однак він не може бути автоматично перенесений в українську освітню практику. Українська педагогіка спирається на багату спадщину, кращі традиції у вихованні громадянськості. За останні роки в нашій країні зроблено ряд кроків щодо впровадження системи демократичної громадянської освіти, підготовлено пробні підручники, які нині проходять апробування. Завдання формування громадянина України ставляться останнім часом в ряді концептуальних і нормативних документів, виховний його аспект розроблений і представлений у проектах концепцій громадянського, національного і патріотичного виховання в Україні. Питання громадянської освіти знайшли відображення в концепції дванадцятирічної освіти, в якій школа визнається осередком формування громадянськості, що має сприяти розвитку демократичної політичної культури, формуванню громадянської компетентності, політико-правових знань, політичних умінь, гідності та відповідальності молодих людей, усвідомленню і прийняттю ними демократичних принципів життя та пріоритету прав людини.

Актуальність побудови системи демократичної громадянської освіти в школі обумовлена такими реаліями політичного життя України:

– спонтанністю, неузгодженістю та безсистемністю зусиль, спрямованих на демократизацію суспільного життя;

– низьким рівнем суспільного прийняття демократичного ладу та довіри до нього;

– недемократичністю відносин між державою та суспільством і державою та особою.

Потреба у розробці цієї концепції обумовлена недостатньою спрямованістю навчально-виховного процесу в Україні на формування демократичного світогляду та необхідністю досягти відповідність теоретичного знання повсякденній соціальній практиці.

Мета та завдання громадянської освіти в середній школі України

Мета громадянської освіти – створити умови для формування особистості, громадянина України, якому притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення цінності свободи, прав людини, відповідальності, готовності до компетентної участі у громадському житті.

Завдання громадянської освіти:

- сприяти становленню активної позиції громадян щодо реалізації ідеалів і цінностей демократії в Україні;
- надати основні знання, сформувати мотивацію та вміння, необхідні для відповідальної участі молоді в громадському житті,
- створити умови для набуття учнями досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії.

Основні принципи громадянської освіти

Громадянська освіта базується на тих же загальнопедагогічних і дидактичних принципах, що й освіта в цілому. Водночас специфічними для неї є такі:

- зв'язок з практичною діяльністю передбачає пріоритетність для системи громадянської освіти навчання і виховання умінь і дій, зорієнтованість учнів на навички соціальної взаємодії, вміння самостійно аналізувати різноманітні ситуації, перш за все у своєму життєвому середовищі, вміння самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі;
- зорієнтованість на позитивні соціальні дії означає цілеспрямованість громадянської освіти на соціальні очікування учнів, набуття позитивного досвіду соціальних дій, формування позитивного іміджу компетентної громадянськості і виховання потреби вчитися цьому протягом усього життя;
- демократичність означає виховання духу соціальної солідарності, справедливості, вміння конструктивно взаємодіяти з суспільством та брати участь у прийнятті рішень; передбачає суб'єктно-суб'єктні відносини між педагогами і учнями, атмосферу взаємоповаги та довіри у шкільному колективі, учнівське самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими учасниками процесу соціалізації (сім'єю, дитячими і молодіжними громадськими організаціями, засобами масової інформації, церквою та ін.), зв'язок шкільного колективу з місцевою громадою, участь у спільних з нею соціальних, культурних, природоохоронних акціях;
- плюралізм означає виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, етнічної, расової багатоманітності; виховання толерантного ставлення до різних світоглядних, політичних доктрин, релігійних переконань, до діяльності у школі різних молодіжних

громадських організацій; уникання екстремістських поглядів і поведінки у житті шкільного колективу, виховання усвідомлення того, що будь-який політичний екстремізм є неприйнятним;

При формуванні змісту громадянської освіти необхідно дотримуватись:

– особистісно зорієнтованого підходу, за якого в центр навчально-виховного процесу ставляться інтереси особи. Центральною ідеєю громадянської освіти тоді стає поняття невідчужуваних прав людини, а зміст її спрямовується на виховання громадянина демократичного суспільства, патріота України, що прагне до вільного вибору власного життєвого шляху і способів його реалізації, будує свою діяльність на основі визнання абсолютної цінності прав людини. Особистісно зорієнтований підхід при формуванні змісту громадянської освіти передбачає врахування вікових особливостей учнів, розробку змісту кожного конкретного етапу навчання за віковою вертикаллю у взаємозв'язаному контексті всього навчального змісту;

– діяльнісного підходу, який визначає спрямування змісту громадянської освіти на розвиток уявлень і вмінь, що забезпечують успішність соціальної активності особистості. Цей підхід реалізується шляхом створення навчальних ситуацій, в яких апробовуються на практиці засвоєні громадянські цінності. Реалізація цього підходу здійснюється шляхом викладу глобальних проблем через локальні на основі позитивного досвіду участі учнів в окремих громадянських акціях, проектах тощо;

– конкретно-історичного підходу, який вимагає розглядати навчальний зміст в цілому, як історичну категорію, своєрідну модель конкретних вимог суспільства щодо підготовки молоді до життя та діяльності в цьому суспільстві на певному етапі його розвитку. Конкретно-історичний підхід спрямовує зміст громадянської освіти на вирішення завдань, найбільш актуальних для певного етапу розвитку українського суспільства.

Зміст громадянської освіти

Одним із завдань, яке має бути розв'язане системою громадянської освіти, є забезпечення функціональної громадянської освіченості особи. Тому зміст освіти має бути спрямований на здобуття учнями досвіду громадянських дій і переживань, основних громадянських умінь, що забезпечують успішність реалізації інтересів особистості в політико-правовій, соціальній, економічній та культурних сферах суспільного життя, а також на формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури особистості.

Зміст громадянської освіти забезпечує формування системи уявлень і сприяє становленню світоглядних орієнтацій особистості, виробленню власної філософії життєдіяльності, самоідентифікації та самореалізації в кожній із сфер суспільного життя.

Ідеї громадянськості та демократії мають бути основними наскрізними в системі всього шкільного життя в його формальних та неформальних проявах.

Громадянська освіта в школі може здійснюватись засобом цілеспрямованого впливу на організацію навчально-виховного процесу за такими напрямками:

Створення окремих навчальних курсів

Ознайомлення школярів з елементами громадянської освіти може починатись вже в школі I ступеня з пропедевтичних курсів. Окремий курс громадянської освіти доцільно вводити в школі II і III ступенів. Він може бути інтегрованим, своєрідним узагальнюючим тренінгом з питань демократії на порозі самостійного життя молодого громадянина. Певні знання щодо теоретичних засад демократії, історичного досвіду і життя сучасних демократичних суспільств, політичної системи та конституційного устрою української держави, взаємозв'язку політичної та економічної системи, соціальної структури та норм соціальної взаємодії, прав людини і механізмів їх захисту, тенденції розвитку світового культурного процесу надає також включення до варіативної частини курсів «Права людини», «Людина і світ», «Основи економіки», «Ознайомлення з оточуючим світом» тощо.

Таблиця

Політико-правова сфера	Соціальна сфера
<p>➤ уявлення: про механізми функціонування політичної системи та влади в Україні; особливості взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування та їх відповідальність перед громадянами; про права людини, механізми їх захисту; про головні правові норми, що визначають правочинну поведінку особи в Україні;</p> <p>➤ інтелектуальні уміння: критично сприймати інформацію, самостійно її аналізувати; приймати виважені</p>	<p>➤ уявлення: про сутність громадянського суспільства; систему соціального забезпечення і соціального захисту; соціальної поведінки особистості; стратегії взаємодії; способи розв'язання конфліктних ситуацій; ефективні форми взаємодії з представниками владних структур та інших установ;</p> <p>➤ інтелектуальні уміння: ініціювати громадську активність; розробити стратегію прийняття рішення в складних ситуаціях</p>

<p>рішення з урахуванням норм і цінностей громадянського суспільства; реалізовувати та послідовно обстоювати свої права; використовувати засоби громадського впливу на владні структури;</p> <p>➤ установки та цінності: усвідомлення себе як громадянина і патріота України; лояльне і водночас вимогливе ставлення до влади; активна позиція щодо необхідності участі в демократичних перетвореннях; усвідомлення абсолютної цінності прав людини, свободи особистості;</p> <p>➤ досвід участі: вміння реалізувати право на участь у виборах та інших формах демократії; участь в дискусіях з гострих питань, що стосуються політичної ситуації в Україні та світі.</p>	<p>особистого та громадського життя; оцінити свої ідеї з позиції іншого; ефективно спілкуватися;</p> <p>➤ установки та цінності: толерантність; впевненість у своїй спроможності впливати на життя суспільства; вмотивованість до громадянської дії;</p> <p>➤ досвід участі: в громадських об'єднаннях, органах учнівського самоврядування; в окремих громадянських акціях.</p>
<p>Культурна сфера</p>	<p>Економічна сфера</p>
<p>➤ уявлення: про громадянські, демократичні, загальнолюдські, національні норми і цінності; культуру світової цивілізації та культурну спадщину українського народу;</p> <p>➤ інтелектуальні уміння: висока культура міжлюдських (міжгрупових і міжособистісних) взаємин; вміння долати стереотипи; вільне володіння українською мовою як державною; уміння використовувати сучасні інформаційні технології; вести здоровий спосіб життя; зберігати навколишнє середовище;</p> <p>➤ установки та цінності: усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві; почуття власної гідності, толерантність, плюралізм, домінування гуманістичних принципів</p>	<p>➤ уявлення: про фінансову, податкову і бюджетну систему держави та органів місцевого самоврядування; суть ринкових відносин; основні економічні принципи; рушійні сили економічного розвитку; економічні права;</p> <p>➤ інтелектуальні уміння: реалізовувати та відстоювати свої права як суб'єкта ринкових відносин, споживача і платника податків; встановлювати і розвивати партнерські стосунки; орієнтуватись в умовах вільного ринку;</p> <p>➤ установки та цінності: усвідомлення своїх економічних прав і обов'язків як платника податків; усвідомлення того, що конкуренція – необхідна умова розвитку економіки; етика у</p>

<p>у світоглядній структурі; охорона навколишнього середовища; інформаційна й комп'ютерна грамотність;</p> <p>➤ досвід участі: повага до своєї культури, рідної мови; доброзичливе і зацікавлене ставлення до культур інших народів, функціональна багатомовність.</p>	<p>професійних взаєминах;</p> <p>➤ досвід участі: вміння оцінити і випробувати власні можливості в системі ринкових відносин.</p>
---	--

Введення змісту громадянської освіти до вже існуючих шкільних предметів

Зокрема, шляхом розробки тематичних блоків-модулів в курсах суспільно-гуманітарного циклу: історії України, всесвітньої історії, основ правознавства, української та зарубіжної літератури. Можливе впровадження окремих елементів змісту громадянської освіти до курсів іноземної мови, географії.

Певні можливості розвитку громадянських чеснот, таких як самосвідомість, здатність робити вибір та відповідати за це, формування комунікативних навичок та умінь конструктивно розв'язувати конфлікти, толерантність дають курси «Основи психології», «Психологія спілкування», соціально-психологічні тренінги та ін.

Передача знань та інформації, що сприяє утвердженню гуманістичних, громадянських цінностей, може здійснюватися під час навчання негуманітарних предметів (природничо-математичного циклу тощо), які розкривають цілісність світу, взаємозв'язок людини і природи, відповідальність за збереження довкілля та життя на планеті, сприяють розвитку критичного мислення та аналізу.

[...]

Організація демократичного шкільного життя

Школа як цілісний інститут задає певний контекст реалізації ідей громадянської освіти. Демократичні та громадянські цінності діти засвоюють, беручи участь у повсякденному житті школи, спільноти, громади. Одночасно школа може виступати як модель світу дорослих. Практичною школою демократії для учнів має стати учнівське самоврядування. Воно формує навички проведення передвиборних кампаній, участі у виборах, розробки та реалізації власної політичної програми, апеляції до владних структур з метою захистити свої права, ефективної взаємодії з владою.

Ефективна громадянська освіта можлива лише за умов створення демократичного клімату в самій школі. Стиль спілкування, зокрема між адміністрацією та вчителями, має бути для учнів практичним прикладом толерантності, взаємоповаги, відкритості, демократизму. Вчитель повинен поважати людську гідність учня, його право на власну думку, заохочувати відкрите обговорення та демократичне прийняття рішень. Необхідно залучити до співпраці зі школою батьків, культивувати серед них демократичні цінності та традиції.

Успішність здійснення громадянської освіти значною мірою визначається методами, які використовуються педагогом в процесі викладання. Пріоритетну роль у громадянській освіті відіграють активні та інтерактивні методи, що стимулюють творчість, ініціативу, самостійне та критичне мислення і базуються на принципі багатосторонньої взаємодії. Важливе місце посідає проєктна робота: організація різноманітних проєктів, громадянських акцій і кампаній, видання газет і журналів.

Сучасна українська школа має також чималий досвід викладання традиційними методами: лекції, семінари, диспути, бесіди, самостійна робота з підручником та періодикою, написання рефератів, учнівські доповіді. Потенціал цих методів з точки зору завдань громадянської освіти досить значний: вони дозволяють подати різноманітну інформацію, акцентувати увагу учнів на ключових аспектах теми, ознайомити з різними концепціями та підходами до проблеми, зробити загальні висновки. Проте традиційні методи не орієнтовані на активну взаємодію учня з учителем та учнів між собою, самостійне і спільне прийняття рішень, що має бути вирішальною передумовою їх громадянської активності в майбутньому.

Застосування наведених форм і методів громадянської освіти та виховання створює умови для формування в особистості когнітивних та поведінкових норм, вміння міркувати, аналізувати, ставити запитання, шукати власні відповіді, критично всебічно розглядати проблему, робити власні висновки, брати участь у громадському житті, здатність орієнтуватися і адаптуватися до нових соціальних умов, захищати свої права, поважати інтереси і права інших.

Соціальні інститути, що здійснюють громадянську освіту

Головну роль в реалізації громадянської освіти відіграють освітньо-виховні заклади (формальної і неформальної освіти): дошкільні навчальні

заклади, загальноосвітні навчальні заклади, професійно-технічні навчальні заклади; вищі навчальні заклади I–IV рівнів акредитації, позашкільні навчальні заклади; заклади та установи культури, громадські (неурядові) організації.

Причому на шкільні роки припадає ключовий період формування громадянської культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення молодого людини, включаючи національну свідомість.

Базові цінності світогляду молодого громадянина демократичної держави формуються в сім'ї, тому особлива роль у формуванні громадянськості належить сімейному вихованню.

На становлення громадянської свідомості впливають також політичні партії, громадські організації та асоціації.

Виконувати завдання громадянської освіти та просвіти мають також засоби масової інформації, пропагуючи ідеї громадянськості, публікуючи відповідні матеріали, випускаючи навчальні теле- та радіопередачі.

До виконання завдань громадянської освіти можуть бути залучені різноманітні благодійні і філантропічні організації та фонди, які підтримують фінансово та організаційно навчально-виховні заходи, конкурси, семінари, тренінги, надають гранти для розробки науково-методичних матеріалів, посібників, підручників, публікацій тощо.

У такий спосіб реалізується навчально-виховна модель, в якій взаємодіють всі складові процесу виховання громадянина: сім'я, навчальні заклади всіх рівнів і типів, соціальні партнери, об'єднання громадян, засоби масової інформації.

[...]

Шлях освіти. – 2001. – № 1. – С. 26–31.

2014

Проект

Концепція суспільствознавчої освіти*

Обґрунтування

Головна продуктивна сила суспільства – це сама людина у сукупності її іпостасей: потреб і можливостей, знань і навичок, бажань й інтересів. Незадоволені потреби спонукають людину мобілізувати свій розум для

* *Проект цього документа підготував авторський колектив співробітників лабораторії суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України у межах виконання планової теми впродовж 2011–2014 рр.*

Текст подано у скороченому вигляді.

нелегкого перетворення навколишнього світу, породжують жагу до знань і розуміння необхідності активної діяльності. Стрімке зростання потреб кожного наступного покоління людей є імпульсом до пошуку нових шляхів повнішого їх задоволення на основі кардинальних перетворень у матеріальному і духовному виробництві.

Корінні зміни соціально-економічних і політичних реалій у сучасній Україні, переоцінка фундаментальних духовних основ суспільства відбуваються на тлі певного занепаду культурних традицій та моральних надбань. У системі освіти, перш за все в середній школі, ці процеси породили певну розгубленість, суперечливість і безсистемність у вихованні та навчанні підростаючого покоління. Стає очевидним, що саме гуманітарна освіта має формувати особистість школяра, готувати його до життя у світі, який постійно змінюється, вчити сучасним формам спілкування, розвивати здатність до швидкого засвоєння інформації і прийняття ефективних рішень.

У змінах, що відбувалися у викладанні суспільних дисциплін значною мірою відбилися протиріччя українського суспільства, яке переживає перехідний період свого розвитку. Становище в галузі суспільствознавчої освіти продовжує залишатися достатньо складним. За умов гострої кризи масової свідомості, відсутності об'єднуючої системи загальнонаціональних цінностей і орієнтирів суспільствознавча наука взагалі та історична зокрема поки не можуть запропонувати школі нову методологію і концепцію шкільної суспільствознавчої освіти. Вакуум, який утворився після падіння вульгаризованої марксистської парадигми, часто замінюється цивілізаційними, культурологічними, стадіальними, соціологічними та іншими підходами, кожен з яких акцентує увагу лише на окремих сторонах соціогенезу.

Сучасному суспільству потрібна інформована та компетентна особистість, яка спроможна приймати самостійні рішення і нести відповідальність за власні вчинки. За умов політичної та економічної нестабільності, дефіциту духовності виключно важливою стає стабілізуюча роль школи як гаранта громадянського миру. Державна система освіти, що відповідає за соціалізацію особистості, є важливим інститутом, який спроможний еволюційним шляхом забезпечити зміну ментальності, створити умови для виховання людини громадянського суспільства. Саме тому одним з головних освітньо-виховних завдань шкільної суспільствознавчої освіти є формування громадянськості як комплексу відповідних якостей та життєвих компетентностей особистості.

Науковий підхід до процесу формування особистості громадянина передбачає, що дія загальних закономірностей розвитку громадянськості

опосередковується впливом конкретно-історичних умов життєдіяльності певного суспільства у цілому і кожного з його членів зокрема. Конкретно-історичний підхід допомагає збагнути й сформулювати специфічні, найбільш актуальні на певному етапі розвитку українського суспільства завдання, а саме: усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування в молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й водночас відчуття належності до європейської та світової спільноти.

Ефективність формування ключових компетентностей особистості значною мірою визначається реалізацією у навчальному процесі діяльнісного підходу, відповідно до якого в структурі особистості виникають і закріплюються передусім ті новоутворення, у «конструювання» яких індивід вкладає свої почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність. Отже, особистість громадянина формується, якщо він бере реальну участь у діяльності, в якій апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності. Особистісно-орієнтований підхід до навчання в такому випадку передбачає постановку в центрі освітньо-виховного процесу інтересів дитини, її потреб та можливостей, її прав. Лише через таку ієрархію ціннісних підходів, як: людина (особистість) – народ (культура, історія, освіта) – держава (суспільство) можна реалізувати перспективну й демократичну модель навчання та виховання. За таких умов на основі аналізу дискусії з концептуальних основ суспільствознавчої та історичної освіти можна виділити основні принципи її розвитку:

- гуманізація та демократизація навчального процесу, що передбачає рівноправність і взаємну відповідальність учасників педагогічної взаємодії, їх взаємоповагу;
- переважаюча діалогічність взаємодії вчителя і учнів у навчальному процесі;
- самоактивність і саморегуляція учнів у навчанні, які сприяють розвитку у школяра суб'єктивних характеристик, формують здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень;
- науковість навчальної інформації, тобто достовірність фактів і явищ, які вивчаються, ознайомлення учнів з розмаїттям історичного руху й історичного життя в різних сферах суспільства, багатством альтернативних сучасних теорій та поглядів на історичний процес;
- історизм, який передбачає розглядання явищ і процесів соціогенезу з точки зору причин їх виникнення, оцінки сучасниками й нащадками, результатів та наслідків, нагромадженого соціального досвіду;

– культуровідповідність, що передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою свого народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;

– інтер- та полікультурність, яка передбачає інтегрованість української національної культури в контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру, висвітлення та усвідомлення учнями процесів діалогу культур.

Вступ

Отримання якісної освіти сьогодні передбачає, що випускник школи, крім певної суми знань і розвинутого формального інтелекту, має досвід самостійної діяльності й особистої відповідальності, володіє критичним мисленням, уміннями ефективно діяти в реальних соціальних умовах і ситуаціях, планувати і будувати власний життєвий шлях.

Важливою передумовою його готовності жити і успішно діяти в сучасному світі, що швидко змінюється, є освіченість і компетентність у сфері суспільствознавчих наук. Соціально-гуманітарне знання організоване в сукупність шкільних предметів, складає зміст освітньої галузі «Суспільствознавство».

Опанування її змістом забезпечує учню можливості:

– отримати таку інформацію і досвід, за допомогою яких він міг би дізнатися про свої корені, з'ясувати свою історію і на цій основі зміцнити власну індивідуальність і почуття гідності;

– познайомитись зі своєю країною, її історією і культурними традиціями і розвинути національну самосвідомість;

– дізнатись про важливі події і періоди в історії світу, особливо в сусідніх регіонах та інших частинах Європи;

– зрозуміти і уявити загальну картину сучасного суспільства, поважати людей та їхню працю в області матеріальної і духовної культури, формувати у собі якості активного і відповідального члена суспільства і громадянина української держави;

– опанувати інформацією і навичками, необхідними для життя в суспільстві;

– отримувати і використовувати інформацію про історію та сучасне життя суспільства і розв'язувати за допомогою цієї інформації історичні і поточні завдання;

– зрозуміти та адекватно оцінювати себе і власні можливості у сфері соціальних відносин, визначати власні пріоритети (здібності, бажання) в

оволодінні професіями, пов'язаними із суспільствознавством та соціальними відносинами.

Основні принципи розвитку суспільствознавчої освіти:

- гуманізація та демократизація навчального процесу, що передбачає рівноправність і взаємну відповідальність учасників педагогічної взаємодії, їх взаємоповагу;
- переважаюча діалогічність взаємодії вчителя і учнів у навчальному процесі;
- самоактивність і саморегуляція учнів у навчанні, які сприяють розвитку у школяра суб'єктивних характеристик, формують здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень;
- науковість навчальної інформації, тобто достовірність фактів і явищ, які вивчаються, ознайомлення учнів з розмаїттям історичного руху й історичного життя в різних сферах суспільства, багатством альтернативних сучасних теорій та поглядів на історичний процес;
- історизм, який передбачає розглядання явищ і процесів соціогенезу з точки зору причин їх виникнення, оцінки сучасниками й нащадками, результатів та наслідків, нагромадженого соціального досвіду;
- культуровідповідність, що передбачає органічну єдність громадянського виховання з історією та культурою свого народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну єдність, наступність і спадкоємність поколінь;
- інтер- та полікультурність, яка передбачає інтегрованість української національної культури в контекст загальнодержавних, європейських і світових цінностей, у загальнолюдську культуру, висвітлення та усвідомлення учнями процесів діалогу культур.

Мета і завдання суспільствознавчої освіти

Нормативну базу концепції шкільної суспільствознавчої освіти складають основні положення законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту» та нормативних актів «Національна доктрина розвитку освіти України», «Державний стандарт базової і повної середньої освіти», «Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень учнів». Враховано також підходи, закладені у програмі для загальноосвітніх навчальних закладів.

Метою шкільної суспільствознавчої освіти є:

- формування вільної особистості, яка визнає загальнолюдські та національні цінності й керується морально-етичними критеріями та почуттям громадянської відповідальності у власній поведінці;

– виховання засобами суспільствознавчих дисциплін громадянської свідомості, зорієнтованої на патріотичне почуття приналежності до власної країни та до її спільних історичних, політичних і культурних цінностей, а також на демократичні пріоритети й злагоду в суспільстві;

– прищеплення толерантності й поваги до різних поглядів, релігій, звичаїв і культур, уміння знаходити порозуміння з іншими людьми задля досягнення суспільно значущих цілей.

Реалізація цієї мети здійснюється через:

– накопичення знань про основні події, явища та процеси і їх давніші та сучасні інтерпретації;

– оволодіння способами розумових дій, необхідних для розуміння минулого, осягнення сучасного і прогнозування майбутнього, а саме: бачення зв'язків між історичними подіями та явищами (логічне мислення); уміння оцінювати їх під різними кутами зору (критичне мислення); пошук нових аспектів змісту чи нових способів розв'язання проблем (творче мислення); співпереживання людям, що опинилися у вирі несприятливих історичних подій (емпатійне мислення).

Завдання суспільствознавчої освіти полягають у прищепленні на основі отриманої інформації умінь:

– аналізувати найважливіші суспільно-історичні явища й розрізнити спільне та відмінне в розвитку різних епох і суспільств;

– самостійно пояснювати причини історичних та соціальних явищ і аналізувати наслідки;

– бачити процеси історичного, духовного, суспільно-політичного розвитку людства під різними кутами зору;

– розуміти різницю між подією та її інтерпретацією, усвідомлювати причини існування різних інтерпретацій одного й того самого явища та вміти критично зіставляти й оцінювати такі інтерпретації;

– виховувати патріотичну, громадянську й морально-етичну позицію людини, яка шанує загальнолюдські та національні цінності і з повагою ставиться до інших народів та культур.

Реалізація мети і завдань забезпечується на основі таких підходів:

– особистісно орієнтований підхід, згідно з яким у центр навчально-виховного процесу ставляться інтереси особи-учня; цей підхід передбачає: гуманне суб'єкт-суб'єктне співробітництво всіх учасників навчально-виховного процесу; діагностично-стимулюючий спосіб організації навчального пізнання; діяльнісно-комунікативну активність учнів: проєктування індивідуальних досягнень в усіх видах пізнавальної діяльності;

якомога повніше врахування у доборі змісту, в методиках, стимулах навчання та системі оцінювання діапазону особистих потреб;

- компетентнісний підхід, суть якого полягає у тому, що проміжним та кінцевим результатами навчання визнається формування певних здібностей особистості (компетентностей), які знаходять прояв у комплексі умінь, заснованих на знаннях, ціннісних орієнтирах та досвіді діяльності;

- діяльнісний підхід, згідно з яким ефективність навчання залежить від включеності учнів до різноманітних видів діяльності, що дозволяє їм успішніше оволодівати суспільним досвідом та, як наслідок, забезпечує соціальну активність особистості;

- комплексний підхід, який передбачає погляд на освітній процес як на органічну єдність навчання, виховання та розвитку.

Суспільствознавча освіта забезпечує набуття учнем галузевих компетентностей:

- враховуючи історичний та соціальний досвід попередніх поколінь, досліджувати суспільні проблеми, пропонувати способи їх розв'язання, прогнозувати тенденції суспільного розвитку та враховувати їх у своїх планах;

- ідентифікувати себе як представника української політичної нації, усвідомлювати і пропагувати унікальність і значення власної історії й культури;

- самостійно знаходити у різних джерелах (друкованих, електронних, Інтернет-сайтах, у спілкуванні з людьми) інформацію щодо життя суспільства і людини у суспільстві, аналізувати, систематизувати, інтерпретувати, критично оцінювати та використовувати її, враховуючи її суб'єктивний та контраверсійний характер;

- на основі набутого навчального та соціального досвіду реалізовувати і захищати свої права та права інших, функціонувати як активний, вимогливий, відповідальний член громадянського суспільства;

- ефективно спілкуватись, взаємодіяти й співпрацювати з окремими індивідами, групами, соціальними групами та спільнотами, інституціями суспільства, зокрема в інтеркультурному середовищі;

- оцінювати суспільні процеси і явища і аргументовано висловлювати щодо них власну позицію, визначати власні життєві цілі і цінності і на цій основі оцінювати себе і свою поведінку.

Наскрізні лінії змісту й пізнавальні об'єкти галузі

Основою відбору, структурування та інтеграції предметів в ОГ виступають наскрізні лінії змісту, що реалізуються через відповідні

пізнавальні об'єкти, та результати навчання учнів предметам, які складають галузь. Об'єктами дослідження суспільствознавчої освіти є: суспільство як цілісна система, сама людина, її особистість у діалозі та співпраці з іншою людиною, групою, спільнотою, суспільством, державою, людством у цілому. Відповідно перелік пізнавальних об'єктів ОГ визначається сферами життя людини і функціонування суспільства з урахуванням зазначених наскрізних ліній змісту. (Таблиця 1.)

Таблиця 1

ПІЗНАВАЛЬНІ ОБ'ЄКТИ ГАЛУЗІ

Пізнавальні об'єкти галузі	Обов'язкові предмети, в яких вони можуть вивчатись	Рівні освіти, де вивчаються об'єкти
Особистість та індивідуальність людини в її розвитку в минулому і сьогодні	«Я і Україна», «Історія України», «Всесвітня історія», «Етика», «Етика громадянина», «Людина і суспільство», «Основи філософії»	Початкова, основна та старша школа
Життя і взаємостосунки людей в групах, соціальних та етнічних спільнотах в минулому і сьогодні	«Я і Україна», «Історія України», «Всесвітня історія», «Основи філософії», «Етика», «Етика громадянина», «Людина і суспільство», «Громадянська освіта»	Початкова, основна та старша школа
Людина у системі політичних, соціальних, економічних і культурно-духовних відносин суспільства в минулому і сьогодні	«Етика громадянина», «Людина і суспільство», «Практичне право», «Основи правознавства», «Основи філософії», «Громадянська освіта», «Історія України», «Всесвітня історія»	Основна та старша школа
Статус і становище особистості в сучасному українському суспільстві і державі	«Людина і суспільство», «Практичне право», «Основи правознавства», «Громадянська освіта»	Основна та старша школа

Критерії відбору змісту предметів суспільствознавчої освіти

У формуванні змісту предметів враховуються пріоритети сучасного розвитку галузі, що визначаються відповідно до викликів часу та внутрішніх викликів розвитку освітньої галузі «Суспільствознавство».

Відбираючи той чи інший фрагмент (сюжет) змісту, автори програм відповідають на такі запитання:

Чи належить це явище, процес, ідея до об'єктів і наскрізних ліній, що досліджує ця галузь?

Чи відповідає пріоритетам сучасного розвитку галузі включення в програму цього явища, процесу, ідеї?

Чи належить це до найважливіших культурних надбань українського народу, європейської цивілізації та світової спільноти?

Чи може бути забезпечена без вивчення цього цілісність уявлень учнів про людину і суспільство, можливість отримання концептуальних предметних знань, формування галузевих і предметних компетентностей?

Чи буде корисним дослідження цього явища, процесу, ідеї для формування цінностей учня, норм соціально прийнятної і бажаної поведінки?

Чи є це важливим для освоєння учнями бажаних соціальних ролей, укладання життєвих та професійних планів, збереження і підтримки індивідуальності дитини, підлітка, юнака?

Чи є це корисним для залучення школярів до громадської діяльності та набуття досвіду планування і реалізації соціальних проєктів?

Чи є це доступним для пізнання учнями відповідної вікової категорії?

Специфічні цілі або досягнення з навчального предмета, встановлені відповідно до рівнів системи освіти (початкова, середня) або класів

Характеристика предметів освітньої галузі «Суспільствознавство» передбачає визначення для кожного з них цілей і завдань, що відображають мету і завдання галузі в цілому як складової Національного курикулуму.

[...]

Вимоги до організації середовища навчання

Цілі і завдання суспільствознавчої освіти реалізуються через організацію навчального процесу на уроках, позакласну роботу з предметів, самостійну роботу учнів над навчальним змістом.

У зв'язку з оновленням і урізноманітненням методів навчання, високими вимогами до його якості та ефективності і за умов зростаючого насичення шкіл комп'ютерними, технічними та іншими засобами навчання, різноманітними посібниками, об'єктивною необхідністю залишається сучасне обладнання й організація сучасного навчального середовища у

кабінетах історії і суспільствознавства. Воно має бути зручним для роботи, максимально полегшувати і працю вчителя, і пізнавальну діяльність школярів, містити всю сукупність предметів і матеріалів, що необхідні на уроках і в позакласній роботі з суспільствознавчої освіти: навчальні програми, підручники, навчальні та методичні посібники, деякі науково популярні і художні, книги, грамплатівки, CD-диски, репродукції, комп'ютерні навчальні програми і т.п.). Принципово важливим є сьогодні обладнання кабінетів історії і суспільствознавства меблями, що можуть вільно пересуватись і розташовуватись в залежності від цілей конкретного заняття.

Учням надається вільний доступ до матеріалів, необхідних для: вивчення окремих тем і розділів програми; ознайомлення зі зразками кращих письмових та творчих робіт (історичних есе, філософських творів роздумів, соціологічних опитувань та інтерв'ю; макетів історичних пам'яток, малюнків учнів на моральні теми, матеріали реалізації проєктів, портфоліо, результатами експериментальної та дослідницької роботи учнів, результатами учнівських олімпіад, турнірів, конкурсів тощо), матеріалами краєзнавчого характеру; опрацювання інструкцій та орієнтовних завдань тематичного та підсумкового оцінювання з предметів галузі, підсумкової державної атестації та ін.

Причому простір кабінету можуть конструювати як педагоги, так і учні, використовуючи різні засоби, які забезпечують освітню діяльність або є її результатами (плакати з програмою з предмета; листи з результатами групової роботи або «мозкового штурму»; навчальні матеріали, зроблені руками педагога; різні речі, предмети, листівки, виготовлені учнями. Коли учні потрапляють в аудиторію, в якій багато створених ними на попередніх заняттях матеріалів, вони як би «занурюються» в цей простір, плавно, поступово включаються у навчальну діяльність. Це створює умови для використання нових технологій проведення уроку, організації роботи з картографічними базами даних, джерельною базою різних предметів, тестовими завданнями, з комп'ютером та ІКТ.

Уміння створювати сучасне середовище навчання має бути частиною професійної підготовки вчителів і спеціальним напрямом методичних досліджень, оскільки мається на увазі не тільки робота предметних кабінетів чи використання комплексу сучасних засобів навчання вчителем, а й організація системної роботи педагогічних колективів (організація дослідницької і проєктної діяльності учнів, предметні тижні, олімпіади, турніри тощо); діяльність регіональних методичних служб (координація та методична допомога вчителям, поширення передового досвіду), роботу

системи післядипломної освіти (навчання нових технологій і оволодіння новими засобами навчання) та педагогічних університетів, які готують вчителів для предметів ОГ (забезпечення якісної підготовки фахівців, здатних викладати предмети ОГ відповідно до сучасних вимог, зокрема і підготовка вчителів профільної школи та створення нових педагогічних спеціальностей – громадянської освіти та етики, які сьогодні відсутні.

Структура змісту суспільствознавчої освіти та способи його організації

Під змістом шкільної освіти розуміють певну систему інформації (навчального матеріалу), що засвоюється учнями у вигляді знань, умінь і навичок, ставлень до світу, до людей, до себе. Цю систему організують структурні компоненти галузевого змісту в їх взаємодії та взаємозв'язку. Для галузі «Суспільствознавство» такими компонентами є: факти (події, вчинки, явища, процеси: історичні, правові, соціальні, економічні тощо), теорії (поняття, зв'язки, тенденції розвитку суспільства), а також наукові способи опрацювання інформації, теоретичні і методологічні основи суспільних наук (основні принципи, підходи до вивчення соціогенезу, теорії наукового пізнання).

У процесі навчання факти є необхідними для визначення понять, зв'язків, тенденцій, їх узагальнення, засвоєння навчального матеріалу у системі. Теоретичні ж знання відіграють важливу роль як засіб формування світогляду, особистісного підходу до оцінки подій і явищ минулого і сучасності, розвитку пізнавальної самостійності й критичного мислення школярів у пізнанні суспільних явищ тощо, тобто, їх засвоєння виступає як передумова досягнення головної мети викладання – розвитку особистості дитини засобами змісту ОГ.

Пізнавальні об'єкти відображаються системою загальних для всієї галузі категорій і понять, зв'язків і тенденцій і доповнюються, конкретизуються у навчальному змісті кожного предмета. Загальногалузеві категорії, поняття (наприклад, людина, суспільство, держава та ін.), зв'язки (наприклад, між сферами суспільного життя) і тенденції (наприклад, глобалізація) мають засвоюватись на міждисциплінарному рівні за допомогою встановлення міжпредметних зв'язків. Це дозволить уникнути дублювання у змісті предметів галузі.

Оптимальне поєднання фактичного і теоретичного матеріалу в кожному конкретному предметі визначається з точки зору методологічних положень психології і педагогіки про емпіричний і теоретичний рівні пізнання. У практиці навчання зв'язок між емпіричним і теоретичним рівнями пізнання виявляється, наприклад, у індуктивному і дедуктивному

способах подання і засвоєння навчального матеріалу. Проблема співвідношення фактів і теорії у навчальному матеріалі є однією з найважливіших і найскладніших у методиці суспільствознавства. Об'єктивною основою її розв'язання є врахування: рівня розвитку вікових пізнавальних можливостей учнів і специфіки цілей шкільної суспільствознавчої освіти. Необхідний баланс передбачає:

- формування переважно образних і первинних теоретичних уявлень учнів про людину і суспільство на рівні початкової школи,
- перевагу кількості фактів над кількістю понять і ідей, предметних понять над галузевими в основній школі – з поступовим вирівнюванням цих пропорцій до 9 класу,
- в старшій школі – перевагу теоретичного компонента над фактичним, засвоєння навчального матеріалу на міждисциплінарному, проблемно-теоретичному рівні.

[...]

Рекомендації щодо оцінювання учнів

Сучасне оцінювання повинно відображати рівень сформованості знань, умінь, навичок, ставлень, який учні мають виявляти; активізувати й надавати дітям нові стимули для навчання, сприяти забезпеченню рівних можливостей для всіх учнів, бути відкритим, прозорим і зрозумілим.

Відповідним вимогам сучасної школи вважається лише навчання, яке:

- забезпечує ефективний зворотний зв'язок;
- надає можливість учням оцінювати власну роботу і роботу інших учнів, розуміти, що і як вони можуть вдосконалити, спонукає їх активно залучатися до навчальної діяльності;
- призводить до змін у діяльності вчителя, виходячи із результатів оцінювання;
- завжди враховує ефект, який воно справляє на мотивацію й самоповагу учня;
- є валідним, тобто оцінює основний зміст і ключові вміння та навички, передбачені стандартом освіти (Національним курикулумом).

Основними об'єктами оцінювання стають:

- результати навчання, під якими розуміється рівень, на якому учень у конкретній навчальній ситуації застосовує інтегрований комплекс набутих знань, умінь, навичок, ставлень, орієнтацій для розв'язання навчальної або життєвої ситуації;

– сам процес навчання, тобто те, як школярі працюють, який оцінюється і вчителем, і учнями. У цьому випадку говорять про «оцінювання для навчання».

Виходячи з цього, очевидно, що вчителям необхідні нові підходи до оцінювання, які передбачають:

– обов'язкове визначення вчителем мети (очікуваних результатів) кожного уроку, що чітко відповідає на запитання: які знання учні мають засвоїти і на якому рівні; якими вміннями, навичками вони повинні оволодіти; які цінності, орієнтації, ставлення вони можуть формувати у себе;

– вибір вчителем показників (критеріїв) оцінювання цих результатів;

– визначення конкретної мети та об'єктів оцінювання на певному уроці;

– вибір конкретної стратегії оцінювання відповідно до його об'єкта;

– вибір шкали оцінювання навчальної діяльності учнів. Це потребує вибору шкали оцінки кожного з обраних критеріїв. Так, рівень комунікативної діяльності учнів можна оцінити через категорії «високий», «достатній», «середній», «початковий». Глибину опанування тим чи іншим умінням (наприклад, аргументувати) можна простежити, звернувши увагу на частоту його використання учнем у відповідях. Тоді оцінку можна висловити через категорії «завжди використовує», «використовує достатньо часто», «рідко», «не використовує»;

– визначення вчителем шляху попереднього доведення до відома учнів очікувань вчителя щодо рівня їх навчальних досягнень (пояснення: що, коли, як і за якими критеріями буде оцінюватись).

[...]

Рамкові програми навчальних предметів: вимоги до укладання

Суспільствознавча освіта складається з предметів, що зінтегровані на міжпредметній основі і утворюють певну цілісність з точки зору результатів навчання. У курикулум галузі входять рамкові програми навчальних предметів, що у своїй сукупності системно відображають зміст суспільствознавчої освіти. Така системність існуватиме, якщо:

– мета, завдання та зміст програм по'язані з проблематикою галузі, відображають її наскрізні лінії, пізнавальні об'єкти, міждисциплінарні, між предметні теми, поняття;

– визначений програмами зміст забезпечує формування ключових, галузевих, компетентностей учнів;

– програми термінологічно узгоджені на рівні ОГ та забезпечують інтеграцію знань про людину в суспільстві;

– програми предметів враховують логіку, досягнення та методи дослідження наук, на які вони спираються, і забезпечують формування спеціальних предметних знань і умінь учнів;

– завдання та зміст цих програм враховують вікові особливості учнів, а також педагогічні завдання початкової, основної та старшої школи; Планування має враховувати пізнавальні можливості школярів, розвиток у них творчих здібностей та створювати умови для побудови індивідуального плану навчання;

– програми враховують диференціацію (спеціалізацію) загальноосвітніх навчальних закладів та профільне навчання старшокласників;

– часу, виділеного у програмі на навчання/виховання, вистачає на досягнення її цілей.

Історія в школі. – 2014. – № 6/7. – С. 1–9.

2015

Проект

Концепція формування фінансової грамотності у початковій, основній та старшій школі*

На сучасному етапі взято курс на докорінні реформи в сфері економіки та фінансів, тому фінансова грамотність стала нагальною потребою сьогодення, здатною об'єктивно, повно та актуально інформувати про механізми сучасного фінансового ринку. Гостро актуальною є фінансова інформація не лише для спеціалістів-практиків, а й для кожної людини, яка покликана сформуванню у громадян України економічні знання, економічну культуру, аналізувати економічну ситуацію та приймати виважені й обґрунтовані рішення.

Мета фінансової освіти: формування економічного мислення, створення умов для ефективної соціалізації, зміцнення психологічного, духовного і соціального здоров'я; особистісної зрілості та компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів, а результат – економічно обґрунтована діяльність.

Поставлену мету можна реалізувати шляхом ефективної організації навчання у процесі викладання предмета «Фінансова грамотність»,

* Документ розроблено в межах виконання Програми реалізації дослідно-експериментальної роботи всеукраїнського рівня щодо впровадження курсу за вибором «Фінансова грамотність» у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів на 2012–2019 рр.

варіативної складової відповідних Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів.

Основні напрями діяльності:

- індивідуальний психолого-педагогічний підхід до учня;
- колективно-групові форми роботи;
- використання інтерактивних методик викладання;
- різноманітність форм діагностики та контролю;
- застосування інформаційно-комунікаційних технологій;
- формування депозитарію навчально-методичних матеріалів для вчителів та учнів;
- створення репозитарію навчального контенту з фінансової грамотності.

Головним у роботі є принцип надання можливості учневі:

- пізнати фінансові механізми та інституції в конкретних видах діяльності і справах, шляхом організованого співробітництва та взаємодії;
- набути позитивного власного досвіду;
- розкрити свої творчі здібності,
- формувати в собі риси зрілої фінансово-компетентної особистості.

Під час вивчення предмета «Фінансова грамотність» реалізується принцип гуманістичної педагогіки, що здійснюється через відкритість, індивідуалістичні цінності, особистий успіх, партнерські стосунки вчителів, учнів та інтерактивну систему навчання з використанням інформаційних технологій навчання.

Орієнтація на особистість у процесі навчання покликана актуалізувати особистісно-орієнтований компонент освіти, спрямований на суб'єкт і на способи його саморозвитку, на включення внутрішніх рушійних сил розвитку особистості. Завдяки цьому формується адекватне для особистісного і творчого зростання людини середовище спілкування, що сприяє її розвитку.

Відомо, особистісно-орієнтована освіта базується на засадах:

- створення атмосфери поваги між учасниками навчального процесу;
- використання досвіду учнів та їхніх знань;
- проблемності навчання і критичності мислення;
- формування творчого, практично орієнтованого мислення;
- урахування рівня готовності до навчання, активності й самостійності;
- забезпечення співробітництва учнів і вчителів.

Усі ці критерії передбачають розвивальне навчання.

Побудова курсів предмета «Фінансова грамотність» передбачає наступність, послідовність та неперервність фінансової освіти школярів, яка виражена у лінійно-циклічній структурі програм.

Концепція вивчення предмета буде ґрунтуватися на трьох рівнях вивчення фінансової грамотності:

1. Початковий (англ, introductory) – початкова школа.
2. Проміжний (англ, intermediate) – основна школа.
3. Розвинутий (англ, advanced) – старша школа.

ПОЧАТКОВА ШКОЛА (2–4 класи)

2 клас, «Фінансова абетка», де, дотримуючись алфавіту, учні ознайомлюються у цікавій формі з окремими економічними категоріями, наприклад: «багатство», «гроші», «банк», «реклама», «ринок», «товар» тощо.

Мета курсу «Фінансова абетка» – формування громадянської та соціальної компетентностей учнів на основі засвоєння ними базових фінансових знань та практичних навичок, їх використання у житті, сприяння соціальній адаптації учнів молодших класів в умовах ринкового середовища, що сприяє психічному і соціальному розвитку дитини як особистості і громадянина.

Мета досягається шляхом реалізації таких завдань:

- формування фінансових, соціальних громадянських компетентностей молодших школярів у їх грамотному ставленні до особистих фінансів та позитивному ставленні до самого себе як невід’ємної складової соціальної спільноти;

- виховання соціально-активної особистості, яка усвідомлює себе громадянином демократичного суспільства;

- оволодіння навичками колективної праці, роботи в групах, що сприяє розвитку міжособистісного спілкування як основи взаєморозуміння між людьми;

- випробування соціальних ролей, де можна виявити навички фінансово-грамотної поведінки молодшого школяра;

- формування грамотної фінансової та споживчої культури учня початкової школи.

3 клас, «Фінансова арифметика». Змістові фінансові та економічні задачі дадуть змогу учням закріпити знання з математики (додавання, віднімання, множення, ділення, робота з великими числами тощо), розв’язування прикладів і задач з елементами фінансових розрахунків (прибуток, витрати, збитки, доходи, заробітна плата, сімейний бюджет, планування витрат, планування заощаджень тощо) сприятиме формуванню фінансової компетентності учнів.

Мета курсу «Фінансова арифметика» – формування громадянської, соціальної та здоров'язбережувальної компетентностей учнів на основі взаємозв'язку математичних знань і практичних навичок роботи з числовими величинами з базовими фінансовими знаннями, сприяння соціальній адаптації учнів молодших класів в умовах ринкового середовища, що сприяє розвитку дитини як особистості і громадянина.

Мета досягається шляхом реалізації таких завдань:

- формування фінансових, соціальних, громадянських, здоров'язбережувальних компетентностей молодших школярів на міжпредметній основі;

- набуття усвідомлених практичних обчислювальних навичок роботи, пов'язаних з базовими фінансовими знаннями;

- оволодіння навичками колективної праці, роботи в групах, що сприяють розвитку міжособистісного спілкування;

- випробування соціальних ролей, де можна виявити навички фінансово-грамотної поведінки молодшого школяра;

- формування грамотної фінансової та споживчої культури учня початкової школи.

4 клас, «Фінансова поведінка» – курс з'ясує місце економіки та фінансів у системі суспільного виховання.

Мета курсу «Фінансова поведінка» – формування громадянської соціальної та загальнокультурної компетентностей учнів на основі засвоєння ними базових фінансових знань та відпрацювання практичних навичок фінансової та споживчої культури, сприяння психічному і соціальному особистісному розвитку дитини, її становленню як громадянина, що сприяє соціальній адаптації молодших школярів в умовах ринкового середовища.

Ця мета досягається шляхом реалізації таких завдань:

- формування фінансових, соціальних та загальнокультурних компетентностей молодших школярів у їхньому грамотному ставленні до особистих фінансів та позитивному ставленні до самого себе як невід'ємної складової соціальної спільноти;

- виховання соціально-активної особистості, яка усвідомлює себе як громадянина демократичного суспільства;

- оволодіння навичками колективної праці, роботи в групах, що сприяють розвитку міжособистісного спілкування як основи взаєморозуміння між людьми;

- випробування соціальних ролей, де можна виявити навички фінансово-грамотної поведінки молодшого школяра;

– формування грамотної фінансової та споживчої культури учня початкової школи.

ОСНОВНА ШКОЛА (5–9 класи)

5 клас, «Родинні фінанси» – ознайомлення учнів з основами управління родинними та власними фінансами; формування навичок раціонального використання фінансових ресурсів родини.

Головними завданнями курсу є:

- ознайомити учнів з основними поняттями навчального курсу;
- сформуванати цілісне уявлення про роль родини у загальній системі суспільно-економічних відносин;
- ознайомити учнів з основними правилами ведення родинних та особистих фінансів, правилами формування особистого бюджету;
- прищепити навички раціонального використання власних та родинних фінансів;
- навчити приймати раціональні фінансові рішення;
- сформуванати навички ефективного розподілу родинного бюджету, збільшення заощаджень, забезпечення фінансової безпеки родини.

Після вивчення курсу «Родинна економіка» учні:

- ознайомляться з теоретичними основами ведення родинних та особистих фінансів;
- знатимуть основи сімейного господарювання;
- умітимуть аналізувати бюджет родини і складати особистий фінансовий план;
- навчатимуться ефективно використовувати кошти, правильно розподіляти бюджет, створювати заощадження;
- розумітимуть роль родини як учасника суспільно-економічних відносин.

6 клас, «Фінансово-грамотний споживач» – учні отримують основи споживчих знань як діяльності, спрямованої на придбання, споживання і розпорядження благами, включаючи прийняття рішень у сфері фінансових послуг.

Головними завданнями курсу є:

- ознайомити учнів з основними поняттями курсу: правами та обов'язками споживачів та з існуючою в Україні системою захисту цих прав;
- сформуванати усвідомлення корисності бути грамотним споживачем;
- навчитися приймати раціональні споживчі рішення щодо особистих фінансових питань;
- навчитися дотримуватися певних правил фінансової поведінки;

– формувати грамотну споживчу поведінку, культуру взаємовідносин споживача та інших учасників ринку.

7 клас, «Фінансова культура» – оволодіння фінансовою культурою, що дасть змогу кожній молодій людині управляти і розпоряджатися грошима, раціонально планувати своє майбутнє і таким чином створювати матеріальну базу для розвитку нашого суспільства у майбутньому в умовах глобалізації економіки.

Головними завданнями курсу є:

– розгляд процесу формування фінансової культури людства крізь призму історичних подій;

– формування уявлення про фінансову культуру населення та окремої людини;

– ознайомлення з особливостями сучасної фінансової системи;

– мотивація школярів до виконання ними обов'язків платників податків;

– виховання якостей фінансово культурної людини.

8 клас, «Прикладні фінанси» – курс, де учні здобудуть достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних і фінансових відносин на рівні держави, родини та окремої людини.

Головними завданнями курсу є:

– формування базового рівня фінансової грамотності, необхідної для орієнтації та соціальної адаптації учнів до змін у житті сучасного суспільства, а також для професійної орієнтації школярів;

– розуміння сутності і взаємозв'язку економічних явищ, уміння робити аргументовані судження з економічних питань, набуття досвіду в аналізі конкретних економічних ситуацій;

– вироблення практичних навичок прийняття відповідальних фінансових та економічних рішень як в особистому, так і в суспільному житті.

9 клас, «Економіка & Фінанси» – курс з більшим економічним ухилом, що матиме прикладний характер.

Головними завданнями курсу є:

– ознайомити учнів з основними поняттями курсу, фінансовими відносинами в сучасних ринкових умовах та роллю держави у цій сфері;

– навчити учнів приймати раціональні споживчі рішення щодо особистих фінансових питань;

– формувати розуміння значення участі України в діяльності міжнародних фінансових організацій;

– формувати усвідомлення корисності бути грамотним споживачем фінансових послуг в сучасних умовах.

СТАРША ШКОЛА (10 клас)

10 клас, «Фінансова грамотність» – курс за вибором, що завершує лінійно-циклічну структуру програм та розрахований на учнів 10-х класів загальноосвітніх навчальних закладів та студентів 1–2 курсів навчальних закладів I–II рівнів акредитації й передбачає ознайомлення учнів із сучасними фінансовими продуктами та послугами, розвиток у них навичок використання таких продуктів, а також вміння проводити планування власного фінансового майбутнього.

Головними завданнями, які реалізуються під час вивчення фінансової грамотності у класах усіх профілів навчання, є:

- засвоєння фундаментальних знань про фінансове життя суспільства, основних економічних категорій, законів, закономірностей, тенденцій;
- формування світогляду цивілізованої людини, що визнає такі загальнолюдські цінності, як свобода діяльності та вибору, право приватної власності, дотримання законності тощо;
- сприяння розвитку навичок раціональної економічної та фінансової поведінки людини як споживача фінансових послуг, платника податків тощо;
- підтримка інтересу до вивчення предметів економічного спрямування;
- формування фінансової культури.

*Допоміжний інтерактивний курс «Фінансова грамотність для батьків. Години дозвілля»

Основні форми реалізації бесіди, колективне читання, та обговорення статей, сюжетно-рольові ігри, години спілкування, дискусійні ігри (з врахуванням вікових особливостей), психогімнастичні ігри, ігри-імітації, ігри-перевтілювання, психологічні ігри-вправи, експрес-діагностика емоційного стану учнів, творчі колективні роботи, самопрезентації, створення портфоліо, екскурсії до фінансово-кредитних установ, випуск усних журналів, газет, вернісажі, творчі конкурси, вікторини, олімпіади тощо.

Різноманітність форм роботи розвиває в учнів різного шкільного віку увагу, активність, самоконтроль і відповідно впливає на повноцінну самооцінку формування особистості. Учень стає суб'єктом, а не об'єктом навчальної діяльності. Укомплексі це стимулює й спрямовує особистість на самоосвіту. Набуті знання і вміння учень використовує у нових нетипових ситуаціях, що сприяє формуванню економічного мислення, економічної поведінки, що є основою фінансової культури загалом, і як результат –

економічно обґрунтованої діяльності, фінансової відповідальності та фінансової незалежності.

Географія та економіка в рідній школі. – 2015. – № 10. – С. 2–4.

МИСТЕЦТВО

1992

Концепція естетичного виховання учнівської молоді в умовах відродження української національної культури*

В умовах оновлення суспільства, відродження національної культури, побудови національної школи зростає роль і значення естетичного виховання як засобу для формування духовного світу, морально-етичних ідеалів молоді.

Зміст, структура і форми реалізації системи естетичного виховання, що склалась, вимагає докорінної зміни. Фундаментом естетичного виховання має стати національно-художня спадщина, родинні та загальнонародні традиції, звичаї, обряди, скарби народно-пісенної, поетичної та декоративно-прикладної творчості, художніх ремесел.

[...]

Естетичне виховання не може реалізуватись відокремлено, бути відірваним від навчального процесу, воно є не тільки невід'ємною складовою формування особистості, а й виступає його кінцевою метою. Воно здійснюється на уроках не лише естетичного та гуманітарного циклу, а й природничого, фізико-математичного циклу навчальних дисциплін, у діяльності різноманітних художніх гуртків та студій, у колективах художньої самодіяльності.

Важливим фактором у розвитку естетичних потреб стає народне мистецтво, опанування яким сприятиме більш глибокому вивченню рідної мови, історії свого краю, народного побуту, національного одягу, традицій, звичаїв, обрядів, пісенного та поетичного фольклору, а також прислів'їв, приказок, вірувань тощо.

При такому підході до виховання і розвитку дітей і підлітків на особливу увагу заслуговує створення регіональних програм з предметів естетичного циклу, організація фольклорних, етнографічних експедицій, складання спеціальних регіональних карт народних промислів, фольклорно-етнографічних осередків.

* Документ розробив Республіканський навчально-методичний кабінет (центр) естетичного виховання учнівської молоді Міністерства освіти України.

Текст подано у скороченому вигляді.

Зокрема, значну роботу можуть здійснювати осередки руху «Моя земля – земля моїх батьків» у частині, яка пов'язана з мистецтвом.

[...]

Концепція передбачає значне розширення мережі шкіл з поглибленим вивченням музики і образотворчого мистецтва та введення спеціалізованих загальноосвітніх шкіл та ПТУ хорового, кобзарського, декоративно-прикладного мистецтва, в яких на викладання предметів художньо-естетичного циклу відводиться починаючи з 1 по 11-й клас від 4-х до 8-ми тижневих годин.

Важливим завданням є створення якісно нової моделі школи гуманітарно-естетичного спрямування. Нові підходи до естетичного виховання дітей та молоді потребують вибору таких форм та методів роботи, які б найбільш активно залучали до джерел національної культури. Так, в основі музичного виховання повинна бути практична діяльність, включаючи обов'язкову гру на найпростіших народних інструментах, що дасть можливість створювати не лише колективи вокально-хорового жанру, а й оркестр та інструментальні ансамблі, сприятиме активізації музично-виховної роботи.

[...]

Зміст, форми і види естетичного виховання впливають з основної мети і базуються на принципах, закладених цією концепцією.

Особливої уваги вимагає виховний потенціал нових предметів та факультативів, зокрема «етнографія України», «фольклор України», «світова художня культура», інтегрований курс «світова художня література», в яких у контексті світової культури розглядається місце і значення українського професійного та народного мистецтва. Уроки народознавства, різноманітні гуртки і студії, творчі об'єднання юних майстрів декоративно-прикладного мистецтва, творчі майстерні тощо також мають стати джерелом знань у сфері української національної культури, а також культури інших національних груп, що компактно проживають в Україні, що стане основою естетичного виховання і водночас сприятиме вихованню національної самосвідомості.

[...]

Для забезпечення дійсного оновлення естетичного виховання молоді необхідно вирізнити цілий ряд організаційних, педагогічних та методичних питань.

Насамперед предмети естетичного циклу повинні набути статусу рівноправних навчальних дисциплін. З метою піднесення рівня значимості, посилення ролі художньо-естетичного компоненту слід переглянути навчальні плани загальноосвітніх шкіл, дошкільних та позашкільних

закладів, ПТУ, середніх і вищих навчальних закладів, а також програми з усіх предметів та гурткової роботи.

[...]

Однією з умов успішної реалізації естетично-художнього виховання є належне науково-методичне забезпечення педагогічного процесу. Психолого-педагогічна наука покликана розв'язати цілий ряд проблем:

розробити регіональні програми, методичні посібники, в основу яких буде покладено народні традиції, звичаї, народні мистецтва, притаманні кожному окремому регіону;

враховуючи, що великої уваги заслуговує виявлення обдарованих дітей, індивідуальна робота з ними, вдосконалити методику діагностики природних художніх нахилів та здібностей дитини, її розвитку;

на основі вивчення досвіду авторських шкіл, Малих академій народних мистецтв. Академій народознавства, естетичного розвитку учнів в умовах поглибленого вивчення предметів естетичного циклу, створити якісно нову модель школи гуманітарно-естетичного спрямування учнів;

допомогти педагогам-практикам розробити альтернативні програми, що дають можливість для використання у навчально-виховному процесі прогресивних сучасних традицій і оригінальних методик естетичного виховання школярів.

[...]

Виховний процес у початкових класах загальноосвітніх шкіл ґрунтується на основі народознавства та етнографії. Використовується національна символіка, лексика українського декору, пісенний та поетичний фольклор, історія рідного краю, родовід, народні пісні, учні знайомляться зі структурою усної народної творчості, зорганізується жанрово-синкретична діяльність учнів у позаурочний час.

Основу музично-хореографічного матеріалу складають українські народно-пісенні джерела і обрядові традиції; виховання повинно іти від народної, національної музики до музики інших народів, класичної та сучасної.

Доцільно з першого класу ввести урок народної хореографії, а з другого класу – навчання дітей гри на хроматичній сопілці. Основу уроків музичного виховання повинні складати народні дитячі ігри, юнацькі ігри та забави.

З метою більш поглибленого вивчення предметів естетичного циклу довести тижневе навантаження до тринадцяти годин.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 1992. – № 5. – С. 2–9.

Концепція художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах*

1. Загальні положення

[...]

Мистецька спадщина, акумулюючи емоційно-естетичний досвід поколінь, втілює і передає ціннісне ставлення до світу крізь призму етнонаціональної специфіки, тому вона є ефективним засобом виховання моральності, патріотичних почуттів, громадянської позиції. Цінності мистецтва важливі також з огляду на сучасне існування дітей і молоді в полікультурному просторі. Завдяки універсальності художньо-образної мови вони передають зрозумілу для різних народів смислову інформацію, дають змогу особистості вступати в невербальний діалог з різними культурами минулого і сучасності, розуміти інших і розширювати таким чином свій власний духовний світ, його унікальність і самобутність.

Отже, сучасні загальноосвітні школи та позашкільні навчальні заклади мають стати осередками виховання справжньої духовності, плекання творчої особистості, виховання людини, що характеризується високою емоційно-естетичною культурою.

2. Мета і завдання

Мистецтво має унікальні можливості впливу на людину, тому художньо-естетичне виховання потрібно розглядати не лише як процес набуття художніх знань і вмінь, а, насамперед, як універсальний засіб особистісного розвитку школярів на основі виявлення індивідуальних здібностей, різнобічних естетичних потреб та інтересів.

[...]

4. Система художньо-естетичного виховання та її структурні компоненти

Цілісна педагогічна система художньо-естетичної освіти та виховання включає такі складові:

змістовно-цільова – цілі (у соціальному й особистісному вимірах), принципи і завдання, зміст навчання і виховання;

** Документ розроблено відповідно до Законів України «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту». Він ґрунтувався на основних положеннях Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) та спрямовувався на реалізацію Національної доктрини розвитку освіти в Україні. Концепцію підготувала наукова співробітниця Інституту проблем виховання АПН України Л. М. Масол.*

Текст подано у скороченому вигляді.

функціонально-процесуальна (педагогічні засоби, форми, методи і прийоми, способи взаємодії, педагогічні технології);

результативно-оцінна (критерії оцінювання проміжних і кінцевих результатів навчання, інтегральні показники художньо-естетичної вихованості, гуманістична експертиза педагогічної системи загалом).

Система художньо-естетичної освіти та виховання включає структурні компоненти:

1. Базовий освітньо-виховний компонент, що передбачає навчання, виховання й розвиток учнів під час вивчення предметів та курсів освітньої галузі «Мистецтво - Естетична культура» і складається з двох частин:

а) інваріантної частини, представленої предметами і курсами базового навчального плану державного освітнього стандарту, які мають опановуватися всіма учнями, незалежно від типу навчального закладу і профілю навчання (предмети «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво» або інтегрований курс «Мистецтво», курс «Художня культура», «Естетика»).

б) варіативної частини, що складається з елективних предметів і курсів, які вводяться до робочих навчальних планів конкретного навчального закладу відповідно до можливостей і потреб педагогічного колективу, учнів, батьків («Хореографія», «Основи театру і кіно», «Українське декоративно-ужиткове мистецтво», «Дизайн», «Комп'ютерна графіка» тощо).

[...]

Основою виховного впливу мистецтва на особистість школяра є навчальна діяльність, адже саме у перебігу систематичного викладання предметів художньо-естетичного циклу вчитель має змогу цілеспрямовано і систематично виявляти могутній виховний потенціал художніх цінностей, впливаючи на всіх без винятку учнів молодшого, середнього і старшого шкільного віку.

Через кардинально новий механізм – державний освітній стандарт – визначається оптимальний, науково обґрунтований обсяг змісту освіти та виховання, необхідний для соціалізації особистості. Невід'ємний компонент загальної середньої освіти становить освітня галузь «Мистецтво – Естетична культура» як чинник духовно-творчого розвитку учнів, гуманізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу. Державний освітній стандарт забезпечує можливість безперервної художньо-естетичної освіти, що дає змогу учням продовжувати її на різних ступенях навчання і складає основу для подальшої самоосвіти та самовиховання.

У початковій школі в галузі «Мистецтво» виділено змістові лінії, що охоплюють основні види мистецтв – музичне, візуальне (образотворче),

хореографічне, театральне, екранне. Домінантними змістовими лініями залишаються музичне та візуальне мистецтва, у зміст яких інтегруються елементи інших змістових ліній. Завдяки варіативності освіти реалізується можливість викладання або окремих предметів («Музика», «Образотворче мистецтво»), або інтегрованого курсу («Мистецтво»).

В основній школі виділяються музична, візуальна (образотворча), мистецько-синтетична (хореографічне, театральне та екранні мистецтва) і культурологічна змістові лінії. Доцільно розглядати зміст загальної мистецької освіти як органічну частину культури, будувати інтегровані курси з урахуванням культурологічного підходу. Аналогічно до початкової ланки освіти в основній школі галузь може бути представлена або окремими предметами («Музика», «Образотворче мистецтво»), або інтегрованим курсом («Мистецтво»). Завершується мистецька освіта в основній школі узагальнюючим курсом «Художня культура», який є водночас пропедевтичним для вивчення української та зарубіжної художньої культури у старшій школі. З огляду на можливості залучення годин варіативної частини Базового навчального плану доцільно починати вивчення курсу художньої культури з 5-го – 6-го класу – паралельно й синхронно з основними мистецькими предметами.

Концептуальні засади формування змісту мистецької освіти в старшій школі зумовлені загальною інтегральною педагогічною стратегією, профільною диференціацією змісту освіти, компаративним підходом до опанування цінностей вітчизняної та зарубіжної художньої культури як складових єдиної духовної спадщини людства. Курс «Художня культура» вводиться як базовий у класах усіх профілів (у художньо-естетичних – вивчається поглиблено). Курс «Естетика» має узагальнююче значення щодо всієї мистецької освіти в школі, тому він впроваджується після вивчення мистецтва та художньої культури (в 12 кл.) у класах філологічного, суспільно-гуманітарного і художньо-естетичного профілів (в останньому – поглиблено). За рахунок варіативної частини доцільно введення різних спецкурсів, які враховують сучасні тенденції розвитку інформаційного суспільства, зокрема «Медіа культура», «Комп'ютерний дизайн» тощо.

За таких умов освітня галузь «Мистецтво – Естетична культура» матиме цілісний, неперервний, наскрізний характер, охоплюючи всі роки навчання в загальноосвітній школі, всі види мистецтва, функціонуючи в системі гнучких взаємозв'язків між усіма предметами і курсами.

[...]

**Комплексна програма
художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх та
позашкільних навчальних закладах***

[...]

Згідно з державними освітніми стандартами початкової та загальної середньої освіти в Україні предмети освітньої галузі «Мистецтво – «Естетична культура» мають охоплювати всі роки навчання на засадах цілісності, наступності і неперервності:

I. Музичне (1-8 кл.) та образотворче (1-7 кл.) мистецтво або інтегрований курс мистецтво (1-8 кл.)

II. Художня культура (9-11 кл.)

III. Естетика (12 кл.)

Під час проектування стандарту інноваційні зміни в загальній мистецькій освіті спрямовувалися не лише на її екстенсивний розвиток (збільшення годин, уведення нових курсів), а також на інтенсивний – поліхудожній і полікультурний розвиток. Усі змістові лінії державного освітнього стандарту (музична, візуальна, мистецько-синтетична, культурологічна) включають універсальні компоненти: гностичний, аксіологічний, праксеологічний, креативний, комунікативний), пріоритетність яких зумовлюється віковими етапами навчання. Посилюється світоглядно-виховна і культуротворча спрямованість загальної мистецької освіти.

Образотворче мистецтво

Предмет «Образотворче мистецтво» має на меті виховання в учнів цілісного сприймання дійсності за художньо-естетичними законами, розвитку зорової культури і творчої уяви, а також оволодіння різноманітними засобами створення художніх образів. Упредметі «Образотворче мистецтво» взаємопов'язані три провідні компоненти – образне бачення світу, мистецтвознавчі знання та відповідні способи образотворчої діяльності.

[...]

У загальноосвітній школі предметна сфера образотворчого мистецтва охоплює:

- живопис (пейзаж, портрет, натюрморт, жанрова картина);
- графіку (книжкова, силуетна, анімаційна, плакатна);
- скульптуру (опукла, рельєфна, декоративна, анімалістична, портретна);

** Документ розробили співробітники Інституту проблем виховання АПН України Л. М. Масол (науковий керівник), Н. І. Ганнусенко, О. А. Комаровська, С. А. Ничкало, О. І. Оніщенко, В. В. Рагозіна.*

– декоративно-ужиткове мистецтво (писанкарство, витинанки, кераміка, народні іграшки, розпис, народне малярство);

– частково якості та риси образотворчого мистецтва містять в собі такі специфічні види людської діяльності як архітектура та дизайн.

Минуле ХХ сторіччя доповнило сферу образотворчих мистецтв новими факторами художньої творчості: художньою фотографією та комп'ютерною графікою, які, загалом, можна розглядати в контексті такого виду образотворчого мистецтва, як графіка та у перспективі включати до змісту предмета.

[...]

Виховний потенціал образотворчого мистецтва реалізується через такі компоненти змісту предмета, як сприймання, опанування елементів художньо-образної мови образотворчого мистецтва, художньо-творча діяльність учнів.

[...]

Скульптура, як і архітектура, є засобом просторово-художнього формування навколишнього середовища людини. У школі знайомство з мистецтвом скульптури починається з оволодіння навичками ліплення, які виховують почуття пластичності, вчать об'ємно-просторовому сприйманню дійсності. Крім цього стимулюють діяльність головного мозку, позитивно впливають на розвиток інтелектуальної сфери і людської особистості.

Різноманітна і своєрідна образотворча мова графіки. Саме з оволодіння первинними графічними навичками – лінії, рисунку – починається вивчення основ образотворчого мистецтва в початковій школі. Саме для графіки властиве використання ефекту контрасту чорного та білого кольорів, штриха, розчерку, плями, а також фону паперу (чи іншого матеріалу – основи) як повноправних художніх засобів). У багатьох творах графічного мистецтва використовується своєрідний ефект певної незавершеності зображення, що надає великі можливості для розвитку фантазії, уяви, асоціативного мислення.

[...]

Інтегративні можливості предмета. Багато елементів художньої мови образотворчого мистецтва властиві іншим видам художньої діяльності: музиці, хореографії, театру, кінематографу. Це композиція, пластика, ритм, зображальність, співвідношення частин та цілого, контрастність, гармонійність чи дисонанс тощо. Така взаємна спорідненість мистецтв забезпечує можливість здійснення інтегрованого підходу до викладання мистецьких дисциплін у школі.

[...]

Музичне мистецтво

Музичне мистецтво є важливим засобом виховання, який сприяє розвитку особистості школяра, осягненню духовних цінностей людства.

[...]

Кожний вид музичної діяльності має свої специфічні особливості, завдяки яким впливає на розвиток дітей.

Наводимо орієнтовний зміст художньо-естетичного виховання учнів у процесі навчання музики, що допускає різні варіанти практичної реалізації, відкриває можливості для роботи вчителів за різними програмами, зокрема й інтегративного спрямування.

Сприймання творів мистецтва. Визначення настрою, характеру музики. Розрізнення динаміки та темпу музики. Сприймання творів української та зарубіжної музики, народної, класичної та сучасної; розпізнавання різних інструментальних і вокальних жанрів, відчуття форми творів, динаміки розвитку музичних образів. Розрізнення за тембром інструментів.

Практична (виконавська) діяльність.

Спів. Точне інтонування звуків мелодій. Оволодіння вокально-хоровими навичками (звукоутворення, дикція, дихання), навичками співу в ансамблі. Виконання вокальних вправ, народних та дитячих пісень з інструментальним супроводом та без нього.

Гра на музичних інструментах. Елементарний інструментальний супровід пісень на дитячих (трикутник, металофон тощо) та народних (сопілка, бубон та ін.) інструментах.

Музично-ритмічна діяльність. Відтворення ритму музичних фраз, характеру музики та її виразних особливостей в рухах.

Оволодіння мовою мистецтва. Розуміння основних музичних понять: музичний звук і його властивості (висота, тривалість, динаміка); засоби музичної виразності (мелодія, ритм, темп, лад, гармонія); музичні форми (куплетна, 2-, 3-частинна, рондо, варіації), жанри вокальної (пісня, романс, кантата), інструментальної (симфонія, концерт, соната) та театральної музики (опера, балет, оперета, мюзикл) тощо.

Художня творчість. Ритмічна, вокальна, інструментальна імпровізація. Участь у колективних музичних іграх, інсценізаціях народних обрядів, виконанні фрагментів дитячих опер-казок.

Ритміка і хореографія

Мистецтво хореографії має значні можливості у вихованні школярів, особливо молодшого шкільного віку, оскільки танець, а також пов'язані з ним ігри, вправи з рухами, співом тощо розвивають розумові й фізичні здібності дітей, їхні почуття й творчу фантазію. У системі естетичного

виховання воно недооцінюється, тому предмет «Хореографія» не набув статусу базової дисципліни інваріантної частини навчального плану в загальноосвітній школі і викладається за рахунок варіативної частини – як предмет за вибором. Елементи ритміки та хореографії застосовуються на уроках фізичного виховання, музичного мистецтва, у позаурочній діяльності учнів.

[...]

За традиційного підходу хореографія розглядалася у системі освіти як заняття з ритмічно-рухової підготовки, оволодіння танцями. У сучасних умовах хореографія має розглядатися з позицій культурологічного підходу, що дає змогу накреслити напрями роботи у цій галузі.

По-перше, враховуючи синтетичність хореографічного мистецтва, необхідно намітити зони перетину хореографії з іншими предметами, зокрема й художньо-естетичного циклу. Такий напрям зовнішньої інтеграції дає змогу через хореографічне мистецтво долучатися до різних галузей знань – художньо-естетичних, гуманітарних, технічних тощо і, навпаки, у процесі вивчення цих предметів краще усвідомлювати особливість хореографічного мистецтва.

По-друге, специфічність і різноманіття видів і жанрів хореографії дає можливість учням здійснювати внутрішню інтеграцію через діалог танцювальних мов різних народів, жанрів хореографічного мистецтва.

Реалізація виховних завдань відбувається через зміст художньо-естетичного виховання засобами хореографії, який включає такі складові:

Ритміка. Пропедевтична хореографічна підготовка (вправи). Танці (народні, бальні, сучасні). Художньо-творча діяльність (імпровізація, ігри, інсценізації тощо).

1.3. Виховний потенціал інтегрованих курсів

Реалізація цілісного підходу до художньо-естетичної освіти та виховання в умовах особистісно-розвивальної парадигми передбачає поряд із застосуванням традиційного монопредметного викладання окремих видів мистецтва пошук шляхів внутрішньої галузевої інтеграції в межах циклу художньо-естетичних дисциплін, а також прогнозування міжгалузевих зв'язків у шкільній освіті загалом.

Узагальнення традицій вітчизняного шкільництва є підстави для теоретичного обґрунтування змісту поліхудожнього виховання. Поліхудожнє виховання може здійснюватися засобами окремих мистецьких предметів, які вивчаються лінійно (послідовно по класах) або паралельно. На відміну від монопредметного викладання мистецтва інтегровані курси мають додаткові резерви для духовно-світоглядної та емоційно-естетичної наповненості

завдяки інтегративним технологіям, які здатні кількісно збільшувати та якісно збагачувати діапазон порівнянь, аналогій, стимулювати виникнення явища синестезії, більш широких художньо-естетичних узагальнень.

[...]

Мистецтво

Основою проектування змісту інтегрованого курсу «Мистецтво» є положення щодо провідної ролі світоглядно-виховних орієнтацій у загальній мистецькій освіті. Мета вивчення мистецтва у загальноосвітній школі дещо відрізняється від мети навчання у спеціалізованих мистецьких закладах і полягає у вихованні у дітей щонайперше світоглядних уявлень, художньо-образного мислення. Засвоєння учнями елементів мови мистецтв, форм, жанрів, стилів, а також опанування ними суто технічних параметрів художньої діяльності є необхідним засобом, інструментом духовного осягнення змісту мистецьких цінностей, але не самоціль.

Духовно-світоглядна спорідненість тем і образів різних видів мистецтв – вербальних, візуальних, звуко-інтонаційних, синтетичних, які різними мовними засобами відбивають універсалізм світосприймання людини, зумовлюють логіку об'єднання матеріалу в блоки в межах навчального року, семестру тощо.

Поліцентрична інтеграція передбачає виділення не однієї, а кількох рівноцінних змістових ліній, наприклад, «Музика» (1 год.) та «Образотворче мистецтво» (1 год.), які органічно поєднуються в тематичний цикл на основі загальної духовно-світоглядної орієнтації. У двокомпонентну модель інтегруються елементи синтетичних мистецтв (хореографія, театр, кіно).

Якщо у початковій поліхудожній освіті з домінантою синкретичних форм творчості у процесі усвідомлення своєрідності і водночас спорідненості художніх мов різних видів мистецтв збагачується індивідуальний естетичний досвід, закладається фундамент художнього мислення учнів, то у середніх класах відбувається поглиблене пізнання специфіки мистецтв на матеріалі широкого спектру художніх зразків різних епох, стилів, жанрів, форм, технік. Опанування мистецтва в основній школі доцільно здійснювати за часо-просторовими культурологічними контурами.

Виховний потенціал інтегрованого курсу «Мистецтво» реалізується, насамперед, через художньо-тематичний зміст, високохудожні твори українського і зарубіжного мистецтва, використання яких у навчальному процесі сприяє вирішенню завдань морально-естетичного, національно-патріотичного, громадянського виховання.

Художня культура

На завершальному етапі художньої освіти в школі культурологічний аспект опанування мистецтв стає провідним. Базовий курс «Художня культура», що, згідно з освітнім стандартом, вводиться у загальноосвітніх навчальних закладах, починаючи з 9-го класу і продовжується у всіх, без винятку, профілях старшої школи (10-11 кл.), набуває значення узагальнюючого щодо вивчення циклу мистецтв у середній школі.

Конструювання різних моделей організації змісту курсів з художньої культури можливе на засадах синтезу словесної, музичної, візуальної та інших видів художньої творчості. Основою традиційної побудови часто стає тріада «слово – звук – колір» як специфічна форма буття різних типів культури, які послідовно проходять через історично зумовлені «архетипи». Сучасне збагачення пізнавальних і виховних можливостей мистецької освіти передбачає введення обов'язкового компонента кіномистецтва.

Структурування матеріалу можливе на історико-хронологічній (художньо-стильовій) основі, з поділом на дві частини – українську і зарубіжну культуру або без такого поділу; циклічно (культура різних цивілізацій), за «принцип культурних регіонів». Компаративний підхід («Україна – Європа», «Україна – світ») уможливорює посилення виховного потенціалу курсу художньої культури завдяки впровадженню полікультурної складової й одночасного збереження національних пріоритетів, наріжною ідеєю стає акцент не на тому, що роз'єднує, а на тому, що об'єднує різні культури в глобалізованому світі, це зумовлює органіку етнопонаціональної серцевини й полікультурного контексту: через ціннісний вплив мистецтва ефективніше відбувається і національно-культурна ідентифікація особи, і діалог культур.

Естетика

Курс «Естетика», який викладатиметься у 12-х класах гуманітарно-естетичних профілів, можна вважати своєрідною художньо-світоглядною кодою шкільної мистецької освіти. Мета курсу – узагальнення знань та уявлень учнів, які вони здобули, вивчаючи мистецтво і художню культуру в школі, залучення їх до пізнання естетичних закономірностей дійсності та мистецтва в контексті філософського дискурсу, зокрема через усвідомлення структурних компонентів естетичної свідомості («естетичне чуття», «смак», «ідеал»), основних естетичних категорій («прекрасне», «піднесене», «трагічне», «комічне», «потворне» тощо). Естетичні поняття мають тісно взаємодіяти з елементами знань із філософії, культурології, етики, мистецтвознавства. Водночас саме цей навчальний предмет сприятиме розумінню випускниками загальноосвітніх шкіл ролі людських почуттів у

сприйманні будь-яких предметів і явищ навколишнього світу. «Естетика» сприятиме формуванню емоційної та пізнавальної сфер, національного менталітету і вітального досвіду особистості.

Провідною проблематикою курсу «Естетика» мають стати не тільки і не стільки історико-теоретичні знання, скільки розуміння значення естетичних аспектів життєтворчості, включення кожного з учнів у процес естетизації середовища і гармонізації буття. Спектр проблем «живої естетики» має охоплювати естетичні аспекти природи, виробництва, духовного і фізичного світу людини, взаємин і спілкування, а також побуту, спорту, дозвілля, різноманітних видів трудової і творчої діяльності.

Отже, опанування старшокласниками естетичних знань сприятиме підвищенню культуротворчого потенціалу шкільної освіти.

1.4. Міжгалузеві зв'язки

Необхідно підкреслити важливе методологічне положення, яке виникає у зв'язку з розширенням дисциплінарного поля освітньої галузі «Мистецтво – Естетична культура»: ефективність художньо-естетичної освіти та виховання залежатиме не тільки від якості викладання кожного окремого предмета циклу, а, насамперед, від взаємозв'язку та взаємоузгодженості між усіма предметами й курсами, які входять до інваріантної та варіативної частин. Обґрунтування предметно-інтегративної моделі шкільної мистецької освіти, яка реалізується через державні освітні стандарти і комплекс предметних навчальних програм, передбачає здійснення гнучких зв'язків не тільки між предметами та курсами в межах галузі, а й широких міжгалузевих зв'язків, що дає змогу наблизити зміст художньо-естетичного виховання до реального статусу культури в сучасному інформативному суспільстві епохи глобалізації. Процес художньо-естетичного виховання не може обмежуватися лише вивченням дисциплін освітньої галузі «Мистецтво – Естетична культура», він поширюється і на інші види навчальної діяльності школярів. Мистецтво має можливість перетину з усіма освітніми галузями: «Мови і літератури», «Суспільствознавство», «Математика», «Природознавство», «Технології», «Здоров'я і фізична культура».

[...]

Комплексна програма художньо-естетичного виховання учнів у навчальній, позаурочній та позашкільній діяльності є орієнтовною, вона націлює освітян на створення на цій основі регіональних, локальних та авторських програм і проєктів, які враховуватимуть етнокультурні особливості, реальні можливості педагогічних колективів, учнівсько-батьківські запити.

Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2004. – № 10. – С. 5–32.

Концепція шкільної математичної освіти*

I. Вступ

Концепція розроблена відповідно до Закону України «Про освіту», державної національної програми «Освіта», проекту Концепції базової математичної освіти в Україні на засадах національного відродження духовної сфери життя українського народу, в тому числі й у галузі математичної підготовки і з урахуванням світових тенденцій розвитку освітніх систем.

В умовах розбудови національної системи освіти, відтворення і зміцнення інтелектуального потенціалу українського народу, виходу вітчизняної науки і техніки на світовий рівень, інтеграції в світову систему освіти, переходу до ринкових відносин і конкуренції особливо актуальним стає забезпечення належного рівня математичної підготовки випускників різних типів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів України.

Ефективна система шкільної математичної освіти повинна спиратися на такі вихідні положення:

- забезпечувати на різних ступенях навчання рівневу і профільну диференціацію навчально-виховного процесу на основі базового змісту математичної освіти;
- бути безпервною і забезпечувати наступність у навчанні математики між різними ланками ступеневої системи освіти;
- ґрунтуватися на засадах гуманізації навчально-виховного процесу і гуманітаризації змісту;
- навчання математики на всіх ступенях повинно мати розвиваючий характер і прикладну спрямованість; розвиток інтелекту, алгоритмічної культури, математичної інтуїції, вміння застосовувати знання до розв'язання практичних і прикладних задач;
- передбачати модульний принцип добору змісту; виділення інваріантної базисної його частини і варіативної, забезпечення навчальними і методичними посібниками, засобами навчання;

* Документ розробили: М. І. Бурда (Інститут педагогіки АПН України), З. І. Слєпкань (Український державний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова), Г. М. Литвиненко (Міністерство освіти України).

Текст подано в скороченому вигляді.

– забезпечувати інтеграцію змісту за рахунок введення узагальнюючих понять сучасної математики, які мають широке загальноосвітнє значення; інтегрування освіти і науки;

– використання у процесі навчання математики нових педагогічних технологій, в т.ч. інформаційних технологій навчання; запровадження інтенсивних методів, орієнтованих на розвиток пізнавальних і творчих здібностей учнів, індивідуального темпу навчання;

– впровадження широкої і доступної мережі служб «гайденсу» (методисти, психологи, соціологи), яка покликана забезпечити діагностування і корекцію математичної підготовки молоді.

II. Цілі навчання математики

Навчання має загальні дидактичні цілі: освіту, виховання та розвиток учнів.

Освітні цілі:

– забезпечення міцного і свідомого оволодіння системою математичних знань, навичок і вмінь, необхідних в повсякденному житті і майбутній трудовій діяльності кожному члену суспільства, достатніх для вивчення інших дисциплін, продовження освіти в системі неперервної освіти;

– формування уявлень про ідеї і методи математики та їх роль у пізнанні навколишньої дійсності; про походження математичних абстракцій;

– політехнічна освіта, професійна орієнтація;

– створення теоретичної і психологічної бази для самостійної неперервної освіти; підготовка до праці в умовах модернізації виробництва та ринкової економіки.

Виховні цілі:

– формування наукового світогляду, діалектичного мислення, загальнолюдських духовних цінностей;

– виховання екологічного мислення і поведінки; економічне виховання;

– виховання національної самосвідомості, поваги до національної культури і традицій, патріотизму; формування позитивних рис особистості (працелюбності, наполегливості, культури думки і поведінки, обґрунтованості суджень, відповідальності за доручену справу).

Цілі розвитку учнів:

– розумовий розвиток учнів (розвиток логічного мислення та інтуїції, просторових уявлень і уяви, математичної пам'яті, алгоритмічної культури як особливого аспекту культури мислення);

– розвиток математичних здібностей учнів;

– вироблення вмінь самонавчання (пізнавальної самостійності, пізнавального інтересу, потреби в самоосвіті, саморегуляції, вироблення прийомів діяльності, творчості, ініціативи та ін.).

Цілі навчання конкретизуються і розв'язуються по-різному, залежно від рівня навчання і профілю курсу математики.

III. Структура математичної освіти

У шкільному курсі математики виділяються чотири ступені навчання: 1-4 (1-3), 5-6, 7-9, 10-11-ті класи. На першому і другому ступенях вивчається інтегрований курс «Математика», на третьому – два (алгебра і геометрія), на четвертому – профільні курси (окремі та інтегровані).

Шкільна математична освіта реалізується шляхом диференційованого вивчення основних курсів математики:

1. Курс А (загальноосвітній). Вивчають учні 1-11-х класів середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів. Цей курс має бути завершальним і забезпечувати базову математичну підготовку учнів.

2. Курс Б (прикладний) адресований учням 10-11-х класів, що обрали для себе ті галузі діяльності, в яких математика відіграє роль апарату, специфічного засобу для вивчення і аналізу закономірностей навколишнього світу. Цей курс використовується у ліцєях і гімназіях, а також спеціалізованих і профільних школах фізико-технічного, природничого, біологічного, екологічного, агробіологічного та інших напрямів.

3. Курс В (загальнокультурний) призначений для учнів 10-11-х класів, математика для яких – лише елемент загальної культури. Це переважно ті, хто навчається у ліцєях та гімназіях або спеціалізованих школах спортивного, художнього, естетичного профілю, зокрема, кобзарського мистецтва, хорового співу тощо, або у школах суспільно-гуманітарного напрямку, класах гуманітарних профілів загальноосвітніх шкіл.

4. Курс Г (поглиблений) для учнів 8-11-х класів, які планують пов'язати свою майбутню професію з математикою (окремо ліцєї, коледжі, спеціалізовані фізико-математичні школи, школи і класи з поглибленим вивченням математики, профільні, математичні, фізико-математичні школи).

Курси математики повинні мати різну інформацій і інтелектуальну ємність, діагностико-прогностичну спрямованість та соціальну ефективність (обсяг математичних знань має бути достатнім для успішної майбутньої трудової та навчальної діяльності), а також різнитися способами упорядкування матеріалу, ступенем узагальнення знань, співвідношенням між теоретичними і емпіричними знаннями.

Курси математики – рівнево-диференційовані (обов'язків і підвищений рівень навчання).

З метою поглибити і розширити знання учнів з окремих тем, розвинути їх інтерес до математики, допомогти зорієнтуватися у виборі професії пропонуються курси за вибором (з 8-го класу) і факультативні заняття (з 7-го класу).

Реалізація диференціації за змістом математичного матеріалу передбачає організацію таких типів класів:

1. Класи з вивченням загальноосвітнього курсу математики (1-11 кл.).

2. Класи поглибленого вивчення математики (8-11 кл.).

3. Класи прискореного навчання талановитих та обдарованих з математики учнів 1-7-х класів. Прискорення навчального процесу цих учнів – не самоціль, а лише засіб дати повніше навантаження їхнім мислительним здібностям, стимулювати їх подальший розвиток. Надалі ці класи стають класами з поглибленим вивченням математики.

4. Класи підвищеної індивідуальної уваги. Такі класи нестабільні, вони відкриваються в міру потреби для тих учнів 1-7 класів, які з різних причин не досягають обов'язкового рівня навчання. Об'єктом диференціації в цих класах є не зміст матеріалу, а методи, прийоми, засоби і організаційні форми навчання.

5. Профільні класи (10-11 кл.), в яких вивчається повний курс математики з урахуванням специфіки профілю навчання. Структуру шкільної математичної освіти представлено в таблиці.

IV. Зміст математичної освіти

Найбільш актуальною проблемою математичної освіти на сучасному етапі є ретельний набір базового компонента змісту програм, розробка різнорівневих програм для шкіл і класів з різним рівнем вивчення математики, профільних класів та створення навчально-методичних комплексів для них (підручників і навчальних посібників, посібників для вчителя, збірників задач, дидактичних матеріалів, навчального обладнання, програмного забезпечення матеріалів для позакласної роботи тощо.)

Зміст шкільної математичної освіти повинен:

– забезпечувати загальноосвітню і загальнокультурну основу математичної підготовки молоді людини, необхідну для продовження освіти і успішної праці в умовах сучасного виробництва;

– бути достатнім для формування кадрового потенціалу суспільства в усіх сферах діяльності, які потребують цих знань і вмінь;

– сприяти виявленню математичних і загальноінтелектуальних здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання або вибір спеціальності;

– забезпечувати наступність у навчанні між різними ланками ступеневої освіти;

– сприяти формуванню природничо-наукової картини світу.

Математична підготовка школярів досягається концентричним розвитком таких груп знань:

1. Числа і дії над ними;
2. Величини, їх вимірювання і обчислення, метрична система мір;
3. Вирази і їх перетворення;
4. Рівняння, нерівності, системи рівнянь і нерівностей та їх застосування до розв'язування (текстових) сюжетних задач;
5. Функції та їх властивості, графіки, похідна, первісна, інтеграл; дослідження функції за допомогою похідної;
6. Фігури на площині і в просторі та їх властивості;
7. Геометричні величини і елементи логіки; перетворення фігур;
8. Координати і вектори на площині і в просторі;
9. Елементи статистики і теорії ймовірностей;
10. Історія математики, математика і зовнішній світ (моделювання, специфіка математики як науки, математика системі наук).

Зміст шкільної математичної освіти на ступенях навчання:

1-4 (1-3)-ті класи. Основу навчання математики у початковій школі становлять базисні математичні поняття: число – величина – геометрична фігура. Завдання курсу полягають у вивченні чисел: (лічба, нумерація, чотири арифметичні дії на цілими невід'ємними числами і дії з нулем), початкових знань властивостей натурального ряду чисел, нуля. Вивчення чисел супроводжується систематичним розв'язуванням текстових задач, які одночасно виступають, по-перше, як об'єкт вивчення, формування конкретних умінь і навичок, по-друге, як один із важливих засобів формування математичних понять (арифметичні дії, їх властивості і т.п.). задачі виконують функцію ланцюжка, що поєднує теорію і практику навчання, сприяє розвитку мислення учнів.

Школярі дістають уявлення про основні одиниці вимірювання величин, вчаться переходити від одних величин до інших.

Алгебраїчний і геометричний матеріал недоцільно виділяти як самостійні розділи програми. Він, з одного боку, тісно пов'язується з арифметичним, з іншого – виступає як пропедевтичний до вивчення в основній і старшій школі алгебри, початків аналізу та геометрії. Основними алгебраїчними поняттями курсу є рівність, нерівність, вираз, рівняння, а геометричними – на площині: відрізок, трикутник, чотирикутник, коло; у просторі: призма, піраміда, циліндр, конус, куля.

[...]

Передбачається початкове формування комп'ютерної грамотності молодших школярів. Робота на персональних ЕОМ повинна забезпечити формування умінь працювати з клавіатурою, дисплеєм, з прикладними програмами. Передбачається використання ЕОМ для контролю і самоконтролю.

5-9-ті класи. Зміст базової математичної освіти в основній школі складає традиційне інваріантне ядро, відібране багаторічним досвідом навчання математики у вітчизняній та зарубіжній школі. Крім того існує об'єктивна необхідність доповнення традиційного ядра елементами теорії ймовірностей і математичної статистики, математичної логіки, а також інформатизації суспільства.

Основним алгебраїчним матеріалом курсу є числа і дії над ним, тотожні перетворення виразів, рівняння і нерівності, їх системи, елементарні функції.

Виникає необхідність деякого перерозподілу геометричного матеріалу порівняно з діючими програмами. Це стосується, насамперед, паралельного вивчення в курсі планіметрії на наочно-інтуїтивному рівні елементів стереометрії (паралельність і перпендикулярність прямих і площин, прямокутний паралелепіпед, пряма призма, піраміда, циліндр, конус, куля; практичні вміння обчислювати площі поверхонь і об'єми основних геометричних тіл, зображати просторові фігури на площині, будувати їх розгортки, «читати» рисунки).

Вивчення елементів стереометрії в основній школі має важливе значення для практичної підготовки, для розвитку просторових уявлень і уяви учнів. Зараз учні професійних навчально-виховних і студенти вищих навчальних закладів зазнають труднощів при вивченні спеціальних дисциплін та в процесі виробничої практики, оскільки названі знання і вміння формуються лише на десятому-одинадцятому роках навчання.

Слід врахувати невдалу спробу побудувати виклад початків аналізу в школі без явного введення понять границі і неперервності функції. Аналіз досвіду вітчизняної і зарубіжної школи свідчать, що з метою пропедевтики ці провідні поняття математичного аналізу цілком можливо і доцільно ввести спочатку на основі інтуїтивних і наочних уявлень з використанням вже відомих з курсу фізики і геометрії задач, а завершити введенням формальних означень. Їх відтворення не обов'язково вимагати від всіх учнів.

Принциповим є питання про характер геометричного матеріалу в 5-9-х класах. Досвід української методичної школи (Астряб О. М., Лебединцев К. Ф., Кравчук М. П. та ін.) переконливо свідчать про доцільність послаблення в курсі геометрії основної школи вимог суворого

дедуктивного його викладу на основі явно сформованої системи аксіом, посилення наочності, опори на інтуїцію і практичні дії з моделювання і зображення фігур. Поряд з цим не можна повністю ігнорувати в цьому курсі, зокрема на підвищеному рівні, розвитку учнів дедуктивних міркувань, поступового прищеплення їм потреб в логічній строгості міркувань із залученням елементів дедукції, критичного ставлення до індуктивних висновків.

Удосконалення змісту базової шкільної математичної освіти потребує посилення внутріпредметних і міжпредметних зв'язків, створення інтегрованих кусів математики і поступовий перехід на них в основні школи.

Оптимальною кількістю годин на вивчення математики в основній школі – 5 год. в т.ч. орієнтовно 3 год. – на алгебру і 2 год. – на геометрію.

При запровадженні інтегрованого курсу можливе деяке зменшення часу на 4 год., а збереження належного рівня математичної підготовки здійснюється за рахунок інтенсифікації навчально-виховного процесу і перерозподілу часу на вивчення алгебраїчного і геометричного матеріалу.

10-11-ті класи. Вивчення математики у старшій школі базується на профільній і рівневій диференціації, яка реалізується через відповідні курси.

Загальноосвітній рівень математики (курс А) – розрахований на 272 год. (по 4 год. на тиждень). Вивчається в школах без профільних класів. Зміст і послідовність викладу матеріалу співпадає в основному з традиційними (елементарні функції і їх властивості; похідна і інтеграл та застосування їх для дослідження функцій; геометричні фігури та їх властивості; геометричні величини, їх вимірювання і обчислення). Однак, запровадження диференціації навчання, розвиток інформаційних технологій потребують внесення змін до змісту діючого кусу математики. Вони зводяться до таких:

1. Посилення елементів дискретної математики за рахунок зменшення громіздких обчислень.

2. Доповнення традиційного змісту шкільного курсу математики статистико-ймовірнісним компонентом.

3. Інтеграція змісту окремих курсів алгебри, геометрії, інформатики на основі узагальнюючих понять сучасної математики (елементи теорії множин і математичної логіки, математичної моделі та алгоритму) як інтегруючих чинників.

4. Підсилення початкових афінних геометричних фактів метричними.

5. Послаблення аксіоматичної лінії і перенесення акцентів на наочну геометрію. Мінімізація аксіом. Переважно конструктивний підхід до означення геометричних фактів.

Профільні курси математики відрізняються обсягом матеріалу, рівнем абстрактності, логічною строгістю викладу матеріалу і цілями його вивчення.

Курс В (наочний курс математики) – інтегрований, розрахований на 204 год. Може вивчатися протягом двох років (по 3 год. на тиждень) або у 10-му класі та I півріччі 11-го класу (по 4 год. на тиждень).

Характерним для цього курсу є те, що багато тем у ньому опрацьовуються в ознайомлювальному плані. Наприклад, при визначенні тригонометричного матеріалу розглядаються лише тригонометричні функції, їх графіки і властивості, а також найпростіші тригонометричні рівняння. Елементи математичного аналізу вивчаються з опорою на наочно-інтуїтивні уявлення учнів, а не на теоретичні обґрунтування.

Значно зменшується роль формально-логічних означень і доведень (означення похідної замінюється описанням способу її одержання, формули похідних суми, добутку частки, а також основні елементарні функції даються без їх виведення, за винятком найпростіших випадків, що ілюструють ідеї основних методів).

Головна увага приділяється дослідженню функцій та побудові графіків. Рівень складності вправ відповідає обов'язковим результатам навчання. Ірраціональні рівняння розглядаються лише найпростіші.

Геометричний матеріал курсу В також вивчається на наочно-інтуїтивному рівні. Навчання має за мету максимально наблизитись до наявного досвіду учня, його пізнавальних можливостей та інтересів, спиратися на добре знайому, доступні для розуміння життєві ситуації. Так, менше уваги приділяється ідеї аксіоматичної побудови курсу стереометрії – матеріал першої теми подається тільки в ознайомлювальному плані. Курс розвантажується переважно за рахунок вивчення значної частини математичних тверджень без доведень і обов'язкового відтворення останніх.

Основний акцент робиться на формуванні переважно операційних умінь – застосування математичних фактів у найпростіших ситуаціях. З цією метою доцільно використовувати узагальнені вказівки, опорні графічні схеми, алгоритми розв'язання задач.

У курсі В приділяється увага виробленню вмінь учнів коректно, грамотно і лаконічно посилатися на означення і теореми при доведеннях і обґрунтуванні розв'язків задач. Цьому сприяє розгляд найпростіших, «однокрокових» доведень, а також контрприкладів при засвоєнні понять. Проведення аналогій зі змістом і методами доведення курсу математики основної школи, систематична їх ілюстрація також мають полегшити засвоєння і розуміння учнями математичних понять.

Курс Б (прикладний) розрахований на 5 тижневих годин: «Алгебра і початки аналізу» (3 год. на тиждень) і «Геометрія» (2 год. на тиждень).

Зміст і рівень вимог до математичної підготовки учнів з геометрії у цьому курсі практично збігаються з традиційними. Більша, ніж у масових школах кількість часу на алгебру і початки аналізу, дає змогу дещо підвищити рівень розв'язування задач при збереженні в основному змісту традиційного курсу. Це реально підготує учнів до конкурсних екзаменів у ті вузи і середні навчальні заклади, для яких не є обов'язковою поглиблена математична підготовка.

У курсі Б посилено увагу до засвоєння тих знань, які використовуються при вивченні профільних дисциплін (хімії, біології, фізики, астрономії): обчислення (за формулами, пошук невідомого параметра у формулі; наближене оцінювання результату обчислень тощо); функції і графіки (табличний і аналітичний способи задання функцій, «читання» графіків, властивості і графік показникової функції тощо); елементи математичного аналізу (поняття про границю, фізичний смисл похідної, роль похідної в описанні біологічних і хімічних процесів); стереометрії (симетрія в просторі, поняття про правильні многокутники).

На уроках математики, в свою чергу, залучає матеріал профілюючих дисциплін. Так, вивчаються сферу і кулю, послуговуємось інформацією про Землю, інші небесні тіла, глобус і карту, паралелі і меридіани; набуті в курсі геометрії знання про різні стереометричні фігури допоможуть у формуванні просторової уяви учнів; при вивченні загальних положень про числові функції використовуються знання про рівномірний і рівноприскорений рух, плавлення і твердіння тіл, роботу і потужність (фізика), а також відомості про воду і основи (хімія).

Рекомендується більше, ніж у масових школах, розв'язувати задачі між предметного характеру. Наприклад, вивчаючи похідну та інтеграл, вадливо ознайомити учнів із застосуванням цих понять у різних галузях науково-практичної діяльності, в тому числі у фізиці, хімії, біології, технічних дисциплінах.

Поглиблений курс математики (курс Г) розрахований на 6-8 тижневих годин.

Поглиблення курсу досягається за рахунок включення до програми фактів, невеликих фрагментів теорії, що логічно доповнюють шкільний курс математики і дають змогу розв'язувати цікаві задачі. Так, у 9-му класі це задачі з параметрами, комбіновані – на арифметичну і геометричну прогресії, поняття про інверсію, ізопериметричні задачі, перспективне розміщення многокутників, теореми Стюарта, Птолемея, Бойа-Гервіна та ін.

Програма містить також теми, які розширюють програми для масової школи: многочлени, границі і неперервність функції (10-й клас), комплексні числа, елементи комбінаторики, елементи теорії ймовірностей (11-й клас) та ін. Зміцнені внутріпредметні зв'язки сприятимуть засвоєнню математичних понять. Наприклад, наприкінці теми «Вектори» (9-й клас) учні ознайомлюються із застосуванням координат при дослідженні ряду властивостей фігур і, навпаки, вектори використовують при вивченні координат.

Поглиблений курс передбачає ознайомлення учнів з методологічними питаннями математики, сучасними її проблемами, закономірностями розвитку, місцем її у системі інших наук. Цьому мають сприяти такі оглядові теми, як «Математика і природознавство», «Математика і моделювання», «Аксиоматичний метод у геометрії» (11-й клас).

Теоретичний матеріал курсу учні повинні усвідомити і засвоїти переважно у процесі розв'язання змістових, нестандартних задач слід озброювати учнів теоретичними знаннями про математичні задачі, формувати культуру розв'язування їх. З цією метою вивчаються методи векторів і координат, геометричних переміщень і подібності, алгебраїчний метод, застосування тригонометрії, інверсії, допоміжних елементів (трикутників, параметрів) до розв'язування задач.

[...]

Освіта. – 1996. – 20 листоп. (№63/64). – С. 2–4.

2010

Концепція Державної цільової соціальної програми підвищення якості шкільної природничо-математичної освіти на період до 2015 року*

Визначення проблеми, на розв'язання якої спрямована Програма Поліпшення якості шкільної освіти, зокрема природничо-математичної, є необхідною умовою формування інноваційного суспільства та підвищення конкурентоспроможності економіки.

Розвиток системи шкільної освіти потребує постійного оновлення технологій, прискореного впровадження інноваційних технологій, її швидкої адаптації до політичних, економічних та технологічних змін у світі.

В умовах становлення і розвитку високотехнологічного інформаційного суспільства в Україні виникає необхідність підвищення

* Документ схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р.

якості та пріоритетності шкільної природничо-математичної освіти, включення природничо-математичних предметів до навчальних планів усіх рівнів освіти, оліпшення природничо-математичної підготовки учнів.

Фундаментальна природничо-математична освіта є одним з основних факторів розвитку особистості, що потребує оновлення її змісту з урахуванням суспільних запитів, потреб інноваційного розвитку науки та виробництва, запровадження сучасних методів навчання, поліпшення якості підготовки та видання навчально-методичної літератури, удосконалення механізмів оцінювання результатів навчальної діяльності. Реформування потребує також підготовка та система підвищення кваліфікації вчителів природничо-математичних предметів.

Отримання якісної шкільної природничо-математичної освіти є однією з найважливіших гарантій реалізації громадянами їх інтелектуального потенціалу, вирішальним фактором утвердження соціальної справедливості та політичної стабільності.

Аналіз причин виникнення проблеми та обґрунтування необхідності її розв'язання програмним методом

Причинами виникнення проблеми є:

– недосконалість змісту шкільної освіти внаслідок невизначеності пріоритетних напрямів навчання, перевантаження природничо-математичних предметів фактологічним і другорядним матеріалом;

– низька якість окремих підручників з природничо-математичних предметів;

– незадовільний стан матеріально-технічного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів. На початок 2009/10 навчального року рівень забезпеченості шкіл засобами навчання в цілому по Україні становив 29,3 відсотка загальної потреби, забезпеченості лабораторним обладнанням кабінетів фізики, біології та хімії – 10-15 відсотків, що негативно впливало на якість проведення лабораторно-практичних робіт з природничих предметів, якість освіти, дотримання вимог відповідного державного освітнього стандарту;

– учителі традиційно орієнтовані на запам'ятовування учнями певних абстрактних алгоритмів дій, а не на організацію пошукової діяльності, розвиток самостійності мислення, формування відповідних компетенцій. Результати участі учнів 4-х і 8-х класів у міжнародних порівняльних дослідженнях якості шкільної природничо-математичної освіти підтверджують нездатність українських школярів використовувати набуті знання та вміння у реальних ситуаціях повсякденного життя. Такі недоліки зберігаються до закінчення школи, про що свідчать результати аналізу

виконання випускниками завдань зовнішнього незалежного оцінювання з природничо-математичних предметів;

– недостатній рівень кваліфікації педагогічних кадрів, значна частина яких є пенсійного або передпенсійного віку, а також недосконалість системи відбору та професійної підготовки, низький рівень мотивації молоді щодо вибору професії педагога, низький відсоток випускників вищих педагогічних навчальних закладів, які працюють за фахом, внаслідок невисокого рівня заробітної плати та невирішеності соціально-побутових питань за місцем роботи.

Розв'язання проблеми можливе за умови об'єднання зусиль центральних органів виконавчої влади та місцевих органів управління освітою шляхом розроблення і виконання Державної цільової соціальної програми підвищення якості природничо-математичної освіти на період до 2015 року.

Мета Програми

Метою Програми є розроблення механізму стійкого інноваційного розвитку природничо-математичної освіти та його застосування у шкільній практиці.

Визначення оптимального варіанта розв'язання проблеми на основі порівняльного аналізу можливих варіантів

Можливі два варіанти розв'язання проблеми.

Перший варіант передбачає вирішення порушених питань на рівні місцевих органів управління освітою без відповідної підтримки з боку держави, що не дасть змоги розв'язати проблему комплексно.

Другий, оптимальний варіант передбачає розроблення комплексувзаємозв'язаних завдань і заходів з відповідною ресурсною підтримкою, виконання яких забезпечить послідовність та системність у вирішенні питань щодо забезпечення стійкого інноваційного розвитку природничо-математичної освіти і сприятиме поліпшенню її якості.

Шляхи і способи розв'язання проблеми, строк виконання Програми

Проблему передбачається розв'язати шляхом:

– внесення істотних змін до державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти з урахуванням переходу загальноосвітніх навчальних закладів до нового змісту шкільної освіти;

– стандартизації змісту освіти у старшій школі відповідно до рівня вивчення та забезпечення збалансованості співвідношення природничо-

математичної, суспільно-гуманітарної та оздоровчо-технологічної складових загальної середньої освіти;

- удосконалення навчальної, налагодження видавництва методичної, науково-популярної, довідкової літератури та створення інформаційно-методичних комплексів з природничо-математичних предметів (електронні посібники, віртуальні лабораторії, електронні бази знань, освітні портали тощо), а також забезпечення умов їх використання у школі;

- проведення моніторингу якості природничо-математичної освіти на різних рівнях шкільної освіти, забезпечення участі України у відповідних міжнародних порівняльних дослідженнях;

- розроблення державних стандартів засобів навчання, формування нового переліку засобів і обладнання для кабінетів біології, хімії, фізики, математики та інформатики, а також оснащення зазначених кабінетів сучасним навчальним обладнанням;

- налагодження виробництва вітчизняного навчального обладнання і дидактичних засобів навчання;

- модернізації системи психолого-педагогічної, методичної, практичної підготовки майбутніх вчителів природничо-математичних предметів та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;

- застосування підходу до навчально-виховного процесу, який передбачає розвиток особистості, спрямований на активне та конструктивне входження у сучасні суспільні процеси та досягнення високого рівня самореалізації;

- підготовки вчителів природничо-математичних предметів та впровадження у навчальний процес сучасних інформаційно-комунікативних технологій.

Програму передбачається виконувати протягом 2011-2015 років.

Очікувані результати виконання Програми, визначення її ефективності

Виконання Програми сприятиме:

- поліпшенню якості шкільної природничо-математичної освіти, застосуванню механізму її стійкого інноваційного розвитку;

- формуванню інтересу учнівської молоді до природничо-математичних наук;

- зміцненню навчально-методичної та матеріально-технічної бази загальноосвітніх навчальних закладів;

- модернізації системи підготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів;

- збереженню та зміцненню здоров'я учнівської молоді;

– розвитку наукових досліджень у галузі математики, фізики, хімії, біології, що у подальшому сприятиме розвитку інноваційної економіки на основі інтеграції освітньої, наукової та виробничої діяльності.

[...]

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1720-2010-%D1%80#Text>.

ПРИРОДОЗНАВСТВО

2001

Проект

Концепція шкільної біологічної освіти*

У зв'язку з майбутнім переходом вітчизняної загальноосвітньої школи на 12-річне навчання виникла потреба переосмислення чинної концепції базової біологічної освіти.

Біологія – це світоглядна дисципліна, яка має забезпечити формування в учнів наукової картини живої природи, розкрити роль біологічних знань у сфері промисловості й культури, створення свідомої мотивації на здоровий спосіб життя, засвоєння норм і правил екологічної етики, формування дбайливого ставлення до природи. Це – основна мета біологічної освіти. На її заключних етапах реалізуються конкретні завдання професійної підготовки:

– світоглядні – синтез ідей щодо живих систем як відбиток картини реальності живої природи;

– методологічні – ознайомлення з принципами наукового пізнання живої природи, формування вміння поставити та розв'язати проблему в галузі біології;

– теоретичні – оволодіння знаннями про принципи функціонування живих систем, їх розвитку і взаємодії, а також відносин з неживою природою і людиною;

– практичні – формування навичок самостійного вивчення основних біологічних теорій, гіпотез та закономірностей, уміння користуватися теоретичними знаннями в повсякденному житті та для професійної орієнтації в прикладних сферах людської діяльності (біотехнологія, аграрний сектор, медицина, ветеринарія, природокористування).

* Проект концепції розробив колектив викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка: академік НАН України, доктор біологічних наук, професор М. Є. Кучеренко; доктор біологічних наук, професор Ю. Г. Вервес; доктор біологічних наук, професор М. М. Мусієнко; кандидат біологічних наук, доцент П. Г. Балан.

Текст подано в скороченому вигляді.

Створені раніше навчальні програми з біології перенасичені другорядним матеріалом, містять застарілі положення й не враховують сучасний рівень розвитку науки, зокрема в галузі молекулярної біології, генетики, біотехнології та еволюційного вчення. Упадає у вічі і неузгодженість програм з біології та інших природничих наук, хімії, фізики тощо. Мабуть, ні в кого не викликатиме заперечень, що цей недолік необхідно усунути. І тут варто зазначити, що Київський національний університет імені Тараса Шевченка може очолити цю роботу й об'єднати зацікавлених фахівців. Ця проблема стає особливо актуальною в зв'язку з наступним переходом середньої загальноосвітньої школи на 12-річне навчання. Отже, необхідно завчасно розробити і узгодити сучасні гнучкі концепції викладання природничих дисциплін.

В умовах переходу на 12-річне навчання доцільно навчати дітей основ біології протягом семи років: починаючи із 6-го і закінчуючи випускним, 12 класом. Перед цим в 5 класі діти мають пройти курс «Основи природознавства» (або «Вступ до природничих наук»), здобувши настановні знання з географії, астрономії, фізики, хімії та біології.

Вивчення біології ускладнене, по-перше, тим, що її об'єкти – найвища форма існування матерії, а по-друге – що вже в 6 класі діти повинні уявляти, що таке атоми, молекули, органічні та неорганічні речовини, хімічні реакції, перетворення речовин та енергії тощо.

Як відомо, жива природа має багаторівневу організацію, побудовану за системою «матрьошки», тобто кожен вищий щабель містить в собі й усі нижчі. Основні з них – молекулярний, клітинний, організмний, популяційно-видовий, біогеоценологічний та біосферний.

Питання – з чого починати вивчення біології – було і є предметом гострих дискусій. Пропонують спочатку вивчати клітину як основну морфофункціональну одиницю живого, потім переходити до розгляду організмів, їхнього розвитку, анатомії та фізіології тощо, не враховуючи вікових особливостей учнів 6 класу. Є думка ввести у 6–7 класах пропедевтичний курс «Живі організми і довкілля», а вивчення біології розпочати з 8 класу. Крім того намагаються відійти від традиційної послідовності викладання матеріалу (тобто починати ознайомлення з живою природою вивченням розмаїття рослин, грибів, прокариот та тварин) і вивчати біологію за рівнями організації живого у зв'язку з основними виявами його ознак.

Такий підхід може завести викладання біології у середній школі у глухий кут, бо дитина починає ознайомлюватися з живою природою саме на прикладі конкретних представників рослинного чи тваринного світу, а вже

потім навчається встановлювати зв'язки між ними чи виділяти певні рівні організації живої матерії. Безсумнівно, що ознайомлення з розмаїттям організмів та значенням конкретних видів у природі і житті людини має створити основу для подальшого вивчення біології.

Дуже настирно рекламують ідею вивчення у школах так званої валеології – буцімто «науки про здоров'я» в межах біологічних дисциплін.

Наукове означення поняття «здоров'я» полягає в тому, що це – здатність організму підтримувати сталість свого внутрішнього середовища (гомеостаз) та адекватно реагувати на зміни довкілля. Здоров'я людини складається з двох компонентів – фізичного та психічного. Фізичне здоров'я вивчають анатомія та фізіологія людини, психічне – психіатрія. Здоровий спосіб життя – предмет вивчення гігієни. Отже, валеологія не є наукою, бо не має свого предмета, жодних оригінальних методів та об'єктів досліджень.

Зазначимо, що необхідно ввести курс особистої та соціальної гігієни для всіх (з 1 по 12) класів. У створенні його програми та відповідних підручників мають брати участь не випадкові люди, а відомі фахівці з питань дитячої та підліткової гігієни, лікарі-педіатри, провідні методисти та вчителі. Зокрема для забезпечення здоров'я дітей та підлітків треба переглянути шкільну програму з фізичного виховання згідно із сучасними науковими дослідженнями та перевести цей предмет з рангу «другорядних» до найважливіших.

Як же нам побудувати шкільну програму з біології для української загальноосвітньої школи XXI сторіччя? На початку вивчення біології як цілісного курсу, враховуючи суму знань та вікові особливості учнів 6 класу, треба цікаво та дохідливо розповісти їм про основні властивості живого та його відмінності від неживої природи. На нашу думку, доцільно впродовж трьох років (6–8 кл.) ознайомити учнів із різноманіттям організмів, які водяться на нашій планеті та надвидовими угрупованнями. Цей варіант оптимальний і з погляду розвитку зацікавленості дітей в опануванні біології: передусім їм необхідно дізнатися про живі організми, що їх оточують у повсякденному житті.

Вивчення ботаніки треба розпочинати з квіткових рослин як найбільш різноманітних і добре відомих дитині. На прикладі характерних для України представників слід розглянути особливості клітинної будови, тканини та органи рослини, а також основні дані з її фізіології (ріст, розмноження, розвиток, фотосинтез тощо). Потім ознайомити учнів з найпоширенішими культурними та дикорослими представниками класів дво- та однодольних, їх значенням у природі та житті людини. Після цього треба дати школярам

елементарні знання про інші групи рослин – водорості, вищі спорові та голонасінні.

Уроки варто поєднувати з дослідями на шкільній ділянці, лабораторними роботами та екскурсіями на природу. Закінчити вивчення ботанічного матеріалу необхідно елементарними даними про екологічні особливості рослин, популяції, рослинні угруповання та їхню охорону. Отже, вивчаючи розмаїття рослинного світу, учень також отримає перші уявлення про основи екології. Особливості будови, життєдіяльності, розмаїття та роль у природі та житті людини грибів та прокариотів треба викладати за подібним планом.

Вивчення різноманіття тваринного світу доцільно почати з короткого огляду відмінностей тварин від інших організмів, а потім ознайомити учнів (без деталізації) з обраними представниками основних типів та класів у порядку ускладнення їх організації. У заключній частині слід розглянути єдність усіх груп живих організмів у біосфері, ввести поняття про біоценоз та біогеоценоз, природну зональність та угруповання живих істот, характерні для суходолу та водойм, а також основні типи між- та внутрішньовидових зв'язків. Особливу увагу бажано приділяти ролі тварин у природі та господарстві людини, проблемам охорони та раціонального використання біорозмаїття. Вивчення зоології доцільно розширити екскурсіями, дослідями в живому куточку, лабораторними роботами.

Отже, у результаті вивчення біології в 6–8 класах учні вже матимуть уявлення про:

- основні властивості живого;
- рівні організації живої матерії;
- розмаїття видів та їх систему;
- еволюцію як необоротний історичний процес адаптації живих істот до довкілля;
- основні положення екології;
- охорону живих організмів та їх угруповань та раціональне використання природних ресурсів.

У 9 класі слід вивчати курс «Людина та її здоров'я». Учні вже знають про систематичне положення людини та її основні морфофункціональні риси як представника приматів. Тому, вивчаючи будову та функції організму людини, доцільно розглянути лише її особливості без деталізації вивченого раніше. Основну увагу треба звернути на проблеми гігієни та психофізіологічні особливості людини як біосоціальної істоти. Таким чином, вивчення цього розділу біології доповнить знання учнів уявленнями про:

- місце людини в системі органічного світу;

- основні морфофізіологічні та психічні особливості людини як біосоціальної істоти;
- людські спільноти;
- поняття про розмноження та індивідуальний розвиток людини;
- біологічні основи гігієни підліткового періоду.

Найскладнішим уявляється питання про викладання біології в 10–12 класах. Учні вже здобули достатньо знань з різних біологічних дисциплін, які потребують поглиблення та деталізації. Тому вважаємо за доцільне в 10–12 класах увести єдиний курс «Рівні організації живої матерії», основною ідеєю якого має бути морфофункціональна єдність усіх рівнів організації живої матерії та поняття про гомеостаз як необхідну умову її функціонування. [...]

При викладанні матеріалу необхідно уникати надлишкової легалізації та мінімізувати вживання термінів. За умови існування латинізованого терміна та його українського еквівалента завжди має переважати останній (наприклад, не «транспірація», а «випаровування» тощо).

Таким чином, випускник середньої школи матиме достатньо біологічних знань, розвинене ойкуменічне мислення та вміння застосовувати їх на практиці в умовах техногенного суспільства XXI сторіччя.

Для успішної реалізації концепції базової біологічної освіти в Україні в умовах 12-річного навчання необхідна подальша плідна співпраця науковців, викладачів вузів і фахівців-освітян з Міністерством освіти і науки України. Саме завдяки цій співпраці були створені перші вітчизняні підручники, навчальні програми, розроблено концепції та державні стандарти навчання.

Вважаємо, що при Міністерстві освіти і науки доцільно створити авторські колективи для вдосконалення й реалізації державних стандартів з біології з 6 по 12 класи. На базі державних стандартів ці колективи розроблятимуть варіативні програми і відповідні підручники, а методичним об'єднанням учителів слід надати право обирати ті з них, які найбільшою мірою відповідають науково-методичним вимогам. Це уможливить забезпечення біологічного навчання у старшій школі з урахуванням професійної орієнтації (гуманітарної, економічної, природничої тощо). Наявність альтернативних підручників та здорова конкуренція між ними дасть змогу виявити найкращі, найбільш адаптовані для шкіл з певною професійною орієнтацією.

Одна з найболючіших проблем, без розв'язування якої реалізація концепції взагалі неможлива, – це кількість годин, відведених на викладання біології. Вважаємо, що кількість навчальних годин на тиждень за навчальним планом має бути не меншою ніж 2 год. На жаль, нині в 10 класі передбачена лише 1 год. на тиждень з біології, що аж ніяк не сприяє засвоєнню складного

матеріалу. В 11 класі також часто на викладання біології відводять практично 1 год.

Для шкіл з поглибленим вивченням природничих дисциплін необхідно створити особливі програми та підручники з біології з розрахунку навчального часу не менше ніж 3 год. на тиждень, а для середніх навчальних закладів, спеціалізованих у галузі біології, – 4–5 год. Ні програми та підручники не повинні бути розширеними варіантами базового. Зокрема, вони мають містити не лише добре відомі факти та концепції, а й висвітлювати загальнобіологічні проблеми, які ще не розв'язано. Наприклад, кілька сучасних гіпотез, кожна з яких по-своєму пояснює причини та чинники еволюції, виникнення життя тощо. Такий підхід дасть змогу учням ще під час навчання в середній школі визначити галузь своїх інтересів у біології та підготуватися до продовження навчання у вузах біологічного, медичного чи сільськогосподарського профілів.

Необхідними умовами реалізації концепції є відповідне науково-методичне та технічне забезпечення шкіл: навчальні й методичні посібники, словники, довідники, дидактичні розробки тощо. Слід створювати науково-виробничі об'єднання, спроможні розробляти сучасні наочні посібники (препарати, макети, відеофільми, комп'ютерні програми та ін.), що відповідатимуть гігієнічним та методичним вимогам, і впроваджувати їх у виробництво.

[...]

Біологія і хімія в школі – 2001. – № 3. – С. 36–38.

Проект

Концепція фізичної освіти у 12-річній загальноосвітній школі*

Попередню концепцію фізичної освіти у середній 11-річній школі України було прийнято дев'ять років тому і певним чином реалізовано в чинній програмі [5]. Деякі з її рекомендацій не втратили своєї актуальності й нині. Перехід загальноосвітньої школи на 12-річний термін навчання висуває перед теорією і методикою навчання фізики нові проблеми і завдання. Як зазначено у Концепції 12-річної школи, «процес переходу до 12-річної школи є складним і тривалим. На цьому шляху вже в нинішній школі треба

* *Проект концепції розробив доктор педагогічних наук, професор, завідувач лабораторії математичної і фізичної освіти Інституту педагогіки АПН України О. І. Бугайов. Документ розглянуто й схвалено на засіданні лабораторії математичної і фізичної освіти Інституту педагогіки АПН України.*

Текст подано в скороченому вигляді.

створювати передумови, без яких якісна 12-річна освіта неможлива» [4, 4]. Яким же має бути провідний задум у навчанні фізики у 12-річній школі? Які конструктивні засади мають бути покладені в основу організації змісту і методів навчання фізики в цій новій школі? В основу розробки концепції фізичної освіти покладено закон України «Про загальну середню освіту» [2], Концепція 12-річної загальноосвітньої школи (проект) [4], Концепція розвитку загальної середньої освіти [3].

1. Фізика (разом з астрономією) – необхідні компоненти природничо-наукової складової загальної середньої освіти

1.1. Значення фізики у шкільній освіті визначається насамперед тим, що вона є фундаментом природничої освіти, філософії природознавства та науково-технічного прогресу. Провідна роль фізики серед інших природничих наук визначає і пріоритетну роль фізики як навчального предмета в освітній галузі «Природознавство». Ознайомлення з фізикою як наукою необхідне учням і для свідомого вибору профілю наступного навчання, що особливо актуально для випускників основної школи.

1.2. Курс шкільної фізики має бути сучасним, тобто відображати насамперед сучасний стан науки. Характерні для сучасного наукового знання інтеграційні тенденції привели фізику ХХ ст. до розширення об'єкта фізичного дослідження з включенням до нього космічних явищ (астрофізика), процесів у надрах Землі (геофізика), деяких особливостей фізики живого (біофізика, молекулярна біологія, біоніка). У зв'язку з досягненнями фізики інтенсивно розвиваються нові наукові напрями, що виникли на стику кількох суміжних наук: астрофізика, радіоастрономія, космонавтика, фізична хімія, біохімія, біоніка.

Фізика стала не лише теоретичною основою сучасної техніки, а й невід'ємною складовою. Свідчень цьому багато: сучасна енергетика, зокрема ядерна і наступна термоядерна, техніка зв'язку (волоконна оптика, лазери, космічний зв'язок). Лазерний промінь виконує різноманітні технологічні операції – зварює, ріже, пробиває отвори, використовується як хірургічний скальпель, забезпечує оптичний зв'язок, керування хімічними процесами і здійснення керованого синтезу.

Квантова теорія, атомна фізика і фізика твердого тіла спричинили народження і швидкий розвиток електроніки. Спочатку це була вакуумна електроніка, згодом – напівпровідникова, нині – мікроелектроніка. Цей розвиток електроніки породив новий вид радіозв'язку, земне і космічне телебачення, радіолокацію, електронно-обчислювальну техніку та інформаційні технології.

Таким чином, сучасна фізика – найважливіше джерело знань про навколишній світ, основа науково-технічного прогресу і разом із тим – один із найважливіших компонентів людської культури (духовної та матеріальної, що в останні десятиріччя недостатньо враховувалося в навчанні).

Цим визначаються освітнє й виховне значення фізики як обов'язкового навчального предмета середньої загальноосвітньої школи, необхідність диференціації його змісту залежно від цілей і завдань школи на різних етапах навчання. Курс фізики, оскільки він дає змогу однозначно усвідомити місце й роль людини в природі, повинні вивчати всі учні, незалежно від обраного профілю у старшій школі, але (залежно від профілю) в різному обсязі.

2. Стан і тенденції розвитку шкільної фізичної освіти в Україні та світі

2.1. Прогнозуючи подальший розвиток теорії й практики навчання фізики в школі, треба проаналізувати стан і тенденції цього розвитку. Точкою відліку має бути період реформи фізичної освіти 1967–1972 рр. У ній концептуально передбачалася двоступенева структура курсу фізики: перший, пропедевтичний ступінь (7–8 класи) і другий – систематичний (9–11 класи) одинадцятирічної школи.

Пропедевтичний курс мав бути спрямований на виконання завдань навчання у 8-річній школі, забезпечувати формування в учнів найважливіших фізичних знань і практичних вмінь з основних розділів класичної фізики; його науковий рівень мав забезпечувати (і забезпечував) практично загальне задовільне засвоєння.

На другому ступені навчання фізики вводився систематичний курс послідовного висвітлення фізичних теорій класичної фізики з використанням відповідного математичного апарату. У змістовному плані його повне засвоєння забезпечувало підготовку учнів до вступу у вищі навчальні заклади, зокрема технічні й технологічні. Передбачалося, що його повністю опанує приблизно та третина учнів, які після закінчення 8-річної школи продовжували б навчання у 9–11 класах. Слід зазначити, що цей шкільний курс фізики 60–70-х років ХХ ст. відповідав кращим світовим зразкам, сприяв досягненню високого рівня освіченості населення нашої країни та формуванню її інтелектуальної еліти.

Із введенням в Україні обов'язкової середньої освіти (1977 р.) в єдиній середній загальноосвітній школі цей курс став обов'язковим для всіх учнів. Вони повинні були засвоїти понад тисячу фізичних термінів, чимало фізичних законів і формул, що виражають зв'язки між фізичними величинами. Викладання фізики у загальноосвітній школі було зорієнтоване

на програми вступних іспитів до вищих навчальних закладів технічного та фізико-математичного спрямувань.

Стала помітно загострюватися невідповідність між напрямом такого розвитку змісту шкільної фізичної освіти і пізнавальними інтересами й здібностями значної частини учнів. Такий курс не захоплював учнів, пізнавальні інтереси яких лежали в галузі гуманітарних наук або учнів із недостатньо розвинутим логічним мисленням.

2.2. Ще в 10-річній школі, до введення профільної диференціації, склалося співвідношення (2 + 3) між пропедевтичним (2 роки) і систематичним (3 роки) курсами фізики. В 11-річній школі це співвідношення юридично було змінено на (3 + 2) у зв'язку із запровадженням 9-річної основної та 2-річної старшої профільної школи (10–11 класи). Однак на практиці цього не сталося: традиційна побудова шкільного курсу (2 + 3) залишилася незмінною: 7–8 класи – пропедевтичний курс; 9–11 – систематичний профільний курс.

Так традиційна побудова курсу прийшла в суперечність з принципом відповідності структури курсу фізики структурі школи.

Сутність цієї суперечності полягає в тому, що, з одного боку, в умовах профільної диференціації змінюються роль, обсяг, зміст і завдання курсу в 7–9 класах, який стає вже не пропедевтичним, а базовим для основної школи (див. далі, п. 6). З іншого боку, курс механіки, який традиційно вивчався у 9 класі, втрачав свою «профільність» і викладався в основній школі з усіма наслідками, що з цього випливали (іспит тощо).

Ця суперечність зникає у 12-річній школі, де запроваджується співвідношення (3 + 3) для навчання в основній та старшій школі. Постає проблема створення базового курсу фізики в основній школі.

2.3. Ситуація з вивченням фізики ускладнювалася ще й тим, що час, відведений на вивчення фізики, з різних причин зменшувався. Так, якщо в 1968–1969 рр. на вивчення курсів фізики та астрономії відводилося 610 год., то в 1990–1991 рр. – лише 527 год., у 1999–2000 рр. – 476 год. (Зауважимо: скорочення відбувалося з різних причин і насамперед з міркувань гуманітаризації шкільної освіти). Це призвело до навчального перевантаження учнів.

Скорочення навчальних програм відбувалося за рахунок зменшення часу і кількості фронтальних лабораторних робіт, практикумів та часу, що відводився на розв'язування задач. На цей період (90-ті роки) припадають численні спроби «спрощення», «розвантаження» курсу фізики «від надмірних ускладнень». Але такого курсу, який був би однаково доступним для всіх учнів, не виявилось: такого середнього рівня курсу, доступного й

задовільного для всіх, немає. Вихід уже й тоді вбачався в диференціації змісту навчання, масовий перехід до якого розпочався в середині 90-х років.

2.4. Диференціація змісту навчання відповідно до нахилів, здібностей і уподобань учнів – визначальна тенденція розвитку шкільного курсу фізики в більшості країн Заходу та в Україні. У багатьох країнах Європи спостерігається збільшення часу, що відводиться на самостійний фізичний експеримент, який іноді досягає 30% від усього навчального часу. У навчанні все більшого поширення набувають інформаційні технології та комп'ютерне моделювання.

3. Освіта, виховання і розвиток учнів – мета навчання фізики

Вона досягається в єдиному навчально-виховному процесі, в основі якого лежить зміст навчання. Вивчення фізики покликане забезпечити:

- розвиток особистості учня: спостережливості, вміння сприймати й переробляти інформацію, робити висновки, образного й аналітичного мислення;
- знання основ сучасних фізичних теорій (наукових фактів, понять, теоретичних моделей, законів), що складають ядро змісту фізичної освіти, та вміння застосовувати знання для розв'язування задач зі стандартними і нестандартними ситуаціями;
- оволодіння мовою фізики та вмінням її використання для аналізу наукової інформації, викладу основних фізичних ідей в усній та письмовій формах;
- формування вміння систематизувати результати спостережень явищ природи і техніки, робити узагальнення й оцінювати їх вірогідність та межі застосування, планувати й проводити невеликі експериментальні дослідження;
- формування наукового світогляду й діалектичного мислення, уявлень про науковий метод дослідження та його місце в системі загальнолюдських культурних цінностей;
- набуття практичних умінь використовувати прилади й обладнання для виконання експериментів і досліджень (відповідно до вікових пізнавальних можливостей учнів);
- формування та підтримання пізнавального інтересу до фізики й техніки, розкриття ролі фізики в сучасній цивілізації;
- виховання екологічного мислення й поведінки, національної свідомості, патріотизму, інтернаціоналізму, працелюбності та наполегливості;
- допомогу випускникам основної і старшої школи у визначенні профілю їх подальшого навчання чи діяльності.

4. Вихідні засади (принципи) фізичної освіти у 12-річній школі

Цілі навчання фізики реалізуються в навчально-виховному процесі на основі відповідних дидактичних принципів. Вони утворюють систему правил відбору змісту і розробки структури навчального матеріалу відповідно до вимог сьогодення. До них можна віднести такі принципи: науковості, фундаментальності, доступності, умотивованості та неперервності фізичної освіти, генералізації знань, відповідної завершеності фізичної освіти (базовий курс) в основній школі та її варіативності (диференційованості) у старшій школі, відповідності структури курсу фізики структурі школи та цілісності, історичності, гуманізації та гуманітаризації освіти.

Гуманістичний, екологічний та українознавчий аспекти мають стати невід'ємними складовими змісту навчання фізики.

4.1. Розвиток змісту й організація навчання мають здійснюватися на основі діяльнісного підходу й гуманітаризації навчання. Це передбачає перехід від переважно інформаційно-пояснювального до діяльнісного підходу в навчанні, орієнтованому не лише на засвоєння знань, а й на способи цього засвоєння, на зразки та способи мислення і діяльності, на розвиток пізнавальних і творчих здібностей учнів. Адже діяльність є основним чинником розвитку й самовизначення особистості.

4.2. Навчання фізики в загальноосвітній школі має бути диференційованим, що означає множинність і варіативність шляхів до суспільно погоджених цілей навчання фізики. Єдва способи диференціації навчання: рівнева і профільна диференціації.

Основна ідея рівневої диференціації – планування обов'язкових результатів навчання. У пропонованому змісті явно виділяється рівень обов'язкових результатів навчання і на цій основі – вищі рівні оволодіння навчальним матеріалом. Рівнева диференціація здійснюється на всіх етапах навчання не за рахунок того, що одним учням повідомляють менший, а іншим – більший обсяг навчального матеріалу, а за рахунок того, що, пропонуючи однаковий його обсяг, учнів орієнтують на відповідні рівні його засвоєння. Рівень обов'язкових результатів має бути відкритим, тобто добре відомим учителю й учням. Чітке усвідомлення учнями рівня обов'язкових вимог – дійовий засіб мотивації навчання й нормалізації навчального навантаження учнів. Номенклатура розділів і тем обов'язкового навчального матеріалу для всіх учнів однакова. Рівнева диференціація в 7–9 класах основної школи – це переважно диференціація за рівнем складності матеріалу та глибиною його засвоєння, а також за рівнем складності навчальних завдань і вправ.

4.3. Профільна диференціація – це диференціація за змістом. Суть її полягає в тому, що різні за профілем навчальні групи (класи) вивчають у старшій школі (10–12 класи) курси фізики й астрономії за програмами, які різняться не лише глибиною викладу матеріалу, змістом і обсягом вправ, вимогами до знань, а й, головне, змістом навчання – переліком розділів, тем і питань.

Як зазначено в [4, 5] «старша школа функціонує переважно як профільна». Доведено, що це створює значно кращі умови для навчання, врахування індивідуальних особливостей розвитку учнів, їхніх нахилів, здібностей і уподобань.

Як зазначено в проєкті Концепції розвитку загальної середньої освіти, «профільність навчання у старшій школі може реалізуватися за такими напрямками: мовно-літературним, суспільно-історичним, фізико-математичним, природничо-науковим, художньо-естетичним, фізкультурно-оздоровчим (спортивним), професійним (що передбачає здобуття професії)» [3, 10].

Число розроблених профільних програм з фізики й астрономії треба звести до невеликої кількості типів програм, які необхідні й достатні для практики і які пов'язані між собою спільним ядром фізичної освіти. За внеском, що його має зробити курс фізики у формування всебічного розвитку учнів профільних класів, доцільно розрізнити три типи (рівні) профільних програм: загальнокультурної орієнтації (курс А); прикладного і загальноосвітнього спрямування (курс В); поглибленого (творчого) рівня (курс С).

Курс загальнокультурної орієнтації (курс А) пропонується учням, які схильні розглядати фізику як елемент загальної освіти і не передбачають її використання у своїй майбутній діяльності. Курс цього рівня пропонується для 10–12 класів мовно-літературного, суспільно-історичного, художньо-естетичного, фізкультурно-оздоровчого профілів загальноосвітніх шкіл та гімназій. Домінантною тут має стати світоглядна функція навчання фізики. Навчальна робота зосереджується у розкритті й засвоєнні учнями загальнонаукового і світоглядного змісту фізичних понять і теорій. Для цього широко використовуються міжпредметні зв'язки з метою інтеграції природничо-наукових знань, модельні уявлення, залучається нескладний математичний апарат.

Мінімальний обсяг навчальних годин на цей курс має становити: 10 клас – 68 год. (2 год. щотижня); 11 клас – 68 год. (2 год. щотижня); 12 клас – 102 год. (3 год. щотижня) і 17–34 год. астрономії у II семестрі (1–2 год. щотижня).

Курс прикладного і загальноосвітнього спрямування (курс В) пропонується учням, для яких фізика відіграє роль апарату для вивчення закономірностей навколишнього світу і певної галузі природознавчих знань, техніки чи технології. Його рекомендують учням, які обирають фізико-технічні, технічні, технологічні, хіміко-технологічні, біолого-хімічні, біолого-географічні або подібні до них профілі та мають намір продовжувати навчання у вузах технічного і технологічного напрямів.

Цей курс має бути практично спрямованим і мати суттєвий зв'язок з предметами профільного циклу. Вивчення теорій і законів фізики спрямовують на розв'язування задач, формування уміння використовувати здобуті знання для розв'язування практичних завдань у різних галузях діяльності, прийняття конструкторсько-технологічних рішень, застосування фізичних методів і теорій для пояснення суті хімічних, біологічних та агробіологічних процесів.

Крім того, цей курс використовують у школах і класах, профіль у яких має загальноосвітній характер (немає профілів). Мінімальний обсяг навчальних годин на цей курс має становити: 10 клас – 102 год. (3 год. щотижня); 11 клас – 136 год. (4 год. щотижня); 12 клас – 136 год. (4 год. щотижня) плюс 1 год. астрономії (щотижня). Мається на увазі, що в кожному з класів 12–16 год. відводять на фізичний практикум, який може бути пов'язаним із профілем навчання.

Курс поглибленого (творчого) рівня (курс С) орієнтований на учнів, які виявляють підвищений інтерес і здібності до вивчення фізики, а свою майбутню діяльність пов'язують з фізикою, математикою, сучасною технікою, іншими фундаментальними природничими науками, хочуть здобути вищу освіту в цих напрямках. Курс такого рівня рекомендують учням, які обрали фізико-математичний, фізичний, фізико-хімічний профілі або поглиблене вивчення фізики в ліцеях, спеціалізованих і масових школах.

Викладання і вивчення цього курсу має бути орієнтоване на підвищений рівень теоретичних узагальнень, ширше використання математичного апарату, формування в учнів сучасного стилю наукового мислення і здатності розв'язувати задачі підвищеної складності. Однак слід мати на увазі, що цей курс не є «осколком» вузівського курсу загальної фізики. Це загальноосвітній курс, який підводить учнів до навчання у вищій школі.

Мінімальні обсяги навчальних годин на цей курс мають становити:

а) для фізико-математичного, фізико-технологічного, фізико-хімічного профілів: 10 клас – 136 год. (4 год. щотижня); 11 клас – 170 год. (5 год. щотижня); 12 клас – 170 год. (5 год. щотижня) плюс 1 год. астрономії (з

акцентом на астрофізиці). У кожному семестрі треба передбачати 12–18 год. на виконання робіт фізичного практикуму (двічі на рік);

б) для поглибленого вивчення фізики: 10 клас – 170 год. (5 год. щотижня); 11 клас – 204 год. (6 год. щотижня); 12 клас – 204 год. (6 год. щотижня) плюс 34–68 год. астрономії з актуалізацією відомостей з астрофізики (1–2 год. щотижня).

У кожному класі слід передбачати в кожному семестрі фізичний практикум в обсязі 14–20 год.

Диференціацію навчання часто пов'язують з інтеграцією наукових знань. Для 10–12 класів гуманітарного спрямування може бути створений інтегрований (фізика, хімія, біологія) курс основ сучасного природознавства, фізичною складовою якого можуть бути відомості з курсу загальнокультурної орієнтації (курс А).

4.4. Гуманітаризація курсу фізики має стати важливим напрямом удосконалення змісту й процесу навчання. Це означає поворот у викладанні до цілісної картини світу і, насамперед, до світу людини, та «олюднення» знань, показу ставлення людини до навколишнього світу. Особливої актуальності в наш час набувають глобальні («планетарні») проблеми сучасної цивілізації – екологія, енергетика та енергетичний голод, атомна і ядерна енергетика, усвідомлення наслідків антропогенного впливу на навколишнє середовище. У ширшому розумінні гуманітаризація проголошує статус людини в її єдності з природою: людина постає її складовою.

Іноді помилково вважають, що гуманітаризація навчання фізики – це уникнення формул, задач, зменшення лабораторних практикумів. Такий погляд хибний і небезпечний невиправданим спрощенням курсу фізики. Важливо зберегти в доступній для учнів формі обидва методи фізики – теоретичний і експериментальний, уникнувши водночас там, де це можливо, використання математичних моделей (формул) за рахунок введення в розгляд іншого роду модельних уявлень, доступніших учням.

5. Структура фізичної освіти у 12-річній школі

Принцип неперервності освіти передбачає наступність вивчення фізики на кожному ступені навчання в середніх школах усіх типів і профілів з 1 до 12 класу в складі інтегрованих предметів або окремих курсів.

5.1. Фізична складова змісту навчання у початковій школі. На цьому етапі починається формування поняття величини через уявлення про конкретні кількісні співвідношення. Особливого значення тут набуває співвідношення сенсорного еталона величини з конкретними властивостями тіл (маса, довжина, площа, об'єм, час, температура та ін.). Зміст фізичної складової групують навколо тем: людина як жива істота (нормальні умови

життєдіяльності – температура, вологість, тиск, земне тяжіння, зір, слух, тактильні дії, довжина кроку, швидше – довше); мій будинок (умови побуту, прилади, житлова енергетика); моя вулиця, моє місто (рух транспорту, механіка спортивних ігор та ін.); моя планета – Земля (Земля і Місяць, час, Сонячна система, освоєння космосу людиною).

5.2. Фізична складова змісту навчання у курсі природознавства в 5–6 класах. Фізична складова змісту освіти в цих класах реалізується в курсі природознавства, який по суті є інтегруванням знань із фізики, хімії, географії та біології. В основу розгляду покладено поняття, що мають загально-науковий і міжпредметний характер. Це, зокрема, початкові відомості про будову речовини, атом та його модель, хімічний елемент, молекулу, рух, швидкість, простір і час, масу, силу, енергію та ін. (З деяким перевищенням зміст цей зібрано у відомому курсі «Довкілля-5» та «Довкілля-6».)

Навчальний процес тут спрямовують на подолання суперечностей між науковим знанням і буденним досвідом учнів, на трансформацію їх буденної свідомості в наукову. Навчально-пізнавальну діяльність учнів підпорядковують ознайомленню з початками наукових методів пізнання: вивчення явищ ґрунтується на спостереженнях і дослідах. Це має забезпечувати підготовку учнів до предметного вивчення фізики в основній школі.

5.3. Базовий курс фізики у 7–9 класах основної школи. Цей курс необхідний для розв’язування тих завдань загальної освіти, яких не може розв’язувати курс природознавства у 5–6 класах, а саме: ознайомити учнів із фізикою як системою наукових знань, що спирається на притаманні лише їй методи і засоби дослідження, ознайомити з мовою фізики, розкрити величезний науково-технічний і гуманітарний потенціал фізики, без чого неможливо формувати в учнів сучасний тип мислення, забезпечити інтерес до подальшого вивчення фізики і свідомого вибору профілю подальшого навчання. (Нижче буде проаналізований зміст цього курсу (див. п. 6.3).

Оптимальний обсяг навчальних годин на цей курс має становити: 7 клас – 68 год. (2 год. щотижня); 8 клас – 68 год. (2 год. щотижня); 9 клас – 102–82 год. (3–2 год. щотижня).

5.4. Профільні курси фізики у 10–12 класах середніх загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій та ін. Підкреслимо: фізику вивчають усі учні незалежно від обраного профілю, але в різному обсязі (залежно від профілю).

6. Зміст базового і профільних курсів фізики

6.1. Як зазначено в Концепції розвитку загальної середньої освіти [3, 9], «процес модернізації змісту шкільної освіти є еволюційно-

прогностичним». У навчанні фізики він має ґрунтуватися на врахуванні позитивних досягнень дидактики фізики останніх років і водночас передбачати істотні зміни в сучасній парадигмі середньої загальної освіти. У проєкті «Концепції 12-річної загальноосвітньої школи» [4, 5] наголошується, що «зміст освіти в 12-річній школі не може доопрацьовуватися лише з урахуванням збільшення тривалості навчання в старшій школі (такі пропозиції вже лунали в пресі. – О. Б.). Він оновлюється цілісно з урахуванням таких пріоритетів: індивідуалізації та диференціації навчання, переходу на особистісно орієнтовані технології, посилення практично-діяльної і творчої складових у змісті всіх освітніх галузей, гуманізації та гуманітаризації освіти (особливо у природознавчій і технологічній галузях), генералізації та інтеграції знань на основі фундаментальних ідей, законів науки; перерозподілу змісту між ступенями школи; ...забезпечення наступності між основною і старшою школою; загальноосвітньою шкільною підготовкою та вимогами професійно-технічної і вищої освіти».

6.2. Визначальною під час розробки базового і профільного курсів фізики має стати ідея понятійного ядра: у кожному з курсів виділяють відносно обмежену систему необхідних основних понять. На їх основі згодом формують стандарт (чи стандарти) фізичної освіти або рівень (рівні) обов'язкових результатів при організації рівневої диференціації. У цьому ядрі використовуються в необхідному співвідношенні теоретичний і експериментальний методи фізики.

Практикою розробки стандарту шкільної фізичної освіти доведено, що формувати і структурувати зміст навчання зручно за такими п'ятьма змістово-методичними лініями: рух і взаємодії (сили); речовина, поле; енергія; Всесвіт (астрофізика); методи природничо-наукового пізнання.

6.3. Базовий курс фізики в 7–9 класах основної школи набуває нового значення, нових цілей і, у зв'язку з цим, – нового змісту.

На відміну від пропедевтичного у 7–8 класах він має утворювати систему основоположних знань учнів з основ фізики, незалежно від того, який життєвий шлях учні оберуть згодом у старшій школі. Він є обов'язковим для всіх учнів дев'ятирічної школи.

У зв'язку з цим базовий курс у 7–9 класах має бути завершеним, тобто таким, що на певному віковому рівні розвитку учнів доступно охоплює та висвітлює основні розділи сучасної фізики. Крім того, у програми й підручники поряд з обов'язковим мінімумом слід вводити відомості, адресовані учням, які цікавляться фізикою і хочуть мати глибші знання (цей матеріал учні вивчають виключно за бажанням і звітуються перед учителем

(класом) за бажанням). Це буде кроком до залучення учнів до профільного вивчення фізики у старшій школі.

За основу структури і змісту базового курсу має бути взятий феноменологічний («явищний») підхід, тобто такий, коли навчальний матеріал групується навколо визначальних фізичних явищ – механічних, теплових, електромагнітних, світлових, атомних та ядерних. Під час розгляду цих явищ вводяться елементи і початкові відомості відповідних фізичних теорій: молекулярно-кінетичної, електронної, електромагнітної, випромінювання і світла, початкові, але сучасні уявлення про будову атома, його ядра, природу радіоактивності та ін. Проте самі теорії, зрозуміло, тут ще не є предметом вивчення.

6.3.1. З погляду міжпредметних зв'язків фізики і хімії слід звернути увагу на ту частину курсу фізики у 8 класі, в якій ідеться про будову речовини. Тут ці курси найбільше зближуються, а потім «розходяться» у відповідних цим наукам напрямках. Саме тут на уроках фізики учні мають дістати початкові уявлення про будову атома, його електронних оболонок, склад і будову ядра, фізичну інтерпретацію періодичної системи елементів тощо.

6.3.2. Ми вже говорили про необхідність і обов'язковість автономного курсу астрономії у випускному класі 12-річної школи. Аналіз ситуації та проведені експерименти свідчать про значний інтерес учнів підліткового віку до питань будови Сонячної системи, Всесвіту, особливо космонавтики та космології.

Поряд з цим (див. п. 1.2.) спостерігається розширення фізичних досліджень у галузі астрофізики та космонавтики. Виникає потреба ознайомлення учнів 7–9 класів з деякими відомостями з астрономії, астрофізики і космонавтики. Інакше кажучи, курс астрономії (як і курс фізики) в школі може і повинен мати два ступені – в основній та старшій школі. Перший ступінь астрономічних знань найкраще інтегрувати з базовим курсом фізики [3, 10] – для цього є природничо-наукові та дидактичні підстави.

Астрономічний матеріал, уведений у базовий курс, об'єднують навколо провідних ідей астрономії (планета, зоря, Галактика, Всесвіт) і пов'язують з питаннями, які традиційно розглядаються в курсі фізики. Так, під час вивчення механічних явищ у 7 класі розглядаються добовий і річний рухи Землі та Сонця (на цій основі, до речі, поглиблюються поняття про відносність руху і спокою, систему відліку, траєкторію та ін.); під час вивчення теплових явищ у 8 класі розглядаються фізичні умови на планетах Сонячної системи, а електромагнітних явищ – магнітне поле Землі та ін.; у

9 класі, вивчаючи будову ядра, розглядають енергію Сонця і зір, початкові відомості про будову й еволюцію Всесвіту.

6.3.3. Орієнтовно «скелетна» схема розділів базового курсу фізики у 7–9 класах, на нашу думку, повинна бути такою.

Фізика – наука про природу.

Початкові відомості про будову речовини.

Рух і взаємодія тіл. Інерція, маса. Сили, явища тяжіння, пружності, тертя. Тиск твердих тіл, рідин і газів. Гідро- та аеростатика. Робота і потужність. Енергія.

Будова атомів. Електричні заряди. Електричне поле. Дослід Резерфорда. Будова речовини. Будова електронних оболонок атомів. Молекули.

Агрегатні стани речовини. Гази. Плазма. Рідини. Тверді тіла. Кристали.

Тепловий рух молекул і атомів. Температура. Внутрішня енергія тіл. Теплообмін. Зміна агрегатних станів речовини. Теплові і холодильні машини.

Електромагнітні явища. Електричний струм у металевих провідниках. Електричне коло. Закон Ома. Магнітні явища. Магнітне поле. Електричний струм у рідинах, газах. Електричний струм у напівпровідниках.

Електрична енергія. Робота і потужність струму. Електричний двигун.

Механічні коливання. Звук.

Електромагнітні коливання. Змінний струм. Електричний генератор. Світлові явища. Геометрична оптика. Фотометрія.

Атомне ядро. Ядерна енергетика. Радіоактивність. Атом і атомне ядро. Ядерні сили. Ланцюгові реакції. Термоядерні реакції. Ядерні електростанції. Енергія Сонця і зір.

Астрономічний матеріал. Астрономія – наука про небесні тіла. Добовий рух небесних тіл. Річний рух Сонця. Будова Сонячної системи. Природа тіл Сонячної системи. Радіолокація. Радіоастрономія. Тривалість доби і календар. Будова і еволюція Всесвіту. Світ зір. Галактика. Галактики і квазари.

Зрозуміло, що пропонується схема потребує подальшого опрацювання і така робота нами розпочата.

6.4. Зміст профільних курсів фізики у 10–12 класах старшої школи. Вище (п. 4.3) вже була зроблена загальна характеристика та визначено загальні спрямованості курсів А, В, С.

Важливо акцентувати увагу розробників програм і підручників на деяких пропозиціях щодо оновлення змісту та на «скелетних» схемах їх структури.

У програмах і підручниках подальший розвиток мають отримати елементи і початки квантової фізики, атомної та ядерної фізики, фізика високих енергій, теорія відносності. У них мають бути достатньо відображені три «великі ідеї» сучасної фізики: ймовірність, взаємоперетворюваність елементарних частинок, корпускулярно-хвильовий дуалізм.

Увесь курс має пронизуватися систематизуючою роллю принципів чотирьох фундаментальних взаємодій – гравітаційної, електромагнітної, слабкої та сильної (ядерної).

Успіхи астрофізики дають підставу висловити думку про доцільність ознайомлення учнів з фізичними явищами та властивостями матерії у Всесвіті. Можна намітити для онтодидактичної обробки такі питання: фізика запуску космічних кораблів, їх польоту та спуску на Землю і Місяць; електричні й магнітні поля у Всесвіті, вплив космічних явищ на земні процеси.

Важливо визначити, які відомості з квантової електроніки мають стати найближчим часом предметом вивчення в курсі фізики.

Можна припускати, що у шкільному курсі фізики може бути розділ на зразок: «Людина і природа» або «Фізика й охорона природи», або «Людина і фізика космосу». Ці розділи мають два пов'язані між собою аспекти: охорона і збереження природи людиною та охорона людини у світі техніки і високих технологій, забезпечення фізичних умов для нормальної життєдіяльності людини на Землі та в космосі.

Не виключено, що ці питання, а також аналогічні з біології, хімії, географії можуть бути виділені в окремий навчальний предмет, а його основи започатковані в навчанні фізики.

Зробимо ще одне зауваження щодо варіативності шляхів до знань. Вибір шляху вивчення явищ природи у шкільному навчанні не довільний, незважаючи на те, що кожний із них приводить до однакової суми знань. Але важливим є не лише результат, а й процес його отримання. Пояснимо сказане прикладом. Під час вивчення закону всесвітнього тяжіння можна користуватися для пояснення одним із трьох шляхів: концепцією про далекодію Ньютона, польовими уявленнями або принципом мінімуму. Очевидно, що з цих трьох можливостей найбільш прийнятною є концепція близькодії, в основі якої лежить учення про фізичні поля. Поняття поля пронизує весь курс фізики.

6.4.1. Звернемося тепер до представлення «скелетних» схем профільних курсів А, В, С. За основу розробки курсу загальнокультурної орієнтації (курс А) можна взяти зміст державного стандарту з фізики для старшої школи [1, 21–30] з перенесенням у старшу школу питань механіки

[1, 24], деякого спрощення теоретичного матеріалу і вимог до умінь. Курс В можна вважати «серцевинним» між поглибленим і загальнокультурною орієнтацією.

[...]

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні (проект). Освітня галузь. Природознавство. – Київ : Генеза, 1997. – С. 21–30.
2. Закон України «Про освіту». – Київ : Генеза, 1996. – 35 с.
3. Концепція розвитку загальної середньої освіти. Проект // Освіта України. – 2000. – № 33 – 16 серпня.
4. Концепція 12-річної загальноосвітньої школи. Проект // Педагогічна газета. – 2000. – № 9 (75), вересень.
5. Програми для середніх загальноосвітніх шкіл: Фізика. Астрономія. 7–11 класи. – Київ : Перун, 1996. – 133 с.
Фізика та астрономія в школі. – 2001. – № 6. – С. 6–13.

Проект

Концепція шкільної хімічної освіти*

Останні десятиріччя ХХ ст. ознаменувалися визначними успіхами та досягненнями в галузі природничих та гуманітарних наук, суспільствознавства, соціології та культури.

Глобалізація соціально-економічних проблем, інтеграція та взаємозалежність країн світу, а на цьому тлі – перспективи розвитку нашої держави потребують докорінного перегляду системи організації шкільної освіти.

У зв'язку з цим ухвалення Закону України «Про загальну середню освіту» вселяє сподівання на конструктивний підхід у розв'язуванні цілої низки проблем та суперечностей, що накопичились у цій галузі.

Визначальним є те, що становлення та втілення в життя нової концепції відбуватиметься на гуманістичних та демократичних засадах.

Освіта найближчого майбутнього – це освіта для людини, основою якої є розвиваюча, культуротворча домінанта.

Сучасна хімія – фундаментальна система знань, що базується на великому експериментальному матеріалі та надійних теоретичних положеннях.

* Документ розробив доктор хімічних наук, професор М. С. Слободяник. Концепцію обговорено та схвалено навчально-методичною комісією хімічного факультету Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка.

Хімія займає центральне місце серед наук про природу. Навколишній світ постійно змінюється. Кожної секунди в ньому відбувається безліч хімічних реакцій, у результаті яких одні речовини перетворюються на інші. Деякі реакції ми можемо спостерігати безпосередньо, але більшість залишається невидимою. Хімічні реакції визначають властивості навколишнього світу.

Унікальність хімії полягає в тому, що вона вивчає не тільки ті речовини, що є в природі, а й постійно створює для себе все нові і нові об'єкти дослідження. У цьому аспекті хімія не має рівних серед інших наук.

Хімія дає змогу не лише змінювати властивості природних сполук, а й «конструювати» (добувати) абсолютно нові речовини з наперед заданими властивостями. Цей напрям, що називається молекулярним дизайном, нині інтенсивно розвивається.

Мета і завдання

Головною метою загальної середньої освіти є виховання громадянина України, патріота своєї країни, формування особистості учня, виявлення та розвиток його здібностей, обдарувань, зміцнення здоров'я та залучення до фізичної культури.

Для цього потрібно:

- орієнтуватися на загальнолюдські моральні та матеріальні цінності;
- забезпечити високий рівень хімічної грамотності на основі формування теоретичних знань та вмінь прикладного характеру;
- забезпечити належний рівень науковості та доступності навчальної дисципліни «хімія» з дотриманням принципу систематичності та послідовності;
- підтримувати та розвивати кращі традиції вітчизняної системи освіти;
- створити передумову формування пакета екологічних дисциплін на базі хімічної освіти.

Базовий план має включати наступні блоки дисциплін: мова і література (у т. ч. іноземні), математика, природознавство, суспільствознавство, здоров'я та фізична культура, екологія, технології, мистецтво. Основна стратегія плану має базуватися на принципах науковості та доступності, систематичності та послідовності.

Зміст хімічної освіти треба формувати на базі таких позицій:

- матеріальної єдності світу, єдності хімічних елементів та речовин, їх різноманітності, генетичного взаємозв'язку «склад – внутрішня будова – властивості», що є основою для конструювання нових речовин та матеріалів із широким спектром практично важливих властивостей;

– тісного взаємозв'язку теорії та практики хімічної науки, що визначає безмежні можливості пізнання.

Формування матеріалу предмета «хімія» має відбуватися з обов'язковим дотриманням принципів єдності теорії та практики хімічної науки, систематичності, доступності та послідовності.

Зміст середньої хімічної освіти має бути таким, щоб під час здобування людиною вищої освіти не доводилося ламати і змінювати поняття, відомості, теоретичні положення, а лише розвивати і добудовувати їх.

У процесі навчання слід формувати та виховувати в учнів свідоме ставлення до проблем довкілля, вміння орієнтуватися в навколишньому середовищі, розуміти його зміни, в тому числі й негативні, спрямовувати і здійснювати свою діяльність відповідно до принципів збереження природи, відтворення її ресурсів, стійкого розвитку світового співтовариства.

Хімія – шкільний предмет, на ґрунті якого значною мірою має формуватися і розвиватися екологічна освіта. В основі переважної більшості виробництв лежать хімічні процеси. Знання їх суті та вміння керувати ними, не зашкоджуючи довкіллю та біосфері, розробка та впровадження безвідходних виробництв, енергозберігаючих технологій, дбайливе ставлення до використання та відтворення водних ресурсів є тією хімічною базою, на якій повинен формуватися еколог XXI ст.

Структура та зміст освіти

У загальноосвітніх школах хімія має вивчатися у 8–12 класах в обсязі 2 год. на тиждень. У спеціалізованих школах та природничих ліцеях залежно від профілю кількість годин в 10–12 класах може становити 3 год. і більше на тиждень.

Пропонується така структура змісту предмета «Хімія» у 12-річній загальноосвітній школі.

8 клас. Вступ до хімії. Ознайомлення з хімією, речовинами та їх взаємоперетвореннями. Демонстрація цікавих хімічних дослідів, у тому числі з речовинами, з якими доводиться стикатися в повсякденному житті. Програма 8 класу дасть змогу підготувати учнів для сприймання та опанування хімії у 9–12 класах.

9 клас. Основи загальної хімії. Розрахунки в хімії. Періодичний закон. Будова атома. Хімічний зв'язок. Розчини. Класи неорганічних сполук. Особливості перебігу хімічних реакцій.

10 клас. Основи неорганічної хімії. Хімія найважливіших елементів та їх сполук.

11 клас. Основи органічної хімії. Природні та штучні органічні речовини. Полімери та полімерні матеріали.

12 клас. Основи хімічної технології неорганічних та органічних речовин. Перетворення й участь хімічних сполук у фізіологічних процесах. Речовини на Землі та в космосі. Кругообіг речовин та елементів у природі. Природні ресурси, їх раціональне використання та відтворення. Хімія та екологія. Роль хімічної науки у збереженні та відтворенні довкілля. Проблеми чистої води та переробки техногенних відходів. Періодичний закон – один із фундаментальних законів природи.

Біологія і хімія в школі – 2001. – № 3. – С. 49–50.

Проект

Концепція змісту географічної освіти в загальноосвітній школі України*

[...]

Взаємозв'язок між вищою і середньою географічною освітою має постійний характер. Особливої важливості він набуває у зв'язку з переходом на 12-річний термін навчання, запровадженням державних освітніх стандартів. Актуальним залишається оновлення і поглиблення Концепції змісту географічної освіти згідно з прогнозованими змінами у суспільстві, економіці, політиці, науці, освітніх технологіях, новою історичною реальністю в Україні і світі, коли основним багатством стають знання і кваліфікація. Постіндустріальне суспільство переходить в інформаційну стадію, тому змінюються вимоги до змісту і якості освіти.

Суспільними вимогами до освіти є: 1) створення нових освітніх стандартів, завдяки впровадженню яких фахівці будуть конкурентоспроможними на світовому ринку; 2) безперервне поповнення знань, засвоєння нової інформації; 3) забезпечення високої якості базової освіти; 4) конкурентоспроможність ВНЗ на ринку освітніх послуг; 5) забезпечення прозорості навчання, особистої орієнтованості в навчальному процесі; 6) використання дистанційного навчання, віртуальної університетської освіти. Головними дійовими особами в навчальному процесі є студенти, орієнтовані на діяльність в умовах ринку; учні, здатні глибоко пізнавати себе, розвивати свої здібності для реалізації їх у молодому і зрілому віці, ставати особистостями, брати участь у розвитку суспільства. Виходячи з цього, основними складниками у Концепції змісту географічної освіти є: 1) мета географічної освіти; 2) основні завдання географічної освіти;

* Документ підготував авторський колектив: П. Г. Шищенко, Я. Б. Олійник, О. Ю. Дмитрук, Г. Є. Уварова, Н. В. Муніч.

Текст подано в скороченому вигляді.

3) дидактичні принципи, на які спирається Концепція змісту географічної освіти; 4) структура географічної освіти; 5) стандарти і програми; 6) засоби навчання географії; 7) навчальні плани і програми підготовки фахівців за освітньо-професійними напрямами, спеціальностями і спеціалізаціями; 8) місце географії в навчальних планах середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладів.

Мета географічної освіти. Сучасна географія – одна з фундаментальних наук, об'єктом вивчення якої є географічна оболонка Землі, океани і материки, природні умови і природні ресурси, населення, політично та економічно диференційоване суспільство, народи і країни, процеси глобалізації на фоні багатогранності життя на планеті [4]. Складність об'єкта географічної науки обумовлює її поліпредметність. У процесі пізнання просторово-часової взаємодії природних умов і виробництва, господарювання, природних та антропогенних чинників формування територіальних систем логічно поєднуються природничі, соціально-економічні, геоекологічні, технологічні знання. Суть і закономірності просторово-часової диференціації географічної оболонки як природно-екологічної та соціально-економічної системи розкриваються у загальноосвітній школі лише географією. Цим визначається її об'єктний і предметний зміст, місце та роль у формуванні загальної освіти і культури, географічного світогляду і мислення, становлення особистості. Географія тісно пов'язана з природничими, суспільними, економічними, інженерно-технічними, екологічними, військовими, філософськими, культурологічними, психологічними, педагогічними, релігійними дисциплінами.

У базовому навчальному плані географія повинна бути представлена як окрема інтегрована освітня галузь, а не «розриватися» між природознавством і суспільствознавством. Це даватиме змогу пояснювати характер взаємозв'язків у системі «природні умови і природні ресурси – людина – суспільство» на науковій основі, формувати геоскологічний світогляд та географічну культуру, сприймати картини світу як упорядковані ієрархічні територіальні природно-господарські (природно-суспільні, природно-технічні) геосистеми, що формуються за географічними законами і закономірностями. Географія формує науковий світогляд розуміння природи Землі та її географічної оболонки як природного, природно-техногенного середовища для життєдіяльності людини. Тільки географія розвиває просторове мислення, усвідомлення важливості врахування територіальних відмінностей (регіональний підхід) у розв'язанні політичних, економічних та екологічних проблем (регіональна економіка, геоекологія, регіональна політика, геоекополітика, міжетнічні конфлікти тощо).

Зміст географічної освіти – основа для формування гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому. Перехід на 12-річне навчання, створення нового базового і типових навчальних планів ставить нас перед необхідністю не тільки перегляду і поглиблення змісту географічної освіти, а й ефективнішого використання освітньо-пізнавальної функції географії, створення нового покоління підручників на основі сучасної методології, змісту, методичного апарату залежно від їх місця в структурі географічної освіти та її основної мети.

Разом з іншими класичними предметами вивченням географії досягається формування освіченої особистості з усвідомленою системою поглядів, засвоєними моральними, етичними, культурними, поведінковими принципами і нормами, готової до швидкої адаптації в мінливих соціальних умовах, здатної продовжувати освіту. Для цього необхідно передусім засвоїти закінчену стандартизовану систему географічних знань, оволодіти основами географічної і картографічної культури, набути умінь і навички, які дістануть практичне застосування. Тому зміст географічної освіти у школі та ВНЗ базується на географії як фундаментальній науці, що дає змогу учням і студентам здобувати глибокі знання і набувати умінь, розвивати географічне мислення для реального пізнання навколишнього світу. У підручниках повинні розкриватися географічні закони, закономірності, принципи, гіпотези, теорії, ідеї, методи географічних досліджень, з'ясовуватися нові наукові факти мовою географії, за допомогою картографічних та аерокосмічних зображень, ГІС-технологій. Географічні тексти необхідно насичувати ідеями гуманізації, екологізації, економізації, що сприяє підвищенню рівня загальної і географічної культури особистості. У підручниках варто виділяти їх обов'язкову стандартизовану частину, що засвоюється всіма, і вибірково важливі знання, які не увійшли до державного стандарту з географії.

Географія є не лише однією з важливих освітньо-пізнавальних шкільних дисциплін, а й необхідною для людей різних професій у їхній повсякденній діяльності. Географічні знання потрібні всім при оцінці геоситуацій і розв'язанні глобальних, регіональних, локальних та інших соціально-економічних, геоекологічних, природоохоронних, міждержавних проблем [1, 2, 3].

Основні завдання географічної освіти. Теоретико-пізнавальними (світоглядними) завданнями є: 1) формування географічної картини світу, пізнання різноманіття географічного простору, структурованого за рівнями

його організації; 2) глибоке і детальне вивчення географії рідного краю, України (геополітичне і геостратегічне положення, природні умови і природні ресурси, населення, територіальна організація господарства, ландшафтні і соціально-економічні регіони, геоecологічна ситуація, природокористування та охорона природи); 3) пізнання основних рис і механізму взаємодії природних умов та суспільного виробництва, здійснення стратегії стійкого розвитку в Україні і світі, раціонального природокористування та охорони навколишнього середовища; 4) пізнання суті і просторово-часової динаміки природних, геоecологічних, геоecономічних, геополітичних процесів і явищ, що відбуваються в геопросторі України і світу; 5) пізнання суті масштабів і розвитку глобальних, регіональних, місцевих процесів у геополітиці, геоecономічному і соціальному просторі України і світу; 6) пізнання просторових закономірностей організації виробництва у зв'язку з природними і соціальними чинниками, аналіз стану здоров'я людей у тих чи інших географічних умовах життєдіяльності; 7) пізнання і усвідомлення геополітичної та геоecономічної ситуації у світі (економічні союзи, політичні угруповання, міжнародний географічний поділ праці, соціально-економічні контрасти, регіональні конфлікти); 8) пізнання і усвідомлення закономірностей територіальної організації виробництва в регіонах у країнах з різними соціально-економічними умовами.

Прикладними завданнями географічної освіти є: 1) уміння самостійно проводити пошук джерел географічної інформації, аналізувати її, формулювати географічні задачі та розв'язувати їх; 2) уміння працювати з картами, атласами, аерокосмічними матеріалами, здійснювати пошук та репрезентацію географічної інформації; 3) уміння користуватися ГІС-технологіями, електронними засобами набуття дослідницьких навичок (моделювання, прогнозування); 4) уміння орієнтуватися на місцевості, проводити спостереження за географічними об'єктами, явищами і процесами; 5) уміння застосовувати географічні знання у навчанні, на виробництві, в побуті (правила поведінки в природі, місті, селі, адаптація до умов проживання, оцінка природної, господарської, геоecологічної ситуації для практичних потреб).

Методичне обґрунтування. Концепцію змісту географічної освіти розроблено на основі дидактичних принципів: 1) зміст і структура навчальної географії – особлива дидактична конструкція, яка створюється з урахуванням вікових рис учнів і студентів (нахили, психофізичні інтереси, особливості сприйняття та ін.); 2) в основу змісту і структури предмета покладено принцип особистісно-орієнтованого навчання, коли основним об'єктом

навчально-виховного процесу є учень, студент з притаманними йому індивідуальними рисами сприйняття та усвідомлення фундаментальних і прикладних географічних знань, умінь і навичок; 3) забезпечення єдності змістового і процесуального вимірів навчання; учні і студенти не тільки отримують систематичні наукові знання і уміння, оволодівають прийомами навчальної діяльності – самостійного здобуття знань і навичок, використання нових навчальних технологій і форм організації навчального процесу; дотримання обов'язкового принципу науковості базується на логічних основах побудови змісту науки і навчальних дисциплін, об'єктно-предметне поле яких єдине; 4) кінцевим результатом навчання географії є не тільки сума набутих знань, а й уміння застосувати їх на практиці, використовувати для розвитку чуттєвих, інтелектуальних, вольових рис учнів.

Головними педагогічними функціями Концепції змісту географічної освіти є: 1) пізнавально-розвивальна: поглиблення наукових знань про основні закономірності, процеси і явища в географічному середовищі і суспільстві, що сприяє саморозвитку особистості; 2) пізнавально-навчальна: формування навичок дослідження географічних об'єктів, процесів і явищ шляхом проведення спостережень за допомогою приладів, топографічних карт, аерокосмічних матеріалів; навчання аналізу, систематизації і узагальнення географічної інформації, географічного прогнозування; 3) виховна: формування особистісних рис в учнів, студентів, їх ставлення до навколишнього світу; 4) соціально-адаптивна: вміння приймати самостійні рішення, здатність до самовизначення, бути конкурентоспроможним у сучасному мінливому світі і різних ситуаціях.

Географічне мислення формується на основі комплексних регіональних, типологічних, проблемних, конструктивних та інших територіальних засад за умови їх обов'язкового емоційного сприйняття.

Структура географічної освіти. У Міжнародній хартії географічної освіти зазначено, що географія повинна вивчатися в усіх класах середньої школи. Відповідно до Закону «Про загальну середню освіту» в Україні школярі засвоюють географічні знання та навички на трьох ступенях шкільної освіти: початкової, основної і старшої школи. Базовим навчальним планом початкової загальної освіти передбачено засвоєння географічних знань в освітній галузі «Людина і світ»: вивчаються об'єкти і явища живої та неживої природи, закладаються елементи наукової природничої картини світу, розуміння стану навколишнього природного середовища, подаються початкові знання про Землю як планету, рідний край, Україну; ознайомлення з природними умовами населеного пункту, робота з приладами на географічному майданчику розвиває спостережливість, навички навчально-

пізнавальної діяльності, формує ставлення до природи, уміння поводитися в ній тощо.

На цьому ступені доцільним було б уведення початкового курсу з географії України (4 клас), який створює привабливий образ своєї країни, Батьківщини через її основні природні і господарські домінанти, національні типи тощо.

В основній школі у 5 класі вивчається курс «Географія рідного краю», який уводить учнів у світ географії на основі краєзнавчого підходу. На краєзнавчому матеріалі формуються поняття про компоненти природних умов, природні багатства, населення, господарську діяльність людини, охорону природи. Розвиваються спостережливість, розуміння стану географічних об'єктів, середовища, явищ і процесів; учні вправляються в умінні орієнтуватися на місцевості, мислити просторовими категоріями, усвідомлюють необхідність вивчення та охорони рідного краю.

У 6 класі вивчається курс «Загальна географія». Це землезнавчий курс, у якому комплексно розглядаються на доступному віковому рівні головні риси Землі як планети, закономірності її будови і розвитку; наводиться поділ на геосфери, характеризуються їх структура, просторова диференціація. Особлива увага приділяється географічній оболонці, її розвитку, взаємозв'язкам природних компонентів, цілісності геосистем, місцю і ролі в них людини; наголошується на впливі природних умов на життя і діяльність людей, їх побут, звичаї, культуру.

Цей курс закладає основи формування понятійно-термінологічного апарату географії, зокрема природничої, набуття навичок використання карт, атласів, статистичного матеріалу для аналізу стану навколишнього середовища.

У визначенні змісту географії, починаючи із 7 класу, пропонуються різні підходи. Так, у Концепції змісту географічної освіти в 12-річній школі [1], пропонується вивчати курс «Країнознавство», метою якого є «розвиток регіональних знань про цілісність і диференціацію природи материків, великих регіонів і країн, про людей, що їх населяють, особливості життя і господарської діяльності в різних природних умовах». Відтак основними завданнями курсу є: 1) розширення і конкретизація уявлень про просторову неоднорідність поверхні Землі від планетарного до локального рівнів; 2) створення образних уявлень про природу, природні багатства, господарство та етнокультурну своєрідність населення материків і окремих країн; 3) аналіз змін політичної карти, природокористування, розвитку картографічної грамотності; 4) розвиток умінь вишукувати та узагальнювати географічну інформацію з різних джерел.

При іншому підході в 7 класі пропонується вивчати географію (природничу) материків та океанів. Інший варіант – вивчення цього курсу в 7–8 класах, зважаючи на великий обсяг матеріалу, інтерес в учнів до далеких країв, екзотичної природи, потяг до мандрівок та розкриття таємниць. Після цього вивчається географія України (8 клас, природнича), географія України (9 клас, соціально-економічна). [...]

Основні завдання курсу – через географічні знання формувати в учнів: 1) громадянськість і патріотизм, повагу до культури та історії своєї країни і народів, що її населяють; 2) уявлення про країну як суб'єкт світового географічного простору, де відбуваються як загальнопланетарні, так і специфічні природні і соціально-економічні процеси; 3) уявлення про територіальну організацію суспільства; 4) розуміння географічних аспектів найважливіших сучасних соціально-економічних проблем країни; 5) практичні уміння і навички самостійної роботи, які сприяють адаптації і соціально відповідальній поведінці в державному просторі.

В Україні комплексний курс «Географія України», 8–9 класи, реалізується з 1992 р. Матеріал подається взаємопов'язаними блоками: Україна – європейська і світова держава; природа; населення і господарство; геоекологічна ситуація, раціональне природокористування та охорона природи. Географічна освіта в школі не закінчується в 9 класі, не може бути змістовно і логічно завершеною. Тому в старшій школі, яка передбачається як профільна, повинні викладатися обов'язкові географічні курси. Так, у 10 класі вивчається соціальна і економічна географія світу. В профільних блоках, залежно від їх змісту, можуть бути різні географічні фізичні курси, але обов'язково фізична географія з основами геології (11 клас), конструктивна географія, природокористування, охорона природи (12 клас). У профільних блоках можуть бути курси на вибір: регіональна геоекологія, картографія, комерційна географія, медична географія, політична географія, історична географія, етногеографія, сакральна географія, космічне землезнавство, геохімія, геофізика, геоекологія, геоінформатика, географія природних і техногенних катастроф, географічне прогнозування тощо. У 8–9 класах, старшій школі необхідно посилювати конструктивну компоненту з географії України та інших географічних курсів. Зокрема, в курсі фізичної географії України ми пропонуємо ввести нові розділи з оцінки природних умов і природних ресурсів для потреб практики, екологічного менеджменту та аудиту, геоекологічної експертизи, регіонального природокористування та охорони природи тощо.

Концепція змісту географічної освіти в 12-річній школі повинна стати основою для розробки стандартів, навчальних програм, створення нового покоління підручників.

У зв'язку з переходом на 12-річний термін навчання, новою структуризацією середньої школи необхідно розробити інший державний стандарт шкільної географічної освіти, корельований із стандартами географічної освіти у ВНЗ: бакалавр – базова вища освіта з професійним спрямуванням; магістр з науковим, науково-педагогічним, управлінським спрямуванням [3].

До традиційних засобів навчання (навчально-методичні комплекси: підручник, хрестоматія, атлас, карти, кіно- і діафільми та ін.) додаються нові можливості у зв'язку із зміною стратегії і технології освітнього процесу. Навчальні матеріали (тексти, карти) тематизуються, модулюються, готовий курс розміщується на веб-сторінці з доповненням способами самотестування і самоосвіти. Університети готують нові проблемні навчальні курси, просувають їх на ринок знань. Основною перевагою використання Інтернету в географічній освіті є доступ до останніх наукових, статистичних та інших даних. Це також робить незалежним навчання від часу й місця, індивідуалізує його.

Увага звертається не тільки на зміст освіти (що знати), а й на методику (як учитися), мотивацію (навіщо вчитися). Для цього необхідно переорієнтувати навчальний процес у напрямі посилення самостійності в оволодінні знаннями і використанні здобутих знань у суспільній поведінці, матеріалізувати роль географії у вихованні особистості, створити програми і підручники нового покоління, організувати постійне використання географічної інформації на телебаченні, радіо, в періодичній пресі, системі Інтернету.

Пошук нової логіки і технології організації навчально-виховного процесу в закладах освіти. Запропонований проєкт базового навчального плану для двох ланок 12-річної школи – основної і старшої (профільної) – ґрунтується на принципі поліцентризму у виборі шкільних предметів [2]. Ми пропонуємо відмовитись від понять «основний чи головний предмет» або «ієрархія предметів» і акцентувати увагу не на окремому предметі, а на цілісному навчальному процесі.

Відповідно до мети середньої освіти пропонуємо базовий план, який ґрунтується на таких положеннях:

– необхідність орієнтації учнів на оволодіння фундаментальними знаннями і вміннями, які є основою світосприйняття й розвитку мислення;

- формування практичних знань і вмінь прикладного характеру;
- розвиток духовно-практичної діяльності учнів, що спрямована на творче самовизначення і самореалізацію, пошук свого місця у суспільстві, слідування своєму індивідуальному життєвому кредо.

До базового навчального плану включено такі освітні галузі: мова і література; математика; географія; природознавство; суспільствознавство; здоров'я і фізична культура; технології; мистецтво [...]. Галузь «Людина і світ», яку включено до базового навчального плану початкової школи, конкретизовано, тобто розділено на три: географія, природознавство, суспільство. Виділення саме таких освітніх галузей зумовлено, по-перше, наступністю між початковою та іншими ланками 12-річної школи, по-друге, місцем окремих предметів у навчанні та вихованні учнів. Зміст галузей реалізується через навчальні предмети, які є основою переважно фундаментальних наук. Інваріантна частина базового плану є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів. Вилучення з неї будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність загальноосвітньої підготовки і наступність між окремими ланками 12-річної школи.

[...]

Освітня галузь «Географія» виділена в окрему з багатьох причин. Шкільна географія є єдиним предметом, який одночасно відноситься і до природничих, і до гуманітарних дисциплін, охоплюючи всю систему «людина – природа – суспільство». Вивчення географії сприяє формуванню географічної, політичної, економічної, екологічної культури школярів, які є важливими складовими загальної культури людини. Географія вивчає розмаїття культур народів світу через вивчення місцевості, простору, території, природних ресурсів тощо. Географічна шкільна освіта спрямовує особистість на усвідомлення необхідності захисту навколишнього середовища на місцевому, регіональному, національному, глобальному рівнях і визначає шляхи розв'язання екологічних проблем.

Географія закладає в учнів основи інтегрованої системи поглядів на світ, сприяє розумінню проблеми культурного спілкування людей один з одним і ставлення їх до навколишнього середовища. Географія розвиває такі індивідуальні риси людини, як спостережливість, допитливість, громадянськість, духовність, національна самосвідомість та ін., формує сучасне мислення учня, є світоглядно спрямованим предметом.

Отже, географія – єдиний шкільний предмет, який формує в учнів комплексне, системне, соціально орієнтоване уявлення про Землю як планету людей, формує уявлення про сучасну географічну картину світу. Це єдиний предмет, який ознайомлює школярів з принципами регіонального

(територіального) підходу як особливого методу наукового пізнання дійсності та важливого інструменту впливу на соціально-економічні процеси в суспільстві. Географія формує в учнів космічну відповідальність, тобто відповідальність за збереження життя на планеті. Географія гідна того, щоб бути окремою освітньою галуззю. Тому це принципове положення дістало відображення в пропонованому базовому навчальному плані 12-річної школи.

[...]

Варіативна складова базового навчального плану покликана передусім сприяти вирішенню завдань, спрямованих на задоволення потреб інтересів особистості, що формується школою з урахуванням інтересів, здібностей та життєвих планів учнів, з одного боку, і профілю школи, – з другого. Крім того, ця складова передбачає відображення в змісті освіти регіональних, національних, економічних особливостей, що не увійшли до державного компоненту освіти.

До варіативної частини базового навчального плану пропонуємо включити такі географічні курси, які, на нашу думку, найбільше пов'язані з профілем класів і шкіл та сприятимуть розширенню знань старшокласників, озброєнню їх методами наукових досліджень і практичними вміннями.

[...]

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепція змісту географічної освіти в 12-річній школі // Географія в школі. – 2000. – № 6.
2. Перехідні типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів на 2001/2004–2005 навчальні роки (проект).
3. Шищенко П. Г., Олійник Я. Б., Дмитрук О. Ю. Концепція стандарту базової вищої освіти. – Київ : Тандем. – 2000.
4. Шищенко П. Г., Бабарицька В. К. Життя в різноманітті (29-й Міжнародний географічний конгрес) // Український географічний журнал. – 2000. – № 4.
Географія та основи економіки в школі. – 2001. – № 3. – С. 4–9.

Концепція географічної освіти в профільній школі*

Актуальність профільного навчання

Входження України в європейський освітній простір потребує реформування всіх її ланок насамперед загальної середньої освіти. Нові підходи до організації освіти у старшій школі закладено в Національній доктрині розвитку освіти (2002), Законі України «Про загальну середню освіту», Концепції загальної середньої освіти (12-річна школа) та Концепції профільного навчання у старшій школі, в якій ідея профільності старшої школи була теоретично обґрунтована групою науковців Інституту педагогіки АПН України.

Профільне навчання спрямоване на формування єдиної життєвої, світоглядної, наукової, культурної та професійної компетентностей учнів, що забезпечить їх подальше самовдосконалення та самореалізацію. На концептуальному рівні профільне навчання визначається як один зі шляхів забезпечення рівного доступу до якісної освіти; інноваційний характер сучасної профільної освіти характеризують ідеї, які потребують розробки та реалізації на всіх рівнях.

Основні принципи географічної освіти у профільній школі

Основною ідеєю концепції географічної освіти у профільній школі є дотичність наукових знань до світу людських потреб, тобто набуття знань для професії чи діяльності, що будуть пов'язані із географічною складовою.

Загальноосвітня цінність шкільного курсу географії полягає в тому, що у процесі його вивчення учні ознайомлюються з реальним життям у навколишньому середовищі, із життям суспільства в усіх його проявах і зв'язках. Засвоєні географічні знання у формі фактів, уявлень, понять, закономірностей, теорій, а також сформовані загальнонавчальні та предметні вміння й навички дають школярам змогу усвідомлено орієнтуватися у соціально-економічних, суспільно-політичних і геоекологічних подіях своєї держави та світу в цілому.

Життєпридатність географічної освіти у профільній школі – кардинальний шлях до оновлення шкільної географії в сучасних умовах. Набута географічна компетентність, що ґрунтується на знаннях, діяльнісних

* Концепцію розробили наукові співробітники лабораторії географічної і економічної освіти Інституту педагогіки АПН України: О. М. Топузов, Т. Г. Назаренко, О. П. Кравчук, В. П. Корнєєв, Л. І. Круглик, Г. М. Ісаєва, А. Й. Сиротенко, В. С. Яценко, О. В. Корнєєв, Л. В. Тименко. Документ затверджено рішенням ученої ради Інституту педагогіки АПН України (протокол № 3 від 26.03.2009 р.).

Текст подано в скороченому вигляді.

уміннях, середовищно-оцінних навичках орієнтації в докiллі, допоможе випускникам школи успішніше адаптуватися до обраної професії.

Дуже важливо з перших уроків вивчення географії, в будь-якому класі, показати практичне значення географії в житті людини, підкреслюючи, що на сьогодні одним із головних завдань географії є передбачення змін у природі, які можуть статися унаслідок стихійних лих і нераціональної господарської діяльності людини.

Концепція географічної освіти у профільній школі є документом для загальнодидактичного і методичного використання, базою для наступних спільних дій професіоналів у розвитку системи профільного навчання, змісту шкільної освіти, методів і прийомів, способів і засобів навчання, науково-педагогічних досліджень і професійної підготовки вчителів.

Філософським і теоретичним стрижнем Концепції є особистісно орієнтована парадигма навчання, яка визнає унікальність розвитку кожної особистості та необхідність забезпечення індивідуального шляху навчання.

Зміст положень Концепції не є сталим і може досліджуватися представниками людинознавчих наук (педагогами, дидактами, методистами, філософами, психологами, соціологами, валеологами тощо) у практиці і теорії навчання, тобто обов'язково підлягає оновленню з урахуванням результатів наукових досліджень і сформульованих соціальних замовлень.

[...]

Розділ I. Загальні положення

Метою вивчення географії у профільній школі є диференціація та індивідуалізація навчальних курсів географії, яка враховує освітні потреби, нахили і здібності учнів, створює умови для визначення старшокласниками власної професійної орієнтації, навчання відповідно до обраної сфери майбутньої діяльності, формування і розвитку їх пізнавальних інтересів. Диференціація навчання забезпечується шляхом збагачення та розширення традиційних цілей, змісту, структури та організації навчально-виховного процесу в інтересах конкретного учня.

У профільній школі передбачено вивчення навчальних предметів географічного змісту на трьох рівнях, які сприяють розвитку самостійності учнів у набутті та оцінці власних навчальних досягнень.

Рівень профільної підготовки зводиться до рівня підготовки до майбутньої професії. Насамперед це предмети географічного змісту в географічному, природознавчому, історико-географічному, гео- та соціоекологічному, біологічному, економічному, туристсько-краєзнавчому, країнознавчому та інших профілях природничо-математичного і суспільно-гуманітарного напрямів. Тобто там, де передбачається підготовка учнів для

природничо-наукової або суспільно-політичної професійної діяльності (географія, екологія, історія, політологія, економіка, дипломатія тощо) та роботи у сфері послуг (туризм, підприємницька діяльність тощо).

Академічний рівень забезпечує вивчення навчального предмета «Географія» на достатньому для успішного проведення учнівських досліджень, організації подальшого самонавчання та вступу випускників шкіл до вищих навчальних закладів рівні. Географія на академічному рівні як базовий загальноосвітній предмет вивчається в усіх профілях крім тих, де вона обрана для поглибленого вивчення.

Рівень стандарту передбачає обов'язковий мінімум змісту географії як навчального предмета.

Географічна освіта має важливе значення для формування в людини адекватної картини світу, виховання активного відповідального громадянина і діяча.

Зміст навчання на всіх рівнях вивчення визначається на основі Державного стандарту базової і повної середньої освіти, рекомендацій ВНЗ і науково-дослідних установ з урахуванням побажань усіх суб'єктів навчально-виховної діяльності (учнів, учителів, батьків, опікунів і опікунських рад тощо).

Профіль навчання визначається з урахуванням освітніх потреб замовників освіти в одному з визначених напрямів профілізації: суспільно-гуманітарному, природничо-математичному, технологічному, художньо-естетичному, спортивному. Профільне навчання передбачає отримання учнем загальноосвітньої та базової підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Зміст профілю навчання конкретизується у специфічній комбінації базових, профільних загальноосвітніх предметів і курсів за вибором.

Базові загальноосвітні предмети, що становлять інваріантну складову змісту середньої освіти, є обов'язковими для всіх профілів. Географія у старшій школі як базовий загальноосвітній предмет обов'язково вивчається учнями всіх профілів на академічному або поглибленому рівні.

Зміст окремих тем або розділів географії може уточнюватися в курсах за вибором учнів і поглиблюватися до рівня профільної підготовки.

Профільні загальноосвітні предмети реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю. Їх зміст є професійно і практично спрямований. Профільні предмети є обов'язковими для учнів, які обрали цей профіль.

Зміст профільного загальноосвітнього предмета «Географія» може бути представлений:

1) як цілісний наскрізний курс «Географія», що складається з необхідних розділів, тем, досліджень, забезпечений науково-методичним комплектом;

2) як група навчальних курсів географічного змісту, що логічно пов'язані як у теоретичній, так і прикладній складовій змісту.

Зміст профільного загальноосвітнього предмета «Географія» реалізується за рахунок варіативної та інваріантної складових типового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів.

Курси за вибором учнів забезпечують варіативність, альтернативність і гнучкість навчально-виховного процесу в старшій школі. Вони мають бути широко представлені у змісті навчання. За обсягом і складністю географічні курси за вибором учнів поділяються на ознайомчі (наприклад, навчальні курси «Географія країн Європейського Союзу», «Географічні інформаційні системи», «Соціальна географія», «Історична географія», «Географія економічних систем світу», «Країнознавство» та інші для учнів спортивного напрямку профілізації); поглиблені (наприклад, навчальний курс «Медична географія» для учнів медичного профілю навчання, «Географія туризму» та «Краєзнавство» для учнів туристсько-краєзнавчого профілю навчання, «Географічні інформаційні системи» та «Природничо-наукова картина світу» для учнів природничо-наукового профілю навчання, «Географія економічних систем світу» для учнів економічного профілю навчання тощо), базові (наприклад, навчальні курси «Соціальна географія» «Країнознавство», «Географія країн Європейського Союзу», «Географія культури Європи», «Краєзнавство» та інші для учнів суспільно-гуманітарного напрямку профілізації).

Курси за вибором учнів реалізуються за рахунок годин варіативного компонента змісту освіти.

З метою здійснення професійної орієнтації учнів 8-х і 9-х класів та сприяння подальшому вибору ними профілю навчання у старшій школі здійснюється допрофільна підготовка. Зміст допрофільної підготовки реалізується за рахунок варіативної складової змісту загальної середньої освіти.

Для забезпечення свідомого вибору напрямку і профілю навчання учні 8-х і 9-х класів та їх батьки (опікуни) мають право ознайомитися зі змістом базових і профільних навчальних програм. Права і свободи учня у виборі форми і змісту профільного навчання не можуть бути обмежені, крім випадків, коли це може завдати шкоди його здоров'ю або іншим людям.

З метою створення умов для забезпечення рівного доступу учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової

допрофесійної підготовки, неперервної освіти впродовж усього життя, навчання у старшій школі застосовуються навчально-методичні комплекти безпосереднього і дистанційного використання.

Розділ II. Методичні рекомендації

Організація профільного навчання старшокласників здійснюється поетапно і є індивідуальним процесом для кожного навчального закладу.

Першим етапом організації профільного навчання старшокласників є підготовка педагогічного колективу до профільного навчання учнів.

На цьому етапі іде активна робота удвох напрямках: 1) вивчення актуальних освітніх потреб учнів 8–9-х класів (психологічна служба навчального закладу, класні керівники); 2) визначення педагогічного потенціалу колективу навчального закладу. Адміністрація і вчителі ретельно аналізують Державний стандарт базової і повної середньої освіти, типові навчальні плани загальноосвітніх навчальних закладів і діючі державні програми для старшої школи на предмет виявлення можливостей розвитку змісту навчання та допустимого навантаження учнів на тиждень.

Географія – це єдина навчальна дисципліна, яка, маючи величезний світоглядний потенціал, формує в молоді комплексне узагальнююче уявлення про Землю як планету людей, виховує патріотизм і любов до свого краю, Батьківщини, вчить орієнтуватися в складних світових соціально-економічних процесах, що постійно змінюються. Пізнавальна, освітньо-виховна, інформаційна, аналітично-пояснювальна, діяльнісна, інтегративна, комунікативна, культурологічна, ціннісно-орієнтаційна, світоглядна функції шкільної географії є єдиним цілим в особистісно зорієнтованому навчанні.

Замовлення на географічну освіту виходить з інтересу школярів до географічних методів пізнання, географії як комплексної науки про Землю, професії вчителя географії, науковців географічних спеціальностей, комплексного вивчення навколишнього середовища тощо.

Поглиблене вивчення географії можна реалізувати через організацію в навчальному закладі профілів навчання: 1) природокористування, географічного, геоекологічного, природознавчого, біогеографічного, біологічного, медико-біологічного, астрономічного та інших профілів у природничо-математичному напрямі; 2) країнознавчого, суспільно-географічного, економіко-географічного, історико-географічного, історико-краєзнавчого та інших – у суспільно-гуманітарному напрямі; 3) географічні інформаційні технології (ГІТ), агротехнологічного та інших – у технологічному напрямі; 4) туристсько-краєзнавчого або іншого – у спортивному напрямі тощо.

Під час поглибленого вивчення географії насамперед необхідно враховувати принципи побудови змісту шкільної географічної освіти:

- комплексність у розкритті явищ і процесів, що будується на цілісності навколишнього середовища, єдності і нерозривності всіх його елементів;

- вивчення основних процесів і явищ через дослідження основних просторово-територіальних структур;

- взаємозв'язок глобального, національного і краєзнавчого підходів до висвітлення соціальних проблем суспільства різного рівня (глобального, регіонального, локального) і обов'язкова практична участь старшокласників у розв'язанні місцевих соціальних проблем («мислити глобально – діяти локально»);

- спрямованість навчання на розвиток ціннісно-мотиваційної сфери особистості, гармонізацію стосунків у географічному середовищі («відчувай, спостерігай, узагальнюй, дій»).

Для викладання профільних курсів обов'язковою умовою є застосування лекційно-семінарсько-залікової системи. Під час лекцій вчитель логічно викладає навчальний матеріал, виділяє спеціальні акценти, навчає правильно записувати лекцію, застосовуючи абзац (новий рядок), нумерацію, підкреслення, виділення тощо. Організація семінарських занять спрямовується на самостійну підготовку доповідей, виступів, дискусій, дебатів тощо.

Отже, основним завданням вивчення географії у профільній школі є формування основ природничо-наукової картини світу та визначення місця людини на Землі.

Закономірне підвищення вимог до рівня та якості освіти підростаючого покоління спонукає вчителя до пошуку нових шляхів удосконалення навчально-виховного процесу в старшій школі. На особливу увагу заслуговує проблема вдосконалення форм, методів і засобів навчання спрямованих на формування в учнів свідомості, загальнонавчальних і спеціальних умінь і навичок самостійного здобування знань з різних джерел інформації. На свідомість сприймання предметів та явищ довкілля значний вплив має правильно організовані спостереження у природі; спостереження натуральних об'єктів; точне й образне слово вчителя; пізнавальні завдання, що уточнюють сприймання; використання набутих знань і життєвого досвіду дітей; попередній добір і демонстрування об'єктів природи своєї місцевості, які відповідають змісту поняття, що формується.

Географічні знання мають сприяти активному сприйманню молоддю таких загальнолюдських цінностей: правова держава, екологічна культура, повага до культур інших народів, збереження своїх етнічних особливостей.

Оцінювання навчальних досягнень учнів з географії здійснюється з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей і передбачає диференційований підхід до його організації. Критерієм оцінки роботи учнів є не стільки обсяг навчального матеріалу, що залишився в пам'яті, скільки вміння його аналізувати, узагальнювати, синтезувати, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, відстоювати власну позицію, підкріплену конкретними фактами, використовувати в життєвих ситуаціях уміння самостійно здобувати знання, вміння вести дебати. Водночас важливо використовувати під час вивчення географії мотиваційний потенціал: авансування успіху, спонукання до самоаналізу, самооцінки, самопізнання, інтенсифікація змісту навчального матеріалу, який має особистісне значення для учнів.

[...]

Географія та основи економіки в школі. – 2009. – № 7/8. – С. 15–17.

2017

Концепція навчання географії України в основній та старшій школі*

Вступ**

Географія це єдиний навчальний предмет у загальноосвітній школі, який допомагає особистості учня навчитися комплексно аналізувати, моделювати і прогнозувати як природні, так і соціально-політичні явища на трьох рівнях узагальнення: локальному, регіональному і глобальному. Він у собі гармонійно поєднує наукові та метапредметні знання, що є запорукою розвитку когнітивної сфери особистості, формування в учнів системи сучасних інтегрованих знань про планету Земля та її зв'язки з Космосом, місце людини та спільнот в складній системі природних і соціальних зв'язків, місце власної особистості в історико-географічному контексті. Отже, навчальний предмет географія забезпечує формування наукової картини

* Документ створив авторський колектив науковців Інституту педагогіки НАПН України (за загальною редакцією доктора педагогічних наук О. М. Топузова та кандидата педагогічних наук О. Ф. Надтока). Рекомендувала до друку вчена рада Інституту (протокол № 11 від 27.11.2017 р.), опубліковано у 2018 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

** Матеріал підготували О. М. Топузов та О. Ф. Надтока.

світу на міжпредметному рівні, а також є умовою для формування умінь досліджувати її.

Формування у учнів предметної географічної компетентності на тлі уточнення і поглиблення загальногеографічних знань, умінь і навичок, формування власної системи наукових суджень та ціннісних орієнтирів відбувається під час вивчення географії країни проживання. Вивчення учнями різноманітних географічних явищ, процесів, феноменів, закономірностей на рівні місця проживання (локальний рівень) та України (регіональний рівень) дозволяє зрозуміти їх динаміку і створює умови для критичного і обґрунтованого їх аналізу і порівняння. Тому вивчення географії України окремим навчальним курсом виступає фундаментальним по відношенню до навчання і виховання заради забезпечення безпеки як окремого громадянина, так і Української держави. Але для реалізації цієї місії потрібно забезпечити вчасне наукове оновлення інформації про країну, відповідним чином структурувати зміст навчання на уроках географії України та підібрати ефективні методи навчання.

Виходячи з принципу системного підходу та враховуючи вищесказане, у діалектичній взаємозалежності мають функціонувати такі документи:

- Концепція навчання географії України в основній та старшій школі;
- Українознавча географічна компонента Державних освітніх стандартів;
- Навчальні програми курсів географії України для основної та старшої школи.

Концепція навчання географії України в основній та старшій школі є рамковим документом, що визначає основні напрями розвитку шкільної географії в контексті вивчення природних та господарських особливостей своєї Батьківщини, підходи до вивчення географії України, шляхи реалізації географічних знань, умінь і компетенцій. Концепція ініціює механізми оновлення й удосконалення відповідної компоненти Державних освітніх стандартів, а вже вони системно впливають на процес створення нових навчальних програм. Враховуючи зв'язки в рамках вищезазначеної тріади, навчальні програми не можуть створюватися декларативним чином. На їх зміст мають впливати, з одного боку, положення Концепції і Стандартів, а з іншого, – зворотний зв'язок з користувачами програм.

Функціонування навчальних програм з географії України для основної та старшої школи, також необхідно розглядати як відкриту систему, як компонент динамічного процесу удосконалення структури й змісту освіти. Тож однією з цілей географії України, яка має бути відображена в програмі, є

оволодіння поняттями наукової географії, враховуючи власний досвід, творчу розумову активність, особистісні потреби учня.

1. Мета та завдання навчання географії України в загальноосвітніх навчальних закладах*

Навчання географії України – це спеціально організований, спланований і керований процес взаємодії між учителем і учнями з метою досягнення результатів, визначених відповідними державними нормативно-правовими документами у галузі освіти спрямований на вивчення адміністративно-територіальних, фізико-географічних та соціально-економічних особливостей України.

Системотвірними елементами структури процесу навчання географії України є його мета, взаємопоєднана діяльність учителя й учнів і результат. До змінних складників структури цього навчального процесу належать: зміст навчального матеріалу; дидактичні інструменти навчання (методи й методичні прийоми та засоби навчання, а також форми організації процесу навчання, у т. ч. організації навчально-пізнавальної діяльності учнів і проведення навчання); контроль і корекція навчальних досягнень школярів. Графічно структуру процесу навчання географії України подано на рис. 1.

Мета й завдання шкільної географічної освіти визначаються передусім потребами суспільства. Однією з таких потреб є формування всебічно розвиненої особистості учня, географічна культура якого формується в результаті пізнання довкілля. Географічна ж культура школяра складається з таких основних компонентів, як географічне бачення світу, географічне мислення та географічні методи й мова (поняття, терміни, карта).

Таким чином, мета шкільної географічної освіти має багатокомпонентний характер і передбачає щодо учнів:

- 1) всебічний розвиток особистості;
- 2) створення навичок і накопичення досвіду самостійної навчально-пізнавальної діяльності;
- 3) формування предметної географічної та ключових компетентностей, спрямованих на їхнє застосування у майбутньому дорослому житті (географічні знання, вміння й навички, емоційно-ціннісне ставлення до довкілля та географічне бачення світу);
- 4) розвиток критичного й творчого мислення.

В Україні розроблено Державний стандарт базової та повної середньої освіти – зведення норм і положень, що визначають державні вимоги до

* Матеріал підготували О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Л. П. Вішнікіна.

освіченості учнів і випускників початкової, основної та старшої загальноосвітньої школи України.

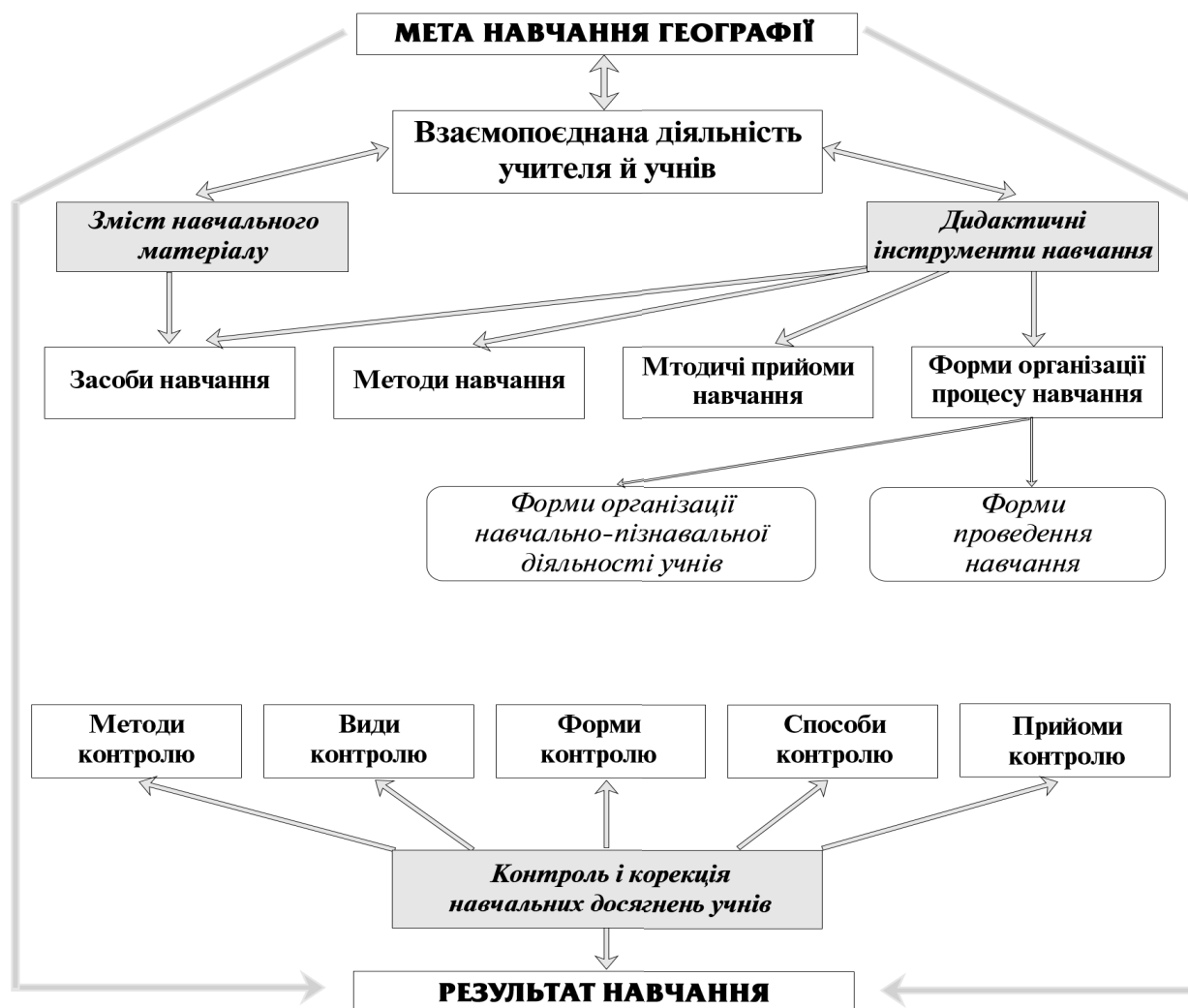

Рис. 1. Структура процесу навчання географії України

Функціями цього державного стандарту є:

- збереження єдиного освітнього простору країни;
- забезпечення цілісності змісту загальної середньої освіти та його наступності між ступенями школи;
- нормування навчального навантаження школярів відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту»;
- створення передумов для реалізації в школі диференційованого навчання;
- впровадження особистісно орієнтованих систем навчання й розвитку учнів.

Норми й вимоги, встановлені стандартом, є еталоном оцінки якості освіти. У такий спосіб держава нормує лише мінімально необхідний рівень

освіченості школярів. Увага акцентується на розвиткові учнів, формуванні їхньої мотиваційної сфери й критичного стилю мислення, оскільки на сучасному етапі становлення шкільної освіти в Україні саме учні перебувають у центрі навчального процесу.

Загалом Державний стандарт базової та повної середньої освіти містить:

- базовий навчальний план середньої школи, який дає цілісне уявлення щодо: структури цього плану (інваріантного й варіативного складника); змістового наповнення й співвідношення основних галузей знань за роками навчання в середній школі; мінімальної тривалості навчання змісту конкретної освітньої галузі знань або предмета; тижневого навантаження учнів на різних ступенях навчання;

- освітні стандарти галузевих знань (навчальних предметів), які конкретизують цілі загальноосвітньої підготовки учнів середньої школи й визначають обов'язковий для кожного учня рівень засвоєння змісту освітньої галузі чи предмета;

- державні вимоги до рівня засвоєння змісту середньої освіти за ступенями навчання (початкова, основна й старша школа), що засвідчують досягнення учнями мети загальноосвітньої підготовки на певному віковому етапі їхнього розвитку.

Згідно з положеннями щойно зазначеного Державного стандарту, шкільний курс географії є складником освітньої галузі «Природознавство», в якій виокремлено такі загальні змістові лінії:

- 1) рівні та форми організації живої й неживої природи, які структурно подано в кожному компоненті освітньої галузі специфічними для неї об'єктами й моделями;

- 2) закони й закономірності природи;

- 3) методи наукового пізнання, специфічні для кожної з природничих наук;

- 4) значення природничо-наукових знань у житті людини та їхня роль у суспільстві.

У Концепції географічної освіти в основній школі, враховуючи дуалістичність географічної компоненти, запропоновано розширити контекст змістових ліній:

- географія – система наук про природу, населення і господарство. Методи географії. Місце і роль географії у розв'язанні практичних і глобальних проблем людства;

- географічний простір. Географічна оболонка та її складові: літосфера, атмосфера, гідросфера, біосфера. Роль і місце людини в

географічному просторі. Три рівні географічних явищ і процесів: локальний, регіональний, глобальний;

- географічна карта – важливе джерело здобуття знань і передачі інформації. Градусна сітка. Типологія карт. Умовні позначення. Використання географічної карти у набутті інформації про територіальні особливості розміщення географічних об'єктів і явищ;

- регіональні географічні системи. Материки і океани як планетарні природні комплекси. Регіони і країни світу, їх природні і соціально-економічні особливості;

- Україна як регіональна географічна система. Фізико-географічні особливості території України. Соціально-економічні особливості території України. Україна і Світ;

- економічні та соціальні аспекти географії. Господарство і його складові. Виробництво і виробничі зв'язки. Галузева й територіальна структури господарства. Національне та світове господарство;

- географічні аспекти взаємодії людини і природи. Географічне середовище як сфера взаємодії суспільства і природи. Географія природних ресурсів. Природокористування та його наслідки. Міжнародні зв'язки України в світі. Географія глобальних проблем людства. Географічна картина світу.

Всі ці змістові лінії прямо чи опосередковано проходять через курси географії України основної та старшої школи. Залежно від спрямування шкільного курсу географії його основні змістові лінії можуть мати певні особливості. Так, при навчанні фізико-географічним курсам основними змістовими лініями є геокомпонентна (окремі оболонки Землі й природні компоненти), комплексна (географічна оболонка, ландшафти) та геоекологічна (екологічні й геоекологічні проблеми та шляхи їхнього розв'язання). При навчанні ж соціально-економічним курсам домінантними є структура й розміщення населення та економіки, а також економіко-географічне районування України та світу.

Окремі аспекти географії України проходять через географічні курси всіх класів основної та старшої школи. В курсах 6, 7, 10 класів вони представлені фрагментарно у розрізі окремих тем або розділів. У курсах 8 та 9 класів, вони складають їх змістову основу. Одночасно за спадною розрізняють просторові об'єкти вивчання різних рівнів. Зокрема у 6-му класі вивчаються переважно об'єкти глобального рівня (оболонки Землі), у 7-ому та 10–12-х класах – об'єкти субглобального й регіонального рівнів (океани, материки та їхні окремі регіони й держави), а у 8-му – 9-му класах – об'єкти регіонального й субрегіонального рівнів (Україна та її регіони) на фоні

глобального рівня, через сприйняття процесів, що розглядаються на світовому рівні.

[...]

6. Зміст та структура навчання географії України в основній та старшій школі*

Формування змісту географічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах залишається актуальним питанням, що пов'язано з новими концептуальними засадами розвитку освіти України в сучасних умовах. Під впливом Міжнародної хартії географічної освіти у світі значно посилилася увага до географічної освіти, її змісту, ролі у формуванні світогляду та загальної культури особистості. Географічна картина світу є однією зі складових духовного становлення особистості, вона передбачає нові підходи, нові шляхи розвитку, удосконалення змісту та технологій побудови навчально-виховного процесу, методологічну переорієнтацію географічної освіти на особистість, що є передумовою активізації інтелектуального потенціалу нації, прогресу науки, піднесення сучасного рівня системи освіти. Саме тому, останнім часом зростає роль і значення географії України, як важливої складової географічної освіти, так як вона спрямовує учнів на вирішення цілої низки важливих питань, пов'язаних із розвитком інформаційного суспільства, дослідженням глобальних змін та регіональних тенденцій на території України, дослідженню геополітичного становища держави, природних, соціально-економічних умов і ресурсів різних областей країни. Спираючись на індивідуалізацію та гуманізацію географічної освіти, розроблення технологій у навчальному процесі, розвиток краєзнавчої та навчально-екскурсійної діяльності. застосовуючи передові технології навчання необхідно:

- вплинути на оптимізацію змістового наповнення географії України в основній та старшій школі;
- сприяти оновленню географічної складової Державних освітніх стандартів та навчальних програм у концепті навчання географії України;
- покращити рівень методичного забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів у розрізі вивчення географічних особливостей своєї Батьківщини.

Для реалізації розвивального і виховного потенціалу навчального курсу з географії України важливо розуміти, що зміст навчання цінніший за зміст випробувань.

* Матеріал підготували О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, О. П. Кравчук.

Зміст навчання має забезпечувати особистісний розвиток учня, а не бути інструментом «натаскування» заради успішного складання ЗНО або іншого іспиту.

У старшій школі зміст навчання має бути максимально наближений до інтересів учнів і місцевої громади.

Для засвоєння і систематизації знань про Україну на міжпредметному і метапредметному рівнях доцільним є проведення навчально-дослідної практики (історико-географічної або краєзнавчої).

В інваріантній частині базових навчальних планів навчання географії України здійснюється у розрізі двох навчальних курсів, які реалізуються у 8–9 класах основної школи: «Україна у світі: природа, населення», «Україна і світове господарство». Загальна кількість навчальних годин на реалізацію цих курсів становить 122 год. (70 год. у 8 класі та 52 год. у 9 класі). У старшій школі, у профільних класах, на навчання географії України, перспективно виділяється 262 год. (вподовж 10–11 класів). Такий розрахунок обумовлений знаннєвим та компетентнісним сегментами навчання та особливостями профільного навчання учнів ЗНЗ.

[...]

11. Українознавча спрямованість навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах*

Нововведення, що здійснюються в системі української освіти, наголошують на підвищенні якості освіти і виховання, на збільшенні наукового рівня викладання навчальних предметів, на оволодінні основ наук шляхом формування основних наукових понять і термінів, що розкриває широкі перспективи задля освітньої галузі, зокрема, уможлиблюється здійснення досліджень, які на фоні загальнотеоретичних, методологічних підходів до процесу формування наукових понять пропонують розв'язання як глобальних, так і конкретно місцевих понять географічної тематики.

Деякі новітні педагогічні задуми на жаль грішать або псевдо модерними інноваціями або ж ґрунтуються на традиційних аксіомах авторитарної педагогіки, пропагуючи стандарти колишніх часів, залишаючи поза увагою специфіку народної педагогіки, національної культури й ментальності.

Окремі шкільні предмети і досі орієнтовані на вивчення розрізнених фактів з історії та географії України, локальних місцевих особливостей культури, природи або ж перенасичені фактажем, саме тому й варто розвантажити перенасиченість змісту за допомогою введення українознавчої

* Матеріал підготувала Т. Г. Назаренко.

інформації, адже серед пріоритетних завдань шкільної географії виокремлюються завдання комплексного вивчення й висвітлення генезису людини в Україні й українства у всіх часово-просторових вимірах самого українознавства як наукової системи. У становленні наукового світогляду в учнів поряд з іншими навчальними предметами в школі важливу роль відіграє географічні знання про Україну.

Змістова поліструктурність навчально-виховного процесу з географії дозволяє здійснити її системний аналіз, що передбачає вивчення не лише теоретичного географічного змісту, але й надаватиме інформацію українознавчого характеру, що базується на змісті краєзнавчої інформації. Краєзнавчий принцип розглядається в методиці навчання географії України як один з провідних.

Введення українознавчої інформації в шкільну навчальну програму з географії корелює рівень сформованості географічної культури, ефективність вияву якої визначають: відповідний рівень географічних знань, географічної свідомості та користування активним науково-географічним словником. Задля формування географічної культури в учнів недостатньо використовується інваріантна частина навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів, зокрема, дещо нівельовано потужний потенціал українознавчих понять географічного змісту. Усе це дає підстави стверджувати, що розроблення і впровадження географічної інформації українознавчого спрямування на краєзнавчому матеріалі сприятиме розв'язуванню проблеми диференційованого навчання.

Розвиток науки про Україну та українство відбувався у нерозривній єдності із самоусвідомленням, консолідацією, самоствердженням українського народу, формуванням суспільних і державних форм його буття. Виходячи з цього українознавство як окремий предмет і як інтегративна система знань мала би стати основою всіх ланок нової системи освіти.

Особливо це спостерігається саме на уроках географії, адже учень отримує окремі елементи географічних знань починаючи з початкової школи, де через українознавчу інформацію формуються географічні поняття і знання. Поглиблення цих знань відбувається в 5-му класі під час вивчення пропедевтичного курсу «Природознавство», у якому на доступному для учнів рівні формуються початкові уявлення про Землю та про власну країну.

Географія 6-го класу – є першим систематичним курсом нового шкільного предмета. У процесі вивчення географії в шестикласників формуються уявлення про Землю як природний комплекс, про особливості земних оболонок та їх взаємозв'язки, про кількість і розміщення населення земної кулі, людські раси, положення України та окремих держав на

політичній карті світу. Таким чином, у 6-му класі розпочинається формування загальної географічної культури школяра та поступове навчання картографічній мові. Учні оволодівають основними географічними уявленнями та поняттями релевантними з Україною.

Шкільний географічний курс, що вивчається в 7-му класі має назву «Материка та океани», на перший погляд має небагато спільного з Україною, але в оновленій навчальній програмі сказано: «У новій програмі посилено українознавчу спрямованість курсу 7-го класу, тобто вивчення територій та об'єктів здійснюється з урахуванням їх зв'язків з Україною, із сучасними пріоритетами нашої держави, що значно розширює загальнокультурну компетентність учнів». Отже виникає необхідність у посиленні українознавчої географічної інформації через українознавчий зміст регіональної географії.

Вивчення географії у 8–9-х класах спрямоване на формування цілісної науково-географічної картини своєї держави на основі комплексного її дослідження. Ці курси допомагають учневі усвідомити себе громадянином України, закласти знання про природу та сформувати в учнів знання та уявлення про Україну як цілісну країну, в якій відбуваються різноманітні глобальні та регіональні процеси.

Завдання українознавчого змісту в шкільних географічних курсах – вивчити основні поняття, методи і проблеми українства на прикладі власної області та країни в цілому; виявити загальні географічні закономірності розвитку українознавства, розуміння яких стане необхідне учням для обрання відповідного профілю в старшій школі, а також для формування в них цілісної картини світу.

Для учня наука географія починається з класної кімнати, шкільного подвір'я, кварталу власної вулиці, свого міста чи села тощо. Ця просторова різноманітність створює можливість розвивати у школярів властивість до сприйняття оточуючого світу засобами «грою масштабів» в межах тієї території, яка є предметом вивчення на різних етапах шкільної географічної освіти.

Разом з тим, географія включає у власне коло: пізнання, уявлення і поняття про місцевості і географічні явища. Це потребує від вчителя формування в учнів не тільки просторових, але і абстрактних понять. Така комбінація просторовості (конкретності) і абстрактності мислення в географії потребує спеціальної методики, що формують так зване «дискурсивне мислення».

Українознавче навчання під час вивчення географії, полягає не тільки в поінформованості учнів, а й у засвоєнні наукових географічних знань про

закономірності розвитку природи, як основи для прийняття оптимальних рішень із спостереження просторово- часових географічних закономірностей. Оволодіння понятійно-термінологічним апаратом науки географія, відбивається у визначеннях в підручниках, таким чином учні створюють власний словниковий науковий географічний словник, котрим користуються протягом навчального часу, все це впливає на інтелектуальний розвиток школярів.

До фундаментальних географічних понять, що несуть в собі українознавчу змістову складову ми відносимо: «простір», «територія», «регіон», «країна», «нація», «природа», «етнос». Всі ці поняття присутні в понятійній базі природничої і суспільної галузях географії, а поняття «Україна» є системоутворюючим для курсів географії України. Для всіх фундаментальних географічних понять доповнюючими будуть їх регіональні аналоги. Якщо ми формуємо поняття території, то його регіональним аналогом стане конкретизоване поняття про територію країни, в нашому випадку – України. Вивчаючи будь-яку територію, регіон чи материк робимо акцент в прив'язці до України. Таким же чином, розкривається регіональний зміст понять «територія».

Основним завданням шкільних географічних курсів є – формування у учнів основної школи наукових понять через розкриття основних географічних закономірностей. Засвоєння цих закономірностей при формуванні українознавчої інформації географічного змісту має велике значення оскільки звільняє від запам'ятовування величезного фактологічного матеріалу і водночас підвищує міцність, глибину знань та патріотизм. Спеціальних досліджень, присвячених проблемі формування українознавчих понять в учнів основної школи на широкому експериментальному матеріалі, нами не виявлено. Загальноосвітня цінність шкільної географії полягає у формуванні світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, в якому триває життя людини. Шкільна географія спрямована на формування в учнів просторового уявлення про земну поверхню та розвиток умінь усвідомлено орієнтуватися в соціально-економічних, суспільно-політичних і геоecологічних подіях у державі і світі. Географія є не тільки джерелом нових відомостей про Землю, а й основою для формування гуманістичного світогляду, виховання дбайливих господарів, любові до рідного краю, набуття умінь і навичок адаптації до навколишнього середовища, адекватної поведінки в ньому.

[...]

Концепція навчання географії України в основній та старшій школі / за заг. ред. д-ра пед. наук О. М. Топузова та канд. пед. наук О. Ф. Надтоки. – Київ : КОНВІ ПРІНТ, 2018. – 54 с.

ТЕХНОЛОГІЇ

1993

Проект

Концепція трудової підготовки школярів України*

Трудова підготовка – цілісний безперервний процес, спрямований на формування соціально активної, творчої особистості, здатної примножувати матеріальні та духовні цінності. Трудова підготовка розглядається у всьому світі як одне з глобальних завдань загальноосвітньої школи. Необхідність нових підходів до трудової підготовки учнів визначається переходом України до ринкових відносин.

Головним недоліком трудової підготовки учнів у радянській школі, із точки зору сучасних вимог, було те, що вона не враховувала реалій життя, не пронизувала всі ланки системи освіти, а обмежувалася лише трудовим навчанням. Школи готували фактично всіх своїх вихованців до вступу у вищі навчальні заклади, трудове ж навчання трималося на благодійності підприємств-шефів, які примушувалися до цього органами командно-адміністративної системи.

Враховуючи досвід нашої школи та стан справ у зарубіжних країнах, можна сформулювати основні концептуальні положення трудової підготовки учнів національної школи України:

1. Головним призначенням трудової підготовки є формування в учнів готовності до продуктивної праці як процесу створення матеріальних та духовних благ.

* *Проект Концепції трудової підготовки школярів України (1993) розробив творчий колектив на чолі з членом-кореспондентом АПН України, завідувачем кафедри трудового навчання і креслення Київського державного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктором педагогічних наук, професором Д. О. Тхоржевським. До його складу увійшли: завідувач кафедри педагогіки Тернопільського державного педагогічного інституту, кандидат педагогічних наук, доцент А. В. Вихруц; завідувач лабораторії трудового навчання Науково-дослідного інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук Г. Є. Левченко; завідувач сектору Інституту системних досліджень освіти України Б. М. Терещук; провідний інспектор управління шкіл Міністерства освіти України В. І. Туташинський.*

Концепцію схвалила комісія з трудового навчання Науково-методичної ради Міністерства освіти України.

Текст подано в скороченому вигляді.

2. Трудова підготовка здійснюється протягом усього періоду навчання у всіх типах навчальних закладів.

3. Трудова підготовка ґрунтується на принципах гуманізації, демократизації, інтеграції, диференціації та індивідуалізації.

4. Трудова підготовка є загальношкільним завданням і здійснюється за допомогою системи, яка включає такі елементи: трудове навчання; предмети з основ наук; суспільно корисну, продуктивну працю; позакласну та позашкільну роботу.

5. Оскільки, згідно з потребами виробництва, більшість випускників загальноосвітньої школи не продовжує навчання у вузах, а оволодіває професіями та приступає до роботи, особливого значення надається трудовому навчанню, яке характеризується винятковими можливостями для психологічної, моральної та практичної підготовки учнів до продуктивної праці та усвідомленого вибору професії.

6. Для учнів із достатнім рівнем професійного самовизначення за їх бажанням створюються умови для оволодіння професією у процесі поглибленого трудового навчання.

Кожен з елементів системи трудової підготовки характеризується своїми можливостями.

У навчальних предметах здійснюється підготовка, яка органічно вписується у їх зміст. Це перш за все формування трудових якостей особистості на базі навчального матеріалу, таких, наприклад, як працелюбність, акуратність, трудова дисципліна, відповідальне ставлення до навчальних завдань та ін. Крім того, у кожному навчальному предметі властивими йому засобами може здійснюватися трудове виховання, профорієнтаційна робота, ознайомлення з основами виробництва, формування творчого ставлення до праці, залучення учнів до суспільно корисної, продуктивної праці. Тобто відбувається у тій або іншій мірі підготовка учнів до праці по основних можливих напрямках.

Говорячи про навчальні предмети, слід виділити два з них, які, залишаючись за своєю суттю загальноосвітніми, не можуть бути віднесеними до гуманітарних або природничо-математичних і виконують особливу місію у трудовій підготовці, складаючи її стрижень. Це трудове навчання та креслення.

Трудове навчання

У всіх навчальних предметах, крім трудового навчання, учні зустрічаються з основами виробництва, як із навчальним матеріалом, що залучається для ілюстрації практичного застосування науково-природничих закономірностей. Самі ж науково-природничі закономірності є об'єктом

вивчення і становлять основу, навколо якої систематизується весь навчальний матеріал. Таким чином, учні одержують несистематизовані знання про основи виробництва. Між тим при сучасному рівні науково-технічного прогресу без цього неможливо уявити собі стандарт освіти на будь-якому рівні. Забезпечити такий стандарт – одне з головних завдань трудового навчання, об'єктами вивчення якого є техніка, технологія, економіка та організація виробництва.

[...]

Враховуючи специфіку перетворювальної діяльності і її компоненти, предмет трудового навчання повинен здійснюватися поетапно.

Початковий (1–4 класи) включає в себе три основних види діяльності: навчальну, ігрову, самообслуговування. Цей етап допускає можливу інтеграцію трудового навчання і елементів природознавства, естетики та інших предметів.

Зміст загального ядра в 5–7 класах пов'язаний в основному із загальнотрудовою підготовкою, яка здійснюється на прикладі конкретних об'єктів широкого вжитку, побутового та виробничого призначення; який враховує регіональні умови, традиції, народні надбання. Його реалізація сприяє розвитку індивідуальних якостей та творчої особистості.

У 8–9 класах можлива диференціація трудової підготовки учнів. Так, наприклад, трудова підготовка в школах, класах із поглибленим вивченням предметів основ наук здійснюється шляхом залучення учнів до роботи з побутовою технікою, виконання найнеобхідніших ремонтних операцій у побуті, включаючи роботу з деревом, металом та іншими матеріалами. Для тих учнів, котрі орієнтуються на отримання однієї з робітничих професій у системі профтехосвіти або на допрофесійне (професійне) навчання у старших класах школи, можливий варіант профільної підготовки по одному з видів праці: деревообробка, металообробка, швейна, авто-тракторна справа, декоративно-прикладне мистецтво тощо.

Завершальним є четвертий етап (10–11 класи). На цьому ступені учні вибирають один із видів діяльності, який за своїм бажанням можуть вивчати поглиблено, у тому числі на професійному рівні.

Пріоритетного значення у трудовому навчанні набуває використання досвіду народної педагогіки, широке ознайомлення школярів з історією і розвитком ремесел, народними художніми промислами. Залучення учнів до ручної праці, вивчення народних промислів та ремесел є давньою традицією української національної школи. На цьому формується національна самосвідомість і розвиваються трудові традиції народу.

Креслення

Креслення є обов'язковою складовою трудової підготовки. Його вивчення дозволить:

- формувати основи графічної грамоти, вміння читати і виконувати креслення та іншу техніко-технологічну документацію і користуватися ними під час практичної трудової діяльності;
- розвивати просторове мислення дітей, яке за визначенням ЮНЕСКО є одним із показників інтелектуального розвитку націй, а також є найважливішим компонентом підготовки більшості важливих для суспільства професій;
- готувати для самостійної технічної діяльності;
- сприяти досягненню вищого рівня розумового розвитку учнів, активізуючи процеси просторової пам'яті та образного мислення;
- формувати графічні навички, необхідні при вивченні математики, фізики, трудового навчання та інших предметів, що має загальноосвітнє значення, сприяє всебічному розвитку особистості;
- знайомити учнів із різними поняттями виробничо-технічного характеру, сприяти виробленню бажання займатися технічною творчістю, раціоналізаторством, винахідництвом, підприємницькою діяльністю;
- систематично знайомити учнів із Державними стандартами, системою ЕСКД, навчати роботі зі стандартами, довідниками, нормативною літературою.

На всіх етапах відповідно до психічного розвитку, специфіки функціональних можливостей і соціального статусу дітей, підлітків і молоді трудова підготовка повинна мати багатоаспектну спрямованість, що передбачає:

- виховання працьовитості, формування потреби в праці, свідомого, творчого ставлення до неї, а також прагнення та вміння постійно вдосконалювати свою майстерність;
- розвиток значущих для трудової, професійної діяльності психофізіологічних функцій організму, професійно важливих якостей особистості, загальних (інтелектуальних, фізичних, творчих та ін.) і спеціальних (математичних, художніх та ін.) здібностей;
- включення в реальні трудові (виробничі) відносини в процесі творчої діяльності, нагромадження соціального досвіду в індивідуальній та колективній праці;
- виховання культури особистості в усіх її проявах (культура праці, естетична, екологічна, правова культура та ін.);

– оволодіння сучасними економічними знаннями, формування нового економічного мислення, підприємливості; участь у реальній економічній діяльності;

– виховання самостійності, ініціативності; формування готовності творчо розв'язувати проблемні ситуації, приймати нестандартні рішення, свідомо і активно брати участь в управлінні виробництвом.

Як зазначалося, трудова підготовка здійснюється за такими основними напрямами: трудове та економічне виховання, політехнічна освіта, профорієнтаційна робота, формування творчого ставлення до праці, поєднання з продуктивною працею.

Трудове та економічне виховання

Формування особистості в цьому плані має свою специфіку на кожному етапі вікового розвитку. У молодшому шкільному віці – це виховання стійкого інтересу до праці, дисциплінованості, акуратності, уваги тощо. Трудове виховання в підлітковому віці направлене на становлення в структурі особистості соціально значущих мотивів праці, формування наукового і технічного мислення; загальнотрудову і політехнічну підготовку, ознайомлення зі світом професій, виявлення і розвиток профінтересів і профпридатності. У старшому віці – це формування потреби в творчій праці, працелюбства, активності, самостійності, вміння розв'язувати проблемні ситуації; здатності орієнтуватися в системі виробничих, ринкових відносин. Виховання в учнів готовності до праці, вибору професії, морально-вольових якостей, що необхідні в будь-якій трудовій діяльності, реалізується в процесі викладання основ наук.

Виховання працелюбства, дисциплінованості, глибокої поваги до людей будь-якої професії; формування практичних умінь і навичок продовжується на уроках трудового навчання. У шкільних майстернях школярі одержують ґрунтовнішу загальнотрудову підготовку, знайомляться з різними інструментами, верстатним обладнанням, властивостями матеріалів і прийомами їх обробки, розширюють свій політехнічний світогляд. Це створює практичну основу виховання трудової, творчої активності. Заняття в шкільних майстернях мають практичний характер. Сам зміст трудового навчання та методи організації занять формують в учнів морально-вольові якості.

[...]

Політехнічна освіта

Як свідчать дослідження і практичний досвід, одних тільки знань з основ наук для політехнічної освіти ще зовсім недостатньо, хоч би як їх

насичували прикладами з техніки і технології виробництва, зрештою, вони можуть розкрити тільки окремі виробничі явища. До того ж, для практичного створення продукту діяльності необхідні вміння застосовувати набуті знання в процесі продуктивної праці. Всебічне і комплексне проникнення в суті технічних і технологічних питань виробництва стає можливим у процесі трудового навчання. Саме в ході цього навчання створюється та дидактична ситуація, при якій на прикладі окремих конкретних виробничих процесів пізнаються як загальні основи сучасного промислового і сільськогосподарського виробництва, так і набувається безпосередній досвід підготовки учнів до праці.

Найбільш повноцінною політехнічна підготовка школярів буде в тому разі, коли засвоєння основ наук буде спиратися на міжпредметні зв'язки і виконання комплексних завдань, коли трудове навчання буде ґрунтуватися на органічному поєднанні в єдиному комплексі знань, умінь та навичок; продуктивна праця – на поєднанні з трудовим навчанням та іншими загальноосвітніми предметами; позакласна робота з техніки – на поєднанні самостійної діяльності з творчістю. Різнобічне вивчення в цілісному комплексі теоретичних та практичних питань виробничих процесів і явищ у взаємному зв'язку забезпечує трудову підготовку учнів в політехнічному плані. Крім того важливе не тільки ознайомлення їх з окремими різними галузями виробництва, різними технологіями і технікою, а й різними професіями, способами і прийомами продуктивної діяльності, із зв'язками і наступністю, що збільшує можливість учнів до узагальнення і збагачення знань, удосконалення і переносу набутих навичок на нові різновиди трудової діяльності, зрештою, формування творчих умінь.

Професійна орієнтація учнів

Професійна орієнтація, як один із визначальних факторів у навчально-виховному процесі учнів, забезпечує активізацію пізнавально-перетворюючої діяльності особистості в урочний та позаурочний час.

Ціннісно-трудова орієнтація та професійні наміри учнів формуються через систему навчальних предметів, гурткових занять та ін. А найефективніші умови створюються у процесі трудової підготовки школярів, зокрема старшокласників.

Зміст програм різних предметів, гуртків технічної творчості і сільськогосподарського дослідництва передбачають ознайомлення з особливостями трудової діяльності представників багатьох професій, а також із вимогами професій до людини.

При забезпеченні професійної спрямованості змісту предметів, які вивчаються поглиблено, виникають реальні умови для професійного самовизначення.

Конкретні знання про закономірності правильного вибору професії закладені у зміст курсу «Основи вибору професії».

[...]

Технічна творчість

Трудова підготовка створює слушні умови розкриття творчих здібностей школярів. Творчі задатки в роботі учнів проявляться в самостійних пошуках та знахідках. Технічна творчість та дослідництво дозволяють розкрити індивідуальні здібності школярів, формують спостережливість, творче ставлення до праці. Усі учні повинні мати можливість випробувати свої сили в різних видах технічної творчості та науково-технічної діяльності. У процесі вивчення основ наук, на заняттях трудового навчання, позаурочній технічній діяльності слід використовувати елементи дослідництва, проектно-конструкторської та раціоналізаторської роботи.

Значна робота по розвитку технічної творчості учнів здійснюється в предметних гуртках. Тут учні проводять досліди, експерименти, конструюють різні технічні пристрої. Це допомагає їм поглибити теоретичні знання, одержані на уроках, вдосконалювати трудові вміння. Вони беруть участь у практичному створенні наочних посібників, технічних засобів навчання, апаратів та приладів для проведення навчальних експериментів і лабораторних робіт, технологічних пристроїв для навчальних майстерень тощо.

Аналіз практики роботи гуртків в школах та позашкільних закладах дозволяє зробити висновок – у гуртках фізики, хімії, біології, математики та інших технічна творчість неможлива без знань, умінь та навичок, одержаних у процесі трудового навчання.

Поєднання навчання з продуктивною працею

Поєднання навчання з продуктивною працею учнів є одним із фундаментальних принципів педагогічної науки. Порушення певної пропорції між цими видами діяльності може призвести до обмеження можливостей школи у розвитку особистості, збільшення кількості молодих людей, для яких неробство, байдуже ставлення до створення матеріальних цінностей стає звичною формою поведінки.

Характерною особливістю сучасного стану в контексті цієї проблеми є те, що процес трудової підготовки здійснюється в нових економічних умовах.

У школах повинні широко використовувати елементи госпрозрахунку, нові форми організації продуктивної праці (орендний підряд, кооперація та ін.).

Учні залучаються до праці в складі учнівських виробничих бригад та інших трудових об'єднань, учнівських кооперативів, малих підприємств, працюють у вільний час від навчання.

У сільських школах, поряд із перерахованими вище видами праці, доцільно ширше застосовувати індивідуальне трудове навчання із залученням досвідчених спеціалістів народного господарства.

Це може стати основним шляхом для підготовки учнів у процесі трудового навчання до фермерської діяльності. Питання поєднання навчання з продуктивною працею має бути під державним контролем. Недопустимим є як ігнорування ролі продуктивної праці в навчальному процесі, так і організація праці учнів без дотримання належних педагогічних вимог.

Продуктивна праця школярів повинна бути доцільною, пов'язаною з реальними життєвими проблемами, корисною для суспільства, бути джерелом пізнання і радості, посилююю, безперечною, опиратися на вміння, яких учні набувають у процесі навчання. Вона є виправданою лише в тому разі, якщо сприяє залученню учнів до системи суспільно-трудоких відносин, відповідає санітарно-гігієнічним нормам і вимогам безпеки праці, психофізіологічним особливостям, нахилам і інтересам школярів.

Необхідно добиватися того, щоб учні, беручи участь у продуктивній праці, виступали не лише в ролі виконавців, а вчилися організовувати виробництво, оцінювати його ефективність, знаходити шляхи підвищення економічних показників.

Слід враховувати специфічні умови, характерні для перехідного періоду до ринкових відносин. Участь учнів у різних видах продуктивної праці сприятиме підвищенню соціальної захищеності молоді, підвищить можливості випускників середніх шкіл у конкурентній боротьбі на ринку праці.

Освіта – 1993. – 30 серпня (№ 28) – С. 8–9.

Концепція інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, комп'ютеризації сільських шкіл*

1. Аналіз стану та пріоритетні напрями розвитку загальної середньої освіти в Україні

1.1. Нормативно-правова база.

Право громадян України на освіту гарантовано Конституцією України. Повна загальна середня освіта є обов'язковою (Конституція України, ст. 53).

Регулювання суспільних відносин у галузі навчання, виховання, професійної, наукової, загальнокультурної підготовки громадян України визначено законодавством України про освіту:

Законом України «Про освіту» (1996 р.);

Законом України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.);

Законом України «Про загальну середню освіту» (1999 р.);

1.2. Науково-педагогічна та навчально-методична діяльність.

Отримання загальної середньої освіти здійснюється у загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах I–II рівнів акредитації.

Середній рівень знань учнів, зокрема, з математики та природничих дисциплін, вищий ніж у деяких розвинутих країнах.

Поширюється застосування авторських методів навчання та навчальних матеріалів.

У більшості загальноосвітніх навчальних закладах навчання ведеться українською мовою.

* Над розробленням проекту цього документа працювали: керівник групи – заступник Міністра освіти і науки України, кандидат філософських наук В. О. Огнев'юк; заступник керівника групи – директор Інституту засобів навчання АПН України, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент АПН України В. Ю. Биков; завідувач кафедри інформатики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України М. І. Жалдак; завідувач лабораторії Інституту педагогіки АПН України, кандидат технічних наук, доцент Ю. О. Дорошенко; заступник директора Інституту засобів навчання АПН України, кандидат педагогічних наук Ю. О. Жук; заступник керівника Управління з гуманітарних питань Головного управління з питань внутрішньої політики Адміністрації Президента України Г. Г. Науменко; головний редактор Науково-методичного журналу «Комп'ютер у школі та сім'ї», провідний науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук, доцент В. Д. Руденко; заступник директора Науково-методичного центру організації розробки та впровадження засобів навчання Міністерства освіти і науки України, кандидат технічних наук, доцент В. В. Самсонов.

Концепцію схвалено рішенням колегії МОН України від 17.08.2000 р.

Текст подано в скороченому вигляді.

У початкових і середніх школах для задоволення культурних потреб національних меншин збільшилась кількість мов, що викладаються.

Створено значну кількість підручників нового покоління. Разом з тим зменшились тиражі підручників, методичної літератури, погіршилось забезпечення бібліотек науковою та педагогічною періодикою тощо. Податкове законодавство утруднює конкуренцію на ринку підручників і не створює умови для шкільного вибору.

Поступова адаптація змісту програм і методик навчання до ринкових потреб здійснюється в більшості спеціалізованих шкіл, ліцеїв.

Поширюються тенденції щодо використання у навчально-виховному процесі, системах центрального та регіонального управління освітою інформаційних і телекомунікаційних технологій.

1.3. Матеріально-технічне забезпечення.

Недостатньо розвинене виробництво засобів навчання та навчального обладнання.

Практично відсутня система централізованого постачання навчального обладнання до закладів освіти. Формується приватна монополія у забезпеченні меблями, допоміжними матеріалами, лабораторним устаткуванням та обладнанням у більшості зарубіжного виробництва.

Рівень оснащення шкіл комп'ютерами. Їхні технічні характеристик та співвідношення кількості учнів на один комп'ютер значно відстає від більшості розвинутих країн світу.

Рівень комп'ютерного оснащення загальноосвітніх навчальних закладів не забезпечує належного доступу викладачів та учнів до глобальної мережі Інтернет, не надає можливості використовувати в навчальному процесі вітчизняні та зарубіжні бази даних і знань та вивчати сучасні телекомунікаційні технології, впроваджувати елементи дистанційних технологій навчання.

У сільській місцевості доступ учасників навчального процесу до сучасних комп'ютерних засобів є взагалі обмеженим або зовсім відсутнім.

1.4. Управління закладами освіти.

Децентралізація управління освітньою галуззю, впровадження частини навчального плану за вибором навчального закладу. Місцеві особливості фінансування та управління школами призводять до значних регіональних відмінностей у навчанні та його забезпеченні.

Повільне впровадження механізмів, що забезпечують контроль якості вихідних факторів та результатів навчального процесу, дотримання освітніх стандартів, не відповідає вимогам щодо гарантій якості освіти.

Згідно із Законом України «Про освіту» (1996 р.) відповідальність за управління покладається на самі школи, але їхнє фінансування здійснюється за рахунок обласних та районних бюджетів і визначається відповідними ланками влади.

1.5. Фінансове забезпечення.

Фінансування освіти забезпечується на рівні витрат на заробітну плату вчителів, організацію харчування дітей і оплату частини комунальних послуг.

Поступово відбувається стабілізація джерел фінансування загальноосвітніх навчальних закладів за рахунок нових взаємовідносин між центром та регіонами.

З'являються нові джерела фінансування, зокрема, ресурси недержавного сектора економіки.

1.6. До пріоритетів розвитку загальної середньої освіти в Україні можна віднести такі:

орієнтація на розвивальну освіту та особистісно-орієнтоване навчання, інноваційні технології;

перехід на 12-річну загальну середню освіту;

розробка Державних стандартів загальної середньої освіти;

широке впровадження у навчально-виховний процес нових інформаційних технологій;

варіативність шкільних навчальних програм;

подальший розвиток мережі та типів навчальних закладів.

2. Характеристика загальноосвітньої системи як об'єкта інформатизації

2.1. система освіти складається із навчальних закладів, наукових, науково-методичних і методичних установ, науково-виробничих підприємств, державних і місцевих органів управління освітою та самоврядування галузі освіти, (розділ II, ст. 28 Закону України «Про освіту», 1996 р.).

Основним типом загальноосвітніх навчальних закладів є школи трьох ступенів, (розділ II, ст. 36 Закону України «Про освіту», 1996 р.). Крім того, професійно-технічна освіта громадян може здійснюватися на базі основної школи з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту. Вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації надають змогу одночасного завершення повної загальної середньої освіти (розділ II, ст. 9 Закону України «Про загальну середню освіту», 1999 р.).

Таким чином, кінцевими об'єктами інформатизації виступають:

загальноосвітні школи I – II ступеня – у кількості 6303;

загальноосвітні школи I – III ступеня – у кількості 11403;
професійно-технічні навчальні заклади, що надають можливість здобувати повну загальну середню освіту;

вищі навчальні заклади I – II рівнів акредитації, що надають можливість одночасного завершення здобуття повної загальної середньої освіти – у кількості 250;

державні та місцеві органи управління освітою – у кількості 788;

наукові, науково-методичні і методичні установи – у кількості 49.

2.2. Відносно мети інформатизації заклад освіти розглядається як навчальне середовище. Навчальне середовище розглядається як штучно побудоване середовище, структура і складові якого сприяють досягненню цілей навчально-виховного процесу. Структура середовища визначає його внутрішню організацію, взаємозалежність між елементами середовища як системи, у якій здійснюється начально-виховний процес. Складові виступають як атрибути середовища, визначаючи його змістову і матеріальну наповненість, тобто є ресурсом, що включається у діяльність учасників навчально-виховного процесу в міру необхідності, набуваючи між тим ознак засобів навчання.

Необхідною умовою існування навчального середовища є можливість реалізації у його межах інформаційної і діяльнісної компонент навчально-виховного процесу. Достатньою умовою є наявність суб'єкта навчання та забезпечення у межах середовища циркуляції навчальної інформації в достатньому обсязі. Суб'єкт навчання є кінцевим адресатом системи дій, що відбуваються в межах навчального середовища.

Життєвий цикл навчального середовища визначається часом існування інформації в активній формі, тобто часом, що потрібен для сприймання та засвоєння суб'єктом навчання інформації, що циркулює в межах навчального середовища. Враховуючи те, що адресне середовище рухоме, тобто контингент суб'єктів навчання періодично змінюється за відносно сталої побудови середовища, можна говорити про періодичність його життєвого циклу.

Навчальне середовище закладу освіти складається з середовищ, у яких розгортається навчальний процес (шкільні кімнати, (кабінети), аудиторії, лабораторії, навчальні майстерні тощо), та допоміжних приміщень.

Навчальне середовище, що створене на базі шкільної кімнати, забезпечує циркуляцію навчальної інформації в межах цієї кімнати і може розглядатися як замкнене навчальне середовище. Наявність у кабінеті (аудиторії) засобів інформаційних технологій формує комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище та надає принципової можливості

створити відкрите навчальне середовище за умови забезпечення підключення до глобальної мережі.

Навчальне середовище закладу освіти є складовою освітньої системи, якій притаманні ознаки певної ієрархічності і яку можна розуміти як структуровану систему, спрямовану на виконання комплексу освітніх завдань, що поставлені Конституцією України, відповідними Законами України, постановами Кабінету Міністрів України, нормативними актами.

Освітнє середовище в Україні характеризується віддаленістю ряду регіонів, ряду сільських шкіл від культурно-освітніх центрів, ускладненням у оперативному спілкуванні організаторів та керівників навчального процесу на різних рівнях.

2.3. Специфіка інформаційних потоків, що циркулюють у галузі управління освітою, їхня періодичність, обсяг, необхідність контролю за проходженням інформації тощо характеризують освіту як велику систему, якісне функціонування якої неможливе без використання сучасних телекомунікаційних і комп'ютерних засобів щодо зберігання, опрацювання, передавання, подання інформації.

3. Нормативно-правова база інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів

3.1. Доручення Президента України від 23. 03. 2000 р. № 1 – 14/314 «З реалізації завдань, поставлених у Посланні Президента України до Верховної Ради України «Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000 – 2004 роки».

3.2. Закони України «Про освіту» (1996 р.), «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), «Про загальну середню освіту» (1999 р.).

3.3. Закон України «Про Концепцію національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР.

3.4. Закон України «Про національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР, Положення «Про формування та виконання національної програми інформатизації», затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 31 серпня 1998 р. № 1352.

4. Аналіз стану інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів.

4.1. За час інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів в Україні проведено значну організаційну, навчальну, наукову та методичну роботу. Найвагомішими результатами цієї роботи слід вважати:

Реалізацію проєкту «Пілотні школи», розпочату наприкінці 1980-х років.

Розробку і оснащення шкіл комп'ютерними комплексами вітчизняного виробництва «Пошук-2».

Підготовку вчительських кадрів з інформатики, які в цілому відповідають потребам школи.

Розробку і видання значної кількості вітчизняних наукових збірників, навчальних і методичних посібників, що безпосередньо орієнтовані на школу.

Заснування й регулярне видання науково-методичного журналу «Комп'ютер в школі та сім'ї», роль якого в інтеграції зусиль щодо інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів постійно зростає.

Суттєве збільшення кількості шкіл, де рівень викладання інформатики не нижчий за світовий.

Доступ до мережі Інтернет у деяких школах великих міст.

Вдалі виступи учнів України на світових олімпіадах з інформатики.

4.2. Рівень стану комп'ютеризації загальної середньої освіти.

В Україні у сфері загальної середньої школи на 6, 79 млн. учнів припадає 92 тисячі комп'ютерів, що встановлені у третині шкіл. На тисячу учнів у міській місцевості припадає 11,9 комп'ютерів, а в сільській – 17 комп'ютерів, у цілому встановлено 1,7 тисяч ПЕОМ, а в загальноосвітніх навчальних закладах I – III ступеня – 90,3 тис.

Парк ПЕОМ різноманітний (більше 20 типів), морально та фізично застарілий, не відповідає сучасним вимогам. Кількість IBM-сумісних комп'ютерів не перевищує 11 % від їх загальної кількості.

Спостерігаються різкі відмінності у рівні комп'ютеризації шкіл регіонів країни. Цей показник сягає майже п'яти разів, а стосовно IBM-сумісних комп'ютерів – 35 разів.

Наведені дані свідчать, що в цілому стан інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів не може бути визнаний задовільним.

4.3. Причини критичного стану комп'ютеризації навчальних закладів:

кризові явища в економіці країни;

відсутність національної стратегії інформатизації освіти;

відсутність коштів на комп'ютеризацію шкіл;

відсутність центрального органу управління інформатизацією освіти.

Наслідки критичного стану комп'ютеризації.

Технічні характеристики комп'ютерної техніки в абсолютній більшості шкіл не дозволяють мати доступ до глобальної мережі Інтернет і користуватися вітчизняними та зарубіжними інформаційними ресурсами.

Процес підключення і використання інформаційних ресурсів мережі Інтернет розвивається стихійно і не дає бажаних результатів.

Комп'ютер використовується в основному тільки як об'єкт вивчення на уроках інформатики. Як засіб навчання на уроках інших предметів його використовують епізодичного і тільки в окремих школах.

На низькому рівні використання комп'ютерів в управлінській діяльності шкіл.

Робочі місця вчителів та учнів не обладнуються комп'ютерними аксесуарами, що відповідали б ергономічним та естетичним вимогам і які б дозволяли дотримуватися вимог санітарно-гігієнічних норм.

Не налагоджена розробка україномовного прикладного програмного забезпечення навчального призначення.

Програмне забезпечення розповсюджується переважно стихійно і не узаконеними способами.

Відсутній фонд алгоритмів і програм, у якому б займалися сертифікацією, накопиченням і тиражуванням програмних засобів навчального забезпечення.

Практично відсутнє комп'ютерно-орієнтоване науково-методичне забезпечення навчання різних предметів, що забезпечувало б сучасну комп'ютерну підтримку навчального процесу.

Методичні кафедри педагогічних вузів не готують майбутніх вчителів до використання сучасних комп'ютерно-орієнтованих систем навчання в їхній майбутній професійній діяльності в умовах широкого використання інформаційних технологій навчання в навчальному процесі.

Науково-методичне, комп'ютерне і програмне забезпечення обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти не дозволяє організувати підготовку вчителів до роботи в умовах широкого використання комп'ютерної підтримки навчально-пізнавальної діяльності.

Гальмується використання комп'ютерних технологій в управлінській діяльності внаслідок неузгодженості форматів електронних документів між школами та органами управління освітою.

Науково-педагогічні дослідження щодо теоретико-методологічних, психолого-педагогічних, методичних, ергономічних, санітарно-гігієнічних аспектів використання інформаційних технологій у навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів не повною мірою задовольняють потреби шкіл і сучасні вимоги, в першу чергу, з причин відсутності сучасного обладнання у науково-дослідних установах педагогічного спрямування, недостатнього фінансування досліджень в галузі педагогіки.

5. Головна мета інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів

5.1. Інформатизація освіти – це упорядкована сукупність взаємопов'язаних організаційно-правових, соціально-економічних, навчально-методичних, науково-технічних, виробничих та управлінських процесів, спрямованих на задоволення освітніх інформаційних, обчислювальних і телекомунікаційних потреб учасників навчально-виховного процесу.

5.2. Інформатизація загальноосвітніх навчальних закладів є невід'ємною складовою інформатизації освіти. Вона суттєво впливає на зміст, організаційні форми і методи навчання та управління навчально-пізнавальною діяльністю, а також спричинює істотні зміни в діяльності учнів, учителів, керівників навчальних закладів і установ, а тому має охопити всі напрями та сфери їхньої діяльності.

5.3. Однією з найсуттєвіших складових інформатизації навчальних закладів є інформатизація навчального процесу – створення, впровадження та розвиток комп'ютерно-орієнтованого освітнього середовища на основі інформаційних систем, мереж освітнього середовища на основі інформаційних систем, мереж, ресурсів та технологій, побудованих на базі застосування сучасної обчислювальної і телекомунікаційної техніки.

5.4. Головною метою інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів є підготовка підростаючого покоління до повноцінної плідної життєдіяльності в інформатизованому суспільстві, підвищення якості, доступності та ефективності освіти.

5.5. Реалізація головної мети інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів передбачає досягнення таких під цілей:

формування інформаційної культури учнів, яка стає сьогодні невід'ємною складовою загальної культури кожної людини і суспільства в цілому;

рівнева і профільна диференціація навчально-виховного процесу з метою якомога повнішого розвитку нахилів і здібностей дітей, задоволення їх запитів і потреб, розкриття їхнього творчого потенціалу;

удосконалення управління освітою;

підвищення ефективності наукових досліджень.

6. Пріоритетні напрями та завдання інформатизації загальної середньої освіти

До пріоритетних напрямів інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів належать:

6.1. Оснащення закладів освіти сучасними засобами інформаційних технологій.

Оснащення закладів освіти засобами інформаційних технологій передбачає:

створення або модернізацію спеціалізованих навчальних приміщень (кабінетів), що відповідають діючим державним санітарним правилам та нормам влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах;

створення сучасних комп'ютерних мультимедійних класів з відповідними комп'ютерними аксесуарами та проекційною технікою;

створення локальної мережі класу і навчального закладу;

створення телекомунікаційних засобів виходу до глобальної мережі Інтернет;

забезпечення базовими та спеціалізованими системними програмними засобами;

забезпечення прикладними програмними засобами навчального призначення (ППЗ).

Зазначені складові оснащення засобами інформаційних технологій повинні бути типізованими й сертифікованими відповідно до рішень Міністерства освіти і науки України.

Оснащення шкіл засобами інформаційних технологій реалізується поетапно відповідно до Проєкту «Пілотні школи – 2000», на тендерних умовах, з обов'язковим постачанням комп'ютерної техніки, її сервісного обслуговування та періодичної модернізації.

6.2. Створення і розвиток мережі комп'ютеризованих шкіл України.

Мережа комп'ютеризованих шкіл України створюється в рамках і в процесі реалізації Проєкту «Пілотні школи – 2000». Основні концептуальні засади, напрями та черговість реалізації зазначених заходів, їх ресурсне забезпечення здійснюється за названим Проєктом.

6.3. Удосконалення системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Для системи освіти в найближчі роки необхідно підготувати до використання засобів інформаційних технологій у професійній діяльності достатню кількість фахівців. Підготовку педагогічних фахівців у галузі інформаційних технологій покласти на педагогічні вузи та інститути післядипломної освіти вчителів.

6.4. Інформатизація процесу навчання та виховання.

Інформатизація навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи розглядається, у першу чергу, як широке використання у процесі вивчення

шкільних навчальних дисциплін педагогічних програмних засобів на базі сучасних комп'ютерів, телекомунікаційних мереж тощо.

6.5. Подальше вдосконалення навчання інформатиці.

Інформатика – це наука про інформацію та інформаційні процеси в природі та суспільстві, методи та засоби організації, одержання, зберігання, обробки, транспортування інформації та управління інформаційними процесами.

Інформатика – динамічна наука, що інтенсивно розвивається та суттєво впливає на розвиток інших наук і технологій. Вона перетворюється із суто технічної у фундаментальну суспільно значущу науку.

Предметом навчальної дисципліни інформатики є наукові факти, основні поняття і елементи теорії, інформації, принципи, методи і засоби організації, одержання, зберігання, обробки, транспортування інформації та управління інформаційними процесами.

Структура і зміст шкільного курсу інформатики повинні певною мірою відповідати сучасному стану і тенденціям розвитку інформатики як науки.

Враховуючи суттєві зміни, що відбулися останнім часом у галузі інформатики, підвищення її соціальної значущості, досвід вивчення у середній загальноосвітній школі курсу «Основи інформатики та обчислювальної техніки», використання засобів інформаційних комп'ютерно орієнтованих технологій у процесі викладання різних навчальних дисциплін, результати проведених науково-педагогічних досліджень, слід розрізняти інформатику як самостійну загальноосвітню дисципліну та комп'ютерно орієнтовані технології навчання окремих дисциплін.

Розглядаючи комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання як засоби навчальної діяльності протягом усього набуття загальної середньої освіти (1–12 класи), вивчення курсу інформатики як самостійної навчальної дисципліни доцільно здійснювати з 7-го по 12-й класи, а само:

1–6 класи – використання комп'ютера як засобу навчальної діяльності, що передбачає оволодіння дитиною первинними навичками роботи за комп'ютером;

7–9 класи – базовий курс інформатики;

10–12 класи – курс інформатики допрофесійної підготовки з урахуванням спеціалізації навчального закладу, а також за вибором учня.

Базовий курс інформатики має вивчатися за єдиною державною навчальною програмою. Для курсу інформатики у 10–12 класах передбачається розробка альтернативних державних навчальних програм.

6.6. Створення та розвиток національної інформаційної інфраструктури та інформаційних ресурсів загальноосвітніх навчальних закладів.

Складовими загальної інфраструктури та інформаційних ресурсів системи загальної середньої освіти, які потребують розробки або вдосконалення, є:

- комп'ютерна база нормативно-правових документів;
- індустрія прикладного програмного забезпечення навчального призначення (електронні підручники, педагогічні програмні засоби, інструментальні середовища, комп'ютерні навчальні системи тощо);
- державна система сертифікації ППЗ;
- загальнодержавна система дистанційної освіти;
- навчально-методична література з інформатики й інформаційних технологій навчання;
- педагогічні періодичні видання комп'ютерної спрямованості;
- національна система освітніх бібліотечно-інформаційних центрів-медіатеок із переведенням усіх наявних фондів у електронне подання й підключення до всесвітньої мережі Інтернет;
- мережа потужних серверів (з відповідним інформаційним наповненням) освітянської спрямованості для мережі Інтернет;
- державний фонд педагогічних програмних засобів різноманітного призначення.

6.7. Інформатизація системи управління загальноосвітніми навчальними закладами.

Інформатизація системи управління загальноосвітніми навчальними закладами передбачає:

- розробку та використання єдиної комп'ютерно-орієнтованої технології збирання та опрацювання управлінської інформації;
- використання діалогових засобів доступу до баз даних;
- взаємодію з міжгалузевими автоматизованими системами опрацювання інформації;
- створення експертних систем для прогнозування наслідків прийняття рішень щодо управління;
- використання засобів телекомунікацій;
- розробку й впровадження автоматизованого робочого місця керівника навчального закладу.

6.8. Надання пріоритетності функціонування української мови в галузі інформаційних технологій.

Реалізація цього напрямку досягається за рахунок:

- розробки українського термінологічного (тлумачного) словника з інформатики та комп'ютерних технологій;

створення й тиражування навчальної, методичної й довідкової літератури відповідного спрямування;

«українізація» найпоширеніших операційних систем та інструментальних програмних засобів;

створення й тиражування вітчизняних україномовних ППЗ.

6.9. Участь у міжнародних освітніх проєктах.

Найперспективнішою формою міжнародних освітніх програм є навчальні телекомунікаційні проєкти. Під останніми прийнято розуміти спільну навчально-пізнавальну творчу або ігрову діяльність учнів-партнерів, організовану на основі комп'ютерних телекомунікацій, що має спільну мету – дослідження певної проблеми, узгоджені методи, способи діяльності, наприклад, направлені на досягнення спільного результату діяльності.

Найбільшого поширення набувають такі проєкти:

дослідницькі; літературно-творчі; пригодницькі, ігрові; інформаційні; практично орієнтовані; з відкритою явною координацією; з прихованою координацією.

Визначальною умовою реалізації міжнародних освітніх проєктів є забезпечення доступу закладів освіти до мережі Інтернет.

Основні завдання Програми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів такі:

оснащення 116000 робочих місць учнів;

оснащення 183000 робочих місць учителів;

оснащення 788 робочих місць управлінців;

оснащення робочих місць науковців та методистів у 49 науково-дослідних та науково-методичних установах; оснащення сучасними засобами інформаційних технологій спеціальних та методичних кафедр вищих навчальних закладів, які готують учителів, а також ведуть науково-дослідні роботи в галузі психолого-педагогічних наук;

створення локальних мереж загальноосвітніх навчальних закладів;

забезпечення виділеними каналами зв'язку загальноосвітніх навчальних закладів;

забезпечення обслуговування виділених каналів зв'язку;

забезпечення користування послугами Інтернет;

створення педагогічних програмних засобів для комп'ютерної підтримки навчально-пізнавальної діяльності;

забезпечення комп'ютерних класів ліцензійними програмними засобами:

створення мережі регіональних сервісних центрів;

підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів у галузі інформаційних технологій;

підготовка приміщень для встановлення комп'ютерних класів;

розробка нормативно-правового та організаційно-методичного забезпечення.

створення системи сертифікації програмних засобів навчального призначення;

забезпечення комп'ютерних класів сертифікованими програмними засобами навчального призначення;

створення ресурсного забезпечення інформаційних технологій навчання;

створення бази даних навчальної, методичної та нормативно-правової інформації;

створення системи управління Програмою інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів;

створення державної системи дистанційної освіти та тестування;

проведення науково-педагогічних досліджень щодо розробки та застосування інформаційних технологій навчання;

організація освітянських серверів та створення і розвиток їх інформаційних ресурсів; створення навчально-методичної літератури нового покоління.

7. Принципи формування і виконання програми

Основними принципами формування та виконання програми інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів є такі:

7.1. Принцип провідної ролі вчителя.

Величезний дидактичний потенціал використання інформаційних технологій навчання може бути розкритим лише за умов, якщо провідна роль у навчально-виховному процесі належатиме вчителю. Одним з вирішальних факторів ефективного використання засобів інформаційних технологій (ІТ) у навчально-виховному процесі школи є знання і вміння вчителя у галузі заснування цих технологій у процесі навчання та виховання, розумного поєднання нових технологій з традиційними. Вбудовування інформаційних технологій у навчально-виховний процес не повинне звести нанівець наявні досягнення в галузі психології, педагогіки і методик навчання різних дисциплін, завдати збитків культурним надбанням, національним традиціям, призвести до інформації.

7.2. Принцип комплексності.

Цей принцип передбачає:

оснащення шкіл усіма необхідними засобами сучасних інформаційних технологій навчального призначення;

формування комп'ютерної мережі навчальних закладів як частини загальноосвітньої мережі Інтернет;

використання комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання у навчально-виховному процесі;

застосування комп'ютерних інформаційних технологій на всіх рівнях управлінської діяльності;

фахову підготовку педагогічних працівників у галузі інформаційних технологій;

створення освітянських серверів, орієнтованих на шкільну освіту, та їх наповнення відповідним інформаційним, програмним і методичним забезпеченням, яке надало можливість організувати дистанційне навчання;

контроль ефективності інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів на основі комплексного підходу, який ґрунтується на врахуванні не окремих показників якості навчання, а всього комплексу показників, що характеризують учня як особистість, надають можливість оцінювати навчання як цілісну систему;

налагодження сучасного сервісного обслуговування, яке має здійснюватися на тендерній основі;

забезпечення використання в навчальних закладах сучасного комп'ютерного обладнання з метою узгодження знань випускників з науково-технічними досягненнями;

здійснення процесу інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів шляхом визначення пріоритетних напрямів, державним регулюванням і концентрацією на них фінансових і матеріальних ресурсів.

7.3. Пілотний принцип.

В умовах реформування загальноосвітньої системи навчання і масового впровадження інноваційних технологій значна роль належить пілотним проєктам для апробації концептуально нових методик навчання з використанням нових інформаційних технологій. Пілотні дослідження повинні стосуватися не тільки традиційних навчальних планів, але й навчальних планів з новими навчальними курсами, поява яких стала можливою завдяки НІТ.

7.4. Принцип відкритої системи.

Цей принцип полягає:

у поступовому входженні загальноосвітніх навчальних закладів у світове інформаційне середовище. На початковому етапі останнє можливе через використання ліцензійних програмних продуктів;

у обов'язковій експертизі прикладного програмного забезпечення навчального призначення, що закуповується за державні кошти і централізовано надходить до шкіл;

у стимулюванні вітчизняних розробників україномовних програмних засобів навчального призначення;

у здійсненні заходів щодо розробки конкурентоздатних програмних продуктів мовами інших держав.

7.5. Принцип «домінанти».

Цей принцип полягає в зростанні ролі та впливу інформаційної культури людини на результати її поведінки та діяльності в умовах інформатизованого суспільства. Тому одним із центральних завдань середньої освіти є надання можливості підростаючому поколінню всебічно підвищити інформаційну культуру й світоглядний рівень. Важлива роль у вирішенні цієї проблеми належить інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, яка може бути реалізована на першому етапі через:

розвиток інфраструктури загальноосвітніх навчальних закладів та створення інформаційних ресурсів;

створення і забезпечення якісного функціонування системи інформатизованих навчальних полігонів – «Пілотні школи – 2000»;

забезпечення «пілотних шкіл» сучасними засобами обчислювальної та телекомунікаційної техніки;

створення загальноосвітньої комп'ютерної мережі «Пілотні школи – 2000»;

забезпечення шкіл україномовним програмним і сучасним науково-методичним забезпеченням.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти України. – 2000. – № 23. – С. 3–18.

Концепція навчання інформатики в загальноосвітніх навчальних закладах*

Концепція визначає методологічні підходи до навчання інформатики, проєктування його організаційних форм, методів, засобів навчання і педагогічних технологій у загальноосвітніх навчальних закладах.

Інформатика – фундаментальна наука, об'єктом дослідження якої є методи, засоби й технології опрацювання інформації. Інформація, разом з речовиною й енергією, належить до фундаментальних понять, на яких базується сучасна наукова картина світу. Поява навчального предмета інформатика обумовлена соціальним замовленням щодо підготовки членів суспільства, здатних використовувати досягнення науки і технологій у повсякденному житті, продуктивній діяльності.

Мета, зміст, форми й методи навчання інформатики вибудовуються на основі парадигми дитиноцентризму, єдності навчання, виховання і розвитку особистості як методології освіти, яка ґрунтується на гуманістичних цінностях.

Вимоги до загальноосвітньої підготовки учнів з інформатики розробляються на засадах компетентнісного і особистісно зорієнтованого підходів, відповідно до яких кінцевим результатом навчання є предметна інформатична компетентність і ключові компетентності, зокрема: уміння вчитися, математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, комунікативна, соціальна, громадянська, здоров'язбережувальна. Зазначені компетентності базуються на набутих суб'єктом навчання знаннях, уміннях і навичках, його досвіді навчальної й життєвої діяльності, вироблених ціннісних орієнтаціях, позитивній мотивації.

Стан навчання інформатики в сучасній школі і тенденції його розвитку

Навчальний предмет «інформатика» входить до галузі «Технології», метою якої є формування і розвиток проєктно-технологічної та інформаційно-комунікаційної компетентностей для реалізації творчого

* Документ розроблено під науковим керівництвом дійсних членів НАПН України А. М. Гуржія, В. Ю. Бикова та авторським колективом, до складу якого ввійшли: Н. В. Морзе, В. В. Лапінський, В. Д. Руденко, О. М. Спірін.

У концепції враховано побажання вчителів і науковців: С. Г. Литвинової, Г. Ю. Громка, А. В. Панькова, Ю. Я. Пасіхова, Г. О. Проценко.

Текст подано в скороченому вигляді.

потенціалу учнів і їх соціалізації у суспільстві. Чинним Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти передбачено навчання інформатики з 2-го до 11-го класу.

[...]

Мета і завдання навчання інформатики

До об'єктивних факторів, що визначають необхідність оновлення змісту, форм, методів і засобів навчання інформатики, можна зарахувати появу нових технологій, зокрема:

- мобільних технологій, втіленням яких є смартфони, комунікатори, нетбуки, ноутбуки тощо, які ефективно вбудовуються в навчальний процес там, де добре організовані мережні освітні ресурси, застосування яких забезпечують взаємодію викладачів й учнів;

- переходу у системах зв'язку від комутації каналів до комутації пакетів даних, появу нової галузі – інфокомунікацій;

- хмарних обчислень, за використання яких програмне забезпечення і обсяги сховищ електронних освітніх ресурсів надаються користувачеві як Інтернет-сервіс;

- електронних книг, які надають учневі можливості мати всі підручники на одному носії, організувати пошук у тексті й робити в ньому електронні закладки;

- сенсорні інтерфейси користувача, застосування яких забезпечує нові режими управління пристроями;

- засоби і технології візуалізації даних, завдяки яким уміння інтерпретувати графічні подання даних, яке раніше формувалось тільки шляхом засвоєння складного математичного апарату, стає більш доступним для учнів.

Розвиток інформаційних технологій відбувається настільки швидко, що традиційне «навчання на все життя», тобто формування знань, умінь і навичок, яких раніше було достатньо людині для виконання суспільно значущої діяльності протягом багатьох років, нині неможливе. Більше того, перманентне оновлення змісту навчання інформатики в темпі, який би забезпечував, принаймні, оволодіння учнем засобами діяльності, які існують на момент його навчання, теж неможливе з низки причин.

Отже, цілепокладання навчання інформатики має відповідати досить суперечливим вимогам: забезпечити освоєння учнем певних видів і засобів діяльності й створити передумови самостійного освоєння ним засобів діяльності, яких на момент навчання не існувало.

[...]

Принципи реалізації навчання інформатики

Структура і зміст предмета інформатика в школі мають вибудовуватися за такими принципами:

- фундаменталізація, спрямована на формування наукового світогляду учня, заснована на системно-інформаційному підході до аналізу явищ навколишнього середовища і розкритті ролі інформації в суспільстві й закономірностях інформаційних процесів;
- розвиток особистості учня та його аналітичного мислення, що безпосередньо пов'язане з вивченням основ алгоритмізації на початковому рівні;
- формування знань і практичних навичок, необхідних для діяльності учнів в умовах широкого застосування інформаційних технологій;
- спрямованість навчання інформатики на формування компетентностей, необхідних для навчання упродовж життя.

Проектування процесу навчання інформатики як важливого складника системи загальної середньої освіти має здійснюватись з дотриманням таких основних вимог:

- якомога більш ранній початок набування дитиною інформатичних базових умінь і навичок;
- цілісний підхід до навчання, який передбачає розвиток усіх здібностей кожної дитини;
- використання інноваційних педагогічних підходів;
- пріоритетність природничо-наукової освіти і проблемного навчання математики і природничих наук;
- більш персоналізований підхід до викладання і навчання.

Результати аналізу досвіду навчання інформатики у різних країнах світу дозволяє виокремити такі тенденції:

- скорочення обсягу суто технологічних знань, умінь і прийомів, які засвоюють учні, пов'язаних зі специфікою засобів ІТ, що використовуються;
- навчання інформатики розвантажується за рахунок практичного відпрацювання вмінь і навичок у процесі навчання інших предметів, під час позашкільної і позакласної діяльності;
- розширюється вивчення таких питань інформатики як етичні, екологічні та правові питання роботи з даними, повідомленнями і програмними засобами;
- початок навчання інформатики переноситься до молодшої школи, що забезпечує підвищення ефективності навчальної діяльності учнів як у молодшій школі, так і на наступних ступенях навчання, сприяє розвантаженню учнів. Визначення змісту навчального предмета інформатика

виконується з урахуванням необхідності опанування учнями наукових основ інформатики, відповідних фундаментальних понять, принципів побудови й функціонування засобів інформаційних і комунікаційних технологій, свідомого оволодіння ними, тобто набуття зазначених вище компетентностей.

Змістові лінії предмета інформатика визначаються такими факторами:

- сучасним розумінням предмета інформатики як науки;
- сучасним станом інформаційних технологій і перспективами їх розвитку.

З урахуванням зростаючої ролі інформатики та інформаційних технологій у суспільстві, загальноосвітньої і світоглядної функції інформатики як навчального предмета у змісті навчання доцільно виокремити такі основні змістові лінії предмета інформатика.

1. Інформація, інформаційні процеси та системи. Безпека інформації.
2. Способи подання відомостей. Кодування даних.
3. Елементи математичної логіки.
4. Засоби обчислювальної та телекомунікаційної техніки.
5. Системне програмне забезпечення.
6. Комп'ютерні системи і мереж. Інфокомунікації.
7. Формалізація задач. Моделювання об'єктів, явищ та процесів.
8. Інформаційні технології в суспільстві.
9. Використання прикладного програмного забезпечення для розв'язування практичних задач.

Профільне навчання в старшій школі обумовлює необхідність модернізації змісту навчання інформатики, включення до нього складників, які забезпечать формування в учнів достатніх для майбутнього самовизначення в суспільстві уявлень щодо виробничих і побутових застосувань комп'ютерної техніки, інформаційних технологій та інфокомунікацій.

Цілеспрямоване формування компетентностей здійснюється шляхом включення до системи навчання інформатики компетентнісних задач, які відрізняються від традиційних більшою практичною спрямованістю, підсиленням когнітивного складника. На кожному етапі розв'язування таких задач учнем виконуються види діяльності, які сприяють формуванню компетентностей. Важливим результатом розв'язування компетентнісних задач є позитивний вплив цього процесу на розвиток учня.

Застосування методу проєктів має бути неодмінним складником методичної системи навчання інформатики, оскільки воно не тільки сприятиме досягненню навчальних цілей, але й забезпечуватиме

формуванню ключових компетентностей, зокрема комунікативної (здатності до інтерперсональної комунікації, роботи в команді).

Важливим інноваційним складником процесу навчання інформатики має стати, серед інших, використання кейс методу, що сприятиме систематизації знань, формуванню здатності до використання набутих умінь з метою подання результатів навчально-пошукової діяльності.

Структура й етапи навчання інформатики

Відповідно до вимог Державного стандарту, враховуючи важливість вивчення інформатики й інформаційно-комунікаційних технологій та їх широке застосування в сучасній школі, інформатику доцільно вивчати у три етапи.

Перший етап – початкова школа (2–4 класи), пропедевтика навчання інформатики. Учні ознайомлюються з комп'ютером, використовують його в процесі навчання різних предметів, працюють з найпростішими тренажерами, ігровими навчальними програмами, здійснюють пошук необхідних відомостей з використанням адаптованих для їх вікових особливостей програмних засобів. Учні навчаються формулювати завдання, описувати процес їх виконання. У процесі навчальної діяльності учні ознайомлюються з інформатичною термінологією, засвоюють деякі первинні поняття інформатики.

В учнів формуються початкові елементи інформаційної культури, уявлення про інформаційну безпеку, створюється підґрунтя формування інформатичної компетентності й ключових компетентностей, пов'язаних із використанням інформаційних і комунікаційних технологій, у тому числі для навчання інших предметів.

Другий етап – основна школа (5–9 класи), базовий курс. Доцільність перенесення базового курсу інформатики в основну школу обумовлена такими основними факторами:

- значною роллю інформатики у формуванні світогляду і розвитку мислення учня саме у цій віковій групі;
- необхідністю широкого застосування знань й умінь з інформатики під час навчання інших предметів на якомога більш ранніх етапах навчання;
- швидко зростаючою кількістю учнів, які застосовують комп'ютер саме у цьому віці вдома і комп'ютерних клубах, що призводить до безсистемного і неконтрольного їх використання.

Базовий курс має забезпечити обов'язковий загальноосвітній мінімум підготовки учнів з інформатики. У результаті вивчення предмета в учнів формуються навички свідомого використання комп'ютера в навчальній

діяльності й уміння застосовувати прикладні програмні засоби для розв'язування практичних задач.

Зміст базового курсу інформатики в основній школі може бути побудований за двома напрямками. Принципова відмінність цих напрямів полягає в тому, що у навчанні інформатики учнів загальноосвітніх шкіл основна увага приділяється вивченню прикладних програмних засобів, формуванню ключових компетентностей, а в спеціалізованих школах, гімназіях, ліцеях, колегіумах і класах із поглибленим вивченням окремих предметів, крім цього, навчання інформатики має бути предметно зорієнтованим.

Для загальноосвітніх навчальних закладів завданнями навчання інформатики є формування в учнів ключових й інформатичних компетентностей, заснованих на:

- сприйнятті й розумінні наукових основ інформатики, фундаментальних понять і питань створення й опрацювання даних, принципів побудови й функціонування засобів інформаційних і комунікаційних технологій;

- знанні основних можливостей, які забезпечуються інформаційно-комунікаційними технологіями;

- уміннях аналізувати прості інформаційні процеси, що відбуваються у живій природі, суспільстві та техніці, будувати інформаційні моделі реальних об'єктів і процесів, використовувати засоби інформаційно-комунікаційних технологій для обміну повідомленнями та організації співпраці у процесі виконання навчальних і практичних завдань, безпечно працювати з інформаційними системами;

- навичках практичного застосування програмно-апаратного забезпечення в навчальній і повсякденній діяльності.

[...]

Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2013. – № 1. – С. 3–6.

ЗДОРОВ'Я ТА ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА

2010

Концепція розвитку інклюзивної освіти*

I. Загальні положення

Концепція розвитку інклюзивної освіти розроблена відповідно до

* Документ затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 01 жовтня 2010 року.

Документ подано в скороченому вигляді.

Конституції та законів України, міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною радою України, інших нормативно-правових актів, які регулюють відносини у сфері освіти, соціального захисту та реабілітації осіб з інвалідністю.

Приєднавшись до основних міжнародних договорів у сфері прав людини (Декларації ООН про права людини, Конвенцій ООН про права інвалідів, про права дитини), Україна взяла на себе зобов'язання щодо дотримання загальнолюдських прав, зокрема, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами.

У Законах України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні», «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії», «Про охорону дитинства», «Про соціальні послуги», «Про реабілітацію інвалідів в Україні» регламентовано надання освітніх, медичних, соціальних послуг особам з обмеженими можливостями здоров'я, зокрема дітям з особливими освітніми потребами.

Відповідно до Конституції України та законодавства у галузі освіти, реабілітації, соціального захисту держава має забезпечити доступність до якісної освіти відповідного рівня дітям з особливими освітніми потребами з урахуванням здібностей, можливостей, бажань та інтересів кожної дитини шляхом запровадження інклюзивної освіти.

Законом України «Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу» внесено зміни до Закону України «Про загальну середню освіту» в частині впровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах.

II. Мета, завдання, принципи

Інклюзивне навчання – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з особливими освітніми потребами шляхом організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на основі застосування особистісно орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності таких дітей.

Визначення оптимальних шляхів і засобів впровадження інклюзивного навчання ґрунтується на основі відповідного нормативно-правового, навчально-методичного, кадрового, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення.

Метою Концепції є:

– визначення пріоритетів державної політики у сфері освіти в частині забезпечення конституційних прав і державних гарантій дітям з особливими освітніми потребами;

– створення умов для удосконалення системи освіти та соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі з інвалідністю, шляхом упровадження інноваційних технологій, зокрема, інклюзивного навчання;

– формування нової філософії суспільства щодо позитивного ставлення до дітей та осіб з порушеннями психофізичного розвитку та інвалідністю.

Основні завдання:

– удосконалення нормативно-правового, науково-методичного, фінансово-економічного забезпечення, орієнтованого на впровадження інклюзивного навчання;

– запровадження інноваційних освітніх технологій в контексті форм інклюзивного підходу та моделей надання спеціальних освітніх послуг для дітей з особливими освітніми потребами, в тому числі з інвалідністю;

– формування освітньо-розвивального середовища для дітей з особливими освітніми потребами шляхом забезпечення психолого-педагогічного, медико-соціального супроводу;

– впровадження інклюзивної моделі навчання у загальноосвітніх навчальних закладах з урахуванням потреби суспільства;

– забезпечення доступу до соціального середовища та навчальних приміщень, розроблення та використання спеціального навчально-дидактичного забезпечення, реабілітаційних засобів навчання;

– удосконалення системи підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів, які працюють в умовах інклюзивного навчання;

– залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до участі у навчально-реабілітаційному процесі з метою підвищення його ефективності.

Принципи розвитку інклюзивної освіти:

– науковість (розробка теоретико-методологічних основ інклюзивного навчання, програмно-методичного інструментарію, аналіз і моніторинг результатів впровадження інклюзивного навчання, оцінка ефективності технологій, що використовуються для досягнення позитивного результату, проведення незалежної експертизи);

– системність (забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітей з особливими освітніми потребами, наступності між рівнями освіти: рання допомога – дошкільна освіта – загальна середня освіта);

– варіативність, корекційна спрямованість (організація особистісно орієнтованого навчального процесу у комплексі з корекційно-розвитковою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб, створення умов для

соціально-трудової реабілітації, інтеграції в суспільство дітей з порушеннями психофізичного розвитку, у тому числі дітей-інвалідів);

- індивідуалізація (здійснення особистісно орієнтованого [індивідуального, диференційованого підходу]);

- соціальна відповідальність сім'ї (виховання, навчання і розвиток дитини; створення належних умов для розвитку її природних здібностей, участь у навчально-реабілітаційному процесі);

- міжвідомча інтеграція та соціальне партнерство (координація дій різних відомств, соціальних інституцій, служб з метою оптимізації процесу освітньої інтеграції дітей з особливими освітніми потребами).

III. Шляхи впровадження

Реалізація Концепції передбачає комплексне розв'язання питань, пов'язаних з нормативно-правовим, навчально-методичним, кадровим забезпеченням інклюзивної освіти.

Нормативно-правове забезпечення:

- розроблення Типового положення про порядок організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах;

- внесення змін до Положення про центральну та республіканську (Автономна республіка Крим), обласні, Київську та Севастопольську міські, районні (міські) психолого-медико-педагогічні консультації.

Навчально-методичне забезпечення освітнього процесу в умовах інклюзивного навчання:

- розроблення особистісно орієнтованих навчальних планів, програм;
- розроблення методичних рекомендацій, методичних посібників щодо психолого-педагогічних особливостей організації навчання, комплексної реабілітації, створення передумов для соціалізації дітей з особливими освітніми потребами дошкільного та шкільного віку в умовах інклюзії;

- розроблення критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів з особливими освітніми потребами, які навчаються у загальноосвітніх навчальних закладах з інклюзивним навчанням;

- забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів з інклюзивним та інтегрованим навчанням спеціальними підручниками та наочно-дидактичними матеріалами з урахуванням контингентів учнів з особливими освітніми потребами;

- реалізація корекційно-розвиткової складової особистісно орієнтованого навчального плану в умовах інклюзивного навчання, спрямованої на вирішення специфічних завдань, зумовлених особливостями психофізичного розвитку учнів, шляхом здійснення індивідуального та

диференційованого підходу.

Інституційні зміни:

- запровадження відповідними навчальними закладами для дітей дошкільного та шкільного віку, психолого-медико-педагогічними консультаціями, іншими структурами у системі освіти соціально-педагогічного патронату, системної ранньої допомоги та реабілітації дітей з порушеннями розвитку, починаючи від народження;

- запровадження у дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах інклюзивного навчання з урахуванням побажань батьків (осіб, які їх замінюють);

- створення у складі органів управління освітою окремих структурних підрозділів з питань освіти дітей з особливими освітніми потребами;

- створення кафедр корекційної освіти (лабораторій) в інститутах післядипломної педагогічної освіти та введення посади методиста з питань інклюзивного навчання;

- використання інформаційно-методичного ресурсу, кадрового потенціалу спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів, психолого-медико-педагогічних консультацій для фахового системного супроводу дітей, які навчаються за інклюзивною формою;

- доповнення Класифікатора професій новою кваліфікацією – асистент учителя.

Модернізація вищої педагогічної освіти і системи підвищення кваліфікації педагогічних кадрів:

- спеціальна підготовка і перепідготовки педагогічних кадрів для роботи з дітьми з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання;

- спеціальна підготовки консультантів обласних та районних (міських) психолого-медико-педагогічних консультацій з питань навчання та розвитку дітей з особливими освітніми потребами в умовах інклюзивного навчання;

- запровадження системної організаційно-методичної, консультативно-роз'яснювальної роботи серед керівників навчальних закладів, громадськості, батьків щодо забезпечення права дітей з особливими потребами на освіту.

[...]

Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. – 2010. – № 34/36. – С. 45–50 ;
URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/9189/.

3.3. Концепції інтегрованих курсів

1994

Українознавство

(стандарт навчального інтегративного курсу)*

[...]

Пояснювальна записка

Українська національна школа твориться на основі стратегічних завдань оновлення освіти, визначених Державною національною програмою «Освіта. Україна ХХІ століття» та Концепцією національної системи освіти Інституту українознавства Київського університету імені Тараса Шевченка. Проблеми демократизації, гуманізації, відкритості, інтегративності, переходу освіти з ідеологічних структур у простір культури, науки, духовності рано чи пізно розв'язує освіта кожної країни. Незалежна держава Україна на межі століть вирішує як спільні для багатьох країн освітні проблеми, так і специфічні. Серед них – українознавство і його складники.

Українознавство – це система цінностей та інтегративних знань про Україну, її духовні та матеріальні цінності, про українство як етнокультурну, духовно-господарську, геополітичну (космічно-всепланетарну) цілісність у часо-просторовій взаємозалежності полікультурного простору.

Формування українознавства (системної науки) здійснюється на стикові історіософських, соціально-економічних, правових, філософських, природничих наукових знань, джерел народної мудрості, побутових, образно-художніх традицій, досвіду релігії, вітчизняних і зарубіжних досліджень.

У час розбудови й збереження незалежної держави слід розв'язати багато проблем у їхній комплексності та взаємозалежності. Це доля розвитку національної ідеї; визначення у філософських, релігійних пошуках дороги, історичної місії свого народу. За таких умов сучасне нації, в якому сходяться майбутнє і минуле, не досить розглядати лише з погляду народних звичаїв, традицій, свят, обрядів у музичному, образотворчому, театральному, танцювально-хореографічному, декоративно-вжитковому мистецтві, тобто в народознавчому аспекті. Виникає потреба поєднати системи різних знань про

** Документ розробив авторський колектив Інституту українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Керівник – професор, академік Академії наук вищої школи України П. П. Кононенко. Вела проєкт стандарту – кандидат філологічних наук Т. П. Усатенко. У доборі матеріалу брали участь: професор С. В. Чепелик; доктор біологічних наук О. Я. Пилипчук; М. П. Кононенко, Г. В. Карась, М. І. Кочубей, М. Ф. Фенько, Н. І. Поклад.*

Текст подано в скороченому вигляді.

Україну з тим, щоб людина могла усвідомити себе, пізнати своє етнічне коріння, визначитися в суспільно-політичних, професійних, економічних та інших сферах діяльності і самоствердитися, реалізуватися в полікультурному просторі. А ці проблеми вивчає українознавство. Коли нація виборює свободу та право бути вільною і рівною серед інших, то ідеї державотворення в усій розмаїтості є необхідними для засвоєння. Громадсько-державний рівень формування особистості передбачає також турботливе ставлення до національно-культурних цінностей інших народів, дотримання толерантності в питаннях національних, расових, конфесійних, мовних, культурних.

Як навчальний інтегративний курс, українознавство спрямоване на навчання та виховання особистості, національно та громадсько усвідомленої у полікультурному просторі, про що й ідеться в концепції «Українознавство».

У 1994/95 навчальному році вперше в Україні вводиться в обов'язково-вибірковий компонент плану школи вивчення інтегративного курсу «Українознавство» з 1 по 11 класи. За рекомендацією Міносвіти у всіх вищих навчальних закладах створені чи створюються кафедри українознавства. [...]

Навчальний стандарт з українознавства містить необхідні для цього курсу відомості і сприяє формуванню світогляду громадянина України, етнічно, національно усвідомленого в полікультурному просторі.

У переддень третього тисячоліття, в час розбудови незалежної держави традиційні програми світосприймання, поширені ідеології, методики до певної міри себе вичерпали. Пошуки нових підходів, нових навчальних знань є результатом інтегративного опрацювання величезного обсягу інформації.

Українознавство є системою інтегративних знань про Україну та українство як цілісність у часо-просторовій взаємозалежності. У його основу покладено масиви знань про Україну, що групуються навколо центрів:

Україна – етнос, Доля.

Україна – природа, екологія.

Україна – мова.

Україна – історія (уроки).

Україна – нація.

Україна – держава. Україна – культура (матеріальна й духовна), освіта, мистецтво, література, філософія, релігія, економіка, право, наука, військо.

Україна – у міжнародних відносинах.

Україна – ментальність. Історична місія.

Кожен центр є домінантою, навколо якої інтегруються різні знання: історичні, філософські, наукові, релігійні, синтез народної мудрості, побутової, виробничої культури. Вони становлять цілі напрями наук.

Об'єднані центри є знаннями нового інтегративного типу.

Школа, навчальний процес потребує адаптованого варіанта подачі знань. Адаптація українознавства в школі поставила низку вимог:

- дати мінімальну суму знань;
- відокремити основні поняття кожного концентру, покладені в основу навчання;
- визначити об'єднавчу, центрову сутність (поняття), в філософії якої розглядали б усю інформацію;
- подавати інформацію відповідно до вікових особливостей дітей.

Знання програми трансформуються з огляду на ці вимоги.

Засвоєння українознавства в школі здійснюється за навчальним стандартом, до якого входять:

1. Пояснювальна записка.
2. Базовий зміст навчання інтегративного курсу «Українознавство».
3. Матеріал до основних проблем базового змісту навчання інтегративного курсу «Українознавство».
2. Інваріантний проєкт програми «Українознавство».

Вивчення базового змісту навчання інтегративного курсу «Українознавство»

Роль і місце українознавства в системі шкільної освіти, а також важливість досягнення результатів під час вивчення цього курсу зумовили необхідність виділення базового рівня (інваріантного ядра) в системі підготовки учнів, тоді як паралельно викладаються знання про Україну: історія, географія, біологія, філософія, ботаніка, мистецтвознавство тощо.

Базовий рівень вивчення українознавства – це своєрідний стандарт, обов'язків для всіх учнів, незалежно від типу школи і специфіки навчання.

Цей проєкт призначений для 1–11 класів усіх типів загальноосвітньої школи. Він може бути використаний у програмі з українознавства для докільця, вищих навчальних закладів, оскільки охоплює основні поняття, ідеї, пріоритети інтегративних знань.

До базового рівня інтегративного курсу «Українознавство» належить:

I. Універсалії українознавства, що є найвищим ступенем внутрішньої інтеграції курсу, оскільки визначають доміанти, навколо яких концентруються знання: етнос – нація – держава – культура – природа тощо.

У кожному концентрі виділяються наукові проблеми, які характеризують його домінанту з різних боків.

II. Первини, що розкривають господарсько-духовну, природничо-виробничу, геополітичну цілісність українознавства. Якщо центри спрямовані переважно на наукове розкриття суті явища, то в другій частині

увагу зосереджено на основних об'єктах сутності українства: ідеях, пріоритетах, універсалиях, архетипах, символах, конкретних матеріальних виявах його (ремеслах, традиціях, текстах). Розгляд первин українознавства в часо-просторових вимірах дає можливість виділити ядро – Долю України. Вже не одне тисячоліття в українській хаті, селі, місті, скрізь, де живуть українці в світі, йдеться про національну ідею, історичну місію, про духовні виміри і матеріальні надбання нації, здоров'я, родинність, освіту, красу тощо.

III. Герої, речники, провідники. Люди українського світу невичерпні талантами, працею, заповзятістю, мудрістю тощо.

До більшості проблем базового змісту подано бібліографію, яка засвідчує, що цю проблему розглядали мовою різних систем: історіографії, народної творчості, музики, живопису, архітектури, художньої літератури тощо. Максимально враховується наукове висвітлення проблеми.

Функції та мета вивчення українознавства на базовому рівні

Українознавству, як усякій інтегративній системі знань, властиві навчальна, загальноосвітня, виховна, розвивальна функції.

Основна мета курсу – подати учням знання про Україну та українство як цілісність і тим сприяти самоусвідомленню, самовизначенню, самоствердженню, самореалізації особистості народу.

Всі інші аспекти мети підпорядковуються й реалізуються в процесі здійснення першої:

1. Виховання школярів відбувається через особисте ставлення їх до знань, які розкривають Україну, українство, а також передбачають формування в учнів:

- оцінково-емоційного ставлення до українського світу і світу взагалі;
- позитивного ставлення до українознавства, культури народу, його історії, економіки, виробничої діяльності, що сприяє розвитку мотивації учіння;

- розуміння важливості вивчення українознавства.

2. Розвиток учнів здійснюється в результаті набуття ними досвіду творчої, пошукової діяльності, усвідомлення дійсності; передбачає формування у них:

- уміння переносити знання в нову ситуацію на основі здійснення широкого спектру проблемно-пошукової діяльності;

- пізнавальних, інтелектуальних та мовних здібностей;

- готовності вступити в діалог, у полікультурний простір, подальшої самоосвіти в сфері українознавства.

Освіта засобами українознавства передбачає:

- усвідомлення учнями сутності українознавства як системи понять, через яку сприймається дійсність;
- розуміння своїх етнічних, національних особливостей, свого життєвого покликання, шляху самореалізації; зіставлення філософії українознавства з іншими національними філософіями;
- знання про культуру, історію, реалії, традиції (краєзнавство, народознавство) України і прилучення до «діалогу культур»;
- усвідомлення ролі рідної мови та культури в дзеркалі культур інших народів, у розвитку загальнолюдських цінностей.

Матеріал до основних проблем базового змісту навчання інтегративного курсу «Українознавство»

У базовому змісті навчання цього курсу передбачено основні проблеми в часо-просторовій єдності, цілісній реальності. У наступній частині стандарту кожна проблема розкривається в декількох вимірах. Основні проблеми розкриваються повно. Особливу увагу звернено на ті проблеми, які з різних причин були недоступні або розглянуті лише з погляду ідеології. Йдеться про українську ідею в світовому та європейському контексті, проблеми націоналізму, універсалій, багатьох постатей, що зробили значний внесок у розвиток національної і світової культури тощо. Цей матеріал може бути основою для складання авторських та місцевих програм і навчальних посібників, інтегративних курсів і самостійних дисциплін (модулів). На нього мають орієнтуватися керівники шкіл та вчителі. Для глибшого оволодіння навчальним простором українознавства можна вводити додаткову інформацію.

Навчальний матеріал дібраний і структурований з урахуванням умов, що визначають плани та практику роботи сучасної школи.

Стандарт подає один із варіантів програми «Українознавство», домінантою якого є доля України, її історія. За стандартом можуть бути складені програми, зорієнтовані на інші важливі для української державності проблеми.

Інваріантний проєкт програми «Українознавство» для школи

Проєкт програми «Українознавство» створено на визначеному стандарті базового змісту навчання та матеріалах до його основних проблем. В основу структурування покладено центри українознавства і первини цілісності українського світу. З дидактичною метою для учнів 1–11 класів виділяємо 12 стрижневих проблем, формулювання та розкриття яких

доступне сприйняттю дитини. Кожна з навчальних проблем є універсальною для українознавства, тому закономірний інтегративний підхід до неї.

Основними навчальними інтегративними проблемами, репрезентантами українознавчих концентрів є:

1. Родина.
2. Українська мова.
3. Ідея державності.
4. Набутки українців: духовні, матеріальні, природні.
5. Народний календар.
6. Здоров'я – генофонд нації.
7. Спілкування.
8. Краса.
9. Праця. Економіка.
10. Право.
11. Село.
12. Місто.

Усі дванадцять інтегративних проблем українознавства розглядаються в кожному класі концентрично-спіралеподібно, з урахуванням вікових, психологічних особливостей дітей. Ідеться не лише про поглиблене вивчення матеріалу, а й про всебічний розгляд проблеми. Дітям різних вікових груп нова інформація дається лексикою, максимально доступною для сприйняття. У 9–11 класах ідеться про самовизначення, самоствердження, орієнтування на самореалізацію, тому й закономірний перехід із міфологічно-поетичного, романтично-героїчного стилю навчання (у 1–4 класах) на науково-діловий. Ідеться не лише про інтерпретацію, а й роботу з текстом (тексти творів, законів, постанов). [...]

Початкова школа. – 1994. – № 12. – С. 40–43.

Концепція неперервної валеологічної освіти в Україні*

Відомо, що здоров'я – це те, без чого людина не може бути щасливою. Ми знаємо також, що ні за які гроші його не купиш. Здоров'я можна лише сформувати, здобути шляхом цілеспрямованої напруженої праці над собою і набуттям знань засад здорового способу життя, тобто порядку життєдіяльності, який би зберігав і навіть примножував здоров'я, а не руйнував його. Таким чином, йдеться про необхідність навчити кожну

* Концепцію неперервної валеологічної освіти в Україні (1994) розробили: Т. Бойченко, Н. Вадзюк, В. Мовчанюк, Т. Усатенко, А. Царенко, М. Шабатура.

Текст подано в скороченому вигляді.

людину «науці здоров'я». Така наука має назву валеологія (від лат. valeo – бути здоровим).

Здоров'я – найбільша цінність не лише окремої людини, а й усього суспільства. Істина відома. Але вона поки що не стала домінантною як у поведінці кожної людини, так і в державній політиці. І це чи не одна з головних причин погіршення стану здоров'я людей у нашій країні, катастрофічне зниження народжуваності (сьогодні ми не маємо навіть простого відтворення населення – більше людей вмирає, ніж народжується), зменшення середньої тривалості життя. Відтак уже йдеться про виродження нації. Отже, необхідні термінові заходи на всіх рівнях суспільного життя, аби зупинити вимирання народу України.

Серед об'єктивних причин різкого зниження рівня здоров'я – глибока соціально-економічна криза, глобальні, передусім екологічні проблеми, слабка матеріально-технічна база і недосконала структура системи охорони здоров'я в нашій країні тощо. Важливе місце серед цих причин посідають також санітарно-гігієнічне невігластво значної частини населення України, відсутність у багатьох людей пріоритету здоров'я та мотивацій вести здоровий спосіб життя як провідного чинника збереження та зміцнення здоров'я. Через недотримання основних валеологічних принципів в організації навчального процесу та в структурі середньої, спеціальної та вищої освіти в Україні, на виробництві й у побуті зростає частота гострих, небезпечних для життя та хронічних захворювань у школярів і студентів, порушення постави, плоскостопість, зниження гостроти зору, дидактогенні психічні та соматичні розлади тощо.

Педагогів, батьків та громадськість серйозно турбує лавиноподібне поширення серед підлітків і молоді токсикоманії, нікотинізму, алкоголізму, венеричних захворювань, випадків суїциду, вагітності неповнолітніх, загроза епідемії СНІДу. Однією з причин такого кризового становища є відставання існуючої в Україні системи, принципів, методів і способів охорони та зміцнення здоров'я від вимог сьогодення, розходження системи знань, якими оперує національна освіта, і реалій, які ми сьогодні маємо в результаті бурхливих соціально-економічних змін в Україні.

[...]

Саме на зменшення кризових явищ і гостроти проблеми формування, збереження та зміцнення здоров'я спрямована пропонована Концепція неперервної валеологічної освіти. Вона є складовою загальної державної програми національної освіти в Україні, враховує досвід з цієї проблематики передових країн світу, створює передумови відповідності валеологічним світовим стандартам.

[...]

Розділ 1. Місце і мета валеології як базового інтегративного курсу в системі неперервної освіти

[...]

Валеологія є інтегрованою системою знань (наукових та поза наукових), які вона виокремлює з таких наук і систем знань, як українознавство, філософія, соціологія, біологія, анатомія та фізіологія людини, екологія, фахова й народна медицина, історія тощо, а також низки освітніх інтегральних курсів: «Українознавство», «Мова», «Література», «Світ людини», «Суспільствознавство», «Природознавство», «Культура», «Математика та інформатика».

У своїй сукупності базові знання інтегративних курсів дають можливість формувати цілісну наукову картину світу. Зокрема, валеологічні знання – знання про здоров'я людини, умови та способи його формування, збереження, зміцнення та передачі наступним поколінням із врахуванням природних, соціальних, національних, індивідуальних особливостей.

Оволодіння валеологічними знаннями в системі неперервної освіти дає можливість кожному суб'єкту всіх її ланок усвідомити свою роль у справі формування, збереження, зміцнення особистого здоров'я для передачі його своїм нащадкам; сформувати дбайливе ставлення до природного й соціального довголіття. Отже, вивчення валеології як базового інтегративного курсу робить важливий внесок у національну освіту, професійну підготовку педагогічних, медичних, екологічних, інженерно-технічних, наукових та інших кадрів.

Таким чином, основна мета неперервної валеологічної освіти в Україні – збереження й зміцнення здоров'я українського народу шляхом формування валеологічного світогляду, виховання свідомого та дбайливого ставлення до власного здоров'я як головної умови якомога повнішої реалізації творчого і фізичного потенціалу особистості. Одночасно потрібно використовувати авторитет і вплив школи на широкі верстви населення, постійний взаємозв'язок учнів, педагогів та батьків як суб'єктів найчисельнішої ланки валеологічного навчання.

Розділ 3. Зміст і структура базової валеологічної освіти

Валеологічна освіта є інтегральною системою одержання знань про здоров'я, формування валеологічної свідомості, практичних навичок та вмінь, виховання мотивацій здорового способу життя, пріоритету здоров'я в усіх ланках неперервної освіти.

Своєрідними мотивами, наскрізними змістовими лініями з одиницями знань інтегративного валеологічного курсу є такі: 1) людина та її здоров'я; 2) природні умови здоров'я; 3) соціальні умови здоров'я; 4) етноздоров'я (популяційне здоров'я); 5) індивідуальне здоров'я.

1. Людина та її здоров'я.

Людина. Людина і природа. Людина і соціум. Людина і Космос. Людина як система, що саморозвивається та самовдосконалюється. Органи та системи людини. Індивід. Особистість. Індивідуальність. Діяльність. Активність. Свідомість. Самосвідомість. Спосіб життя. Здоровий спосіб життя. Цінність життя. Сенс життя. Смерть і безсмертя. Здоров'я. Фізичне здоров'я. Психічне здоров'я. Духовне здоров'я. Соціальне здоров'я. Хвороба. Гігієна. Профілактика. Культура здоров'я.

2. Природні умови здоров'я.

Стан біосфери і антропосфери. Атмосфера і людина. Вода як фактор здоров'я. Сонце та інші космоенергетичні чинники здоров'я. Стан ґрунту і здоров'я. Екологічне середовище людини. Екологічно доцільна діяльність. Екологічні відносини. Екологічна свідомість. Екологічна етика. Рівновага природного середовища. Стан забрудненості природного середовища. Екологічні катастрофи та аварії. Техногенне забруднення і здоров'я. Розвиток замкнених виробничих циклів. Раціональність природокористування. Рекреація природних явищ і процесів. Природні заповідні зони і здоров'я. Природа людини і здоров'я. Загроза антропологічної катастрофи.

3. Соціальні умови здоров'я.

Суспільна складова довкілля. Економіка і здоров'я. Предмети виробництва. Засоби виробництва. Техніка і технології. Виробнича діяльність і відносини. Організація виробництва та здоров'я. Мета і результати виробництва. Соціальні спільноти і здоров'я. Родина. Покоління. Традиції. Соціальні потреби та інтереси. Соціальні відносини. Соціальні конфлікти. Суспільні умови праці. Соціальне забезпечення, гарантії, відповідальність. Соціальний статус. Соціальна адаптація. Девіантна поведінка.

Політика, право і здоров'я. Політичний режим і здоров'я. Держава і здоров'я. Суверенітет. Міждержавні відносини і здоров'я. Правове законодавство про здоров'я. Право про здоров'я. Право на здоров'я. Сімейне право. Трудове право. Піклування про здоров'я як обов'язок громадянина. Відповідальність за власне здоров'я. Відповідальність за завдання шкоди здоров'ю інших громадян.

Духовна сфера і здоров'я. Духовне життя. Духовна культура. Духовна гармонія. Культурна поведінка. Міська і сільська субкультури. Вікова субкультура. Культура масова та елітарна. Культура особистості. Культурний ідеал. Освіта, наука, мистецтво, релігія, мораль і здоров'я. Етика родинних і трудових відносин.

4. Етноздоров'я.

Здоров'я народу України. Українське географічне середовище і здоров'я. Етносоціальні особливості українців і здоров'я. Етнос. Народ. Національність. Національні меншини. Маргінальні об'єднання. Міжнаціональні шлюби та сім'ї. Національні відносини. Національна державність. Міжнаціональні відносини. Національна свідомість і самосвідомість. Національна культура. Українська державна система охорони здоров'я. Народна культура здоров'я. Українська профілактична медицина. Українські оздоровчі системи. Національні традиції охорони та зміцнення здоров'я. Культура здоров'я регіону. Українські звичаї. Українська мова. Український фольклор. Валеологічні функції української родини. Психологія українського народу. Український менталітет і здоров'я. Самосвідомість українського народу і здоров'я.

5. Індивідуальне здоров'я.

Індивід. Особа. Індивідуальність. Здоров'я індивіда. Індивідуальна діяльність, поведінка. Міжособистісні взаємини, спілкування і здоров'я. Свобода та відповідальність за своє здоров'я.

Передумови і складові фізичного здоров'я індивіда. Конституція. Анатомія. Фізіологія. Генетика. Індивід як гомеостатична система. Формування. Функціонування. Розвиток. Метаболізм. Культура харчування. Дихання і здоров'я. Продовження роду. Життя. Здоров'я. Хвороба. Смерть. Вікові особливості здоров'я. Статеві особливості здоров'я. Здоровий спосіб життя.

Передумови й складові психічного здоров'я індивіда. Психічне життя. Основні психічні процеси і властивості. Потреби. Інтереси. Мотиви. Стимули. Установки. Цілі. Емоції. Афекти. Почуття. Уява, мислення. Задатки, здібності, характер. Свідоме і підсвідоме. Методи регуляції психіки. Психічна благополучність.

Передумови й складові духовного здоров'я індивіда. Духовне життя індивіда. Наріжна духовні процеси і властивості. Менталітет. Свідомість. Самосвідомість. Валеологічна свідомість. Сенс життя. Духовний світ особистості. Культура життєвого самовизначення. Життєва самоідентифікація, самореалізація і здоров'я.

Передумови та складові соціального здоров'я особистості. Суспільна зумовленість здоров'я. Своєрідність соціального здоров'я. Умови соціального здоров'я особистості. Причини порушення соціального здоров'я особистості. Алкоголізм. Наркоманія. Токсикоманія. Нікотинізм. Злочинність. Шлях запобігання порушенням соціального здоров'я особистості.

Методи оцінки та самооцінки стану індивідуального здоров'я. Методи оздоровлення особистості. Валеологічний моніторинг. Планування здоров'я. Розробка оздоровчої системи індивіда.

I. Валеологічна освіта у дошкільному осередку

Інтегративний курс «Валеологія» у дитячому садку – перший важливий етап неперервної валеологічної освіти людини, який має забезпечити реалізацію таких завдань:

- виховання у дітей свідомості того, що людина – частина природи і суспільства;
- встановлення гармонійних відносин дітей з живою та неживою природою;
- формування особистості дитини;
- виховання у дітей дбайливого і бережливого ставлення до власного здоров'я;
- вироблення навичок особистої гігієни;
- загартування дитини та її рухова активність;
- профілактика та усунення шкідливих звичок;
- здійснення валеологічного моніторингу.

Валеологічні знання згруповано у п'ять наскрізних ліній; у системі дошкільного навчання та виховання раціонально виділити чотири ступені: ранній вік; молодший дошкільний вік; середній дошкільний вік; старший дошкільний вік.

II. Валеологічна освіта у школі

У системі шкільної валеологічної освіти доцільно виділити три ступені: школа I ступеня – початкова школа; II ступеня – основна школа; III ступеня – повна середня школа.

Інтегративний шкільний курс «Валеологія» – один із обов'язкових курсів базової освіти у середній школі I–III рівнів та ПТУ, який повинен забезпечити реалізацію таких завдань:

- 1) формування в учнів валеологічної свідомості, бережливого і дбайливого ставлення до власного здоров'я як найвищої цінності і важливої

умови як найповнішої реалізації потенційних можливостей особистості, громадянина України;

2) створення в учнів сталих мотиваційних установок на здоровий спосіб життя як на одну з головних умов формування, збереження і зміцнення фізичного, психічного, духовного та соціального здоров'я;

3) формування в учнів усвідомлення, що людина є частиною Природи та Космосу, від екологічного стану яких залежить життя на Землі та здоров'я всього людства і кожної людини зокрема;

4) прищеплення навичок особистої гігієни як важливого компоненту людської культури та формування особистості;

5) ознайомлення учнів з основними принципами та методами профілактики найбільш поширених інфекційних захворювань, дитячого травматизму, нещасних випадків, отруєнь та дорожньо-транспортного травматизму;

6) ознайомлення учнів з основними принципами та методами первинної профілактики найбільш поширених соматичних захворювань;

7) статеве виховання учнів, ознайомлення з принципами профілактики венеричних захворювань і СНІДу, вагітності та абортів неповнолітніх;

8) ознайомлення з можливостями медико-генетичних консультацій та принципами профілактики вроджених і спадкових захворювань;

9) здійснення валеологічного моніторингу протягом усіх років навчання, профілактика респіраторних інфекцій, порушень постави та зору учнів;

10) профілактика шкідливих звичок і наркотизму та боротьба з ними;

11) встановлення гармонійних взаємин учнів із живою та неживою природою, суспільством, пізнання самого себе.

[...]

Валеологічні знання для школярів теж згруповано у п'ять наскрізних ліній.

Пропонується передбачити в програмі спецкурсу «Валеологія та основи медичних знань» такі розділи:

1. Екологічні та психологічні основи валеології та формування здорового способу життя.

2. Невідкладна допомога при загрозливих для життя станах, нещасних випадках і травмах.

3. Первинна профілактика професійних та найпоширеніших соматичних, нервово-психічних та інфекційних захворювань. Принципи догляду за хворими.

4. Валеологічні аспекти планування сім'ї, материнства і виховання дітей.

5. Валеологічні основи психогігієни на виробництві, у побуті та в сім'ї.

[...]

Розділ 4. Організація навчально-виховного процесу

Навчальні заклади всіх ланок неперервної валеологічної освіти, всі суб'єкти навчально-виховного процесу мають певну автономію у виборі форм і методів організації цього процесу. Однак навіть принципи плюралізму і дисперсності мають базуватися на низці загальних, спільних вимог. Тому форма і методи валеологічного навчання:

1) визначаються базовим (інваріантним) змістом валеологічної освіти, підпорядковуються йому і сприяють його реалізації;

2) враховують раціональне співвідношення самостійної роботи, теоретичного та практичного навчання, ґрунтуються на методологічних принципах гри;

3) забезпечують диференційоване навчання та виховання суб'єктів усіх ланок неперервної валеологічної освіти із врахуванням їхніх потреб, здібностей, нахилів;

4) формують у всіх суб'єктів навчання та виховання вміння активно застосовувати у практичному житті набуті знання, швидко адаптуватися до нової інформації;

5) орієнтують на різнобічну самостійну творчу пізнавальну діяльність дошкільнят, учнів, підлітків, дорослих;

6) сприяють запровадженню сучасних педагогічних технологій у навчально-виховний процес.

Основною формою навчання в дошкільній та шкільній ланках неперервної валеологічної освіти є заняття, яке передбачає активну самостійну діяльність усіх суб'єктів навчання. Його результатом має бути нове знання, яке одразу можна використати в щоденних життєвих ситуаціях.

Особливість викладу навчального матеріалу для дошкільнят та учнів початкових класів полягає у тому, що вербальна інформація має доповнюватися великою кількістю навчально-дидактичного та роздаткового матеріалу, бути цікавою і доступною дітям, супроводжуватися позитивними емоціями, використанням ігрових елементів, фольклору, що дає широке поле для творчості вчителя та учнів.

У роботі з учнями середньої школи II і III ступенів особлива увага повинна приділятися оволодінню практичними навичками, виробленню звичок, можливостей реалізувати отримані знання та навички на практиці.

Заняття з валеології мають проводитися у тісній координації з заняттями фізичною культурою, бо на перших в учнів формуються мотивації до фізичного вдосконалення, а на других – практично реалізуються знання та формуються навички володіння фізичними вправами.

Оцінка з валеології за чверть і за рік (особливо повинна враховувати динаміку фізичного розвитку учня (за «Паспортом здоров'я»).

Валеологічна освіта передбачає цілу низку різновидів позакласної роботи з оздоровлення, яка стикається з діяльністю дитячо-юнацьких організацій «Пласт», «Соколи», «СПДУ», дитячо-юнацьких відділень рухів «Зелений світ», «Рух за здоровий спосіб життя», роботою туристичних та спортивних клубів, а також у межах європейської та національної програми «Створення сітки шкіл зміцнення здоров'я».

[...]

Людина та її здоров'я

Базовий рівень навчального матеріалу

Навчання у початковій школі забезпечує учням можливість одержати основні, початкові уявлення, поняття та знання про:

- людину як складну біосоціальну систему;
- назви основних частин тіла та його анатомічну будову;
- фізичний і психічний розвиток людини;
- здоров'я, чинники, що його формують, та його складові;
- особливості життя, його цінність, неповторність;
- спосіб людського життя;
- складові та значення здорового способу життя для ФЗЗВП** здоров'я;
- суть та причини найбільш поширених інфекційних і неінфекційних захворювань, СНІДу та методи запобігання їм;
- причини травм, нещасних випадків та методи запобігання їм;
- значення медицини та гігієни для ФЗЗВП здоров'я.

Навчання в основній школі забезпечує учням можливість здобути знання про:

- людину як надскладну гомеостатичну біосоціальну синергетичну систему;
- анатомічну будову та функції органів і систем організму людини;
- умови оптимального функціонування анатоμο-функціональних систем організму;

** ФЗЗВП - формування, зміцнення, збереження, відновлення і передача.

- основні чинники та складові ФЗЗВП здоров'я;
- історичні корені валеології;
- використання простих методів визначення стану здоров'я людини;
- основні спільні риси і відмінності індивіда;
- здоров'я людини як вияв збалансованості функцій її органів і систем та гармонії її співіснування з системами зовнішнього середовища;
 - анатомічні та фізіологічні зміни, що відбуваються в різні періоди статевого розвитку та психологічні особливості підліткового віку;
 - свідомість, самосвідомість, цілеспрямованість як характеристики діяльності людини;
 - особливості життя, його цінність, неповторність, спосіб людського життя;
 - здоровий спосіб життя та його значення для ФЗЗВП здоров'я;
 - суть, причини та ознаки найпоширеніших інфекційних, неінфекційних і венеричних хвороб, СНІДу, травм і нещасних випадків, методи їх специфічної і неспецифічної профілактики та долікарської допомоги.

Навчання у повній середній школі забезпечує учням можливість оволодіти системою знань про:

- людину як надскладну біосоціальну гомеостатичну синергетичну систему;
- розвиток, структурування, регуляція і функціонування людського організму як єдиного цілого;
- взаємодію анатомо-функціональних систем організму;
- індивід, особистість та індивідуальність як основні форми та етапи життєвого шляху людини;
- життя як надскладне утворення специфічної природи; особливості людського життя, його цінність, сенс; смерть та безсмертя людини;
- специфіку людського способу життя, умови і складові; закономірності формування і підтримання здорового способу життя:
 - основні різновиди та складові здоров'я;
 - «кількість», «якість» та культуру здоров'я;
 - практичні методики ФЗЗВП здоров'я; контроль основних складових і показників здоров'я з метою здійснення валеологічного моніторингу;
 - «третій стан» (передхворобу), суть, причини, розвиток та ознаки найбільш поширених інфекційних, неінфекційних і венеричних захворювань, СНІДу, травм та нещасних випадків, методи їх профілактики та першої медичної допомоги.

Вимоги до рівня підготовки учнів

Учні, які закінчують початкову школу, повинні:

- розуміти, в чому полягає своєрідність людини як надскладної системи, знати назви основних частин її тіла, найважливіші характеристики, її анатомічні будови і функції її органів;
- мати елементарні поняття про фізичний та психічний розвиток людини, її здоров'я, чинники здоров'я (природні та соціальні), складові здоров'я (фізичні та психічні);
- виділяти основні спільні та відмінні характеристики індивіда, особистості та індивідуальності, відмінності активності людини;
- враховувати особливості життя людини, умови і складові здорового способу життя, найважливіші принципи гігієни.

Учні, які закінчують основну школу, повинні знати й уміти:

- застосовувати знання про людину як надскладну внутрішньо розгалужену органічну систему, що самоорганізується і саморозвивається, про її місце в Космосі, Природі, Суспільстві для аналізу, моделювання та прогнозування конкретних життєвих ситуацій;
- застосовувати знання умов і принципів функціонування органів і систем людського організму в процесі розробки й реалізації програм своєї життєдіяльності і взаємин з іншими людьми та довкіллям;
- враховувати основні чинники та складові ФЗЗВП здоров'я для визначення і поліпшення стану власного здоров'я.

Учні, які закінчують повну середню школу, повинні знати й уміти:

- користуватися знаннями про людину як надскладну гомеостатичну синергетичну систему, про принципи розвитку, структурування, регуляції людського організму в процесі дальшого навчання та в практичній діяльності;
- виходити з принципів розвитку, структурування, регуляції, функціонування і взаємодії органів та систем людського організму, закономірностей взаємозв'язку людини з Космосом, Природою і Суспільством у процесі ФЗЗВП здоров'я й формування валеологічного світогляду;
- застосовувати знання про відмінності індивіда, особистості, індивідуальності; специфіку, умови, складові, закономірності формування й підтримання здорового способу життя при визначенні і реалізації життєвої стратегії.

Природні умови здоров'я

Базовий рівень навчального матеріалу

Навчання у початковій школі забезпечує учням можливість одержати основні, початкові уявлення, поняття та знання про:

- природне та суспільне довкілля як середовище життєдіяльності людей та вплив різноманітних зовнішніх чинників на здоров'я;
- екологічні особливості України та регіонів проживання школярів;
- елементарні способи захисту здоров'я людей від несприятливих природних і техногенних чинників;
- природні заповідні куточки України і їхнє значення для здоров'я людини;
- людину як частину природи та її місце в Суспільстві і Космосі;
- загрозу незворотного погіршення стану здоров'я і виродження людини та загибелі цивілізації.

Навчання в основній школі забезпечує учням можливість здобути знання про:

- основні закономірності розвитку атмосфери, гідросфери, біосфери, антропосфери та ноосфери, їх зв'язок із людиною та її здоров'ям;
- вплив компонентів природного середовища, стихій і космоенергетичних чинників на здоров'я людини;
- залежність стану здоров'я людини від чистоти екологічного середовища та небезпеку екологічних катастроф для існування людства;
- розвиток замкнених виробничих циклів, раціональне природокористування, рекреацію природних явищ і процесів створенням природних заповідних зон як шляхів збереження здоров'я людини.

Навчання у повній середній школі забезпечує учням можливість оволодіти знаннями про:

- вплив атмосфери, гідросфери, біосфери, антропосфери, ноосфери на розвиток людини та її здоров'я;
- космоенергетичні чинники здоров'я;
- екологічну ситуацію в Україні та в регіонах проживання школярів;
- природоохоронну роботу як умову ФЗЗВП здоров'я;
- загрозу виродження людини і загибелі людства як частини природи внаслідок техногенного забруднення довкілля;
- чинники техногенного забруднення довкілля (іонізуюча радіація, важкі метали, токсичні хімічні речовини і ксенобіотики, зменшення товщини озонового шару тощо) та їх вплив на здоров'я людини;
- способи запобігання або зменшення дії згубного для здоров'я людини забруднення довкілля;

– адаптаційні, реактивні, резистентні здатності організму людини як одну з основних умов виживання та умови запобігання загрозі антропологічної катастрофи.

Вимоги до рівня підготовки учнів

Учні, які закінчують початкову школу, повинні:

– вміти визначити вихідні складові природного середовища проживання людей та їх вплив на здоров'я;

– характеризувати екологічне середовище та пояснювати його вплив на здоров'я людини;

– володіти елементарними методами захисту від несприятливих природних чинників;

– дотримуватися елементарних вимог збереження природи та раціонального природокористування.

Учні, які закінчують основну школу, повинні:

– вміти дати характеристику впливу глобальних сфер (атмо-, гідро-, біо-, антропо-, ноо-) на розвиток людини та стан її здоров'я;

– вміти розкрити взаємозв'язок між зміною характеристик основних природних стихій, елементів та космоенергетичних чинників і станом здоров'я людини;

– розуміти й вміти показати, як впливає стан екологічного середовища і техногенного забруднення довкілля на здоров'я людини;

– вміти використовувати знання про адаптаційні, резистентні та реактивні можливості організму в процесі формування і підтримання здорового способу життя як способи захисту від несприятливих екологічних факторів.

Учні, які закінчують повну середню школу, повинні:

– вміти використовувати знання основних принципів зумовленості здоров'я людини під впливом атмо-, гідро-, біо-, антропо- і ноосфери для аналізу практичних екологічних ситуацій;

– вміти враховувати залежність стану здоров'я від екологічних характеристик довкілля, прогнозувати ступінь реальної загрози для здоров'я людей техногенних екологічних факторів;

– вміти застосовувати екологічні та екологічні знання для практичної діяльності з питань покращення екологічних умов, раціонального природокористування і природоохоронної роботи.

Соціальні умови здоров'я

Базовий рівень навчального закладу

Навчання у початковій школі забезпечує учням можливість одержати основні початкові уявлення, поняття та знання про:

- знання умов життя людей для ФЗЗВП здоров'я;
- зв'язок між виробництвом матеріальних благ та здоров'ям людини;
- вплив характеру взаємин людей на ФЗЗВП здоров'я людей;
- сім'ю та родину як важливий чинник ФЗЗВП здоров'я;
- необхідність дбайливого ставлення до здоров'я як обов'язок суспільства, держави і громадянина;
- стан і структуру охорони здоров'я в Україні;
- духовну культуру та її зв'язок зі здоров'ям людини.

Навчання в основній школі забезпечує учням можливість здобути знання про:

- залежність стану здоров'я від особливостей існуючих суспільних умов та їх змін;
- зумовленість стану здоров'я людей рівнем матеріального виробництва, техніки і технологій;
- соціальні, етичні спільноти і здоров'я;
- роль сім'ї як активного чинника здорового способу життя та ФЗЗВП здоров'я;
- соціальний захист, гарантії здоров'я; відповідальність за нього з боку суспільства, держави і громадянина;
- право людини на здоров'я;
- особливості системи охорони здоров'я та лікувально-профілактичні служби України, області, району, їх значення для ФЗЗВП здоров'я;
- умови і складові духовного життя людей та їх вплив на ФЗЗВП здоров'я; вплив міського, сільського способу життя на здоров'я людей;
- складові духовної культури (освіта, наука, мистецтво, релігія, мораль) та їх вплив на здоров'я людей.

Навчання у повній середній школі забезпечує учням можливість оволодіти системою знань про:

- суспільні складові довкілля як чинник ФЗЗВП здоров'я людей;
- залежність стану здоров'я людей від рівня економічного розвитку суспільства, характеру предметів і засобів виробництва, виробничої діяльності, організації виробництва, його мети і результатів, ступеня розвитку техніки і технологій;

- зумовленість ФЗЗВП здоров'я рівнем і характером розвитку соціальної сфери, особливостями співвідношень соціальних спільнот, потреб, інтересів;
- взаємини в сім'ї, родині та суспільстві як важливі валеологічні чинники;
- вплив на здоров'я громадян системи соціального забезпечення і соціальних гарантій здоров'я;
- зумовленість здоров'я суспільства характером соціальної адаптації та виявами девіантної поведінки;
- взаємозв'язок політики, держави та права із здоров'ям;
- вплив на ФЗЗВП здоров'я конституційного права на здоров'я;
- залежність здоров'я населення від особливостей системи охорони здоров'я та рівня лікувально-профілактичної служби;
- зумовленість здоров'я населення ступенем розвитку, духовного життя суспільства;
- вплив міської і сільської, вікової та статевої субкультури на здоров'я людей;
- взаємозв'язок складових духовної культури (освіти, науки, мистецтва, релігії, моралі) зі здоров'ям людей.

Вимоги до рівня підготовки учнів

Учні, які закінчують початкову школу, повинні:

- розуміти значення умов життя людей у ФЗЗВП здоров'я;
- вміти пояснити зв'язок виробництва матеріальних благ зі здоров'ям людини на прикладах повсякденного життя;
- використовувати знання про сім'ю як важливий чинник ФЗЗВП здоров'я у спілкуванні з рідними;
- вміти пояснити на прикладах, у чому полягає піклування про здоров'я як обов'язок суспільства, держави, громадянина;
- знати елементи системи служби охорони здоров'я в Україні.

Учні, що закінчують основну школу, повинні:

- розуміти і вміти продемонструвати на прикладах залежність стану здоров'я людей від особливостей існуючих соціальних умов та їх змін;
- розуміти суперечливість впливу розвитку матеріального виробництва, техніки і технологій на здоров'я;
- вміти показати на прикладах зумовленість вимог до здоров'я належністю людей до різних соціальних спільнот;
- знати і вміти пояснити особливості гармонії соціального забезпечення і здоров'я в суспільстві, відповідальності держави і права за здоров'я громадян;

- вміти пояснити, в чому полягає право людини на здоров'я;
- знати основні елементи системи охорони здоров'я в Україні і їх призначення.

Учні, які закінчують повну середню школу, повинні:

- розуміти й вміти пояснити роль суспільної складової довкілля як чинника складової ФЗЗВП здоров'я людей;
- розуміти зумовленість стану здоров'я людей рівнем і характером розвитку основних сфер суспільного життя (економічної, соціальної, політичної, духовної);
- знати й вміти використовувати знання про залежність вимог до здоров'я належністю людей до певних суспільних спільнот, груп, колективів тощо;
- розуміти і керуватися в житті знанням спричиненості здоров'я характером соціальної адаптації та виявом девіантної поведінки;
- знати основні положення законодавства про здоров'я, зміст конституційного права на здоров'я і вміти користуватися ними на практиці;
- знати основні складові системи охорони здоров'я та лікувально-профілактичної служби, вміти застосовувати їх у повсякденному житті.

Етноздоров'я

Базовий рівень навчального матеріалу

Навчання у початковій школі забезпечує учням можливість одержати основні, початкові уявлення, поняття та знання про:

- стан здоров'я народу України;
- етнічні особливості ФЗЗВП здоров'я громадян України;
- українську етновалеологію;
- культуру здоров'я регіону;
- валеологічні традиції української родини;
- валеологічні аспекти українського фольклору (народні пісні, загадки, прислів'я, ігри, забави, танці);
- валеологічні аспекти національної кухні, архітектури, одягу;
- історію та сучасний стан здоров'я населення України.

Навчання в основній школі забезпечує учням можливість здобувати знання про:

- особливості здоров'я українського народу та етновалеологію як дисципліну, що його визначає;
- зумовленість етноздоров'я громадян України географічним, кліматичним та біологічним середовищем;

- спричиненість вимог до здоров'я і його стану етносоціальними особливостями українського народу, в тому числі і валеологічними можливостями рідної мови;

- українські національні традиції, звичаї та обряди і їх значення для ФЗЗВП здоров'я;

- національні та міжнаціональні сім'ї і проблема здоров'я;

- національні та міжнаціональні чинники ФЗЗВП здоров'я;

- українські оздоровчі системи;

- особливості ФЗЗВП здоров'я населення України в історичному аспекті з урахуванням національного менталітету та роль народної валеології;

- валеологічні аспекти українського фольклору;

- особливості сучасного стану здоров'я населення України.

Навчання у повній середній школі забезпечує учням можливість оволодіти системою знань про:

- закономірності здоров'я населення України, зумовлені географічним, кліматичним, біологічним середовищем;

- сутність впливу національних традицій, звичаїв, обрядів як важливих чинників ФЗЗВП здоров'я;

- залежність здоров'я українського народу від біологічних, етнічних соціальних особливостей, в тому числі від мовного чинника;

- характер взаємозв'язку між типом сім'ї, відносин, культури (національна і міжнаціональна) і особливостями ФЗЗВП здоров'я;

- компоненти української державної системи охорони здоров'я;

- народну культуру здоров'я;

- валеологічні основи національної культури харчування, архітектури, одягу;

- засади і принципи дії українських оздоровчих систем;

- найважливіші валеологічні особливості української родини;

- методи народної валеології і вміння практичного використання їх для ФЗЗВП здоров'я;

- українські народні ігри й забави, спрямовані на ФЗЗВП здоров'я, та вміння їх організувати і проводити.

Вимоги до рівня підготовки учнів

Учні, які закінчують початкову школу, повинні:

- мати елементарні уявлення про здоров'я народу України як певної етнічної цілісності і вміти їх практично використовувати у процесі навчання;

- знати про залежність здоров'я громадян України від стану навколишнього середовища і вміти пояснити це на конкретних прикладах;

- розуміти відмінності української державної системи охорони здоров'я та фахової валеології – з одного боку та української народної валеології – з другого;

- розуміти валеологічне значення особливостей українських страв, архітектури, оселі, одягу;

- знати валеологічне значення особливостей українського фольклору і вміти розкрити його на прикладах із використанням різних фольклорних жанрів.

Учні, які закінчують основну школу, повинні:

- уміти розкрити зміст поняття «здоров'я народу» та «етновалеологія». Використовувати їх у навчальному процесі;

- розуміти зумовленість етноздоров'я українців їх географічним, кліматичним та біологічним довкіллям і вміти це пояснити;

- розуміти зв'язок етносоціальних особливостей українського народу і його здоров'я та вміти показати цей зв'язок у порівнянні з іншими народами;

- знати валеологічні особливості національної системи харчування, архітектури, одягу;

- знати основні характеристики українських оздоровчих систем і вміти застосовувати їх на практиці;

- знати особливості сучасного стану здоров'я населення України і основні чинники його можливої подальшої зміни.

Учні, які закінчують повну середню школу, повинні:

- вміти застосовувати знання української валеології для аналізу відповідних пізнавальних і життєвих ситуацій;

- вміти використовувати знання закономірностей зумовленості здоров'я українців географічним, кліматичним, біологічним середовищем;

- вміти застосовувати знання структури української державної системи охорони здоров'я у подальшому навчанні й житті;

- володіти методами фахової і народної валеології та практично застосовувати їх для ФЗЗВП здоров'я;

- вміти реалізувати їх для ФЗЗВП здоров'я;

- вміти реалізувати валеологічний потенціал українських народних традицій, обрядів, звичаїв, ігор та забав, а також вміти їх організовувати та проводити;

- вміти реалізувати знання валеологічних особливостей національної системи харчування, архітектури, одягу.

Початкова школа. – 1994. – № 12. – С. 43–46 ; 1995. – № 2. – С. 57–60.

Концепція освітньої моделі «Довкілля»*

Освітня модель «Довкілля» – єдина, розроблена за часи незалежності України, нова, альтернативна традиційній освіті, модель – освіта для стійкого розвитку суспільства. Філософами (Е. Фром, М. Попович та ін.) досліджено, що стійкість розвитку суспільства залежить від його моделі світу, яка може бути життєствердною, агресивною чи деструктивною. Суспільства з агресивною чи деструктивною моделлю світу приречені. Життєствердний образ світу кожного учня і, отже, відповідна модель світу суспільства може формуватися тільки засобами цілісного змісту освіти. На цей час формується він тільки навчально-методичним забезпеченням «Довкілля».

Зміст моделі освіти «Довкілля» на відміну від фактологічного змісту традиційної освіти є цілісним, що створює умови не тільки для формування життєствердного образу світу, а і для досягнення учнями природовідповідно високих рівнів інтелекту, обумовлює їх психічне та тілесне здоров'я. Останнє значною мірою залежить від рухової діяльності під час уроків серед природи.

Модель освіти «Довкілля» забезпечує безпосереднє спілкування дітей з етносоціоприродним довкіллям завдяки системі уроків серед природи, які рекомендується по можливості проводити у свята українського (слов'янського) народу. Через них в навчальний процес вводиться біоритм життєдіяльності українського народу, його обрядове коло, в якому в екологічних сценаріях, створених мільйонним серцем і розумом народу на протязі віків в основному відповідно до святкових днів, пов'язаних з найважливішими змінами у довкіллі етносу, у звичаях, прикметах, закодовано життєствердний образ світу молодих поколінь, умови збереження і зміцнення їхнього духовного, психічного і тілесного здоров'я. Відмітимо, що нерозривний зв'язок етносу з його етносоціоприродним довкіллям є неодмінною умовою стійкості його розвитку (Грушевський, Данилевський та ін.).

Цілісність змісту освіти досягається шляхом інтеграції всіх її елементів на основі найбільш загальних закономірностей природи (збереження, спрямованості процесів до рівноважного стану, періодичності процесів у природі).

«Відкриття» учнями цих закономірностей під час уроків серед природи, обґрунтування на їх основі елементів знань, що отримуються в навчальному

* Документ у 1995 р. підготували доктор педагогічних наук, член-кореспондент НАПН України, зав. відділу інтеграції змісту загальної середньої освіти Інституту педагогіки НАПН України В. Р. Ільченко та науковий співробітник К. Ж. Гуз.

Текст подано в скороченому вигляді.

процесі, формує в учнів звичку діяти по закону, переконання в тому, що «не затвердить себе людина беззаконням, а корінь праведників вічний» (Еклезіаст). Одночасно учні досягають високих (відповідно до своїх природних даних) рівнів інтелекту, як доведено в лонгитюдних психологічних дослідженнях розробників моделі. Ще Ж. Піаже, відомий швейцарський психолог, довів, що при вилученні з навчального процесу молодих школярів закономірностей збереження, направленості процесів інтелект не може розвиватися до високих рівнів. Формується найнижчий тип інтелекту, який здатний діяти по авторитету чи інструкції. Це довело і міжнародне дослідження (TIMSS-2007) рівня природничої освіти молодшокласників. Згідно з ним серед українських учнів 2% учнів з передовим рівнем природничих знань. [...]

«Модель освіти «Довкілля» – втілення ідей Подолинського* стосовно накопичення з дитячих років «енергійного бюджету», без якого неможливі досягнення нації у високоємнісних технологіях, в екологічному існуванні суспільства. Без названих вище закономірностей його неможливо «накопичити», а вони разом з предметом «Довкілля» вилучені з навчального процесу.

Є інші переваги моделі освіти «Довкілля», які викладені в працях розробників. Серед них вкажемо одну з основних переваг цілісної освіти «Довкілля» перед традиційною – це законопідставність цілісної освіти.

Ознакою цілісності є підлягання всіх її елементів загальним, спільним для них закономірностям (А. Уйюмов, А. Цофнас та ін.). Для освіти «Довкілля» такими закономірностями виступають закономірність збереження (включає закони збереження енергії, маси, електричного заряду, поняття симетрії, спадковості та ін.), направленості самочинних процесів до рівноважного стану (принцип необоротності, принцип мінімуму енергії та ін.), періодичності процесів у природі.

Ці ж закономірності входять в компетентність із суспільствознавчої, математичної освіти [...].

Зміст традиційної освіти складають біля 100000 понять, загальні закономірності в ній не названі і не використовуються як скрізні принципи інтеграції змісту.

Образ світу – особистісно значима система знань учня (цілісність), яку він конструює на основі загальних закономірностей.

[...] Ніяке розуміння не досягається інакше як через включення нового знання в цілісність. До якої важливої проблеми вчитель не звернеться, йому

* *Сергій Андрійович Подолинський (1850-1891) – український науковець, лікар, соціолог, економіст, фізик.*

необхідна опора на базові, загальні закономірності (розуміння, природний стан буття – тілесне та психічне здоров'я, життєствердний образ світу та ін.).

Виховання совісті вчителі докїлля починають із написання слова «сов-іст-ь». Всі разом в істину або закон. Завдання вчителя докїлля зводиться до давно відомого: «Научу беззаконнії і нечестивії навернуться на путі твої».

[...]

Концепція освітньої моделі «Докїлля» (dovkillya.org.ua),
URL: <http://www.dovkillya.org.ua/osvitnya-sistema-dovkillya/kontseptsiya-osvitnoji-modeli-dovkillya.html>

1997

Концепція вивчення українського народознавства в сучасній національній школі*

Народознавство – ключ до пізнання національного духу, усвідомлення неповторності й самобутності кожного народу, його індивідуального почерку у всезагальній будові людської цивілізації

Впровадження народознавства у навчально-виховний процес покликано пробудити пізнавальний інтерес до історії української нації, її культури і побуту; допомогти батькам та вчителям утверджувати у свідомості дітей національну ідею, привчати шанувати та примножувати матеріальні і духовні цінності свого народу. Програма з народознавства для учнів середніх шкіл опублікована в Інформаційному збірнику Міністерства освіти України (№ 24, 1992 р.).

П'ятирічна практика викладання цього предмета свідчить про необхідність перегляду змісту програми. На прохання вчителів, викладачів українського народознавства Міністерство освіти України звернулося до Інституту народознавства Національної академії наук України з пропозицією розробити навчальні програми з цього курсу для середніх закладів освіти.

[...]

Специфіка природно-географічного середовища, господарського укладу, що був домінантним на певній конкретній території, своєрідність історичної долі народу витворюють неповторну соціокультурну атмосферу, специфічну духовну ауру, що стимулює подальші творчі пошуки людини.

* Документ підготував у 1997 р. авторський колектив під керівництвом директора Інституту народознавства НАН України, доктора історичних наук, професора С. П. Павлюка і у складі: кандидат історичних наук Г. Й. Горинь; кандидат педагогічних наук Є. І. Сявавко; вчитель початкової школи С. С. Жовнір-Коструба; вчитель початкової школи Н. С. Жовнір-Іваньо; вчитель початкової школи О. Д. Жовнір.

Текст подано в скороченому вигляді.

Народознавство дає відповідь на питання, що може людина зробити в конкретних умовах, у яких сферах її творчість може бути найбільше успішною і плодотворною, які резерви і передумови є для цього, як утримати й розвинути той могутній внутрішній заряд народного самовиявлення і самовідтворення, який кожне нове покоління одержує в спадок від попереднього.

Ці проблеми є особливо актуальними для кожного народу сьогодні, на межі II-го і III-го тисячоліть, що характеризується подальшим посиленням міграційних процесів. Цілком очевидно, що в силу історичної інерції домінантна роль у кожному суспільстві буде належати народам (етносам), які є автохтонними у своєму краї, або чия матеріальна і духовна культура має найбільш тривку традицію. До того ж, незмінною лишається сама природа людини: людська індивідуальність прагне до відтворення в собі того, що закладено в ній генетично, тобто вона завжди залишається істотою біосоціокультурно-духовною. Навіть в умовах найбільшого соціально-економічного благополуччя і побутового комфорту людина завжди підсвідомо прагне до єдності із своєю культурно-духовною ейкуменою, без чого вона ніколи не відчуватиме внутрішньої гармонії душевного комфорту.

Народознавство для сучасної молоді людини – це своєрідний орієнтир у складних процесах самопізнання, громадянського самовизначення, у пошуках шляхів творчого самовираження. Досвід показує, що тільки належний базовий рівень власної національної культури, засвоєний людиною в юному віці, є ядром, основою її духовного й соціального становлення, а рідна культура – це той надійний плацдарм, що стимулює постійне нарощування й розвиток її потенційних творчих можливостей. Процес вивчення юною особистістю народознавства – це процес пізнання і засвоєння культурно-духовних здобутків свого народу. Творці цієї Концепції вважають: сьогодні слід змінити підходи до вивчення народознавства в усіх типах сучасної національної школи в Україні.

1. Ми мусимо відмовитись від принципу інформаційно-ілюстративного, пасивно-споглядального, нерідко заглибленого лише в історичну минувшину, що мав місце при вивченні цього предмета в перебудовчий період. Натомість в умовах державотворення ми повинні віддати перевагу принципу активно-пізнавальному, дієвотворчому. Тобто народознавство повинно вчити молоду людину не тільки оглядатись назад, але й з упевненістю дивитись уперед, побачити перспективу подальшого розвитку рідної культури в сучасних умовах. Адже йдеться не лише про осягнення й репродукцію на рівні почуттів і свідомості культурного досвіду

минулих поколінь українського народу (на рівні замилювання всім своїм), а й залучення підростаючого покоління до відтворення культурного середовища в межах, які визначає суспільний історичний прогрес, до подальшого розвитку й піднесення на вищий щабель національної культури українців, як і будь-якого іншого народу.

2. Першочерговим завданням є чітке окреслення змісту поняття «Народознавство», яке трактується в науковій літературі та в публіцистиці досить неоднозначно. Під народознавством розуміємо ту галузь гуманітарної науки, яка дає знання про особливості духовної і матеріальної культури народу, нації, (етнографічної спільноти), що знайшла своє відображення в традиції. Українське народознавство – це знання про традиційний родинний уклад українців, громаду й громадське життя, звичаї й вірування, житло, харчування, одяг, переважаючі трудові заняття та знаряддя виробництва, про його народне мистецтво, фольклор. Це також знання про усталені норми людського співжиття – про звичаєве право, мораль, етикет, народні знання, засоби народного виховання, народної медицини, метрології, агрономії, гідрометеорології та ін.

Одним із недоліків вивчення народознавства в сучасній школі є саме підміна цих двох понять народознавства й українознавства, намагання перевантажити предмет народознавства невластивими йому питаннями, взятими з різних галузей українознавства (наприклад, такі теми, які пропонуються однією з програм: «Опришківський рух. Олекса Довбуш» або «Пісні Марусі Чурай»).

3. Наступне завдання – уникнення дублювання одних і тих самих тем на заняттях із споріднених, а іноді й неспоріднених дисциплін. Скажімо, про Конституцію Пилипа Орлика говориться на багатьох уроках з різних предметів. Безперечно, в навчальному процесі неможливо і не потрібно абсолютно відмежовувати матеріал різних освітніх дисциплін. Навпаки, забезпечення міжпредметних зв'язків аж до створення інтегративних курсів – одна з провідних засад сучасного навчального процесу.

4. Виходячи із вище сформульованого нами принципу активнопізнавального, дієво-творчого засвоєння народознавства, необхідно зробити акцент на врахуванні вікових особливостей школярів, учнівської молоді. Діти, підлітки і юнацтво відрізняються певними властивостями психіки, здатністю до тієї чи іншої діяльності. Так, добре розвинені чуттєво-емоційна сфера і хороша пам'ять молодшого школяра дають можливість засвоїти розмаїття форм, барв, нюансів народного мистецтва в різних його жанрах – народного мелосу, хореографії, фольклору, зокрема дитячого. Однак незначний соціальний досвід змушує обмежити сферу його пізнання

рамками найближчого оточення – дому, родини, вулиці, села (міста), свого краю. Вивчення народознавства здійснюється у той спосіб, що характерні ознаки й елементи національної культури молодший школяр засвоює як органічно притаманне, природно властиве йому і його найближчому оточенню. Дитяча пісня, гра, танець, поширені на певній місцевості, прислів'я, приказки, загадки, скоромовки стають надбанням дитини на все життя, вони стають особистісно ціннісними для неї. Особливості ритмомелодики, кольорової палітри, ліній і символів, властивих народному мистецтву, залягають в основу художньо-творчого потенціалу, мистецьки обдарованої дитини. Так ми позбудемось погляду молоді на свою національну культуру як на щось відсторонено-екзотичне, таке, що кануло в забуття і що побачиш лише в музеї. Ми повинні позбавитись, прогнати з нашої школи такі вирази: «Колись наші дідусі й бабусі носили таке вбрання, робили так-то і так-то...!» або: «Колись це у нас називалось отак...». Ми повинні казати: «Наша українська ноша включає...», або: «Землю копають заступом (лопатою, рискалем і т. д.)», або: «Полотно в домашніх умовах тчуть на кроснах (верстаті)...». Важливо назви подати відповідно до місцевої термінології і обов'язково навести загальнонавчальну літературну норму. За такого способу навчання у дітей на все життя залишиться відчуття свого першого гнізда, свого кореня.

У роботі з учнями середнього шкільного віку, який характеризується прагненням самовизначитись і здобути визнання ровесників своєю діяльністю, слід віддати перевагу їх ознайомленню з різними видами народних ремесел і промислів, заняттю тими видами, які є традиційними для певної місцевості. Найкращий стимул – адресність виробів – для кого саме (дитсадок, старих людей, власного дому, подарунків). Настав час відійти від олімпіадно-виставочного підходу до творчості підлітків. Їхня творчість, їхні вироби повинні входити в життя, як це завжди було в народі. Крім того підлітки повинні вчитися заготовляти і обробляти природний матеріал і вчитись взаємодіяти з природою, дбайливо ставитись до неї, турбуватись про відтворення її багатств.

У старших класах (9–11) закладаються основи наукового підходу до характеристики явищ національної культури, її локальної специфіки, загальнонаціональних особливостей, того, що її відрізняє від інших національних культур та об'єднує з ними (у першу чергу слов'янських). Докладно вивчається духовна і матеріальна культура різних регіонів України, ведеться активна збирацька робота (щодо створення шкільних етнографічних кутків, кабінетів, музеїв). Проводяться молодіжні свята відповідно до звичаїв нашого народу. Створюються етнографічні, фольклористичні гуртки.

Тільки така цілісна, педагогічно осмислена система в народознавчій підготовці школярів здатна забезпечити належний рівень їх поінформованості в народознавчих питаннях, прищепити любов до свого народу, бажання примножувати його здобутки.

У системі профтехосвіти, крім того, звертається увага на традиційні народні знання в тій чи іншій галузі виробництва – сільськогосподарській, харчової промисловості, будівельної справи і т. д.

[...] Автори цієї програми свідомі того, що ця Концепція не догма. У педагога завжди є можливість творити, шукати свої підходи. Шаблонність, як і дилетантизм у реалізації завдань народознавства у сучасній українській школі можуть нанести непоправної шкоди національному вихованню. Щоб запобігти цьому, слід відкорегувати старі, а ще краще – створити нові програми з народознавства, мобілізувати зусилля фахівців-народознавців і педагогів (практиків і науковців) на створення й навчальних посібників для різних ланок освіти, активізувати громадське життя підлітків і юнацтва на основі національних традицій. [...]

Освіта України. – 1997. – 10 жовт. (№ 41). – С. 10.

Іменний покажчик

- Алексюк А. М. 19, 73
Алексєенко Т. Ф. 21, 105
Андрусенко І. В. 24, 140, 175
Андрущенко В. П. 22, 118
Аніщенко В. М. 21, 105
Ареф'єв В. Г. 300
Артемова Л. В. 324
Арцішевський Р. А. 194, 195, 204, 241
- Балан П. Г. 467
Балл Г. О. 21, 105
Басай Н. П. 400, 406
Березівська Л. Д. 13, 15, 21, 25, 119, 194, 261
Бех І. Д. 22, 118
Бех П. О. 281
Биков В. Ю. 19, 291, 524, 539
Биркун Л. В. 281
Бібік Н. М. 19, 21, 24, 119, 140, 175, 194, 195, 198, 204, 241, 330
Біблер В. С. (*перс.*) 52
Бовиків Б. О. 330
Бойченко Т. 554
Бортничук О. М. (*рец.*) 281
Брайон О. В. 315
Бугайов О. І. 472
Бурда М. 21, 22, 118, 119, 454
Буринська Н. М. 330
- Вадзюк Н. 554
Васильченко О. Ю. (*рец.*) 281
Васьківська Г. О. 148, 153
Вашуленко М. С. 194, 198, 200
Вашуленко О. В. 24, 175
Ващенко Г. І. (*перс.*) 19, 73, 75
Ващенко Л. С. 194, 206
Величко Л. П. 148, 153, 330
- Вєрвєс Ю. Г. 467
Вернадський В. І. (*перс.*) 50
Виготський Л. С. (*перс.*) 55, 57
Вихрущ А. В. 516
Вовк Я. І. 291
Войцєхівський М. Ф. 315
Волошина Н. Й. 267, 395
- Ганжа О. І. 324
Ганнусенко Н. І. 447
Глобін О. І. 148, 153
Головко М. В. 23, 153
Голуб Н. Б. 148, 153
Гомер (*перс.*) 48
Гончаренко С. У. 18, 37, 194, 206
Горинь Г. Й. 574
Горкун М. Г. (*рец.*) 281
Громко Г. Ю. (*рец.*) 539
Гуз К. Ж. 572
Гуржій А. М. 23, 25, 189
- Данилова О. В. 315
Денисенко Л. І. 119
Довбуш О. (*перс.*) 576
Дорошенко Ю. О. 524
Достоєвський Ф. М. (*перс.*) 50
- Ейнштейн А. (*перс.*) 57
Еклезіаст (*перс.*) 573
- Єгоров Г. С. 119
Єжова О. А. 140
Єжова О. О. 148, 153
Єрмоленко С. Я. 307
Жадан І. В. 413
Жалдак М. І. 291, 524
Жовнір-Іватьо Н. С. 574

- Жовнір-Коструба С. С. 574
 Жовнір О. Д. 574
 Жук Ю. О. 524
 Журба К. О. 148, 153
- Засекіна Т. М. 23, 140, 148
 Звиняцковський В. Я. 383
 Зубалій М. Д. 148, 153, 300
- Ібсен Г. (*перс.*) 155
 Іванюк Г. І. 119
 Ільченко В. Р. 148, 153, 572
 Ісаєва Г. М. 499
- Калакура О. І. 324
 Калініна Л. М. 119, 195,
 Карась Г. В. 549
 Квітка-Основ'яненко Г. Ф. (*перс.*)
 388
 Кемеровська О. А. 140
 Кизенко В. І. 119
 Киричок В. А. 140
 Кирка Г. М. 324
 Клинченко Т. В. 413
 Коваль Н. С. 194, 206, 315, 330
 Коденко В. О. 324
 Коляда І. А. 324
 Комаровська О. А. 148, 153, 447
 Комісаров І. І. 291
 Коновець С. В. 140
 Кононенко М. П. 549
 Кононенко П. П. 549
 Корнєєв В. П. 499
 Корнєєв О. В. 499
 Корольов Б. І. 324
 Корсакова О. К. 119
 Костюк Г. С. (*перс.*) 23, 140
 Котляревський І. П. (*перс.*) 388
 Кочина Л. П. 194, 208
- Кочубей М. І. 549
 Кравченко А. Є. 383
 Кравчук О. П. 459, 499, 511
 Кремень В. Г. 22, 23, 25, 118, 189,
 263
 Крижанівський О. П. 195, 241
 Круглик Л. І. 499
 Кубасова В. І. 300
 Кузнецов В. О. 342
 Кульчицький С. В. 195, 241, 324
 Курач Л. І. 148, 153
 Кучеренко М. Є. 467
- Ладиченко Т. В. 195, 241
 Лапінський В. В. 140, 148, 153, 539
 Левченко Г. Є. 516
 Лернер І. Я. (*перс.*) 56
 Листопад Н. П. 24, 140, 175, 194,
 208
 Литвиненко Г. М. 194, 208, 454
 Литвинова С. Г. (*рец.?*) 539
 Локшина О. І. 140, 148, 153
 Луговий В. І. 22, 23, 25, 118, 189,
 291
 Лукашова Н. І. 330
 Лялько Є. П. (*рец.*) 281
 Ляшенко О. І. 19, 23, 24, 140, 163,
 194, 291
- Мадзігон В. М. 22, 118
 Максименко С. Д. 23, 24, 140, 163
 Маленьких І. В. 400
 Малій О. В. 195, 241, 324
 Мальований Ю. І. 18, 20, 37, 153
 Маркс К. (*перс.*) 42, 46
 Мартиненко В. О. 24, 140, 175, 194,
 203
 Масол Л. М. 140, 148, 153, 444, 447
 Матяш Н. Ю. 148, 153

- Мацько Л. І. 307
Машбиць Ю. І. 291
Менделєєв Д. І. *(перс.)* 50
Мирний Панас *(перс.)* 388
Миропольська Н. Є. 140, 148, 153
Мищик Л. М. 413
Мовчанюк В. 554
Монтень А. *(перс.)* 47
Морзе Н. В. 291, 539
Мотузний В. О. 315
Мошков В. В. *(рец.)* 281
Мусяєнко М. М. 315, 467
Мухін В. В. 342
- Надтока** О. Ф. 148, 153, 505, 507, 511
Назаренко Т. Г. 499, 512
Найдьонова Л. А. 372
Наровлянський О. Д. 413
Науменко А. М. 342
Науменко Г. Г. 524
Непорожня Л. В. 153
Нечуй-Левицький І. *(перс.)* 388, 389
Ничкало С. А. 447
Огієнко І. *(перс.)* 314
Огнев'юк В. О. 524
Олійник А. Г. 291
Олійник Я. Б. 489, 498
Онищук Л. А. 119
Онопрієнко О. В. 24, 140, 175
Орлик П. *(перс.)* 576
Остапенко О. І. 148, 153
- Павлюк** С. П. 574
Паламар С. П. 148, 153
Паньков А. В. *(рец.?)* 539
Пасіхов Ю. Я. *(рец.?)* 539
Пасічник Є. А. 267
Петровський М. В. *(рец.)* 281
- Пилипчук А. Ю. 291
Пилипчук О. Я. 549
Піаже Ж. *(перс.)* 573
Повхан К. З. 194, 202
Подолінський С. А. *(перс.)* 573
Позняков В. М. 195, 241
Поклад Н. І. 549
Полька Н. С. 23, 140
Пометун О. І. 148, 153, 195, 244
Пономаренко Л. П. 413
Пономарьова К. І. 24, 140, 175
Попель П. П. 330
Попов В. В. 342
Попович М. *(перс.)* 572
Порошенко П. О. 189
Прищепа О. Ю. 24, 175
Проценко Г. О. 539
Пуанкаре А. *(перс.)* 51
- Раєвський** Р. Т. 300
Рамський Ю. С. 291
Редько В. Г. 148, 153, 400, 406
Рибалко Л. М. 140
Рижко В. А. 195, 241
Рагозіна В. В. 140, 447
Руденко В. Д. 291, 524, 539
Рудік О. М. 413
Русова С. Ф. *(перс.)* 274
Рябов С. Г. 413
- Савченко** О. Я. 18, 19, 22, 23, 24, 25, 60, 105, 118, 140, 175, 189, 194, 195
Самсонов В. В. 524
Свято В. П. 342
Сиротенко А. Й. 499
Сімакова Л. А. 395
Сковорода Г. С. 261
Скрипченко Н. Ф. 267

- Слободяник М. С. 486
Слюсаревський М. М. 372
Смульсон М. Л. 291
Соловйов В. С. *(перс.)* 50
Спірін О. М. 539
Столітенко В. В. 300
Страшко С. В. 315
Сухомлинський В. О. *(перс.)* 54
Сявавко Є. І. 574
- Тарара А. М. 148, 153
Тарашико І. Г. 413
Телегус В. С. 330
Терещук Б. М. 516
Тименко В. П. 140, 194
Тименко Л. В. 499
Тімченко О. Т. 400
Толстой Л. М. *(перс.)* 50
Топузов О. М. 23, 24, 140, 163, 499,
505, 507, 511, 516
Трубачева С. Е. 119
Туташинський В. І. 516
Тхоржевський Д. О. 516
- Уйомов А. *(перс.)* 573
Українка Леся *(перс.)* 388
Усатенко Т. П. 549, 554
Усенко І. Б. 195, 241
Ушинський К. Д. *(перс.)* 55
- Фасоля А. М. 395
- Фенько М. Ф. 549
Флоренський П. А. *(перс.)* 50
Франко І. Я. *(перс.)* 313, 388
Фром Е. *(перс.)* 572
Фурман А. В. 342
- Хорошковська О. Н. 194, 202
Хропко П. П. 267
- Царенко А. 554
Цимбалару А. Д. 24, 140, 166
Цюлковський К. Е. *(перс.)* 50
Цофнас А. *(перс.)* 573
- Чепелик С. В. 549
Чередниченко Д. С. 324
Черненко С. В. 324
Чижевський А. Л. *(перс.)* 50
Чурай М. *(перс.)* 576
- Шабатура М. 554
Швалб Ю. М. 23, 140
Шевченко З. О. 395
Шевченко С. М. 315
Шевченко Т. Г. *(перс.)* 48, 388
Шекспір В. 48
Шмуклер Ю. Г. 330
- Янишева Н. Я. 342
Ярошенко О. Г. 330
Яценко В. С. 499

Навчальне видання

**Антологія текстів з реформування змісту
загальної середньої освіти в Україні
(1991–2017)**

Хрестоматія

Електронне видання

Наукові редактори

Березівська Лариса Дмитрівна
Сухомлинська Ольга Василівна

Літературні редактори

Бойко Оксана Андріївна
Деревянко Тетяна Михайлівна

Підписано 08.07.2022. Зам. № 3041/1.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.

Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.

e-mail: info@tvoru.com.ua

<http://www.tvoru.com.ua>

